КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
"РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ"
РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ РАДИ

ДОЧІРНЄ ПІДПРИЄМСТВО «ВОЛИНСЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ»
ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМСТВА «НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ЦЕНТР
«ОХОРОННА-АРХЕОЛОГІЧНА СЛУЖБА УКРАЇНИ»
ІНСТИТУТУ АРХЕОЛОГІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

ВИПУСК XI

РІВНЕ - 2013

УДК 908 (447) 63.3 (4Укр-4Рів)
~~ББК 26. 890 (4 Укр = 4 Рів)~~
Н-34
Наукові Записки. Випуск XI. – Рівне, 2013. – 289 с., іл., табл.

У науковому збірнику: "Наукові Записки. Випуск XI." опубліковано матеріали наукових досліджень присвячених розвитку музейної справи та краєзнавства Волині. Ряд статей проілюстровано фотографіями, таблицями які опубліковані вперше.

Видання розраховане на докторантів, викладачів, аспірантів, магістрів, істориків, археологів, культурологів, етнологів, фольклористів, етнографів, мистецтвознавців, музейних працівників, краєзнавців, художників, а також молодих дослідників які роблять перші кроки у створенні нових знань.

Друкується в авторській редакції. Відповідальність за достовірність наукової інформації, фактів, цитат, посилань літературних джерел, таксономічних, географічних назв та інших відомостей несуть автори.

**ВИСЛОВЛЮЄМО ЩИРУ ВДЯЧНІСТЬ
ЗА СПРИЯННЯ У ВИДАННІ НАУКОВОГО ЗБІРНИКА
ДОЧІРНЬОМУ ПІДПРИЄМСТВУ «ВОЛИНСЬКІ СТАРОЖИТНОСТІ»
ДЕРЖАВНОГО ПІДПРИЄМСТВА
«НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО ЦЕНТРУ
«ОХОРОННО-АРХЕОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ»
ІНСТИТУТУ АРХЕОЛОГІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
І ОСОБИСТО - ОЛЕКСІЮ ЗЛАТОГОРСЬКОМУ**

ЛІЦЕНЗІЯ

**Адреса редакції:
Рівненський обласний краєзнавчий музей,
Вул. Драгоманова 19
м. Рівне
Україна
33028**

**Телефон (факс) 0362 26 75 80,
E-mail: rivnemuseum@ukr.net**

ISBN 978-966-2780-22-2

© Рівненський обласний краєзнавчий музей, 2013
© Автори статей, 2013
© Дочірнє підприємство «Волинські старожитності» державного підприємства «Науково-дослідного центру «Охоронно-археологічної служби України» Інституту археології національної академії наук України, 2013

ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ РОЗВИТКУ МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ ТА КРАЄЗНАВСТВА ВОЛИНІ

РІВНЕНСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ
RIVNE MUSEUM OF REGIONAL STUDIES

Головний редактор
БУЛИГА
Олександр Степанович

Заступник головного редактора
РОМАНЧУК
Олег Степанович

Дизайн
РОМАНЧУК
Олег Степанович

Верстка
КОЗЮМИЧ
Іванна Григорівна

Технічний редактор
СІКАЧОВА
Вікторія Анатоліївна

Відповідальний за випуск
РОМАНЧУК
Олег Степанович

ЗМІСТ

Олександр БУЛИГА. **ПОЄДНАННЯ ВОЛИНІ ПОСЕРЕДНИЦТВОМ КРАЄЗНАВСТВА, МУЗЕЮ ТА ТУРИЗМУ** 8
Олена БАВАРОВСЬКА. **ПАРТНЕРСТВО ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСНОЇ УНІВЕРСАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ІМЕНІ МИКОЛИ ОСТРОВСЬКОГО ТА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ РЕГІОНУ** 12
Алла БАЧИНСЬКА. **РЕЛІГІЙНО-ЦЕРКОВНЕ ЖИТТЯ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ПАМ'ЯТКАХ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ** 16
Олександр БЕЙДИК. **РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТСЬКІ РЕСУРСИ ВОЛИНІ В ТАБЛИЦЯХ ШУЛЬТЕ** 20
Микола БЕНДЮК. **АТРИБУЦІЯ ПОРТРЕТУ ГРАФА АЛЬФРЕДА ВОЙЦЕХА ПОТОЦЬКОГО** 27
Олександр БОРИСЮК. **КОЗАЦЬКІ ШАБЛІ** 29
Оксана ВЕЛИЧКО, Дмитро ЦЕЦИК. **СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК ВОЛИНІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1920-Х РР. ТА КОНСОЛІДАЦІЙНО-ОБ'ЄДНАВЧІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ТАБОРІ** 33
Катерина ГАВЛОВСЬКА. **КОБЗАРІ - ЕЛІТА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ** 36
Валентина ДАНІЛІЧЕВА. **ДО ІСТОРІЇ РІВНОГО 20-30-Х РР. XX СТ.** 39
Алла ДМИТРЕНКО. **ОЛЕКСА ОШУРКЕВИЧ - МУЗЕЙНИЙ ДІЯЧ ВОЛИНІ: УЧАСТЬ В НАУКОВОМУ КОМПЛЕКТУВАННІ ФОНДІВ ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ** 43
Валентина ДОБРОЧИНСЬКА, Наталія ПЕРЕХОДЬКО. **ПРОФЕСІЙНА ТА ГРОМАДСЬКА ПРАЦЯ УКРАЇНСЬКИХ ЛІКАРІВ У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ (1921-1939 РР.)** 47
Андрій ДУДА, Назар ДУДА. **ВЛАДИКА ВАРЛААМ ШИШАЦЬКИЙ - ПЕРШИЙ ПОУНІЙНИЙ ЄПИСКОП ВОЛИНСЬКОЇ ЄПАРХІЇ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ІСТОРИКА-АРХІВІСТА ВОЛОДИМИРА РОЖКА** 51
Болеслав ЖУРАКОВСЬКИЙ, Ольга САУШ. **ЗАРОДЖЕННЯ ЗЕМЛЕРОБСТВА НА ВОЛИНІ ТА ПОЛІССІ** 54
Наталія ЗАХАРЧУК. **О.С. БЛАЖКУН - ОРГАНІЗАТОР МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ В БЕРДИЧЕВІ** 56
Теодор ЗВАРИЧ. **БЕЗ ВИНИ ВИННІ (СПОГАДИ ПРО ЄВРЕЇВ)** 59
Тетяна КАРПІНСЬКА. **ЕЛЕКТРОННА БІБЛІОТЕКА «ІСТОРИЧНА ВОЛИНЬ» ЯК СКЛАДОВА БІБЛІОТЕЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА** 62
Тетяна КАУК. **ВІДВІДУВАННЯ ВИСТАВКИ «НАША ДУХОВНА СПАДЩИНА» ВІД ЧАСУ ЇЇ СТВОРЕННЯ** 66
Андрій КЛИМЧУК. **АРХІВ РІВНЕНСЬКОГО РЕАЛЬНОГО УЧИЛИЩА (ГІМНАЗІЇ)** 71
Андрій КОРЧАК. **ДУБЛЮВАННЯ НАЗВ ОКРЕМИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ КОЛИШНЬОЇ ПЛІСНЕСЬКОЇ ЗЕМЛІ НА ТЕРИТОРІЇ БРАНІЧЕВСЬКОГО ОКРУГУ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ СЕРБІЇ ТА ІНШИХ РЕГІОНАХ ЦІЄЇ КРАЇНИ** 73
Лілія КОШМАК. **ВЕСНЯНА ОБРЯДОВІСТЬ С. ВЕЛИКЕ ВЕРБЧЕ САРНЕНСЬКОГО РАЙОНУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ** 80
Микола КУЗЬМИЧ. **ВОЛИНСЬКЕ СЕЛО КОРТЕЛІСИ: ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТІ ПРО ТРАГЕДІЮ 1942 Р.** 87
Андрій КУКУРУДЗА. **СЦИПІОН РУСЬКИЙ - ВЕЛИКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПОЛКОВОДЕЦЬ КОСТЯНТИН ОСТРОЗЬКИЙ** 91
Юлія КУКУРУДЗА. **ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ РІВНЕНСЬКОЇ МІСЬКОЇ ЛІКАРНІ № 3 НА ДВІРЦІ 1941 - 1943 РР.** 96
Лариса ЛІСОВА. **БІБЛІОТЕЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО ДЛЯ ДІТЕЙ** 100
Юрій МАЗУРЧУК. **БОГДАНОВА КАПЛИЦЯ В СЕЛІ ПІДЛІСЦІ** 104
Ольга МИХАЙЛОВА. **КРАЄЗНАВЧІ БІБЛІОГРАФІЧНІ СЕРІЇ - ПРИКЛАД ПОСЛІДОВНОГО ВИСВІТЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО КРАЙ** 106
Вікторія МІСЮРА. **МИСТЕЦЬКЕ УТВЕРДЖЕННЯ РІДНОГО КРАЮ** 111

Володимир МУШИРОВСЬКИЙ. **ДОСЛІДНИК, МУЗЕЄЗНАВЕЦЬ, ЕКСПОЗИЦІЙНИК (ДО ЮВІЛЕЮ ПОНОМАРЬОВОЇ Т.О. - ЗАВІДУВАЧА СЕКТОРУ ДАВНЬОЇ ІСТОРІЇ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ)** 114
Інна НАГОРНА. **"АНТІН НИВИНСЬКИЙ ТА ГАЛИНА ЖУРБА. ВОСКРЕСЛІ ІМЕНА"** .. 118
Валентина НАДОЛЬСЬКА, Ольга ЗИЦИК. **СТАНОВЛЕННЯ КАМІНЬ-КАШИРСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ** 121
Ірина ОДОЛІНСЬКА. **ВИДОВІ ЛИСТІВКИ МІСТА РІВНОГО З КОЛЕКЦІЇ РОКМ: ІСТОРИЧНИЙ ЗРІЗ** 125
Лариса ПАРФЕНЮК. **«ГРАМАТЫКА СЛОВЕНСКАЯ» ІВАНА УЖЕВИЧА -ПАМ'ЯТКА СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ** 136
Світлана ПАТРИКЕЙ. **БІБЛІОГРАФІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРИЧНОЇ ВОЛИНІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН** 141
Надія ПОЛЯНСЬКА. **ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ІМ. В. Г. КОРОЛЕНКА З ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ КРАЄЗНАВЧОЇ ІНФОРМАЦІЇ** 146
Тетяна ПОНОМАРЬОВА. **ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ КОЛЕКЦІЇ «В.Г. КОРОЛЕНКО НА РІВНЕНЩИНІ» В ОБЛАСНОМУ МУЗЕЇ** 150
Богдан ПРИЩЕПА, Людмила БАБІНЧУК. **НОВІ НАДХОДЖЕННЯ ДО ВІДДІЛУ АРХЕОЛОГІЇ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ У 2011-2012 РОКАХ** 159
Богдан ПРИЩЕПА. **ПРОБЛЕМА ЛОКАЛІЗАЦІЇ ПЕРЕСОПНИЦЬКОГО МОНАСТИРЯ РІЗДВА ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ В СВІТЛІ ПИСЕМНИХ ТА АРХЕОЛОГІЧНИХ ДЖЕРЕЛ** 162
Олександр ПРОВОТОРОВ. **«ЗВЯГЕЛЬ, БРОНЬОВАНА БРАМА СХОДУ! ГЕРОЇЧНА ПІСНЯ ГЕРМАНСЬКОЇ ХОРОБРОСТІ»** 171
Володимир РОЖКО. **АЛЕ МАТИМЕ СВІТЛО ЖИТТЯ** 177
Олег РОМАНЧУК. **ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ЕВОЛЮЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ МУЗЕЙНОЇ ГАЛУЗІ В УКРАЇНІ** 181
Людмила РОМАЩЕНКО. **ВІД ШУЇ ДО ГДАНСЬКА... НАУКОВО-ТУРИСТИЧНІ НОТАТКИ** 185
Лев РУДЗСКИЙ. **СИСТЕМА ИРБИС, КАК ИНСТРУМЕНТ ИНТЕГРАЦИИ ИНФОРМАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ БИБЛИОТЕК, АРХИВОВ И МУЗЕЕВ** 189
Фаїна РЯБЧИКОВА, Валентина ПЕТРОВИЧ. **ФОРМУВАННЯ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ЗБІРКИ ВОЛИНСЬКОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО МУЗЕЮ (20-ТІ РР. XX СТ.)** 191
Петро САВЧУК. **ПІДБОРЕЦЬКА ВОЗНЕСЕНСЬКА ПОМОНАСТИРСЬКА ЦЕРКВА І СЕЛО У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.** 196
Олена СЕМЕНОВИЧ. **ІКОНА «ТИМ, ХТО ВРЯТУВАВ СВІТ»** 202
Лариса СЕМЕНЮК. **"БЕРЕЖУ У СВОЇЙ ПАМ'ЯТІ"** 207
Павло СКАВРОНСЬКИЙ. **ЛАУРЕАТ ПРЕМІЇ ІМЕНІ ДМИТРА ЯВОРНИЦЬКОГО - М.Ю. КОСТРИЦЯ** 212
Надія СТОКОЛОС. **НИЩЕННЯ КУЛЬТУ СВЯТОГО ЙОСАФАТА НА ТЕРЕНАХ ХОЛМЩИНИ І ПІВДЕННОГО ПІДЛЯШШЯ НАПЕРЕДОДНІ ЗАВЕРШЕННЯ ПРОЦЕСУ ІНКОРПОРАЦІЇ УНІАТСЬКОЇ ХОЛМСЬКОЇ ЄПАРХІЇ ДО СКЛАДУ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ 1875 Р.** 221
Неля ТРУСІК, Олександр КОНОНЧУК. **РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ - СОЦІАЛІСТИЧНО РАДИКАЛЬНОЇ ПАРТІЇ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ВОЛИНІ У 1926 – 1928 РР.** 226
Алла УКРАЇНЕЦЬ. **РОЗВИТОК ТРАДИЦІЙНИХ ВИДІВ ДЕКОРАТИВНО-УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА РІВНЕНЩИНИ В НАШ ЧАС** 229
Микола ФЕДОРИШИН. **ПЕРЕСОПНИЦЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ І ЗАСЛАВ. ПРО ЛОКАЛІЗАЦІЮ ЗАСЛАВСЬКОГО МОНАСТИРЯ СВ. ТРІЙЦІ XVI СТ. В КОНТЕКСТІ ПОМИЛКИ, ЩО ЗАКРАЛАСЯ У НАУКОВІ ТЕКСТИ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ СЕЛОМ ДВІРЕЦЬ** 233

Сергій ФЕДОРЧУК, Валентина ДОБРОЧИНСЬКА. **РІВНЕНСЬКИЙ ПИВОВАРНИЙ ЗАВОД В УМОВАХ РАДЯНСЬКОЇ (1939-1941 РР.) ТА НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ (1941-1944 РР.)** 236
Дмитро ХОМИЧ. **ВІДЛУННЯ ВІЙНИ 1812 РОКУ У ЖИТТІ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ СУЧАСНОЇ ВОЛИНІ** 240
Ярослав ЦЕЦИК. **ПОЧАТКОВА ОСВІТА НА НА ВОЛИНІ НАПРИКІНЦІ XIX - НА ПОЧАТКУ XX СТ.** 244
Світлана ЧИБИРАК. **ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЛИНІ У 60-х РР. XIX СТ.** 248
Володимир ШАБАРОВСЬКИЙ. **КАРАЇМИ НА РІВНЕНЩИНІ** 252
Руслана ШЕРЕТЮК. **РИМО-КАТОЛИЦЬКИЙ ВЕКТОР МІСІОНЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В СЕРЕДИНІ - ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.** 257
Людмила ШЛАПАК. **ЗАХІДНА ЕКСПЕДИЦІЯ ПО ОСУШЕННЮ БОЛІТ НА ВОЛИНСЬКОМУ ПОЛІССІ** 262
Мар'яна ЮХИМЧУК. **ІГОР КИРИЛОВИЧ СВЄШНІКОВ - ВИДАТНИЙ ДОСЛІДНИК КОЗАЦТВА** 266
Ірина ЯКОБЧУК. **ДОПОЛОГОВІ ЗВИЧАЇ УКРАЇНЦІВ XX - ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ, ЗАПИСАНІ В СЕЛАХ ДЕМИДІВСЬКОГО ТА РАДИВИЛІВСЬКОГО РАЙОНУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ** 270
Михайло ЯСІНСЬКИЙ. **ІСТОРИЧНИЙ ОБРАЗ ЯК ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА** 273
Тетяна ЯЦЕЧКО-БЛАЖЕНКО, Світлана ЯЦЕЧКО. **СЕЛО ЛИСИН ТА ЙОГО МЕШКАНЦІ (НА ОСНОВІ СПОГАДІВ ПРО РОДИНУ ШАТКОВСЬКИХ)** 277

Олександр БУЛИГА

ПОЄДНАННЯ ВОЛИНІ ПОСЕРЕДНИЦТВОМ КРАЄЗНАВСТВА, МУЗЕЮ ТА ТУРИЗМУ

Волинська земля формувалась на протязі багатьох століть. Її минувшина сьогодні поєднує дослідників України, Польщі та Білорусі, окремі території яких у різні періоди були складовою частиною Великої Волині. Вчені, вивчаючи багатоманітні сторінки волинської історії, джерельний матеріал для власних досліджень черпають з колекцій багатьох музейних зібрань. Сучасні музеї Рівненської, Волинської, Хмельницької, Тернопільської та Житомирської областей є головними осередками краєзнавчої роботи на теренах історичної Волині.

Чергове число щорічника «Наукові записки» присвячене саме проблемам становлення, розвитку, перспективам краєзнавчої та музейної справи Волинського регіону. Представлені у збірнику матеріали, у певній мірі, відображають сучасний стан краєзнавчих досліджень, музеології та волинезнавства. Приємно, що зацікавлення різноманітними питаннями минулого Волині об'єднують представників різних наукових напрямків. Це підтверджують і матеріали нашого збірника.

Вважаємо, що важливою частиною поєднання Волині минулої та сучасної є туризм. Його розвиток допомагає «реконструювати» попередні епохи, побачити в них співзвучні риси, притаманні суспільству, що творилось людьми, які мали спільне коріння та ментальну основу. Сьогодні краєзнавство, загалом, та музейна справа, зокрема, тісно пов'язані з туристична галуззю. Саме засобами туризму вони намагаються відновити велич історичної Волині. Тому пропонуємо поглянути на музей та туризм, як складові загальної справи.

Музей є важливою складовою туристичної індустрії, тому музейна і туристична сфери мають доповнювати одна одну та постійно взаємодіяти. В зв'язку з цим, державний план розвитку туризму також має бути направлено і на музей, як на один із головних туристичних ресурсів, а не лише на інфраструктурні об'єкти туристичної сфери.

Унікальні надбання, що зберігаються в музейних закладах, мають зацікавити насамперед внутрішнього туриста. Молодь – це основний контингент, який потрібно привабити, викликавши інтерес до туристичного простору, частина якого представлена в музейному середовищі. У цьому випадку музей може стати успішним патріотичним, мистецьким, культурним та історичним центром. Сучасно та естетично представлені музейні експозиції, правдиве висвітлення минулого, відреставровані архітектурні та мистецькі пам'ятки – запорука цивілізованої роботи музеїв, туризму та держави загалом.

Традиційні музейні заходи потрібно доносити до потенційних споживачів як якісний туристичний продукт. І тут музейні заклади мають активно брати участь у професійних туристичних виставках, постійно співпрацювати зі ЗМІ, знаходити власні шляхи розвитку тих видів діяльності, що можуть привабити туриста. Багатогранна співпраця музею та туризму буде корисною обом сферам діяльності, бо лише двосторонній контакт матиме плідні результати. Це – вимога часу та об'єктивна необхідність. Безумовно, сьогодні музеї мають стати тими осередками, які поєднають громадян України, сприятимуть їхньому порозумінню та відчуттю причетності до спільних сторінок історії.

Проблему розвитку внутрішнього туризму та залучення до її реалізації музеїв потрібно вирішувати комплексно. Саме музейні колекції та унікальні експонати мають бути тією «родзинкою», яка зацікавить споживача туристичних послуг та змусить відвідати ті чи інші маршрути подорожей та мандрівок. Вони повинні стати головною окрасою туристичного маршруту.

Одним із перших прикладів підтримки державою історико-культурного ареалу, до якого входить музейний заклад, є реставрація культурного центру в Жовкві (Львівщина). Іншим прикладом, коли навколо музейного простору будувались дороги, проходила газифікація населених пунктів, які знаходяться в орбіті музею, та формувалась туристична інфраструктура є побудова та відкриття 2011 року Культурно-археологічного центру «Пересопниця» на Рівненщині. Загалом кожен куточок історичної Волині має особливий музейний заклад, який є своєрідною візит-

ною картою краю. Це Музей волинської ікони у Луцьку, Музей космонавтики у Житомирі, Музей Юліуша Словацького у Кременці, Державний історико-культурний заповідник «Самчики» на Хмельниччині, Національний історико-меморіальний заповідник «Поле Берестецької битви» на Рівненщині.

Сьогоднішні туристи завтра керуватимуть державою, культурою, музеями, тому потрібно вже зараз закласти в їхні душі розуміння, наскільки важливе функціонування музейної галузі як багатогранного організму, що вимагає постійної уваги та підтримки. Дивіденди, що отримає від цього суспільство, не можна порахувати у грошовому еквіваленті. Результатом буде новий цивілізаційний рівень, який сприятиме і популяризації багатьох музейних закладів у різних регіонах та поза межами України. Коли наші музеї стануть цікавими вітчизняним туристам, тоді вони викличуть інтерес і в іноземців.

Музеї повинні віднайти ту екскурсію, захід чи окремий експонат, що можуть бути брендом закладу, зацікавити відвідувача, туриста та стати тим продуктом, який можна реалізовувати на ринку. Він має добре «продаватися» та приносити прибуток не лише у вигляді фінансового зростання, але й комунікаційного розвитку музею. Саме це дозволить просувати нові проекти, основою яких має стати музейне середовище. Тому музейні працівники мають брати активну участь у видавничій роботі, підібрати той сувенір, без якого на піде з музею жоден відвідувач, представляти себе у традиційних ЗМІ, на сайтах та у соціальних мережах. Туристичні маршрути мусять розпочинатися з музеїв, проходити через них, бути їх невід'ємною частиною. Музеї мають переконати споживача, що без відвідування їхньої екскурсії, фестивалю чи виставки він не зможе відчувати себе сучасною успішною людиною. У Рівному таким прикладом є проведення, вже більш як двадцять років, фольклорно-етнографічного свята «Музейні гостини», яке сьогодні добре відоме в Україні та поза її межами [1] (Рис.1). Наш проект став Музейною подією 2012 року у Восьмій всеукраїнській акції, яку проводить Міжнародний благодійний фонд «Україна 3000», спільно з Українським центром розвитку музейної справи. XX фольклорно-етнографічне свято «Музейні гостини» отримало перемогу у номінації «Музей – центр життя громади» [2] (Рис.2).

Саме заради об'єднання спільних зусиль сучасних нащадків Великої Волині діє мандрівний проект «Волинь туристична» (www.volyntravel.com.ua), який об'єднав п'ять областей України. Ініціатива його творення походить від влади Рівненської області, яку підтримали керманичі Волинської, Житомирської, Тернопільської та Хмельницької областей. [3]. Музейні працівники відповідних територій історичної Волині вже багато років створюють спільні проекти, провадять комплексні дослідження регіону. Підтримка зверху лише надихає на нові звершення. Музейники роблять усе можливе, щоб музейний простір Волині був оригінальним та привабливим, щоб до нього долучалася якомога більша кількість споживачів. Туризм допомагає у цій роботі, зацікавлює туристів, відкриває музей у новому не стандартному образі. Музейний світ, на щастя, відрізняється від повсякденного. Потрапляючи до нього, людина змінюється, стає іншою, по новому дивиться на життя. Саме заради цього працюють разом у спільній ца-

Фото: 1. Фольклорно-етнографічне свято «Музейні гостини», травень 2013.

Фото 2. Відзнака Рівненському обласному краєзнавчому музею.

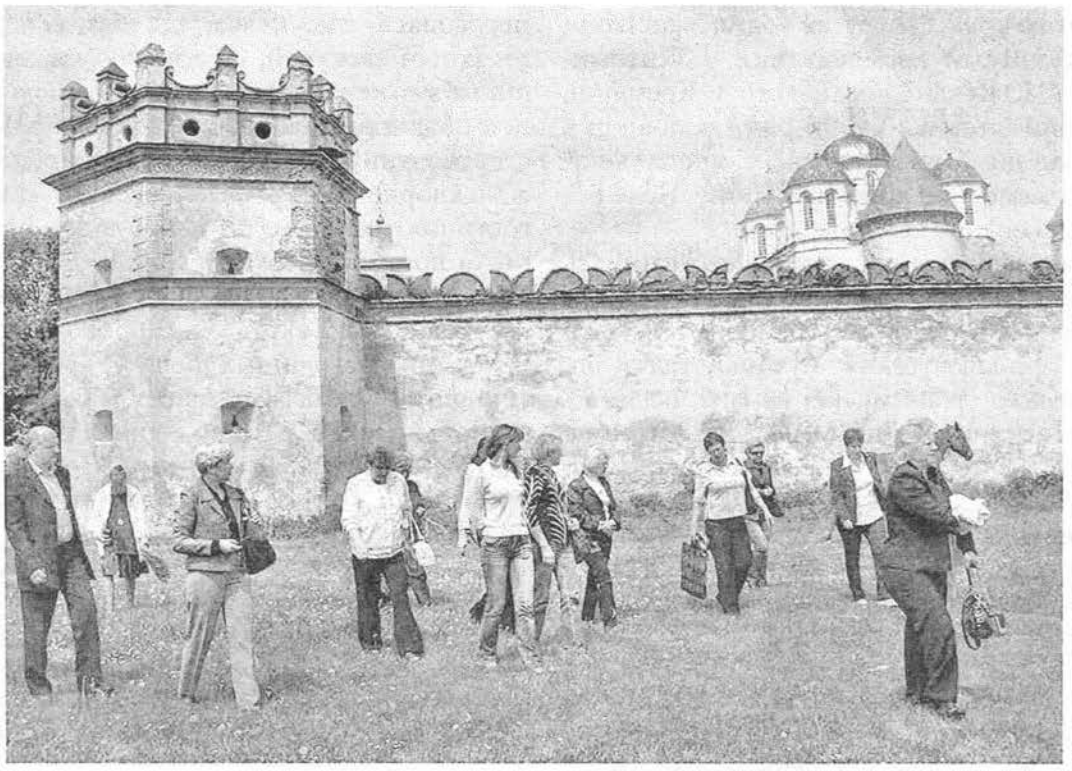

Фото 3. Учасники всеукраїнської творчої лабораторії «Музей – складова частина туристичної індустрії» після оглядин Межиріцького монастиря. Травень, 2008.

Фото 4. Учасники науково-краєзнавчої конференції Рівненського обласного краєзнавчого музею під час відвідин Клевані. Жовтень, 2011.

рині збереження, вивчення та популяризації набутків минулого – краєзнавці, представники музейної та туристичної галузі.

У 2008 році на базі Рівненського обласного краєзнавчого музею було проведено всеукраїнську творчу лабораторію «Музей складова частина туристичної індустрії». Її учасниками стали музейники Луцька, Луганська, Кіровограда, Вишгорода, Одеси, Білгород-Дністровська, Самчиків, Севастополя [4]. Представляючи для гостей туристичні маршрути Рівненщини, головними на яких були музеї області, ми намагались показати й інші об'єкти туристичного огляду (зоопарк, монастир) презентувати музейні заходи (нічна екскурсія та «Музейні гостини»), познайомити із знаними людьми, які прибули спеціально на творчу лабораторію (дочка рівненського художника міжвоєнного періоду Георгія Косміаді, Надія, яка прибула з Гамбурга та дитячий письменник Євген Білоусов з Феодосії) (Рис.3). Таким чином ми намагались підкреслити, що потенційних туристів необхідно зацікавлювати музеєм в комплексі з іншими об'єктами, подіями та непересічними особистостями.

Учасники рівненської музейної конференції, матеріали якої публікуються у «Наукових записках», після її проведення, вже традиційно мандрують історико-туристичними шляхами Волинського краю [5]. Посеред стежин минулих епох вже були Дермань та Острог, Житомир, Городок, Пересопниця та Клевань, Гурби (Рис.4). 2013-го запланована подорож до одного з найстаріших дерев України, якому більше як 1300 років, що росте в урочищі Юзефіно на Рокитнівщині та знайомство з іншими туристичним об'єктами цього поліського краю. Надіємось, що спільними стараннями краєзнавців, музейників та представників туристичної галузі сучасні мешканці Волинської землі пам'ятатимуть своє минуле, достойно шануватимуть предків, знатимуть історію рідного краю, берегтимуть історичні та природничі пам'ятки. Допоможуть це здійснити колективні зусилля усіх тих, хто любить свою малу Батьківщину, досліджує її минувшину, ті, хто дбає про її жителів, їх щасливе сьогодення та радісне майбуття.

1. *http://1tv.com.ua/uk/news/2013/05/27/40178*
2. *http://prostir.museum/ua/post/30428*
3. *http://www.youtube.com/watch?v=81ZjT6eIthg*
4. *Омелянчук І. Музеї йдуть до людей // Урядовий кур'єр, 2008. – №102. – С.8-9.*
5. *www.nsku.org.ua/?index_str=nsku_rvns*

Олена БАВАРОВСЬКА

ПАРТНЕРСТВО ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСНОЇ УНІВЕРСАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ІМЕНІ МИКОЛИ ОСТРОВСЬКОГО ТА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ РЕГІОНУ

«Краєзнавство тому й користується такою популярністю і любов'ю в народі, що відгукується на найтонші рухи людської душі. Далеко не кожна наука здатна так органічно поєднати минуле, сучасне і майбутнє, відкривати нове у давно відомому, промовляти до сердець»

Петро Тронько

Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека імені Миколи Островського за 110-літній період свого існування пройшла великий шлях – від Проскурівської міської публічної бібліотеки з фондом 1 тис. книг до головної бібліотечної установи регіону, справжнього центру інформації, багатофункціонального закладу з розвиненими послугами та широкими партнерськими зв'язками.

За роки існування бібліотеки створено значний потенціал інформаційних ресурсів. Тут під одним дахом зібрано найкраще, що надбало людство, принаймні, за останнє сторіччя свого існування. У фондах бібліотеки понад 700 тис. примірників видань 32 мовами світу, близько 5 тис. цінних і рідкісних видань. Важливим джерелом інформації для користувачів бібліотеки та віддалених користувачів є власні електронні бази даних: «Книги», «Аналітика», «Електронний каталог», «Краєзнавство». Загальна кількість документів включених до електронних баз складає біля 400 тис. записів.

В останні роки функції бібліотеки розвиваються та базуються на інтеграційних процесах, партнерстві, комунікаційному розвитку, взаємодії із суміжними сферами культури та громади.

Бібліотека усвідомлює себе не як окремий інститут, а місце, де перетинаються інтереси кожного члена громади. Творцем змін у місцевому соціальному розвитку є реалізація спільних соціальних проектів бібліотеки і громади, які формуються під впливом потреб громади, безпосередньо впливають на неї, роблять бібліотеку центром громади.

Одним із пріоритетних напрямків діяльності бібліотекиє краєзнавча робота. Бібліотека системно та цілеспрямовано працює над формуванням та збереженням краєзнавчого фонду, створенням до нього довідково-бібліографічного апарату, популяризацію краєзнавчих документів, створенням власних інформаційних ресурсів, як на традиційних носіях так, і з використанням інноваційних технологій, що дає в системі утвердження її, як центру краєзнавства.

Бібліотека здійснює значну науково-бібліографічну та видавничу діяльність. Щороку готуються інформаційно-бібліографічні покажчики: «Література про Хмельницьку область», «Календар знаменних і пам'ятних дат», видано ряд тематичних покажчиків: «Хмельниччина в літописі незалежної України», «Рекреаційні ресурси Хмельниччини», «Національні меншини Хмельниччини». Бібліотекою започатковано серію «Видатні особистості Хмельниччини» та підготовлено ряд довідково-бібліографічних покажчиків серед них: «Герої України: Хмельницька область», «Герої Радянського Союзу: Хмельницька область», «Герої Соціалістичної праці: Хмельницька область», «Лауреати Національної премії України імені Тараса Шевченка: Хмельницька область», «Олімпійські призери: Хмельницька область» та ін., при підготовці яких надають суттєву допомогу обласні громадські організації.

Для виконання різнопланових завдань, які покладені на бібліотеку суспільством, бібліотечні працівники шукають різні форми і методи роботи. Як правило, в кінці року, при підготовці плану роботи на наступний рік, збираються на розширену нараду завідуючі відділами обслуговування та представники від громадських організацій, щоб визначитися з конкретними заходами по відзначенню тієї чи іншої історичної події, ювілейної дати, розробити спільні заходи в інформаційному забезпеченні виконання національних та комплексних обласних програм. В залежності від проблеми, яку вирішує в конкретний відрізок часу бібліотека, залучаються і

конкретні громадські організації.

У 2012 році спільно з обласною організацією Всеукраїнської спілки краєзнавців України та обласною спілкою споживчих товариств Хмельницької області на базі бібліотеки проведено науково-практичну конференцію на тему «Значення співпраці споживчої кооперації Хмельниччини та культурно-освітніх закладів, мистецьких організацій і підприємств для підвищення рівня культури і виховання населення краю на шляху духовного відродження», приурочену до 75-річчя утворення Хмельницької області та 115-річниці від дня організації першого споживчого товариства на Хмельниччині.

У питаннях історичного краєзнавства узгоджено і цілеспрямовано бібліотека співпрацює з обласною організацією Всеукраїнської спілки краєзнавців України, обласним товариством "Просвіта".Щорічно у співпраці проводимо наукові круглі столи, обласні літературно-мистецькі свята, історико-краєзнавчі уроки, презентації книг та ін.

Серед проведених заходів слід відзначити: наукові круглі столи за темами «Уродженці Хмельниччини у світовій діаспорі», «Устим Кармалюк: міфи і реальність» (до 225 років від дня народження У. Кармалюка),«Духовна та культурно-освітня спадщина Івана Огієнка» (до 130-річчя від дня народження), які викликали не аби який інтерес в науковців та дослідників краю. Резонансні публікації були висвітлені в республіканській та обласній пресі.

При відділі краєзнавства діє клуб «Краєзнавець», який більш ніж 20 років очолює голова міської організації Національної спілки краєзнавців України Ю. І. Блажевич. Мета клубу – відкривати нові сторінки історичної дійсності, літературної, культурної спадщини, підняти із забуття невідомі імена, розширити знання про сучасний літературний та мистецький процес на Хмельниччині. У рамках клубу відбулося чимало цікавих зустрічей, уроків історичної пам'яті, інформаційних годин.

Говорячи про багатоаспектну діяльність бібліотеки, не можна оминути соціокультурну діяльність, яка є важливим чинником в процесі загальнонаціонального відродження.

У проведенні краєзнавчих соціокультурних заходів бібліотека багато років тісно співпрацює з громадськими організаціями і найперше з обласним об'єднанням товариства «Просвіта». Наша дружба розпочалася на початку 90-х років XX століття, коли подільська «Просвіта» відновила свою діяльність. Спільно провели три науково-практичні конференції: «Проблеми духовного і національного відродження на Поділлі», «Просвіта» в духовному піднесенні України», «Творча спадщина Григорія Костюка в контексті сучасної наукової думки».У 2012 році був реалізований літературний проект «Слово - це те, що житиме вічно» та проведено урочисту академію «Подільська Просвіта: історія і сьогодення», приурочену до 20-річниці з часу відновлення діяльності обласного об'єднання Всеукраїнського товариства «Просвіта». Серед спільних заходів, які викликали зацікавленість у користувачів бібліотеки і отримали позитивні відгуки не тільки в місті, але й за її межами: науковий круглий стіл до 75-річчя від дні народження В'ячеслава Чорновола «Титан духу та честі, круглий стіл «Українська мова і мовна політика на сучасному етапі», історичний урок «Соборність рідної землі – основа нації і держави» тощо.

Значна увага бібліотекою приділяється літературному краєзнавству. У цьому напрямку налагоджена тісна співпраця з літературними, творчими спілками: обласною організацією Національної спілки письменників України, Хмельницьким обласним осередком Всеукраїнської творчої спілки «Конгрес літераторів України», міською літературною спілкою «Поділля». Системними є творчі зустрічі з місцевими авторами, презентації книг, літературні вечори, заходи приурочені до Дня української писемності та мови, Міжнародного дня рідної мови. Серед організованих заходів: обласне літературно-мистецьке свято «В байках і ліриці живе його душа», приурочене до 185-ої річниці з дня народження Л. Глібова, презентація 7-го випуску альманаху «Медобори», літературний вернісаж «На висоті окрилених сердець» (до Всесвітнього дня поезії), творчий вечір «Літературне Поділля»(до 20-річчя з часу заснування Хмельницької міської літературної спілки «Поділля»), літературно-музична композиція «Нам треба твого голосу, Тарасе!» (до 199-ї річниці від дня народження Т.Г. Шевченка, літературно-фольклорне свято «Народом шанована, поетом оспівана – рідна мова моя» (до Міжнародного дня рідної мови) та ін.

У питаннях патріотичного виховання молоді бібліотека тісно співпрацює з обласною

організацією ветеранів. Спільно проведено цикли заходів до 69-ої річниці визволення Хмельниччини від німецько-фашистських загарбників: літературно-мистецький вечір «Збережемо пам'ять про подвиг», зустріч-спогад з проскурівськими підпільниками «Весна 1944...»; історико-краєзнавчі уроки «Партизанськими шляхами Хмельниччини», до Дня пам'яті жертв голодомору в Україні – історико-краєзнавчі читання «Хмельниччина і Всеукраїнський голодомор 1932-1933 рр.», урок історичної правди «Трагічні сторінки українського народу» та цикл заходів з виконанню Національної програми по відродженню та розвитку українського козацтва: урок історичної пам'яті «Слава козацька не вмре, не загине», День інформації «Велетні духу – національні герої» та ін.

Хмельницька обласна наукова бібліотека – це територія спілкування, центр взаємодії культур, що формують полікультурну особистість. Сюди приходять, щоб взяти книгу, зустрітися з цікавими людьми, обговорити актуальну тему.

З метою популяризації культурного розмаїття Хмельниччини обласною науковою бібліотекою налагоджено тісні грані співпраці з національно-культурними товариствами області. Особливе місце займає у цій співпраці Хмельницький обласний благодійний фонд «Хесед-Бешт». З метою ознайомлення з трагічною долею єврейського народу періоду фашистської окупації на Хмельниччині, виховання у молодого покоління культури міжнаціональних відносин та поваги до людей інших національностей бібліотекою щорічно реалізуються заходи до Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту - години історичної пам'яті, презентації книжкових виставок.

Значний інтерес спостерігається у відвідувачів до інтерактивного заходу «Жива бібліотека», який проходить за участі представників національно-культурних товариств. Під час заходу «книгами» у «бібліотеці» є люди з різним соціальним або етнічним походженням. Цей захід слугує інструментом для початку спілкування між людьми, таким чином створюючи неформальне середовище для обговорення стереотипів та упереджень.

У співпраці з Хмельницьким міським відділенням Федерації польських організацій в Україні проведено науковий круглий стіл «Сторінки спільної боротьби українського та польського народів проти царського самодержавства» (до 150-річчя повстання 1863-1864) за участю представників з Польщі. Бібліотека активно долучається до проведення заходів під час перебування польських культурно-мистецьких делегацій в області.

Хмельницька обласна наукова бібліотека в полі зору постійно тримає питання екологічної освіти населення, формування екологічної культури у користувачів, проведення спільних декад пропаганди літератури природничої тематики і екології, уроків здоров'я, екологічних диспутів та ін.Ця робота проводиться спільно зПодільським екологічним товариство таХмельницькою міською організацією Всеукраїнської громадської організації «Союз. Чорнобиль. Україна».

У вирішенні питань правової освіти населення бібліотека співпрацює з обласною організацією Всеукраїнського громадського об`єднання захисту конституційних прав і свобод громадян «Правозахист», використовує фахову підготовку членів організації при проведенні різнопланових заходів в рамках клубу правових знань «Держава. Право. Громадянин».

Протягом тривалого часу бібліотека спільно з телерадіокомпанією «Поділля Центр» здійснює інформаційне забезпечення та запис телепередачі «Козацькому роду нема переводу», де розкриваються краєзнавчі тематики. Серед записаних передач: «Поділля і Волинь у війні 1812 року»(до 200-річчя війни 1812 року),«Визвольний рух на Поділлі»,«Поділля у Другій Світовій війні» та ін.

Співпрацюючи з громадськими організаціями, обласна наукова бібліотека переслідує дві цілі: по-перше, використовує потенціал громадських організацій при проведенні культурно-освітніх заходів бібліотеки, по-друге, здійснює, в свою чергу, цикл заходів щодо підтримки науково-просвітницької діяльності громадських організацій.

Підсумовуючи вищесказане, слід наголосити, що тільки в тісній співпраці з різними громадськими організаціями бібліотека може в повній мірі виконати інформаційну, науково-дослідну, виховну функції, довести дієвість в процесах соціалізації суспільства, зміцнити свій імідж та соціальну значимість [1-5].

1. Бібліотека у створенні єдиного інформаційного простору Хмельниччини: матеріали обл. міжвід. наук.-практ. конф. / Упр. культури Хмельниц. облдержадмін., Хмельниц. обл. універс. наук. б-ка ім. М. Островського. – Хмельницький, 2004. – 146 с.

2.Бібліотека як міжнаціональний центр духовного надбання: матеріали обл. міжвід. наук.-практ. конф. / Упр. культури Хмельниц. облдержадмін., Хмельниц. обл. універс. наук. б-ка ім. М. Островського. – Хмельницький, 2005. – 144 с.

3. Бібліотечне краєзнавство у культурному просторі України : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 22 листоп. 2011 р. / ДЗ «Нац. іст. б-ка України»; редкол. А. В. Скорохватова, В. П. Кисельова, Р. В. Маньковська [та ін.]. – К. : Вид. дім «Вініченко», 2011. – 228 с. – (І Краєзнавчі читання пам'яті Петра Тронька).

4. Мельник В. О. Хмельницька ОУНБ ім. М. Островського і громадські організації: грані співпраці // Бібліотека у створенні єдиного інформаційного простору Хмельниччини: матеріали обл. міжвід. наук.-практ. конф. / Упр. культури Хмельниц. облдержадмін., Хмельниц. обл. універс. наук. б-ка ім. М. Островського. – Хмельницький, 2004. – 146 с.

5. Синиця Н. М. Хмельницька обласна універсальна наукова бібліотека імені Миколи Островського: традиції та динаміка змін // Хмельниччина в контексті історії України: матеріали Всеукр. наук.-краєзн. конф. / Упр. культури, туризму і курортів Хмельниц. облдержадмін., Центр дослідж. історії Поділля ; гол. редкол. Баженов Л. В. ; ред. Єсюнін С. М., Брицька О. М. – Хмельницький, 2012. – 558 с.

Алла БАЧИНСЬКА

РЕЛІГІЙНО-ЦЕРКОВНЕ ЖИТТЯ ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ПАМ'ЯТКАХ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Фондова збірка Рівненського обласного краєзнавчого музею включає в себе речові, образотворчі,декоративно-ужиткові, природничі, фото, фоно, кіно-відео матеріали, предмети археології, нумізматичні колекції, документальні матеріали та ін. Найчисельніший - археологічний фонд, другим за кількістю є документальний фонд, який нараховує більше 30 тис. пам'яток лише основного фонду. Він включає в себе книги, часописи та документи XVI-XXI ст. Особливо вартісними є документи на пергаменті, рукописні книги, стародруки, книги на іноземних мовах з колишнього зібрання князів Любомирських.

Особливе місце у фондовій збірці музею посідають пам'ятки, які висвітлюють низку подій релігійно-церковного життя західноукраїнського регіону в період Другої світової війни. Більша частина з них потрапила до музею у 1970-1980-х рр. XX ст. під час експедицій по культових спорудах області та від Рівненського облуправління КДБ. Деякі матеріали були передані директором Волинського краєзнавчого музею – Заріцьким (на жаль ім'я в акті прийому за 1974 р. не вказане). Частина пам'яток у свій час була зарахована до основного воду, а значно більша – до науково-допоміжного. Це пов'язано не з їхнім змістом, а з тим, що вони є копіями з оригіналів, які знаходяться в Державному архіві Рівненської області.

Умовно всі ці пам'ятки можна поділити на кілька груп. До першої з них зараховуємо книги, які вийшли друком 1939 р. Це «Новий Заповіт Господа й спасителя нашого Ісуса Христа» (Варшава 1939 р.), який був перекладений із грецької мови на українську Іваном Огієнком та виданий «Британським й закордонним товариством» [18]. У кінці цього видання вміщені чотири мапи: Палестина за часів Ісуса Христа; Сучасний Єрусалим; Подорож Апостола Павла; сучасна Палестина: географічний і гідрографічний огляд. Це є один з небагатьох примірників Нового Заповіту, який був виданий у той час і нині зберігається у фондовій збірці Рівненського обласного краєзнавчого музею.

1921 року, перебуваючи в Тарнові з урядом УНР, Іван Огієнко звернувся до «Британського й Закордонного Біблійного Товариства» з пропозицією перекласти Біблію на українську літературну мову. Перший, незначний наклад перекладених Огієнком чотирьох Євангелій (від Матвія, Марка, Луки, Іоанна) побачив світ 1937 р. у Львові (Євангелії друкувалися в типографії Наукового Товариства ім. Шевченка, по 5000 примірників кожна), а 1939 р. додрукований у Варшаві [3, с.98].

Іван Огієнко у статті «Новий переклад Біблії. Історичний нарис», вміщеній у часописі «Віра і культура» (1962 р.) писав, що коли «у 1939 році німці в Варшаві забрали багато з перекладу «Нового Завіту» і спалили, головний екземпляр залишався в автора, але при евакуації з Варшави згинули усі джерела до перекладу Біблії, проте оригінал й усі копії зберегла друкарка, найнята в 1943 році, п. Софія Сім'янцева, яка привезла їх до Словакії в Штребське Плесо» [3, с. 99].

Музей має ще одне видання І Огієнка - збірник молитов «Вечірня й утреня», що вийшов у Холмі у видавництві «Свята Данилова Гора» (1942 р.) [19]. Згадане церковне видавництво було засноване саме ним.

«Псалтир» та «Апостол» (1941 р.) вийшли друком, з благословення архієпископа Луцького та Ковельського Полікарпа, у Луцьку, українською мовою, коштом богословської секції товариства ім. Митрополита Петра Могили [20;21]. Переклад з грецької мови був виконаний професором Михайлом Кобрином та відредагований Українським науковим інститутом у Варшаві [35].

Товариство ім. митрополита Петра Могили було засноване 1931 р. у Луцьку з метою поширення релігійної освіти і православної свідомості на засадах соборноправності давньої Української Церкви. Припинило свою діяльність 1939 р. Головою цього товариства були Сергій Тимошенко і Михайло Ханенко, а генеральними секретарями — І. Власовський та Є. Богуславський [36].

Український науковий інститут у Варшаві заснований заходами екзильного уряду УНР

в 1930 р. (фактично - в 1928 р.) при польському Міністерстві віровизнань та освіти як автономна українська наукова установа з метою дослідження різних галузей українознавства. Його діяльність пов'язана головним чином з науково-видавничою справою. Більшість праць виходили українською мовою і тільки деякі - польською. Науковці студіювали переважно ті ділянки україністики, які не мали змоги вільно розвиватися в УРСР. Український науковий інститут видав в українському перекладі низку богословських праць. Для підготовки перекладів була створена окрема комісія, яку очолював голова Автокефальної Православної Церкви в Польщі, митрополит Діонісій. Після окупації Варшави німцями в 1939 р. Український науковий Інститут у Варшаві перестав існувати, а його бібліотека і архіви загинули [1].

Цікавим виданням, що зберігається у фондах Рівненського обласного краєзнавчого музею є «Православний календар на 1943 р.» виданий у Рівному. Із його змісту зрозуміло, що він підготовлений до друку Українською Автокефальною Православною церквою. Зокрема, знаходимо в ньому наступні свідчення: «Большевики зробили з України країну горя і нужди. Тепер німецька влада розпочала велике діло відбудови і відновлення - втілення України до Европи. Саме за це кожний українець щиро вдячний німецькому народові і тому все населення України приймає активну участь у праці для перемоги німецької зброї». Також тут є схвальні відгуки про наступне: «Німецька влада знесла ненависну колгоспну систему, роботящих українських селян наділює землею. Ця ж влада відбудовує понищені большевиками фабрики і заводи, впорядкувала ремесло, створила всі підстави для справжнього господарського і культурного розвитку» [17].

Важливу інформацію про події релігійно-церковного життя на теренах Рейхскомісаріату «Україна» містять три автентичні документи, які вийшли друком із Волинської Духовної Консисторії (Кременець) Автономної Православної Церкви, архіпастирем якої був митрополит Олексій (Громадський). Датовані вони 23.02, 15.03, 20.03. 1942 р.[14-16]. Спільна риса, яка їх обєднує, - госта критика колишнього радянського режиму, а також уславлення «Великого Вождя Германського народу» [15].

Впродовж 1970-1980-х рр. фондова збірка музею поповнилася значною кількістю примірників Журналу Московської Патріархії. Це видання було започатковане Російською Православною Церквою в 1931 р. і нерегулярно виходило до 1935 р. Відновлення його відбулося після зустрічі Й.Сталіна (вересень 1943 р.) у Кремлі з представниками Московської патріархії. Під час неї йшлося про відродження Церкви, розширення її антифашистської та патріотичної діяльності. Відтак, з осені 1943 року був відновлений випуск цього часопису. В музеї є 3 з 4-х чисел цього видання за 1943 р. Комплект часописів за 1943,1944 та 1945 рр. є неповним. Зокрема, за 1943 р. маємо номери 2,3,4, за 1944 р. - №№ 1,2,3,4,5,6,9,10,11,12; за 1945 р. - №№ 1,2,3,4,5,6,7,8,9,10,11,12, які занесені до основного фонду. [5-9]. Водночас у збірці музею є дубляжі окремих чисел цього журналу: за 1943 р. - №2,3; за 1944 р. - № 6,12; за 1945 р. - №№ 2,4,7,8,9,10,11 [22-28. Всі вони належать до науково-допоміжного фонду.

Важливою для дослідження історії міста довоєнного та окупаційного періоду є колекція документів та фотографій родини Бульб. Зокрема, Полікарпа Бульби – бургомістра м. Рівне років окупації, а також його дружини Марії, сина Андрія, брата Костянтина та його дружини Алісії, племінника Ігоря. Всі матеріали (документи, фотографії), які стосуються м. Рівне, рідних, знайомих П. Бульби, котрі тривалий час проживали в місті, передав у 1998 р. особисто Ігор Бульба через Г. Бухала, на той час наукового співробітника Рівненського обласного краєзнавчого музею. Він тривалий час листувався з племінником Полікарпа Бульби. Значний інтерес, зокрема, викликають фотографії періоду війни. Серед них - фото із зображенням урочистостей, пов'язаних із перенесенням мощей Преподобного Іова Почаївського – ігумена Почаївського Свято-Успенського монастиря. На окремих фото зафіксований С. Скрипник – єпископ УАПЦ, а також владика Олексій (Громадський) та Веніамін (Новицький). Серед цих фотографій є ті, де зафіксовано винесення Чудотворної ікони Божої Матері [29;30]. Декілька фото містять фіксацію обряду хіротонії в Андріївському соборі м. Київ періоду весни - літа 1942 р. Серед присутніх – патріарх (Мстислав) Скрипник та Никанор Абрамович – єпископ Української Автокефальної Православної Церкви [29;30]. На одній із світлин бачимо гурт прочан Почаївської Лаври, які розташувалися біля стін собору [10]. Серед - них постать Уласа Самчука та Вайса –

представника німецької окупаційної влади [33, с.205]. Особливу увагу привертає фото, де гурт прочан несе портрет А. Гітлера, обрамлений у вінок [30].

У фондах музею є декілька фото 1942 р., на яких зафіксований обряд освячення води в річці Устя в м. Рівне [31].

Цікавим для дослідників історії м. Рівне періоду Другої Світової війни є фото церковного хору Української Православної Церкви в ім'я Святого Юрія, 1943 р. [11]. Він брав участь у відправі на честь Святого Юрія. Диригентом цього хору був Володимир Листопад. Церква Святого Юрія розташовувалася на вул. Бармацькій (нині вул. Міцкевича). Це був храм Рівненської української гімназії. Служби в ньому проводилися виключно українською мовою [4, с. 141].

Складовою колекції світлин Рівненського обласного краєзнавчого музею є фото, де зафіксовані учасники наради єпископів УАПЦ у Луцьку 6 жовтня 1942 р. [12]. На ньому присутні: єпископ Михаїл (Хороший), архієпископ Ігор (Губа), митрополит Полікарп (Сікорський), архієпископ Олександр (Іноземцев), архієпископ Никанор (Абрамович), єпископ Мстислав (Скрипник), єпископ Сильвестр (Гаєвський), єпископ Платон (Артемюк), професор І. Власовський, єпископ Геннадій (Шиприкевич), єпископ В'ячеслав (Лісицький), протоієрй М. Житинський, протоієрей О. Потульницький [33, с. 314]. Ці достойники УАПЦ зробили спроби вирішити питання церковного розколу в Україні, зокрема ухвалили рішення про вироблення кроків до поєднання церков. Зрештою, спеціально створена за рішенням цієї народи комісія виробила проект ухвали про церковне поєднання [34, с.356].

У фондах Рівненського обласного краєзнавчого музею також зберігається металевий наперсний хрест з тризубом у центрі (8х13см) [13]. Він поповнив фондову збірку 1977 р. Був переданий музею співробітниками Рівненського облуправління КДБ. Хрест належав військовому священику Михайлу Павловському із бандерівського угрупування «Дубовського» [2, с.112]. Він був знайдений робітниками в серпні 1962 р. під час розчищення зруйнованої церкви в с. Моквин Березнівського району Рівненської області.

Отже, низка пам'яток із фондової збірки Рівненського обласного краєзнавчого музею, які віддзеркалюють окремі події періоду Другої світової війни, є вартісним джерелом для висвітлення подій релігійно-церковного життя західноукраїнського регіону 1939-1944 рр. За останні роки більшість із них використана на виставках, в експозиції музею, а також дослідниками для підготовки наукових праць різного рівня:статей, монографій, а також кандидатських та докторських дисертацій.

---

1. Козак С. Український науковий інститут у Варшаві (1930-1939). – http://histans. com/JournALL/graf/graf_2012_22/4.pdf.

2. Марчук І. Епізоди повстанського руху на Березнівщині// Літопис Березнівщини: наукові записки Березнівського краєзнавчого музею. Вип. І. – Рівне: О. Зень, 2011р. – 224 с.

3. Марчук Л. Сучасники про стиль перекладу Біблії Іваном Огієнком (за матеріалами часопису «Віра й культура» Вінніпег). – http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum /Ioisn/2012_9/1_12.pdf.

4. Прищепа О. Вулицями Рівного: погляд у минуле. – Рівне, 2006. – 223с.

5. Рівненський обласний краєзнавчий музей (далі РОКМ) - КН 12347/1-3/ VIII Д 2386/1-3.

6. РОКМ. - КН 12347/4-11/ VIII Д 2387/1-8.

7. РОКМ. - КН 9405/1-2/ VIII Д 2150/1-2.

8. РОКМ. - КН 9406/1-11/ VIII Д 2151/1-11.

9. РОКМ. - КН 12347/12-18/ VIII Д 2388/1-7.

10. РОКМ. - КН 21463/87 / III Ф 6240.

11. РОКМ. - КН 21463/107 / III Ф 6260.

12. РОКМ. - КН 836/ VIIIД 1619.

13. РОКМ. - КН 5558 / VIIIМ 1113.

14. РОКМ. - КН 7469 / VIIIД 2141.

15. РОКМ. - КН 7467/ VIIIД 2143.

16. РОКМ. - КН 7468 / VIIIД 2142.

17. РОКМ. - КН 20277/ VIIIД 3307.

18. РОКМ. - КН 647/ VIIIД 1604.

19. РОКМ. - КН 647/4/ VIII Д 1607.

20. РОКМ. - КН 7465/ VIII Д 2145.

21. РОКМ. - КН 6340/ VIII Д 2094.

22. РОКМ. - 23412 доп.

23. РОКМ. - 7336/1-10 доп.

24. РОКМ. - 18575/1,2 доп.

25. РОКМ. - 7336/1-10 доп.

26. РОКМ. - 1659/1 доп.

27. РОКМ. - 7449/71,72 доп.

28. РОКМ. - 3117/5 доп.

29. РОКМ. - 18005/1-39, 41-42 доп.

30. РОКМ. - 18007/6-15 доп.

31. РОКМ. - 17992/1-4 доп.

32. Самчук У. На білому коні: спомини і враження. – 3-тє видання. – Вінніпег, 1980. – 249 с.

33. Смирнов А. І. Мстисла (Скрипник): громадсько-політичний і церковний діяч, 1930- 1944: Монографія/ Передм. Є Сверстюка. – 2-е вид., доповнене. – К.: Смолоскип, 2009. – 326 с.

34. Стоколос Н.Г. Конфесійно-етнічні трансформації в Україні (XIX – перша половина XX ст.): Монографія. – Рівне: РІС КСУ – ППФ «Ліста - М».

– 2003. – 480 с.

35. Ткачук І. Діяльність богословської секції при товаристві ім.. Петра Могили в Луцьку. - http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/NzNuOa/religiezn/2010_2/17.pdf.

36. Ткачук І. Організаційна структура та програмні засади товариства імені Петра Могили (1931-1939 рр.) // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: РДГУ. Збірник наукових праць. Вип.20. – Рівне:РДГУ, 2010.- с. 216-218.

Олександр БЕЙДИК

РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТСЬКІ РЕСУРСИ ВОЛИНІ В ТАБЛИЦЯХ

Актуальність дослідження. Підвищення ролі та ефективності освіти є одним із основних пріоритетів соціальної політики держави. У сучасних умовах реалізації принципів Болонського процесу активні методи навчання (АМН) виступають однією з ключових ланок навчального процесу. Навчальний процес в умовах реформування системи вищої освіти вимагає постійного вдосконалення. Це обумовлено, перш за все, зміною пріоритетів та соціальних цінностей: інтеграційні процеси все більше усвідомлюються як засіб досягнення такого рівня якості освіти, який в найбільшій мірі відповідає розвитку людини, задоволенню її духовних і творчих потреб. Підготовка фахівців для гуманітарних та точних наук вимагає корінної зміни стратегії й тактики навчання у вищому навчальному закладі. Успішність досягнення мети залежить не тільки від змісту освіти, але і від того, як засвоюється навчальний матеріал: індивідуально або колективно, в авторитарних чи гуманістичних умовах, спираючись на увагу, сприйняття, пам'ять або на весь особистісний потенціал людини, за допомогою репродуктивних або активних методів навчання. Значну роль у формуванні особистості у навчально-виховному процесі відіграють АМН. Саме вони активізують самостійність мислення, залучають студентів до роботи з великими обсягами інформації, сприяють розумінню сутності проблеми. До основних форм активізації навчального процесу належать: проведення тестування, ділових ігор, тренінгів, застосування опорних сигналів тощо. Використання активних методів і сучасних педагогічних технологій як складової вищої освіти, їх застосування в навчанні персоналу підприємств і фірм розглядається у роботах як вітчизняних, так і закордонних авторів [1-4]. Зазначимо, що ряд ділових ігор, тренінгів, тестів, запропонованих японським менеджментом, західними психологами та організаторами виробництва (Н. Енкельман, М. Біркенбіль, Л. Дж. Пітер, С. Паркінсон, А. Блох та ін.), успішно використовуються як при теоретичному навчанні, так і у практичній діяльності. У той же час активні методи навчання ще недостатньо впроваджуються у формат навчального процесу – нерідко студент віддає перевагу нескінченому блуканню Інтернетом у пошуках часто-густо недоброякісної інформації або комп'ютерним іграм, які скоріше руйнують, ніж розвивають і особистість, і її творче начало. Більш широке застосування активних освітніх технологій (не зменшуючи при цьому значення і технологій комп'ютерних) має пожвавити та забезпечити креативним наповненням аудиторне і позааудиторне навчання.

Мета статті - на прикладі Волині (Волинська та Житомирська області) розробити адаптовані до конструктивної географії (ресурсна складова рекреаційної географії та географії туризму) таблиці Шульте.

Виклад основного матеріалу. В статті реалізовано спробу висвітлити можливості застосування таблиць Шульте як одного з видів психолого-педагогічних технологій при вивченні географічних, історичних та ін. дисциплін, запропонувати ряд «ресурсно-рекреаційних опорних сигналів» (останні об'єднують архітектурно-історичну, природну, біосоціальну складові). Таблиця Шульте 1 - випадково розташовані числа (або інші об'єкти) для тренування швидкого їх знаходження попорядку (квадрат зі сторонами 20-25 см, який розбивається на 25 осередків в хаотичній послідовності). Застосовуються для дослідження та розвитку психічного темпу сприйняття, зокрема швидкості зорових орієнтовно-пошукових рухів (що є основою швидкочитання), дозволяє розширити поле зору (широке поле зору скорочує час пошуку інформативних фрагментів текстів). Правила тренування на таблицях Шульте полягають в наступному. Вказувати цифри-об'єкти необхідно у зрос-

1 Шульте Вальтер (1910 - 1972) - німецький психіатр і психотерапевт, учень Бергера. З 1962 по 1972 роки - професор психіатрії в Тюбінгені. Дослідження в області психопатології та психотерапії. Праці: «Синкопальні вазомоторні припадки» (1943), «Органічні захворювання головного мозку внаслідок важкої дистрофії» (1953), «Психотерапевтичний-психіатричний семінар» (1967), «Клініка, дослідження і лікування меланхолії» (1969).

таючому порядку (від 1 до 25). На психологічних тренінгах цифри вказуються тільки поглядом, а час зчитування однієї таблиці не має перевищувати 25 сек., але для географів ці вимоги не обов'язкові. Перед початком роботи з таблицею погляд фіксується в її центрі. При послідовному пошуку цифр-об'єктів дозволяється фіксація очей в центрі таблиці, а горизонтальних рухів очей бажано уникати. Відстань від таблиці до очей має бути такою ж, як і при читанні звичайного тексту - 25-30 см. При реалізації тренінгу треба уникати перевтоми. При роботі з таблицями Шульте слід пам'ятати, про те, що тренування не є самоціллю, головне - розширення поля зору.

Аналіз недоліків і переваг адаптації таблиць Шульте до географічної проблематики. Застосування таблиць Шульте як одного з видів АМН у навчальному процесі має свої переваги та недоліки. Аналіз досвіду застосування цієї технології у навчальному процесі (кафедра країнознавства та туризму географічного факультету КНУ імені Тараса Шевченка, 2011-2012 н.р.) дає можливість викласти їх у наступному вигляді.

Переваги	Недоліки
• чинник об'єктивного сприйняття природних, суспільно-політичних, економічних явищ та процесів; • чинник усунення «білих плям» в історії суспільства, повернення забутих імен; • чинник ефективного використання комп'ютерних технологій для пошуку та виявлення фактажу та інформаційно-ілюстративного матеріалу; • можливість використання таблиць для обстеження осіб широкого вікового діапазону, оцінки ефективності роботи, психічної стійкості індивіда, визначення стійкості уваги та динаміки працездатності; • чинник підвищення та вдосконалення швидкості читання та реакції на зовнішні стимули • чинник концентрації, розвитку та тренування уваги та мислення; • чинник розвитку і тренування поля зору («бокового» зору); • чинник розвитку швидкості зорових орієнтовно-пошукових рухів та периферійного зору; • визначення стійкості уваги і динаміки працездатності; • виявлення швидкості простих сенсомоторних реакцій; • дослідження рухливості основних нервових процесів (збудження та гальмування), характеристики працездатності нервових клітин кори головного мозку (працездатність залежить від сили збудливого та гальмівного процесів); • вибудувані ілюстративні та асоціативні ряди виступають стимулом активного засвоєння матеріалу, формування його емоційного сприйняття;	• асиметрія сюжетів (переважання архітектурно-історичних (в т.ч. сакральних) об'єктів); • складність регіональної ідентифікації природних об'єктів, їх схожість; • певна примітивність та прямолінійність реалізації технології; • невисока якість сюжетів та складність їх ідентифікації при тиражуванні (перенесенні на паперові носії, в публікації); • підвищені вимоги до якості паперових носіїв; • труднощі відбору та генералізації (узагальнення) первинного матеріалу; • складність вибору об'єктів, що репрезентують область, регіон, підкреслюють його індивідуальність; • брак придатних для використання в таблиці об'єктів туристського призначення в ряді регіонів; • невідповідність світлини реальному туристсько-рекреаційному об'єкту (необізнаність автора або помилка інтернет-ресурсу) • практична відсутність «географічного» досвіду застосування таблиць Шульте, певна інноваційність їх залучення до туристко-рекреаційної проблематики; • підвищені вимоги до IQ учасників тренінгу; • підвищені вимоги до інструктажу (тексту інструкції) щодо участі у тренінгу; • підвищені вимоги та складність залучення природних об'єктів до таблиці (подібність та схожість багатьох природних об'єктів різних територій);

Переваги	Недоліки
• розмаїття первинного матеріалу, який виступає потенціалом та резервом для подальшого комбінування; • самостійний пошук та вибір студентом (навчальний процес у ВНЗ турисько-рекреаційної спеціалізації) ресурсно-рекреаційних сюжетів; • використання власних світлин, реалізація індивідуального бачення топ-25-ки об'єктів, їх концентрований «виклад»; • можливість комбінування, об'єднання ротації складових таблиці; • використання таблиць Шульте як важеля формування регіонального та національного ресурсно-рекреаційног іміджу; • чинник формування індивідуального світогляду; • стимул сприймати об'єкти на власні очі (польові експедиційні дослідження); • перспективи використання туристко-рекреаційного наповнення таблиць Шульте (технології, принципу, підходу) у навчанні, на туриських порталах, тестуванні і т.ін.; • самостійний вибір, визначення та комбінування топ-25-ки туристських об'єктів; • чинник самостійного пізнання нових територій та об'єктів; • чинник розвитку креативного мислення; • чинник пошуку балансу та пропорцій між об'єктами природного та «синтетичного» середовища; • чинник розвитку індивідуальних дизайнерських та художніх здібностей; • чинник пізнання культурних надбань різних народів; • розвиток та реалізація творчих здібностей.	• обмеженість можливостей реалізації тренінгу в чорно-білому варіанті; • відсутність світлин ряду об'єктів, брак їх представлення в Інтернеті; • невисока якість вміщених в Інтернеті зображень та їх поверхневий опис; • територіальна диспропорція об'єктів, значна кількість яких припадає на великі міста та культурні центри; • недостатня обізнаність населення про таблиці Шульте.

Таким чином, сильні сторони переважають слабкі, але останні свідчать про певні недоліки цієї технології.

Адаптація таблиць Шульте до «ресурсно-рекреаційного опорного сигналу» Волинської області. Аналіз значної кількості рекреаційно-туристських об'єктів регіону дав можливість виділити основні з них, які відповідають критеріям гетерогенності (різнорідності), значущості, контрастності (рис.1).

Рис.1. Рекреаційно-туристські ресурси Волинської області в таблиці Шульте.

Пояснення до рис. 1.

1.Ікона Холмської Божої Матері (м. Луцьк);

2.Музей-садиба І.Ф. Стравінського (1882-1971) (м. Устилуг, Володимир -Волинський р-н);

3.Мурований стовп (могила князя Пронського) (м. Берестечко, Горохівський р-н);

4.Резиденція князів Радзивіллів (XVI ст.) (смт Олика, Ківерцівський р-н);

5.Свято-Успенський собор (XII ст.) (м. Володимир -Волинський, Володимир-Волинський р-н);

6.Зимненський монастир (XI ст.) (с. Зимне, Володимир-Волинський р-н);

7.Літературно - меморіальний музей-садиба Лесі Українки (с. Колодяжне, Ковельський р-н);

8.Замок Любарта (Верхній) (XIII- XIVст.) (м. Луцьк);

9.Оконські джерела (гідрологічна пам'ятка

природи) (с. Оконськ, Маневицький р-н);

10.Радзивілл Альбрехт Станіслав (1593 - 1656) (литовський магнат, князь, великий литовський канцлер, луцький староста, фундатор костьолу в Олиці та єзуїтської колегії в Пінську);

11.Костел Святої Анни (1771) (м. Ковель, Ковельський р-н);

12.Низкиницький Свято-Успенський собор (1643 р.) (с. Низкиничі , Іваничівський р-н);

13.Загорівський монастир (XVI ст.) (с. Новий Загорів, Локачинський р-н);

14.Мордехай Зеєв (Вольф) Феєрберг (1874, м. Новгород -Волинський -1899) (відомий єврейський письменник);

15. Городище (XI - XIII ст.) (с. Старий Чорторийськ, Маневицький р-н);

16.Василівська ротонда (XII - XIII ст.) (м. Володимир - Волинський);

17. Троїцький собор (XX ст.) (м. Берестечко, Горохівський р-н);

18.Анатолій Олександрович Тимощук (1979, Луцьк) (відомий футболіст, член збірної команди України, гравець клубу «Баварія, Мюнхен);

19.Каплиця «Свята Текля » (м. Берестечко, Горохівський р-н);

20. Черемський природний заповідник (Маневицький р-н , Волинська обл. та Рівненська обл.);

21.Костел Петра і Павла (1616) (м. Луцьк);

22.Памятник Тарасу Шевченку (1995 , найвищий пам'ятник Т. Г. Шевченку у світі) (м. Луцьк);

23.Видатна письменниця, перекладач, культурний діяч Леся Українка (Лариса Петрівна Косач) (1871 - 1913), діяльність якої пов'язана з Волинню ;

24.Будинок з химерами (м. Луцьк);

25.Озеро Світязь (Шацький р-н) .

Адаптація таблиць Шульте до «ресурсно-рекреаційного опорного сигналу» Житомирської області. Аналіз значної кількості рекреаційно- туристських об'єктів регіону дав можливість виділити осовні з них, які відповідають критеріям гетерогенності (різнорідності), значущості, контрастності (рис. 2).

Пояснення до рис. 2.

1. Сергій Корольов (1907, Житомир - 1966, Москва) - радянський вчений у галузі ракетобудування та космонавтики, конструктор;

2. Леся Українка (1871, Новоград-Волинський - 1913, Сурамі, Грузія) - видатна письменниця, перекладач, культурний діяч;

3. Олег Ольжич (Олег Олександрович Кандиба) (1907, Житомир - 1944, концтабір Заксенгаузен) — український поет, археолог і політичний діяч, син Олександра Олеся;

4. Садиба Терещенків в Денишах була одною з садиб промисловця-цукрозаводчика Михайла Івановича Терещенка. М.І. (с.Дениші, Житомирський р-н);

5. Маслозавод «Рудь» (м. Житомир);

6. Пам'ятник Корольову (м.Житомир);

7. Скеля „Голова Чацького" (м.Житомир);

8. Купальня Княгині Ольги (м.Коростень,Коростенський р-н);

9. Урочище Кам'яне Село (геологічний заказник) (с. Рудня-Замисловицька, Олевський р-н);

10. Блакитні озера (с. Великі Кошарища, Коростишівський р-н);

11. Коростенський фарфоровий завод (м. Коростень, Коростенський р-н);

12. Каньйон р. Тетерів;

13. Вікові дуби в селі Тригір'я (с. Тригір'я, Житомирський р-н);

14. Мар'янівка склозавод (смт Мар'янівка, Баранівський р-н);

15. Пам'ятний знак "Літописне місто Звягіль (Возвягель)" (м. Новоград – Волинський, Новоград - Волинський р-н);

16. Пам'ятник М.М.Миклухо-Маклаю (м. Малин, Малинський р-н);

17. Курган - могила гайдамаків (с. Кодня, Житомирський р-н);

18. Водоспад Вчелька (між селами Сінгури і Перлявка, Житомирський р-н);

19. Поліський державний заповідник (Олевський та Овруцький р-ни);

20. Шкарпетки «Житомирські» (шкарпетки, що виробляються у м. Житомир);

21. Музей космонавтики імені Сергія Павловича Корольова (м. Житомир);

22. Вічний вогонь (м. Житомир);

23. Жіночий Свято-Александро-Невський монастир (с. Лазарівка, Брусилівський р-н);

24. Монастир Босих Кармелітів (м. Бердичів);

25. Костел Святої Варвари (м. Бердичів).

Висновки та пропозиції

На прикладі Волині (Волинська та Житомирська області) розроблені та запропоновані адаптовані до географічних та історичних дисциплін таблиці Шульте, які виступають «опорними сигналами» ресурсно-рекреаційного регіонального поля України.

Рис. 2. Рекреаційно-туриські ресурси Житомирської області в таблиці Шульте.

Застосування активних методів навчання, в т.ч. адаптованих до географічних та історичних дисциплін таблиць Шульте, сприяє концентрації, розвитку, тренуванню уваги та мислення (індивіда та групи) та виступає чинником об'єктивного сприйняття природних, суспільно-політичних, економічних явищ та процесів.

Технологія використання таблиць Шульте може бути застосована як до класичних географічних (економічна і соціальна географія, фізична географія материків і океанів, краєзнавство, етногеографія, географія світового господарства), так і історичних (історія України, Всесвітня історія) дисциплін.

Наведений аналіз сильних і слабких сторін адаптації таблиць Шульте до навчального процесу, основою якого є реалізація ряду педагогічних експериментів.

Бейдык А.А. Активные методы обучения в спецкурсах туристско-рекреационного блока. // Культура народов Причерноморья: Научный журнал. – № 88. – 2006. – С.7–11.

Бейдик О.О. Застосування активних методів

при викладанні рекреаційно-туристичних дисциплін у вищих навчальних закладах. // Туристично-краєзнавчі дослідження: Збірник наукових статей. – Випуск 7. – К.: Інститут туризму ФПУ, 2007. – С.214–227.

Бейдик О.О., Тертична Ю.В. Застосування таблиць Шульте при вивченні рекреаційно-географічних дисциплін // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 4. «Географія і сучасність» [зб. наукових праць]. – К.: 2011. – Вип . 14 (26). – с. 91-97.

Володько В.М. Іванова Т.В. Самостійна навчально-пізнавальна діяльність як один з методів розвитку творчих здібностей студентів. Вища і середня педагогічна освіта . - Київ, 1993. - № І6. С. 62.

Микола БЕНДЮК

АТРИБУЦІЯ ПОРТРЕТУ ГРАФА АЛЬФРЕДА ВОЙЦЕХА ПОТОЦЬКОГО

Портрет Альфреда Войцеха Потоцького (його ще називали Альфред I (Перший)), що зберігається в Рівненському обласному краєзнавчому музеї, ще донедавна не був атрибутований. Але нещодавно, передивляючись родове дерево родини графів Потоцьких гербу «Пилява», вдалося натрапити на світлину із зображенням схожим з портретом із рівненського музею. Світлина поганої якості і, мабуть, до Європи зображення потрапило у вигляді поганої копії [1].

Альфред I народився в Парижі у 1785 році. Батьками Альфреда були граф Ян Непомук Потоцький (1761 - 1815рр.) та Юлія Любомирська (1764 - 1794рр.). Певний час він був офіцером вhttp://pl.wikipedia.org/wiki/Oficer_(wojsko) армії герцогства Варшавського і австрійським таємним радником. Був поранений в битві при Бородіно, де служив в 10 гусарському полку на стороні імператора Наполеона (рис. 1.).

На портреті Альфред I зображений в синьо-зеленому мундирі (доломані) офіцера 10 польського гусарського полку. Доломани розшиті золотистими шнурами, комір прикрашений чорним хутром. Портрет можна датувати 1812 - 1814 роком, часом служби у війську (до одруження).

21 червня 1814 року Альфред одружився на Жозефіні (Юзефині) Чарторийській (1787 - 1862рр.). У них в містечку Ланцут (Польща) народилося двоє дітей: Альфред Юзеф Маріан (1817 - 1889рр.) та Єва Жозефіна Юлія по чоловікові - Ліхтенштейн (1818 - 1895рр.).

Альфред Войцех був першим ординатом міста Ланцута, там він і похований.

Його син Альфред II Юзеф Потоцький (1817 -1889рр.) — граф, політичний діяч, маршалок Галицького Сейму, намісник Королівства Галичини і Лодомерії, другий ординат в Ланьцуті, одружився на Марії Климентині з Сангушків (1830 —1903рр.) у 1851

Портрет Альфреда Войцеха Потоцького гербу Пилява (1785-1862).
Alfred Wojciech Potocki Piława 1785-1862.

року в містечку Славуті. Родина Альфреда II Юзефа мала четверо дітей: Романа, Юлію, Климентину(Тишкевич) і Юзефа-Миколая.

Після завершення дипломатичної служби Альфред II присвятив подальше своє життя активній політичній діяльності в Галичині. У 1863 р. був обраний послом до Галицького Сейму. Був депутатом цього представницького органу аж до своєї смерті у 1889 р. У 1875—1877 рр. обіймав гідність маршалка Галицького Сейму. Протягом 1875—1883 рр. був намісником Галичини.

Відомий як меценат і палкий поціновувач французької архітектури, Альфред II Потоцький замовив побудову резиденції (зараз знана як Палац Потоцьких у Львові, вул. Коперніка, 15) паризькому архітектору Луї Доверн'є. Але Альфред Потоцький рано помер в Парижі 18 травня 1889 р., тому не встиг побачити свою майбутню резиденцію. Будову палацу завершив його син Роман Потоцький та дружина Марія. На сьогодні в палаці Потоцьких у Львові розміщено один із відділів Львівської картинної галереї.

До Рівненського обласного краєзнавчого музею портрет Альфреда Войцеха Потоцького міг потрапити зі збірки Сангушків в Славуті (Хмельницька обл.). Можливо, що портрет до Славути потрапив під час одруження Альфреда II та Марії Сангушко.

---

1. ttp://ru.rodovid.org/wk/%D0%97%D0%B0%D0%BF%D0%B8%D1%81%D1%8C:395132

Олександр БОРИСЮК

КОЗАЦЬКІ ШАБЛІ

В Україні шабля була одним з найпоширеніших видів зброї і стала одним із найважливіших символів козацтва й традицій пов'язаних із національним визволенням, державотворчими процесами. Вона посіла визначне місце в свідомості українців, асоціюючись у першу чергу з козаком – захисником народу і Вітчизни. Шабля фігурує в численних народних думах, значній кількості поетичних творів, прислів'їв та приказок. Її оспівав Тарас Шевченко як неодмінний атрибут – супутник українського лицарства.

Шабля – це окремий вид зброї з кривим клинком, який призначався для рублячо-різучих і колючих ударів. Назва, очевидно, походить від угорського слова czablya – різак [4, с. 307]. На території сучасної України шабля була відомою вже у VIII–X ст. Потрапила вона зі сходу разом із тюркомовними кочівниками і, завдяки своїм якостям, поступово почала витісняти поширений у той час на українських землях меч. Перевагами шаблі над мечами були: відносно менша вага і більша міцність клинка, ширше застосування. Загострене лезо лише з одного боку клинка і його кривизна дозволяли, не зменшуючи міцності, робити шаблі довшими, легшими і, водночас, стійкішими до зустрічних ударів, порівняно з загостреними з двох сторін мечами. Поєднання кривизни клинка зі значним віддаленням центру ваги від ефесу збільшує силу удару і площу ураження. В той час, як мечем наносили, переважно, важкий рублячо – роздроблюючий удар, то відносно легкою шаблею, витративши набагато менше зусиль, можна було завдати серйознішої рани. Для цього вершникові необхідно було трохи піднятись на стременах та зачепити клинком шаблі ворога, а потім потягнути руків'я на себе і шабельний клинок своєю кривизною плавно розрізав обладунок супротивника, завдаючи при цьому поранення. Крім того, тонке вістря шаблі при прямому колючому ударі проходило у тіло ворога значно глибше ніж вістря меча в аналогічній ситуації. Тому не дивно, що шаблі були такі популярні серед кочівників. На початковому періоді своєї історії шаблі мали вузький довгий, (більше 1 метра) клинок, звужений до вістря, малої кривизни з лезом на вигнутій й обухом на вгнутій стороні. Вони були більше пристосовані до колючого удару та схожі до палашів. Хрестовини були брусовидні з металевими кульками на кінцях і лише в XII ст. почали з'являтися ромбоподібні.

В XIII – XV ст. поширились шаблі, криві клинки яких мали слабо виражену єлмань (так зване перо) – дволезове розширення нижньої частини клинка, чи багнетоподібне вістря, яким легко можна було пробити кільця кольчуги. В XVI ст. шабля майже повністю витіснила меч із ужитку [4, с. 308].

В XVI – XVII ст. шаблі почали набувати певних національних ознак. Щодо України, то тут власний національний тип шаблі так і не сформувався. Українські козаки використовували різноманітні типи як східних так і європейських шабель. Однією з них була іранська шабля типу шамшир. Іранські шамшири XVII ст. зазвичай мали вузький, плавно і сильно загнутий клинок, заточений з однієї сторони, нижня третина якого була набагато вужчою за верхню [1, с. 17]. Ефес шамширів складається із металевого кулеподібного або майже конічного навершя, загнутого під прямим кутом вниз до руків'я; з відкритого руків'я, вкритого кістяними чи роговими накладками на заклепках; хрестоподібної з перехрестям гарди, з приплюснутими чи кулеподібними закінченнями [4, с. 430]. Клинки, гарди і обоймиці піхов часто виготовляли із булату і дамаської сталі. Шамшир належить до завершального типу шаблі: йому притаманні верхів'я та клинок надзвичайно характерної форми (називали "лев'ячий хвіст") з відсутніми долами і гранями [8, с. 47].

Ще одним поширеним серед козаків типом шабель були кіліджі – рублячо-колюча зброя з коротким клинком, кривизна якого починається з другої третини, з широкою єлманню, хрестоподібною гардою з перехрестям із м'яких металів, майже прямим руків'ям. Верхів'я двох типів: перший – плоскої, як ковпачок форми, другий – комоподібної форми, загнуте вперед. Клинки зазвичай виготовлялись із дамаської сталі, або із звичайної сталі європейського виробництва. Піхви здебільшого дерев'яні, покриті шкірою чи оксамитом, мають, як правило, чотири обоймиці: устя,

наконечник та дві посередині з прикріпленими до них рухомими кільцями. Як і шамшир, кілідж являє собою тип шаблі з дуже характерною формою клинка і ефеса, що вирізняє її серед інших [8, с. 48].

В Османській імперії виготовляли шаблі, в яких сполучалися турецькі верхів'я комоподібної форми і клинки, як у перських шамширів та кіліджів. Така зброя на думку Дениса Тоїчкіна відноситься до шабель турецького типу [8, с. 49].

У XVII ст. – серед запорожців та компанійських козаків поширилась східна шабля типу ординка (назва очевидно походить від татарської орди). Її ще називали татарською шаблею, вірменкою. Вірменкою – тому, що такі шаблі виготовляли ще й львівські вірмени [1, с. 18]. Для ординки є характерними: масивна гарда відкритого типу; верхів'я у вигляді ковпачка, розгорнутого догори під тупим кутом; довгі. Розширені на кінцях кільйони; масивний широкий клинок значної кривизни.

Ще однією популярною серед запорожців була шабля чечуга (смичок), головними рисами якої є вузький мало вигнутий клинок з вузьким довгим вістрям та ефес відкритого типу з наперсткоподібним верхів'ям, скісно схиленим відносно руків'я [8, с 52].

До цього типу шабель належать три шаблі знайдені археологічною експедицією під керівництвом Ігоря Кириловича Свєшнікова на полі Берестецької битви, дві з яких сьогодні зберігаються у фондах Національного історико-меморіального заповідника "Поле Берестецької битви". Вони мають довгі (до 83 см.), слабо вигнуті клинки, шириною 3-4 см. без долів. Перехрестя цих шабель розширені на кінцях та інколи оздоблені поперечними нарізами або кінцевими потовщеннями з металевими кульками. Найбільш характерне для цього типу є легко вигнуте відкрите руків'я з похиленим скісно вверх кінцем, прикритим металевим циліндричним чи мигдалевидним наперстком. Перехрестя обох шабель без захисного персня для великого пальця правої руки. Два екземпляри мають залізні перехрестя, наперстки та окуття піхов, третій з чітко сформованим молотком і пером – латунне перехрестя і окуття піхов. Клинок однієї шаблі позначений клеймом у вигляді двох "пів-місяців", що вказує на його генуезьке походження [6, с. 229]. Археологічною експедицією під керівництвом рівненського археолога Богдана Прищепи в урочищі "За Фосою" в 2003 р. був знайдений уламок шаблі, який має довжину 23 см. Збереглось руків'я завдовжки 14,5 см. і частково – клинок, трикутний в перетині, завширшки 3,2 см. [5, с. 25] На нашу думку за своєю формою він найбільше схожий на шаблю типу чечуга.

В першій половині XVI століття у Туреччині з'явилась шабля карабеля, згодом її почали виробляти ремісники Речі Посполитої. Основною рисою шаблі було стилізоване у вигляді голови орла верхів'я відкритого ефесу. У XVII ст. ця шабля перетворилась на прикрашену дорогоцінними металами і камінням парадну зброю [8, с.52].

Протягом XVI – XVII ст. на українські землі поширилась шабля угорсько – польського типу, яку ще називали "чорною" робочою шаблею. В XV ст. вона потрапила в Угорщину з Туреччини, а в XVI ст., за правління польського короля угорського походження Стефана Баторія – в Польщу.

Угорсько – польська шабля має довгий, плавно вигнутий клинок з потовщеним обухом, часто один або два доли, просту хрестовину з так званими вусами (перехрестям) – видовжено-трикутними виступами, що з обох боків охоплюють нижню частину руків'я та верхню частину піхов. В деяких зразках клинок у нижній частині під прямим кутом (так званим молотком), переходить в розширене гостре з обох боків лезо – перо. Руків'я складається із прямокутної вкритої з обох боків дерев'яними накладками, обмотаними шнуром для надання ребристої форми, і обшитими шкірою. Голівка руків'я рівно відігнута вперед інколи похилена вниз чи скісно вверх, прикрита металевим ковпачком, так званим наперстком [1, с. 19].

Найбільше шабель у фондах Національного історико – меморіального заповідника "Поле Берестецької битви" саме угорсько – польського типу [7, с. 50]. Одна із шабель має клинок довжиною 79 см. з трьома долами, чітким молотком і пером, простим перехрестям із захисним кільцем для пальця та закінчене коротким горизонтальним виступом просте, легко похилене вперед руків'я. Вона знайдена в дерев'яних, обшитих чорною шкірою піхвах з залізними окуттями, які добре збереглись в торфовому ґрунті [2].

Ще одна шабля цього типу позначена інкрустованим латунню клеймом у вигляді дев'яти скісних хрестиків між двома півмісяцями. Подібні клейма, на думку Свєшнікова є зміненим наслідуванням клейм майстерень Генуї. Ними позначались

вироби нижньоавстрійських та штирійських майстрів [2]. Третя шабля цього типу має клеймо – напис "Frinia", що на думку Свєшнікова вказує на генуезьке походження клинка. Четверта шабля має легко вигнутий трикутний в розрізі, без долів, з нечітким молотком і пером клинок. Руків'я просте, відкритого типу, його дерев'яні частини не збереглися. Хрестовина простої форми без кільця для захисту великого пальця руки.

Ще три шаблі угорсько – польського типу збереглись частково: без хрестовин і перехресть, а тільки плавно вигнуті, довгі, з нечіткими молотками й перами клинки та руків'я. В однієї з цих шабель більша частина пера булла відламана в давнину і втрачена [2].

В музеї є ще дві шаблі гусарського типу схожі до угорсько – польських. Вони мають прості, вузькі, середньої довжини, трикутні в перерізі, без долів з нечіткими молотками і перами клинки. Хрестовини також простої форми, звужені на кінцях, і переходять у вертикальну гарду, яка закриває напіввідкрите руків'я, що являє собою прямокутну металеву плитку. В однієї з шабель збереглись дерев'яні елементи і шкіряна обшивка руків'я та дерев'яні, обшиті шкірою, з верхнім і нижнім залізним окуттям піхвами. Друга шабля має на перехресті кільце для захисту пальця [2].

Протягом XVI-XVII ст. в джерелах стосовно польських шабель часто зустрічаються такі назви як "баторувка", "зигмунтувка", "янувка", "августувка" та інші. Вони тісно пов'язані з пануванням польських королі, таких як: Стефан Баторій, Зигмунт III Ваза, Ян III Собєський, Август II Сильний і Август III Ветіни. Їхні портрети та імена з символікою і титулами інколи були зображені на клинках шабель виготовлених у роки їхнього панування [1, с. 19].

Окремо слід згадати ще дві шаблі з переправи. Перша з них має довгий (довжиною до 81 см.), відносно вузький (3,2 см.), трикутний у розрізі, загострений знизу клинок без молотка з пошкодженим пером, просте напіввідкрите руків'я, перехрестя з загнутим вниз заднім кінцем. Передній кінець перехрестя утворює прямокутну в розрізі високу гарду з розширенням на кінці. У середній частині перехрестя вертикально розташований овальний дротяний перстень, що переходить у другу легко вигнуту гарду з відігнутим назовні кінцем. На думку Свєшнікова описана шабля з характерними ознаками руків'я з двома гардами і вертикальним перснем найбільше зближена до типу швейцарських шабель середини XVII ст. [6, с. 232]. Друга шабля також не схожа на вище описані типи. Вона має простий без долів, довгий (до 80 см.), широкий (до 4 см.) плавно, середньо вигнутий клинок, без молотка із коротким пером на кінці. Ширина клинка майже не змінна на дев'яти з десяти частин його довжини, і тільки внизу клинка леза пера круто під кутом, приблизно, 50° сходяться, утворюючи вістря. Її ефес нагадує вже описані ефеси гусарських шабель: він напіввідкритого типу, руків'я у вигляді прямокутної залізної плитки без дерев'яних накладок і шкіряної обшивки, хрестовина простої форми, звужена на кінцях, під прямим кутом переходить у довшу за руків'я вертикальну гарду. Перехрестя у вигляді видовжених трикутників – із захисним кільцем [2].

І.Свєшніков, також, описав одну знайдену шаблю, яка хоч і була за типом простого, легко похиленого вперед руків'я з кільцем для пальця і пошкодженим верхнім кінцем руків'ям схожа до угорсько - польського типу, але відрізняється порівняно коротким (довжиною 70 см.) і широким (4 см. завширшки) доволі сильно вигнутим (на 9,5 см.) клинком заднім широким повздовжнім долом вздовж задньої частини клинка і латунним клеймом у вигляді трьох хрестиків. Піхви цієї шаблі оковані лише двома простими залізними пластинами з кільцями для підвішування. Вони не мають верхнього і нижнього окуття і були втрачені в давнину. На думку Свєшнікова І., можливо, саме ця шабля і є ще не ідентифікованим типом шабель, які в джерелах називався козацькими [6, с. 229].

На клинках шабель з поля Берестецької битви є численні зарубки, кількість яких інколи перевищує десяток. Це сліди боїв з ворогами, в яких козаки перемагали (переможений, навіть якщо й залишився живим, уже не міг би скористатися своєю зброєю). До особливостей козацького озброєння, яким немає аналогів у військах інших народів, належать залізні гаки до підвішування шаблі, очевидно тоді коли козак сідав на коня. Прилади складаються із задньої прямокутної пластини з прямим або овальним отвором всередині для просування в нього пояса та з S-подібної вигнутої округлої в перетині передньої частини, закінченої пів-округлою або овальною, інколи орнаментованою скісними нарізами, голівкою. Деякі екземпляри на задній стінці

пластини прикрашені горизонтальними та хрестоподібними нарізами. В одному випадку на козацькі переправі в торфовищі знайдено фрагмент шкіряного пояса разом з гаком до підвішування шаблі. [6, с. 229] Всього на переправі було знайдено 21 такий гак. [5, с. 25]. Для гостріння шабель служили бруски з сірого пісковика, яких кілька, також знайдено на переправі.

Шабля і на Сході, і в Європі, і в Україні не була дешевим та загальнодоступним видом зброї, а її вартість в різні часи коливалася. Київський дослідник Денис Тоїчкін в своєму історико - зброєзнавчому досліджені написав як змінювалась вартість шаблі протягом XVI-XVII ст.. В XVI столітя в Московії східні шаблі цінувались дуже дорого: в кілька сотень рублів і були не доступні більшості дворян. Але із збільшенням обсягу світового виробництва зброї, вдосконалення, спрощення і здешевлення технологій протягом XVI-XVII ст. вартість шабель знизилась. Проста іранська шабля вже коштувала 5-6 рублів. В цей час, в кінці XVI ст., в Україні шабля місцевого виробництва коштувала значних грошей: 1,7 польських злотих. Річна платня рядового реєстрового козака під час бойових дій у 1578 р. становила 15 злотих; у 1601 р. - 7 злотих, а полковника - 200 злотих. У 30 рр. XVII ст.. платня реєстровців зросла до 28 злотих. В часи Богдана Хмельницького шабля подорожчала до 10-15 злотих, а платня реєстровцям досягла 30 злотих в рік. Парадні шаблі, інкрустовані дорогоцінними металами і камінням коштували значно дорожче, і могли вважатись швидше витвором ювелірного мистецтва аніж зброєю, були доступні заможній старшині, шляхті та магнатам. [8, с.168-170]. Тому шабля була недоступною для більшості козаків і потрібно вважати, що основним джерелом постачання зброї для них були: державне забезпечення, арсенали здобутих міст і магнатських садиб [3, с. 217].

Отже, можна сказати, що на українських землях XVII ст. найпоширенішим видом клинкової зброї була шабля. Вона була запозичена від азіатських кочівників, і завдяки своїй вдалій конструкції і широті застосування потіснила інші клинкові види зброї,зокремамечі,ізасвоюмайжетисячолітню історію зазнала багатьох змін і вдосконалень, що відповідали потребам військової справи, результатом яких стала поява численних типів цієї зброї. Найпопулярнішими типами шабель на українській території XVII ст. були: угорсько-польський, ординка, кілідж, карабеля, шемшир. Абсолютна більшість клинків знайдених на полі Берестецької битви і поширених серед козаків шабель була виготовлена або в Ірані та Туреччині, або в Північній Італії та Штирії, а на території Угорщини і Речі Посполитої виготовлялися лише незначна кількість клинків невисокої якості та ефеси до шабель. До козаків вона потрапляла, в основному як бойові трофеї, бо ціна шабель була не всім прийнятною. На нашу думку на території України окремий тип власне "української козацької шаблі", на жаль, не виробився, а описаний І. Свєшніковим, швидше всього, є лише різновидом угорсько - польського типу. Можливо подальші дослідження дозволять пролляти світло на цю прогалину в зброєзнавстві.

1. Добрянський В. Про шаблі козацького часу // Музеї України. - Київ, 2008. - №2 (26). - С. 17-19.

Інвентарні картки фондів Національного історико - меморіального заповідника "Поле Берестецької битви": опис шабель.

2. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. - Київ, 1954. - 380 с.

3. Попенко В.Н. Холодное оружие: Энциклопедический словар. - Москва, 1996. - 475 с.

4. Прищепа Б.А., Чекурков В.С. Нові дослідження поля Берестецької битви // Збірник тез наукової конференції "Берестецька битва в історії України". - Рівне, 2006. - С.21-31.

5. Свєшніков І. Битва під Берестечком. - Київ, 1993. - 301 с.

6. Свєшніков І. Одяг і озброєння українських козаків середини XVII ст. // Берестецькій битві 340 років: Тези II республіканської науково-теоретичної конференції 15 червня 1991 р. - Рівне, 1991. - С.49-52.

7. Тоїчкін Д. Козацька шабля XVII-XVIII ст.: історико-зброєзнавче дослідження / Інститут історії України НАН України. - К.: ВД "Стилос", 2007. - 368 с., іл.

Оксана ВЕЛИЧКО,
Дмитро ЦЕЦИК

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК ВОЛИНІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1920-Х РР. ТА КОНСОЛІДАЦІЙНО-ОБ'ЄДНАВЧІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ТАБОРІ

Після приєднання західноукраїнських земель до Польщі "українське питання" стало одним із найпріоритетніших у внутрішній політиці польської держави, оскільки взаємовідносини між поляками та українцями на "східних кресах" були напруженими.

Включення Холмщини, Підляшшя, Західної Волині та Західного Полісся до складу Польської держави відбулося внаслідок підписання 18 березня 1921 р. у Ризі мирного договору між СРСР та Польщею, який був ратифікований польським парламентом 15 квітня 1921 р. У лютому 1921 р., за місяць до підписання Ризького мирного договору з західноволинських земель було утворено Волинське воєводство, центром якого став Луцьк.

Незважаючи на гарантовані за конституцією Речі Посполитої від 17 березня 1921 р. національним меншинам права на збереження своєї національності та вільне користування рідною мовою (стаття 109), практичні дії польської державної адміністрації мали діаметрально протилежний характер і були спрямовані на неприховану дискримінацію національних меншин, передусім українців. Так, 21 травня 1921 р. волинський воєвода видав наказ про заборону вживання української мови у державних установах та навчальних закладах [1, с. 42].

Імпульсом, що сприяв політичній самоорганізації тогочасного українського суспільства краю, стали парламентські вибори, призначені на осінь 1922 р. Переважна більшість українських політичних сил Галичини виступила із закликом до українського населення їх бойкотувати. Це рішення підтримав також екзильний уряд Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), яким 10 вересня 1922 р. було прийнято відозву "До населення Галицької землі!", у якій українське населення закликали бойкотувати вибори [1, с. 43].

Українці Волині, Холмщини, Полісся та Підляшшя, тобто тих земель, які увійшли до складу Польської держави на підставі Ризького договору 1921 р., взяли участь у цих виборах. Влітку 1922 р. було утворено Блок національних меншин (БНМ), який розпочав підготовку до участі у парламентських виборах та ініціював проведення агітаційних заходів серед українського населення Волині, Холмщини, Полісся та Підляшшя. Крім українців до складу цього виборчого об'єднання увійшли також і представники інших етнічних груп за винятком чехів.

На Волині блок здобув підтримку 80% електорату, що забезпечило йому здобуття всіх без винятку мандатів, а національний склад послів та сенаторів, обраних від краю, був таким: 12 послів – українці і 4 – євреї; 4 сенатори – українці й 1 – єврей [2, с. 173].

Таким чином, послами до сейму та сенаторами сенату Другої Речі Посполитої вперше стали українці, які представляли у законодавчих органах держави Волинь.

За виборчими списками БНМ 20 українців стали послами до сейму, 6 – сенаторами, сформувавши у тогочасному польському парламенті Український клуб (Українську парламентську репрезентацію (УПР) [3, с.49].

У середині УПР тривали дискусії щодо її майбутньої політичної платформи і ставлення до польського уряду. Розвиток подій значно прискорило рішення Ради Послів від 14 березня 1923 р., яке санкціонувало анексію Галичини Польщею. Українське населення висловило рішучий протест проти насильницького приєднання Галичини до Польщі. До цього протесту долучилися практично всі українські політичні партії Галичини. Не залишилась осторонь і УПР. 17 березня 1923 р. українські посли та сенатори надіслали західним державам протест, у якому факт визначення так званих східних кордонів Польщі було названо "насильством над живим тілом українського народу". Цей протест підписали всі українські посли та сенатори польського парламенту – члени УПР. 22 березня 1923 р.

головою УПР був обраний волинянин С. Підгірський [1, с. 47].

Члени УПР брали активну участь у політичному житті Волині. Важливу роль у підтримці постійних зв'язків членів УПР з краєм відігравали "Посольські бюро", від яких посли до сейму та сенатори, перебуваючи у Варшаві, отримували інформацію про ситуацію на Волині. Однією з форм їхньої практичної роботи в краї була організація та проведення посольських віч, на яких посли до сейму та сенатори не лише інформували українське населення про свою парламентську діяльність, але й засуджували внутрішню політику Польської держави на українських землях, особливо політику військового осадництва та колонізації. Ще у грудні 1920 р. польський сейм прийняв закон про військову колонізацію західноукраїнських земель. На військових колоністів-осадників було покладено завдання сприяти асиміляції місцевого населення й виконувати роль опорних пунктів супроти національно-визвольної боротьби українського народу. Масштаби польської колонізації на Волині на початку 1920-х рр. були вражаючими. Станом на 1922 р. польські колоністи отримали у свої володіння 111 694,3 гектарів земель [2, с. 211], що ще більше посилювало соціальну напругу в тогочасному суспільстві, яка насамперед була зумовлена тим, що на Волині у другій половині 1920-х рр. налічувалося 37200 дрібних і 85500 карликових селянських господарств [4, с. 19]. Наприклад, на посольському вічі, яке відбулося у Володимирі-Волинському 29 червня 1924 р участь у якому взяли посли до сейму І. Павлюк, С. Підгірський, Х. Приступа та О. Назарук. У своєму виступі Х. Приступа піднявши питання урядової політики колонізації українських земель, наголосив на тому, що землі Волині, Галичини та Підляшшя є власністю українського народу. А основною метою їх військової колонізації поляками є протидія українському рухові [5, арк.106].

Окрім питань пов'язаних з політикою військової колонізації на посольських вічах розглядалися також і проблеми української освіти. Так, на посольському вічі навесні 1924 р., яке було проведене Б. Козубським у Вишневці (Кременецький повіт) послом було наголошено на тому, що урядова політика парцеляції, яка проводилась у краї стосувалася лише польських військових осадників, які окрім землі від уряду отримували також і кредити для ведення свого господарства. У системі державної освіти на Волині поляки, які становили лише 15% населення краю мали близько 500 державних шкіл, а українських шкіл за визначенням посла "було ледве 400". Щодо середньої освіти то українці Волині не мали жодної гімназії де навчання велося б українською мовою, натомість у кожному повітовому центрі регіону функціонували польські державні гімназії, а політика уряду була спрямована на "збільшення польських впливів на кресах" [6, арк. 233]. Подібні публічні зустрічі членів УПР з жителями Волині у той період проходили у всіх повітах регіону.

Важливим кроком до об'єднання зусиль та узгодження дій у боротьбі проти колонізаційного наступу польської влади на українські землі стало проведення у липні 1924 р. наради представників українських політичних сил. В її роботі взяли участь представники УНТП, Українського соціалістичного об'єднання "Селянський союз", Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР), Української радикальної партії (УРП), УПНР, Української християнсько-народної партії (УХНП). На нараді було прийнято спільну заяву політичних партій "Про політичне становище краю", в якій йшлося про те, що "Український Народ непохитно обстоює своє природне право до незалежного державного життя, освячене кров'ю в останній оружній боротьбі за своє національне визволення" [7, с. 19].

Але об'єднавчі процеси відбувались окремо в націонал-демократичному та соціалістично-державницькому політичних таборах. Це було зумовлено їх ідеологічними протиріччями й різним баченням майбутнього України.

Важливу роль у справі майбутнього об'єднання Української радикальної партії (УРП) з українськими політичними партіями соціалістичного спрямування відіграв з'їзд УРП, який відбувся 1 квітня 1923 р. у Львові. З'їзд прийняв ряд важливих резолюцій, в яких проголошувалася політика "орієнтації на власні сили", та зверталася увага на необхідність консолідації соціалістичних партій з метою створення спільного фронту з партіями відповідної орієнтації на Волині, Холмщині й Підляшші. З'їзд УРП, що відбувся 6 квітня 1924 р. прийняв окреме положення, в якому визнавалося за необхідне активізувати роботу по об'єднанню з УПСР, яка діяла на Волині. Тоді ж провід УРП налагодив співпрацю з УПСР [8, с. 145].

Отже, у 1923 – 1924 рр. серед українських

політичних партій спостерігалися тенденції до об'єднання тих політичних сил Галичини, Волині, Холмщини, Полісся і Підляшшя, які мали спільні політичні ідеали та споріднену ідеологію.

Польський уряд, здійснюючи свою внутрішню політику на Волині, вдавався, з одного боку, до репресивних заходів, аби ліквідувати збройний рух опору під проводом КПЗУ, загони якої активно діяли на Волині. А з іншого, – намагався не допустити посилення в краї впливів легальних українських національних політичних сил. З цією метою розпочалася практична реалізація політики регіоналізму, яка передбачала відділення Волині від Галичини штучним "сокальським кордоном", який був фрагментом колишнього державного кордону між Російською та Австро-Угорською імперіями до Першої світової війни. Після підписання Ризького мирного договору ним було відділено Волинське воєводство від Львівського та Тернопільського [3, с. 19].

Таким чином, починаючи з 1923 р., спостерігалися тенденції до зближення галицьких українських політичних сил з українськими політиками та політичними силами Волині. Це було зумовлено об'єктивними процесами, які проходили в тогочасному поліетнічному суспільстві, і необхідністю захисту своїх прав українським населенням країни. Утворення партій великою мірою стимулювала дискримінаційна політика Польщі щодо національних меншин, передусім українців, втрата останніми своєї державності та болючість процесу пристосування до умов існування в Польщі. А реальні кроки до співпраці з боку керівництва УРП створювали необхідні передумови для об'єднання соціалістів-неонародників Волині та Галичини у протидії колонізаційно-експансіоністському польському наступу на українські землі.

1. Кучерепа М., Цецик Я. Українські національні партії на Волині (1921 – 1939 рр.). У 2 частинах. – Ч. 1 : Монографія.– Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2011. – 304 с.

2. Гон М. Особливості міжетнічної взаємодії в контексті політичних процесів на західноукраїнських землях у міжвоєнний період. – Рівне: Волинські обереги, 2006. – 431 с.

3. Кучерепа М. М., Давидюк Р. П. Волинське українське об'єднання (1931 – 1939 рр.). – Луцьк: Надстир'я, 2001. – 420 с.

4. Черкавський М. Восьмилітній підрахунок зисків і страт. Промова сенатора М.Черкавського, виголошена в сенаті 2. 03. 1927 р. в загальній дискусії над державним бюджетом. – Львів: Накладом В. Целевича, 1927. – 32 с.

5. Державний архів Рівненської області. – Ф. 33 (Прокуратура Ровенського окружного суду). – Оп. 4. – Спр. 9. – Арк.106.

6. Державний архів Рівненської області. – Ф. 33 (Прокуратура Ровенського окружного суду). – Оп. 4. – Спр. 6. – Арк. 233.

7. Соляр І. Українське Національно-Демократичне Об'єднання: перший період діяльності (1925-1928). – Львів: НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 1995. – 72 с.

8. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.). – Івано-Франківськ, 1993. – 199 с.

Катерина ГАВЛОВСЬКА

КОБЗАРІ - ЕЛІТА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Мабуть, немає в нашого народу інших інструментів, які були б так опоетизовані, звеличені та оспівані, як кобза і бандура. В минулі віки кобзарі були виразниками найзаповітніших народних мрій про волю і світлу долю. Їх боялися, переслідували і жорстоко карали, та, все одно, вони будили свідомість співвітчизників і закликали до боротьби за краще життя. І нехай дослідники сперечаються про походження кобзи чи бандури, українці завжди вважали і вважатимуть їх своїми національними інструментами. Отож, недаремно Тарас Шевченко дав своїй поетичній збірці просту, але водночас глибоку й символічну назву — «Кобзар». І слово це стало синонімом до імені геніального поета.

Кобзарство в усі часи свого існування належало до еліти українського народу, було виразником його прагнень і стремлінь, носієм передових лицарських ідей [6,15]. Стикаючись з представниками різних верств населення, кобзарі, як елітарні особистості, активно впливали і на формування елітарних ознак всіх тих, хто слухав їхні виступи чи безпосередньо спілкувався з народними співцями. Особливо велику роль кобзарство відіграло на перших стадіях свого формування і розвитку, коли кобзарі та лірники, як їх ще називали елітою нації, були і носіями усіх новин та в час відсутності ще часописів, радіо та телебачення були своєрідними засобами масової інформації. Л.Г. Чорна вважає, що до поняття «еліти» відноситься:

а) високий статус особи в суспільстві або деякій суспільній групі,

б) впливове положення особи у певній сфері людської діяльності,

в) формування зазначеного статусу на основі певного виду обдарованості і високих досягнень особи,

г) неофіційне присвоєння даного статусу особі, на відміну від її професійного статусу, як оцінка важливості, високої якості, оригінальності діяльності особи,

д) стихійний відбір та присвоєння категорії «еліта» особі в суспільстві чи певній соціальній групі [9,20]. Дослідники проблем еліти основними елітарними признаками вважають: доброзичливість, благородство, гідність, милосердя, сумлінність, етичний інтелектуалізм, здатність творчо мислити, постійний духовний рух, активний пошук, відповідальність. М.В.Шаповаленко та О.І.Маслова вважають, що найважливішою функцією еліти є функція вироблення зразків людської поведінки, на які повинні орієнтуватись всі члени суспільства[10, 58].

Аналізуючи історію кобзарства, звичаї, традиції, обряди кобзарів, бандуристів, лірників бачимо, що більшості передового кобзарства притаманні усі вище вказані критерії, признаки і функції. Елітарним гаслом кобзарства був заклик :»Вимагати від себе більше, чим вимагають інші» [1, 20]. Цей елітарний принцип суворо дотримувався передовим кобзарством і допомагав не тільки зберігати високий рівень виконавської майстерності та художньої цінності їх репертуару, але й виживати в скрутних життєвих обставинах. Дослідник української еліти Іван Белебеха в своїй роботі «Українська еліта» вказує, що...»незаперечно чистим і в повному складі зараховується до середньої еліти кобзарське братство. Це вічні і святі ідеологічні воїни на захисті українства»[2,19]. Духовний пріоритет кобзарської справи завжди був домінуючим і ставився вище виконавського ремесла. Це добре розуміли не тільки народні співці, але й суспільство, яке завжди високо цінувало і шанувало кобзарство, як свою еліту. В усі часи свого існування кобзарство проявляло велику організованість та самодисципліну. Народні співці-музиканти гуртувались в цехових об'єднаннях - братствах. Щоб стати кобзарем, треба було пройти сувору цехову школу, досконало вивчити репертуар, добре оволодіти інструментом, освоїти традиції кобзарства.

Кобзарство створило свою своєрідну кобзарську філософію, в її основі лежали віра християнська і висока моральність, любов до рідного краю та свого народу, вимогливість до репертуару і виконавської майстерності. Культивувалась пошана і дбайливе відношення до інструменту. Кобза, бандура і ліра вважались «священними інструментами», а кобзарів та лірників в народі називали «Божими людьми». Кобзарство вважало, що дуже важливими є добре ім'я і репутація людини,

створеної за «образом і подобієм Божим», які кожен зобов'язаний берегти і не повинен дати себе зневажати. Кобзарі твердили, що людина зобов'язана розвивати діяльність відповідно до її сил, щоб могти розвинутися згідно з приказкою: «Той хто діє, діючи - вдосконалюється»[8,46]. Перед кобзарством, як елітою, схиляли свої голови і вчились у кобзарів та переймали лицарський дух такі світочі України як Тарас Шевченко, Леся Українка, Гнат Хоткевич, Опанас Сластіон, Микола Лисенко, Філарет Колесса, Осип Маковей, Максим Рильський. В усі часи боротьби за державність України кобзарі, бандуристи й лірники були на стороні борців за незалежність. Вони були в лавах Січових стрільців та Української Галицької Армії, в загонах УПА та підпільних з'єднаннях, які боролись з окупантами. На фронтах громадянської війни боролися за незалежність України визначні бандуристи: Василь Ємець (1890-1982).; ад'ютант отамана Симона Петлюри Данило Щербина (1891-1943); Дмитро Гонта та інші. Під час першої та другої світових війн воював з бандурою за плечима кавалерист козак - бандурист Степан Топірець (1898-1979), бандурист Олекса Коваль (1909 - 1979). З підпіллям ОУН був зв'язаний бандурист, актор і громадський діяч Юрій Сінгалевич (1911-1947), що виховав цілу плеяду молодих здібних бандуристів, прищеплюючи їм дух та традиції лицарства і патріотизму [7, 13].

Патріотичні пісні і героїчні вчинки передових кобзарів - бандуристів не могли пройти повз увагу поневолювачів, окупантів. І тому кобзарство завжди було переслідуване. Багато кобзарів - бандуристів загинуло в 30-х роках, в час штучно створеного більшовиками голодомору, а також при масових арештах та засланнях . Тільки небагатьом кобзарям - бандуристам вдалось вижити, пройшовши страшні випробування на каторгах. До таких, серед інших, належить бандурист, поет, художник, священик Микола Сарма - Соколовський (1910 -2001), який був визначним представником сучасної кобзарської еліти. [4, 26].

Після закінчення війни відновлюються заняття по класу бандури в школах, училищах, консерваторіях (Львівська та Київська). В київській консерваторії працюють: А. Бобир, В.Кабачок, а далі продовжують традиції їхні учні: С.Баштан та Анатолій Грицай. У 1952 році Анатолій Юхимович Грицай закінчив Київське музичне училище, у 1957 - Київську консерваторію. Навчання поєднував з роботою в Київській вечірній музичній школі, муз- училищі, Державному українському народному хорі, Ансамблі танцю УРСР [5, 62].

З 1957 року, отримавши призначення в Рівненське музичне училище, А. Грицай працював у ньому понад 50 років - до останнього дня життя. За цей час в його класі навчалося більше ніж 100 учнів, які нині трудяться в багатьох областях України та зарубіжжі, популяризують традиційне українське мистецтво - кобзарство. Серед них такі відомі особистості, як Іван Немирович, Галина Топоровська, Йосип Яницький, Назар Волощук та інші. Завдяки його зусиллям на початку 60-х років у кожній з 60-ти дитячих музичних шкіл області був відкритий клас бандури. У Рівному музикант організував квартет бандуристок та самодіяльну капелу бандуристок обласного міжспілкового будинку самодіяльної творчості, якою керував 15 років. Для цих колективів написав багато обробок та перекладів народних та авторських пісень, створив близько 50 пісень на власні тексти та тексти інших авторів.

Анатолій Юхимович – був художнім керівником постійно діючих упродовж 40 років «Вечорів бандури», головою Рівненського осередку Національної спілки кобзарів України, активістом ВУТ «Просвіта» ім. Т. Шевченка, неофіційним архіваріусом та збирачем автографів видатних людей, знайомих, друзів, організатором тематичних виставок в музичному училищі. Вони присвячувалися ювілеям митців, визначним подіям, оспівували красу рідного краю і національно-визвольну боротьбу українського народу.

Анатолій Грицай часто висловлював свої думки у поетичній формі. Тут і любов до Батьківщини, і присвяти подвижникам національної справи, і роздуми про бандуру і бандуристів, спогади про минуле [3, 29].

Анатолій Юхимович помер 12 вересня 2003 року. У березні 2004 року у Рівному на фасаді музичного училища відкрито меморіальну дошку з ім'ям великого педагога (скульптор М. Сівак). У листопаді того ж року в одному з навчальних закладів, де педагог вів групу бандуристів, відкрито кімнату-музей пам'яті А. Грицая.

У 2008 році вийшло посмертне видання творів Анатолія Грицая «Бандура – душа моя». Це збірник поезій різних років.

Виразний слід в історії українського кобзарства залишив Анатолій Юхимович Грицай. Він став першим на Рівненщині спадкоємцем бандурної справи своїх визначних попередників і вчителів, і разом зі своїми найосвіченішими учнями вивів бандуру на нові рубежі сольно – інструментального, вокально – інструментального та ансамблевого професійно – академічного виконавства.

Отже, кобзарство, як явище творче і самобутнє, справляло величезний вплив на формування суспільної думки та виховання молодого покоління українського народу, зокрема формування рідної еліти в усі історичні часи.

1. Ваврик О. Кобзарські школи в Україні / О. Ваврик. – Тернопіль: Збруч, 2006. – 221 с

2. Белебеха І. Українська еліта. Вид. Журналу «Березіль», Харків,1999.-с.28

3. Ємець В. Кобза та кобзарі: Репринтне видання / В. Эмець / Бібліографічний додаток З.Кузелі. – К.: Музична культура, 1993. – 111 с.

4. Жеплинський Б. Реєстр народних співців, які були знищені в 30-х роках, або доля яких невідома. // Українська культура.-1992, №6 (834), червень.-с.26-27.

5. Жеплинський Б. Кобзарськими стежинами В-во наукової бібліотеки ім. В.Стефаника НАН України , Львів, 2002, с.132

6. Жеплинський Б. Коротка історія кобзарства в Україні / Б . Жеплинський. – Львів: Край, 2000. – 195 с.

7. Підгорбунський М. Кобзарський рух в Україні (XVI-XIX ст.). Автореферат дис... канд. істор. наук / М. Підгорбунський. – Київ, 2004. – 15 с.

8. Супрун Н. Спосіб життя – кобзарство / Н. Супрун // Бандура (США), 2000. – № 73-74. – С. 45-48

9. Чорна Л.І. Процес формування еліти в суспільстві. // Тези доповідей на Міжнародній науковій конференції «Національна еліта та інтелектуальний потенціал України», (18-20 квітня), Львів, 1996.-с.20.

10. Шаповаленко М.В., Маслова О.І. Деякі проблеми формування сучасної еліти України.//Тези доповідей на Міжнародній науковій конференції «Національна еліта та інтелектуальний потенціал України».(18-20 квітня).Львів,1996.-с.58.

Валентина ДАНІЛІЧЕВА

ДО ІСТОРІЇ РІВНОГО 20-30-х рр. XX ст.

Відомо, що в міжвоєнний період XX-го століття (20 і 30-ті рр.) місто Рівне було повітовим центром Волинського воєводства Другої Речі Посполитої (Польщі) (Рис. 1.).Майже двадцять років західна Волинь внаслідок політичних та військових подій знаходилась під впливом Польської держави, відродження якої з 1918 року відбувалося в складних політичних та економічних умовах. Вірогідно, рівнянам цікаво було б знати, яким було місто в ті роки. Відтворити його минуле допоможе «Ілюстрований путівник по Рівному» , який був виданий у 1937 році польською мовою за сприяння Рівенського міського управління, під редакцією Тадеуша Горницького, надрукований у рівненській друкарні по вул. 13 Дивізії (суч. С. Петлюри). Путівник є цінним історичним джерелом. Тому Товариство приятелів Кременця і Землі Волинсько – Подільської ініціювало його перевидання,

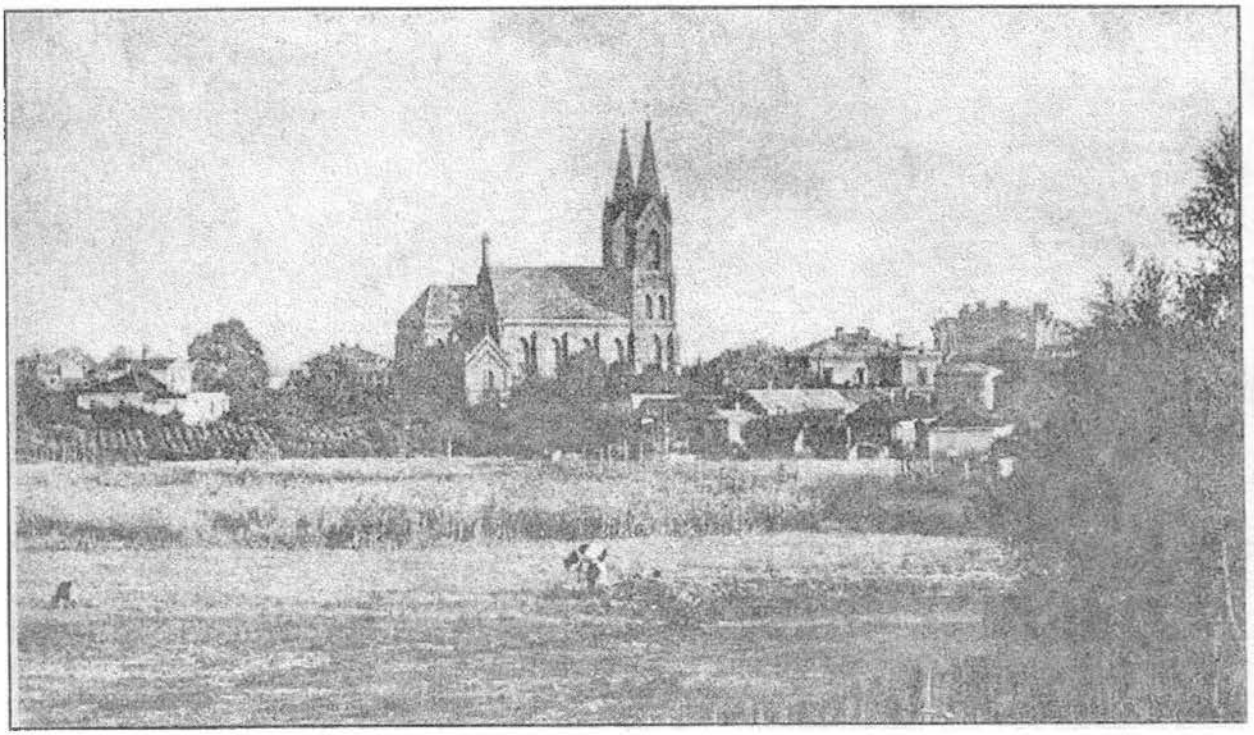

Рис. 1. Загальний вид на місто.

значно доповнивши фотографіями та документами з родинних архівів поляків – мешканців Рівного того часу.

Путівник складається з розділів. Деякі з них є авторськими. Так, у вступі відомий сучасний польський дослідник Волині Леон Попек акцентує увагу читача на меті перевидання путівника. Воно є даниною історії та слугуватиме поглибленню історичних знань молодого покоління по обидві сторони Бугу.

Рівне в ті часи було найперспективнішим з Волинських міст в торговельному відношенні. Його вирізняло добре комунікативне сполучення з Варшавою, Вільно, Львовом. Мало відносний благоустрій: централізоване водопостачання та каналізацію, були закладені парки, сквери ,спортивні майданчики в школах та гімназіях. Надаємо читачу можливість уявити путівник, характеризуючи його розділи. Починається путівник розділом: «Декілька слів про Рівне» , в якому наведені основні дані про місто того часу. У 1937 році населення міста становило 45 тис. мешканців, місто займало 830 га. Перераховані основні установи та навчальні заклади міста. Другий розділ присвячений історії міста. Перша писемна згадка наведена 1461 рік. Йдеться про власників міста - князів православних й ка-

толиків. З огляду на те, що історичної інформації про Рівне в наш час достатньо тому її можна опустити. Третій розділ, написаний Романом Яніславським - екскурсія по Рівному тих років. Тут йдеться й про вулиці, будинки, згадується передмістя: західне - Воля, східне – Грабник. Колейова (залізнична) лінія Рівне - Здолбунів перерізала найважливішу міську артерію – вулицю 3 Мая (названа на честь дня прийняття польської Конституції 18 ст., сучасна вулиця Соборна). Ця вулиця тягнулась зі сходу на захід в бік Клевані, Луцька (Рис. 2, 3). Й на західному кінці, в районі цегельні, було робітниче поселення й одна з рівненських повшехних (середніх) шкіл. На північному сході забудовувався район цвинтаря Грабник приватними будинками та в районі вулиці Всходня з'явилась гімназія осадників. У центрі міста суцільно підступали один до одного будинки, частіше двоповерхові. Тут в одному з них знаходився Магістрат, поруч будинок пошти, збудований в стилі конструктивізму, який обслуговується й у наш час (Рис. 4). Звертає увагу потенційних екскурсантів путівник й на рівненські храми: римо - католицькі й православні (Рис. 5, 6). У районі Волі знаходився невеличкий костел св. Йозефа, збудований ще у 18 столітті, який

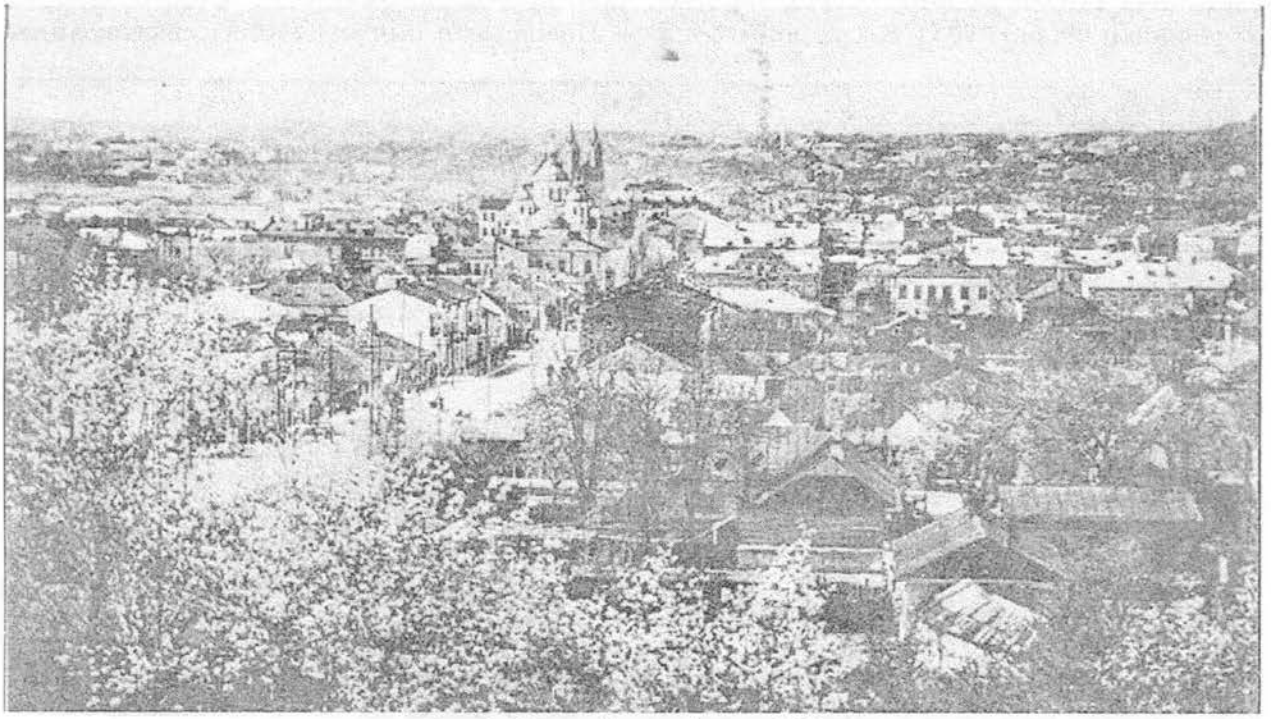

Рис. 2. Центр Рівного. Вулиця 3 Мая (сучасна вулиця Соборна).

певний час слугував цвинтарною капличкою (не існує сьогодні) . Місто мало в ті часи ще два костели: парафіяльний та гарнізонний. У центрі міста в 1894 році за попередньої влади було збудовано православний храм, який був відкритий для православних парафіян й у «польський період». Недалеко від нього знаходився господарчий музей Волині, який був створений за ініціативою Люблінської торгово - промислової «Ізби» в 1936 році. У будинку сучасного обласного краєзнавчого музею знаходився Кураторіум Шкільного Волинського округу. Фасад будівлі прикрашала пам'ятна дошка на честь Маріана Дубецького, одного з організаторів польського повстання 1863 році, соратника Ромуальда Траугутта, національного героя Польщі. Тадеуш Горницький вмістив у путівник матеріал про «Тарги Волинські» , які проводились у міському парку щорічно, починаючи з 1930 року й мали великий резонанс. Саме вони принесли місту славу торговельного центру Волині. А ще в путівнику є розділ про навчальні заклади міста та міську електростанцію. Надзвичайно цікавою виявляється для рівнян інформація про готелі, кіно, кав'ярні, ресторани та їдальні. У Рівному того часу було 6 готелів: « Централ», «Вікторія», « Варшава», «Бристоль», «Сан – Ремо», «Савой». Майже всі знаходились на центральній вулиці. Кінотеатри Зафрана, «Ампір», «Новий Світ» теж в центрі міста, як і ресторани. Подані в путівнику адреси й номери телефонів, пошти, фелеграфа. Є координати судів: окружного,

міського. Староство знаходилось на сучасній вулиці С. Петлюри, до якого можна було зателефонувати за вказаним номером. На одній зі сторінок наведені тарифи автотранспорту, а також кінних «дрожек». Є розклад руху потягів через станцію Рівне та руху автобусів, які від'їжджали до Дубна, Кременця, Гощі, Тучина. Можна було дістатися автобусом до Людвиполя. Уміщено в путівник багато рекламних оголошень, з яких дізнаємось про приватні фірми крамниці, послуги. Так що путівник займає вагоме місце серед видань про місто Рівне.

Мета публікації про нього суто інформативна та популяризаційна. У доповненому перевиданні путівника вміщені фотографії з підписами «Ким були?», «Хто їх родини?». Й ось одна з них, зроблена в 1929 році в одному з фотосалонів Рівного (Гаско, Гальперіна, Ренделя «Арт»?, з архіву Марциновського) (Рис. 7.). Можливо хтось з рівнян впізнає на ній своїх родичів?

Рис. 3. Східна частина вулиці 3 Мая (сучасна вулиця Соборна).

Рис. 4. Пошта, вулиця 3 Мая (сучасна вулиця Соборна).

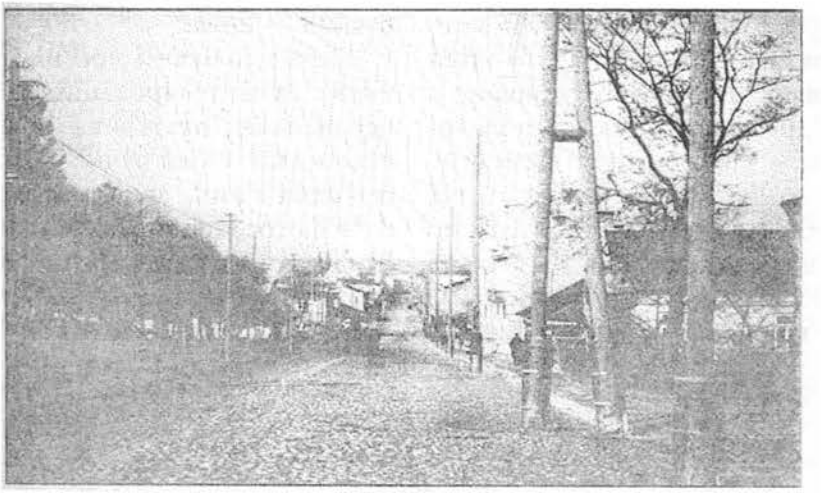

Рис. 5. Вид на костел св. Антонія

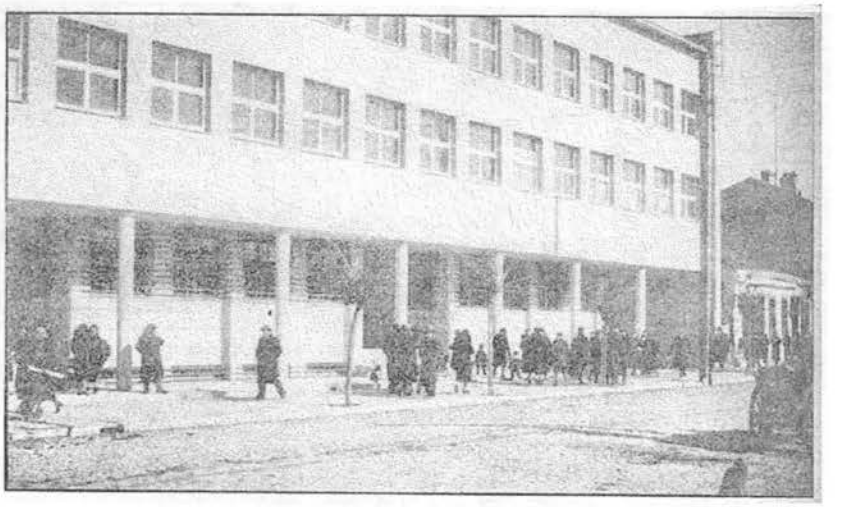

Рис. 6. Вид на Свято-Воскресенський собор від сучасної вулиці Короленка.

Рис. 7. Невідомі рівнянки.

Алла ДМИТРЕНКО

ОЛЕКСА ОШУРКЕВИЧ - МУЗЕЙНИЙ ДІЯЧ ВОЛИНІ: УЧАСТЬ В НАУКОВОМУ КОМПЛЕКТУВАННІ ФОНДІВ ВОЛИНСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Олексій (Олекса) Федорович Ошуркевич, 80 років з дня народження якого широка громадськість краю відсвяткувала 2013 року, відомий як музейний діяч, який посвятив музейній справі майже чверть віку, і дослідник народної культури Волині та Полісся, частково – інших регіонів України, що було справою всього його життя.

Перший прихід на роботу до Волинського краєзнавчого музею Олекси Федоровича Ошуркевича – січень 1961-1964 роки. В цей час, як він сам писав у своїй «Автобіографії», працював на посадах завідувача відділом фондів та старшого наукового працівника з охорони пам'ятників історії та культури [1, арк. 1]. Продовжував активну експедиційну діяльність і в той же час розпочав збирати матеріали про відомих людей, які в різні роки мешкали на території Волині, або ж були родом з нашого краю – Олену Пчілку, Лесю Українку, Габріелю Запольську, Ганну Жежко та багатьох інших. Свідченням цієї роботи дослідника є листи, які він отримував від людей та установ з якими вів переписку. В цей період листування дослідника було надзвичайно активним. Як свідчить музейна збірка, йому надходили листи з різних населених пунктів не тільки Волинської, а й Рівненської, Львівської та Івано-Франківської областей, міст Львова, Києва, Санкт-Петербургу, Москви та інших. Він писав листи в архіви, музеї, бібліотеки, наукові установи, збираючи відомості про тих чи інших людей чи події, пов'язані з Волинню. І звісно ж, багато листів вже від конкретних людей, матеріали про яких збирав дослідник [7, с. 15-17].

Активна пошукова робота сприяла й формуванню фондів Волинського краєзнавчого музею. Так, академік Євген Степанович Шабліовський, родом з Каменя-Каширського, в листі від 28.06.1961 р. повідомляє, що найближчим часом має вийти його книга «Народ і слово Шевченка», яку обов'язково надішле [7, с. 15]. Отож, завдяки роботі Олекси Ошуркевича музей поповнився книгами відомого літературознавця.

Плідним результатом увінчалося спілкування Олекси Федоровича з донькою художника Андроника Лазарчука Оленою Михалевич, що проживала в м. Борзна Чернігівської області. Домовлявся про передачу творчих робіт батька до музею в Луцьку. Разом розшукували учнів Лазарчука, збирали спогади про нього [7, 15]. Варто відзначити, що ім'я Андроника Лазарчука було одним з перших відкриттів, зроблених О. Ошуркевичем за час роботи у Волинському краєзнавчому музеї. Саме завдяки його пошуковій роботі це ім'я стало відомим на Волині. З цього часу можна робити картотеку про відкриття дослідником невідомих до того часу імен, подій, звичаїв та обрядів.

У кількох словах зупинимося на тому, яким же чином молодий музейний працівник дізнався про Андроника Лазарчука. А було це під час однієї з експедицій до села Уховецька Ковельського району, де 1870 року народився художник і де пройшли його дитячі роки. Тоді Олекса Ошуркевич взявся за пошуки. В селі, на жаль, жодної картини художника не збереглося. У фондах Волинського краєзнавчого музею – також. Сьогодні вже невідомо, хто саме підказав дослідникові, що художник довгий час жив у м. Борзна Чернігівської області, а у 1922-1925 роках навіть завідував тут музеєм. Почавши пошуки з листування і відшукавши доньку А. Лазарчука, Олекса Федорович згодом сам поїхав до Борзни. Відвідав місця, де жив і працював художник. В результаті копіткої роботи зібрано 50 картин, етюдів та ескізів художника, які донька передала до Волинського краєзнавчого та Уховецького сільського історико-краєзнавчого музеїв. Тематика переданих картин різноманітна. Серед них і одне з найдовершеніших полотен художника – «Молодиці» (1909 р.). Є й картини, написані під враженням перебування в Уховецьку. Про одну з них у своєму листі писала донька, Олена Михалевич : «Картина, що знаходиться у мого меншого брата Олексія, «Вишивальниця», має такий зміст : в убогій

селянській хатинці, на лаві, біля маленького віконця, видить молода дівчина в простому вбранні... Вишиває... Цю картину Лазарчук написав, повернувшись з Уховецька, куди їздив під час літніх канікул» [6].

Результатом пошукової роботи стала виставка переданих полотен А. Лазарчука у Волинському краєзнавчому музеї у 1966 році. Однак, як писав О. Ошуркевич у статті про виставку, не всі наявні у музеї картини вдалося представити відвідувачам. Окремі з них потребували реставрації. Як зазначає дослідник, виставка стала «виявом любові і пошани до нашого земляка художника А. Г. Лазарчука» [9].

Це один з прикладів результативної діяльності музейника – від відкриття імені людини до широкого ознайомлення з нею широкої громадськості.

Другий період роботи Олексія Ошуркевича у Волинському краєзнавчому музеї розпочався 1984 року і тривав до виходу на пенсію у 2002 році. Працюючи у музеї, О. Ошуркевич продовжував активні польові дослідження, роблячи все нові записи народних творів, збираючи відомості про звичаї та обряди, декоративно-вжиткове мистецтво, промисли та ремесла, характерні для краю. Завдяки вмінню спілкуватися з інформаторами досліднику завжди вдавалось здобути для музею цінні матеріали. В ході польових експедицій жителями різних районів області етнографу передано чимало предметів. Фонди Волинського краєзнавчого музею поповнились записами народних пісень, веснянок, щедрівок, колекціями різдвяно-новорічної атрибутики, бджільництва, шевства, народних промислів та ін. з різних куточків Волині та Полісся. Допомагала в цьому професійність дослідника, добрезнання народної культури краю, вміння спілкуватись з респондентами та дарувальниками. Провідний науковий співробітник Музею В. Липинського у Затурцях Наталя Гатальська, яка працювала з Олексою Федоровичем, з цього приводу пише, що під час експедиції вона «побачила, як дослідник спілкується з потенційним дарувальником. Домовляючись про придбання приладдя до бджолярської справи.., щоразу уточнював спеціальні та місцеві назви окремих знарядь промислу, записував до блокнота повір'я та прикмети, пов'язані з розведенням бджіл, особливості використання в народній медицині та кулінарії продуктів бджолярства». Наталя Григорівна наголошує, що Олекса Федорович «у «глибинку» ніколи не їхав з порожніми руками: у нього завжди були цукерки для дітвори, хлібина для самотньої бабусі – потенційного респондента... Навчав... не випрошувати нічого «за так» [3, с. 5, 7-8].

Про участь дослідника у науковому комплектуванні фондів музею свідчать його звіти за 1994-1997 та 1999-2000 роки, що збереглись у фондах музею. Зокрема, у 1994 році з метою збирання музейних предметів і вивчення явищ народнопобутової культури пошуковець здійснив виїзди до Іваничівського (3 дні), Любомльського і Шацького (5 днів), Ковельського (2 дні), Рожищенського (3 дні) та ін. районів Волинської області. Серед найбільш цікавих комплексів матеріалів, зданих до музею, названо:

– 11 писанок із міста Володимира-Волинського, виконаних у традиційному волинському колориті майстринею Т. О. Пасієвич;

– 9 зразків різдвяно-новорічної атрибутики (вертепів, зірок, масок);

– 6 фотознімків «родовідного дерева» Т. Г. Шевченка та «Спогадів про Тараса Шевченка і село Кирилівку», що їх передала праправнучка поета по братові Йосипу Є. Л. Гончаревич-Голуб, яка проживала у с. Сокіл Рожищенського району;

– 15 фотокопій документів з історії Волинського краєзнавчого музею (1943-1944 рр.), зроблених у Державному архіві Волинської області [4, Інв. № ДМ-52462].

У 1995 році для збору музейних предметів і вивчення явищ народнопобутової культури Олекса Федорович побував у: Луцькому (сс. Ратнів, Оздів, Садів, Чаруків), Старовижівському (сс. Чевель, Брунетівка, Поліське, Яревище) та Ковельському (сс. Колодяжне і Білин) районах. А також розпочав роботу по збиранню ілюстративних матеріалів до теми «Народні музичні інструменти і музиканти Волині». У фонди музею здано такі найбільш цікаві комплекси матеріалів:

– 9 писанок, виконаних майстринею Л. В. Ільченко із м. Луцька;

– 14 традиційних писанок Н. М. Юхимчук із с. Рокитниця Ковельського району;

– записи різдвяно-новорічних звичаїв, колядок і щедрівок із сіл Ратнів, Садів і Чаруків Луцького району (8 матеріалів);

– копію Любомльської шопки із 16 ляльками-фігурами [4, Інв. № ДМ-52463; 10].

Варто відзначити, що оригінал

Любомльської шопки зберігається у фондах Любомльського краєзнавчого музею, а у Волинському краєзнавчому музеї – копія цієї пам'ятки. За формою шопка нагадує одноярусний будиночок з двосхилим дахом. Зроблена вона із дощок та фанери. Фігурки ляльок, висотою 12-13 см витесані з дерев'яних цурпалків і одягнені відповідно до ролі. Серед ляльок – Ірод, Мельник, Дід, Баба, Три Царі, Молодиця, які подавалися на передній план ведучим – шопником [2, Інв. № Д-1510].

У 1996 році зібрано, зроблено науковий опис і здано до музею 22 предмети основного фонду, 28 – допоміжного, 37 предметів передано на тимчасове зберігання. Серед комплексів матеріалів названі:

– 7 предметів, що презентують Міжнародний фестиваль театру ляльок у м. Луцьку «Різдвяна містерія»;

– 14 предметів з Другого міжслов'янського фольклорного фестивалю «Коляда»;

– 17 предметів різдвяного лялькового вертепу із м. Любомля [4, Інв. № ДМ-52464].

У 1997 році Олекса Ошуркевич з метою вивчення традиційної народної звичаєвості побував у експедиціях у селах Перемиль, Брани Горохівського району, Пульмо, Острів'я Шацького. Придбав для музею 2 комплекси матеріалів за темами:

– народні музиканти – 18 одиниць збереження;

– родинні документи вчителя Миколи Клінгбеля із с. Литовеж Іваничівського району (1930-40-і рр.) – 14 одиниць збереження [4, Інв. № ДМ-52465].

У 1999 році для вивчення народнопобутової культури і збору пам'яток зроблено виїзди у села Смолява, Гектари, Кутрів, Угринів Горохівського району та Залуття і Смідин Старовижівського. Зібрано, описано і здано до ВКМ 29 музейних предметів, з них 8 до основного фонду. В т. ч. комплекси таких матеріалів:

– атрибути різдвяної вистави «Король Ірод» із с. Яківці Ківерцівського району;

– машинопис, коректурні та фотоілюстративні матеріали книжки «Пісні з Колодяжна» (1998 р.);

– писанки з конкурсу 1999 року [4, Інв. № ДМ-52466].

У 2000 р. для збору етнографічних матеріалів дослідник здійснив виїзди до Луцького і Ківерцівського районів. Відшукані і здані до музею наступні комплекси матеріалів:

– 7 різдвяних зірок;

– 15 фотознімків з теми «Побутова архітектура Волині»;

– 16 новорічних обрядових масок [4, Інв. № ДМ-52462].

Варто відзначити, що експедиційні виїзди були лише одним із шляхів формування музейних колекцій. Другий шлях – організація тематичних конкурсів, також започаткованих за ініціативи Олекси Федоровича. Зокрема, конкурс різдвяно-новорічної атрибутики. Перший конкурс відбувся у 1994 році. Кращі роботи експонувалися на виставці і були придбані для музею [1994]. Завдяки цьому сформована велика колекція різдвяно-новорічної атрибутики. Значну частину складають зірки. Найцікавішими за будовою, оздобленням є зірки із сіл Лобачівка Горохівського [2, інв. № Д-1455], Теклино Камінь-Каширського [2, інв. № Д-1628], районів, з міст Луцька [2, інв. № Д-1456], Ковеля [2, інв. № Д-1630]. У фондах зберігається велика кількість масок «кози», «чорта», «ворожки» та інших атрибутів «перебиранців» – «шолом», «меч» воїна [2, інв. № ДМ-37503-37504]. Зібрано і колекцію вертепних шопок, різноманітних за матеріалом (з паперу, глини, дерева), розмірами і конструкцією. До найбільш оригінальних належать роботи кераміста Миколи Полякова [2, інв. № Д-1639-16340], шопка із села Датинь Ратнівського району [2, інв. № Д-1460]. Її каркас, подібний до стаєнки, виготовлений з картону, зовні пофарбований у зелений колір. З відкритої лицевої сторони – ледь нахилене солом'яне піддашшя, на якому ледь видніється напис «З Різдвом Христовим!». У внутрішній частині будівлі паперово-картонні зображення Ісуса в яселках, Діви Марії і Йосипа, двох пастухів [10].

Із січня 1993 року Луцьк стає місцем проведення Міжнародного фестивалю театрів ляльок «Різдвяна містерія» завдяки чому було зібрано ілюстративний матеріал – афіші, програми, фото учасників та ін. [5, с. 10].

У 1993 році започаткований і конкурс на кращу писанку Волині. За його умовами роботи переможців стають музейними експонатами. З того часу даний конкурс став одним із джерел поповнення колекції писанок у ВКМ [8, с. 55]. Варто відзначити, що конкурс, який тепер називається «Волинська писанка третього тисячоліття» дотепер успішно

проводиться Волинським краєзнавчим музеєм, що дає можливість поповнювати мсузейні фонди кращими зразками писанок.

Численні наукові пошуки Олекси Ошуркевича, його плідна експозиційна, виставкова, культурно-масова робота в музеї стали основою для створення (чи відновлення довоєнного) в 1989 році у Волинському краєзнавчому музеї відділу етнографії і народних промислів, роботу якого налагоджував і очолював до 1993 року.

Невтомний і мудрий дослідник, Олекса Ошуркевич розумів, наскільки важливо не тільки збирати, розповідати чи писати про ті чи інші аспекти народної культури, але й подбати про наочне представлення зібраних матеріалів широкому загалові. Тому виношував ідею про створення в Луцьку Музею етнографії та народних промислів Волині. З часом з'явилися сподівання на її реалізацію. У відповідності до підготовленої ним наукової концепції було розроблено тематико-експозиційний план, високо оцінений в Інституті мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського (м. Київ) і представлено начерки художнього оформлення майбутнього закладу. На жаль, заповітна мрія науковця поки що не здійснилася і нині все ще перебуває на етапі становлення. Будемо сподіватися, що ідея музеолога все-таки буде втілена у життя і стане своєрідним пам'ятником сподвижникові музейної справи і дослідникові народної культури.

Отож, перший період музейної праці Олекси Ошуркевича – 1961-1964 рр. В цей час він розпочав формування картотеки волинезнавства, збирав відомості про людей, пов'язаних в Волинню. Найбільшим досягненням дослідника в цей період можна вважати передачу до Волинського краєзнавчого та Уховецького музеїв колекцію полотен художника Андроника Лазарчука. Другий період музейної праці розпочався у 1984 році. О. Ошуркевич проводив активну роботу по науковому комплектуванні фондів музею, насамперед пам'ятками народної культури. Серед його надбань – писанки, різдвяно-новорічна атрибутика та ін. Здійснені численні експедиційні в різні райони Волинської області. Олекса Федорович став ініціатором проведення у музеї обласних конкурсів різдвяно-новорічної атрибутики, завдяки чому фонди Волинського краєзнавчого музею поповнились численними музейними предметами з цієї тематики.

---

1. Автобіографія / О. Ф. Ошуркевич // Фонди Волинського краєзнавчого музею. – Інв. № КДФ-18312.

2. Волинський краєзнавчий музей. – Фонди.

3. Гатальська Н. У пошуках народних скарбів поруч з майстром / Н. Гатальська // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Народна культура і музеї: Наук. зб. – Луцьк: Волинські старожитності, 2013. – С. 5-8.

4. Звіти про роботу за 1994-1997, 1999-2000 рр. / О. Ошуркевич // Фонди Волинського краєзнавчого музею. – Інв. № ДМ-52462-52467.

5. Кузьмич Н. Олекса Ошуркевич – дослідник різдвяно-новорічної звичаєвості // Минуле і сучасне Волині й Полісся : Народна культура – шлях до себе : Зб. наук. пр. – Вип. 11. – Луцьк : МП „Пульс", 2003. – С. 9-11.

6. Михальчук П. Пензель художника / П. Михальчук // Прапор Леніна. – 1971. – 25 грудн.

7. Мірошниченко-Гусак Л. Джерела пізнання : Збірка листів, адресованих Олексію Ошуркевичу / Л. А. Мірошниченко-Гусак // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Народна культура і музеї : Наук. зб. – Луцьк : Волинські старожитності, 2013. – С. 15-17.

8. Мірошниченко-Гусак Л. Колекція писанок Волинського краєзнавчого музею Л. Мірошниченко-Гусак // Минуле і сучасне Волині й Полісся : народне мистецтво і духовність : Зб. наук. пр. – Луцьк, 2005. – С. 55-56.

9. Ошуркевич О. Життям народжене / О. Ошуркевич, І. Чернецький // Радянська Волинь. – 1966. – 21 жовт.

10. Ошуркевич О. У сяйві Різдвяної зорі / О. Ошуркевич // Народна трибуна. – 1996. – 12 січн.

Валентина ДОБРОЧИНСЬКА,
Наталія ПЕРЕХОДЬКО

ПРОФЕСІЙНА ТА ГРОМАДСЬКА ПРАЦЯ УКРАЇНСЬКИХ ЛІКАРІВ У ВОЛИНСЬКОМУ ВОЄВОДСТВІ (1921-1939 РР.)

Після Першої світової війни (1914–1918 рр.) та національно-визвольних змагань українського народу (1917–1921 рр.) більша частина території західноукраїнських земель за Ризьким мирним договором від 18 березня 1921 р. опинилися у складі відродженої Другої Речі Посполитої. Українське населення у Польщі становило найчисленнішу національну меншину. Загалом тут проживало 4686 тис. українців, тобто 17,2 % населення країни [7, 529].

Західна Волинь, яка до 1917 р. входила до складу Російської імперії за польським адміністративно-територіальним поділом становила Волинське воєводство з центром у Луцьку і отримала назву «Східні креси» . На цій територія проживало в 1921 р. – 1567615 осіб, а в 1931 р. кількість мешканців зросла до 2084791 особи [13, 7].

Польські Конституції 1921 та 1935 рр. гарантували для національних меншин широкі демократичні права і свободи, соціальне забезпечення та культурно-національні права. Так, у 110-ій статті (число та зміст ідентичні у двох конституціях) декларувалися рівні права для національних меншин щодо керівництва і створення за власні кошти доброчинних, релігійних і громадських закладів і вільне застосування у них рідної мови [14, 60; 15, 157]. Проте, насправді польські урядовці проводили курс, спрямований на втілення у життя політики національної асиміляції і створення різних перепон для українського населення, без винятку в усіх царинах життя.

Нечисленну категорію української інтелігенції складали лікарі. Фахові знання в Польщі здобували на п'яти медичних факультетах при Варшавському, Краківському, Львівському, Познанському та Вільнюському університетах. У цих вищих навчальних закладах за національним складом студенти розподілилися наступним чином: у 1928/29 н. р. – 7% українці, 70,7 % – поляки і 17,9 % – євреї, а у 1934/35 н. р. кількість поляків зросла до 73,9%, тоді як українці становили лише 5,9% і 15,8 євреї [5].

У Львівському університеті в 1938/39 н. р. на медичному факультеті навчалося 11 % українців, 75,5% поляків, 8,9 % євреїв і 4,6 % інші національності. Статистика щодо кількісного складу українських студентів упродовж міжвоєнного періоду була майже стала. Така політика обмеження доступу українців на навчання медичних факультетів вищих навчальних закладів була продиктована урядовими інструкціями. Це звучало й у виступі ректора університету Макаревича, який на початку 1923/24 н. р. зауважив, що до університету приймають тих, «... по відношенню до яких ні на хвилину не сумніваються у їх польському походженні» [12, 31–32]. Цікаво, що у 1894/95 н. р. в умовах Австро-Угорщини українські студенти складали 24 %, тоді як польські – 63,5 %. [12, 31].

У Волинському воєводстві станом на 1 січня 1939 р. згідно статистичних даних працювало 359 лікарів, із них 40 осіб у Дубнівському, 12 – Горохівському, 13 – Костопільському, 40 – Ковельському, 39 – Кременецькому, 4 – Любомльському, 70 – Луцькому, 70 – Рівненському, 22 – Сарненському, 25 – Володимирському, 24 – Здолбунівському повітах. У шести волинських містах, у яких кількість мешканців перевищувала 15 тис. осіб працювало 199 лікарів, зокрема найбільше їх було у Рівному – 56 осіб, воєводському центрі – Луцьку – 53 особи, а найменше – 19 осіб у Володимирі-Волинському [13, 61].

Із 56 лікарів, які працювали у Рівному за національним складом були розподілені наступним чином: 27 євреї, 14 поляків, десять росіян, два німці і лише три українці [2]. Низький відсоток українських лікарів зумовлений низкою факторів, одним із яких є свідомо створені перепони для отримання медичного фаху у міжвоєнну добу. Цим і пояснюється те, що свідомі українські лікарі задля збереження і зміцнення здоров'я населення об'єдналися за національною приналежністю у Західній Україні. Саме тому, щоб наблизити лікарську допомогу до українського села та його санітарного

оздоровлення серед українських лікарів визріла думка про створення своєї медично-санітарної організації, незалежно від держави. Це питання прозвучало на нараді Товариства українських лікарів у Львові, а згодом ключові засади обговорили на з'їзді українських природознавців і лікарів, прийнявши резолюцію, яка піднімала актуальну проблему: «Беручи до уваги неможливість безпосереднього впливу на справжній санітарний стан і здоров'я українського народу в Польщі, з'їзд визнає і закликає українську громадськість організувати власну лікувально-санітарну допомогу» [8, 309].

Медична інтеліґенція 1921 р. у Львові відновила діяльність Українського лікарського товариства (створеного в 1910 р.) та налагодила видавництво періодичного фахового видання «Лікарський Вістник», який виходив до 1939 р. Цей журнал став науковим виданням, яке відбивало рівень української медичної науки та надавало корисні відомості практикуючим лікарям. Однією із ланок роботи Українського лікарського товариства було проведення наукових з'їздів лікарів, участь у лікарських медичних конгресах і налагодження активної співпраці з лікарськими організаціями за кордоном [10, 258–259]. Упродовж міжвоєнного періоду філії товариства з'явилися у багатьох містах Галичини, проте на Волині не з'явилося його осередків, із огляду на невелику кількість українських медиків. Однак, все ж таки, окремі волинські лікарі за відсутності філій у своєму регіоні, долучилися до роботи галицького товариства.

Наприкінці 30-х рр. XX ст. організація налічувало 460 членів із Галичини, Буковини, Закарпаття і Волині [10, 257–258]. І якщо осередки товариства не діяли на Волині, то до складу Українського лікарського товариства ввійшли волинські лікарі – у 1921 р. – П. Шепченко, 1927 р. – П. Рощинський а в 1931 р. – Г. Рощинська та А. Річинський [10, 292–293]. На жаль, списки членів товариства не вміщують інформації щодо їх причетності до регіону, й тому ми визначили відомі прізвища волинських лікарів. Допускаємо, що їх кількість могла бути більшою.

Серед відомих і малознаних українських лікарів слід згадати тих, хто самовіддано трудився на професійному поприщі та долучився до збереження національної ідентичності в складних і неоднозначних суспільно-політичних умовах Другої Речі Посполитої.

У Волинському воєводстві працював емігрант із Наддніпрянщини – Петро Шепченко. Народився у Гайсинському повіті на Поділлі, але згодом життєві шляхи привели його на Волинь до міста Радивилів. Тут він працював лікарем у залізничній лікарні та був головою місцевого осередку товариства «Просвіта». Брав активну участь у засіданнях Українського лікарського товариства. І тому не випадково, що власну медичну бібліотеку він заповів товариству, а медичні інструменти – «Народній Лічниці» у Львові. З метою популяризації медичних знань серед населення і запобіганню фізичних недугів видав книгу «Страшне лихо». П. Шепченко помер 6 травня 1933 р. [9, 226–227].

Активним громадським і культурним діячем був волинський лікар Модест Левицький. Народився 25 липня 1866 р. у с. Вихилівка Проскурівського повіту на Поділлі в сім'ї поміщика. Після закінчення гімназії у Кам'янці-Подільському навчався у Київському університеті на історико-філологічному та медичному факультетах. Після закінчення університету в 1893–1897 рр. працював повітовим лікарем у Ковелі, де познайомився із родиною Косачів, лікував у Колодяжному Лесю Українку.

Наприкінці 1900 р. його перевели до земської лікарні в селі Будаївці неподалік від станції Боярки під Києвом, а згодом до Радивилова, де він працював лікарем в амбулаторії південно-західних залізниць. Крім лікарської практики писав прозові твори, які побачили друк та вийшли окремими книжками. Модест Левицький написав також низку лікарських порадників і склав українську «Граматику для самонавчання» у 1918 р. А у 1919 р. родина Левицьких вирушила до Греції, де Модест Пилипович зазнав непоправної втрати – смерті дружини [16]. Згодом він переїжджає до Подебрад (Чехо-Словаччина), де читав лекції із української мови та працював лікарем в Українській господарській академії. Тут в еміграції його обрали почесним членом Спілки українських лікарів. У 1927 р. повернувся на Волинь [9, 224] у Луцьк, де працював шкільним лікарем і викладачем у приватній українській гімназії. М. Левицький вирізнявся знанням іноземних мов: німецької, французької, грецької, чеської, польської та латини. У гімназії він організував музей народного мистецтва (писанки), створив гурток

бандуристів, прививав учням любов до українського мистецтва, рідної мови, не давав забути про національну приналежність. М. Левицький помер 16 червня 1932 р. [11, с. 23].

Відомим подружжям українських патріотів були лікарі – Ганна та Петро Рощинські. Ганна народилася 1890 р. у Кременці в сім'ї протоієрея, викладача духовної семінарії – Івана Струтинського. У 1909 р. закінчила Кременецьку гімназію, а медичну освіту здобула в Петербурзі. Працювала у військовому шпиталі армії УНР, а згодом – шпиталі Рівного, де надавала допомогу інтернованим воякам. У 1922 р. одружилася із лікарем Петром Рощинським. Подружжя проживало у Костополі й саме тут Ганна Іванівна брала активну участь у громадському житті міста: організувала осередок товариства «Союз українок», щонеділі виїжджала у села повіту для бесід із сільським жінками, проводила бесіди культурно-просвітницького характеру та надавала професійну допомогу хворим. Життя Ганни Рощинської обірвалося трагічно, у лютому 1943 р. її розстріляли німці [10, 202].

Надійною опорою у житті Ганни став її чоловік Петро Рощинський. Народився 18 березня 1890 р. у Глухові на Чернігівщині. Його батько був дияконом і це в подальшому вплинуло на вибір навчального закладу. Середню освіту здобув у Чернігівській духовній семінарії. Тут він входив до українського гуртка, приятелював із поетом Павлом Тичиною, був у домі письменника Михайла Коцюбинського, де давав приватні уроки його сину – Юрію, мав нагоду зустрічатися із українськими діячами – Миколою Вороним, Іллею Шрагом.

Медичні студії розпочав 1911 р. у Варшаві, а закінчив навчання у Москві в 1916 р. У Варшаві належав до української студентської громади. Під час Першої світової війни був лікарем російській армії, а згодом – армії УНР. У добу національно-визвольних змагань працював лікарем у Києві, а потім емігрував до Польщі. В 1921 р. був запрошений на посаду лікаря у Рівненський госпіталь. У 1924 р. отримав посаду лікаря при «Касі хворих» у Костополі. Одночасно працював шкільним лікарем та викладав гігієну у Рівненській українській приватній гімназії.

На Волині брав активну участь у суспільно-політичному та культурному житті краю. У 1927 р. прийняв участь у церковному з'їзді в Луцьку, культурно-просвітницьких організаціях, надаючи їм матеріальну допомогу. За таку діяльність польська влада у 1936 р. звільнила його з «Каси хворих», а в 1938 р. подружжя Рощинських змушене було виїхати до Кременця. Тут вони продовжило лікарську приватну практику й громадську діяльність. Із приходом більшовиків емігрував, а зі встановленням німецької окупаційної влади повернувся до дружини в Кременець. Розстріляний разом із дружиною 23 лютого 1943 р. при нападі українських повстанців на Кременецьку тюрму при спробі звільнення ув'язнених українців [10, 202–203].

Жінки серед лікарського загалу складали невелику кількість, а серед українців їх число було обмежене. Варто виокремити й діяльність Ірини Пріснєвської-Зощук. Народилася вона 26 березня 1903 р. у Здолбунові. Медичні студії розпочала у Празі, а завершила у Познані, де захистила наукову роботу з акушерства. Повернувшись на Волинь розпочала лікарську практику в Рівному. Прийняла активну участь жіночому русі в товаристві «Союз українок». У 1939 р. вийшла заміж за лікаря С. Зощука й переїхала до нього у Познань. У період Другої світової війни в 1943 р. подружжя переїхало до Відня. У Австрії вона в 1956 р. очолила Українську жіночу службу, а 1959 р. приймала участь у роботі Конгресу міжнародної ради жінок. Померла в 1986 р. й похована у Відні [10, 190].

Яскравим представником української інтелігенції був лікар Арсен Річинський. Народився 12 червня 1892 р. у с. Тетильківці Кременецького повіту Волинської губернії в сім'ї дяка-псаломщика. Навчався у Житомирській духовній семінарії, але цього освітнього закладу не закінчив, прослухавши лише навчальний курс за чотири загальноосвітні класи.

Восени 1911 р. А. Річинський вступив до Варшавського університету, а з початком Першої світової війни перевівся у Київський університет. Після закінчення вишу працював лікарем Ізяславської повітової лікарні. У 1920 р. А. Річинського перевели дільничим лікарем у с. Тростянець поблизу Луцька, а в квітні 1922 р. працював дільничим, а згодом – головним лікарем Володимира-Волинського. Саме тут він розгорнув плідну культурно-просвітницьку роботу.

У Володимирі він видавав українські часописи, у яких висвітлювалася духовна культура народу; укладав збірки церковних співів, зокрема «Всенародні співи в

української церкві» для сільських хорів і шкіл; очолив роботу місцевого товариства «Просвіта»; боровся за українську автокефальну українську церкву.

За активну громадську діяльність А. Річинського у 1922, 1925, 1935, 1939 рр. ув'язнювали. Останні два рази відбував покарання у Березі-Картузькій. У радянський період його заарештували і вислали у Казахстан без права повернення в Україну. Помер 13 березня 1956 р. у Казахстані, де й похований [6, с. 65].

У 30-х рр. XX ст. кар'єру лікаря розпочав українець Мефодій Раєвський. Народився 5 липня 1908 р. у с. Басів Кут Рівненської гміни Рівненського повіту. Закінчив двохкласну церковно-приходську школу та вступив до реального училища. Навчався у Рівненській українській приватній гімназії, яку закінчив 1928 р. [2]. Здобувши середню освіту, М. Раєвський вступив у 1930 р. на медичний факультет Львівського університету Яна Казимира, який успішно закінчив 1936 р. [1]. У 1937–1938 рр. працював у Рівненській повітовій лікарні. 15 травня 1938 р. став членом Палати лікарської і отримав право на самостійну лікарську практику [3]. У Рівному на медичній ниві він пропрацював 54 роки.

Ще одним лікарем, який розпочав лікарську працю у Рівному наприкінці 30-х рр. XX ст. був Теодозій Сологуб. Народився у с. Малий Олексин поблизу Рівного у незаможній селянській родині. Після навчання у Рівненській приватній українській гімназії вступив до Львівського університету на медичний факультет. Першу медичну практику пройшов при університетській клініці, а згодом повернувся до Рівного та влаштувався на роботу в повітовий шпиталь. Т. Сологуб у Рівному відкрив приватний лікарський кабінет, що було поодиноким явищем у практиці українських лікарів. Він брав активну участь у громадському житті краю, був одним із перших хто матеріально підтримав акцію будівництва у Рівному національного осередку – «Дому культури», який мав об'єднати всі українські організації [4].

Таким чином, в умовах Польської держави українські лікарі відчули визиск нової влади за національною ознакою, всупереч задекларованим правовим нормам. І тому вони змушені були об'єднуватися задля спільної професійної, громадської і культурно-просвітницької праці. Українські лікарі не лише переймалися роботою над поглибленням фахових медичних знань і поліпшення здоров'я українського народу, а й працювали над підвищенням його національної самосвідомості, розуміючи високу місію, яка покладалася на українську інтелігенцію.

1. Рівненський обласний краєзнавчий музей. – 14077/2 Доп.

2. РОКМ. – 20832 Доп.

3. РОКМ. – КМ 20098/III Д 11472.

4. Виховуймо свою інтелігенцію! // Вісті «Товариства українська школа» в Рівному. – 1938. – серп.

5. З Волинського життя. Статистичний листок // Українська нива (Луцьк). – 1936. – 8 лист.

6. Комар В. Громадська й культурна діяльність Арсена Річинського на Волині (за матеріалами Волинського краєзнавчого музею) / Володимир Комар // Минуле і сучасне Волині: Олександр Цинкаловський і Волинь: Матер. IX наук. іст.-краєзн. міжн. конф. 20–23 січня 1998.– С. 64–65.

7. Литвин В. Історія України / Володимир Михайлович Литвин. – К. Вид-во «Наукова думка» НАН України, 2008. – 813 с.

8. Матеріали до історії розвитку охорони здоров'я на Україні / Під ред. канд. мед. наук К. Ф. Дупленко. – К., 1957. – 383 с.

9. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами. Репринт. вид. 1942 р. Ч. 1, 2-ге вид. / Симон Наріжний; відп. ред. О. Купчинський, Л. Винар. – Львів – Кент – Острог, 2008. – 367 с.

10. Пундій П. Українські лікарі. Біобібліографічний довідник. Кн. 1. Естафета поколінь національного відродження / Павло Пундій; гол. ред. Я. Ганіткевич. – Львів-Чикаго, 1994. – 327 с.

11. Українська гімназія в Луцьку. Спогади. – Луцьк, 1998. – 214 с.

12. Шапиро И. Я. Из истории медицинского образования в западных областях Украины и на Буковине / И. Я. Шапиро. – Л.: Изд-во Львов. ун-та, 1957. – 62 с.

13. Wołyń w liczbah. Zbiór tablic statyscznych, dotyczących województwa Wołyńskiego / Pod red. S. Witkowskiego i S. Landy. – Łuck, 1939. – 65 s.

14. Konstytucja 17 marca 1921 r. – Warszawa, 1921. – 70 s.

15. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 kwietnia 1935 r. – Lwów – Warszawa, 1935. – 188 s.

16. Модест Левицький. Режим доступу: http://www.biblioteka.volyn.ua/catalog/slavetni-imena-krayu/378/

Андрій ДУДА,
Назар ДУДА

ВЛАДИКА ВАРЛААМ ШИШАЦЬКИЙ – ПЕРШИЙ ПОУНІЙНИЙ ЄПИСКОП ВОЛИНСЬКОЇ ЄПАРХІЇ В ДОСЛІДЖЕННЯХ ІСТОРИКА-АРХІВІСТА ВОЛОДИМИРА РОЖКА

Коли хоче хто йти вслід
За Мною, - хай зречеться самого
себе, і хай візьме свого хреста,
та й іде вслід за мною.
Св. Матвія16:24

Житіє вдатного ієрарха святого українського православ'я владики ВарлаамаШишацького (1750-1821), першого поунійного єпископа Волинської єпархії (1799-1805) впродовж двох століть старанно замовчувалося московськими білими і червоними дослідниками церкви, і до грунтових наукових досліджень викладача ВПБА Володимира Рожка ім'я великомученика було цілковито невідоме не лише волинянам, а й в Україні [1, 23].

Перші публікації про першого поунійного єпископа Волинського і Житомирського владику Варлаама визначний дослідник історії рідної церкви надрукував у часописах України і західної діаспори: газети «Волинь», Луцьк, 2000; «Вільна думка», Сідней, 2000; обширна у журналі "Визвольний шлях", Лондон, 2000.

Найбільш повна його публікація "Архієпископ Варлаам Шишацький – головний організатор українського церковного життя кінця XVIII – поч. XIX ст." була надрукована в журналі "Визвольний шлях" (Лондон 2000. - Ч. 11), в якій автор на документальних та історичних джерелах вперше широко дослідив і доніс до читачів житіє цього волинського мученика за рідну церкву і віру православну [2, 23 - 30].

З цієї науково вивірено їпублікації дізнаємося, щовладика Варлаам народився в с. Красилівці Козелецького повіту Чернігівської губернії в козацько-селянській сім'ї.

- У часи його дитинства та юності,- писав історик-архівіст Володимир Рожко, - в тому козацькому краї ще витав серед народу свободолюбивий дух волі і ідея назалежності України, Української Православної Церкви. Московські духовні та фізичні пута, накинен інашій церкві й народові в облудний і злочинний спосіб – Московська церковна унія 1686 року, ліквідація Запорозької Січі 1775 року, нестерпно в'їдались у живе тіло народу, але вбити нашу душу ворог не міг, і свідченням того є довжелезний ланцюг дій нескорених українських патріотів тої доби, які шукали для нас цивілізованого європейського шляху поза Москвою. В тому нескінченному ланцюгу з імен мучеників і праведників нашої церкви та народу – Варлаам Шишацький, який з дитячих років, увібравши з народних переказів дух козацької волі, з молитвою на устах уболівав за долю України, Святого українського православ'я [3, 23 -24].

Закінчив Переяславську Духовну семінарію і Київську духовну академію, у 26 років прийняв чернечий постриг, був настоятелем Мошногорського монастиря на Правобережній Київщині, Свято – Духівського у Вільно, Св. Кирила в м. Новгороді, Св. Миколая в Новгородській єпархії, архімандритом Свято-Преображенського Дятлівського монастиря на Пинщинні. 12 квітня 1795 року рукоположено в Києві і призначено владику Варлаама вікарним єпископом Житомирським з кафедрою у м. Острог.

Резеденція єпископа Варлаама розташовувалась в будівлях давнього поезуїтського монастиря Преображення Господнього, а через рік владика заснував тут Волинську Духовну семінарію[4, 22].

Історик-архівіст Володимир Рожко першого Волинського єпископа Варлаама Шишацького показав як видатного ієрарха Української Православної Церкви на Волинській, а по тому з 1805 по 1812 роки Могилево-Вітебській єпархії, який бачив нашу церкву автокефальною, незалежною від Москви і Риму.

Безперечно, - знаходимо в наукових твердженнях автора, - ідея святого українського православ'я, очищеного від Римської і Московської уній, з його віковою духовною спадщиною, з автокефальним устроєм нашої церкви була домінуючою, і врятувати цей скарб Божий від зажерливих

сусідів "братів-словян" було метою його життя [5, 25].

З 16 жовтня 1799 року утворено з Мінської окрему Волинську єпархію, і це відбулося завдяки титанічній праці єпископа Варлаама з розбудови Православної Церкви на Волині, яка, маючи такого Боголюбивого і високоосвіченого архіпастиря, невпинно зростала числом храмів і вірних.

Його праця з відродження українського православ'я у Волинській єпархії була не до вподоби білим московським царям і синоду, тому владику Варлаама 1805 року переведено до Могилева в Білорусію.

Але й тут владика продовжував працю з втілення в життя ідеї автокефалії української і білоруських церков і, судячи з наступних подій, старанно вибирав собі священників та єпархіальних службовців [6, 8], - знаходимо в одній з праць автора.

Історик-архівіст Володимир Рожко присвятив житію владики Варлаама Шишацького багато сторінок своїх праць: "Нарис історії Української Православної церкви на Волині", Луцьк, 2001. – С. 239-243; "Духовні православні освітні заклади Волині X – XX ст.", Луцьк, 2002. – С. 67-79; "Українські православні святі історичної Волині IX – XX ст.", Луцьк, 2003. – С. 103-112; "Волинська Духовна семінарія", Луцьк, 2004. – С. 19-37.

В цих вище названих наукових розвідках автор високо оцінив постать першого поунійного єпископа на Волинській кафедрі владику Варлаама.

Владика Варлаам, - писав автор, - був справжнім українським архіпастирем, вірним сином своєї церкви і народу. Став він головним духовним діячем і організатором церковного життя Волині при поверненні українців з Римської Унії [7, 242].

По переведені владики Варлаама Шишацького – духовного наставника, організатора автокефалії Української Православної Церкви 1805 року на Могилево-Вітебську кафедру московський синод старанно підбирав подальші кандидатури на єпископські кафедри на Волині, в Україні, призначаючи на них москалів або ж малоросів. Наприкінці XIX століття Волинська єпархія в її керівному складі була повністю омосковлена, хоч дух волі, засіяний владикою Варлаамом, продовжував витати.

З праць Володимира Рожка дізнаємося про подальшу долю першого поунійного волинського єпископа Варлаама Шишацького, по переведені владики-патріота до Могилева.

В могилевський період життя Преподобний Варлаам, - писав автор праці, - як ніколи наблизився до здійснення своєї ідеї – автокефалії української і білоруської православної церкви, яка при певному ході історичних подій, що насувалися, могла бути повністю реалізована в ході війни й перемоги імператора Наполеона I в Росії [8, 109].

У червні 1812 року, у період війни двох імперій і величезного успіху французької зброї в Росії, коли відбулась масова втеча іменитих імперських сановників царя Олександра I на схід, владика Варлаам і його консисторія, священики, ченці залишалися на місцях.

Війська маршала Даву взяли Могильов, в складі яких була група, якою командував греко-православний генерал-майор Хоментовський, яскравий прихильник Царгородського патріарха, котрий в перший день свого прибуття в місто відвідав владику-архієпископа.

Ми не можемо передати тих розмов, - писав відомий історик-архівіст, - які відбувалися під час аудієнції генерала, але вже 13 липня в кафедральному соборі архієпископ Варлаам і все його духовенство, члени консисторії склали присягу на вірність французькому імператору і відправили урочисту літургію за перемогу французької зброї.

Нема жодних сумнівів, що маршал Даву, генерал-майор Хоментовський цілком схвалили план майбутньої автокефалії нашої церкви і підписали відповідні документи про це, які пізніше були знищені перед поверненням московського війська [9, 109].

Без конкретного задокументованого розв'язання питання автокефалії нашої церкви французами далекоглядний архієпископ Варлаам ніколи б не погодився підписати присягу Наполеону I і тим самим підписати собі майбутній вирок із «лишения архиерейства, священства и заточения».

Як свідчать документи та історичні джерела, - наголошував автор, - жоден храм в єпархії не знищили французи, весь православний народ з своїм духовенством не потерпів за віру і ніякого приниження його не вчинено [10, 110].

В листопаді 1812 року москалі знову вернулися до Могильова і владику Варлаама було передано до слідства, суду і послано по тому в «заточеніє» до монастиря Преображення Господнього в Новгород-Сіверський Чернігівської губернії, де єпископа на Волинській кафедрі, засновника

Волинської Духовної семінарії, борця за автокефалію рідної церкви московські світські і церковні імперіалісти помістили в сиру і напівтемну келію під воротьми обителі і де наш праведник осліп та 1821 року скінчив свої земні дороги.

В працях історика-архівіста Володимира Рожка читачі, науковці, дослідники життя преподобного мученика, першого поунійного керманича Волинської єпархії зможуть знайти відповіді на свої чисельні запитання і отримати глибоко наукові думки, в яких цілковито відображено правдиві історичні факти й події, що гронтуються на документальних та історичних джерелах Держархівів історичної Волині: Волинської, Житомирської, Рівненської областей.

Слід наголосити, що як і всі інші праці автора, вищеназвані є глибоко науковими і базуються на найновіших джерелах як вітчизняних, так і закордонних.

Наукові дослідження автора про владику Варлаама Шишацького надруковано не лише в Україні, а й в українській діаспорі, де були схвалено зустрінуті читачами й дослідниками, нам вони дають приклад як потрібно навчитися працювати в ім'я Бога, України, рідної церкви.

Рожко В. Архієпископ Варлаам Шишацький – головний організатор українського церковного життя кінця XVIII – поч. XIX століття // Визвольний шлях. – Лондон, 2000. – Ч. 11. – С. 23.

Рожко В. АрхієпископВарлаамШишацький – головний організатор рукраїнського церковного життякінцяXVIII – поч.XIXстоліття// Визвольний шлях. – Лондон, 2000. – Ч. 11. – С. 23-30.

Рожко В. АрхієпископВарлаамШишацький – головнийорганізаторукраїнського церковного життякінцяXVIII – поч.XIXстоліття// Визвольний шлях. – Лондон, 2000. – Ч. 11. – С. 23-24.

Рожко В. Волинська Духовна семінарія. – Луцьк, 2004. – С. 22.

Рожко В. АрхієпископВарлаамШишацький – головнийорганізаторукраїнського церковного життя кінця XVIII – поч.XIXстоліття// Визвольний шлях. – Лондон, 2000. – Ч. 11. – С. 25.

Рожко В. В соборі угодників Волинської землі // Вільна думка. – Сідней, 2000. – Ч. 43-44. – С. 8.

Нарис історії Української Православної церкви на Волині. – Луцьк, 2001. – С. 242.

Рожко В. Українські православні святі історичної Волині IX – XX ст. – Луцьк, 2003. – С. 109.

Рожко В. Українські православні святі історичної Волині IX – XX ст. – Луцьк, 2003. – С. 109.

Рожко В. Українські православні святі історичної Волині IX – XX ст. – Луцьк, 2003. – С. 110.

Болеслав ЖУРАКОВСЬКИЙ,
Ольга САУШ

ЗАРОДЖЕННЯ ЗЕМЛЕРОБСТВА НА ВОЛИНІ ТА ПОЛІССІ

У різні періоди палеоліту в межах західної України відбувався процес зміни кліматичних умов і в цілому природи. В ці часи льодовик дніпровського зледеніння дійшовши до Прип'ятського заглиблення поступово танув і відступав на північ. Гідрогеорафічна мережа на сучасному Поліссі різко мінялася, утворювались великі водоймища, розвивались карстові провалля, а на їхніх узбережжях формувались пустельні умови. Згодом на місцевість мало вплив Валдайське зледеніння, яке формувало умови місцевості. В час переходу від палеоліту до мезоліту ці природні умови поширились на Східно-Європейську рівнину і мали частковий вплив на Передню Азію і Закавказзя. В ці часи людські племена зазначених територій під час збиральництва уважно віднеслися до диких пшениць, ячменю, жита, льону та інших рослин. В цей період полювання стало менш продуктивним у зв'язку з мандрами тваринного світу в північному напрямку. Відбувався процес розумового розвитку людства, що приводило до удосконалення камінних знарядь полювання. Саме в Закавказзі утворився один із п'яти центрів одомашнення диких рослин, зокрема пшениць, жита, ячменю, льону, які вивчав М.І.Вавілов. В басейнах річок Тигр і Євфрат в ці часи з'являються перші ділянки посіяних зернових культур. З часом хлібні поля поширюються в Єгипті та Малій Азії. Землеробство стає найбільш важливою умовою забезпечення людей їстивними рослинами. Археологічні дослідження в межах Передньої Азії показали, що в період мезоліту та раннього неоліту людство переходило до нових форм виробничого господарства - землеробства, скотарства, виробництва кераміки, металевих знарядь. Зміцнилось полювання за допомогою лука і мисливець вибірково заготовляв здобич. Це були перші умови в розвитку тваринництва, тобто приручення свиней, корів та інших тварин.

Методи добування харчів швидко знаходили послідовників в племенах інших народів і потрапляли до Європи через протоки Босфор і Дарданелли. В першу чергу на Балканах, у нижньому Подунав'ї перші хлібороби повторювали способи вирощування зернових культур, які застосовувались у Дворіччі. З Подунав'я землеробство поступово переходить в райони Дністра і Південного Бугу, де жили неолітичні племена буго-дністровської культури. Основним місцем їхнього проживання були заплави цих річок. Весняних та дощових повеней в ці часи не спостерігалось. Користуючись оптимальними кліматичними умовами буго-дністровські племена розселяються на центральному та західному Поділлі, переселяються на південну Волинь і займають заплави. Заселяючи ці райони, розвиваючи землеробство, людські спільності вдаються до освоєння корисних копалин краю. В першу чергу видобувають кремінь високої якості. Вироби з нього розходяться в західному та східному напрямках. В долині Горині активно розвивалась неолітична стоянка Лози, де виготовляли кремінні знаряддя. Згодом тут виникає трипільське поселення - майстерня Бодаки. Їхні вироби були високої якості і спрямовувались у західному та східному напрямку. Разом з кремінними виробами відбувався обмін насінням пшениці, жита, льону та інших культур. В ці часи інтенсивно відбувається, грунтотворчий процес. Однак багаторазові посіви зернових культур на одному полі приводили до виснаження грунту. І тому перші землероби уважно приглядалися до лісових масивів, в яких росли ялини, сосни, берези, граби та дуби. Часом від блискавки, поширення вогню від вогнища, інших природних явищ відбувалося загорання сухостою, окремих дерев, що вело до скорочення лісових масивів. Хлібороби використовували звільнені площі і висівали зернові культури, отримуючи досить високі врожаї.

У другій половині IV тисячоліття до н.е. на території південної Рівненщини почали з'являтися племена трипільської культури, які сюди приходили з Середнього Подністров'я та Південного Побужжя. В господарському відношенні ці трипільські громади добували кремінь та виготовляли різноманітні знаряддя праці. В цих місцях були вільні території для землеробства і широкі простори для випасання худоби.

Особливо спеціалізованим було поселення Бодаки, крім того в Дубенському районі - Берег, Бодаки, Листвин, Майдан, Мирогоща. В Здолбунівському районі -

Будераж, Здолбунів, Мала Мощаниця, Півча та поселення в інших місцях Рівненщини з різноманітним розвитком землеробства та обробкою кременю.

В період бронзового віку людські громади все активніше просувались в північному напрямку. Урівноважувалось співіснування людей і тваринного світу. Але грунтовий покрив Полісся на супіщаній материнській породі швидко виснажувався. Приходилось часто міняти поля. І це сприяло часто робити підсіки і спалювати висохлу деревину. Таким чином розвивалась підсічно-вогнева система землеробства, урізноманітнювались знаряддя праці.

Як у зоні лісостепу, мішаних лісів в обов'язковому порядку стояло питання розпушування грунтів. В науці склалась така думка, що широкий розвиток у розпушенні грунту були за допомогою мотик. Були і інші способи обробки грунту. В основному поширені палки-копалки, якими вивертали грунт і його подрібнювали.

Щодо посіву. Не виключено, що всі зернові висівались рядками, які прокладались за допомогою мотик. Сівач висипав зерна рядками і їх необхідно було закрити. Основним знаряддям у цьому виробничому процесі були суковатки - невеликі ялини, які протягались по ділянці. Однак в суковатці слід ще шукати нове знаряддя. Вона використовувалась рік-два, висихала і гіллячки поступово відламувалися. Але ж були окремі міцні гілки. І коли тягли суковатку, то грубі стійкі гілки виорювали борозни. Саме ці гілки наштовхнули землероба до виготовлення дерев'яного рала, яке з часом удосконалювалося, робилось більш продуктивним. В зоні лісостепу поля використовувались і удобрювались довгий час, а на Поліссі підсічно-вогнева система вирощування зернових проіснувала до початку XX століття. З метою збереження лісу ця система була заборонена.

З виникненням землеробства на Волині і Поліссі людські громади стали активно втручатися в природне середовище, часто перебудовуючи його виходячи із своїх потреб. Жоден з екологічних факторів не впливав так суттєво на рослинний світ та природне середовище в цілому.

Разом з пшеницею, житом, вівсом та іншими культурами на Волинь та Полісся було занесене насіння шкідників, яке з часом пристосувалось до умов Волині.

На Поліссі, в Білорусії та інших місцях разом з окультуреними рослинами знаходять насіння куколя, підмаренника, кваску темного, волошки та інших шкідників, які принесені з Півдня.

Людина поступово почала пристосовувати природу до своїх потреб. Вона в минулі часи в процесі праці вела спостереження і відбирала для майбуття найбільш придатні рослини і тварини. Однак малодоступні явища, неспроможність їх зрозуміти, природні явища обожнювались. Про обожнення диких звірів - помічників людини, ми можемо говорити тільки з характеру орнаментів на посуді, на ритуальних виробах та фігурках. Змії, собаки, сови та інші птахи, що допомагали людині, знаходяться у багатьох археологічних культурах і їхніх поселеннях в різних формах. Для збереження зернових широко використовувався звичайний попіл, який відлякував гризунів. Людина активно захищала свою працю та її результати різноманітними способами. Так, на трипільському поселенні Борисівка знайдені зернові сховища, заповнені попелом. Крім того, на цьому поселенні виявлені хлібці печені, що суттєво міняло харчування людей. Розвиток землеробства розробляв різноманітні ритуальні дійства та засоби, які покликані до зростання врожайності посіяних культурх [1-5].

1. Бучинський І.О. Клімат України. К. 1961 - с. 46.

2. Даниленко В.Н. Неолит Украины. - К. 1969 - с.162.

3. Рыбаков Б.А. Космогония и мифология земледельцев энеолита. //СА. - 1965 - № 2.

4. Біляшівський Н.А. Борисівське городище.// Трипільська культура на Україні. - К. 1926. - Вип. 1. - с. 4.

5. Кирьянова Н.А. О составе земледельческих культур древней Руси X-XV веков. Советская археология № 4. 1979. - с. 72.

Наталія ЗАХАРЧУК

О.С. БЛАЖКУН — ОРГАНІЗАТОР МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ В БЕРДИЧЕВІ

Народилася Онисія Степанівна Блажкун 14 жовтня 1925 р. в селі Нова Синявка Старо-Синявського району Хмельницької області в сім'ї селянина. Закінчила Ново-Синявську школу. В червні 1942 року разом з іншими дівчатами була примусово вивезена на каторжні роботи до Німеччини. Працювала в м. Аахені на фірмі «Шрайбер» електрозварювачем, а пізніше — токарем. В липні 1944 р. була визволена англо-американськими військами і вивезена в Бельгію, а потім у Францію. Після закінчення війни американське командування передало Онисію Блажкун та інших дівчат радянському командуванню в м. Дессау. В радянській зоні окупації вона працювала на демонтажі електростанції «Ельба», а після закінчення робіт в жовтні 1945 р. дівчат вивезли з Німеччини на Україну. 1946-1950 рр. — це роки навчання Онисії Степанівни в Вінницькому педагогічному інституті на історичному факультеті. Після закінчення отримала направлення на роботу в середню школу с. Лозова Уланівського району Вінницької області на посаду вчителя історії 5-10 класів. Але за сімейними обставинами переїхала до м.Бердичева, з чоловіком (в 1948р. вийшла заміж) бойовим офіцером — танкістом Шпицею Ростиславом Львовичем. В 1950-1951 навчальному році працювала вчителем історії вечірньої школи при Бердичівському Будинку офіцерів. З 1951-го року двадцять один рік працювала вчителем історії в середній школі № 1 м.Бердичева. А з 1972 по 1980 рік Онисія Степанівна обіймала посаду директора середньої школи № 14.Всією душею віддавалася улюбленій справі. Школа стала другою домівкою. Вона розуміла, що виховувати тільки на уроках неможливо, тому в школі запрацювали предметні гуртки, проводилися туристичні поїздки до історичних пам'яток та міст-героїв; на запрошення педагога гостями школи стали представники африканської країни Танзанії, яких тепло вітали школярі та вчителі. За роки роботи Онисії Степанівни у школі часто організовувались інтернаціональні вечори, де учні знайомились з життям та побутом різних народів. В 1980 р. вона виходить на пенсію, але продовжує періодично викладати історію в школах міста. Разом з чоловіком виховали сина та дочку [1].

З 1982 р. Онисії Степанівні було доручено збирати матеріали по історії міста Бердичева для створення в майбутньому міського музею. По розробленій схемі обходила Онисія Степанівна район за районом, вулицю за вулицею будинок за будинком. І, як не дивно, майже в кожній родині було що подарувати музею: від простого фото, книги чи газетних вирізок і до ікон, монет, нагород, старовинних інструментів, картин та інших цінних предметів. Це дуже кропітка і монотонна робота. І все це за мізерну оплату, бо офіційно директор ще не існуючого музею за кошторисом не значився (Рис.1).

Рис.1. Онисія Степанівна Блажкун

Нова історія музею починалась з невеличкої шафи в одному з кабінетів міськвиконкому, куди складались документи, книги, фотографії, різні предмети, які пізніше стали основою експозиції міського музею.

Постало питання про приміщення для роз-

міщення нової експозиції музею. Про приміщення колишнього історико-культурного заповідника марно було й думати, тому що він був в ті часи в катастрофічному стані, і потребував значних матеріальних та фінансових витрат на ремонт. Для розміщення експозиції музею було виділено одне з приміщень школи № 5 по вулиці Карла Лібкнехта, в якому раніше була дитяча бібліотека. 9 квітня 1984 р. весь матеріал з кімнати міськвиконкому було перевезено в приміщення підготовлене для музею. Музейна рада, головою якої став другий секретар міськкому компартії України Роман Рафаїлович Петронговський, надавала посильну допомогу в проведенні ремонтних робіт в приміщенні музею, в організаційних питаннях при створенні експозиції, в повсякденній роботі. Обсяг виконаних робіт був великий: художні роботи виконували місцеві художники Петро Павлович Кучук та Микола Софронович Яцюк, викладачі місцевої дитячої художньої школи; меблева фабрика на замовлення виготовила стенди, на підлогу паркетне покриття; швейна фабрика пошила спеціальне взуття для відвідувачів; приміщення обладнали відповідною сигналізацією.

Окрім музейної ради музею допомагали 14 громадських екскурсоводів, які працювали в різних установах та підприємствах міста. Жителі міста і району доброзичливо відгукнулись на прохання допомогти в створенні фонду музею. Музей отримав цікаві пам'ятки давнини: частину археологічної колекції Г.Г. Богуна та ряд знахідок експедицій Мовчанівського та Гончарова, які вели дослідження Райковецького городища, предмети хатнього вжитку трипільських поселень, велику кількість знахідок поселень східних слов'ян, серед них — уламки глиняного посуду, ножеподібні пластинки, крем'яні скребачки, проколи, долота, глиняні пряслиця, крем'яні розтиральники, зернотерки, наконечники стріл, елемент кольчуги. Знайшли своє місце в музейному фонді цінні і дуже цікаві матеріали Б.В. Куткіна (члена музейної ради музею-заповідника), І.Г. Френкеля (вчителя історії школи № 8). Це і матеріали досліджень історії Бердичівщини часів Трипільської культури і до XX ст. Жителі міста подарували музею старовинні ікони XVIII-XIX ст., а саме: образ Матері Божої з Ісусом, образ Архистратига Михайла та Великомучениці Варвари, образ Святого Миколи та інші.

Унікальним експонатом музею стало старовинне Євангеліє 1780 р. видання (надруковане старослав'янською мовою). Оклад його виготовлено в друкарні кляштору Босих кармелітів граверами, серед яких був відомий гравер-ритовник Теодор Раковецький. На лицьовій стороні окладу зображено Розп'яття Ісуса Христа, на тильній — образ Матері Божої Бердичівської.

Багатою на цікаві знахідки завжди була територія кляштору та фортеці, завдяки яким музейні фонди поповнились оригінальними експонатами. Серед них: наконечник протазана; наплічник польсько-литовського походження, ядра періоду козацьких воєн; чаша для освяченої води; підсвічники; зброя; вишитий кошель, елементи ліпних та кованих прикрас; поховальні фарфорові троянди зі склепів та багато інших цікавих речей. Бердичівляни також сприяли створенню торгівельно-ремісничого відділу експозиції музею. Тут привертають увагу відвідувачів предмети, якими торгували на бердичівських ярмарках та користувались в побуті. Зокрема, індійська ваза та турецький глечик, тарілка з зображенням Афінського акрополя та австрійська запальничка, набір посуду бердичівської філії фабрики Кузнєцова та фарфоро-фаянсової фабрики, ювелірні знаряддя праці, вироби фабрики золотих і срібних діл та шкіряновзуттевих підприємств, старовинне крісло бердичівської фабрики віденських меблів та багато інших не менш цікавих експонатів.

Гроші завжди були важливим елементом в житті людей. За часів існування міста безліч разів проходив обмін грошових одиниць. Колектив музею зібрав велику підбірку грошей: починаючи з глиняних пряслиць, які частково виконували роль дрібної монети, колекція металевих грошей XVIII-XIX століть (сюди входить і колекція срібних монет С.А. Брагінського), паперові гроші різних часів, в тому числі гривні 1918 року та періоду німецької окупації.

А.І. Мачинський — ветеран Великої Вітчизняної війни, партизан, майже з перших днів існування музею безкорисливо допомагав Онисії Степанівні в зібранні матеріалів для музею, в систематизації фонду та створенні експозиції музею. Більшу частину етнографічних предметів він привіз з сіл Бердичівського району, а також велику кількість нагород, документів, фотографій. Ветерани Великої Вітчизняної війни, які проживали в м.Бердичеві, визволителі міста

передали на постійне зберігання свої нагороди (не тільки радянські, а й Турецький орден Меджидіє, нагороди періоду Громадянської війни, подій на річці Халхін-Гол та озері Хасан, польські нагороди), документи та особисті речі. Серед придбаних матеріалів чудові картини наших земляків художників, літературна спадщина бердичівлян-літераторів, матеріали про всесвітньо відомих музикантів та спортсменів. Окрема колекція (фабричні та заводські вироби) розповідала про економічний розвиток міста.

Зібраного матеріалу вистачило для того, щоб відкрити три тематичні зали та етнографічний куточок.

5 жовтня 1984 р. в місті було відкрито краєзнавчий музей. Онисія Степанівна Блажкун історик за фахом професійно зайнялась краєзнавством, глибоко та досконало вивчала епохальні сторінки історії м. Бердичева. І вже зовсім скоро не було питання з історії Бердичівщини на яке вона не змогла б відповісти. А коли вона проводила екскурсії, навіть великі бешкетники відкривши рот слухали її легенди та сказання, які вміло переплітались з смішними подіями та казусними фактами. Для багатьох, хто працював або ж спілкувався з Онисію Степанівною, вона була не лише вчителем та наставником, а щирою подругою, незважаючи на різницю у віці. Вона завжди вміла уважно вислухати, дати дружню пораду, а коди необхідно, то й наставити на вірний шлях. З нею було дуже приємно спілкуватися, а слухати її можна було годинами.

Після отримання Україною незалежності та кардинальних змін у суспільно-політичному житті країни постало питання про переорієнтацію направленості тематичних експозицій. Ремонт та реекспозицію було проведено у 1992-1994 рр. працівниками музею та художником-оформлювачем Григорієм Федоровичем Положевцем.

За роки існування музею було зібрано велику і унікальну колекцію краєзнавчого матеріалу. Не випадково, музей вважається згустком людської пам'яті чи певним документом, а документ можна читати на різних рівнях — можна читати між рядків, а можна використовувати як привід до роздумів.

Сьогодні молодь відрізняється якоюсь «чудесною енергією», великим запалом, можливостями. Існує розрив поколінь, ми живемо у сучасному інформаційному світі, але без старшого покоління музейників неможливо отримати знання про музейні колекції конкретного музею, бо це ніде не прописано, це той матеріал, який передається з покоління в покоління. У Онисії Степанівни були учні — молоді спеціалісти, яким вона охоче, з великим терпінням та турботою передала свій краєзнавчий багаж, який накопичувала більш як тринадцять років роботи в музеї. Це були роки плідної і творчої роботи. Саме за розвиток музейної справи вона дев'ять разів за цей період удостоювалась грамот як місцевих органів влади, так і обласних. Адже справжній музейний працівник — це якась трохи дивна людина, готова без належної винагороди щодня сидіти за книгами, архівними документами, вивчати, досліджувати старовину, а ще вирішувати масу незручних, марудних проблем [2].

В травні 1995 р. Онисія Степанівна Блажкун за станом здоров'я та в зв'язку з віком змушена була залишити посаду директора музею.

Померла О.С. Блажкун 23 квітня 2013 р. Похована на міському кладовищі в м. Бердичеві.

Майбутнє музею ми бачимо в перетворенні його в науковий і духовний центр краю, виконання його соціальних функцій, адже національна культурна спадщина та її складова — пам'ятки історії та культури відіграють важливу роль у розбудові держави, відродженні духовності та історичної пам'яті. І немала заслуга в цьому саме Онисії Степанівни Блажкун — організатора музейної справи в м. Бердичеві.

---

1. Блажкун О.С. Автобіографія // Архів музею історії міста Бердичева.

2. Медвєдєва В.В. Еліксир молодості // Бердич. — 2010. — № 3-4. — С. 12-13.

Теодор ЗВАРИЧ

БЕЗ ВИНИ ВИННІ (СПОГАДИ ПРО ЄВРЕЇВ)

Замість передмови

Друга світова війна принесла багато горя для значної частини людства планети. Невідомо заради чого було покладено таку незбагненну кількість людських жертв. Військові гинули на фронтах, мирне населення - у містах і селах, полонені та інші ув'язнені – в концтаборах та тюрмах. На чужі, невідомі території насильно переселялись цілі народи. Немислимих гонінь зазнали люди єврейської національності.

У даній статті хочу представити читачам власні спогади про дві знайомі мені в дитинстві єврейські родини, більшість представників з яких були безневинно замордовані в часи Голокосту. Ці люди жили поруч нас, спілкувались, а то й щиро товаришували з нами, а одного дня дочекалися приходу божевільної, нелюдської системи, яка заявила, що щастям для усіх решти людей буде те, що євреїв не стане. Убитих нізащо людей, на жаль, уже не повернеш, але історія про них може стати для майбутніх поколінь серйозною пересторогою щодо недопущення повторення того, що людство пережило в часи Другої світової війни. Власне цьому і будуть присвячені мої спогади.

Родина Райзерів у Підкамені

На поч. XX ст. значною площею орної землі та лісу, що відносилась до села Микити, які входили до Наквашанської сільської управи на Брідщині володів єврейський землевласник Давід Райзер (імена євреїв я подаю так, як їх вимовляли в описуваний час у моєму селі). Пізніше окремі ділянки його землі почали продаватись під забудову. Землю купували переважно ті ґосподари, які повертались з роботи у Франції чи Американського континенту і мали певні кошти. У 1929 р. наша родина теж купила у Д.Райзера таку ділянку між кутками села Кіндрати та Федорковичі, побудувалась і проживала там від поч. 1930-х до поч. 1950-х рр.

Д.Райзер мешкав з родиною у Підкамені, яка там рахувалася однією із найбагатших. У нього було три сини. Найстарший був адвокатом, середущий – землевласником, наймолодший – аптекаром. За моєї пам'яті наприкінці 1930-х рр. власником фільварку був вже середущий син Давіда Сана Райзер. Він приїздив на господарство не менше двох разів на тиждень. Були рідкі випадки, коли разом з ним приїздили його діти, мама та молодший брат.

В'їзд на фільварок знаходився на південь від нашого обійстя. Там проходила широка дорога, обсаджена доглянутою грабовою шпалерою. На фільварку стояло два старих будинки, що залишились після Першої світової війни від ґуральні. У великому будинку розміщувалися сектори для немолочених снопів, сіна і склад для фуражного зерна та насіння. В конюшнях стояло 10-12 коней та до 15 голів великої рогатої худоби, переважно дійних корів. В маленькій будівлі біля студні була невелика птахоферма, де налічувалося не менше 100 голів курей. Перед початком Другої світової війни на фільварку було побудовано житловий дерев'яний будинок, покритий оцинкованою бляхою.

Коли у 1939 р. прийшли більшовики, фільваркові земельні наділи віддали біднішим селянам. Новий будинок почали використовувався як торгову точку. Німецькі окупанти забрали родину Райзерів у гетто до Бродів. Подальша їх доля мені невідома. У Підкамені поруч автостанції ще стоїть дім адвоката Райзера, з зазначеною на ньому датою будівництва «1923-25». За часів німецької окупації житловий будинок Д.Райзера було продано і розібрано. Другі совіти поставили на його місці пам'ятник Леніну, а зараз там височіє ошатна споруда збудованої у 1990-х рр. церкви Успіня Пресвятої Богородиці, яка має досить оригінальну архітектурну форму.

Наші сусіди – родина єврея Шльоми на Микитах

Найближчими нашими сусідами була єврейська родина з кутка села Федорковичі. Спочатку там жила сім'я єврея Шльоми, а пізніше до нього в зяті прийшов Тене Бум.

Шльома – сивоволосий чоловік з гарно підстриженою бородою, завжди охайно одягнений. Правда бачив він лише одним оком. Шльома мав близько 60-ти років і був дуже богомольною людиною. Він мав трьох дочок та двох синів. У 1930-х рр. став вдівцем. Господар жив у великому житловому будинку посередині якого розміщувався склеп (крамниця), а з північної сторони жила родина зятя.

Шльома був одночасно власником і продавцем торгової точки. Тут були товари для домашніх потреб: мило, сірники, посуд, кондитерські вироби тощо. Він мав дозвіл на продаж тютюнових виробів. Біля житлового будинку була велика земельна ділянка під город та сад. Шльома мав ділянки орної землі. На господарстві тримав корову та велику кількість курей. Також разом з зятем Шльома скуповував жито, пшеницю, ячмінь, овес та круп'яні культури.

Зрозуміло, що ніхто з родини не орав, не сіяв, не молотив, не прибирав за тваринами, не возив гною на поля. Всі ці роботи виконували наймані робітники. У суботу вогонь в печах розводив найманий сусідній хлопець.

Шльома був дуже уважний у спілкуванні з клієнтами. Із сусідами також жив у добрих відносинах. Якщо у когось виникала потреба позичити грошей, він нікому не відмовляв. Позичав без процентів. Товари із крамниці міг відпускати у борг. Старого єврея Шльому сусідські діти поважали, тому що він був уважний до кожної людини. В саду у нього росли яблуні добрих сортів. Найшвидше дозрівали паперівки. Велике дерево боровинки щорічно дуже добре плодоносило. Шльома дозволяв зривати стиглі яблука, але просив не ламати гілля.

Найстарша донька Зоська вийшла заміж за Тене Бума. У них був син Йось. Зоська була скромною домогосподаркою. Працювала на городі, у саду, доглядала тварин і готувала їжу для всієї родини. Сім'я Бумів жила ніби окремо в іншій половині будинку, але харчувалась разом з усіма.

Тене Бум крім того, що скупляв зернові культури займався сільським господарством та ще якоюсь комерцією і дуже часто виїжджав із села. Очевидно, мав добрі прибутки. Побудував із каменю стайню, шопу для сільськогосподарського інвентарю. В стайні тримав коня та дві корови. Коня завжди мав одного. Спрягався із селянином в якого також був один кінь. Власне цей селянин і працював на Бумових полях. Ніколи ніхто не бачив, щоб цей чоловік вище середнього зросту, спортивної будови тіла, скромний у поведінці творив молитву.

Йось статурою був подібний до батька. Юнак, який вмів постояти за себе і за менших сусідніх хлопців під час вуличних розбірок. Навчався у школі в Підкамені. В часі літніх канікул допомагав моїй родині пасти овець. За це отримував вовняну пряжу на теплі шкарпетки та рукавиці. Сусідські діти любили з ним гратися. Причина була банальна. У суботу дід і його молодший син Хаїм довго чинили молитву. В цей час Йось пригощав нас, дітей, цукерками, які брав у невеликій кількості зі склепу. Наші матері зверталися до Шльоми з проханням оплатити за товар, але він говорив їм, що це справа його і його внука. На канікулах вечорами Шльома вчив внука читати книжки написані єврейською мовою.

Середуща донька Шльоми Файга пішла у невістки на Старі Броди. В сім'ї Файги було двоє дітей: син та донька. Вони приїжджали на Микити, коли дозрівали черешні та вишні. Файга темно-руса, середнього росту жінка з усміхненим обличчям. Завжди готова до спілкування. Її чоловік скромний маломовний єврей роками старший від неї. Син – старша дитина, з невідомої нам причини був інвалідом. Було помітно, що у нього дещо тонша ліва рука. Донька – дуже гарненька дитина. Завжди була чисто одягнена. Після загарбання наших теренів німецькими військами ці люди більше на Микити не приїжджали.

Наймолодша донька Шльоми називалася Шайндля. Вона дуже рідко бувала на Микитах, тому що десь навчалася. Дуже симпатична дівчина. Мала довгі світлі кучеряві коси. Шайндля була маломовна і майже не спілкувалася зі своїми ровесниками. Напередодні Другої світової війни вийшла заміж за гарного чоловіка. Звідки він був – не знаю. Молоді брали шлюб на своєму подвір'ї. З житлового будинку на високих жердинах винесли голубе полотнище розміром, мабуть, 4Ґ4 метри. Полотнище піднесли вгору. Під ним стояли гарно одягнені молоді та рабин, що здійснював обряд вінчання. Дійство проходило увечері і викликало велику цікавість у людей. Дорослі та діти ледь змогли вміститися на подвір'ї. Чи приїздила Шайндля після весілля на Микити не пам'ятаю.

Гершко – старший син Шльоми. Мужчина біля тридцяти років. Дещо сутулий, але завжди акуратно вибритий та зі смаком одягнений. Займався торгівлею. Скуповував телят великої рогатої худоби. Телята мали бути не менше двох тижнів після народження, але не старше шести місяців. Придбаний товар транспортувався до Підкаменя або до Бродів. Гершко був нежонатий. Любив поїсти сала з чорним хлібом та часником. Він часто бував у компанії микитівських парубків

та дівчат. Гарно танцював. Його шанувала дітвора. Коли він домовився з дорослими і купив теля, то хлопцеві чи дівчині, які пасли корову, окремо давав злотого (хвостове). На той час це були великі гроші.

Молодший син Шльоми, як згадувалось вище називався Хаїм. Мужчина середнього росту спортивної статури. Домашня людина. Він часто стояв за прилавком, допомагав на господарстві. Коли молився його батько, Хаїм тоді теж молився у своїй кімнаті.

Після захоплення наших теренів нацистами доля представників родини єврея Шльоми склалась по-різному, але однаково трагічно. Першим забрали та повели у напрямку Накваші Тене Бума. Подальша його доля мені невідома. Потім забрали усіх решту в гетто до Підкаменя. Хаїма потім довелось бачити з пов'язкою єврейського поліцая на одному із пунктів Підкаменя, де під наглядом озброєних людей тримали євреїв. Згодом підкамінське гетто ліквідували, а тих євреїв, що ще там залишались транспортували в гетто до Бродів.

На початку лютого 1943 р. Михайло Павлінський (До речі потім пішов в УПА. Відомий як «Верба», а пізніше «Бродяга». З 1947 довесни 1948 р. був керівником Підкамінського районного проводу ОУН, а з весни 1948 р. до загибелі у 1950 р. – керівником Олеського районного проводу ОУН.), якому вдалося тоді приїхати у відпустку з робіт в Німеччині, проходив стежкою біля Шльоминого будинку і почув прохання: «Михасю, принеси хліба». Це був голос Зоськи. Шльомі, Зосьці та Йосю вдалося втекти з гетто і дістатись на Микити. Мама Михайла – Ганна, приготувала їжу і син відніс її в коридор єврейського будинку.

Пізніше сусіди євреїв кожного вечора по черзі носили їжу для утікачів з гетто. Єврейська сім'я вночі перебувала у підвалі власного будинку, а вдень ішла в урочище Рів, де протікала річечка Суховілка, або в найближчий ліс. На жаль серед людей є людці – злі і жорстокі особи. Хтось із них видав присутніх на Микитах євреїв. Одного ранку приїхали озброєні чоловіки, забрали людей з підвалу і повели річковою долиною Суховілки у напрямку Бродів. Незабаром в селі пішла розмова, що микитівських євреїв було розстріляно в лісі під с. Суховоля.

Замість післямови – жорстоке вбивство свідком якого я мимоволі став

У другій половині 1942 р. на волі були тільки ті євреї, яким вдалося втекти і не потрапити у гетто. В кінці вересня чи на початку жовтня, ідучи до школи головною вулицею Підкаменя, минувши з правого боку господарство Миколи Бутинського, я почув тупіт. Із-за будівлі Миколи Альбуся з вулиці Федоровича вибігло двоє мужчин, яким на вигляд було 25-30 років. Через мить пролунали один за одним два постріли. Чоловіки, котрі бігли по лівій стороні дороги, попадали на бурок. На дорозі стікали кров'ю два нерухомі тіла молодих євреїв, а між ними стояв озброєний чоловік і радів за свій вчинок...

Лютий 2013 р.

Тетяна КАРПІНСЬКА

ЕЛЕКТРОННА БІБЛІОТЕКА «ІСТОРИЧНА ВОЛИНЬ» ЯК СКЛАДОВА БІБЛІОТЕЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА

Досвід сучасного бібліотечного обслуговування свідчить про об'єктивну необхідність трансформації бібліотечних закладів в інформаційні центри, сполучені засобами сучасного зв'язку і пошуковими системами з потужним інформаційним ресурсом [1, с. 315, 322].

З кожним роком, все активніше з'являються й розвиваються електронні бібліотеки, зростає інтерес до краєзнавчої інформації у віддалених користувачів. На нашу думку, створення та наповнення таких веб-ресурсів – це завдання насамперед обласних універсальних наукових бібліотек України. Під краєзнавчою електронною бібліотекою розуміємо бібліотеку машинопрочитуваних носіїв, що функціонує в електронному середовищі та має краєзнавчу спрямованість [4, с. 40].

У 2008 році в рамках проекту «Історична Волинь» було створено веб-сайт (http://istvolyn.info/). Основна мета створення краєзнавчої електронної бібліотеки «Історична Волинь» – надання в мережі Інтернет різноманітної, в тому числі унікальної інформації про край. Звичайно, робота зі створення такої бібліотеки розрахована не на один рік.

Провідними принципами в новій моделі комунікативного середовища електронної бібліотеки «Історична Волинь» стала конструктивна співпраця бібліотек регіону (Волинської, Житомирської, Рівненської, Тернопільської та Хмельницької областей). Інформаційні технології, які використовуються в електронній бібліотеці «Історична Волинь», істотно впливають на оптимізацію обміну краєзнавчою інформацією; на забезпечення доступності наявних ресурсів; підвищення рівня збереження інформації на традиційних носіях; удосконалення складу краєзнавчого фонду як через поповнення відповідними ресурсами в різних форматах, так і через створення нових, оригінальних електронних продуктів [5, с. 22].

Забезпечення традиційними документами про край у повному обсязі та створення, функціонування й постійне оновлення краєзнавчих ресурсів, подальше освоєння невичерпних можливостей мережі Інтернет – важливі перспективні напрями бібліотечної краєзнавчої роботи електронної бібліотеки «Історична Волинь».

Саме застосування корпоративних форм краєзнавчої роботи за допомогою телекомунікаційних технологій дає змогу партнерам проекту «Історична Волинь» забезпечувати постійний розвиток електронної бібліотеки з формування та надання широкого доступу до краєзнавчих регіональних ресурсів, продуктів і послуг у мережі Інтернет [4, с. 27].

На початок 2013 року постійними та рівноправними партнерами проекту «Історична Волинь» є Волинська обласна універсальна наукова бібліотека імені Олени Пчілки (м. Луцьк) та Рівненська обласна універсальна наукова бібліотека (м. Рівне).

Протягом 2012 – початку 2013 року продовжувалось плідне партнерство з Національною історичною бібліотекою України, Національною бібліотекою України ім. В. І. Вернадського, обласною бібліотекою ім. М. Горького м. Брест (Республіка Білорусь). Розширювались межі співпраці з Рівненським обласним краєзнавчим музеєм, Державним архівом Рівненської області, Інститутом дослідів Волині (м. Рівне), Інститутом дослідження української діаспори при Національному університеті «Острозька академія», Острозьким Музеєм книги і друкарства, Літературним музеєм Уласа Самчука, Волинським центром історичних та геофізичних досліджень «Рівне-Суренж» та ін.

Членами Консорціуму «Історична Волинь» за період 2008-2012 рр. створюється бібліографічна база даних «Історична Волинь», що на сьогоднішній день нараховує 19826 бібліографічних записів. Доступ до електронного каталогу здійснюється через веб-сайт електронної бібліотеки (розділ «Електронний каталог» на головній сторінці веб-сайту).

На веб-сайті «Історична Волинь» систематично відображаються новини про події суспільно-політичного, культурного, освітнього і мистецького життя Великої

Волині (списки нових книг, інформація про конференції, презентації, фестивалі, виставки, лекції, конкурси, круглі столи тощо). Систематично поповнюється розділ «Відео-історія Волині». На сьогоднішній день цей розділ вміщує 190 відеодокументів у 10-ти розділах. Зокрема у розділі «Історія міст і сіл» розміщено фільми про міста Житомир (у 2-х ч.), Кременець, Степань, Мирогощу, Корець, Острог, Камінь-Каширський та ін.; у розділі «Видатні діячі Волині» містяться відеодокументи про Уласа Самчука, Лесю Українку, Валер'яна Поліщука, Томаша-Оскара Сосновського (у 2-х ч.), Миколу Костомарова, Костянтина Острозького та ін.; розділ «Пам'ятки та пам'ятні місця Волині» наповнений фільмами про Острозьку Біблію, Пересопницьке Євангеліє, Тараканівський форт, Замок князів Острозьких, Дубенський замок, замок Любарта, Клеванський замок, Корецький костел, садибу Терещенка тощо.

У розділі «Дослідники Великої Волині» на кінець 2012 року опубліковано 31 біобібліографічну довідку. Кожна довідка вміщує короткі біографічні відомості, інформацію про основні напрямки наукових досліджень та перелік наукових праць дослідників історичної Волині. За період січень-травень 2013 року цей розділ було поповнено на 41 біобібліографічну довідку. Зокрема, про Михайлишин Ольгу Леонідівну, Атаманенка Віктора Борисовича, Романчука Олександра Миколайовича, Ричкова Петра Анатолійовича, Бендюка Миколу Миколайовича, Жилюка Сергія Івановича, Ярмошика Івана Івановича, Карліну Оксану Миколаївну, Борщевича Володимира Трохимовича, Гаврилюк Світлану Віталіївну, Цецика Ярослава Петровича, Українець Аллу Миколаївну, Данілічеву Валентину Федорівну, Кожушко Наталю Іллівну, Пархоменко Тетяну Петрівну, Федоришина Миколу Васильовича та інших.

Ресурси електронної бібліотеки «Історична Волинь» включають у себе також електронний фонд документів, мультимедійні ресурси тощо. Електронний фонд повнотекстових документів бібліотеки «Історична Волинь» представлений на веб-сайті у розділі «Читальний зал» і на сьогоднішній день нараховує 1609 документів. Поповнення електронного фонду здійснюється у більшості випадків за рахунок співпраці з окремими дослідниками території Історичної Волині: Борщевичем Володимиром Трохимовичем, Кукурудзою Андрієм Ростиславовичем, Михайлишин Ольгою Леонідівною, Мілясевич Іриною Володимирівною, Леоновою Людмилою Анатоліївною, Пащуком Іваном Григоровичем, Прищепою Богданом Анатолійовичем, Прищепою Оленою Петрівною, Столярчуком Богданом Йосиповичем, Терлецьким Юрієм Петровичем, Цециком Ярославом Петровичем (м. Рівне); Вербичем Віктором Олексійовичем, Білик Вікторією Андріївною, Бірюліною Оленою Андріївною, Гупало Сергієм Лукичем, Ковальчук Євгенією Іванівною, Коган Леонідом, Ксендзук Емілією Степанівною, Пушкар Наталією Юхимівною, Рожко Володимиром Євтуховичем, Златогорським Олексієм Євгеновичем (м. Луцьк); Круковською Іриною Миколаївною, Ярмошиком Іваном Івановичем (м. Житомир); Атаманенко Віктором Борисовичем, Бендюком Миколою Миколайовичем, Близняком Миколою Богдановичем, Бондарчук Ярославою Віталіївною, Маньком Миколою Павловичем, Позіховською Світланою Володимирівною (м. Острог); Вихованцем Василем Йосиповичем, Вихованцем Тарасом Васильовичем (м. Нетішин) та ін.

У 2012 році продовжувалась робота з оцифрування рідкісних і цінних видань. На сьогоднішній день з фондів Рівненської обласної універсальної наукової бібліотеки оцифровано 27 документів. Зокрема це: Ботанико-топографическіе очерки болоть Волынской губернии: предварительный отчеть Горынской экспедиціи по обследованію луговь: приложение к т. 7 «Трудовь» (Житомирь, 1914); Труды Общества Изследователей Волыни Т. 13 (Киевь, 1915); Труды Общества Изледователей Волыни. Т. 7 (Житомирь, 1915); Труды общества Изследователей Волыни. Т. 8 (Житомирь, 1912); Труды Общества Изследователей Волыни : приложенные кь тому 12. Предварительный Отчеть о почвенно-геологическихь изследованіяхь Волынской губерніи произведенныхь летомь 1914 года (Киевь, 1915); Kraszewski J. I. Zbiór powieści : [t. 1 – 2.] (Warszawa, 1872); Kraszewski J. I. Zbiór powieści : [w t.] (Lwów ; Warszawa, 1875); Kraszewski J. I. Pamiętnik Mroczka : powieść (Warszawa, 1875); Kraszewski J. I. Wybór pism: (wydanie tanie) (Warszawa, 1882); Kraszewski J. I. Pamiętnik Mroczka: powieść (Warszawa, 1875); Kraszewski J. I. Nowy Korbut : zarys

bibliograficzny. T. 12. (Krakow); Wolhynische hefte. 1. Folge (1939); Wolhynische hefte. 2. Folge (Korec. – Erschienen, 1982); Wolhynische hefte. 3. Folge (Schwabach, 1984); Wolhynische hefte. 4. Folge (Schwabach, 1986); Wolhynische hefte. 5. Folge (Schwabach, 1988); Wolhynische hefte. 6. Folge (Schwabach, 1990); Rocznik Wolynski. T. 1 (Rowme, 1930); Rocznik Wolynski. T. 2 (Rowme, 1931); Rocznik Wolynski. T. 3 (Rowme, 1934); Rocznik Wolynski. T. 8 (Rowme, 1939) та інші. Загальна кількість оцифрованих сторінок становить 5401.

Працівниками щомісячно здійснюється моніторинг використання веб-ресурсу електронна бібліотека «Історична Волинь» за такими показниками: огляд відвідувачів, аналіз відвідування сторінок. Це дає змогу збирати, переглядати і аналізувати дані про відвідуваність сайту електронної бібліотеки, довідатися, яка середня кількість переглядів сторінок, зміст яких матеріалів дозволяє домогтися найбільшого числа відвідувань, яка інформація залучає найбільше число відвідувачів на сайт та багато іншого. Протягом 2012 – початок 2013 рр. веб-сайт відвідало 98446 користувачів (з них 66561 – у 2012 р.), перегляд сторінок становив – 299104 (190835 – у 2012 р.).

Сьогодні існує чимало проблем зі створенням і функціонуванням електронної бібліотеки. Зокрема у планах членів Консорціуму стояло завдання з оцифрування і переведення у електронний формат фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею та Державного архіву Рівненської області. Ці завдання через ряд причин, на жаль, не були виконані. Зокрема відсутність технічних засобів для безпосереднього оцифрування у фондах цих установ є найбільш вагомою перешкодою на шляху вирішення поставленого завдання.

Ідея оцифрування масивів документів, що зберігаються у фондах Рівненського обласного музею та Державного архіву Рівненської області могла б позитивно вплинути на динаміку відвідуваності сайту електронної бібліотеки «Історична Волинь», оскільки потреба суспільства у віддаленому доступі до рідкісних та цінних документів уже набула свого поширення у світовій практиці.

Крім того, перед Консорціумом стояло завдання розширення географічних меж пошуку і поширення бібліографічної та повнотекстової інформації, що належала до території Історичної Волині у різні історичні періоди. Працівниками Консорціуму було реалізовано налагодження зв'язків з бібліотекою УК «Областная библиотека им. М. Горького» м. Брест, але ця співпраця не вийшла за рамки обміну бібліографічною інформацією про документи, що стосуються Історичної Волині. У 2012 році польські партнери з Біло-Підляської бібліотеки (Польща) в рамках проекту «Історична Волинь» надіслали списки документів польською мовою (книги та статті), що присвячені історичній Волині та знаходяться у фондах цієї бібліотеки. Звичайно, все це сприяє тому, що віддалений користувач електронної бібліотеки може знайти у бібліографічні базі даних інформацію про той чи інший документ, його місцезнаходження, але це не вирішує завдань, що стоять перед електронною бібліотекою, а саме – надання користувачу доступу до повнотекстових версій цих документів.

Невирішеним на сьогоднішній день залишається питання про вигляд електронної бібліотеки у мережі Інтернет, який не відповідає визначеним і поставленим завданням. Відсутність можливості представлення на сайті електронних книг для посторінкового перегляду у відповідному форматі без можливості закачування усього файлу – нагальна потреба сьогоднішнього дня. Показовим, на наш погляд, у цьому відношенні можна вважати веб-сайт Polska Biblioteka Internetova (http://www.pbi.edu.pl/), який створює Biblioteka Narodowa, Warszawa. На сайті доступні понад 6000 публікацій, особливо літературних творів, старих книг і мікрофільмів. Проект реалізовується під егідою прем'єр-міністра і здійснюється Департаментом з питань інформаційного суспільства, Міністерством науки та інформаційних технологій для рівних можливостей доступу до знань людей, що живуть у невеликих містах, селах та інших віддалених районах академічної та культурної діяльності, для яких комп'ютер з доступом в Інтернет часто єдиний шанс контакту з досягненнями науки і культури. Матеріали, опубліковані в Інтернеті забезпечують адекватний захист авторських прав осіб, уповноважених відповідно до законодавства Республіки Польща і правил ЄС, у тому числі Директиви 2001/29/ЕС Європейського Парламенту та Ради про гармонізацію деяких аспектів авторського права і суміжних прав в інформаційному суспільстві.

Тому в 2013 р. буде продовжено пошук

оптимальної моделі подання краєзнавчої інформації працівниками Консорціуму «Історична Волинь». Для цього потрібно передбачити спробу проведення реструктуризації сайту електронної бібліотеки «Історична Волинь» (http://istvolyn.info/). Бібліотека повинна працювати на декількох мовах – англійській, українській, польській, російській, білоруській.

У 2013 році у рамках проекту «Історична Волинь» передбачається налагодження зв'язків з установами та організаціями, що володіють ресурсами, які за змістом відносяться до території Історичної Волині. Зокрема це установи та організації, розташовані та території Білорусії (Берестейщина як етнічна територія Історичної Волині) та Польщі. Ці документи потрібно оцифрувати та опублікувати на веб-сайті електронної бібліотеки.

Підсумовуючи, можна констатувати, що регіональне об'єднання «Історична Волинь», відіграє важливу роль у краєзнавчій діяльності бібліотек Західного регіону. Функціонування електронної бібліотеки «Історична Волинь» та формування її краєзнавчих електронних ресурсів змушують по-новому оцінити роль мережі Інтернет у контексті регіонального середовища.

Подальші дослідження повинні бути спрямовані на детальніше та поглиблене визначення теоретичних та практичних засад формування системи краєзнавчих електронних ресурсів електронної бібліотеки «Історична Волинь» у мережі Інтернет.

---

1. Бондаренко В. Трансформація послуг та ресурсів бібліотеки в контексті підвищення ефективності її комунікативної функції / В. Бондаренко // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – К., 2009. – Вип. 23. – С. 315-322.

2. Кузнєцова М. Класифікація бібліотечних електронних ресурсів з краєзнавства як платформа функціонування їхньої цілісної системи / М. Кузнєцова // Вісн. Кн. палати. – 2009. – № 6. – С. 24-28.

3. Кузнєцова М. Регіональні електронні ресурси: від корпоративного створення до використання у соціально-комунікаційному середовищі ОУНБ / М. Кузнєцова // Вісн. Кн. палати. – 2010. – №8. – С.25-29.

4. Литвиненко Н. Краєзнавчо-бібліографічний контент веб-сайтів бібліотек Донбасу як складова краєзнавчої електронної бібліотеки / Н. Литвиненко // Вісн. Кн. палати. – 2009. – № 7. – С. 39-42.

5. Некипелова О. Краєзнавчі електронні ресурс: погляд крізь призму сайту Центральної бібліотеки ім. М. Л. Кропивницького ЦБС для дорослих м. Миколаєва / О. Некипелова // Бібл. планета. – 2009. – №. 2. – С. 22-24.

Тетяна КАУК

ВІДВІДУВАННЯ ВИСТАВКИ «НАША ДУХОВНА СПАДЩИНА» ВІД ЧАСУ ЇЇ СТВОРЕННЯ

Малярська спадщина Волині є однією із найяскравіших сторінок українського мистецтва. Представлені на виставці «Наша духовна спадщина» іконографічні роботи є справжньою окрасою Рівненського обласного краєзнавчого музею, духовною спадщиною наших предків. На цій виставці особливе місце відведене одній із найдавніших ікон України – Богородиці Одигітрії з Дорогобужа. Датована ікона останньою третиною XIII століття.

Виставка була відкрита в 1992 року, а перед цим працівниками музею (Мушировським В.М., Луцем В. Д., Стоколос Н.Г.) була проведена клопітка й напружена робота по відшуку і збору давніх ікон. Хотілося б , щоб виставка працювала в повну силу, з повною віддачею, адже так багато було затрачено сил і часу для її створення. Але що ми бачимо?

Проаналізувавши роботу виставки за більше як 20 років, ми побачили наступну картину.

Перші роки з часу створення (1993 - 1994рр.) виставка була дуже популярною у дорослого населення міста, його гостей і туристів. Її відвідували учні старших класів загальноосвітніх шкіл, студенти училищ, технікумів, вузів. За 1993 рік було проведено 235 екскурсій [1]. Далі (1995-1996рр.) йде незначний спад [3-4], а 1997 - 2000 роки ми спостерігаємо ще помітніше зменшення екскурсій та відвідувачів [5-8]. Якщо у 1993 році відвідувачів було (разом

Рік	Екскурсії (шт.)	Відвідувачі (чол.)
1993	235	6100
1994	205	5890
1995	145	4216
1996	157	5520
1997	56	1471
1998	36	1457
1999	37	1295
2000	68	1373
2001	100	1762
2002	118	3039
2003	74	2606
2004	75	2189
2005	46	4300
2006	36	3081
2007	73	5377
2008	108	5429
2009	75	4208
2010	112	2871
2011	84	1383
2012	43	811

Рис. 1 Аналіз роботи виставки «Наша духовна спадщина» (1993 – 2012 рр.)

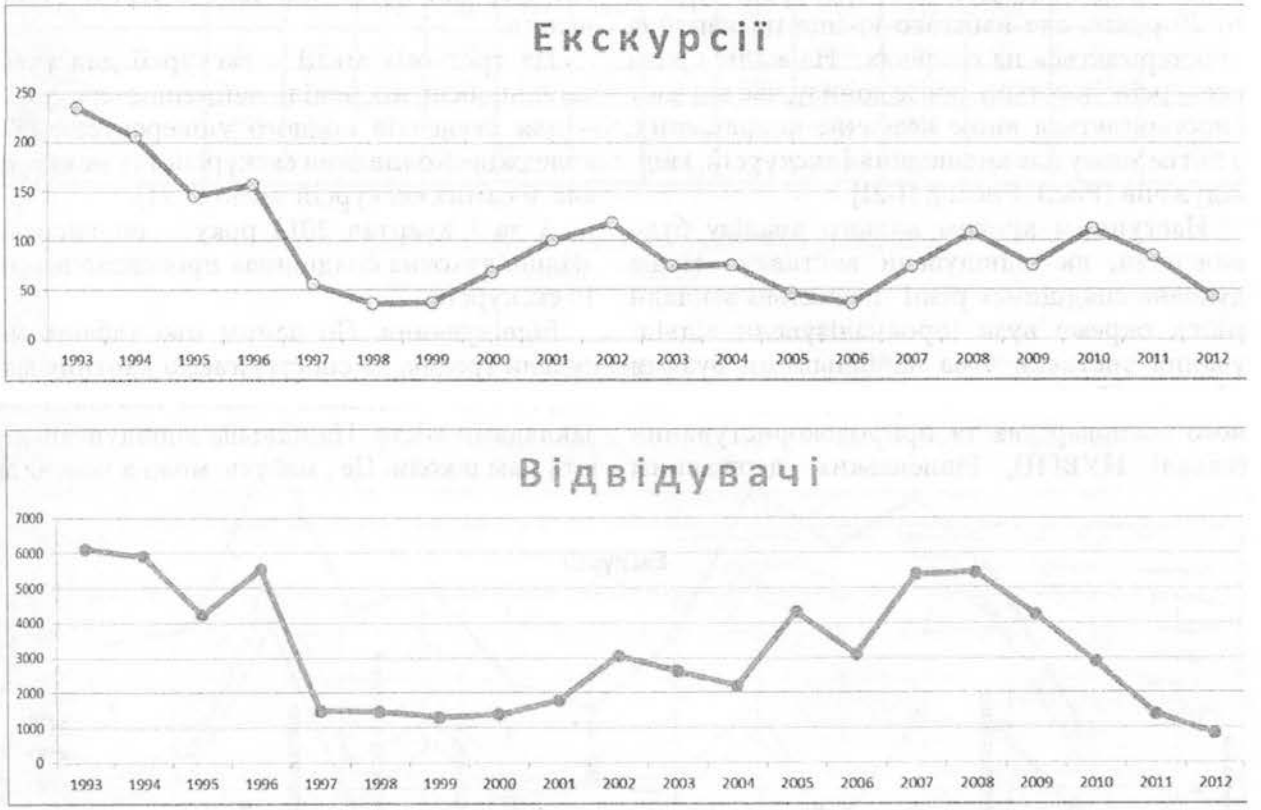

Рис 2. Графіки роботи виставки «Наша духовна спадщина» (1993-2012р.)

РІК / ЗАКЛАДИ	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
НУВГП	6	3	14	3	3	4	2	1	7	3	16	28	6
РДГУ	12	28	45	14	27	11	15	16	21	8	21	10	8
РІС	7	6	10	15	8	5	2	6	10	1	4	2	2
МЕГУ	-	4	5	9	8	4	4	16	40	51	43	23	8
Коледжі	19	11	10	12	11	10	5	6	5	10	3	2	5
Зош	17	20	21	17	15	11	5	9	10	9	11	10	5

Рис.3 Аналіз екскурсій навчальними закладами (2000-2012рр.)

екскурсійних і індивідуальних) – ~ 6000 чоловік (100%) , то 1997-2001рр. – від 1200 до 1700 чоловік (20-28%) [5-9]. Відвідування зменшилося на 70% ! Ми склали таблицю, де показано скільки відвідувачів і екскурсій було за ці 20 років, але набагато краще ця картина спостерігається на графіках. На жаль, крива екскурсій повільно повзе донизу, час від часу спостерігається лише незначне покращення, а потім знову йде зменшення і екскурсій, і відвідувачів (Рис.1, Рис.2), [1-21].

Наступним кроком нашого аналізу було виявнити, як відвідували виставку «Наша духовна спадщина» різні навчальні заклади міста, окремо вузи (проаналізували відвідування виставки 4-ма найбільшими вузами міста – Національним університетом водного господарства та природокористування (надалі НУВГП), Рівненським державним

С. Дем'янчука. Найбільша кількість екскурсій припадає на 2009 рік. В цей рік для студентів економіко-гуманітарного університету музейні працівники провели більше 50 екскурсій [18]. Але потім йде таке ж стрімке зменшення.

На третьому місці – екскурсії для учнів загальноосвітніх шкіл, найменше екскурсій – для студентів водного університету, РІС, коледжів. Коливання екскурсій тут незначне, але й самих екскурсій мало [8-21].

А за І квартал 2013 року – по виставці «Наша духовна спадщина» проведено всього 10 екскурсій.

Відвідування. По даним цієї таблиці ми склали графік, де спостерігаємо картину відвідування виставки різними навчальними закладами міста. Найбільше відвідувачів дають нам школи. Це , мабуть, можна пояснити

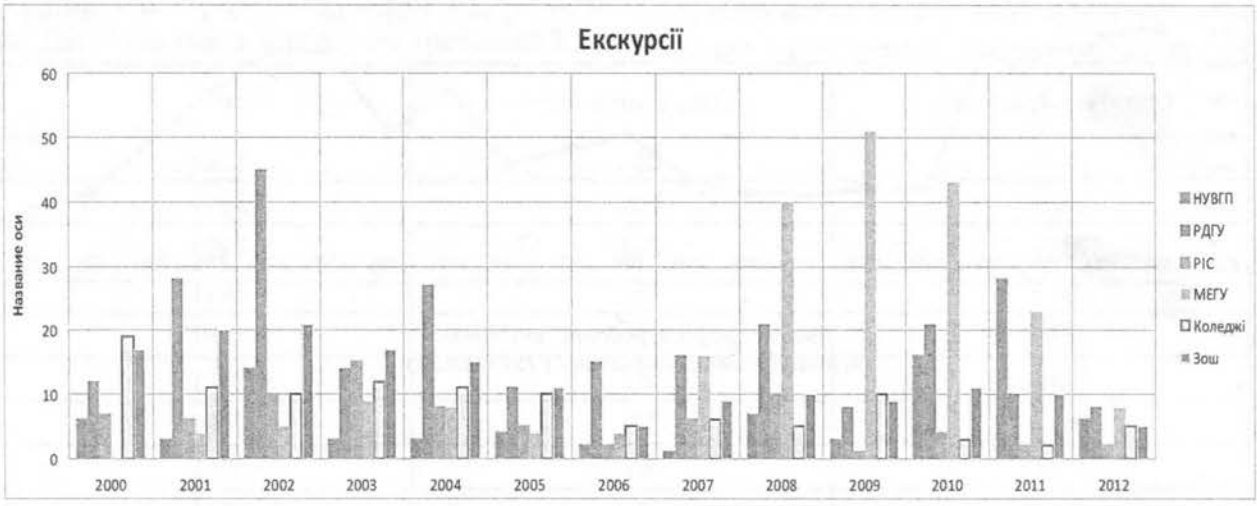

Рис.4 Графік екскурсій навчальними закладами (2000-2012рр.)

гуманітарним університетом (надалі РДГУ), Рівненським інститутом слав'янознавства (надалі РІС) та Міжнародним економіко-гуманітарним університетом імені академіка С. Дем'янчука (надалі МЕГУ)), коледжі, загальноосвітні школи (надалі ЗОШ) міста. Теж склали таблиці - окремо екскурсії, окремо відвідувачі, а далі по цих таблицях збудували графіки (тепер за відрізок часу – з 2000 року по 2012 включно) (Рис.3-6), [8-21].

Екскурсії. Найбільше екскурсій було проведено для студентів РДГУ. Велика кількість екскурсій припадає на 2002 рік, а далі почергове зменшення-збільшення екскурсій [10].

З 2006 року активно починають відвідувати виставку студенти МЕГУ імені академіка

тим, що загальноосвітніх шкіл у місті більше 30 і групи школярів чисельніші. Але і тут та ж сама проблема: з 2010 року криві неухильно, на жаль, повзуть донизу . Далі йдуть коледжі, потім вищі навчальні заклади - МЕГУ, РІС, РДГУ, НУВГП.

Що ж робити? Мабуть потрібно змінювати щось у нашій роботі, змінюватись нам самим, шукати нові форми і методи роботи.

Можливо, урізноманітнити тематику наших екскурсій, щоб це не було лише дві великі теми: Волинський іконопис XIII-XVIII століть і Народна ікона. Можливо, пропонувати більше екскурсій :

- до релігійних свят (Зимово-різдвяних, екскурсії до Пасхальних свят, до свята Трійці);

ЗАКЛАДИ \ РІК	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
НУВГП	83	36	264	48	32	69	42	10	118	69	258	406	80
РДГУ	207	360	765	228	492	194	325	299	446	110	352	166	146
РІС	97	92	124	183	110	33	24	70	119	14	37	27	16
МЕГУ	-	54	82	129	120	62	72	270	549	812	697	451	214
Коледжі	295	162	152	216	200	216	119	139	124	210	66	39	107
Зош	270	315	407	296	251	213	101	181	269	143	165	143	56

Рис.5 Аналіз відвідування музею навчальними закладами (2000 – 2012рр.)

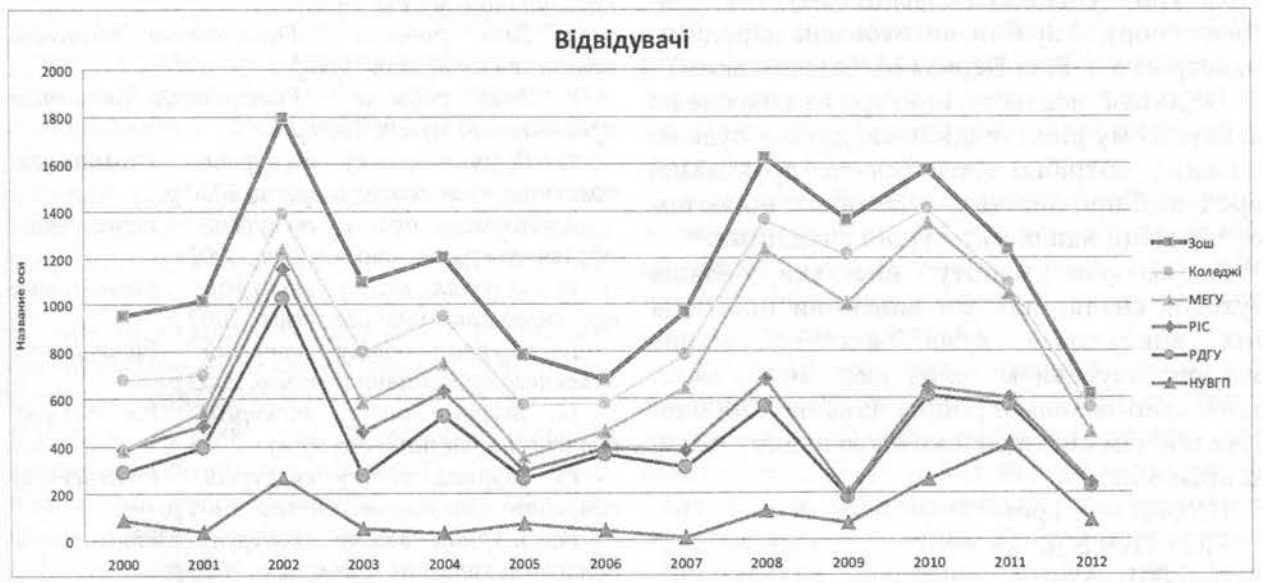

Рис.6. Графік відвідування музею навчальними закладами (2000 – 2012рр.)

- екскурсію однієї ікони (а потім розробити і цикл таких екскурсій);

- пішохідних екскурсій (наприклад, до Вербної неділі) – розпочинати екскурсію з виставки в музеї, а продовжити поза музеєм, біля верб, бо саме це дерево символізує свято;

- пішохідних екскурсій «Дорогою до храму»- варіантів може бути декілька;

- екскурсій по місту (а в маршрут обов'язково включати Рівненський краєзнавчий музей, храми міста);

- виїзних лекцій-екскурсій

(аналогом виїзних лекцій-екскурсій може слугувати екскурсія «Віртуальне Рівне»). Ці лекції-екскурсії будуть скоріше рекламного характеру, але представити їх потрібно так, щоб захотілося прийти до музею і побачити на власні очі, чим же багатий наш музей. Це також буде популяризація виставки «Наша духовна спадщина»;

- зустрічі з видатними церковними та релігійними діячами;

- проводити тематичні заходи: Пасхальні пісноспіви, майстер-класи до Великодня тощо.

Ну а ми, працівники відділу науково-освітньої роботи, будемо робити все для того, щоб ця тематика була відома в усіх навчальних закладах міста.

А ще потрібно пам'ятати, що музей – це не тільки заклад, де проводяться екскурсії за навчально-виховними програмами, це заклад, де людина хоче відпочити, культурно провести своє дозвілля. Тому в музеї повинні на протязі року працювати мистецькі виставки (тим більше, що художнього музею в місті, на жаль, немає). Це можуть бути ви-

ставки чи то наших рівненських митців, чи виставки з інших міст України. Можливо, потрібно зв'язатися з нашими найближчими сусідами з Острога, з музею Книги, і до Дня української писемності (9 листопада) чи до Дня слав'янської писемності і культури (23 травня), чи до Тижня книги (весняні канікули в школах) робити виставку «Стародруків». І краще розмістити її в залі Іконопису, це теж буде своєрідна популяризація виставки «Наша духовна спадщина». Свого часу в залі «Волинський іконопис XIII – XVIII століть» працювала таким чином виставка «Соборна Україна» (перлини української церковної архітектури – унікальна колекція макетів культових споруд України, виготовлена народним майстром з м. Біла Церква М.Козачевським).

Не дивлячись на те, що туризм зараз не на найкращому рівні (надіємось, що так буде не завжди), потрібно мати більше друкованої продукції про виставку – це також шлях популяризації нашої культурної спадщини.

Аналізуючи роботу виставки «Наша духовна спадщина», ми вияснили прізвища тих викладачам вузів, які найчастіше використовували музейну виставку в своїй навчально-виховній роботі (аналіз з 2000 по 2012 рік) і їм висловлюємо свою подяку [8-21]. Їх прізвища:

НУВГП – Гром
РІС - Луц В.Д.
Луц В.Д.
Стоколос Н.Г.
Поровчук
Костюк
Тарнавська
Обарчук А.
Малевич
Стасюк
Кочубей
РДГУ -
Булига О.С.
МЕГУ – Ніколаєва (організовані 164екс.!)
Шихова Г.І.
Дондюк
Костюк Л.К.
Обарчук А.
Каневська Г.Г.
Лук'янчук
Ващук
Сологуб.

---

1. Звіт роботи Рівненського обласного краєзнавчого музею, 1993 р.

2. Звіт роботи Рівненського обласного краєзнавчого музею, 1994 р.

3. Звіт роботи Рівненського обласного краєзнавчого музею, 1995 р.

4. Звіт роботи Рівненського обласного краєзнавчого музею, 1996 р.

5. Звіт роботи Рівненського обласного краєзнавчого музею, 1997 р.

6. Звіт роботи Рівненського обласного краєзнавчого музею, 1998 р.

7. Звіт роботи Рівненського обласного краєзнавчого музею, 1999 р.

8. Журнал обліку екскурсій Рівненського обласного краєзнавчого музею, 2000 р.

9. Журнал обліку екскурсій Рівненського обласного краєзнавчого музею, 2001 р.

10. Журнал обліку екскурсій Рівненського обласного краєзнавчого музею, 2002 р.

11. Журнал обліку екскурсій Рівненського обласного краєзнавчого музею, 2002 р.

12. Журнал обліку екскурсій Рівненського обласного краєзнавчого музею, 2003 р.

13. Журнал обліку екскурсій Рівненського обласного краєзнавчого музею, 2004 р.

14. Журнал обліку екскурсій Рівненського обласного краєзнавчого музею, 2005 р.

15. Журнал обліку екскурсій Рівненського обласного краєзнавчого музею, 2006 р.

16. Журнал обліку екскурсій Рівненського обласного краєзнавчого музею, 2007 р.

17. Журнал обліку екскурсій Рівненського обласного краєзнавчого музею, 2008 р.

18. Журнал обліку екскурсій Рівненського обласного краєзнавчого музею, 2009 р.

19. Журнал обліку екскурсій Рівненського обласного краєзнавчого музею, 2010 р.

20. Журнал обліку екскурсій Рівненського обласного краєзнавчого музею, 2011 р.

21. Журнал обліку екскурсій Рівненського обласного краєзнавчого музею, 2012 р.

Андрій КЛИМЧУК

АРХІВ РІВНЕНСЬКОГО РЕАЛЬНОГО УЧИЛИЩА (ГІМНАЗІЇ)

До числа найбільш об'ємних архівних фондів часів Російської імперії у Державному архіві Рівненської області належить документальний масив Рівненського реального училища (гімназії), який наразі зберігається в трьох фондах (215, 394 та 570).

Довгий час документи рівненського реального училища мало використовувалися. Лише впродовж останніх двох десятиліть активізувалися дослідження історії цього навчального закладу. Одначе ґрунтовної розвідки про Рівненське реальне училище нема, якщо не брати до уваги видану більше 100 років тому працю Анципо-Чикунського [1]. На належному рівні не розглядався і не вивчався архів Рівненського реального училище. Про його склад було подано лише короткий огляд [2, с. 63-64; 3, с.101-105].

Попри довгий час існування самого реального училища, відомості про його архів не численні і лаконічні. Так, на початку XX століття архів реального училища розміщувався в окремому дерев'яному приміщенні, яке було досить світле, але сире. Щорічно до архіву надходило близько 40 книг та 25 справ в обгортках [5, арк. 86-86 зв.]. Станом на 1893 рік в архіві було згідно описів 1200 одиниць [6, арк. 8].

1919 роком датується єдиний опис архіву за відділами. За ним відділів було 12, в яких зберігалися такі документи:

Відділ I. Листування від 1832 року.

Відділ II. Журнали вхідних і вихідних документів від 1837 року. Адресні книги за різні роки. Різні книги.

Відділ III. Класні журнали від 1866 року. Щоденники пропущених уроків учнями і вчителями. Штрафні журнали. Журнали і відомості про відвідування учнівських квартир. Кондуїтивні журнали за класами від 1875\76 навчального року. Кондуїтивні списки в окремих зошитах.

Відділ IV. Книга предметів, які видавалися на загальні учнівські квартири з 1 березня 1840 року. Матеріальна книга майна лікарні 1855 року. Подвірні книги за різні роки. Книги записів предметів, які передавалися в різні кабінети і бібліотеку з 1874 року. Записки про витрати, прибутки і решти сум Рівненської гімназії і документи Рівненського приходського училища. Книги для запису одягу і білизни. Описи майна загальних учнівських квартир. Книги запису книг і періодичних видань, які передавалися до учнівської бібліотеки. Каталоги книг учнівської бібліотеки. Опис архіву канцелярії з 1833 по 1881 рік. Матеріальні книги для запису майна окремих кабінетів училища. Копії рахунків на отримання книг, навчальних посібників та іншого майна. Книги для запису бланку свідоцтв для учнів і екстернів.

Відділ V. Загальні відомості з 1859 року. Книги вибулих учнів з Рівненського реального училища та інших навчальних закладів. Приймальні книги. Книги гербових свідоцтв за 1891-1898 роки.

Відділ VI. Книги пропозицій, обговорень в педагогічній раді. Протоколи екстрених засідань педагогічної ради. Книги протоколів господарського комітету. Книги розпоряджень директора.

Відділ VII. Рахункові книги з 1859 року. Книги утримання учнівських квартир. Книги надходжень, витрат і наявності коштів для бідних учнів. Книги для запису надходжень і витрат сум, які призначалися на утримання приходського училища. Друковані рахунки Міністерства Народної освіти від 1863 року. Книги надходжень і витрат коштів, призначених на утримання бібліотеки для бідних учнів. Книга надходжень і витрат по Рівненській гімназій церкві. Бухгалтерські журнали.

Відділ VIII. Звід Законів Російської Імперії (видання різних років). Різноманітні збірники, пам'ятні книжки, довідкові видання. Циркуляри по Київському учбовому округу. Звіти Попечителя Київського учбового округу. Збірники Міністерства народної освіти.

Відділ IX. Екзаменаційні протоколи. Списки учнів. Письмові відповіді учнів VI-VII класів.

Відділ X. Книги надходжень і витрат (продажі) навчальних книг в Клеванській та Рівненській гімназіях, Рівненському реальному училищі за 1835-1876 роки. Формулярні списки служби осіб, що працювали в гімназії та училищі. Книги для запису свідоцтв, доходів і витрат за різними статтями. Книга метеорологічних досліджень

в 1821-1837 роках. Книги чергового наглядача, про письмові роботи для запису періодичних видань, що надійшли до навчального закладу. Алфавітні списки осіб, звільнених із середніх навчальних закладів.

Відділ XII. Штемпелі.

Відділ XI. Відомості про випробовування посторонніх осіб за різні класи [4].

Якщо порівнювати представлений вище перелік документів з сучасними описами фондів 215, 394 та 570, то можна ствердити, що більшість матеріалів дійшли до нашого часу. Всі документи є цікавими джерелами для вивчення не лише навчального закладу, але й історії міста в XIX - на початку XX століття. З історії самого училища (гімназії) є коротка історична довідка, очевидно складена вже після закриття навчального закладу.

Багато документів стосуються про відношення російської влади до польського питання. Зважаючи на те, що поляки складали значну частину учнів училища, а начальство всіляко їх притискало, то часто складалися конфліктні ситуації. Ці всі моменти відображенні у рукописі «Римско-католический костел, называемый каплицей». Очевидно, що він же став основою для окремої книги [7]. Доповнюють документі про польське питання деякі інші документи, а також документи інших установ (наприклад, суду). Цікавими в цьому плані є матеріали, що стосуються Мар'яна Дубецького – відомого польського письменника та історика. Він свого часу був вчителем польської мови в училищі.

Про наукові зацікавлення викладачів, взагалі про життя гімназії є дані у звітах. На жаль такі звіти збереглися далеко не за всі роки. Таку інформацію доповнюють протоколи засідань педагогічної ради, господарського комітету, батьківського комітету. Цікаві матеріали містяться у листуванні установи. Тут можна знайти відомості про комплектування бібліотеки начального закладу, про екскурсії учнів до різних міст та на підприємства, про музично-літературні вечори, тощо.

В Рівненському реальному училищі працювали видатні педагоги. Серед них, як вже згадувалося Мар'ян Дубецький, а також: Іван Кульжинський, Григорій Морачевський, Анатолій Анципо-Чикунський, Федір Пекарський та інші. У архіві збереглися особисті справи деяких викладачів.

Рівненське реальне училище дало шлях в життя багатьом юнакам. Серед них відомі на Волині та за її межами лікарі, архітектори, інженери і т. д. Тут навчалися: відомий український письменник, який писав російською мовою – Володимир Короленко, архітектор Мар'ян Перетяткович, ботанік Йосип Пачоський та багато інших. Цікавими документами, які стосуються цих учнів є відомості про їхню успішність.

Без сумніву історія Рівненського реального училища, а також як складову його діяльності – архіву, заслуговує на ґрунтовне вивчення з боку дослідників.

---

1. Анципо-Чикунский А. А. Историческая записка о Ровенском реальном училище. 1832-1889. – К., 1894. – 148 с.

2. Леонова Людмила, Наталія Кожушко. Історія будинку по вул. Драгоманова, 19 мовою архівних матеріалів (описи архівних фондів) // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею: до 165-річчя заснування Рівненської гімназії. – Рівне, 2005. – С. 63-66.

3. Леонова Людмила, Прищепа Олена. Опис фондів навчальних закладів Державного архіву Рівненської області (XIX – поч. XX ст.) // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. – Випуск IV. – Рівне: Волинські обереги, 2006. – С. 101-108.

4. Опись архива канцелярии // Державних архів Рівненської області (ДАРО), ф. 215, оп. 2, од. зб. 1075.

5. Переписка с попечителем Киевского учебного округа об организации ученического вечера, прошения разных лиц о разрешении открыть ученические квартиры // ДАРО, ф. 215, оп. 2, од. зб. 225.

6. Переписка с попечителем Киевского учебного округа по личному составу и др. // ДАРО, ф. 215, оп. 2, од. зб. 161.

7. Римско-католический костел, называемый каплицею, при Ровенском реальном училище в связи с польским вопросом в Юго-Западном крае. Историческая записка, составленная по поручению Попечителя Киевского учебного округа т. с. А. Н. Деревицкого преподавателем Ровенского реального училища А. И. Поповым. – Киев: Типография Т-ва И. Н. Кушнерев и К, 1914. – 107 с.

Андрій КОРЧАК

ДУБЛЮВАННЯ НАЗВ ОКРЕМИХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ КОЛИШНЬОЇ ПЛІСНЕСЬКОЇ ЗЕМЛІ НА ТЕРИТОРІЇ БРАНІЧЕВСЬКОГО ОКРУГУ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ СЕРБІЇ ТА ІНШИХ РЕГІОНАХ ЦІЄЇ КРАЇНИ

У квітні 2009 р. автором даної статті у співавторстві з бродівським краєзнавцем Володимиром Ульяновим було опубліковано статтю під назвою «Старі Броди чи Трібороді? До проблеми назви та локалізації Бродів XI-XV ст.» в якій відстоюється думка про те, що принаймні до сер. XV ст. село Старі Броди (з 1974 р. південно-східна частина м. Броди) носило назву Трібороді (Thribrodi) [9] і відносилося тоді до Пліснеської землі – території яка у VII-XIV ст. прилягала до городища Пліснеська, а потім фактично стала територією Олеського повіту [21, с.6; 5].

Два роки потому довелось знову повернувся до даної теми, оскільки в процесі підготовки до однієї з краєзнавчих конференцій виникла потреба у встановленні походження самої назви Трібороді. Для людини, яка обізнана в ключових питаннях слов'янської філології, буде очевидним, що ця назва в такому вигляді у якому ми її знаємо з документів XV ст. могла сформуватися досить пізно, після розпаду сукупності праслов'янських діалектів на сучасні групи говорів десь в др. пол. I тис. після Христа, вінцем розвитку кожної з яких стало утворення сучасних слов'янських національних мов.

Фонетичний характер слова Трібороді чітко вказує на те, що ця назва походить з якогось одного з південнослов'янських діалектів, або ж в крайньому разі пов'язана з дуже близькою до південнослов'янських чехословацькою групою говорів. Доказом цьому є літера «і» у слові «броді», адже південні слов'яни, а разом з ними чехи та словаки, на відміну від українців, поляків, білорусів та росіян не вживають звук «и». (Правда південнослов'янський та чесько-словацький звук «і» має одну особливу властивість не притаманну знову ж таки українській, польській, білоруській та російській мовам. Цей «і» не пом'якшує попередній твердий приголосний).

Окрім роздумів над фонетичною природою назви Трібороді була здійснена спроба віднайти цю назву на сторінках Інтернету. Результати такого пошуку були надзвичайно цікавими. Виявилося, що такий населений пункт ще з часів середньовіччя існує на території Центральної Сербії.

Перше джерело інформації, яке вдалося віднайти зі згадкою сербських Трібороді це німецькомовний електронний документ «Deutsche Ortsnamen in Zentral-Serbien» («Німецькі населені пункти в Центральній Сербії») [1]. В коментарі до переліку назв адміністративних округів та населених пунктів, які до них входили зазначено наступне: «В переліку місцевостей з 1738 р., можна віднайти німецькі назви населених пунктів ... До цього часу (1718-1739) частини Сербії знаходились під австрійським пануванням, перш ніж Габсбурги мусили знову передати їх Османам» [1]. Далі йде перелік 11-ти округів та 254 населених пунктів, які до них входили. В окрузі Ґрадіска (im Gradiskaner District – нім.) зустрічаємо назву Трібороді (Tribrodi – нім.) [1].

Далі було ще цікавіше. Другим джерелом інформації стала написана сербською мовою стаття Александра Крістічя (Александар Кристић – серб.) «Османське проникнення та демографічні зміни у Бранічево» («Османско продирање и демографске промене у Браничеву (1389-1459)» – серб.) [10]. У цій статті вражаючим стало те, що поряд з назвою сербського села Трібороді (Трибороди – серб.) згадується ще одне село Поніква (Пониква – серб.) [10, с.193]. Звісно, що після такого збігу одразу ж постає думка про зв'язок між нашими пліснеськими, а згодом олеськими Трібороді (Броді, Старі Броди) та Пониквою з населеними пунктами з аналогічними назвами у сербській землі Бранічево.

Розглянемо детальніше що ж розповідається про бранічевські Трібороді та Понікву у вищевказаній статті. В часи правління сербського князя Лазара Храбеляновічя (Лазар Хребељановић – серб.) (бл. 1329-1389)

(правив 1371-1389) малозалюднений у XI-XII ст., згідно повідомлень європейських мандрівників та хрестоносців, простір між градами Бранічево та Равно (територія сучасних Воєводини та Центрально-східної Сербії) через загрозу османського вторгнення почали заселяти втікачі з південних районів Сербії [10, с.190-191].

Період більш інтенсивного розвитку цього краю настає після того, коли в результаті поразки завданої військами Тимура туркам під час Ангорської битви 1402 р. Османська імперія увійшла в період тимчасової політичної кризи, а новий правитель Сербії князь Стефан Лазаревічь (Стефан Вісокі) (Стефан Лазаревић (Стеван Високи) – серб.) (1377-1427) (правив1389-1427) визнав васальну залежність від угорського короля Сигізмунда I Люксембурга (Sigismundus – лат., Zsigmond – угор.) (1368-1437) (правив Угорщиною1387-1437 рр.) та проголосив себе деспотом [10, с.193].

Близько 1405/1406 р.: «Деспот, відновив цю метохію (це монастирське володіння), в яку увійшло дев'ять сіл та один хутір у [жупі] Пек: Тріброді, Хановці, Дражевці, Крушевіца з Духовцями, Ізворац, Барич, Бікінь, Поніква та Попорате, і заново її передав [монастирям] Тісмені та Водіці» («Деспот је обновио ту метохију, која је обухватала девет села и један засеок у Пеку: Триброди, Хановци, Дражевци, Крушевица са Духовцима, Изворац, Барич, Бикиљ, Пониква и Попорате, и поново је приложио Тисмени и Водици» – серб.). [10, с.193].

Далі мова йде про те, що в часі, коли Сербія вже була повністю завойована Османською імперією: «Решта населених пунктів колишньої монастирської посілості (Тріброді, Крушевіца, Ізворац, Баріч, Понікве) були у 1467 р. селами, і нараховували від двох (Ізворац) до 36 домів (Тріброді)» («Преостала насеља овог некадашњег манастирского поседа (Триброди, Крушевица, Изворац, Барич, Поникве) била су 1467. године села, и бројала су од две (Изворац) до 36 кућа (Трибоди)» – серб.). [10, с.193].

Після ознайомлення з цією інформацією було вирішено дізнатися чи ці населені пункти існують зараз. Відповідно довелось трохи помандрувати сторінками сербських сайтів і результати пошуків знову ж таки виявилися досить несподіваними.

По-перше: населені пункти Тріброді та Поніква дійсно існують по сьогоднішній день. Правда трішки змінилися їх назви: Тріброде (Триброде – серб.) та Понікве (Поникве – серб.). Село Тріброде знаходиться в общині Велико Ґрадіште (општина Велико Градиште – серб.). За переписами з 1991 р. воно нараховувало 655 жителів, а 2002 р. – 522 [12]. Понікве належить до общини Ґолубац (општина Голубац – серб.). За переписами з 1991 р. воно нараховувало 103 жителі, а 2002 р. – 97 [13]. Незважаючи на те, що ці два населені пункти знаходяться в двох різних общинах, географічно вони розташовані один біля одної.

По-друге: в переліку місцевостей, що належать до тієї чи іншої общини Бранічевского округу є ще кілька назв, які дублюють назви окремих населених пунктів, що в середньовіччі відносилися до Пліснеської, а у XIV-XVI ст. Олеської землі. В общині Ґолубац (општина Голубац – серб.) саме містечко Ґолубац (Голубац – серб.) розташоване на березі Дунаю з населенням близько двох тисяч жителів та потужною оборонною фортецею [13] за назвою подібне до нашого села Голубиця. В общині Мальо Црнічє (општина Мало Црниће – серб.) села Мальо Црнічє (Мало Црниће – серб.) та Донье Црнічє (Доње Црниће – серб.) [15] за назвою подібні до села Черниця. В общині Петровац на Мляві (општина Петровац на Млави – серб.) село Манастіріца (Манастирица – серб.) [16] за назвою нагадує село Монастирок, хоча в даному випадку з ототожненням потрібно бути дуже обережними. Село Велікі Поповац (Велики Поповац – серб.) нагадує село Попівці, Панково (Панково – серб.) – села Паньківці та Панькову, Орешковіца (Орешковица – серб.) – село Орихівчик, а Кнежіца (Кнежица – серб.) село Княже біля Золочева [16]. В общині Кучево (општина Кучево – серб.) Бродица може також бути пов'язана з Трібродами, Лєшніца (Љешница – серб.) [14] з Лешневом, хоча це малоймовірно, оскільки найбільш прийнятною є версія, що містечко Лешнів, фактично на пустому місці у 1627 р. заснував шляхтич Мачєй Лєшньовскі [18 с.6-7, 20, с.135, 146]. Турія (Турија – серб.) нагадує село Тур'є Буського району, Волуя (Волуја – серб.) – Волуйки Буського району, Черемошня (Черемошња – серб.) – Черемошня Золочівського району [14]. До речі в останньому випадку, як і у випадку із селами Мальо Црнічє (Мало Црниће – серб.) та Доньє Црнічє (Доње Црниће – серб.), зустрічаємося з прикладами чергувань українського звука «ч» з сербохорватським «ц» (наприклад укра-

їнською Чорногорія, сербською Црна Ґора, чорногорською Crna Gora (Црна Ґора)).

Серед назв населених пунктів Бранічевського округу, зустрічається декілька назв відповідники яких можна знайти на території Галичини та Волині. На території міської общини Ґрад Пожаревац (Град Пожаревац – серб.) Беранье (Берање – серб.) нагадує Баранне Радивилівського району, Дрмно (Дрмно – серб.) Здолбунівського району Рівненської області, Брежане (Брежане – серб.) м. Бережани Тернопільської області [4]. В общині Ґолубац Баріч (Барич – серб.) [13] – село Бариш Бучацького району Тернопільської області. В общині Петровац на Мляві Лопушнік (Лопушник – серб.) [16] – Лопушне Кременецького району Тернопільської області.

З подібною картиною, але вже на цілій території центральної Сербії зустрічаємось у тексті вищезгадуваного документу з 1738 р. В окрузі Белґрад (districtus Belgrad - нім.) Вішніца? (Visnica – нім.) нагадує назву смт. Вишнівець Збаразького району Тернопільської області). В окрузі Семендріа (districtus Semendria – нім.) Вербовац (Verbovaz - нім.) – Вербівчик. В окрузі Пассаровічь (districtus Passarovic – нім.) Церніца (Cernica - нім.) – Черниця. В округах Рам та Ґрадіште (districti Ram und Gradisca – нім.) окрім Тріброді (Tribrodi – нім.) та Берайни (Беранье) (Beraina – нім.) зустрічаємо також Смолінац (Smolinaz – нім.) – Смільно. В округах Яґодіна та Краґуєвац (districti Jagodina und Kragujevec - нім.) Опаріс? (Opparith – нім.) – Опарипси (Радивилівський район Рівненської області). Згадуються тут також Поповац (Poppovac – нім.) в окрузі Пассаровічь (districtus Passarovic - нім.), Поповіц (Popovic – нім.) в окрузі Ресова (districtus Ressova – нім.), Волуяк (Vollujak - нім.) в окрузі Яґодіна (districtus Jagodina – нім.), Ґолубац (Golubac – нім.) в окрузі Вальєво (districtus Valjevo – нім.) [1].

У статті «Османське проникнення та демографічні зміни у Бранічево» теж знаходимо цікаві для нас назви: населені пункти Волуя (Волуја – серб.), Ґолупац (Голупац – серб.), Дрмнь (Дрмњ – серб.), Поповці (Поповци – серб.) [10, с.194-195, 197]. Назва монастиря Дренче подібна до назви села Дранча Радивилівського району, яке з 1960 р. носить назву Дружба, місцевості (напевно жупи) Здвиж – села Звижень [10, с.192, 197].

Аналогічна ситуація простежується на переважній більшості території Центральної Сербії, Воєводіни, Косово та Метохії. Ось короткий перелік назв населених пунктів цих регіонів, які подібні до назв сіл колишньої Пліснеської землі та прилеглих до неї територій. (Список наводиться без коментарів та посилань).

Центральна Сербія. 1. Округ Бєлґрад (Град Београд – серб.). Гай (Гај – серб.) – Гаї; Дубона (Дубона – серб.) – Дубина; Лукавіца (Лукавица – серб.) – Лукавець. 2. Мачванський округ (Мачвански управни округ – серб.). Глушці (Глушци – серб.) – Глушин; Дублє (Дубље – серб.) – Дуб'є; Салаш (Салаш – серб.) – Салашка. 3. Колубарський округ (Колубарски управни округ – серб.). Бабіна (Бабина – серб.) – Бабін – колись село згадане на карті Г.Боплана, зараз присілок с. Ражнів; Ровні (Ровни – серб.) – м. Рівне; Трлічь (Трлић – серб.) – Терлечина – східна частина с. Гаї (Старобрідські); Ясеніца (Јасеница – серб.) – Ясенів. 4. Подунайский округ (Подунавски управни округ – серб.). Старо Село (Старо Село – серб.) – Старе Село Пустомитівського р-ну Львівської обл. 5. Бранічевський округ (Браничевски управни округ – серб.) детально описаний у цій статті. 6. Шумадійський округ (Шумадијски управни округ – серб.). Дренча (Дренча – серб.) – Дранча; Каменіца (Каменица – серб.) – с. Кам'яниця Дубенського р-ну Рівненської обл.; Кутлово (Кутлово – серб.) – с. Колтів Золочівського р-ну. 7. Поморавський округ (Поморавски управни округ – серб.). Дублє; Ясеново (Јасеново – серб.) – Ясенів. 8. Борський округ (Борски управни округ – серб.). Буч'є (Бучје) – Бучина; Міхайловац (Михайловац – серб.) – с. Михайлівка Радивилівського р-ну; Поповац; Сіколе (Сиколе – серб.) – м. Сколе. 9. Заєчарський округ (Зајечарски управни округ – серб.). Врбовац; Княжевац; Салаш. 10. Златіборський округ (Златиборски управни округ – серб.). Ясеново. 11. Моравічський округ (Моравички управни округ – серб.). Лютовніца (Љутовница – серб.) – Літовищі; Майдан (Мајдан – серб.) – Майдан Пеняцький (існувало до 1944 р.). 12. Рашський округ (Рашки управни округ – серб.). Каменіца; Лопатніца (Лопатница – серб.) – смт. Лопатин Радехівського р-ну; Лопіжнє (Лопижње – серб.) – с. Лопушне Кременецького р-ну Тернопільської обл.; Радуховце (Радуховце – серб.) – м. Радехів. 13. Расінський округ (Расински управни округ – серб.). Бачіна (Бачина – серб.) – Бучина; Буч'є; Ґолубовац; Дублє; Дренча; Лукавац; Поповці; Церніца. 14. Нішавський округ (Нишавски управни округ

– серб.). Бован (Бован – серб.) та туристичне місце Бованско єзеро (Бованско језеро – серб.) – гора Бовван біля Гаїв Дітковецьких; Кнежіца; Поповац; Стубліна (Стублина – серб.) – річка Стубла на Західному Поліссі в межах Володимирецького, Дубровицького та Зарічненського районів Рівненської обл. 15. Топлічський округ (Топлички управни округ – серб.). Белі Камен (Бели Камен – серб.) – с. Білий Камінь Золочівського р-ну; Берилє (Бериље – серб.) – с. Барилів Радехівського р-ну; Брежані (Брежани – серб.) – м. Бережани; Бучінце (Бучинце) – Бучина; Врбовац; Петровац (Петровац – серб.) – с. Петричі Буського р-ну; Попова; Старо Село (Старо Село – серб.) – с. Старе Село Пустомитівського р-ну Львівської обл. 16. Піротський округ (Пиротски управни округ – серб.). Влковія (Влковија – серб.) – с. Вовковиї Демидівського р-ну Рівненської обл.; Каменіца; Коз'я (Козја – серб.) – Кіз'я; Кременіца (Кременица – серб.) – м. Кременець; Крупац (Крупац – серб.) – с. Крупець Радивилівського р-ну; Лукавіца; Ракіта (Ракита – серб.) – смт. Рокитне. 17. Ябланічський округ (Јабланички управни округ – серб.). Дренце; Іванє (Ивање – серб.) – с. Іваннє Дубенського р-ну; Каменіца; Козіло (Козило – серб.) – с. Кізлів Буського р-ну; Комаріца (Комарица – серб.); Оране (Оране – серб.) – с. Орани; Стубла (зустрічається два рази); Тур'яне (Турјане – серб.). 18. Пчіньський округ (Пчињски управни округ – серб.). Бабіна; Берестово (Берестово – серб.) – м. Берестечко; Біляча (Биљача – серб.) – с. Більче-Золоте Борщівського р-ну Тернопільської області; Брезніца (Брезница – серб.) – часто поширений топонім Березина; Врбан; Стубал; Црновце.

Воєводіна. 1. Сремський округ (Сремски управни округ – серб.). Брестач; Вішнічєво (Вишњићево – серб.) – смт. Вишнівець; Люково (Љуково). 2. Північно-Банатський округ (Севернобанатски управни округ – серб.). Врбіца; Кніжа (Књижа – серб.); Новікнежевац; Майдан. 3. Південно-Банатський округ (Јужнобанатски управни округ – серб.). Баріце (Барице – серб.) – с. Бариш Бучацького р-ну; Велікі Гай; Врачев Гай; Гай; Сакуле; Ясеново. 4. Средньо-Банатський округ (Средњобанатски управни округ – серб.). Збігів у назвах не виявлено. 5. Північно-Бачський округ (Севернобачки управни округ – серб.). Вішнєвац (Вишњевац – серб.). 6. Західно-Бачський округ (Западнобачки управни округ – серб.). Сомбор (Сомбор – серб.) – м. Самбір. 7. Південно-Бачський округ (Јужнобачки управни округ – серб.). Збігів у назвах не виявлено.

Автономний край Косово і Метохія. 1. Косівський округ (Косовски управни округ – серб.). Байчіна (Бајчина – серб.) – Бучина; Барілєво (Бариљево – серб.) – Барилів Радехівського р-ну; Брод; Врбовац; Лапушнік (Лапушник – серб.) – Лопушне Кременецького р-ну; Старо Село. 2. Печський округ (Пећки управни округ – серб.). Барене (Барене – серб.) – Баранне Радивилівського р-ну; Брежанік (Брежаник – серб.) – м. Бережани; Бучене; Волуяк; Голубовац; Лугово (Лугово – серб.) – Лугове (правда це радянська назва дана с. Чехи після II світової війни); Поповац; Стубла; Тур'як (Турјак). 3. Призренський округ (Призренски управни округ – серб.). Брезна; Брестовац; Брод; Ораховац. 4. Косівсько-Митровіцький округ (Косовскомитровачки округ – серб.). Врба (Врба – серб.) – Верба Дубенського р-ну; Поповце. 5. Косівсько-Поморавський округ (Косовскопоморавски управни округ – серб.). Подґорце (Подгорце – серб.) – Підгірці.

Отож, бачимо занадто велику кількість співпадінь, і може навіть забагато, щоби виводити подібність вищеперерахованих назв від спільного праслов'янського походження теперішніх слов'янських народів. В даній ситуації, скоріш за все, маємо справу з двома явищами. Перше це те, що багато топонімічних назв Західної України та Брідщини зокрема пов'язані із південними слов'янами та спорідненими з ними чехами і словаками. Друге – у випадку з топонімів Трібороді та Поніква мусимо констатувати факт якихось незафіксованих в жодних писемних джерелах міграцій населення.

Хто ж, коли, звідки і куди міг переселитися? Відомо, що перші документальні згадки про населені пункти Брідщини походять з XV ст. [8]. З наведених у цій статті даних видно, що з подібними назвами до наших сіл населені пункти Бранічевського округу також відомі вже з поч. XV ст. [10]. Тому якщо розвивати тезу про міграції населення, факт такого явища потрібно шукати десь в глибокому середньовіччі. Найбільш ймовірно це могло статися після відомих походів київського князя Володимира Святославовича (Володимѣръ Святославичь – церк.-слов.) (бл. 960-1015) (правив у Києві 978-1015) у 981 р. на Червенські городи та у 992 або 993 р. на хорватів [2, с.122] і подальших військових кампаній

пов'язаних з приборканням племені хорватів чи, по-іншому, білих хорватів (хорвате бѣли – церк.-слов.) [11], яке згідно загально прийнятої думки у VI-X ст. проживало на території півдня Польщі, усієї Чехії, Галичини, північної частини Карпатських гір при витоках та середній течії Дністра [3].

На вдаючись в нетрі наукових теорій розвинутих щодо походження племені білих хорватів, наведу лише оригінальну цитату з Лаврентіївського списку «Повісті врем'яних літ» написаного давньоруським (староруським), однак вже «підкорегованим» впливами московського говору, варіантом церковнослов'янської мови к. XIV ст., де це плем'я білих хорватів однозначно пов'язується з південнослов'янськими племенами і спорідненими їм чехами та моравами. «Во мнозѣхъ же времанѣх . сѣли суть Словѣни по Дунаєви . гдѣ єсть нъıне Оугорьска земла . и Болгарьска . [и] w̃ тѣхъ Словѣнъ разидошаса по землѣ . и прозвашаса именъı своими . гдѣ сѣдше на которомъ мѣстѣ . яко пришедше сѣдоша . на рѣцѣ иманемъ Марава . и прозвашаса Морава . а друзии Чеси нарекошаса . а се ти же Словѣни Хровате Бѣлии . и Серебь . и Хорутане . Волхомъ бо нашедшемъ на Словѣни на Дунанския . [и] сѣдшемъ в них . и насилащемъ имъ . Словѣни же wви пришедше сѣдоша на Вислѣ . и прозвашаса Лахове . а w̃ тѣхъ Лаховъ прозвашаса Полане . Лахове . друзии Лутичи . ини Мазовшане ини Поморане . такоже и ти Словѣне пришедше и сѣдоша по Днѣпру . и нарекошаса Полане . а друзии Древляне зане сѣдоша в лѣсѣх . а друзии сѣдоша межю Припетью и Двиною. и нарекошаса Дреговичи . [инии сѣдоша на Двинѣ и нарекошаса Полочане] И рѣчьки ради яже втечеть 44 въ Двину. иманемъ Полота . w̃ сея прозвашаса Полочане . Словѣни же сѣдоша wколо єзера Илмера . [и] I прозвашаса своимъ иманемъ и сдѣлаша градъ . и нарекоша и Новъгородъ . а друзии сѣдоша по Деснѣ . и по Сѣли по Сулѣ и нарекоша Сѣверъ . [и] тако разидеса Словѣньскии язъıкъ тѣмже и грамота прозваса Словѣньская» [2, с.5-6].

За варязькою дружиною князя Володимира Святославича, на території заселеній білими хорватами, скоріш за все, інтенсивно почали просуватися східнослов'янські протоукраїнські племена – уличі та тиверці, на території Буковини, Покуття, Гуцульщини, Закарпаття та Лемковини, а також Західного Поділля (Центральна та південна частини сучасної Тернопільської обл.), горбогірні райони теперішньої Львівщини – Вороняки, Гологори, Розточчя, бойківське Підгір'я та бойківські Бескиди, а також в район Надсяння. Волиняни ж, скоріш за все, заселили територію Червенських городів та район витоків Бугу і Стиру. Доказом вищесказаного може бути те, що на територіях Галичини, Буковини, Закарпаття та Лемковини місцеві говори, а саме волинський, наддністрянський, надсянський, бойківський, гуцульський, покутсько-буковинський і разом з ними утворені в XX ст. русинська та лемківська (має два варіанти, власне лемківський на території Польщі та пряшівський на території Словаччини) мікромови є без усяких сумнівів українськими. Натомість, якщо би білі хорвати залишилися на місці, більшість вищеперерахованих діалектів та мікромов потрібно було б виводити з чехословацької, болгаромакедонської, сербохорватської чи навіть словенської (хорутанської) груп говорів, що виглядало би повним абсурдом.

Очевидно, що відмінні за мовою та культурою білі хорвати змушені були шукати притулку серед споріднених собі племен, і то на мало заселених територіях. Скоріш за все так було і з жителями Пліснеської землі. Покинувши перед тиском з боку Русі обжиті території, білі хорвати з нашого регіону рушили в сторону Карпат, переправились через перевали, а далі, напевно, оминаючи із заходу теперішню Трансільванію рівнинним простором придунайської низовини підійшли до Дунаю на територію сучасної Воєводіни. Переправившись через Дунай, у клині рік Дунай та Пек, де Карпати плавно переходять в Балкани на малообжитих землях ці люди знайшли собі новий притулок. До речі, ця територія була досить вигідна у стратегічному відношенні перед можливими нападами угрів.

Щодо дублювання назв цікаву паралель до даної теми можна провести, згадавши Галич та Звенигород, галицькі княжі центри к. XI – к. XII ст. Окрім нашого Галича знаходимо Галич в теперішній Костромській області Російської Федерації, згаданий вперше у 1237 р. у Лаврентіївському списку Суздальського літопису. «Влѣто 6745..... Татаровеи... плѣнеша все по Волзѣ доже до Галича Мерьского» [2, с.460-464]. Російський Звенигород знаходимо за 30 км на захід від Москви і вперше згаданий він також в період середньовіччя у 1328 р. в духовній грамоті московського князя Івана

Даниловича Калити: «А се даю сыну своему Ивану Звенигород...» [6]. Чи ці дані, знову ж таки, не підтверджують факти міграції населення в середньовіччі?

Тепер потрібно зробити кілька суттєвих зауважень, щоби читач більш чітко розумів представлену у статті позицію. Насамперед потрібно зазначити, що далеко не усі назви населених пунктів колишньої Пліснеської землі зокрема та Західної України в цілому, які перераховані вище безпосередньо зв'язані з населеними пунктами Центральної Сербії. Звичайно, що тут потрібна клопітка робота щодо створення науково обґрунтованого списку назв, які дійсно дублюються.

Ще одна важлива річ, яку обов'язково потрібно розуміти, це те, що не усі перераховані назви, які дублюються, мають білохорватське походження. Наприклад топонім Поніква чи Пониква виводять з індоєвропейського «мочар, болото». Топоніми з основою поник-, понек- поширені в ряді країн, що свідчить про давнє (індоєвропейське) походження [17]. Звідси також потрібно виводити топонім Накваша. Також поширена в ряді країн назва Здвиж походить від апелятива (з)движ «трясина», здвижовина «трясовина», «болото з іржавою водою» і т.д. [7]. Однак очевидно, що білі хорвати багато з назв індоєвропейського або праслов'янського походження у їх вимові могли підлаштувати під особливості свого діалекту.

Те, що зараз у Сербії вживаються назви Тріброде та Поникве (називний відмінок множини жіночого роду у сербській мові) та й інші назви мають дещо відмінне звучання, пояснюється тим, що вони поступово були підлаштовані під сербську вимову. І таких прикладів в історії можемо знайти чимало. Непотрібно навіть далеко ходити, як приклад візьмемо факти видозмін назв населених пунктів Брідщини в радянський період. Зміни: Висоцько на Висоцьке, Смільно на Смільне, Малинищі на Малинище, Кутищі на Кутище, Яснищі на Яснище пояснюють радянською політикою наближення правопису української мови до російської [19, с.89]. Зміни: Болдури на Бовдури, Дудинь на Дудин, Лоґаші на Лукаші, Лютовищі на Літовищі, Оріхівчик на Орихівчик, Саласька на Салашка, Сидонівка на Сидинівка, Староброди на Старі Броди, Титильківці на Тетильківці [22, с.40] можна пояснити процесом наближення діалектних варіантів назв до літературної норми української мови.

На сам кінець потрібно вказати на головне, що розташування сербських Тріброде та Поніквe одне біля одного є чіткою паралеллю з Бродами, Пониквою та Пониковицею. В свою чергу цей факт служить ще одним доказом висунутої автором даної статті та В.Ульяновим у статті «Старі Броди чи Тріброді? До проблеми назви та локалізації Бродів XI-XV ст.» тези про тотожність назви Тріброді з населеним пунктом Пліснеської землі, що на межі XV-XVI ст. отримав назву Броді, а з 1682 р. відомий як Старі Броди [9].

1. Quelle: Mittheilungen K.K. Kriegs-Archivs, 1889. Originaltitel: Tabella über die zu den in Königreich Servien benifindlichen kais. Provisoriat-Aemtern gehörigen Varoše und Dorfschaften. Ddto. Belgrad den 10. Mai 1738. RE: Deutsche Ortsnamen in Zentral-Serbien [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://exonyme.bplaced.net/Board/Thread-Deutsche-Ortsnamen-in-Zentral-Serbien [21.09.2012].

2. Полное собрание русских летописей издаваемое Постоянною Историко-Археографической Комиссией Академии Наук СССР / Томъ первый. Лаврентиевская летопись. – Вып. 1: Повесть временных лет. – Вып. 2: Суздальская летопись. – Вып. 3. Приложения. – Издание второе. – Ленинград: Издательство Академии Наук СССР, 1926-1928. – 540 с.

3. Білі хорвати [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Білі_хорвати [22.09.2012].

4. Град Пожаревац [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://sr.wikipedia.org/wiki/Град_Пожаревац [23.09.2012].

5. Гудима Ю. До питання про Олеську волость у XIV-XVI ст. // Другі Ольжині читання. – (Матеріали наукової конференції. Пліснеськ – Львів 14-15 червня 2007 р.) – Львів: Львівська галерея мистецтв, 2007. – С.79-83.

6. Духовная грамота (завещание) великого князя Иоанна Даниловича Калиты [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.sedmitza.ru/text/443472.html [22.09.2012].

7. Здвиж // Топонімічний словник України [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.toponymic-dictionary.in.ua/index.php?option=com_content&view=section&layout=blog&id=9&Itemid=10 (22.09.2012).

8. Ковальчук І. До проблеми визначення перших писемних згадок про населені пункти Брідщини // Брідщина – край на межі Галичини і Волині. Випуск 5. (Матеріали шостої краєзнавчої конференції, присвяченої Міжнародному Дню пам'яток історії та культури 20 квітня 2012 р.). – Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей. 2012. – С.29-35.

9. Корчак А., Ульянов В. Старі Броди чи

Тріброді? До проблеми назви та локалізації Бродів XI-XV ст. // Бродівщина – край на межі Галичини й Волині. Випуск 2. – (Матеріали третьої краєзнавчої конференції, присвяченої 925-ій річниці першої писемної згадки про Броди та 425-ій річниці надання Бродам магдебурзького права. 3 квітня 2009 р.) – Броди: Бродівський історико-краєзнавчий музей. 2009. – С.35-40.

10. Кристић А. Османско продирање и демографске промене у Браничеву (1389-1459) // Међународни нучни скуп «Браничево у историји Србије. – Зборник радова III. – Свеска 6. – Пожаревац-Београд. 2008. – С.189-202.

11. Мердух Ю. Всеволод Володимирович - правнук княгині Ольги // Треті «Ольжині читання». Пліснеськ 31 травня 2008 року. – Львів. 2009. – С.47-54.

12. Општина Велико Градиште [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://sr.wikipedia.org/wiki/Општина_Велико_Градиште [22.09.2012].

13. Општина Голубац [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://sr.wikipedia.org/wiki/Општина_Голубац [22.09.2012].

14. Општина Кучево [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://sr.wikipedia.org/wiki/Општина_Кучево [22.09.2012].

15. Општина Мало Црниће [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://sr.wikipedia.org/wiki/Општина_Мало_Црниће [22.09.2012].

16. Општина Петровац на Млави [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://sr.wikipedia.org/wiki/Општина_Петровац_на_Млави [22.09.2012].

17. Пониква // Топонімічний словник України [Електронний ресурс] / Режим доступу: http://www.toponymic-dictionary.in.ua/index.php?option=com_content&view=section&layout=blog&id=16&Itemid=17 [22.09.2012].

18. Тимкович В. Старовинний Лешнів і 100-річчя церкви Святого Миколая // Сакральні пам'ятки Лешнева. Збірник статей / упорядник Т.П.Авдєєнко. – Броди. 2007. – С.6-22.

19. Турчин А. Брідщина колись і тепер // Броди і Брідщина. Історично-мемуарний збірник / Під ред. Я.Чумака. – Торонто-Онтаріо. – С.78-102.

20. Чобіт Д. Броди та його округа княжих часів Русі-України X-XV ст. (Воєнно-історичне дослідження) – Броди: Просвіта, 2008. – 244 с.; іл.

21. Чобіт Д. Знамениті пам'ятки Підкаменя. – Броди: Просвіта, 2008. – 56 с., іл.

22. Ящун В. Говір Брідщини. – Ню Йорк: Наукове товариство ім. Т.Шевченка, 1972. – 51 с.

Лілія КОШМАК

ВЕСНЯНА ОБРЯДОВІСТЬ С. ВЕЛИКЕ ВЕРБЧЕ САРНЕНСЬКОГО РАЙОНУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У наш час, коли надзвичайно швидко відбуваються процеси глобалізації, украй важливо зберегти ідентичність духовних народних пам'яток, що розкривають традиційні, етнічні, звичаєві взаємини між людьми. Особливо актуальною ця проблема є для Полісся – одого з найархаїчніших у етнокультурному аспекті регіонів слов'янського світу. Село Велике Вербче є його невеликою, але невід'ємною частиною. Тут збереглося багато самобутніх явищ нашої духовної та матеріальної культури, які бережно плекають його мешканці. Незважаючи на значну кількість публікацій, що стосуються календарної обрядовості українців, зокрема праці відомих українських етнологів Ф. Вовка, П. Чубинського та сучасних дослідників - О. Воропая [2], В. Скуратівського [8], Т.Пархоменко [7], В. Ковальчука [4; 5], В. Давидюка [3], Н. Ковальчук [6] та ін. досі немає комплексного дослідження весняної обрядовості Західного Полісся, хоча ця тема, безперечно, є дуже цікавою і важливою з точки зору з'ясування світоглядних уявлень нашого народу про всесвіт, навколишню природу, людину та її ставлення до землі тощо.

Сподіваємось, що зібраний нами матеріал про народно-побутову культуру села В. Вербче доповнить відомості про локальні особливості відомих явищ весняної обрядовості.

Весна – особлива пора року річного циклу та землеробського календаря. Починався весняний цикл обрядодій від свята Св.Євдокії (Явдохи) і тривав аж до Вознесіння. Варто звернути увагу на одне з найважливіших свят перехідного зимово-весняного циклу - Стрітення, коли, за народними уявленнями, зустрічаються весна і зима. Воно припадає на 15 лютого.

У цей день повсюди в церквах святили свічки та воду, які мають магічну та лікувальну силу. По дорозі додому їх не гасили, захищаючи від вітру та снігу "скрученим папиром" або іншими зручними засобами. Такі свічки здебільшого називали "громичними", тому що їх запалювали і ставили перед образами під час грози, щоб уберегти людей і худобу від грому. Тому інколи називали Стрітення по-іншому - "Громовіца". У с. В. Вербче освячені свічки мали назву "стретенські" (похідну від назви свята). Їх давали покійнику при читанні відхідної молитви. Ще одне застосування "громичної" (стретенської) свічки) – це ставлення хрестиків, що служили за обереги, у хаті "на вушаках" або на "бальци" (внутрішні бруси-підпори стелі, які досі можна побачити у хатах вербчанських старожилів). Також принесеною з церкви свічкою "палілі коси, шоб грому не бояліса; а ще палілі рожу, але це робив знахар: спалював льон, колі недобре було, а ще моглі деветь разов через слон проймать од ляку або сорочку на виворот носилі і шпільку чеплялі" [12]. Як правило, на постійне зберігання цю свічку клали перед образами та, в разі необхідності, запалювали. Ця традиція в місцевих жителів залишилася до нашого часу.

Також разом із свічками на Стрітення святили воду. Селяни набирали тієї води у спеціальну посудину, яку кожна сім'я тримала в чистоті. Воду після освячення приносили додому і пильно зберігали не на видному місці. Стрітенська вода, за народними віруваннями, цілюща, ніколи не псувалася, тому її широко використовували: "Осьо скіко буде стоять – николі навить осаду не буде, цвіллю не возьметса, а то ше чистєйша стане" [11]. У першу чергу цією водою освячували хату, її жителів, господарство, брали у поле при першому засіві та першій борозні, а також її просто пили з метою зміцнення здоров'я. У період посту сім'я починала сніданок освяченою водою і проскурою. За свідченням респондентів, місцеві знахарі також її використовували: натирали хворі місця, захищалися від "пристріту", "поганого" ока, нечистої сили [13]. Віра в силу стрітенської води збереглася у жителів села ще й досі.

За народним календарем, справжня весна починалася від дня преподобної мучениці Євдокії, або Явдохи, що відзначають 14 березня. У Великому Вербчі нині вважають цей день "присвятком". "А колісь на Явдохі на речци сорочок не пралі, печ і пудлогу не мазалі, а коней і волов із хлєва не віводилі" [10].

Наступним святом, яке має визначену дату у календарі, є свято Сорока святих, що на місцевому діалекті звучить, як "Сороки", і відзначається 22 березня. На це свято пекли маленькі палянички, а також випікали коржики у формі пташки – сороки. Тісто замішували "посне" – на воді та борошні. Також до тіста могли додавати сушених чорниць, адже інших ласощів у простих селян не було.

Завершувався березень "Теплим Лєксеєм", який відзначають 30 числа. Зі слів місцевих старожилів, відтоді починалися теплі дні: "Вже риба хвостом льод поб'є" [15]. Респонденти пригадують, що саме цього дня господарі робили прогнози "на новий хлєб" – дивилися, як перезимували пшениця і жито, і визначали, де найдовше залежався сніг, щоб знати, де краще засівати овес і гречку. Також здебільшого на березень припадають Всеїдний і Масляний тижні. Їх початок залежить від дати Великодня. Цьому найбільшому християнському святу передували сім тижнів суворого посту.

Масляна – це останній тиждень перед Великим постом. У цей час заборонялось споживання м'ясного, сала та яєць. Втім, упродовж цього тижня дозволялося їсти всі види молокопродуктів. На Масляну найпоширенішою стравою на даній території були "млєнцє", вареники з сиром, сметаною та маслом. Завбачливі вербчанські господині, які знали, що "запускатимуть" на цей час своїх корів, запасалися сиром і маслом заздалегідь, адже йти в позики вважалося поганою прикметою і заслуговувало пересуду в сусідок. Тому сир і масло збирали "в дєжечках малєйких, залівалі сироваткою, накладалі гньот, присолювалі, а масло качалі в грудочки й тоже присолювалі" [11]. Так їх зберігали до Масляної. Оповідачки говорили, що воно було не дуже смачним, але для приготування страв годилося, втім попередньо вимочувалося у воді.

Упродовж Масляного тижня заміжні жінки ходили їсти вареники до кумів, незаміжні дівчата збиралися на гуляння та частували молочно-сирними наїдками хлопців, чоловіки їздили "на кашу до тещі", а діти бавилися, катаючись на санчатах, а також ліпили снігові фігури. У цей тиждень веселилися усі. У цей тиждень також спостерігали за погодою: якщо в цей період падає сніг, то будуть гарні гриби і урожай; у випадку, коли опадів не було, то грибів буде дуже мало [13].

Перед Великим постом у суботу поминали померлих родичів – "дєдова субота". На службу в церкву несли спеціально спечені паляниці – "книши", на яких вичавлювали пальцями три дірки і клали посередині сир. У цей день у кожній вербчанській сім'ї обов'язково готували кілька страв: борщ, капусту, куліш, рибу, яєчню, густу пшоняну кашу, узвар і коливо. Подавали у такому порядку, як записано. Для померлих родичів відкладали в окрему миску по три ложки кожної страви. Тарілка з наїдками залишалася на столі увесь день. Перед обідом обов'язково відкривали комин, щоб душі предків могли потрапити на поминальну трапезу. За стіл сідали після церкви усією родиною, але коли когось не було вдома, то чекали на нього. Дітям наказували ніде не йти, а в цей час знаходитись біля дому. Також дорослі старалися не бути в цей час у дорозі, не ходити в гості.

У квітневому циклі свят головним було й залишається Благовіщення Пресвятої Богородиці, яке відзначають 7 квітня. Із цим дуже важливим церковним святом пов'язують чимало прикмет. Так, цього дня спостерігаючи за погодою, старожили кажуть: "Яка погода на Благовещеннє – така буде й на Великдень"; "Як бджоли вілєтять до Благовищення, то ше буде холодно" [10].

А ще був звичай вдосвіта худобу годувати отавою, на якій стояла різдвяна кутя. Також у цей день заборонялося розчісувати волосся: "У цей день пташка гнєзда не в'є, а дєвка косу не плєте" [10].

Традиційна обрядовість свята Благовіщення пов'язана також із землеробським календарем, уявленням про повернення лелек із вирію. Дітей просили виглядати літаючих лелек, бо це було доброю прикметою. Цього птаха в селі називали "бусьок", або "Матвій". За свідченнями респондентів: "Побачить буська на льоту незамужня дєвчина, то вийде в цьому роци замуж" [18]. Для переважної кількості селян побачити літаючого "буська" означало бути здоровим, розпочати гарну справу. А якщо ж сидячого, то й сам увесь рік сидітимеш. Місцеві жителі раділи "буськам" і чекали, щоб саме на їх подвір'ї гніздився цей птах, оскільки це віщувало їм добробут: "Якшо на клуні зов'є кубло бусьок, то в сєм'є родитса дитя, будуть всє здорови, буде вестися худоба, буде хлєб і до хлєба" [12]. Любили лелек і діти. Вони носили їм їсти, хоча дорослі забороняли

наближатися до кубел. У селі вважалося, що ластовиння в дітей саме від лелечого клекоту, а цей звук лелеки видавали, як попереджувальний знак під час наближення до їх гнізда. Старожили певні того, що лелека викине яйце або ж "бусленя" з гнізда, якщо до нього доторкнутися. Спостереження показали, що лелека викидає непарне яйце, залишаючи в гнізді лише парну кількість. Із цим звичаєм пов'язані такі прикмети: "Колі з кубла бусько викіне яйце – на врожай, а якшо вже малєйкого бусьочка – на голодний рок" [12].

У селі Велике Вербче до Благовіщення нічого не робили на землі, бо вважали, що саме на це свято Бог благословляє землю, щоб на ній усе росло. Одразу на другий день після Благовіщення, а саме 8 квітня, святкували Благовісник. Цього дня в селі ще заборонялося робити серйозної роботи.

А вже після цих свят дозволялося працювати в городі – "бо ж до Благовещення полє ще спить" [12]. Крім того, орати та сіяти ниву, використовуючи плужок і борони, починали лише з вівторка, оскільки, за древніми віруваннями, у понеділок був заснований світ. Виходячи перший раз навесні в поле, вербчанські господарі обов'язково знімали шапку, молилися, кропили поле свяченою водою. Для цього використовували "вітку пашні", яку разом із яблуками святили на Спаса. Потім її обминали в мішку з зерном, який висівали в ґрунт першим. Тож освячене зерно засівали в освячену землю. До того ж сівач ступав із лівої ноги, а сіяв зерно з правої руки, відтак роблячи перехресний рух. Роботу господар починав, примовляючи: "Господи Боже поможи!" [21]. Коробку із зерном він тримав на плечах, за опомогою лляної "вучепки". "Кошолку" (так її теж називали в цій місцевості), плели з соломи чи лози. У корзину клали 12 маленьких хлібинок – спеціальні перепічки, які господиня пекла ще звечора. Після оранки й сівби ними пригощали в полі усіх тих, хто допомагав господареві.

Першим засівали в ґрунт яру пшеницю, а потім овес. За спостереженнями місцевих жителів, чим вологішою була земля, тим кращим був урожай вівса. У селі Велике Вербче кажуть: "Сєй мене в гразь, то буду тобе, як князь" [21]. А вже потім сіяли більш теплолюбні просо, льон, гречку. Зі слів Гапки Мельник: "Послє гречки найлучше родило, бо ж вона землю розпушувала". Старожили пригадують, що були у селі люди, які за допомогою міміки, жестів та примовок могли під час посіву відвернути хмари з дощем: «У 70-х роках агроном Коломиєц розгорнув хмари, як бураки сєялі в квітні" [11].

Орачів і сіячів господиня частувала пісним обідом, оскільки весняно-польові роботи, зазвичай, припадали на Великий піст. Основними пісними стравами в даній місцевості були: борщ з грибами, печеня, суп із квасолею, варена чи печена картопля, квашена капуста, огірки, вівсяний кисіль, буряковий квас. Хоч їжі було небагато, але обід ніколи не був із однієї страви, тому люди не відчували голоду. Втім, їжа була ситною [16].

На особливу увагу заслуговують згадки про славнозвісний вербчанський "товмач" [9]. Його готували з вареної картоплі, яку розминали й засмачували підсмаженою на олії цибулею. Традиційно перша страва, яку подавали господині, завжди була рідкою. Найкраще смакує їжа, приготовлена в печі у глиняному посуді: глечиках і макітрах, які використовували лише в піст, щоб при готуванні страви в них не залишалося жирної їжі: "Николі не варилі посне у тому банячку, шо й скоромне, а беднєйшия люде випарувалі посуду, щоб у йой варить посне" [14]. Щоправда, варити пісні страви дозволялося теж не щодня, бо першого тижня постували "на сухо» – «наветь без олії" [14]. До речі, за свідченням старожилів, їжу в піст мастили не лише олією, а й потовченим та розведеним водою конопляним чи лляним сім'ям.

У перший день Великого посту взагалі не можна було куховарити, тому іноді цей понеділок називали «чистим», адже горщики залишалися чистими. Їсти дозволялося лише після заходу сонця і тільки квашену капусту, редьку та хрін. Основною стравою "на щоденъ" був переважно житній хліб. "На будень пеклі малєйкія бохунцє, а на недєлю і свято – паляници. В нас сєм'я була велікая, алє муки хватало, а беднєйшия, то ше й жолуддє мололі в жорнах і добавлялі, чи товкли гречку в ступі або бульбу домешувалі. Тєсто густе мусилі месить, бо ж формей ше не було, а на лісті дубовому на черені вікладалі" [17].

Виручали в приготуванні пісних обідів й інші борошняні страви. Часто господині пекли "пудпалки" – невеличкі круглі млинці, а також готували "лємєшки" з підсмаженого борошна, яке засипали в окріп та запікали в печі. Варили в селі й "затірку" чи галушки.

Ці страви часто замінювали хліб, про що свідчить прислів'я: "Галушки й лємешка, а хлєбу – перемешка" [14].

Пекли у Великому Вербчі в час посту й коржі з сухими ягодами – чорницями: пісне тісто розкладали на деко, змащене олією, не дуже товстим шаром [9]. Таку здобу ще називали "польськими коржами". Пояснюють це господині тим, що ще "за Польши їх готовилі". Також господині запарювали сушені чорниці і робили з них "душу", тобто начинку, для вареників і пирогів. Смакували вони з узварами із сушених ягід, яблук і груш. "А от вишнє тодє редко хто садив, а як і булі в когось, то їх ше не сушилі на зиму – не вмелі. Да й садки булі не у всєх, бо ж землє коло хати в хазяйов було мало. У нас був садок, алє рослі там груши-дички" [10].

Села Велике Вербче розташоване на надмірнозволожених ґрунтах, а в навколишніх лісах є багато боліт. Тому місцеві жителі мають можливість збирати журавлину. Найбільше її було в Ключинському і Брусовому болоті. Ягода достигає восени, втім, лікувальні властивості робили її дуже популярною, тому селяни збирали журавлину наввипередки ще зеленою: "Вона крепко помочна. Колісь малею я заслабла на кор – слабость така, а порошков нияких не було, то вона минє вижить помогла. Добра вона така була. Їє у водє держалі і тики шматкою закладалі такею полотняненою, шоб вона не портиласа" [10]. Вербчани пересвідчилися, що ця ягода достигає в темному місці і може зберігатися впродовж цілого року. Її дотримували до Великого посту у свіжому вигляді.

Вже пізніше навчилися варити киселі, що збагатило харчовий раціон місцевих жителів у Великий піст. Для цього використовували не звичний для нас крохмаль, а зібраний з натертої картоплі осад: її терли, проціджували через густе сито, поливаючи на неї воду. Таким чином, відділяючи м'якоть картоплі від самого крохмалю, який стікав із водою і осідав у посудині на дні.

Також майже щодня селяни готували квас, заливаючи буряки водою і чекаючи, доки він скисне [9]. Був у Великому Вербчі для цього й спеціальний посуд – "бочка-квасочка", яку робили з дубових дощок або ж видовбували з цілісної колоди.

У Великий піст селяни обмежували себе не лише в харчуванні. Так, упродовж семи тижнів вважали недоречним голосно сміятися, співати, веселитись і навіть носити яскраве вбрання. Знімали й усю вишивку, яка була у хаті, а на ікони замість рушників вішали чорні хустки. Надмірна веселість не дозволялася навіть дітям.

Лише на Благовіщення і Вербну неділю дозволялося їсти рибу. На вербну неділю люди вдаряли один одного освяченою вербичкою і примовляли:

Не я б'ю, верба б'є,
За тиждень - Великдень.
Не конай, не вмирай,
Великодня дожидай!
Будь багатий, як земля!
Будь здоровий, як вода!
Недалєчко – червоне яєчко! [1].

Прийшовши із церкви, вербчани сідали всією родиною обідати, а потім ішли на поле, де часто садили освячену гілочку верби. Великим гріхом вважалося її топтати. Вербові "котики" й нині їдять, щоб не боліло горло. Гілочки освяченої верби протягом року зберігали за образами, вірячи, що вони відганяють домівку від усього лихого. Ними виганяли перший раз на випас худобу. Селяни вірять, що вербова гілка допомогає не заблукати худобі: "Як корова йде через вербінку, то корова буде йти до хати" [20]. А от вербу, яка залишилася з попереднього року, спалювали перед випіканням пасок на Великдень. Старожили вірили, що це "до гарних і смачних пасок" [1].

Останній тиждень Великого посту люди жили клопотами, готуючись до свята: білили, прикрашали хати, прибирали подвір'я. Цього тижня також ішли на кладовище і прибирали могили, садили квіти, оновлювали хрести й надгробки. Коли поруч була неприбрана могила, яку ніхто не відвідував, то прибирали і її.

На сьомому тижні Великоднього посту важливе значення надавалося обрядам Чистого четверга. Цього дня дівчата старалися встати раніше, вмивались до схід сонця, щоб шкіра обличчя були чистою. З церкви в цей день приносили додому запалену свічку. Нею малювали хрести на дверях хати та хліва. У Чистий четвер також була сімейна вечеря. Цього вечора старі люди вечеряли і до Паски нічого не їли, а пили лише "ситу"- воду, розведену медом.

У Красну суботу пекли паски і фарбували яйця, жінкийшлиприкрашатицеркву. Рецепти пасок були різні, але тісто було дріжджовим. Коли паску садили до печі, її тричі хрестили, щоб була гарна . За прикметою: "Якщо паска

вдаваласа, той целий рок вдачлівим буде" [6]. Тому дітям навіть забороняли бігати по хаті й грюкати дверима, бо "паска сяде". Якщо в хаті був хтось чужий, це вважалось поганою прикметою. Матері строго наказували дітям, щоб у цей день нікуди не йшли з двору. Не можна було в суботу нічого позичати, ані давати у борг, бо цілий рік так буде.

Великодні яйця фарбували в цибульнику, "лотатті", "потерусі" із сіна. Все це заливали кип'яченою водою і настоювали ще з середи. Вважалося, що яйця, пофарбовані в суботу, можуть зберігатися всі Великодні свята і не псуватися. Яєць фарбували дуже багато: по сто штук і більше.. Фарбували не тільки курячі яйця, а й качині та індичі: "З їх моцаки добрия булі і биток з вуліци можна було більше принести". Робили і "обманки": використовували порожнє яйце, у яке заливався віск.

До вечора всі роботи закінчували і всією родиною йшли до церкви на святкову службу, адже спати цієї ночі не лягав ніхто, навіть ліжко розстилати не дозволялося. Молодь цілу ніч палила вогнище біля церкви. Цей звичай так і залишився у селі до сьогоднішнього дня. Прийшовши із "всеношної" (так називали нічну службу), всі сідали снідати. Святкову трапезу починали з молитви і першою їли паску, далі - яйце, а тоді вже м'ясне. На святковому столі майже в кожній родині було запечене порося: "Його тоже в коробци носилі святить і треба було, шоб із хроном у роти. А як у коробку не влазило, то в настольницу зав'язувалі і так на плєчах до Степаня чи Кричильська носилі, бо ж своєї церкви не було" [6].

На Великдень, розговівшись крашанкою, вже дозволялося пити горілку, але ні в якому разі, не напиватися, бо цілий рік болітиме голова. Крихти свяченого не викидали. Шкарлупки з яєць теж зберігали, щоб на свято Юрія закопати на полі або виносили курям, щоб гарно неслися.

Першого дня Великодня у гості не ходили, а відпочивали і йшли до церкви на вечірню. Як стверджують старожили, якщо людина помирала на перший день Великодня, то вона потрапляла прямо до раю, а от ховати покійника в цей день не можна було за жодних обставин.

На Великдень також спостерігали за погодою. Доброю прикметою було, коли небо в хмарах, але без дощу. Це віщувало гарний урожай.

Найбільше це свято любили діти, оскільки тоді вони билися крашанками і чекали подарунків від хресних батьків. У селі ще з давніх часів зберігся звичай носити похресникам "волочильне". Здебільшого це були три яйця, багатші хрещені дарували гроші. Цей звичай зберігся і нині. Також на Великдень приходили в гості до своїх батьків діти, які були одружені і жили окремо. Традиційно молодь, починаючи з Великодня, збиралася увечері на вечорниці "по кутках".

Третього дня було заведено у Великому Вербчі справляти родини, також іти в свати. Три дні після свята не прали одягу, дозволяли тільки тим, у кого були малі діти. Не робили й іншу хатню роботу, а тільки порали худобу. Якщо Пасха була пізньою, і вже росла трава, то виганяли на випас корови. Ішли кожен за своєю коровою, несли обід і разом на випасі обідали. Потім розходилися, а залишався лише пастух і підпасичі.

Середа після Пасхи називалася "градова" – нічого не робили, щоб град не побив городину. Вже в четвер після Великодня дозволялося прибирати на цвинтарі тим, хто не встиг цього зробити до свята Христового Воскресіння. Обов'язково чіпляли на хрест нову хустку або вишитого рушника, упорядковували могили тих, у кого в селі не лишилося родичів. Якщо спечену до Великодня паску з'їдали, то на "Проводну неделю" пекли іншу, а також фарбували яйця, адже їх носили на кладовище. Справляли також "проводи Паски" (готували, як на "дєди") [19].

Травень – третій місяць весни, у якому весняна обрядовість досягала своєї кульмінації, зокрема, водили дівочі хороводи під супровід веснянок, «майовок», «гайовок». За категорією виконання пісенний фольклор поділявся на дитячий, молодіжний і дорослий. На даній території парубки та дівчата щонеділі чи в "праздники" збиралися на галявинах. Одяг був святковим, а ще дівчата заквітчували волосся або ж плели "венки з коноздри" (так у Великому Вербчі й досі називають анемону, яка цвіте саме в травні). Почасти на гуляння запрошували музик. Грошима з ними розраховувалися рідко, оскільки селяни їх не мали. Натомість із дому кожен ніс те, що міг, здебільшого це було яйця.

Переважна більшість пісень нагадували драматизовану гру, своєрідний театралізований хоровий діалог. Молодіжні гурти поділялися на дівочі та парубочі [1].

Характерним для того часу, за розповідями

старожилів, було те, що молодь збиралася "по кутках". Так, окремі частини села мали свої місця для відпочинку. Зокрема, дівчата й хлопці з "Бикусов" і "Дубов" – забавлялися на Примищах, а "Красовські" й "Кошмаковськи" – у Ліпньострови. Варто зауважити, що цього розподілу сільська молодь дотримується і сьогодні. Також "вулицями" товаришували та веселилися діти. Серед тогочасних дитячих розваг переважали весняні ігри і забави. Діти забавлялися, граючи в ігри-дражнилки. Найпопулярнішими у вербчанських дітей були "Ворон" і "Гуси" [1].

На цій території поширеними є "юр'ївські пісні", які зустрічаються в інших місцевостях досить рідко, а тому заслуговують на пильну увагу науковців. Пов'язані вони із святом Юрія - днем пам'яті святого великомученика Георгія Побідоносця, що відзначається 6 травня. У Великому Вербчі вважають Святого Юрія найбільшим покровителем нив і худоби. Адже з-поміж усіх святих саме Юрію народні повір'я доручають "відкривати" небо, випускати росу та тепло, про що свідчать записані веснянки.. У церкві цього дня освячують воду та сіль, яка впродовж року оберігає хліборобські ниви та статок господарів. Переважно в цей день вперше після зими виганяли худобу на пашу, сіяли огірки, качалися у житі, закопували шкарлупки освячених на Великдень яєць [7].

Характерним для даного регіону було качання по житу, щоб поле було врожайним. "Було, як прийдуть дети на Юр'я з жита, то сорочки геть зелєния од того качання. Бо ж тики в той день батько не сварився за таку забавку" [6].

Вважали, покачатися можна було до свята, а після свята качання шкодило росту рослин. Тому до Юрія худобі дозволяли ходити по полях, а вже після свята – ні. Селяни також вірили, що на Юрія роса набуває особливої сили і має безпосередній зв'язок з молочністю корів. Тому кожен господар намагався ще вдосвіта вигнати "товар" (корів) у поле, на "юр'єву росу". Також напередодні свята косили траву, яку залишали на ніч на вулиці, щоб припала росою. Потому жмут ділили між усією домашньою худобою, щоб велася.

Поширеним у Великому Вербчі є обряд збирання "юр'ївської роси", оскільки за переказами старожилів, вона має властивості зцілювати та здатність забирати негативну енергію, натомість наділяти позитивною, а саме: оновлювати людину зсередини. "Юр'ївську росу" збирали вранці до сходу сонця. Цей процес супроводжувався струшуванням її у малу посудину, наприклад, склянку, а потім зливанням до однієї більшої посудини. Роса довго могла зберігатись. Її властивості використовували з лікувальною метою для хвороб очей, покращення здоров'я, зокрема вагітних, для дівочої вроди, для появи дітей. Тому дівчата ходили качатися по цій росі, проказуючи різні замовляння, та співали пісень на любовну тематику ("З'їж червоную калину – полюби мене дівчину", "Ой в саду, в саду"). Цей обряд супроводжувався веселощами та гуляннями за селом. Завершувався травень важливим церковним святом – Вознесінням. Воно припадає на сороковий день після Христового Воскресіння, щорічно у четвер. Саме у селі Велике Вербче місцеві жителі це свято називають "Вшестєм". На даній території "Вшестя" пов'язане з проводами весни. Це був останній день, коли молодь виконувала веснянки. Після Вознесіння їх уже не співали. Таким чином, це свято слугувало датою "Проводів" і завершенням весняного обрядового циклу.

1. Весняний цикл: Календарно-побутова обрядовість українців // Архів Будинку культури с. Велике Вербче Сарненського р-ну Рівненської обл. – Рукопис.

2. Воропай О. Весна // Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис / Том І. – К., 1991. – С. 132-445.

3. Давидюк В. Весна // Поліська дома / Випуск ІІ.: Полісько-Волинський центр Волинської обл. – Луцьк, 2003. – С. 3-4.

Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся. Випуск І- УІІ. / Упоряд. Ковальчук В.П.- Рівне: Перспектива, 2001-2007.

5. Календарно-обрядові пісні Рівненщини : Навч. посібник з фольклору для загальноосвітньої школи / Упоряд. В. Ковальчук. - Рівне, 1994.- С. 99.

6. Обрядова культура весняного циклу с. Велике Вербче Сарненського р-ну Рівненської обл.// Польові матеріали Ковальчук Надії Анатолівни, 2008. – Рукопис.

7. Пархоменко Т. Календарна обрядовість весняного циклу // Календарні звичаї та обряди Рівненщини. – Рівне. – 2008 р. – С. 38-65.

8. Скуратівський В. Ой, весно, весно, днем красна // Місяцелік: Український народний календар. – К., 1993. – С. 15-58.

9. Харчування під час Великого посту // Матеріали архіву Будинку культури с. Велике Вербче Сарненського р-ну Рівненської обл. – Рукопис.

10. Зап. у 2012 р. від Бікус Ірини Володимирівни, 1983 р. н.

11. Зап. у 2011 р. від Гольонко Катерини Василівни, 1925 р. н.

12. Зап. у 2011 р. від Добровольської Ніни Миколаївни, 1961 р. н.

13. Зап. у 2012 р. від Каленик Євдокії Тихонівни, 1930 р. н.

14. Зап. у 2012 р. від Кошмак Єфросінії Назарівни, 1925 р. н.

15. Зап. у 2012 р. від Мельник Гапки Іванівни, 1936 р. н..

16. Зап. у 2010 р. від Мельник Горпини, 1949 р. н.

17. Зап. у 2011 р. від Рудики Вікторії Сергіївни, 1977 р. н.

18. Зап. у 2011 р. від Рудики Надії Архипівни, 1939 р. н.

19. Зап. у 2009 р. від Робейко Ольги Платонівни, 1929 р. н.

20. Зап. у 2011 р. від Телетьон Ніни Омельянівни, 1961 р. н..

21. Зап. у 2011 р. від Шершень Лариси Кузьмівни, 1960 р. н.

Микола КУЗЬМИЧ

ВОЛИНСЬКЕ СЕЛО КОРТЕЛІСИ: ЗБЕРЕЖЕННЯ ПАМ'ЯТІ ПРО ТРАГЕДІЮ 1942 Р.

Велика Вітчизняна війна – одна з найбільших трагедій українського народу у XX столітті. В її горнилі загинули мільйони наших співвітчизників – людей різних національностей. Значний відсоток жертв воєнного лихоліття припадає на мирне населення, яке стало заручником ситуації. У роки війни мирні жителі часто гинули не тільки від голоду та хвороб, а й у результаті планомірного фізичного винищення, яке здійснювали фашистські окупанти по всій Європі. Сьогодні весь світ знає про звірства фашистів у білоруській Хатині, де було живцем спалено 149 мирних жителів; в литовському Пирчюпісі з 119 жертвами; чеському Лідіце з 320 загиблими, та французькому Орадурі з 650 знищеними мирними жителями. Але за кількістю загиблих і жорстокістю по відношенню до дітей, жінок і людей похилого віку ніщо не зрівняється перед доброю сотнею українських сіл, в яких розстрілювали не сотнями, а тисячами.

Одним із таких місць пам'яті та скорботи в Україні є поліське село Кортеліси Ратнівського району Волинської області, знищене німецькими окупантами у вересні 1942 р. В результаті каральної операції, проведеної поліцейською ротою «Нюрнберг», у Кортелісах та навколишніх хуторах було вбито біля трьох тисяч осіб. Зазначу, що найбільш усталеною в історіографії залишається така кількість жертв – загалом 2875 осіб, з яких 1620 дітей. При цьому наводиться кількість спалених будинків – 715. Про причини та масштаби трагедії автор опублікував статтю [7]. Метою цієї наукової розвідки є висвітлення процесу збереження пам'яті про Кортеліську трагедію у післявоєнний період.

Кортеліси були визволені від фашистів у липні 1944 р. воїнами 160-ої стрілецької дивізії 70-ї армії 1-го Білоруського фронту. На той час у селі не було жодного будинку - в тимчасових халупах ховалося декілька чоловік. Поступово на попелища поверталися жителі – ті, хто воював на фронтах війни, в партизанських загонах, мешканці навколишніх хуторів. Першим нову хату почав будувати колишній партизан Василь Дордюк. А через рік вже було 20 господарств [9].

Село відбудовувалось. Місцеві мешканці берегли пам'ять про трагедію воєнних років. Вже в листопаді 1961 р. у Кортелісах було відкрито пам'ятник партизанам. Потужним поштовхом у процесі відбудови села та вшанування пам'яті жертв кортеліської трагедії стала постанова Ради міністрів УРСР від 10 червня 1967 р. № 365 «Про допомогу у забудові с. Кортеліси Ратнівського району Волинської області». Відбудова села проводилась за генеральним планом і вже в 1968 р. в 26 роковини трагедії була відкрита перша новобудова – типова школа. 23 вересня 1969 р. під час мітингу було відкрито пам'ятний камінь, на місці якого пізніше буде споруджено меморіальний комплекс для увічнення пам'яті загиблих кортелісців.

Над проектом меморіалу скульптор О. П. Олійник та архітектор А. Д. Корнєєв почали працювати 1971 р. Деякий час вони жили в Кортелісах, вивчали життя селян, адже їм треба було вникнути в події осені 1942 р. Однак скульптор не побачив своєї останньої в житті роботи. Він помер, коли залишалось «перекласти» розроблений проект мовою бронзи, граніту, лабрадориту. Після смерті О. П. Олійника роботу батька продовжив син Микола.

Свій вклад у спорудження Кортеліського меморіального комплексу внесли жителі села і навколишніх сіл, бійці комсомольських будзагонів та інтернаціональних бригад, організованих обласним комітетом комсомолу, колгоспи, радгоспи, промислові підприємства Волинської області [14, 220].

Над найбільшою із могил було насипано пагорб, на якому піднявся монумент жертвам фашизму, скульптурна композиція із семи чоловік. На передньому плані фігура сильного чоловіка – глави сім'ї, який своїм тілом і розпростертими руками намагається захистити сім'ю від розправи. Поруч дружина-мати, яка підняла руки в прокляття фашистам. Не розуміючи, що діється в цьому світі, шукає порятунку в матері мале дитинча. Внизу лежить молода жінка з грудним немовлям на руках – перша жертва німецької кулі. За чоловіком стоїть молода дівчина – дочка сім'ї, яка від жаху закрила своє обличчя руками. Праворуч – фігура воїна,

зв'язаного, який, здається, готовий кинутись сім'ї на допомогу, але не встиг і навіки застиг у бронзі. Скульптура має висоту шість метрів, важить 33 тонни, вилита із чистої бронзи. Біля підніжжя пам'ятника встановлені Вічний вогонь та шість меморіальних плит – символ шести братських могил, увічнених словами: «Пам'ять людська не забуде повік...». До речі, Вічний вогонь сьогодні є одним із елементів герба та хоругви с. Кортеліси [1; 12, 110].

Елементом меморіалу і символом спалених Кортеліс став обпалений дуб на центральній площі села неподалік від місця, де була церква. Обрамлений постаментом з чорних базальтових плит, цей дуб фактично став унікальним деревом-пам'ятником. У 2006 р. він, на жаль, переламався і впав. Верхівку стовбура помістили у сільський музей. У 2012 р. задля його збереження проведено обробку дерева спеціальним розчином. На жаль, основа стовбура, яка продовжувала стояти на постаменті, за останні кілька років неодноразово була пошкоджена вандалами [5; 10].

Відкриття Кортеліського меморіального комплексу відбулося 5 травня 1980 р. На урочистий мітинг зібралися тисячі людей – жителі Кортеліс, делегації від усіх районів Волинської області, сусідніх областей України та Білорусії, ветерани війни, колишні партизани. Для участі у мітингу в Кортеліси прибули перший секретар ЦК КПУ В. В. Щербицький, голова КДБ УРСР В. В. Федорчук, колишній секретар Волинського підпільного обкому партії, командир Чернігівсько-Волинського партизанського з'єднання, двічі герой Радянського Союзу О. Ф. Федоров, перші секретарі обкомів партії: Брестського – Є. О. Соколов, Волинського – Л. І. Палажченко, Житомирського – В. М. Кавун, Ровенського – Т. І. Панасенко, завідуючі відділами ЦК КПУ Л. М. Кравчук, П. К. Мусієнко, перший секретар ЦК ЛКСМУ А. І. Корнієнко. Вічний вогонь біля підніжжя скульптурної композиції запалив В. В. Щербицький [14, с. 221].

Того ж дня відбулося відкриття Кортеліського історичного музею. За спогадами працівниці Волинського краєзнавчого музею Лідії Грицини, ще у 1974 р. в Будинку культури с. Кортеліси було відкрито музейну кімнату, яка працювала на громадських засадах. До відкриття меморіалу планувалось створити нову експозицію в окремому будинку. Згідно наказу Міністерства культури УРСР № 1228 від 28.12.1979 р. музей в Кортелісах став відділом Волинського краєзнавчого музею, на який і покладалась вся робота по його створенню.

Працівникам музею довелось терміново здійснювати збір матеріалу, зустрічатись із свідками кортеліської трагедії, записувати їх спогади, розробляти тематичну структуру майбутньої експозиції, вирішувати питання про отримання діорами. До речі, діорама не зовсім відповідала достовірності подій в часі. Трагедія в Кортелісах відбулась у вересні, а дерева в діорамі вкриті весняними квітами. Вона відображала події в селищі Корюківка Чернігівської області, яке також було спалене в роки війни. Часу на створення нової діорами не було, тож погодились на такий варіант. Робота над створенням експозиції музею проводилась протягом місяця [4, 39–40].

З часу відкриття Кортеліський історичний музей став центром патріотичного виховання молоді та історико-краєзнавчої роботи. Тут проходили прийоми школярів у жовтенята, піонери, комсомол, проводили уроки Мужності, Пам'яті, приймали присягу воїни. Лише за чотири роки (1980–1984) музей відвідало майже 150 тис. осіб, 20 делегацій з 11 країн світу [3, 225]. За роки незалежної України кількість відвідувачів суттєво скоротилась.

5 травня 1980 р. біля меморіального комплексу с. Кортеліси відомими людьми України, а також гостями з Білорусі було закладено алею «Пам'яті». Було висаджено 28 дерев (дуб червоний) [12, 114].

Щороку, 23 вересня та 9 травня, біля кортеліського меморіалу проходять пам'ятні заходи.

Трагедія с. Кортеліси стала темою літературних творів. Так, О. Богачук написав поему «Стогін землі» [2], а В. Яворівський – повість «Вічні Кортеліси» [13]. Невеликий літературний твір присвятив цій темі і П. Мах [8]. Крім цього, в радянський період був виданий фотоальбом та комплект листівок, присвячені Кортелісам [6], про трагедію опубліковані матеріали в численних колективних працях.

Від середини 1980-х рр. можна говорити про певне зацікавлення темою трагедії Кортеліс і серед окремих громадян Німеччини. Так, у 1990 р. вийшла книга німецького журналіста Пауля Коля «Я дивуюсь, що я ще живу: радянські очевидці розповідають», в якій є розділ «Кортеліси». Її автор вперше побував у волинському селі восени 1985 р. Пауль Коль

був першим західнонімецьким журналістом, який відвідав Кортеліси.

Вдруге велика група німців побувала в Кортелісах 22 червня 1991 р. Це була група скаутів-студентів західнонімецьких університетів, які вирішили пройти за маршрутом своїх дідів, які воювали у складі групи армій «Центр» на лінії Брест – Мінськ – Смоленськ – Москва – Твер – Клин. Їхню подорож знімала група першого німецького каналу ARD на чолі з режисером Рітою Кнобель-Ульріх. Півгодинний документальний філем, в якому був і короткий епізод про Кортеліси, у жовтні того ж року демонструвався на ARD.

Книга Пауля Коля згодом випадково потрапила до рук нюрнберзького журналіста Джима Тобіаса, який займається розслідуванням злочинів нацизму. Після піврічних пошуків в західнонімецьких архівах він у жовтні 1997 р. зі знімальною групою побував у Кортелісах, де записав свідчення уцілілих очевидців трагедії і зробив півгодинний документальний фільм «Чорна середа». 18 січня 1998 р. фільм був показаний по одному з німецьких каналів. Про його попередній перегляд і цю прем'єру написали три регіональні газети: «Nuernberger Nachrichten» («Милий шуцман поруч з вами. Фільм про невідому сторінку міської історії – журналіст розмовляв зі свідкми масового вбивства»); «Nuernberger Zeitung» («Де жах носить ім'я Нюрнберга. Фільм медіа-майстерні про масове вбивство в Кортелісах»); «Nordbayerischer Kurier» («Смертельна чорна середа. Як нюрнберзька поліцейська рота за один день знищила в Україні 2875 людей»). Усі газети вмістили фотографію очевидця трагедії Агафії Іванівни Сахарчук.

Згодом Джим Тобіас опублікував статтю «Масове вбивство в Кортелісах. Нюрнберзька поліцейська рота стерла 1942 року українське село з лиця землі» в американській газеті для німецьких євреїв «Aufbau» (Нью-Йорк). А у 2005 р. на замовлення Нюрнберзького інституту досліджень нацизму в серії «Зошити з регіональної історії» з'явилася його брошура «Їхня совість була чистою; вони нею ніколи не користувалися: Злочини поліцейської роти «Нюрнберг»».

Тему Кортеліської трагедії досліджував ще один відомий німецький журналіст – Герд Гайда. Його об'ємна стаття «Масове вбивство. Що дійсно сталося в Кортелісах» вийшла в газеті «Nuernberger Nachrichten» у 1998 р.

Рис. 1 Пам'ятник загиблим односельчанам у с. Кортеліси. Частина Меморіалу

Матеріали про злочини роти «Нюрнберг» і трагедію Кортеліс є тепер також у створеному в 2000 р. в Нюрнберзі «Документальному центрі території партійних з'їздів Рейху» [11, 160–162]. Роботу німецьких журналістів можна вважати елементом збереження та вшанування пам'яті про Кортеліську трагедію.

У вересні 2012 р. до 70-річчя Кортеліської трагедії у Ратнівському районі Волинської області було проведено наукову конференцію, яка є ще одним прикладом збереження пам'яті про жертв Великої Вітчизняної війни. Зрозуміло, що подібними заходами не варто обмежуватись. Сьогодні подібна тематика потребує подальшого ґрунтовного наукового дослідження, а уроки війни повинні стати застереженням для нащадків.

1. Бірюліна О. Герб та хоругва села Кортеліси / Олена Бірюліна // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ратнівщина в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 42. Матеріали XLII Всеукр. наукової історико-краєзн. конф., приуроченої 70-річчю Кортеліської трагедії 1942 р., смт. Ратне – с. Кортеліси, 20 вересня 2012 р. – Луцьк, 2012. – С. 146–147.

2. Богачук О. Стогін землі : Поема / Худож. Л. В. Хведчук / Олександр Богачук. – Львів : Каменяр, 1983. – 70 с.

3. Вернидубов О. З історії Кортеліського історичного музею / Олександр Вернидубов, Лариса Криштапюк // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ратнівщина в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 42. Матеріали XLII Всеукр. наукової історико-краєзн. конф., приуроченої 70-річчю Кортеліської трагедії 1942 р., смт. Ратне – с. Кортеліси, 20 вересня 2012 р. – Луцьк, 2012. – С. 224–226.

4. Грицина Л. З історії науково-освітньої роботи Волинського краєзнавчого музею. Спогади / Лідія Грицина // Волинський музей : історія і сучасність. Науковий збірник. Вип. 4. – Луцьк, 2009. – С. 38–42.

5. Капітула І. Вандали атакують кортеліський дуб / Іван Капітула // Волинь. – 2012. – 26 квітня. – С. 3.

6. Кортеліси : Фотоальбом / Авт.-упорядник А. М. Безуглий ; фото М. О. Голяка. – К. : Мистецтво, 1981. – 96 с., іл.

7. Кузьмич М. Знищення волинського села Кортеліси (23 вересня 1942 р.) : причини та масштаби трагедії / Микола Кузьмич // Воєнна історія України. Волинь та Полісся : Зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук. військово-історичної конф., 25–26 квітня 2013 р. – К., 2013. – С. 451–456.

8. Мах П. Дорога в Кортеліси / Петро Мах // Радянська Волинь. – 2006. – 21 вересня. – С. 2.

9. Михалевич М. Кортеліси. Спалені й нескорені / Микола Михалевич // Волинь. – 2002. – 21 вересня. – С. 2.

10. Мороз Д. Згнив знаменитий дуб / Дмитро Мороз // Вісник. – 2006. – 4 травня. – С. 3.

11. Мороз Д. Трагедія Кортеліс очима німецьких журналістів / Дмитро Мороз // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ратнівщина в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 42. Матеріали XLII Всеукр. наукової історико-краєзн. конф., приуроченої 70-річчю Кортеліської трагедії 1942 р., смт. Ратне – с. Кортеліси, 20 вересня 2012 р. – Луцьк, 2012. – С. 160–162.

12. Нариси з історії с. Кортеліси / [Ірина Літвін, Марія Ярощук, Тетяна Карпенко, Галина Хомук, Наталія Омелянчук] // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ратнівщина в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 42. Матеріали XLII Всеукр. наукової історико-краєзн. конф., приуроченої 70-річчю Кортеліської трагедії 1942 р., смт. Ратне – с. Кортеліси, 20 вересня 2012 р. – Луцьк, 2012. – С. 108–114.

13. Яворівський В. О. Вічні Кортеліси : Повість. – 2-е вид. / Володимир Олександрович Яворівський. – К. : Молодь, 1988. – 136 с.

14. Ярощук М. Діяльність Кортеліського історичного музею по збереженню і вшануванню пам'яті загиблих односельчан / Марія Ярощук // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Ратнівщина в історії України та Волині. Науковий збірник. Випуск 42. Матеріали XLII Всеукр. наукової історико-краєзн. конф., приуроченої 70-річчю Кортеліської трагедії 1942 р., смт. Ратне – с. Кортеліси, 20 вересня 2012 р. – Луцьк, 2012. – С. 220–223.

Андрій КУКУРУДЗА

СЦИПІОН РУСЬКИЙ – ВЕЛИКИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ПОЛКОВОДЕЦЬ КОСТЯНТИН ОСТРОЗЬКИЙ

Одним із найвизначніших українських полководців пізнього середньовіччя та організатором збройних сил Великого князівства Литовсько-Руського був Костянтин Іванович Острозький (1460 – 1530). Великий литовський гетьман походив із знатного роду, був онуком Василя Острозького. Князі Острозькі, як великі землевласники на Волині, тісно контактували з верхівкою Великого князівства і розуміли переваги рівноправної співпраці українців та литовців над безвольним переходом під „високу московську руку". Князеві Костянтину довелося стати великим оборонцем українського народу від татарської та московської експансії. Сучасники оповідали, що Костянтин Острозький провів шістдесят битв, залишившись у них переможцем. Майбутній полководець народився біля 1460 р., освіту здобув на великокняжому дворі у Вільні, там – таки вивчився основ воєнного мистецтва. Ще замолоду він звертав на себе увагу як талановитий військовий, діставав від великих князів щораз відповідальніші призначення. Свою політичну активність полководець розпочав з місця старости брацлавського і вінницького, згодом був луцьким старостою, віленським каштеляном та воєводою Троцьким [2, 691]. В 1497 р. князь Костянтин досягає найвищої посади великого гетьмана, начальника всіх військових сил Великого Литовського-Руського князівства (Рис. 1.), [6, 19]. Неабиякий талант полководця проявився в Костянтина Івановича саме на цій найвищій посаді. Як головний вождь усіх військ Великого князівства, він поставив справу оборони давньоукраїнських земель як одне з найважливіших державних завдань, майже усі військові сили Литви зосереджувалися на південному фронті. Визначний військовий пильнував будівництво замків, своїм коштом утримував військо на прикордонні. Боротьба з татарами йшла з перемінними успіхами, Острозький і його військовики все ще не дорівнювали силам орди. У кількох битвах татари здобували перемоги, але початок було зроблено, і подальша боротьба йшла з все більшим успіхом [3, 165]. Костянтин Іванович виробив особливу систему війни з татарами, нападаючи на них у той час, коли вони, обтяжені здобиччю, поверталися додому, - і завжди вигравав битви. Як великий магнат і воєвода Троцький князь мав і сам виставляти під час війни 426 кіннотників [4, 50]. Особливу славу Великому гетьману принесли війни проти Москви, заклятим ворогом якої він був, попри неодноразові спроби московитів переманити його на свою службу. Князь Костянтин брав участь у литовсько-московських війнах 1500-1503 і 1507-1508 рр. У битві при річці Ведроші 1500 р. князь Острозький був поранений і взятий у полон [7, 113]. Його було

Рис. 1. Костянтин Острозький Великий гетьман литовський, український полководець

відвезено аж до Вологди, де на полководця чинився тиск, щоб він перейшов на московську службу. У 1506 р. воєначальник, вдавшись до хитрощів, погодився прийняти московське підданство, за що одержав сан боярина. Але, звільнившись від нагляду, князь Острозький наступного року прорвався на батьківщину і знову взяв активну участь у війні Литви з ненависною Москвою. Наступна війна стала продовженням боротьби за давньоукраїнські землі. Новий амбітний великий князь Московський Василь III, опанувавши царство, висував плани щодо розширення своєї держави на Захід. Царем навіть була здійснена спроба династично опанувати Велике князівство Литовське та Польщу після смерті Великого князя Олександра. Московський володар навіть обіцяв прихильність до католицької віри тільки б досягнути мети. Але шляхетська верхівка обачливо вибрала королем Сиґізмунда [5, 167]. Ображений московський володар так цього не залишив. У квітні 1507 р. московські війська посунули вглибину прикордонних земель литовського князівства. Московити, не маючи великих сил, намагались обходити міцні фортеці та великі міста, вклинюючись глибоко на терени противника. Але новий король не збирався легко віддавати сусідові нові трофеї. Сиґізмунд, прибувши з Кракова до Вільна, наказав збирати посполите рушення проти Москви поблизу Мінська. Литовцям вдалося зосередити до 14 тисяч війська, але до цього часу московити вже залишили межі Великого князівства. Щоби скористатися із зібраних сил, литовці спрямували їх до Друцька, з метою потурбувати тепер вже московське прикордоння нападами бойових загонів. А ось союзні Сиґізмундові кримські татари не виконали обіцяного нападу на Путивль та Чернігів що не дозволило литвинам завдати ще один удар по Василю III. Пізніше в жовтні – листопаді 1507 р. московський великий князь знову спрямував свої сили до Литовсько-Руської держави. Цього разу його воєводи Холмський та Захар'їн-Кошкін вдарили на Подніпров'я. Облоги зазнали Кричів та Мстислав, але впертий опір міст зупинив московитів. Як тільки на допомогу обложеним рушило ополчення, московські воєводи вимушені були зняти облогу і повернути додому. Зазнавши спершу в боротьбі з литвинами невдачі, Василій III вирішив вжити інших заходів. Московити вирішили скористатися з повстання впливового магната Михайла Глинського, яке спалахнуло у січні 1508 р.

Рис. 2. Замальовка литовсько-московського протистояння XVI ст.

Великий князь московський відразу надав грошову допомогу відомому полководцю та державному діячу в повстанні проти Сиґізмунда. На допомогу князю рушило військо Василя Івановича Шемячича, тоді як до Смоленська рухалися Данило Щеня з Новгорода і Яків Захар'їн-Кошкін з Москви. Василь III радив Глинському разом з князем Шемячичем здобувати довколишні міста, не поспішати та не встрявати у запеклу боротьбу з литвинами допоки не дочекаються більш чисельного війська з Москви. Але спільникам не вдалося проводити спільні дії. В той час як Глинський хотів найперше заволодіти Слуцьком, Шемячич тримався ближче до півночі та ймовірної московської допомоги. Московити вирішили заволодіти Мінськом. Для того, щоб пограбувати литовські землі та завадити збору литвинами ополчення в глибину ворожої території, були відправлені загони легкої кінноти. Вони з'являлися навіть за 15 км до Вільна, 8 - до Новогрудка і навіть під Слонімом. Саме Костянтину Острозькому, який вдало повернувся з полону, довелося зупиняти московських посіпак. Литвинам вдалося біля Ліди зосередити біля 11 тисяч ополчення, а також із Польщі прийшло на допомогу ще 11 тисяч війська. Натомість Глинський з Шемячичем

два тижні марно облягали Мінськ, який так і не відкрив перед ними своєї брами (Рис. 2.), [5, 168]. Очікувана допомога з Московії також не поспішала. Побоюючись зустрічі з силами Острозького, союзники відійшли до Борисова. Звідси Михайло Глинський ще раз намагався отримати допомогу від Василя III. Проте московити відступили далі до Орші, де мали зустрітися з силами Щені, Кошкіна та Федоровича. Після закінчення бойових дій в 1508 р. Сиґізмунд, через політичні прорахунки та зволікання, змушений був відмовитися на користь московського царя від усіх князівських вотчин, які перейшли від Литви до Московії за Івана III. Але нові криваві сутички між Великим князівством та московськими ордами були ще попереду.

8 вересня 1514 року біля містечка Орші у вигині Дніпра та річки Кропивни відбулася найбільша битва російсько-литовських воєн, яка навіки уславила полководницьке ім'я князя Костянтина [5, 168]. Супротивником Острозького був великий воєвода об'єднаного московсько-татарського війська конюший великого князя Московського Іван Андрійович Челяднин [8, 379]. Всього під командуванням Острозького було приблизно 35000 вояків, зокрема 15000 литовського посполитого рушення, 17000 найманої польської кінноти і піхоти з хорошою артилерією, а також 3000 добровольчої кінноти виставленої польськими магнатами [8, 379] переважно з Малопольщі, Галичини та земель Червоної Русі. Тоді як у моковитів більшість істориків, літописців та сучасників бою нараховує 70-80 тисяч воїнів московитів, татар, мері та ін.

Московські полки були переважно озброєні луками і бердишами [1, 114], тоді як, королівське військо озброювалось важкими гарматами, самопалами, ручницями (невеликі гармати, що використалися піхотою), довгими піками і мечами [3, 144, 150-151]. Великий гетьман, добре орієнтуючись в західноєвропейській воєнній традиції, робив ставку на взаємодію всіх родів військ на полі бою. Передбачалася спільна взаємодія важкої і легкої кінноти, піхоти і польової артилерії.

Війська розташувалися для бою на кропивнянському полі в п'яти кілометрах на схід від Орші. Сили сторін в битві були досить нерівномірними. Так сталося, що день битви – п'ятниця якраз припав на свято Різдва Пресвятої Богородиці, тож в обох військах було відправлено подячні молебні про перемогу православними священиками в московському і православними та католицькими – у литовському [8, 383]. Костянтин Острозький звернувся до військ з короткою промовою, пригадуючи славні подвиги предків великий гетьман закликав воїнів бути мужніми та гідно захистити свої землі від загарбників.

Фактично за даними хроністів активна стадія битви зайняла три години, хоч інші джерела свідчать, що боротьба затягнулася на цілий день. Прикметною рисою вікторії як інших знаменитих битв стало застосування Острозьким хитрої пастки для свого противника. Литовцям вдалося здійснити вдалий військовий маневр, їх війська імітували втечу. Коли московська кіннота ринулась слідом за противником, грабуючи військове майно і повіривши в швидку перемогу, цим самим вона була підведена під приховані литовські гармати. Страшний залп артилерії зім'яв московитів, привів їх у повний розлад, що незабаром передався і всьому московському війську, яке зазнало страшної поразки. Вперше великим князем такий військовий маневр був успішно використаний у блискучій перемозі над татарами під Вишневцем 1512 р. Переслідування втікачів та добивання оточених решток московитів розтягнули тривалість побоїща. Зокрема вершники литовсько-руського війська переслідували втікачів аж до темноти на відстань до 60 км [1, 70-71].

Дослідники різних часів та епох не залишилися байдужими до яскравої події вітчизняної історії. Михайло Грушевський характеризує битву як страшну катастрофу московського війська. Сучасник вказаних подій Сиґізмунд Герберштейн називає поразку московитів позорною. М.Карамзін підкреслює, що блискуча литовська перемога стала переконливим реваншем за поразку Костянтина Острозького на Ведроші. „Литовці, – пише історик,– ніколи не здобували такої знаменитої перемоги над росіянами: гнали, різали, топили їх в Дніпрі і в Кропивні; тілами всіяли поля між Оршею і Дубровником". С.Соловйов також називає результати битви страшними для Московії. Д.Бантиш-Каменський наголошує, що битва стала „гибельною" для росіян і славною для литовців і їх полководця Костянтина Острозького, Микола Аркас висловлюється, що під Оршею князь Острозький до ноги вибив велике московське військо.

Король Сиґізмунд, сповіщаючи лівонсько-

го маґістра про оршанський погром, писав, що московити з 80 000 війська втратили до 30 000 вбитими, тоді як до полону потрапило 8 верховних воєвод, 37 начальників другорядних і 1 500 дворян. В листі до свого посла в Римі архієпископа Яна Ласького король повідомляє, що вбитих було 16 тисяч, тобто в полон потрапило 14 тисяч московитів. Уточнені литовські джерела згадують про 611 знатних полонених з воєвод, бояр та дітей боярських, які опинилися після перемоги у литовських фортецях. Московське військо втратило прапори, гармати і всю валку. Дванадцять трофейних московських прапорів з-під Орші урочисто зберігалися в соборній церкві Св. Станіслава у Вільні серед решти воєнних трофеїв Великого князівства. У польській хроніці Матея Стрийковського фігурує цифра в 40000 загиблих московітів без тих, що безслідно потонули у Кропивні [8, 383]. Литовсько-руської-польській армії під Оршею вдалося розгромити значно переважаючого її суперника (Рис. 3.), Московська експансія, яка вже загрожувала самому існуванню Великого князівства Литовсько-Руського, зазнала серйозного опору і була загальмована [2, 641]. Московські літописці ніяк не могли пробачити українському полководцю цього вчинку і постійно називали його «ворогом Божіїм» та іншими образливими епітетами. Великі військові заслуги, особливо оршанська перемога (1514 р.), дозволили князю заручитися підтримкою короля. Двічі князь Костянтин був пошанований тріумфом, йому було подаровано багато земель.

Похований знаменитий український полководець був у Києво-Печерській Лаврі. Навіть після смерті авторитет гетьмана залишався таким великим, що його могила була розміщена в найбільшій духовній святині українців та всіх східних слов'ян Успенському соборі Києво-Печерської лаври. Відповідно до заповіту своєї дружини Олександри Олелькович-Слуцької решткі гетьмана з 1530 р. знаходилися майже п'ятдесят років у величному соборі в могилі, накритій золотканою парчею із хрестом з перлів. Після цього на могилі сином воєначальника Костянтином-Василем було споруджено величний надгробок, який ніби мавзолей впродовж 362 років оберігав решткі воєнного героя [2, 962]. Безпосередньо на надгробку було розміщено символічне скульптурне тіло гетьмана в детально зображених лицарських обладунках та вельможних регаліях, простягнуте на всю довжину в мистецькій позі. Мужнє бородате обличчя-маска втілювало велич, непереможність та лицарську непоступливість небіжчика.

Відомий печерський чернець та письменник-полеміст Афанасій Кальнофойський у своїй знаній праці «Тератургин» зберіг найдавніший варіант епітафії на могилі полководця, яка дуже промовисто та лаконічно звеличує героя, називаючи його «Сципіоном руським». «Костянтин Іванович князь Острозький воєвода Троцький, гетьман Великого Князівства Литовського, після багатьох перемог подоланий смертю, тут похований 1533 року від Різдва Христового, мав 70 років від народження. Перемог ним здобуто 63. Здобувши над Москвою і татарами шістдесят три перемоги, кров'ю забарвлені - Рось, Дніпро, Вільшанка, прибрав і заснував багато замків, багато монастирів, багато святих церков, які в князівстві Острозькім і в столичному місті Великого Князівства Литовського Вільні ви-

Рис. 3. Бойові лати XVI ст.

мурував. Другу Гефсиманію - Дім Пречистої Діви Києво-Печерської щедро обдарував і у ньому після смерті був покладений. Для немічних прихисти, для отроків школи, для людей лицарських в Академії Марсовій списи з шаблями залишив. Напиши з приємністю: Сципіонові руському Костянтину Івановичу князеві Острозькому, Великого Князівства Литовського гетьманові - це все надгробок [6, 149]». Вже згодом московське духовенство вірнопіддано ховатиме величну могилу героя та захисника православ'я за ракою з мощами святих, щоб хоч так приховати світлу пам'ять про того, хто так майстерно поглумився над ордами московських загарбників. Навіть мертвий гетьман все ще лякав Росію на чолі з Олександром II, який особисто схвалив запопадливість духовенства. Надгробок та могила за таких умов залишалися недоступними для перегляду населення, навіть більше в другій половині XIX ст. було висунено декілька ідей щодо демонтажу надгробку або його перенесення куди-небудь [6, 161]. Про те за царя протести громадськості не дозволили цього зробити. А ось вже в середині XX ст. врятувати святиню вже ніщо не змогло і могила була втрачена остаточно під час підступного знищення Свято-Успенського собору Лаври московськими агентами в 1941 р.

1. Герберштейн С. Записки о Московии. – М.: Издательство Московского университета, 1988.

2. Енциклопедія історія України: У 10 т. / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2010. – Т.7: Мл - О.

3. Історія українського війська. – К., 1992. – Т.1.

4. Перяпіс войска Вялікага княства Літоускага 1528 года. Метрыка Вялікага княства Літоускага. Кн. 523. Кн. Публічных спрау. – Мн.: Бел. навука, 2003.

5. Полное собрание русских летописей. – М.: Наука, 1980. – Т.35: Летописи белорусско-литовские.

6. Ульяновський В. «Славний для всіх чоловік»: князь Костянтин Іванович Острозький. – Острог, 2009.

7. Хроника Быховца. – М: Наука, 1966.

8. Kronika Polska, Litewska, Zmodzka i wszystkiej Rusi Macieja Styjkowskiego. Wydanie nowe. – Warszawa: Naklad Gustawa Leona Glucksberga, Ksiegarza, 1846. – Tom II.

Юлія КУКУРУДЗА

ПИТАННЯ ФУНКЦІОНУВАННЯ РІВНЕНСЬКОЇ МІСЬКОЇ ЛІКАРНІ № 3 НА ДВІРЦІ 1941 – 1943 РР.

Воєнне лихоліття 1939 – 1944 рр. на Рівненщині на віки закарбувалось для українців жорстокістю окупантів та „визволителів", терором та великими бойовими і не бойовими втратами. Констатуючи трагізм долі українців у лихоліття Другої світової війни, академік І.Юхновський гірко підкреслює: «У ті часи ми, українці, були не свої. Ми були на своїй землі, але не в своїй державі [11, 12]». В умовах окупації населенню доводилось в першу чергу виживати, ведучи боротьбу за своє існування. Запеклість фронтової боротьби та жертовність червоноармійців в боях з гітлерівцями в офіційній радянській та супутній українській історіографії висвітлювались і висвітлюються широко. Натомість нелюдські фронтові умови, зловживання та страшна жорстокість командування щодо рядових українців-червоноармійців, а також голод та терор, які охопили залишене більшовицькою клікою населення України напризволяще влітку 1941 р., досліджуються лише в умовах незалежності нашої держави і далі з труднощами, долаючи ідеологічні кліше культивовані в нашого північного сусіди. Натомість скрутність життя пересічного мешканця окупованих українських міст була величезною. „Війна й обидві окупації захитали наш життьовий порядок, устійнений на протязі довгих років, – писав згодом про життя міщан за окупації Кость Паньківський, – і зрушили встановлені суспільні вартості. Воєнні події спричинили великі шкоди, принесли безліч миттьових труднощів, а за цим прийшли, як завжди, занепад моралі, пияцтво, чорний ринок, донощицтво в далеко ширших розмірах, як у нормальних умовах [14, 291]", – закінчує автор.

Серед найбільш гострих проблем для мешканців обласного центру Рівного стало відновлення системи охорони народного здоров'я в місті після приходу німців. Одним із важливих осередків, на який лягла ця праця, стала Рівненська міська лікарня число 3 на Двірці.

На 1 листопада 1941 р. в Рівному знаходилось чотири звичайні лікарні та лікарня для єврейського населення. Але як констатував голова Відділу Охорони здоров'я лікар М.Василів фактично всі ці чотири звичайні лікарні були не окремими лікарнями, а відділами однієї великої лікарні, яка за відсутності відповідного приміщення розкинулася по різних районах міста. Зокрема, хірургічне відділення знаходилось у Тютьковичах, інфекційний (заразний) та внутрішній відділи – на Двірці, відділ жіночий та поліклінічний при поліклініці, а відділ венерично-шкірний на вулиці Понятовського [2, 28]. Згадка в цьому документі є найранішою датою, де фіксується існування дворецької української лікарні в період окупації, повідомлень які б передували цьому часу поки що не виявлено. Віднайдені документи наступного разу згадують лікарню на Дворці як колишню єврейську вже в лютому 1942 р. Тож до виявлення нових документів саме ця дата залишається вихідною щодо функціонування лікарні вже як української.

Таким чином, медичні заклади Рівного представляли собою уламки колишньої системи охорони здоров'я міста. За повідомленням газети «Волинь» міська лікарня в Рівному відновила свою працю тільки 1 квітня 1942 р. По відновленню в ній функціонувало 4 відділи: хірургічний, положничо - гінекологічний, внутрішній та інфекційний при лікарні на чолі з старшим лікарем Раєвським. Лікарня відновила свою працю на вулиці Німецької армії ч. 48 в приміщенні колишньої єврейської лікарні [10, 4]. Напевно це повідомлення відображає ще одне реформування та розширення медичної системи міста та зміни керівника закладу.

Фактично на Двірці впродовж 1941 – 1943 рр. знаходилась власне не лікарня, а лише окремі відділення. Але в умовах війни та необхідності надавати допомогу чисельному населенню міста це вже була основа для розгортання лікувальної установи. І незважаючи на відсутність необхідної бази, медикаментів та персоналу через велику кількість хворих та інтенсивність умов праці функціонувала вона в повноцінному лікарняному режимі і саме так іменувалась в документації. За своїми розмірами дворецькі лікарня дійсно відповідала в Рівному своєму номеру № 3, оскільки 2 липня 1942 р. її

місткість становила 100 ліжок і 32 працівники. Для міста це була дійсно 3-я за розмірами лікарняна установа після 1-ї – 130 ліжок та 66 працівників та Тютьковицької 140 та 53 лікарень відповідно [4, 81].

Відновлення системи медичних закладів у Рівному відбувалося складно та поступово. Особливої напруги додавало те, що саме в колишньому обласному центрі німці розташували столицю сумнозвісного Райхскомісаріату Україна. Зокрема виконуючий обов'язки керівника санітарного відділу лікар Сагайко в лютому 1942 р., повідомляв міську управу про перетворення в Рівному колишньої єврейської лікарні на епідеміологічну в зв'язку з чим окремі пацієнти переводилися до інших місць, зокрема Клеваня [3, 52]. Саме це розпорядження поклало початок спеціалізації лікарні, яка збережеться до самого її закриття. Епідеміологічний або інфекційний напрям був особливо важливим для окупованого міста. Боротьба із загрозою епідемії спонукала німців піти хоч на деякі поступки українцям у відновленні закладів охорони здоров'я. Важливим нововведенням головного лікаря Рівненщини з огляду на стан медицини 1941 р. стало розпорядження про заборону перевозити всіх інфекційно заразних хворих до Рівненської лікарні як це було раніше [2, 39]. Цей крок став вимушеним в прагненні зупинити поширення епідемій, а також реально оцінював неспроможність допомоги великій кількості важко хворих в зруйнованих медичних закладах міста. Головною проблемою залишалось подолання інфекційних захворювань та загроз епідемії. В інтерв'ю газеті «Волинь» німецький заступник керівника Відділу охорони здоров'я доктор Петер з пафосом заявляв про переведення абсолютної реформи охорони здоров'я в Україні. За нею окружні, районові і шпитальні лікарні набували особливого статусу, а вибирані з-поміж місцевих лікарі, затруджувалися як державні урядовці. Лікарям, що не мали жодного урядового становища, дозволялась приватна практика. Волинь [13, 3]. Але навіть незважаючи на це, лікарня на Двірці завжди залишалась переповненою і тільки вимушено розширювалась. Лікарський персонал чим міг допомагав потерпілим від війни. Взагалі важливо відзначити, що Окружному управлінню охорони здоров'я Рівненщини на чолі з доктором Василівим вдалось налагодити тісню та плідну співпрацю медичних органів, Українського червоного хреста та громадських активістів з метою надання різноманітної допомоги і в першу чергу медичної для місцевого населення та чисельних полонених, які почати навправлятись до Рівного. Працівники лікарні на Двірці також діяли в рамках цієї праці. Так в березні 1942 р. керівництво лікарні розпорядилося передати зібраний комітетом Червоного Хреста черствий хліб вагою до 80 кг полоненим та ув'язненим, які знаходились на Двірці [6, 1]. Постачання хоч якихось медикаментів для лікувальних закладів намагалася проводити Аптечна база на вул. Хмельницького, ч. 90, очолювана першим бургомістром Рівного Полікарпом Бульбою [4, 4]. Проте медикаменти, особливо обезболюючі та анестезуючі засоби, потрапляли до лікарень у вкрай малих обсягах.

Іншою проблемою для лікарні стала нестабільність складу її персоналу та керівництва, для чого було декілька причини. З одного боку нестабільність спричиняла скрутність умов праці, часті скорочення та звільнення персоналу, а нестача найнеобхіднішого різко вдаряла по професіоналізму окремих медиків. З іншого боку, на Рівненщині впродовж усієї війни відчувався брак медичних працівників і в першу чергу вузьких спеціалістів – лікарів. Разом ці чинники суттєво заважали продуктивному функціонуванню лікувального закладу, але ця проблема стосувалася усієї української медицини в Райскомісаріаті. У лікарні на Двірці постійні ротації персоналу стали закономірністю, починаючи від початку її функціонування взимку 1942 р.

4 лютого 1942 р. Санітарний відділ звертався до Гебітскомісара, інформуючи про персональні зміни в інфекційній лікарні на Двірці. Німецькій адміністрації пропонувалося звільнити звинуваченого в неналежному виконанні обов'язків головного лікаря Ромського «як людини якій бракує ініціативи і цілковитої хоти до праці не дивлячись на попередження і зарядження [3, 44]». Лікар Сагайко в документі характеризує стан лікарні на Двірці як жахливий саме з вини головного лікаря. На цій підставі після звільнення головного лікаря доповідач просив призначити на його місце лікаря Пономаренка. Також в документі зазначалося,

що інтенсивність праці на Двірці зросла подвійно, через що окремі лікарі просто не могли справлятись зі своїми обов'язками, що знову викликало кадрові ротації [3, 44]. 6 лютого того ж року лікаря Ромського таки було звільнено з посади [3, 47], але згодом він скаржився міській управі 12 лютого 1942 р. про те, що не може передати повноваження своєму наступнику, оскільки усіляко уникає обіймання посади [3, 56]. Ротації в лікарні тривали в березні 1942 р., нею керували головний лікар Бабушкін та господар (каштелян) Грибко [6, 1], а вже в квітні лікарню на Двірці очолював лікар Журавльов, а секретарем-бухгалтером працювала Филипчук Олександра [3, 83].

В лютому 1942 р. інфекційна лікарня вже була переповнена. Замість планових 30-40 пацієнтів в ній перебувало біля 100, що відповідало сезонному зростанню захворювань. На Двірці вже не могли приймати інших хворих до старих приміщень, тому медичне керівництво закликало німців дозволити розширення медичних приміщень, а також збільшення середнього і нижчого персоналу [3, 44].

У вересні 1942 р. в Дворецькій лікарні кількість пацієнтів суттєво зменшилась, скотившись до 38 хворих. Для того щоб лікарня існувала персонал навіть мусив утримувати власний город 0,005 га, на якому росла капуста, картопля та інша городина [6, 37]. В цей же час кількість палат в лікарні становила 12 [6, 38], а для розміщення хворих числилось 62 ніклеєвих ліжка та 38 залізних [6, 32], тобто кількість залізних на цьому етапі якраз відповідно до кількості хворих.

Стабільним несприятливим для медичної праці моментом залишалась зменшення робочих місць та часті перетасовки працівників з розпоряджень німецької влади, постійні скорочення через недофінансування. З 2 вересня 1942 р. Дворецьку лікарню очолював новий головний лікар Пилип Пантощенко згідно розпорядження № 1138 головного лікаря Відділу Окружної Охорони Здоров'я. Попередній ст. лікар Кулик був знятий відповідно 1 вересня [6, 28]. Пантощенку вдалось протриматися на посаді тривалий час. Його постать взагалі є драматичною, оскільки лікаря Пантощенка, який був військовополоненим, вдалось врятувати стараннями українських активістів зокрема Х.Кононенко та М.Василіва з концентраційного табору в Рівному [12, 443]. 1 березня 1943 р. старшого лікаря лікарні Пантощенка Пилипа було переведено з посади до Міського Відділу Охорони Хворих з платнею 1140 крб [8, 91]. Але вже 10 серпня 1943 р. він був звільнений також звідти [9, 77].

Праця в лікарні попри напругу воєнного часу, жахливі умови праці та велике число пацієнтів давала можливість персоналу заробити хоч якісь гроші в окупованому місті та отримати допомогу харчами. Зокрема санітари в 3-й лікарні отримували в березні 1943 р. 420 крб [8, 24], а медсестри отримували в рівненських лікарнях в 1943 р. 900 крб [8, 2]. Саме тому архів зберіг масу звернень різноманітних медпрацівників від докторів і до санітарок з проханнями надати можливість працювати. Звернення подавалися від медиків з дореволюційною освітою, польськими, радянськими дипломами та з незакінченою освітою з причини початку бойових дій. Особливу категорію становили лікарі-червоноармійці, яких доля закинула до таборів полонених, приречених на голодну смерть.

Поразки німців на Сході і неминуче повернення фронту до України змусило німців знову розпочати процес переведення українських лікувальних закладів на німецькі. Якщо в 1941 р. вони повідбирали в місцевих мешканців усе, що вціліло кращого, то в 1943 р. додатково відбиралося вже створене українцями в ході війни. Така ж доля спіткала і дворецьку лікарню Рівного, з такими труднощами створену українськими медиками та ентузіастами.

Лікарня на Двірці закривалася 1 березня 1943 р. відповідно до рішення окружного комісара через це окружний лікар змушений був дати розпорядження про закриття іншої лікарні в Городку, а на її місце перевести лікарню № 3 із Двірця. Нова лікарня втрачала статус епідеміологічної. Через це з Городка було переведено 3-х туберкульозно-хворих та решту хворих з Двірця, окрім венерично й шкірних хворих та божевільних. Всі переведені направлялися на лікування до 1-ї міської лікарні, а хворі, що стаціонарного лікування вже не потребували виписувались [5, 8]. Функціонування українського лікувального закладу припинялось.

Дворецькі медики та творці міської лікарні № 3 впродовж окупації Рівного спромоглися за вкрай несприятливих умов створити цілком задовільний для воєнного часу лікувальний заклад який став у пригоді

в умовах боротьби з поширенням пошестей та наданням медичної допомоги рівнянам. Після всіх перенесень та реформ нова лікарня отримувала назву «Міська лікарня № 3 в Городку», знаходячись вже фактично за межами міста. Ця лікарня обслуговувала венеричних, шкірних та психічних хворих [5, 10]. Новий персонал лікарні в Городку складався зібрано з працівників обох закладів. Керівником лікарні тимчасово ставав колишній дільничний лікар з Городка Л.Голенкин. Сестрами –Ястребова Марія, Волошина Олена з лікарні в Городку та Синицька Л. з лікарні на Двірці. Фельдшером - Козак Владислав з лікарні на Двірці. Інший фаховий медичний персонал з лікарні на Двірці, оскільки він не дістав іншого призначення звільнявся з 1 березня 1943 р. [5, 10]. Дещо згодом головний окружний лікар Василів змінив вказівку і керівником нової лікарні в Городку призначався лікар Вейсберг Роланд [5, 14]. Цей фахівець вже працював раніше в дворецькій лікарні, але 1 березня 1943 р. лікар був переведений з Двірця до лікарні № 3 в Городку [8, 14], таким чином він був знайомий з колективами та працею обох закладів. Отже, серед встановлених керівників лікарні № 3 на Двірці з 1942 - 1943 рр. можна назвати такі прізвища лікарів: Ромський, Пономаренко (невідомо чи приступив до виконання обов'язків), Бабушкін, Журавльов, Кулик, Пантощенко, Голенкин (не обійняв посаду) та Вейсберг (вже в Городку) хоч цей перелік і потребує подальшого уточнення. Така кількість вкотре відображає нестабільність функціонування закладів медицини за часів окупації. Але тільки віднайдення нових документів та подальший пошук дозволять повніше висвітлити функціонування міської лікарні № 3 на Двірці та склад її медперсоналу.

При ліквідації лікарні № 3 на Двірці у березні 1943 р. постало питання про розподіл її обладнання, зібраного з великими труднощами впродовж часу існування лікарні. Її майно оцінювалось в 81506 крб 50 коп, а запаси їжі відповідали сумі 7411 крб 84 коп. Це майно розподілялось між управлінням окружного лікаря, поліклінікою, міською управою, самодопомогою та лікарнями в Рівному, Тютьковичах та Городку [7, 13].

Таким чином, вимушені реформи медичних закладів Рівного відбувались за безапеляційними розпорядженнями німецької окупаційної влади, без урахування інтересів як медичних працівників, так і пацієнтів. Лікарі та мешканці міста повсякчас залишались заручниками расистської гітлерівської політики, яка життя українців ставила за ніщо.

1. Державний архів Рівненської області (Далі ДАРО). - Ф.Р.-31. - Оп. 1. - Спр.1.

2. ДАРО. - Ф. Р-31. - Оп. 1. - Спр. 3.

3. ДАРО. - Ф. Р-31. - Оп. 1. - Спр. 37.

4. ДАРО. - Ф.Р.-31. - Оп. 1 Спр. 48.

5. ДАРО. - Ф. Р-31. - Оп.1. - Спр. 49.

6. ДАРО. - Ф. Р 81. - Оп.1. Спр. 1.

7. ДАРО. - Ф. Р.-81. - Оп.1. Спр.7.

8. ДАРО. - Ф. Р-294. - Оп. 2. Спр. 3.

9. ДАРО. - Ф. Р-294. - Оп. 2. Спр. 4.

10. Волинь. - 1942.- Ч. 29(57). - 19 квітня.

11. Друга світова війна в історичній пам'яті України. (За матеріалами Українського інституту національної пам'яті). - Київ – Ніжин, 2010.

12. Кукурудза Ю. Звільнення полонених лікарів червоноармійців у Рівному в період окупації // Воєнна історія України. Волинь та Полісся / Національний військово-історичний музей України. - К., 2013. - С. 441 -444.

13. Нові постанови про охорону здоров'я в Україні // Волинь. - 1942. - Ч. 72 (100). - 17 вересня. - С.3.

14.Паньківський К. Роки німецької окупації. - Нью-Йорк - Торонто, 1965.

Лариса ЛІСОВА

БІБЛІОТЕЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО ДЛЯ ДІТЕЙ

На відміну від обласної універсальної наукової бібліотеки краєзнавча діяльність обласної бібліотеки для дітей є не настільки широкою. Проте, заклад так само прагне формувати з вичерпною повнотою краєзнавчий фонд, забезпечуючи збереження для нинішніх і майбутніх поколінь; відображає відомості про краєзнавчі та місцеві документи в довідково-бібліографічному апараті; здійснює інформування щодо краєзнавчих та місцевих документів та надає їх у користування, створює краєзнавчі бібліографічні посібники. Найбільш дієвим та ефективним напрямком в умовах дитячої книгозбірні є поширення краєзнавчих знань, популяризація краєзнавчих інформаційних ресурсів, продуктів і послуг за допомогою різноманітних форм та засобів бібліографічної і масової роботи.

Дитяча бібліотека характеризується тим, що, як правило, в ній розпочинається знайомство юних користувачів з краєзнавчими документами.

Використовуючи різні джерела постачання краєзнавчих документів (автори, видавничі і книготорговельні установи), на сьогоднішній день накопичено близько 2 тис. документів. Аналітико-синтетичну обробку цих матеріалів здійснюють працівники як відділу комплектування фондів та каталогізування документів, так і інформаційно-бібліографічного відділу. В зведений електронний каталог введено 499 краєзнавчих документів, а краєзнавча картотека для учнів 5-9 класів налічує 6 тис. записів. Це дозволяє з максимальною повнотою забезпечувати виконання краєзнавчих запитів юних користувачів. Так, за 2008-2012 рр. з виконаних 729 письмових довідок – 43 краєзнавчого характеру (це складає 6% від загальної кількості). Найбільш запитуваними є теми: «Замки Рівненщини», «Пам'ятники Рівного», «Історія Рівненщини» (по періодах), «Сім чудес природи Рівненщини», «Наслідки аварії на ЧАЕС та екологія Рівненщини», «Мова, релігія, побут, населення Рівненщини», «Мінералогія Рівненщини», «Урбанізація населених пунктів Рівненщини», «Життя та творчість місцевих письменників», «Юрій Шумовський та його музей» тощо.

Зметою покращення краєзнавчої діяльності бібліотеки було вирішено зосередити весь масив краєзнавчих документів в одному місці, так як до цього він був «розпорошений» по трьох приміщеннях бібліотеки. 23 березня 2012 року в рамках Всеукраїнського тижня дитячого читання у відділі обслуговування дітей середнього та старшого шкільного віку відбулось відкриття сектору краєзнавчої інформації. У фонді сектору знаходяться краєзнавчі дослідження науковців, художні твори місцевих авторів, видання української діаспори про край, туристичні путівники. Це книги, які висвітлюють сторінки історії Рівненщини, окремих населених пунктів області, рекреаційні ресурси регіону, питання суспільно-політичного життя, економіки, освіти, культури та мистецтва. Цінним інформаційним джерелом є велика кількість місцевих періодичних видань. Значна частина фонду – книги, отримані в дарунок від рівненських авторів.

Вікові періоди читацького розвитку істотно впливають на підхід до краєзнавчої діяльності. Читацький контингент з урахуванням вікових особливостей отримує досить широкий набір краєзнавчих заходів дитячої бібліотеки – це книжково-ілюстративні виставки, бібліографічні огляди, літературні ранки, вечори, читацькі конференції, диспути, голосні читки з коментуванням, зустрічі з письменниками краю, презентації книг місцевих авторів, краєзнавчі вікторини тощо.

У секторі краєзнавчої інформації діють книжково-ілюстративні виставки: „В шматочку бурштину – велика сила сонця», «Літературний поліський водограй», «Є в Україні найкраще місце – то рідний край мій, моє Полісся», «Рівненщина туристична». Увагу користувачів привертають також тематичні полички «Літературне сьогодення області», «Знані і знатні мої земляки», «Мандри поліським краєм», «Природні перлини Рівненщини».

Підвищеною увагою характеризується книжкова виставка «Рівненські перлини – кожній дитині», на якій представлені видання відомих рівненських письменників, які побували у нашій бібліотеці. Ці книги є скарбами, гордістю та славою книгозбірні.

Діти завжди з цікавістю читають побажання авторів та розглядають їх автографи.

Пізнавальну і корисну інформацію отримують учні середнього та старшого шкільного віку під час літературно-краєзнавчої години «Перлина Полісся – Рівненщина».

Під час масових заходів надаються знання про національні, етнічні, природно-географічні, культурно-історичні та мовні традиції краю. Формується культура міжнародного спілкування, виховується толерантність та повага один до одного, до історії, традицій, обрядів, культури, мови нації та народностей, що проживають за межами своїх національно-культурних утворень. Саме з цією метою цього річ в бібліотеці реалізується проект «Жива книга». Дітей чекають зустрічі з представниками нацменшин у м. Рівне – польською, російською, білоруською.

Ще один проект – «Відомі рівняни читають дітям» – не лише підтримує інтерес до книги і читання, а й водночас знайомить дітей з відомими людьми краю. В рамках проекту до дітей приходили письменники Анна Лимич, Євген Шморгун, Роман Демчук, Любов Пшенична, артистка Рівненського академічного обласного театру ляльок, заслужена артистка України Франческа Барабаш. Відбулася зустріч із О. Булигою, директором обласного краєзнавчого музею. Постійні читачі бібліотеки, учні 2-х класів ЗОШ № 1, зацікавлено слухали розповідь гостя про його улюблені книги дитинства – «Робінзон Крузо» Д.Дефо та «Острів скарбів» Р. Стівенсона. Олександр Булига повідав присутнім, що читання книг на історичну тематику вплинуло на його життєвий вибір, адже в майбутньому він став істориком. На зустріч з дітьми пан Олександр взяв книжку К.Паустовського, з якої прочитав оповідання «Борсуковий ніс». Її він отримав в дарунок від нашої бібліотеки ще у 1975 році «за активну участь у грі-мандрівці за книгами». Справжнім сюрпризом стало те, що збережене з дитинства видання через 37 років О. Булига передав нашій книгозбірні в якості раритетного подарунку. Під час спілкування школярі активно відповідали на питання краєзнавчої вікторини, а за правильні відповіді отримували призи: буклети, листівки та брошури про Рівненщину.

Учні 1-4-х класів ЗОШ № 5 зустрілися з поетом та журналістом П. Велесиком, який повів дітей стежками рідного краю в дивосвіт чарівної української природи. Присутні почули цікаві історії про звірів та птахів із особистих спостережень гостя. Петро Велесик познайомив дітей з ще не друкованими віршами із власного доробку, а також повідав, що його першою прочитаною у дитинстві книгою була українська народна казка «Лисичка й Журавель». Письменник відповів на безліч дитячих запитань і подарував бібліотеці свою нову збірку новел «Лови кажанів».

Надзвичайно подобаються дітям знайомства із відомими людьми Рівненщини, які відбуваються під час засідань клубу цікавих зустрічей «Дотик», що діє у відділі обслуговування дітей середнього та старшого шкільного віку.

Під час заходу «Митець від народження» учні 8-х класів НВК № 12 зустрілись з М. М. Йоришем–скульптором, членом Національної спілки художників України. Гість розповів про образотворче та декоративно-прикладне мистецтво й запросив усіх присутніх на свою персональну виставку.

На відзначення Року культури і відродження музеїв пройшло знайомство з Л. Я. Шахматовою – науковим співробітником Рівненського краєзнавчого музею. Захід відбувся під назвою «Тут дух епох і слава поколінь». Старшокласники НВК №12 почули цікаву розповідь про історичне минуле, культуру та архітектуру свого рідного міста, а також мали чудову нагоду відвідати краєзнавчий музей і переглянути виставку «Старе Рівне».

Жодна книжка чи кінофільм не можуть до подробиць розповісти про страшні події війни 1941–1945 рр. Саме тому учасникам «Дотику» – учням ЗОШ № 11 та ЗОШ № 18 надзвичайно цікаво було зустрітись із М. Л. Мермер, колишньою працівницею нашої бібліотеки, яка була безпосередньою учасницею тих пам'ятних подій. Захід було приурочено до Дня визволення м. Рівне від німецько-фашистських загарбників. Хвилююче і чуттєво Марія Лук'янівна прочитала присутнім свій улюблений вірш «В окопі виросли ромашки».

Дуже важливо знати і пам'ятати обряди та традиції свого народу, адже вони дають нам справжні уроки духовності, мудрості та моралі. Таку краєзнавчу інформацію активно популяризують фольклорно-етнографічна вітальня «Бабусині обереги» та краєзнавчі

студії «Відчуй, що це земля твоя», які діють у відділі естетичного виховання.

Значна краєзнавча робота проводиться також в інших дитячих бібліотеках області [1]. Вона спрямована на комплектування фондів краєзнавчої літератури та творів місцевих авторів, ведення краєзнавчих картотек, збір та оцифрування матеріалів з історії та сьогодення Рівненщини, фотоматеріалів, предметів старовини, оформлення краєзнавчих куточків, світлиць, невеликих музейних експозицій, популяризацію знань про край.

Рівненська РБД провела краєзнавчу годину «Рівненщина – бурштиновий край», під час якої прочитано бібліографічний огляд літератури «Знай, вивчай свій рідний край». Фотовиставки «Наше село в світлинах» та «Стара фотографія розповідає» організовано у ПШБ сіл Грабів та Шпаків. Краєзнавчі години «Що ти знаєш про своє село», «Наша Рівненщина» проведено у ПШБ сіл Корнин та Жобрин. У ПШБ с. Оржів відбулось свято «Ми із того краю, де сопілка грає». Краєзнавчу медіа-мандрівку «Найцікавіші місця мого села», бібліомандри «Про мій край з любов'ю», хвилинку-цікавинку «Свій край – кожній пташині рай» провели у ПШБ с. Клевань І Рівненського району.

Краєзнавча година з відеопереглядом «Сім чудес Рівненщини» зацікавила шестикласників у ЦДБ м. Рівне. А читачі Гощанської РБД мандрували краєзнавчим лабіринтом «Вулиці нашого містечка розповідають...».

Працівники Острозької міської бібліотеки для дітей запросили своїх користувачів на краєзнавчу годину «Земля мого дитинства». Присутні познайомились з історією, культурою і побутом українців, національними грошима, народною кухнею, видатними постатями українського народу.

Для працівників Костопільської ЦСПШБ був проведений семінар «Краєзнавча діяльність публічно-шкільних бібліотек як фактор духовного відродження національної культури», де висвітлювались проблеми та перспективи краєзнавчої роботи бібліотек району, створення повнотекстових баз даних з краєзнавства, довідково-бібліографічної роботи. Працівники ділились досвідом з питань історичного, літературно-мистецького, етнографічного краєзнавства.

Дбаючи про методичне забезпечення краєзнавчої діяльності дитячих бібліотек регіону, обласною бібліотекою для дітей готуються щорічні випуски методично-бібліографічних матеріалів серії «Письменники Рівненщини – дітям», яких вже є дванадцять. На допомогу бібліотекарям та організаторам дитячого читання складаються рекомендаційні бібліографічні списки літератури до ювілейних дат відомих земляків та подій, які виставляються на сайті:

- «І новітні грані непомітні у мистецтві відкриває хтось...» (до 55-річчя від дня народження М. Тимчака) – 1843 відвідувань;
- «Духовна святиня народу» (до 450-річчя створення Пересопницького Євангелія) – 2378 відвідувань;
- «З любов'ю до рідної землі» (до 50-річчя від дня народження Є.Цимбалюка) – 345 відвідувань;
- «Від рослини – до людини» (до 100-річчя від дня народження І. М. Носаля) – 445 відвідувань;
- «Людина з великим і сильним серцем» (до 160-річчя від дня народження В. Г. Короленка) – 228 відвідувань; та інші.

Добре організований краєзнавчий довідково-бібліографічний апарат бібліотеки дозволив прийняти участь у підготовці спільного з обласною універсальною науковою бібліотекою біобібліографічного покажчика «В усі віки найважча ноша – Слово» (до 70-річчя від дня народження Є. І. Шморгуна).

З впровадженням у практику роботи Інтернету створилися сприятливі умови для організації практично миттєвого доступу до краєзнавчих ресурсів не лише для користувачів нашої бібліотеки, а й всіх членів суспільства.

Значна частина краєзнавчої інформації, зібраної працівниками бібліотеки, знаходиться на корпоративному сайті 3-х обласних бібліотек «Освітній навігатор» під рубрикою «Малим природолюбам про наш край». Число відвідувань свідчить про запитуваність даної інформації у віддаленому режимі:

- невідоме про відомих тварин (5150 відвідувань);
- польові птахи (4514 відвідувань);
- денні хижі птахи (4448 відвідувань);
- риби наших водойм (17 відвідувань);
- птахи річок, озер, боліт, заплав, берегових заростей (6093 відвідування);
- нічні птахи (5505 відвідувань);
- міські птахи (11925 відвідувань);
- лісові птахи (18802 відвідування).

Користується популярністю представлена на сайті нашої бібліотеки краєзнавча сторінка, де розміщені матеріали «Письменники краю - дітям» (13478 відвідувань), «Т. Шевченко і Рівненщина» (2919 відвідувань), «Рівненські поети про Т. Шевченка» (1543 відвідування).

Твори місцевих авторів популяризуються і за допомогою електронного ресурсу - рекомендаційного бібліографічного покажчика «Цікаві книги – в сімейному колі», створеного заради активізації прекрасної традиції сімейного читання. Цей продукт включає й дитячі книги рівненських письменників, які заслуговують уваги і були видані в рамках Програми підтримки національного книговидання, популяризації української книги та сприяння книгорозповсюдженню в Рівненській області.

Ще один електронний ресурс – мультимедійна бібліографічна мандрівка «Казкова подорож Україною», створена в доступній для дітей ігровій формі з елементами вікторини – містить інформацію про відомих українських письменників-казкарів, в т.ч. і нашу землячку – Любов Пшеничну. Беручи участь в ініційованому Національною бібліотекою України для дітей проекті «Почитайко» (електронній антології творів дитячої літератури), працівники нашої книгозбірні озвучили казки Авеніра Коломийця «Про хлопчика Антипка, сухенького, як скрипка» та «Про мишку, жабку і кицину лапку». Таким чином хочемо повернути із забуття незаслужено забутого, талановитого уродженця Рівненщини, казки якого належать до кращих зразків дитячої літератури і спроможні розвинути у школярів такі риси як чесність, повага до людей і до себе, любов до знань і праці. Цікаві і напрочуд актуальні, ці казки розкривають поняття здорового способу життя і справжньої дружби. А вони ж писані у далеких 1945–1946 рр. за межами України і майже невідомі на рідних теренах.

Абсолютна новинка у справі популяризації працівниками нашої бібліотеки краєзнавчих знань за допомогою ІКТ – веб-квести. Поняття «квест» означає аматорське спортивно-інтелектуальне змагання, основою якого є послідовне виконання заздалегідь підготовлених завдань командами або окремими гравцями. В ході бібліотечних квестів учасники знайомляться з інтернет-сайтами, на яких є інформація про місцевих письменників та їх твори. Провідним бібліографом С. Молчановою розроблені веб-квести «Письменники Рівненщини» та «Стежками його дивосвіту» (за творчістю Є. Шморгуна). Вже перший досвід проведення заходу з учнями 10-го класу ЗОШ № 9 показав зацікавленість вчителів в застосування новітніх технологій і отримав схвальні відгуки самих учасників.

Підтримуючи думку М. Н. Кушнаренко [2], що краєзнавство є найпатріотичнішою наукою, працівники нашої книгозбірні прагнуть донести до юних користувачів весь комплекс знань про рідний край. Краєзнавчі ресурси Рівненської обласної бібліотеки для дітей є відкритими, загальнодоступними і, що дуже важливо, безкоштовними.

---

1. *Звіт про роботу Рівненської державної обласної бібліотеки для дітей за 2012 рік. – [Рівне : б. в., 2013].*

2. *Кушнаренко Н. М. Бібліотечне краєзнавство : підручник / Н. М. Кушнаренко. – К. : Знання, 2007. – 502 с.*

Юрій МАЗУРЧУК

БОГДАНОВА КАПЛИЦЯ В СЕЛІ ПІДЛІСЦІ

Впродовж століть Богданова каплиця в Підлісцях біля м. Кременця була предметом особливої уваги місцевих мешканців, науковців, дослідників. Навколо неї козацьке кладовище XVIIст. Їх історія оповита цілою низкою легенд, переказів, які мені доводилося чути з дитинства, тому стали вони предметом дитячого зацікавлення, а нині наукового. Зібрані мною історичні, усні джерела дозволили глибше запізнати минуле святині і козацького кладовища. З праці науковця Гавриїла Чернихівського з Кременця дізнаємось:

"У недалекому від Кременця селі Підлісцях ще на початку 60-х років XX століття стояла старенька дерев'яна, на кам'яному фундаменті, складений з місцевого каменю каплиця XVII ст., звана в народі Богдановою.. Однак через байдуже і вороже ставлення в часи червоної московської імперської системи каплиця була доведена до аварійності і розвалена... Відбудована, відновлена з руїн, в часи незалежної України, стала ще красивішою й нині милує око кожного, хто тут побуває..."[1, с. 64].

Відомий український археолог, професор Олександир Цинкаловський у краєзнавчому словнику "Стара Волинь і Волинське Полісся" так писав про Підлісці : "Село Крем'янецького повіту, Бережецька волость, за 6 км від Крем'янця, недалеко від річки Ікви. Наприкінці XIX століття було там 73 доми й 346 жителів. У селі на стоці гори - старі могилки, де, за переказом старожилів, 1651року було поховано багато померлих там поранених українських козаків під Берестечком гетьмана Богдана Хмельницького..."

Надзвичайно цікава і захоплююча історія каплиці, що в селі Підлісцях Кременецького повіту, стоїть на схилі невисокої гори, засадженої білокорими березами. Здавна носить вона назву Богданової (Рис. 1-2). За переказами, улітку 1651 року козаки Богдана Хмельницького освятили біля неї бойові знамена та зброю перед звитяжною битвою із поляками під Берестечком. Після бою, на зворотному

Рис. 1. Богданова каплиця в Підлісцях біля м. Кременця.

шляху, вони поховали біля каплиці своїх побратимів, які померли від ран. Про драматично-славну історію цього шматочка української землі підліщанам і туристам досі нагадують старі козацькі могили, із плит яких час і природні стихії давно стерли надписи... [2, с.154].

Спогади про минулі дні жителі села передають із покоління в покоління. Так, від 77-літньої Ніни Дехтярук дізнався з розповіді колись почуте від своїх батьків: "Перебуваю-

Рис. 2. Богданова каплиця в Підлісцях біля м. Кременця.

чи в селі, козаки підремонтували, каплицю дали її нове життя. А після того за нею довгі роки доглядав місцевий вчитель Іван Данилюк. Коли він помер, люди вирішили поховати його біля каплички". Сама жінка ще малою, випасаючи худобу, бачила козацькі могили: "Були вони не тільки біля каплиці, а й вище, у лісі". Якісь цінні записи про перебування у Підлісцях Богдана Хмельницького мав чоловік пані Ніни, Іван Дехтярук. Аби не наразитися на неприємності з боку комуністів, він ховав зібрані документи археологічні знахідки в піддашку хліва. Після смерті чоловіка Ніна Дехтярук пробувала знайти його архів, але безуспішно [3].

За переказами, старожилів десь в Хст. на цій горі стояв напівзруйнований монастир. В 1651 року, прогнавши поляків за Почаїв, на руїни звернув увагу Богдан Хмельницький і дістався до цього місця. Коли гетьман нахилився над криницею, щоб напитися води, у віддзеркаленій поверхні він нібито побачив картину своєї поразки під Берестечком. Очевидно, удруге в Підлісці Хмельницький не вступав — він був затриманий татарським ханом, а ось козаки, котрі залишилися живими, завернули до каплички, аби поховати своїх побратимів...

Згадка про давню каплицю зафіксована в церковних хроніках середини XVII ст., а історик Іван Крип'якевич у 1925 році присвятив перебуванню Хмельницького в цьому селі навіть окрему статтю "Богданова каплиця біля Підлісець Крем'янецького повіту". Серед новітніх дослідників Богданової церковиці і козацьких поховань навколо неї слід назвати історика-архівіста Володимира Рожка, який грунтовно на основі документальних та історичних джерел написав глибоко-наукову статтю «На прощу до Почаєва, Божої Гори, Підлісців, Крем'янця, Стракліва» [4], яка друкувалася в наукових виданнях і періодиці в Україні й українській діаспорі на Заході. Він також в своїй найновішій науковій праці «Хрести історичної Волині IX-XX ст.», присвятив чимало місця козацькому кладовищу і Богдановій каплиці [5].

З своїх спостережень і наукових досліджень дізнаємося, що біля монастиря, а згодом — біля каплички, був старий цвинтар. Багато могил уже поглинула земна товща, але інколи, після сильних дощів, на схилі гори з розмитого ґрунту проступають людські кістки. Підліщани збирають їх і ховають за усталеною традицією . З початку третього відродження Української Православної церкви і створення 1992р. УПЦ КП розпочалася масова відбудова Божих храмів на історичні Волині. Завдяки старанням прот. Іона Мазурчука, та прот. о. Михайла Мазурчука, вірних зруйнована в 70-х роках XX ст. Богданова каплиця була відбудована і нині в ній відбуваються служби Божі під час яких поминають похованих біля неї козаків У 1991 році, під час ґрунтовного відновлення каплиці, глибоко копнувши землю біля фундаменту, робітники натрапили на велике людське поховання. Щоб не порушувати спокою мертвих, тлінні остатки залишили в спокої, лише відправили заупокійну службу.

Підлісці — унікальне село на кременецькій землі. Кожного року приходять сюди вірні, аби помолитися за героїв козаків, вислухати службу Божу, пом'янути гетьмана Богдана та його козаків, уклонитися їхній світлій пам'яті...

Мальовничий спокій і велич місця біля каплиці вражають. Дуже незвично уявляти, якими мали бути попередні мешканці цього чарівного куточка, бачити як розбивали тут тимчасовий табір козаки, як заглядав до криниці сам Богдан Хмельницький.

Моє дослідження є своєрідним вінком у пам'ять полеглих козацьких лицарів, великодньою свічкою нашого майбуття.

---

1. *Черняхівський Г. «Кременеччина від давнини до сучасності» – Кременець, 1999, 120 с.*
2. *Цинкаловський О. «Стара Волинь і Волинське Полісся» -Том II, Л — Я, 1986, 578 с.*
3. *Архів автора.*
4. *Рожко В. На прощу до Почаєва, Божої Гори, Підлісців, Крем'янця, Стракліва, – Вільна думка. – Сідней, 2012,Ч.13-15 – С. 20-21.*
5. *Рожко В. Хрести історичної Волині XI-XX ст. – Луцьк, 2012, – 235 с.*

Ольга МИХАЙЛОВА

КРАЄЗНАВЧІ БІБЛІОГРАФІЧНІ СЕРІЇ – ПРИКЛАД ПОСЛІДОВНОГО ВИСВІТЛЕННЯ ІНФОРМАЦІЇ ПРО КРАЙ

Різні аспекти існуючої на сьогодні системи краєзнавчих бібліографічних посібників регулярно висвітлюються у професійній пресі. По-перше, досить активними дописувачами з цього питання є бібліотекарі-практики регіональних книгозбірень: І. Голуб, Т. Дрьомова, І. Каганова, І. Степаненко, О. Линник та ін. [1, 3–4, 6, 11–13, 18–21, 24, 30, 32]. По-друге, достатньо уваги аналізу краєзнавчої бібліографічної продукції приділяють фахівці національних бібліотек – методичних центрів [2, 9, 22–23]. Доволі ґрунтовними є огляди системи краєзнавчих бібліографічних посібників бібліотек України, що кожні п'ять років здійснює в межах моніторингу «Краєзнавча робота бібліотек України» Національна історична бібліотека України [15–16].

Дане повідомлення є спробою особливого аналізу краєзнавчої бібліографічної продукції бібліотек, адже присвячене виключно краєзнавчим бібліографічним серіям. Започаткування будь-якого серії, в тому числі і бібліографічної, передбачає довгострокову перспективу (деякі серії видаються впродовж десятиліть). Вивчення посібників, які видано в межах краєзнавчих бібліографічних серій, дозволить визначити найбільш актуальну і затребувану користувачами тематику краєзнавчої бібліографії, а також з'ясувати, які аспекти життя краю потребують, на думку регіональних книгозбірень, тривалого висвітлення.

Основою для аналізу слугувала база даних «Краєзнавчі бібліографічні ресурси бібліотек України» (далі БД), яку формує відділ історичного краєзнавства Національної історичної бібліотеки України. До БД включаються відомості про всі краєзнавчі бібліографічні видання бібліотек України: бібліографічні записи створюється на основі друкованого варіанту посібника, в разі його відсутності – з його електронної версії на веб-сторінці бібліотеки-видавця, або запозичуються з інших бібліографічних джерел. Хронологічна глибина БД – з 2001 року і до сьогодення. І хоча БД не є вичерпною, на наш погляд, вона забезпечує цілковиту репрезентативність при вивченні краєзнавчої бібліографії і дозволяє визначити головні тенденції в цій сфері.

При підготовці даного повідомлення аналізувалися лише краєзнавчі бібліографічні серії, які створюють обласні універсальні наукові, а також Одеська національна наукова і Харківська державна наукова бібліотеки.

Всього в БД зареєстровано 75 бібліографічних серій краєзнавчого змісту. Умовно їх можна поділити на суто тематичні, тобто, посібники з яких присвячені окремим подіям, об'єктам, сферам діяльності, і біобібліографічні – серії, які складаються лише з персональних покажчиків.

У загальній кількості серій в БД представлено 10 суто тематичних серій (7,5% від загальної кількості). Пріоритетними є серії присвячені історії населених пунктів краю – це «Історія міст і сіл Дніпропетровщини» (Дніпропетровська ОУНБ), «Міста і села Запорізької області» (Запорізька ОУНБ), «Міста і містечки Одещини» (Одеська ОУНБ). На жаль, найякісніша з них – «Міста і містечки Одещини» - є практично недоступною для широкого загалу краєзнавців, оскільки тираж, як і у більшості бібліографічних видань невеликий, а веб-сторінка Одеської ОУНБ ім. М. Грушевського містить дуже обмежене коло краєзнавчого контенту і здебільшого знаходиться у неробочому стані.

Серед інших суто тематичних краєзнавчих серій слід згадати ще чотири серії Дніпропетровської ОУНБ – «Архітектура Дніпропетровська», «Громадське та політичне життя краю», «Друковані каталоги ДОУНБ», «Святині Запорізького краю» (про сакральні об'єкти Дніпропетровщини). Також певний інтерес становлять серії «З історії бібліотек на Житомирщині» (Житомирська ОУНБ) та «Джерела нашої духовності» (Херсонська ОУНБ). Дуже цікавою є серія Тернопільської ОУНБ «Мистецька Тернопільщина». Серія Тернопільської ОУНБ «Бібліотека і влада» презентує офіційні неопубліковані документи обласної ради та обласної державної адміністрації.

Переважну більшість краєзнавчих бібліографічних серій складають біобібліографічні – 65 серій або 92,5%.

Краєзнавчі біобібліографічні серії в свою чергу можна згрупувати за такими тематичними напрямами (див. також мал. 1):

універсальні	(19)
літературні діячі краю	(17)
дослідники краю, краєзнавці	(8)
вчені краю	(3)
мистецтво	(9)
релігійне життя	(1)
бібліотечна справа	(4)
державна і громадська діяльність	(2)
українська діаспора	(2)

Таким чином, найбільша кількість біобібліографічних серій має універсальний зміст або присвячена літераторам краю.

Краєзнавчі біобібліографічні серії універсального змісту найчастіше спрямовані на розповідь про видатних уродженців краю – «Наші видатні земляки» (Вінницька ОУНБ), «Славетні уродженці краю» (Дніпропетровська ОУНБ), «Наші земляки» (Донецька ОУНБ),

«Славетні земляки» (Рівненська ОУНБ), «Родом з України» (Тернопільська ОУНБ), або присвячені особам, які досягли значних успіхів в різних сферах діяльності і часто вже відомі за межами свого регіону – «Творчі імена Вінниччини» (Вінницька ОУНБ), «Герої України – наші земляки» (Запорізька ОУНБ), «Зірки Одеси» (Одеська ОУНБ), «Славетні галичани» (Львівська ОУНБ), «Видатні особистості Хмельниччини» (Хмельницька ОУНБ), «Черкащини славетні імена» (Черкаська ОУНБ), «Люди твої, Чернігівщино» (Чернігівська ОУНБ) та ін.

Після відкриття раніше заборонених тем, а також спецфондів і спецхранів, бібліотеки почали активно видавати бібліографічні посібники, присвячені особам, які зазнали утисків під час радянського режиму, чиї імена довгий час замовчувалися і були невідомі для кількох поколінь. Деякі бібліотеки навіть створили окремі бібліографічні серії посібників: «Возвращенные имена» «Реабилитированные историей» (КРУ УНБ АР Крим), «Із забуття – в безсмертя» (Дніпропетровська ОУНБ), «Повернені імена» (Харківська ДНБ, серія присвячена письменникам, певний період життя яких пов'язаний з Харківщиною).

Майже таку ж кількість, як і універсальні, становлять біобібліографічні серії літературознавчого спрямування. Посібники з цих серій, як правило, видаються до ювілейних дат місцевих письменників і поетів, інколи присвячені окремим творам. Безперечним лідером є Донецька ОУНБ: за досліджуваний

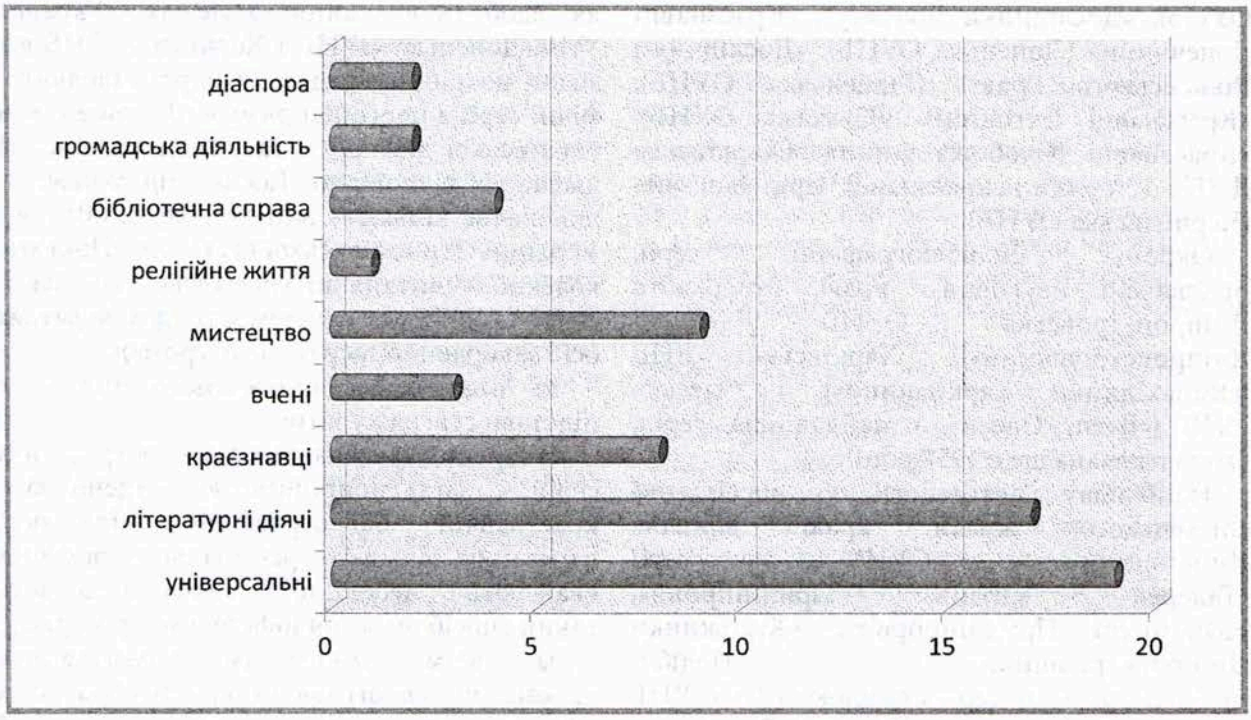

Мал. 1

період зафіксовано аж 5 серій – «Літературні портрети», «Письменники Донеччини», «Письменники-земляки», «Письменники-ювіляри», «Произведения писателей-земляков». Щоправда, дані посібники це здебільшого невеликі за обсягом бібліографічні покажчики або списки більше рекомендаційного характеру або листки-сигнали всього на 3-4 сторінки [8, 26].

Прикладом ґрунтовної бібліографії наукового характеру є серії Закарпатської ОУНБ «Корифеї Закарпаття: бібліографія» [31, 34] і Одеської ННБ «Письменники Одеси» та «Літературна Одеса» (присвячена одеським сторінкам життя видатних українських і російських письменників [17, 28, 33]. Цікаві здобутки в цьому напрямі мають Вінницька ОУНБ («Письменники Вінниччини»), Дніпропетровська ОУНБ («Літературна Дніпропетровщина»), Запорізька ОУНБ («Письменники Запорізького краю»), Львівська ОУНБ («Літератори Львівщини»), Миколаївська ОУНБ («Письменники Миколаївщини»), Чернігівська ОУНБ («Письменники – наші земляки»).

Бібліотеки активно працюють в напрямі висвітлення краєзнавчого руху в регіоні: налічується 8 біобібліографічних серій такого спрямування – «Дослідники рідного краю» (Дніпропетровська і Запорізька ОУНБ), «Дослідники Донбасу», «Краєзнавці Донеччини» (Донецька ОУНБ), «Дослідники Рівненського краю» (Рівненська ОУНБ), «Краєзнавці Сумщини» (Сумська ОУНБ), «Краєзнавці Слобожанщини» (Харківська ДНБ), «Історики та краєзнавці Чернігівщини» (Чернігівська ОУНБ).

Окремі біобібліографічні серії, присвячені науковцям краю, створюють Дніпропетровська ОУНБ («Вчені Дніпропетровщини»), Харківська ДНБ («Винахідники Харківщини») і Одеська ННБ («Вчені Одеси» - найдавніша серія, започаткована ще в 1957 році).

Найбільшу активність у висвітленні мистецького життя краю виявляє Дніпропетровська ОУНБ – серії «Галерея митців Придніпров'я», «Кіномитці Придніпрорв'я», «Художники Дніпропетровщини». Подібні біобібліографічні серії створюють КРУ УНБ АР Крим («Художники Крыма»), Запорізька ОУНБ («Митці Запорізького краю»), Луганська ОУНБ («Народные мастера Луганщины»), Львівська ОУНБ («Митці Львова», «Життя коротке, а мистецтво вічне»). Вельми цікаву і перспективну краєзнавчу серію у 2012 році започаткувала Чернівецька ОУНБ – «Відомі родини у культурологічному літописі Буковини».

Державна і громадська діяльність діячів краю висвітлена у серіях Дніпропетровської та Львівської ОУНБ – «Достойники Придніпров'я» і «Поборники державності України» [7, 10, 14, 27].

Несподівано великою виявилася кількість бібліографічних серій присвячених бібліотечній справі. Тут першість належить Львівській ОУНБ, яка презентує відразу три серії «Бібліотечні та приватні колекції Львівщини», «Діячі бібліотечної справи Львівщини», «Приватні колекції – читацькій громадськості» (знайомить з видатними особами та їх книжковими зібраннями, подарованими Бібліотеці). Дніпропетровська ОУНБ віддає шану своїм працівникам у виданнях серії «Ветерани бібліотеки».

Релігійне життя краю знайшло висвітлення лише у серії Львівської ОУНБ «Галицькі митрополити».

В останні два десятиліття бібліотеки активно знайомлять вітчизняну громадськість з видатними представниками української діаспори. Більшість бібліотек створює бібліографічні посібники, присвячені землякам, які здобули визнання за межами України. Утім, Донецька ОУНБ і Харківська ДНБ визнали потрібним видавати окремі бібліографічні серії з цього напряму – «Письменники української діаспори» та «Діячі української діаспори» відповідно. Також слід зазначити, що значна кількість випусків серій «Родом з України» Тернопільської ОУНБ та «Приватні колекції – читацькій громадськості» Львівської ОУНБ подає відомості про видатних осіб закордонної української громади.

За підсумками проведеного аналізу є підстави стверджувати:

створення краєзнавчих біобібліографічних серій є загальноприйнятою тенденцією у краєзнавчій бібліографічній діяльності, переважна більшість регіональних бібліотек вважають необхідним використовувати такий спосіб подання інформації про край;

за своїм тематичним спрямуванням краєзнавчі бібліографічні серії відображають питання, які або становлять сталий багаторічний інтерес і тоді серія видається десятиріччями («Вчені Одеси»), або є актуальними у певний період часу

(«Возвращенные имена»);

типо-видовий склад посібників з краєзнавчих бібліографічних серій є досить різноманітним, однак переважають біобібліографічні видання, причому, посібники науково-допоміжного та рекомендаційного характеру поділяються приблизно порівну;

спостерігається недотримання регулярності виходу чергового випуску у серії (певна кількість випусків за визначений період). До найбільш сталих бібліографічних серій можна віднести «Творчі імена Вінниччини» (Вінницька ОУНБ), «Родом з України» (Тернопільська ОУНБ), «Письменники Одеси» і «Вчені Одеси» (Одеська ДНБ), «Краєзнавці Сумщини» (Сумська ОУНБ), «Історики та краєзнавці Чернігівщини» (Чернігівська ОУНБ).

Отож, враховуючи наведені дані, необхідно визнати, що краєзнавчі бібліографічні серії, які видають регіональні книгозбірні, здатні забезпечити системне інформування з багатьох актуальних аспектів історії краю, його культурного, наукового, мистецького, літературного життя.

На сам кінець, з огляду на підготовлені Національною спілкою краєзнавців «Перспективи розвитку краєзнавчого руху: пропозиції до проекту Державної програми розвитку краєзнавства на період до 2025 р.», які передбачають видання краєзнавчих біографічних і бібліографічних каталогів, запровадження проекту «Електронний каталог краєзнавчих видань», створення електронної бази даних про історію населених пунктів України та зниклих сіл [25], регіональним бібліотекам варто зосередити зусилля на підготовці краєзнавчих бібліографічних серій присвячених історії міст і сіл регіону, або, наприклад, розкритті історії родин, що залишили визначний слід у розвитку краю.

1. Вачиля, Н. М. Краєзнавча бібліографія - важлива складова діяльності бібліотеки [Закарпат. ОУНБ] / Н. М. Вачиля // Бібліотеки Закарпаття в добу перемін: матеріали міжвід. наук.-практ. конф., присвяч. 65-річчю Закарпат. ОУНБ. - Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2010. - С. 98-108.

2. Виноградова, О. Б. Репертуар краєзнавчих видань наукових бібліотек: традиції та інновації / О.Б. Виноградова, В.П. Кисельова // БІБЛІОТЕЧНЕ краєзнавство: нові технології: Матеріали міжнар. семінару, 22-23 берез. 2005 р. - Х., 2005. - С. 27-33.

3. Голуб, І. С. Видавнича діяльність Дніпропетровської ОУНБ у краєзнавчому аспекті: набутки, проблеми та завдання майбутнього / І.С. Голуб // БІБЛІОТЕЧНЕ краєзнавство: нові технології: Матеріали міжнар. семінару, 22-23 берез. 2005 р. - Х. : ХДНБ, 2005. - С. 51-56.

4. Голуб, І. С. Краєзнавчі відтінки видавничої палітри ДОУНБ : [краєзн. видав. діяльн. Дніпропетр. обл. універс. наук. б-ки] / І. С. Голуб // Бібліотечна Дніпропетровщина: Регіон. інформ.-метод. збірник. - 2006. - Вип. 5. - С. 75-82.

5. ВІКТОР ІЛАРІОНОВИЧ ДЗЮБА : біобібліогр. покажч. / Одес. держ. наук. б-ка ім. М. Горького ; упоряд. О. Г. Нуньєс. - Одеса : Астропринт, 2003. - 125 с. - (Письменники Одеси ; вип. 20).

6. Дрёмова, Т. Система краеведческих библиографических пособий Донетчины как составная часть национальной библиографии Украины / Т. Дрёмова // Бібл. форум України. - 2006. - №3. - С. 26-28.

7. ЖЕРТОВНА праця задля добра і величі рідного народу - обов'язок кожного українця : реком. список літ.-ри до 100-річчя від дня народж. ЯРОСЛАВА СТЕЦЬКА / Львів. обл. універс. наук. б-ка ; упоряд.: Л. Рудик, Г. Москович ; ред. Д. Дигас ; наук. ред. І. Лешнівська. - Львів, 2012. - 18 с. - (Поборники державності України).

8. ЗАЛИШАЄТЬСЯ з нами : до 100-річчя від дня народж. ПАВЛА АНДРІЙОВИЧА БАЙДЕБУРИ (1901-1985): Листок-сигнал / Донец. обл. універс. наук. б-ка ім. Н. К. Крупської; уклад. Т. М. Дрьомова. - Донецьк, 2001. - 4 с. - (Письменники Донеччини).

9. Заморіна, Т. Огляд бібліографічних видань Івано-Франківської ОУНБ ім. І. Франка (2003-2005 рр.) / Т. Заморіна // Бібл. планета. - 2007. - № 1. - С. 16-20.

10. ЗОЛОТІ імена в історії міста. Почесні громадяни КАТЕРИНОСЛАВА : біобібліогр. видання / Дніпропетр. обл. універс. наук. б-ка ; упоряд.: І. Голуб, В. Лазебник. - Дніпропетровськ, 2009. - 72 с. : іл. - (Достойники Придніпров'я).

11. Каганова, І. Я. Бібліографічна Чернігівщина: здобутки і перспективи видавничої роботи ОУНБ ім. В. Г. Короленка / І. Я. Каганова // Невичерпне джерело знань : матеріали наук.-практ конф., присвяч. 125-річчю з часу заснування Черніг. обл. універс. наук. б-ки ім. В. Г. Короленка / упоряд. Л. В. Феофілова. - Чернігів, 2004. - С. 49-52.

12. Каленюк, Л. М. Система краєзнавчих бібліографічних посібників РДОБ (1994-2004 рр.) / Л. М. Каленюк // Пріоритети діяльності Рівненської державної обласної бібліотеки: Зб. статей з досвіду роботи . - Рівне, 2006. - С. 98-104.

13. Камінська, К. Бібліографічна Чернігівщина: (2004-2005 рр.) / К. Камінська // Бібл. планета. - 2007. - №3. - С. 23-25.

14. КАТЕРИНОСЛАВСЬКА губернська земська управа в особах : біобібліогр. видання / авт. І. О. Кочергін ; упоряд. І. Голуб ; Дніпропетр. обл. універс. наук. б-ка. - Дніпропетровськ, 2010. -

132 с. : іл. - (Достойники Придніпров'я).

15. Краєзнавча робота в бібліотеках України : інформ. бюл. Вип. 13 / Держ. іст. б-ка України ; підгот. О. В. Михайлова ; ред. В. П. Кисельова. - К., 2002. - 34 с.

16. Краєзнавча робота в бібліотеках України : інформ. бюл. Вип. 18 / Держ. іст. б-ка України ; підгот. О. В. Михайлова, В. П. Кисельова. - К. : Арістей, 2007. - 72 с.

17. М. Л. КРОПИВНИЦЬКИЙ в ОДЕСІ : бібліогр. покажч. / Одес. держ. наук. б-ка ім. М. Горького ; упоряд. О. Г. Нуньес. - Одеса, 2006. - 214, [2] с. - (Літ. Одеса ; вип. 12).

18. Ксендзук, Е. Бібліографування творів Олени Пчілки та літератури про неї у Волинській ОУНБ ім. Олени Пчілки / Е. Ксендзук // Олена Пчілка і родина Косачів в історії інтелектуальної еліти України та Волині: матеріали XXXIII Всеукр. іст.-краєзн. наук. конф., присвяч. 160-річчю від дня народж. Олени Пчілки та 60-річчю з часу створення Колодяжнен. літ.-мемор. музею Лесі Українки, м. Луцьк - с. Колодяжне, 30 черв. - 1 лип. 2009 р. : наук. зб. - Луцьк, 2009. - Вип. 33. - С. 200-201. - (Минуле і сучасне Волині та Полісся).

19. Кухар, Л. Черкащина бібліографічна : (Огляд виданьЧеркаської ОУНБ ім. Т. Шевченка за 2003-2005 рр.) / Л. Кухар // Бібл. планета. - 2006. - № 4. - С.27-28.

20. Линник, О. К. Репертуар краєзнавчих видань Сумської обласної універсальної наукової бібліотеки / О. К. Линник // БІБЛІОТЕЧНЕ краєзнавство: нові технології : матеріали міжнар. семінару 22-23 берез. 2005 р. - Х. : ХДНБ, 2005. - С. 75-81.

21. Лой, В. Вінниччина бібліографічна: (Огляд видань за 2003-2005 рр.) / В. Лой // Бібл. планета. - 2006. - № 3. - С. 19-20.

22. Михайлова, О. В. Краєзнавча бібліографія: пошук балансу між традиціями та інноваціями / О. В. Михайлова // Українська культура: виклики сьогодення: матеріали Міжнар. наук.-практ конф. - К. : НАКККіМ, 2012. - С. 614-621. - (Х Культурол. читання пам'яті Володимира Подкопаєва).

23. Михайлова, О. В. Краєзнавчі бібліографічні посібники в сучасному інформаційному просторі України / О. В. Михайлова // Художньо-освітній простір України в контексті новітньої історії : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф., Київ, 22-23 листоп. 2007 р. - К. : «Вид. Дім Дмитра Бураго», 2007. - С. 109-114.

24. Нагорна, Г. М. Репертуар краєзнавчих видань Запорізької обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О. М. Горького / Нагорна Г. М. // БІБЛІОТЕЧНЕ краєзнавство: нові технології : матеріали міжнар. семінару, 22-23 берез. 2005 р. - Х. : ХДНБ, 2005. - С. 69-75.

25. Перспективи розвитку краєзнавчого руху: пропозиції до проекту Державної програми розвитку краєзнавства на період до 2025 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.history.org.ua/?literae&id=8665. – Назва з екрана.

26. ВАДИМ ПЕУНОВ [Текст] : (До 80-річчя від дня народж.): Листок-сигнал / Донец. обл. універс. наук. б-ка ім. Н. К. Крупської; склад. І. А. Пилипенко. - Донецьк, 2002. - 4 с. - (Письменники-ювіляри).

27. ПРОВІДНИК буремної доби. ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ : [біобібліогр. нарис] / Львів. обл. універс. наук. б-ка ; упоряд.: І. Лешнівська, Л. Рудик, Г. Москович ; ред. Д. Дигас ; наук. ред. І. Лешнівська. - Львів, 2012. - 72 с. : іл. - (Поборники державності України).

28. О. С. ПУШКІН в ОДЕСІ : бібліогр. покажч. / Одес. держ. наук. б-ка ім. М. Горького ; упоряд. Л. О. Жирнова ; наук. ред. Г. Д. Зленко. - Одеса : Друк, 2001. – 153 с. - (Літ. Одеса ; вип. 9).

29. ОЛЕКСА СЕРГІЙОВИЧ РІЗНИЧЕНКО (РІЗНИКІВ) : біобібліогр. покажч. / Одес. держ. наук. б-ка ім. М. Горького ; упоряд. О. Г. Нуньєс . - Одеса, 2006. - 83 с. - (Письменники Одеси ; вип. 23).

30. Синиця, Н. Краєзнавча бібліографія - важлива складова вивчення історії краю : [про краєзн. бібліогр. Хмельниц. обл. універс. наук. б-ки] / Н. Синиця // Історія України : маловідомі імена, події, факти : зб. ст. - К., 2001. - Вип. 16. - С. 276-279.

31. ПЕТРО СКУНЦЬ - поет, публіцист, громадський діяч : до 70-річчя від дня народж. : бібліогр. покажч. / Закарпат. обл. універс. наук. б-ка ім. Ф. Потушняка ; уклад.: М. Б. Бадида, О. А. Канюка. - Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2012. - 110 с. - (Корифеї Закарпаття: бібліогр.).

32. Степаненко, І. П. Статус і розвиток функцій регіональної бібліотеки у сучасних умовах : [про серійні краєзн. видання Запоріз. обл.універс. наук. б-ки ім. О. М. Горького] / І. П. Степаненко // Бібліотечна орбіта інформаційного суспільства : до 60-річчя заснування Закарпат. обл. універс. наук. б-ки. - Ужгород, 2005. - С. 286-289.

33. ІВАН ФРАНКО в ОДЕСІ : бібліогр. покажч. / Одес. держ. наук. б-ка ім. М. Горького ; упоряд.: Г. Д. Зленко, О. І. Кравченко. - Одеса : Друк, 2001. - 103 с. - (Літ. Одеса ; вип. 8).

34. ЮРІЙ ШКРОБИНЕЦЬ - поет та перекладач : до 80-річчя від дня народж. : бібліогр. покажч. / Закарпат. обл. універс. наук. б-ка ; уклад.: М. Б. Бадида [та ін.]. - Ужгород : Вид-во В. Падяка, 2008. - 99 с. : фото. - (Корифеї Закарпаття: бібліогр.). - укр. та угор. мовами.

Вікторія МІСЮРА

МИСТЕЦЬКЕ УТВЕРДЖЕННЯ РІДНОГО КРАЮ

"Краєзнавство – це перший ступінь, перша прикмета раціональної освіти – знати своє найближче оточення, знати минуле і сучасне свого народу і відчувати себе живим і свідомим членом живого, свідомого і об'єднаного організму".

Іван Франко

Краєзнавство як синкретична галузь дослідництва в Україні починає виникати на початку позаминулого століття. Зацікавлення минувшиною, будучністю рідного краю несуть в собі не лише наукові дослідницькі організації, музеї та бібліотеки, а й вищі навчальні заклади. Серед них не останнє місце на теренах давньої Волинської землі займає Рівненський державний гуманітарний університет. Звичайно, важливу діяльність в ньому розгортає кафедра образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, бо готуючи молодих спеціалістів, спрямовує їхню мистецьку діяльність у напрямі краєзнавчих досліджень і при виконанні бакалаврських та дипломних робіт [4, 56].

З початком XXI ст. історики, етнографи та мистецтвознавці все більшого значення надають вивченню народних художніх ремесел, промислів як важливих галузей декоративно-прикладного мистецтва. Рівненськийнавчальнийзакладгуманітарного спрямування намагається надати ґрунтовну підготовку молодих спеціалістів у напрямі майбутнього утвердження у сучасному постмодерністському просторі [6, 34]. Кафедра образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва пройшла вже унікальний шлях становлення, бо започатковувалася з кафедри українознавства – в умовах Рівненського державного інституту культури, в якому формувалися нові українознавчі та естетичні ідеали. Аналіз мистецько-краєзнавчої діяльності, як одного із провідних напрямів, засвідчує, що українське народознавство, особливо минувшина, нині у стінах університету набуває чи не найпріоритетніше місце, що виокремлює статус навчальної та творчої діяльності кафедри.

До створення кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва в Рівному на західноукраїнських землях функціонували живі традиції декоративно-прикладного мистецтва, народного та авторського. Тому-то саме мистецьке середовище спонукувало відкриття та утвердження науково-креативного осередку, бо мистецькі орієнтири Рівненщини уже окреслювалися заслуженими майстрами народної творчості України Ганною Леончук з м. Володимирця, Уляною Кот – с. Крупове Дубровицького р-ну, Василем Позніком м. Сарни, Марією Шевчук – м. Рівне [3, 50; 5, 158, 180, 264; 6, 98]. Напрямами класичних волино-поліських традицій опікувався Рівненський обласний центр народної творчості, а тому орієнтація мистецької підготовки молоді прогнозувалась високою.

Тема краєзнавства Інституту мистецтв РДГУ активно домінує через призму мистецьких студій кафедри образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва яка успадкувала традиції кафедри українознавства, зокрема дослідництва Г.С. Дем'янчука, В. М. Цятка, В.І Маключенка, С.І. Шевчука, П.О. Лобаса та ін. Мистецькі підходи частково теоретично обґрунтовані у посібнику «Українське краєзнавство» Г.С. Дем'янчука. Креативна творчість засвідчується і в студентських творах: гобелен «Земля предків – Полісся», гобелен «Волинь», керамічний пласт «Відгомін віків» та ін.

Бакалаврські та дипломні роботи студентів є важливими з тої точки зору, що вони не лише ставлять перед собою навчальну мету, але дозволяють оцінити своєрідну систему цінностей молодих митців у галузі краєзнавчих досліджень легенд, переказів, звичаїв, традицій, архітектурно-мистецьких комплексів Волині. При розгортанні даної проблеми, нами було визначено, що серед усіх мистецько-навчальних тем найбільше студенти цікавляться саме тими, що відображають фольклорно-мистецькі особливості давньої Волині. Сучасний етап духовного розвитку суспільства та молодого покоління характеризується зростанням зацікавлення до історії, героїчного минулого нашої Батьківщини. Цей інтерес закономірний і зрозумілий. Він є одним із проявів всебічного розвитку особистості в розвинутій демократичній державі.

Для створення декоративних творів

(тематичних та орнаментальних) основна увагастудентівакцентуєтьсядлянабуттяними навиків досвіду як загальнонаціонального, так і етнорегіонального. Виконання зразків декоративно-прикладного мистецтва спрямовується в основному на творення художнього ткацтва, вишивки, кераміки, деревообробництва. Творча інтерпретація образно-декоративних мотивів народного візійного мистецтва сприяє послідовному розвитку здібностей, власних уподобань молодих митців. Підсумком усього навчального процесу студентів у ВНЗ є завершення ними роботи в матеріалі для державної звітності перед МОН України.

Темарій творчих краєзнавчих робіт обґрунтовується науковим дослідженням сучасних технологій, реалізації задуму в матеріалі. Спрямування візійності відбувається за критеріями сучасних стильових підходів, вимог як архітектонічних, так і композиційних, що виокремлюється у чотирьох найважливіших напрямах: історичному, філософському, релігієзнавчому та краєзнавчому.

Краєзнавчий підхід висвітлюється розкриттям історії рідного краю через народні легенди, перекази, обряди (художній текстиль: гобелен «Перлина Полісся», гобелен «Духовна скарбниця м. Корця. Троїцький монастир», декоративне панно [далі декор. панно] «Волинь моя, краса моя» [2, 32], гобелен «Волинське весілля» [2, 41], об'ємно-просторова композиція «Поліська полька» [2, 43], гобелен «Поліські овиди» [2, 31], гобелен «Співає, плаче Ярославна», декор. панно «Над вертепом звізда ясна» [2, 37]; художня кераміка: декоративний пласт [далі декор. пласт] «Місто гордого народу» [2, 44], декоративна композиція [далі декор. композиція] «Моє Полісся, краю мій пісенний» [2, 42], декоративні підсвічники «Купальські вінки» [2, 39], декор. пласт «На Поліссі, на весіллі» [2, 39], декор. композиція «Легенди рідного краю» [1, 2], декор. композиція «Народні пісні - живий літопис України» [1, 4]; художні вироби з дерева: декор. пласт «Корець – місто моє» [2, 18], декор. пласт «Мелодії Волині» [2, 28], декор. композиція «Мій рідний край, моє Полісся» [2, 33], декор. пласт «Поліський край – земля майстрів» [2, 40], об'ємно-просторова композиція «Пісня про Бондарівну» [2, 37]; декор. пласт «Моє місто Дубно» [2.30]); найбільш визначні і маловідомі архітектурні, археологічні пам'ятки (художній текстиль: гобелен «Старе Рівне» [2, 13]; художня кераміка: декор. пласт «Дубенська дівоча вежа» [2, 17], об'ємно-просторова композиція «Замки України», декор. пласт «Архітектурна спадщина м. Рівного» [2, 22], декор. панно «Архітектурні пам'ятки с. Великі Межирічі» [2, 24]; художні вироби з дерева: декор. пласт «Архітектурні пам'ятки м. Корця» [2, 24], декор. пласт «Пересопниця» [1, 39], декор. композиція «Історико-архітектурні пам'ятки Дубенщини» [1.15], декор. панно «Архітектурні пам'ятки Острога» [2, 12], декор. пласт «Архітектурні пам'ятки Житомирщини» [2, 23], декор. композиція «Клевань - місто історичне» [2, 13]; декор. панно «Замки Рівненщини»)[2, 30].

Мистецькі твори студентів характеризуються високою майстерністю виконання, набутою інтелектуально-естетичною довершеністю роботи в матеріалі через активне переосмислення краєзнавчих досліджень. Креативні зразки студентських робіт милують очі в інтер'єрах аудиторій, кабінетів, коридорів приміщень університету, мають постійних глядачів у виставкових залах. Про якість підготовки кадрів свідчить, зокрема, участь випускників у виставках, міжнародних симпозіумах і пленерах в історичних місцях Великої Волині.

Населення міста, області, зокрема викладачі, вчителі, мистецтвознавці, студенти та учні, знайомляться з творчими набутками випускників кафедри під час відкритих захистів кваліфікаційних, дипломних робіт, тематичних виставок у найпрестижніших залах рівненського відділення Національної спілки художників України, Рівненського обласного академічного музично-драматичного театру, Рівненської обласної наукової бібліотеки, обласної бібліотеки для юнацтва, обласного краєзнавчого музею, Національного університету «Острозька академія», у краєзнавчих музеях області, в містах Сарни, Березне, Острога – Рівненщини, а також м. Нетішина Хмельницької області. Творчі роботи кафедри виставлялися на художній республіканській виставці «Освіта – 2005». Набутки викладачів та студентів представлялися в експозиціях під час творчих звітів Рівненщини у м. Києві 1994, 1999, 2003, 2009 рр.

Мистецькі краєзнавчі твори студентів у контексті експозиційної роботи можуть бути доповненням експозиції етнографії, історії краю різних періодів, а також створювати уявлення про процеси розвитку культури регіону. У них розкривається своєрідне

бачення етнографічно-фольклорних своєрідностей нашого краю, пам'яток старовини та наукові здобутки сучасних дослідників Рівненщини.

У складний період глобалізації та нівелювання національних традицій кафедра образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва РДГУ усвідомлює свої завдання щодо збереження мистецьких, національних та самобутніх регіональних звичаїв, обрядів, розвитку української літератури, народного і професійного образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва, збагаченні мистецтвознавчої науки, сприяючи входженню їх у європейський та світовий простір.

Тому, краєзнавчий компонент у студентських творчих роботах виявляється в умінні осмислити знання про природу, людину, суспільство, культуру, освіту; формулювати соціально-педагогічні завдання та розв'язувати їх, порівнювати заплановані результати із здобутими, оцінювати та коригувати як власну діяльність, в кожному краї у співпраці з науковцями, уміння працювати з науковими джерелами, базами даних та інформаційними краєзнавчими ресурсами, комп'ютером, опановувати різними видами краєзнавчої діяльності на репродуктивному і творчому рівнях.

Значимо, що кафедра Інституту мистецтв РДГУ формує фахівця в галузі декоративно-прикладного мистецтва, сучасного педагога-творця, педагога-новатора з успадкуванням досвіду минувшини, відповідно запитів XXI ст., а тому плекання митця-краєзнавця має особливу значимість.

Книга реєстру та описів бакалаврських і дипломних робіт. 2000-2005. – 48 с.

Книга реєстру та описів бакалаврських і дипломних робіт. 2006-2013. – 46 с.

Майстри народного мистецтва Української РСР. – К.: Мистецтво, 1966 р. – С. 157.

Рівненський державний гуманітарний університет: історія та розвиток (1940 – 2010 роки) / За ред. проф. Р.М.Постоловського. – Рівне: Волинські обереги, 2012 р. – 316 с.

Столярчук Б.Й. Митці Рівненщини. Енциклопедичний довідник. 2-ге вид., допов. і перероб. – Рівне: видавець О.Зень, 2011. – С. 386.

Творчістю та наукою утверджуєм / Упор. С.І. Шевчук. – Рівне: Волинські обереги, 2013. – 204 с.

Шевчук Степан Червоними і чорними нитками. – Рівне: Волинські обереги, 2007. – 98 с.

Володимир МУШИРОВСЬКИЙ

ДОСЛІДНИК, МУЗЕЄЗНАВЕЦЬ, ЕКСПОЗИЦІЙНИК

(до ювілею Пономарьової Т.О. – завідувача сектору давньої історії Рівненського обласного краєзнавчого музею)

Музей і особистість – поняття нероздільні. Пошук і дослідження, знайдене і відтворене, захищене і збережене – це єство працівника музею, що вболіває за історію та культурні пам'ятки свого краю. Дослідник, музеєзнавець, експозиційник – цими словами можна охарактеризувати Пономарьову Тетяну Олександрівну, яка більше 40 років свого життя працює на ниві краєзнавчої музейної справи, дбаючи про охорону, збереження і розвиток її на Рівненщині.

Пономарьова Т.О. народилась 2 жовтня 1948 року в місті Гвардійськ Калінінградської області (Росія) в сім'ї військовослужбовця. Закінчивши в 1966 році середню школу у місті Ізяславі Хмельницької області, з 1966 по 1971 рік навчалась на історичному факультеті Саратовського державного університету імені Чернишевського, по закінченні якого отримала спеціальність викладача історії і суспільствознавства. З серпня 1972 року працює в Рівненському обласному краєзнавчому музеї, спочатку на посаді старшого наукового співробітника відділу науково-освітньої роботи (1972-1974рр.), потім завідувачем відділу дорадянського періоду (1974-1991рр.), провідним науковим співробітником відділу історії (1996-1998рр.), завідувачем відділу історії (1998-2005рр.), а з жовтня 2005 року – завідувачем сектору давньої історії [2]. З 1991 по 1996рр. працювала викладачем кафедри культурології Рівненського державного гуманітарного університету.

Тетяна Олександрівна – знаний на Рівненщині фахівець музейної справи, вона доклала максимум особистих зусиль та знань для організації наукової і експозиційної роботи Рівненського обласного краєзнавчого музею. З її безпосередньою участю перебудовано зал козацької доби, розширено зал археології, художньо переоформлені і доповнені експонатами з нових надходжень зали давньої Русі і середньовіччя. В експозиції, підготовленій нею, вперше були виставлені два унікальні мечі і шолом періоду Київської Русі, знайдені під час археологічних розкопок у літописному Дорогобужі експедицією під керівництвом Б.Прищепи. Експозиція стала більш пізнавальною і зрозумілою для відвідувачів. А реконструкція давньоруського городища Дорогобуж, макет якого у 2010 році встановлено в центрі залу (автор Є.Малиновський, наукові консультанти Б.Прищепа, Т.Пономарьова, Н.Кожушко), дає повне уявлення про Дорогобуж станом на 31 березня 1157 року. Саме події цього дня і року описані в Літописі Руському і відтворені на макеті.

За час роботи в музеї Тетяна Олександрівна Пономарьова брала участь у побудові експозицій музеїв в м. Сарни, м. Корець, смт. Млинів, м. Радивилів, смт. Березне, музею-заповідника «Козацькі могили» і культурно-археологічного центру у Пересопниці тощо. Практично ні одна експозиція з давньої історії не створювалась без Т.О.Пономарьової і працівників її відділу. Вона – ініціатор і організатор тематичних виставок в рідному музеї, які залишили багато вражень у рівнян і гостей міста. Серед них слід назвати виставки «Старе Рівне» (1993), «Стежками поля Берестецького» (2012), «Сто ілюстрацій творів В.Г.Короленка» (2002) [1].

Між тим діапазон наукових пошуків Тетяни Олександрівни все більше розширюється, все вагомішими стають їх результати. За час роботи в музеї нею було представлено і опубліковано біля 50 наукових і науково-методичних праць, серед них – про життя і творчість відомого російського і українського письменника В.Г. Короленка, про рівненську бібліотеку князів Любомирських, про дослідження поля Берестецької битви 1651 року та інших. Вона також є автором праць з музеєзнавства – путівників, пристендових проспектів, буклетів, тез наукових конференцій, історико-краєзнавчих та історико-культурних нарисів і оглядів, окремі з яких видавались у співавторстві з колегами по музейній роботі і викладачами вищих навчальних закладів.

Але чи не найбільшим науковим доробком дослідниці, якому вона присвятила багато років, було дослідження життєвого і творчого шляху В.Г.Короленка. Ще в 1983 році до 130-річчя від дня народження письменника на допомогу індивідуальним

відвідувачам нею був підготовлений ілюстративний пристендовий проспект до експозиції, присвяченої В.Г.Короленку, що мав назву «Людина з великим і сильним серцем». «В.Г.Короленко – людина великого і світлого обдарування, його роздуми про життя, людину в наш час набули особливої ваги й актуальності. Передусім, це проблеми гуманізму, які письменник не лише аналізував у теоретичній площині, але і намагався практично реалізувати» [7, 3].

В подальші роки, працюючи в музеї і як активний учасник міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій, присвячених В.Г.Короленку, вона продовжує розвивати цю тему. Протягом 1994-2005рр. нею було підготовлено і опубліковано ряд статей та інформативних матеріалів про В.Г.Короленка і його перебування на Рівненщині. Серед них такі праці: Родина В.Г.Короленка на Волині // Волинь велика : Минуле і сучасне (матеріали міжнародної наукової конференції). – Хмельницький –Ізяслав – Шепетівка, 1994; В.Г.Короленко на Рівненщині // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею (далі РОКМ). – Вип.І. – Рівне, 1996; Рівненські малюнки В.Г.Короленка // Діячі науки і мистецтва рідного краю у розвитку української національної культури : Збірник матеріалів і тез наукової конференції Рівненського державного гуманітарного університету (далі РДГУ). – Рівне, 1996; Короленкіана О.Храбровецького у фондах РОКМ // Діячі науки і мистецтва рідного краю урозвитку української національної культури: Збірник матеріалів і тез наукової конференції РДГУ. – Рівне, 2000; В.Г.Короленко в пам'ятках образотворчого мистецтва (за матеріалами фондів РОКМ) // Велика Волинь: Тези науково-практичної конференції Українського товариства краєзнавців. – Житомир, 2003; В.Г.Короленко і Рівненщина (до 150-річчя від дня народження). Бібліографічний покажчик. - Рівне, 2003; Вивчення рівненського періоду життя та творчості В.Г.Короленка // Збірник наукових праць Полтавського державного педагогічного університету ім. В.Г.Короленка. - Полтава, 2004; В.Г.Королено про гімназію, її учнів та педагогів // Наукові записки РОКМ. – Вип.ІІ. – Рівне, 2004; Культурологічні аспекти історіографічних поглядів В.Г.Короленка // Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку. – Рівне : РДГУ,2005.

Але підсумком її багаторічного дослідження життя і творчості В.Г.Короленка стало видання книги «Світла особистість в імперії темряви», яка побачила світ в 2010 році.

У своїй науковій, пошуково-дослідницькій роботі Тетяна Олександрівна опрацьовує велику кількість джерел : архівних документів, наукових статей, монографій, мемуарів, науково-публіцистичну літературу, періодичні видання тощо. Особливо вражає географія досліджень архівних джерел : це архіви Російської федерації – Вологодський, В'ятський. Красноярський обласний архіви, Російські історичні архіви Москви і Санкт-Петербурга, Російський державний архів давніх актів, Російський воєнно-історичний архів, Центральний державний історичний архів України, державні обласні архіви Житомирської та Рівненської областей. Тільки при написанні книги «Світла особистість в імперії темряви» було використано більше 250 джерел [7, 264-278].

У післямові до своєї праці про життя і творчість В.Г.Короленка Тетяна Олександрівна зазначає: «Все, створене Володимиром Галактіоновичем, –письменником, громадянином і просто людиною, може бути достовірним свідоцтвом про ту Росію, Україну, Волинь, яких вже немає, але які багато в чому зумовили наш теперішній час і майбутнє» [7, 181].

Дослідницька, пошукова робота, зібрані експонати дали можливість працівникам історичного відділу музею відкрити у 1993 році меморіальний зал, присвячений В.Г.Короленку, який навчався в нинішньому приміщенні музею, де розташовувалася в ті часи чоловіча гімназія. Цей зал після певної перебудови і вдосконалення до сьогодні працює і приймає відвідувачів (Рис. 1).

Археологічні дослідження, які проводив РОКМ на полі Берестецької битви під керівництвом Ігоря Кириловича Свєшнікова і в яких брала активну участь Т.О.Пономарьова у 1976-1993 роках, зумовили вивчення нею ще однієї важливої теми – історії Берестецької битви 1651 року. Проведення таких досліджень було першою спробою в українській історичній науці дослідити місце битви XVII ст. археологічними методами. Загальний обсяг робіт вражає. За час роботи експозиції (1970-1994рр.) було досліджено 2,5 га суцільної площі, виявлено 91 людський і 56 кінських кістяків, знайдено понад 5000 унікальних достовірно козацьких речей [3, 8-10]. У 1986

Рис. 1. Працівники відділу історії комунального закладу "Рівненський обласний краєзнавчий музей" Рівненської обласної ради Тетяна Пономарьова (зліва) і Наталя Кожуко в залі, присвяченому В.Г. Короленку. Фото З. Заболотної.

році Тетяною Пономарьовою у співавторстві з І.Свєшніковим за результатами розкопок було видано каталог найважливіших знахідок з місця Берестецької битви [5]. У співавторстві з архітектором П.А.Ричковим у 1986 році нею була підготовлена стаття про відтворення Берестецької битви на макеті [6], а в 2005 році за матеріалами наукової спадщини І.К.Свєшнікова виходить з друку хрестоматія «Берестецька битва 1651 року мовою документів» [4]. Тетяна Олександрівна продовжує працювати над цією темою, і сподіваємось, що ближчим часом побачить світ ще одна її книга про археологічні дослідження і реставрацію пам'яток з поля Берестецької битви.

Тетяна Олександрівна брала участь в археологічних експедиціях, які досліджували давньоруські городища Дорогобуж (1975-1976рр.), Муравиця (1975-1978рр), Пересопниця (1978-1980), а також була учасницею експедицій з обстеження і взяття на облік історичних і художніх цінностей, що знаходяться в православних церквах Рівненщини (70-80рр. XXст.), в етнографічних експедиціях тощо. Досвід музейної роботи Тетяна Олександрівна здобувала під час стажування в музеях Москви, Києва, Санкт-Петербурга тощо, але найбільший досвід вона здобула під час практичної роботи у рідному Рівненському краєзнавчому музеї, де стала відомим науковцем.

Не буде перебільшенням сказати, що практично завжди музейний працівник рано чи пізно звертається до елементів музейної педагогіки для того, щоб підготувати відвідувача до прочитання музейної інформації, уміти організуватися в музейній сфері, розуміти мову музейної експозиції і – основне – визначити методичні основи процесів навчання, виховання і розвитку людини в умовах музею. Як музейний працівник з великим досвідом роботи, Тетяна Олександрівна розмірковує над цими питаннями у своїй статті «Музейна педагогіка», що була опублікована у міжвузівському збірнику наукових праць «Українська культура : минуле, сучасне та шляхи розвитку». – Вип.І. – Рівне, 1997.

Свої знання Тетяна Олександрівна щоденно передає молоді, учням, студентам під час проведення екскурсій, практичних занять зі студентами, що проходять в музеї, та лек-

цій у Рівненському державному гуманітарному університеті, де вона працює за сумісництвом, здобувши звання доцента кафедри культурології. З численними повідомленнями, статтями вона виступає і публікується в засобах масової інформації: у пресі, на радіо і на телебаченні.

Її робота не залишилася непоміченою. У 1986 році Пономарьова Т.О. за сумлінне ставлення до своїх службових обов'язків, активну громадську роботу нагороджена медаллю «За трудовое отличие». У 2009 році за активну роботу у сфері охорони і збереження культурної спадщини Рівненської області була відзначена премією обласної ради ім. І.К.Свєшнікова. У 2013 році як ветерана Рівненського обласного краєзнавчого музею її було відзначено стипендією Голови Рівненської обласної державної адміністрації. Тетяна Олександрівна заслужено нагороджувалася відзнаками Міністерства культури СРСР, УРСР, обласного управління культури, громадських організацій. Вся її робота в музеї спрямована на збереження пам'яті про людей, про їх життя і діяльність, на збереження і примноження духовних цінностей, історичної і культурної спадщини нашого краю.

Слід відзначити такі риси її характеру, як наполегливість, відповідальність, працелюбність, товариськість і невичерпний оптимізм. В рік свого ювілею вона сповнена прагнення і надалі відкривати безмежний світ історії свого краю для вдячних читачів її статей і книг, для відвідувачів музею. У її планах – написання і видання нових книг, путівників, статей у наукових збірниках та періодичних виданнях. Тетяна Олександрівна користується авторитетом серед друзів і колег, які бажають їй нових успіхів та досягнень.

---

1. Архів РОКМ. Журнал обліку виставок 1985-2012рр.

2. Архів РОКМ. Особова справа Пономарьової Т.О. 1972-2013рр.

3. Булига О. Археологічні матеріали Ігоря Свєшнікова у фондах РОКМ / О. Булига, Т. Пономарьова // Збірник тез наукової конференції «Життєвий та творчий шлях І.К.Свєшнікова (до 90-річчя від дня народження видатного історика-археолога)». – Рівне : СПД ФО Нестеров С.Б., 2005.– С.8-10.

4. Пономарьова Т. Берестецька битва 1651 року мовою документів. Хрестоматія. За матеріалами наукової спадщини І.К.Свєшнікова / Т.Пономарьова, В.Виткалов. – Рівне, 2005.– 403с.

5.Пономарьова Т. Каталог найважливіших знахідок з місця Берестецької битви 1651р. / Т.Пономарьова, І.Свєшніков // За матеріалами археологічної експедиції музею. – Рівне, 1986. – 12с.

6. Пономарьова Т. Відтворення Берестецької битви на макеті / Т.Пономарьова, П.Ричков // Тези Міжнародної науково-практичної конференції до 340-річчя Берестецької битви. – Рівне, 1991.– 49-51.

7.Пономарьова Т. Світла особистість в імперії темряви. – Рівне : ВАТ «Рівненська друкарня», 2010. – 302с.

Інна НАГОРНА

«АНТІН НИВИНСЬКИЙ ТА ГАЛИНА ЖУРБА. ВОСКРЕСЛІ ІМЕНА»

Імена Антона Нивинського та Галини Журби часто з'являються на сторінках волинської та галицької періодики 20-30-х років. Тодішні українці знали їх як родину активних просвітян і талановитих письменників. Нинішнім читачам ці імена невідомі, бо все, що написалося ними, було під забороною.

Народився Антін Нивинський (літературний псевдонім Антін Чекмановський) 3 серпня 1890 р. у селі Тинному, біля Рівного (нині околиця Рівного). Батько - урядовець, мати – із роду священиків Чекмановських. Навчався у Рівненській гімназії.

Під час Першої світової війни побував на фронті. На початку 1917 року повертається до Рівного і поринає в національно-політичну діяльність (Рис. 2).

Рис. 2. Обкладинка книги Антона Нивинського "Віки пливуть над Києвом" (Рівне: Азалія.- 2012).

Ось як згадувала про свого чоловіка письменниця Галина Журба у передмові до другого видання повісті А.Чекмановського «Віки пливуть над Києвом» (Нью-Йорк: Наша Батьківщина. – 1964 р.) : «...Один з найактивніших організаторів національно-культурного й політичного життя Рівенщини, рівенської «Просвіти»; довголітній член управи й секретар тієї останньої. Як громадський робітник, скромний і працьовитий, далекий від роблення будь-якої кар'єри на громадській ниві, проробляє довгі роки, поруч з іншими, цю «чорну», невидну роботу, яка згодом лягла в основу національно-політичного відродження Волині.

З упадком української державности та приходом польської окупаційної влади на західню Волинь, Антін Нивинський стає в ряди безкомпромісових борців проти тієї влади і з цих позицій не сходить до самого кінця польської окупації українських земель. Підпорядкувавши цілком своє особисте життя тій політичній боротьбі, живе весь час у тяжких матеріяльних злиднях, мешкаючи в Рівному та Здолбунові (1920—1933 рр.). Як журналіст, працює постійно у місцевих волинських часописах: «Громада» в Луцьку, яку сам редагує (1923 р.), потім як співпрацівник «Української Громади», яку видає пок. сен. Черкавський; також у «Громадському Голосі» та гумористичному „Зизі» (Львів).

Літературну діяльність розпочинає дуже молодим, друкуючи свої перші оповідання в «Українській Трибуні» (Варшава, 1920 р.), новеля «Ті і та» та ін. В альманасі «Метуса» 1922 р. оповідання: «Соняшні сльози», «Зейда Пук», «Пані Ія та Кардинал», «Рибалка Круть» та багато інших. В «Новій Україні» (Прага, 1925 р.) новеля «Легенда про безодню» та у варшавському альманахові-квартальнику «Ми» (1933) оповідання «Поліщуцька мати», — всі три гарні довгі оповідання з циклю «Поліські оповідання». У львівському літературно-мистецькому журналі «Назустріч» (1936) — новеля «Самсон і Даліля».

З недрукованих речей Чекмановського, які пропали будь у Львові з приходом большевиків 1939 року, будь у варшавській пожежі 1944 року, були: «Збірка поліських оповідань», з яких друковані були вищезгадані три, «Рибалки», «Охрим Сірин», історична повість «Полум'яний їздець» та «Здобувачі», написані між 1933—1939 роками. Усі загинули в рукописах.

Антін Нивинський (Чекмановський) помер 3 грудня 1945 року в Скаржиську, в Польщі, під большевицькою окупацією, в самоті й забутті, переживши перед тим ціле пекло варшавського повстання (1 серпня — 16 вересня 1944 року), на хворобу серця, яку завдячує важким умовам польської окупації Волині та громадській праці в цих умовах, матеріяльним злидням, неоднократному пересиджуванню у в'язниці, тощо.

З усього письменницького дорібку Антона Чекмановського залишилася одинока, мабуть, повість «ВІКИ ПЛИВУТЬ НАД КИЄВОМ», видана вперше у Львові, 1938 р. (видавництво «Батьківщина»), якої єдиний примірник зберігся у д-ра Івана Дурбака, дякуючи якому, маю можливість перевидати її тепер та поручити ласкавій увазі читачів» .

Навесні 1925 року Антін Нивинський з дружиною Галиною Журбою переїздять з Рівного до Здолбунова. Саме у Здолбунові вони відновили діяльність «Просвіти» і співпрацювали з місцевою книгарнею «Відбудова». Тоді вони розповсюджували українські часописи, книги, створювали бібліотеки, читальні.

Найповажніший рівненський краєзнавець минулого століття Григорій Дем'янчук у своїй книзі дослідницьких нарисів «Воскреслі для життя» (Рівне: Оріана. – 1998 р.) писав: « ... На основі знайдених архівних документів можна передусім більше сказати про його просвітянську і політичну діяльність та умови життя в Рівному і Здолбунові. Був одним з членів-засновників «Просвіти» в Рівному у жовтні 1917 року (про це дізнаємося з поліційних донесень та його статті в «Українській Громаді» (Луцьк, 1927, ч.18). Мав стосунки з ініціатором створення «Просвіти» головою повітової земської управи Федором Сумневичем, із сенатором Олександром Карпинським – головою ради «Просвіти», Миколою Литвицьким (літературний псевдонім «Бурлака») – віцеміністром внутрішніх справ УНР у 1920-1921 рр. На початку 20-их років весь час проживав у Рівному, з квітня 1924 року на деякий час переїжджає у Луцьк, де працює в газеті «Громада».

Перший арешт стався в жовтні 1923, другий – у квітні 1925, третій – у лютому 1927, четвертий – у березні 1928 років. Звинувачувався в антидержавній діяльності: спочатку – в «комуністичній» (доказом були деякі«червоні»видання,виявленіприобшуку), потім - в українській націоналістичній. У протоколах допитів та інших документах слідства зафіксовано багато фактів, які конкретизують життєпис А.Нивинського, надрукований Галиною Журбою. На слідстві 1925 року, де йому інкримінували «поширення комуністичної літератури», один із свідків переконав прокуратуру, що А.Нивинський – «український націоналіст,хоч мав деякі книжки комуністичного змісту». Сам звинувачений зізнався: «До комуністичної партії не належу, комуністичної літератури не розповсюджував, ніяких політичних зібрань не організовував, належу до Української соціалістично-радикальної партії і як голова «Просвіти» в Здолбунівському районі працював на культурно-освітній ниві». Галина Журба, яка теж «проходила» в цій кримінальній справі, свідчила: «Політикою не займаюсь. У 1924 році як письменниця одержала від Нивинського, який був тоді редактором газети «Громада» в Луцьку, один номер радянського журналу «Червоний шлях» та один екземпляр американського комуністичного часопису з метою написання «Літературної хроніки» для «Громади».

Наведемо ще кілька рядків з поліційних спостережень: «З Луцька приїжджає (у Рівне) рідко, зустрічається з Козубом, Кентржинським, Остапчуком (діячі рівненської «Просвіти». – Авт.) і того ж дня виїжджає... Переніс свою активність до Луцька». Поліційні «слідопити», називаючи його «організатором повстанських боївок», скаржаться начальству, що він «досконало конспірується».

Дружина Антона Нивинського – Галина Журба (Гелена Мавикіївна Домбровська) народилася 11 січня 1888 року в містечку Соболівці Гайсинського повіту на Поділлі. У 1911 році виїжджає до Києва, де проживає до 1920 року. Друкується у газетах «Нова Рада» та в «Київській газеті». У 1917 році працює перекладачем в секретаріаті польських справ при Центральній Раді. 1920 року виїздить з Києва до Варшави, далі – до Рівного. У Рівному працює сестрою милосердя у шпиталі, пізніше – бібліотекарем. У «Просвіті», яку заснував Нивинський, була громадською бібліотекаркою. Одночасно читає лекції про історію українського народу та про природу рідного краю. У статті «З'ясування позицій», надрукованій газетою-однодневкою «Боротьба»,що була випущена в Рівному 22 січня 1922 р. і конфіскована та заборонена, Галина Журба писала:

«Мета наша вкорінити глибоко в думку нашого працюючого народу почуття національної гідності, незалежности, самородности й віри у свої власні сили і в цих засадах виховувати український нарід... Бо нічого не вартий той нарід, що культурно слабий, а політично не організований»(Рис. 1).

Рис. 1. Обкладинка книги Галини Журби "Зорі світ заповідають" (Рівне: Азалія.- 2011).

Найкращими творами письменниці можна вважати повісті «Зорі світ заповідають...» та «Революція йде...», опубліковані в 1930-их рр. в «Українській бібліотеці», яку видавав Іван Тиктор. На той час вони вийшли чималими накладами – 5 тисяч примірників. Твори отримали схвальні відгуки. А про Г.Журбу в Західній Україні почали говорити як про одну з найталановитіших тогочасних українських письменниць. Але перевидань своїх повістей вона так і не дочекалася.

І ось, нарешті, сталося: вперше в Україні у серії «Бібліотечка Літературного музею Уласа Самчука в Рівному» вийшли окремими книгами повісті Галини Журби «Зорі світ заповідають...» (2011 р.) та Антона Нивинського «Віки пливуть над Києвом» (2012 р.) Читачі мають змогу відкрити для себе талановитих письменників, які чудово володіють українським словом, яскраво зображають життєві реалії і ненав'язливо їх осмислюють[1- 9].

1. Дем'янчук Григорій. Воскреслі для життя. - Рівне: Оріана. – 1998 р.

2.Журба Галина.Зорі світ заповідають... - Рівне: Азалія. - 2011 р.

3. Журба Галина.Нивинський Антін.// Літопис Волині. Ч. 6. – Вінніпег. – 1962 р.

4.Заремба Ярослав.Передмова. // Чекмановський А. Віки пливуть над Києвом. – Львів: Батьківщина. – 1938 р.

5.Наріжний Симон. Українська еміграція. Частина перша. – Прага. – 1942.

6. Нивинський Антін.Віки пливуть над Києвом. - Рівне: Азалія. - 2012 р.

7.Самчук Улас.Листи до Галини Журби. – Відділ рукописів Інституту літератури ім.Т.Г.Шевченка НАН України. Фонд №195.

8.Фонди Рівненського обласного краєзнавчого музею.

9.Чекмановський Антін. Віки пливуть над Києвом. – Нью-Йорк: «Наша Батьківщина». - 1964.

Валентина НАДОЛЬСЬКА,
Ольга ЗИЦИК

СТАНОВЛЕННЯ КАМІНЬ-КАШИРСЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

Щодня мільйони людей у світі, прагнучи збагатити свої знання, відвідують музеї. Саме музеї дають змогу побувати в далекому минулому, побачити сьогодення людства, його здобутки, і навіть зазирнути у майбутнє.

У наш час велика роль відводиться музеям на громадських засадах. Це окрема група музеїв, що створюються з ініціативи громадськості при школах, промислових підприємствах, будинках культури та інших культурних закладах, установах і організаціях [9, 58].

Станом на 1 січня 2012 р. у Волинській області нараховується 75 музеїв на громадських засадах, у тому числі 9 носять звання «Народний музей», серед них і Камінь-Каширський музей.

Музейне будівництво на Волині на громадських засадах бере свій початок ще з кінця 50-х рр. XX ст. У цей час розпочалася довголітня співпраця Волинського краєзнавчого музею з добре відомими краєзнавцями Волині О. І Бренчуком, Г. О. Гуртовим, А. М. Григоровським, В. М. Кмецинським та іншими, які займались дослідженням та вивченням історії свого краю, збором матеріалів для майбутніх музеїв.

До кінця 1950-х рр. музейна справа, здійснювана силами громадськості, стала досить помітним явищем, яскравою прикметою зростання духовних потреб суспільства. Зросли і матеріальні можливості для розвитку громадських засад у справі збереження і пропаганди історико-культурних цінностей [2, 25].

На початку 1960-х рр. на Волині вже було відкрито ряд музейних закладів на громадських засадах, серед них Уховецький краєзнавчий, Берестечківський історичний, Торчинський історико-краєзнавчий музеї [10, 53–58].

Для того, щоб такий музеєтворчий процес вийшов за рамки поодиноких випадків, потрібна була допомога владних органів. З початком хрущовської «відлиги», виходячи з партійної тези про зростання громадських засад в усіх сферах суспільного життя, Міністерство культури УРСР видало наказ від 5 червня 1957 р., який зобов'язав обласні управління культури розгорнути роботу щодо створенню музейних кімнат при клубах і будинках культури, а державні музеї повинні були сприяти цьому. Відповідно до вказаного наказу, державні музеї для краєзнавчого активу почали проводити семінари, науково-практичні конференції, курси для підготовки громадських екскурсоводів [1, 396–397].

З метою впорядкування роботи музеїв на громадських засадах та зміцнення контролю держави над ними 15 лютого 1965 р. Міністерством культури СРСР було затверджено перше «Типове положення про народні музеї». У ньому, зокрема, зазначалося: «Народний музей є культурно-освітньою установою, створеною за ініціативи і при безпосередній участі трудящих на громадських засадах» [6].

У цьому документі також були чітко сформульовані умови, необхідні для підняття питання про створення музею, окреслено права і обов'язки краєзнавчого активу, коло його завдань, визначено зміст і форми роботи, структуру і керівництво, діяльність Громадської ради музею. Разом з тим, визначався профільний розподіл народних музеїв. Зазначалося, що музей на громадських засадах може бути створений і діяти лише на підставі рішення місцевого виконкому ради народних депутатів. А безпосереднє науково-методичне керівництво народним музеєм має здійснювати районний (обласний) музей [5, 24].

Тому можна сказати, що «Типове положення» було першим офіційним документом, який регулював створення та діяльність музейних закладів на громадських засадах і закріпив контроль з боку держави за цим процесом.

Контроль за створенням та діяльністю музеїв на громадських засадах в області здійснювали на відповідних рівнях обласне та районні відділи культури. Безпосередня опіка над громадськими музеями покладалася на партійних чи комсомольських робітників, які обов'язково повинні були включені до музейних рад.

26 липня 1965 р. Міністерством культури СРСР було затверджено «Положення про музейний фонд СРСР», за яким до загальнодержавного музейного фонду вводилися також громадські колекції пам'яток історії і культури. Наприкінці 60-х рр. XX ст. була проведена перша паспортизація фондів громадських музеїв і музейних кімнат, що відіграло певну організуючу роль, підвищило відповідальність краєзнавчого активу за збереження і використання історико-культурних цінностей [2, 28–29].

З 1967 р. колегія Міністерства культури УРСР за поданням обласних та міських управлінь культури почала найкращим громадським музеям присвоювати почесне звання «Народний музей». Народний музей – це громадський музей, який досяг значних успіхів у формуванні та збереженні Музейного фонду України, популяризації пам'яток історії, культури, природи на основі збиральницької, науково-дослідної, краєзнавчої і туристичної діяльності.

Атестацію громадських музеїв на надання або підтвердження звання «Народний музей» проводять для подальшого піднесення значимості музейної роботи, упорядкування мережі громадських музеїв, які стоять на державному обліку, удосконалення профільної структури, змісту роботи музеїв, підвищення рівня обліку та збереження музейних предметів, проведення інвентаризації фондів, виявлення у музеях матеріалів, що становлять історичну, мистецьку цінність, узяття їх на державний облік. При присвоєнні звання враховувався також рівень матеріального забезпечення музею, чисельність активу і перспективи подальшого розвитку музею [6].

У кінці 1960-х рр. вже діяла триступенева система організації музейного будівництва на громадських засадах, методичної і практичної допомоги краєзнавчому активу. В межах району цю роботу проводили районні відділи культури, районні державні і народні музеї. У масштабах області – обласне управління культури, обласні методичні відділи в складі трьох або більше наукових працівників. На рівні держави ця робота спрямовувалася Міністерством культури УРСР [3, 83].

До відкриття музеїв на громадських засадах залучались краєзнавці, громадські, профспілкові і комсомольські організації, працівники освіти, культури, кращі науковці області, працівники Волинського краєзнавчого музею.

У 1973 р. Міністерством культури УРСР було затверджено «Положення про методичний відділ музейних закладів на громадських засадах при обласному краєзнавчому музеї». Головним завданням методичного відділу обласного краєзнавчого музею було визначено всебічне сприяння справі підвищення ролі народних музеїв і музейних кімнат у патріотичному вихованні трудящих, піднесення рівня всіх ділянок роботи музейних закладів на громадських засадах. Відділ мав вивчати експозиційну, науково-дослідницьку, науково-освітню та інші форми роботи музейних закладів на громадських засадах області, узагальнювати і розповсюджувати їх досвід.

У 1970–1980-х рр. продовжує зростати мережа музейних закладів на громадських засадах в області. Справжній бум музейного будівництва на Волині розпочався в кінці 1970-х рр. Поштовхом до цього стало те, що в листопаді 1977 р. ЦК Компартії України і Рада Міністрів УРСР, розглядаючи питання про заходи щодо подальшого поліпшення культурного обслуговування сільського населення, сформувала завдання – створити громадські музеї у всіх районних центрах, а також на території кожної селищної ради [3, 103].

Ця робота почалась з посилення допомоги ентузіастам-краєзнавцям з боку органів культури і державних музеїв. Була налагоджена координація громадських музеїв, що створювались, з місцевими органами влади. Навколо нових осередків культури почав згуртовуватись краєзнавчий актив області, який налічував у ті часи більше 600 осіб. Серед них варто відзначити С. Л. Лаховського, І. Р. Лавретьєва, В. М. Кмецинського, М. В. Рикунович, К. М. Кульбачинську, Л. І. Хуторну та ін.

Саме такі умови передували появі музею на громадських засадах в місті Камені-Каширську. Великий внесок у створення та формування цього музею зробив місцевий краєзнавець, вчитель місцевої школи Василь Кмецинський. Він став першим директором і автором експозиції новоствореного музею.

Василь Кмецинський разом із послідовниками постійно збирав речі і матеріали для майбутнього музею, про який він мріяв з того часу, як приїхав у Камінь-Каширський. Протягом багатьох років публікував у місцевій пресі нариси і статті про історію і культуру Волині, про долю багатьох

краян. За роки його творчої краєзнавчої праці ним було зібрано велику кількість музейних реліквій, що згодом стали гордістю музею. Попередньо музейні знахідки бережно зберігалися у власній домівці краєзнавця, що стала своєрідним музеєм – квартирою [4, 89].

Нарешті мрія Василя Михайловича, що виношувалась роками, збулася. Краєзнавчий музей на громадських засадах було відкрито 23 грудня 1980 р. на підставі рішення № 303 виконавчого комітету Камінь-Каширської районної ради народних депутатів. Першим його директором і автором експозиції став саме Василь Кмецинський [11, 8].

Над створенням першої експозиції також працювали методисти Волинського краєзнавчого музею Олександра Нагорна, Олександр Вернидубов, Іраїда Радюкова, вчитель Черченської середньої школи Степан Войчик, художники-оформлювачі Валентин Мазур і Михайло Чикида. Велику допомогу надавали і небайдужі краєзнавці району [13, 115].

У нововідкритому закладі ніколи не було музейної тиші, бо тут постійно вирувало життя: юні слідопити приносили свої знахідки, радились щодо нових краєзнавчих маршрутів, обговорювались плани музею. Тут проводились тематичні уроки, зустрічі з цікавими людьми.

Сам краєзнавець постійно займався науковими пошуками. Василь Кмецинський працював над створенням фонду відомого земляка, Є. С. Шабліовського, що народився в місті Камені-Каширському. Збереглося чимало листів, вітальних листівок вченого до В. Кмецинського. Пошук родинного коріння, виявлення нових фактів із життя батьків Є. Шабліовського відкрили маловідомі сторінки історії Каменя-Каширського початку XX ст. та років Першої світової війни, висвітили вплив світових подій на долю волинян [12, 6].

Творче спілкування єднало В. Кмецинського і львів'янина П. Гоця, який опублікував кілька своїх творів у районній газеті, зокрема про Запруддя, про перебування І. Франка у Колодяжному на Волині.

Багато уваги В. Кмецинський приділяв взаємозв'язкам родини Косачів і с. Запруддя. Результатом пошукової роботи Василя Кмецинського і юних краєзнавців стала виставка «Косачі і Запруддя».

Василь Михайлович став автором ряду публікацій на краєзнавчу тематику, зокрема: «Місто над Циром» (історико-краєзнавчий нарис), «Роман Мстиславович – засновник Каменя-Каширського та його навколишніх сіл», «Історія Каменя-Каширського» та інші [7, 16–18].

У численних виданнях друкувалися його наукові дослідження про діяльність антифашистського підпілля на території Камінь-Каширського району, про організацію перших партизанських загонів під командуванням М. Коніщука, місцевого жителя, уродженця с. Грива, Юзефа Собесяка, А. Бринського. Зібрані ним матеріали поповнили експозиційний розділ про край у роки Великої Вітчизняної війни [4, 89].

Про краєзнавчу роботу ентузіаста Василя Кмецинського неодноразово писала в той час газета «Молодь України» у матеріалі під багатозначним заголовком «На кому держиться земля».

У 1985 р. музею за його багаторічну та плідну діяльність було присвоєно почесне звання «Народний» Міністерства культури України [8, 2]. Безперечно, в цьому, передусім, була велика заслуга його громадського директора Василя Михайловича Кмецинського, який перебував на посаді директора до 1988 р.

Отже, на Волині музейне будівництво на громадських засадах, яке розпочалося ще в кінці 50-х рр. XX ст. було підтримане Волинським краєзнавчим музеєм і місцевими краєзнавцями. Також завдяки контролю з боку держави та формуванню нормативно-методичної бази музеї такого типу отримали можливість на подальше існування. Такі умови вплинули і на створення музею на громадських засадах в місті Камені-Каширському. Великий внесок у становлення цього музею зробив Василь Кмецинський.

1. Бесєдіна Н. В. Громадське музейництво як соціально-культурне явище в 50–80-х рр. XX ст. / Н. В. Бесєдіна // Історія України. Маловідомі імена, події, факти: зб. статей. – 2001. – Вип. 19. – С. 396–406.

2. Буланий І. Т. Громадські музеї України: історія, досвід, проблеми / І. Т. Буланий, І. Г. Явтушенко. – К.: Мистецтво, 1979. – 197 с.

3. Буланый И. Т. Музей на общественных началах / И. Т. Буланый, И. Г. Явтушенко. – М.: Профиздат, 1985. – 206 с.

4. Вернидубов О. Василь Кмецинський – волинський краєзнавець / О. Вернидубов, Л. Криштапюк // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Камінь-Каширський в історії Волині та України. Науковий збірник. – Вип. 20. – Луцьк, 2006. – С. 89.

5. Вернидубов О. З історії становлення мережі музейних закладів на громадських засадах Волині / О. Вернидубов, Л. Криштапюк // Волинський музей: історія і сучасність: наук. зб. мат. III Всеукр. наук. практ. конф., 18–19 травня, 2004 р., Луцьк – Колодяжне. – Луцьк : [Б. в.], 2004. – Вип. 3. – С. 24–25.

6. Громадські музеї Львівщини: історія та сучасність [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http: // www.ihm.lviv.ua. – Назва з екрану.

7. Календар знаменних і пам'ятних дат Волині на 2008 рік / Ред. упоряд. Є. І. Ковальчук, К. С. Ксендзук. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2007. – 208 с.

8. Мальчук С. Що серцю дороге / С. Мальчук // Полісся. – Камінь-Каширський, 2001. – 19 травня. – С.2.

9. Мезенцева Г. Г. Музеєзнавство / Г. Г. Мезенцева. – К. : Вища школа, 1980. – 120 с.

10. Нагорна О. Хроніка громадського музейного будівництва / О. Нагорна // Педагогічний пошук. – № 2 (38). – 2003. – С. 56–57.

11. Наша історія – в районному музеї // Полісся. – Камінь-Каширський, 2001. – 3 лютого. – С. 8.

12. Ошуркевич О. Турботи і знахідки краєзнавця / О. Ошуркевич, М. Прокоп'юк // Радянська Волинь. – Луцьк, 1987. – 4 липня. – С. 6.

13. Пась Н. Запрошує виставка зимових святкових експозицій, представлена учнями шкіл району в Камені-Каширському історико-краєзнавчому музеї / Н. Пась, Л. П'ятенко // Полісся. – Камінь-Каширський, 2003. – 18 січня. – С.3.

Ірина ОДОЛІНСЬКА

ВИДОВІ ЛИСТІВКИ МІСТА РІВНОГО З КОЛЕКЦІЇ РОКМ: ІСТОРИЧНИЙ ЗРІЗ

В кожній країні є міста зі своїми характерними тільки для них старими вуличками, спорудами. Україна та зокрема Волинські міста не є винятком. На наших теренах є чимало, хай невеликих, але старовинних і затишних міст. Це і Острiг, Дубно, Корець і, звичайно, Рівне. Кожен турист, котрий побував у такому місті, найчастіше на згадку купує листівки із зображенням найвідоміших пам'яток архітектури. І не дивно. Адже з часом вона може повернути людину до спогадів про незабутню подорож. Недарма видові листівки Волинських міст (Рівне не є винятком) користувались попитом ще з кінця XIX століття.

Листівку називали по-різному: це і «открытое письмо» «карта кореспонденційна», «переписний листок», «поштова карточка» (1895-1909), «листовна картка», «листівка», «дописна картка» (1909-1917). Початок XX ст. , на думку фахівців, став «золотою епохою» поштової листівки.

Перші ілюстровані листівки були виключно чорно-білими. Незабаром почали випускати кольорові. В кінці дев'яностих років XIX ст. з'явилась автотипія (фотомеханічний спосіб поліграфічного відтворення напівтонових зображень) і фототипія (від.(грецької) týpos – відбиток, форма), спосіб безрастрового плоского друку ілюстрацій, заснований на зміні фізико-хімічних властивостей світлочутливого шару), спочатку чорна, потім сепія (відтінок коричневого кольору) і кольорова. Фототипія надовго стає основним видом ілюстрованої листівки, особливо географічної. Згодом почали використовувати техніку цинкографії(фотомеханічний процес виготовлення кліше (ілюстрованих форм високого друку) шляхом фотографічного переносу зображення на цинкову або іншу пластину, поверхню якої потім піддається травленню кислотою в пробільних ділянках зображення.), а ще пізніше – геліогравюри [1, 6].

З кінця XIX ст. і до середини XX ст. надзвичайно поширеними стали фотографічні листівки. їх автори використовували вже готовий фотопапір, виготовлений форматом поштівки.

Поштовхом до винаходу листівки стала потреба в спрощенні способу передачі інформації, яку не потрібно приховувати в закритому конверті. Перша згадка про листівки датується 1777 р., тоді французький журнал «Almanah de la perite poste de Paris» інформував: пошта пересилає гравіровані поштові картки без конвертів, тому розміщена на них кореспонденція доступна для всіх. Опоненти існування такої поштівки стверджували, що нова послуга є безсоромною, адже розкриває таємниці приватного життя.

Розвиток капіталізму та збільшення товарообігу викликала значне пожвавлення поштових відправлень між державами. Тому в 1874 р. на Всесвітньому поштовому конгресі в швейцарському Берні, представники 22 держав створили Всесвітній поштовий союз. Спільність тарифів, свобода пересилання транзитної пошти лягли в основу загальної поштової конвенції. Конгрес також затвердив єдиний міжнародний розмір відкритого листа – 14 х 9 см. (в 1925 р. запроваджено новий міжнародний розмір – 15 х 10, 5 см.) [1, 5].

В ті часи Волинська губернія входила до складу Російської імперії. 23 жовтня 1870 р. в уряді Росії було розглянуто проект покращення правил по поштовій частині, в якому за прикладом Австрії і Прусії пропонувалось запровадити новий вид поштових відправлень – «відкриті листи». 18 червня 1871 р. міністр внутрішніх справ, якому підпорядковувався поштовий департамент, затвердив «Тимчасові постанови по поштовій частині», що узаконили пересилання «відкритих листів».

Історія масової ілюстрованої листівки в Росії розпочалась 19 жовтня 1894 р.. коли міністр внутрішніх справ С. Тимашов спеціальним розпорядженням надав дозвіл пересилати поштою відкриті листи на бланках приватного виробництва. Нововведенням зацікавились чимало видавців, серед них киянин Степан Кульженко. В 1895 р. Кульженко чи не першим в Києві випустив серію кольорових листівок з видами міста, яка визнана фахівцями найбільш ранньою в філокартичній україніці. Щодо видання поштових листівок, то цим в Російській імперії займались власники книгарень, крамниць канцтоварів, фотоательє, друкарень і літографій, навіть власники тютюнових та галантерейних яток.

Друкували картки у великих видавництвах Вільно (тепер Вільнюс), Москви, Петербурга, Стокгольма, Берліна, Варшави, Львова та інших міст.

Одне з найвідоміших видавництв Російської імперії, московське Контрагенство А.С. Суворін і КО, теж не оминуло своєю увагою волинські міста [1, 6-7].

У фондах Рівненського обласного краєзнавчого музею є цікава колекція видових листівок міста Рівного з кінця 19 ст. до сучасності.

Звичайно, науковий інтерес для нас представляють старі листівки. Адже так ми можемо бачити, як змінилось наше місто, що збереглось, а, що втрачене назавжди.

Серед старовинних листівок Рівного ми можемо бачити існуючі і вже, на жаль, втрачені архітектурні споруди. До не існуючих ми можемо віднести палац князів Любомирських, який міг би бут рівненською перлиною (Рис. 1, 2). Досить складною є його історія. Як зазначає дослідник нашого краю М. Теодорович, побудований палац у 30-рр. XVIII ст. власником міста Станіславом Любомирським на місці старого спаленого замку [6, 446]. В той час палац був осередком світського життя: проходили світські раути, прийоми з танцями і музикою. Так було за часів Станіслава і Юзефа Любомирських. На початку XIX ст. бурхливе життя палацу поступово завмирає. Один з наступних його власників Фридерік Любомирський передає його гімназії у 40-ві рр XIX ст. Але така велика споруда вимагала значних фінансових вкладень на своє утримання. Ні даний навчальний заклад, ні місто не могли собі цього дозволити. Нажаль, це призводить до занепаду палацу. Остаточно він перетворився на руїни після пожежі 1927 р. (Рис. 3) Як взазначає дослідниця Рівного Олена Прищепа, останню крапку в його існуванні поставили післявоєнні роки. Тоді він остаточно зник з обличчя міста. Адже залишки палацу, як згадують старожили, після війни розібрали для будівництва своїх помешкань [3, 63].

Тому листівки, як одне з небагатьох джерел, можуть розповісти про зовнішній вигляд палацу Любомирських. На зразках періоду царської Росії і Другої Речі Посполитої ми можемо бачити так звані «залишки розкоші». Тобто те, в що перетворилась колись велична споруда. Привертає увагу польська фотолистівка із зображенням палацу вже після пожежі. На відміну від попередніх фото палацу, ми бачимо, що в наслідок пожежі у нього зруйнований дах, сам палац виглядає обгорівшим. Його зображення є досить похмурим. Підпис під фото вказує (Ruiny zamku ks. Lubomirskich «Руїни палацу князів Любомирських».) З чого ми можемо зробити висновок, що знімок зроблений після пожежі (Рис. 4).

З тих пам'яток, котрі дійшли до нас ми можемо назвати православний Олександрійський собор і Реальне училище, як було вказано на листівках кінця XIX-поч. XX ст.

Чи не однією з найпомітніших архітектурних споруд нашого міста є Воскресенський (Олександрівський) собор, що на вулиці Соборній. Листівки із зображенням собору свого часу були не менш популярними, ніж із фото палацу Любомирських.

На листівках поч. XX ст. Воскресенський храм зображений у різних ракурсах. Це дає нам змогу більш детально вивчити архітектуру цієї сакральної споруди і порівняти її з сучасним станом (Рис. 5, 6).

Собор було закладено у 1890 р. В цій події брав участь російський імператор Олександр III зі своєю родиною. Тому свого часу він і отримав назву «Олександрівський». Освячений новозбудований храм був через 6 років, а саме 8 жовтня 1895 р. [5, 975-976].

У 20-30 рр. в соборі було проведено ремонтні роботи, після чого його знову освятили 5 квітня 1931 р. Про це повідомляється в журналі «Воскресное чтение» за 1931 р. Числом № 18 від 3 травня. Стаття на називається «Освящение Ровенского собора» В ній зазначається, що розпис у храмі було зроблено почаївським «живописцем» Вольським та оновлено позолотою іконостас [4, 214-215]. В післявоєнні 50-60 рр, коли на Рівненщині утвердилась радянська влада, собор віддали під складські приміщення міста. У 70-80 рр. будівлю Воскресенського собору віддали новоствореному музею історії релігії і атеїзму. Він проіснував там до початку 1990-х рр. З прийняттям Україною незалежності, Воскресенський собор переходить релігійній громаді міста. На сьогодні приміщення собору ділять між собою Українська православна церква Київського патріархату (верхній храм) і Українська православна церква (нижній храм) [3, 100].

Воскресенський собор являє собою чи не головну культову споруду міста. Незважаючи на ті трансформаційні процеси, котрі проходили в центрі Рівного на протязі XX ст., собору пощастило залишатися на своєму місці.

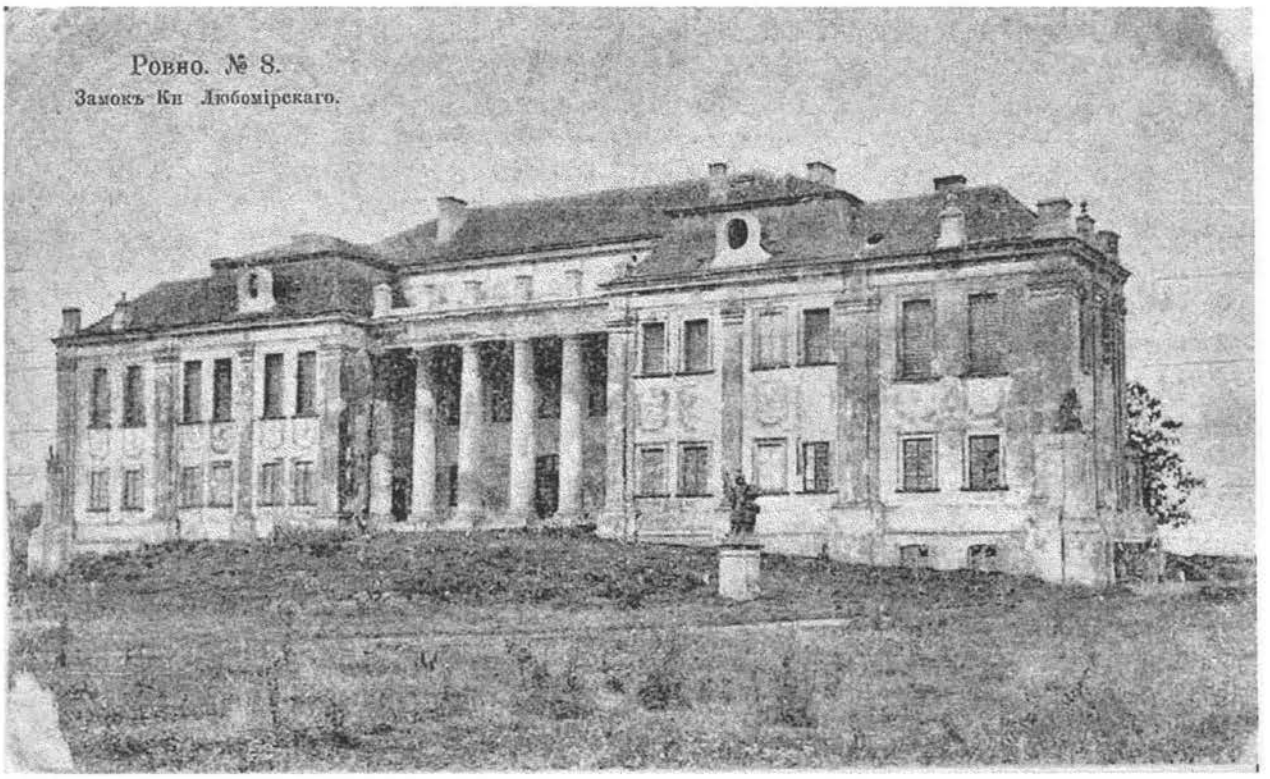

Рис. 1. Листівка. Палац князів Любомирських, 1916 р.
Рівненський обласний краєзнавчий музей (далі РКМ), 635/ ІІІ Д 768/ 2

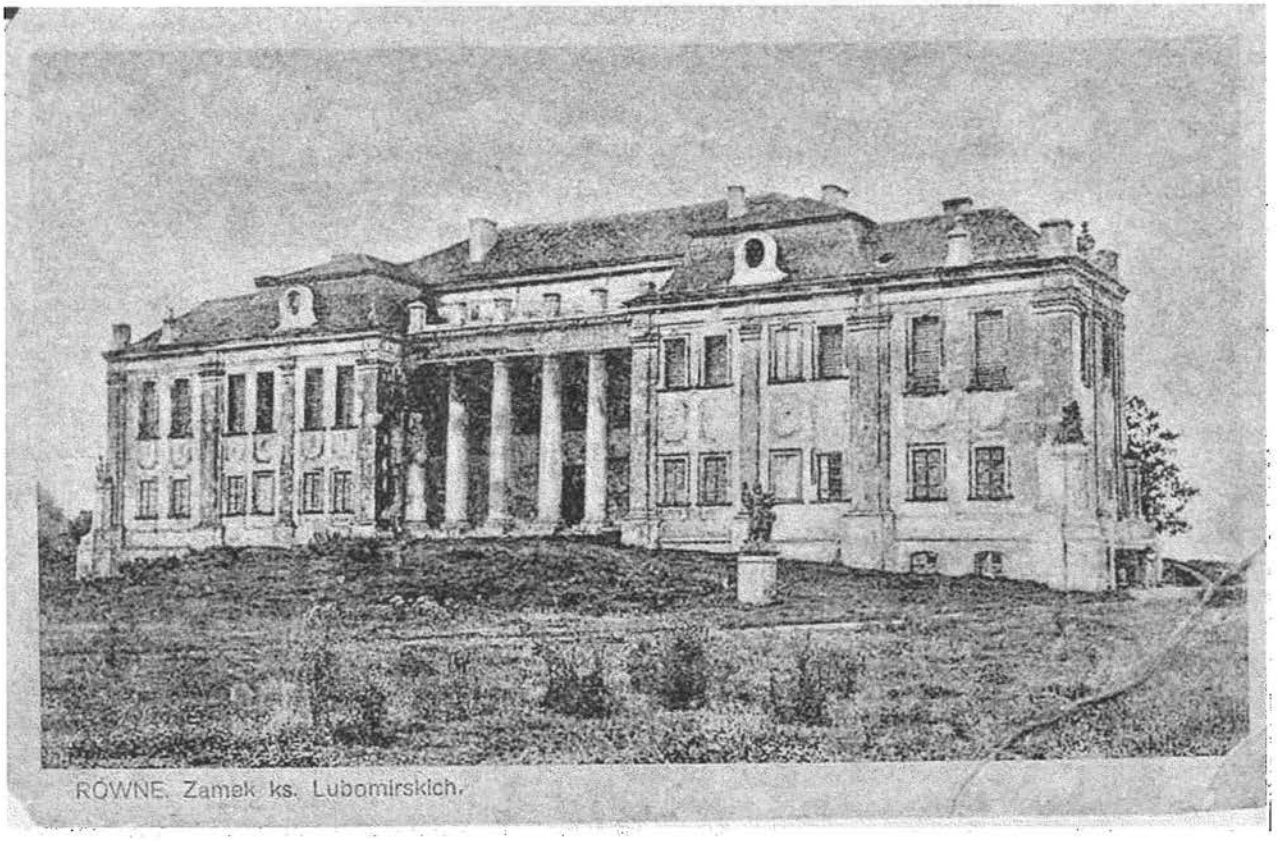

Рис. 2. Листівка Палац князів Любомирських, поч. XX ст. РКМ, 661/ ІІІ Д 776/ 10

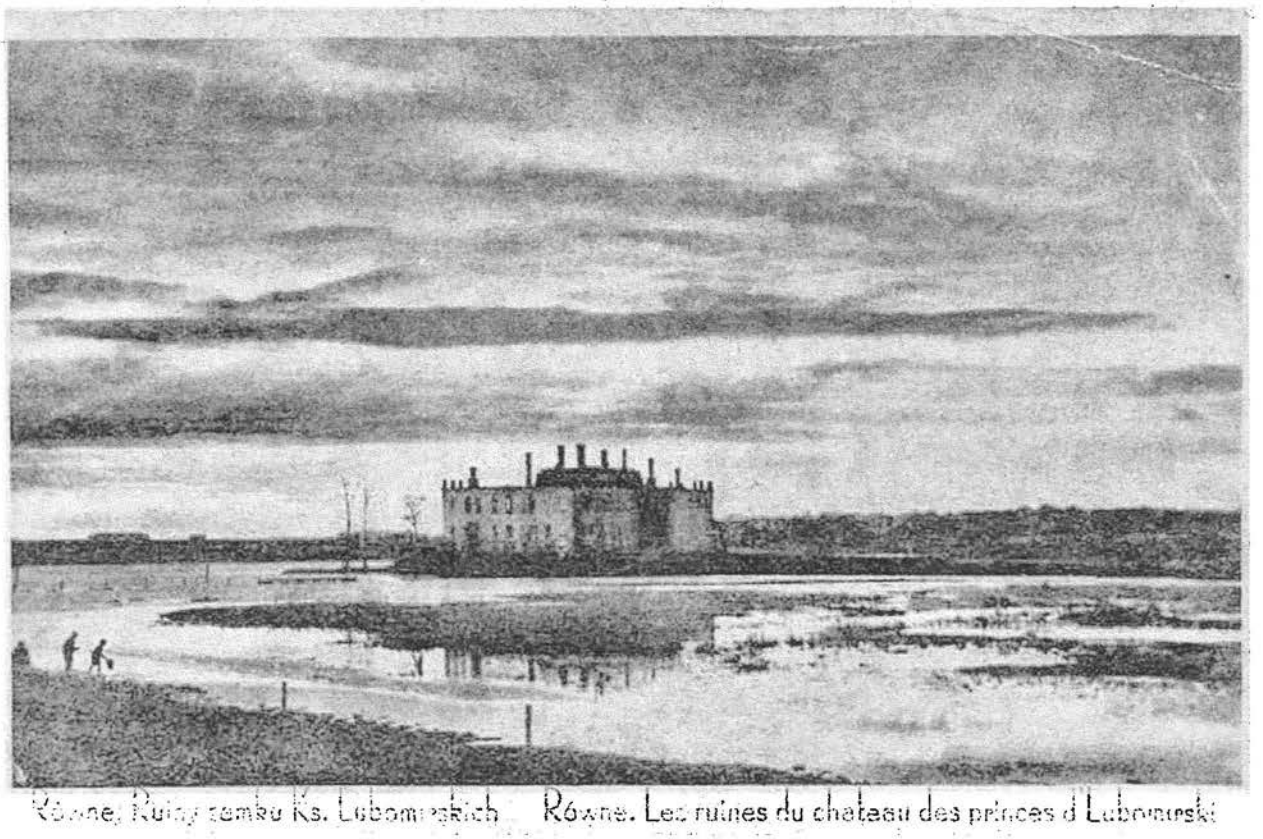

Рис. 3. Листівка. Руїни палацу князів Любомирських, 30-ті рр. XX ст. РКМ, 18685/ V о 826

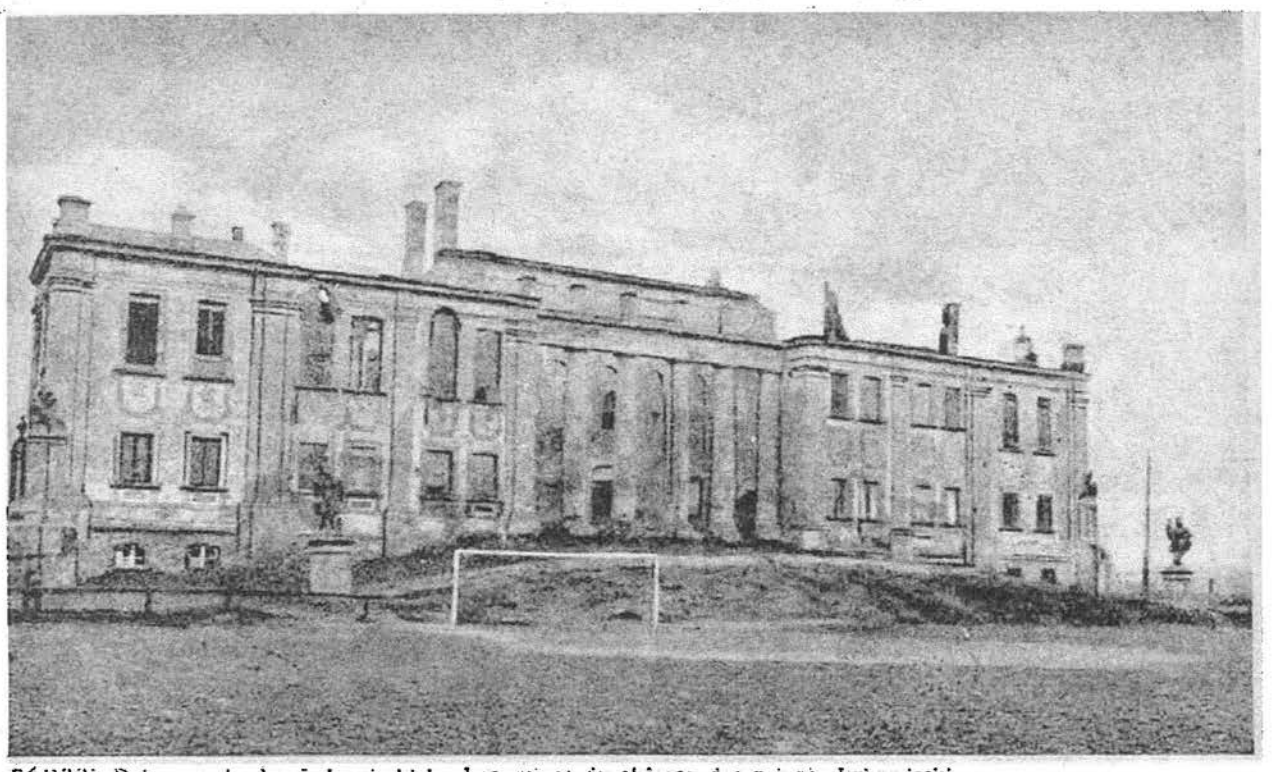

Рис. 4. Листівка. Руїни палацу князів Любомирських, 30-ті рр. XX ст. РКМ 12212/ 3 Доп.

Рис. 5. Листівка. Воскресенський собор, поч. XX ст. РКМ, 20041/ V о 870

Рис. 6. Листівка. Воскресенський (Олександрівський)собор, поч.. XX ст. РКМ, 635/ III Д 768/ 3

Рис. 7. Листівка. Рівне. Вулиця 3-го Мая. 20-30 рр XX ст. РКМ, 19617/2 / V о 863

Рис. 8. Листівка. Реальне училище, поч.. XX ст. РКМ, 9524/ III Д 6147

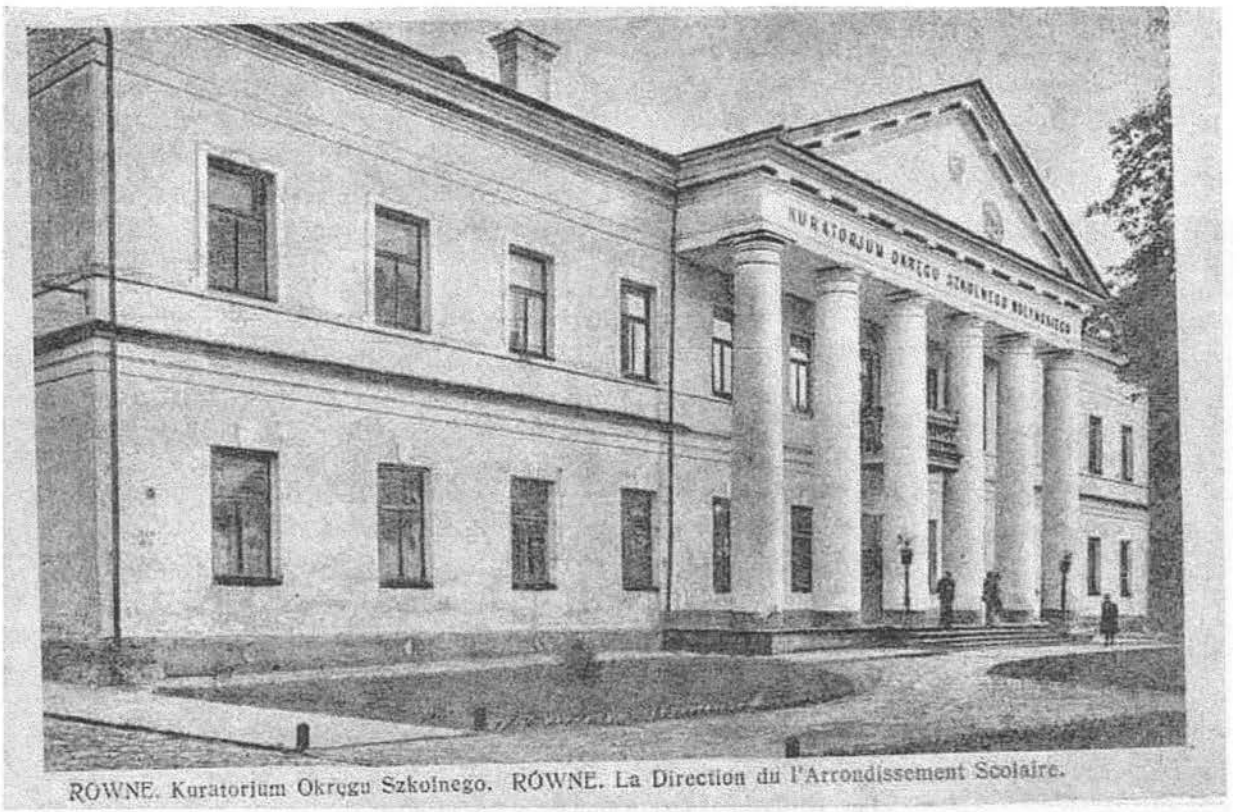

Рис. 9. Листівка. Кураторіум округу шкільного.
20-зо рр. XX ст. РКМ, 660/ III Д 775/ 5

Рис. 10. Листівка. Рейхкомісаріат «Україна».
1943 р. РКМ, 19218 Доп.

Рис. 11. Листівка. Пам'ятник М. І Кузнєцову, 70-80-ті рр. XX ст. РКМ, 490/ 13 / V о 129/ 13

Рис. 12. Листівка. Пам'ятник Леніну В. І, 70-80 рр. XX ст. РКМ, 18161/ 1. Доп.

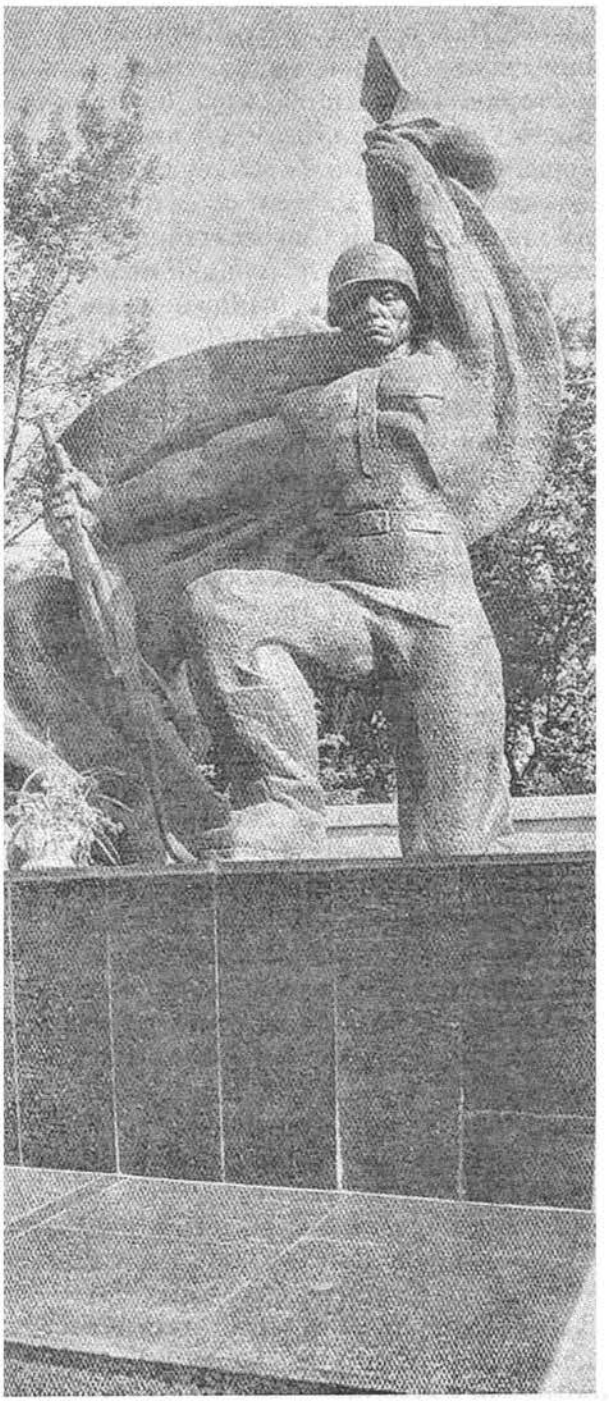

Рис. 13. Листівка. Фрагмент військового меморіалу. РКМ, 3278/ 2. Доп.

Рис. 14. Листівка Воскресенський собор. 2000-ні рр. РКМ, 22511/ 6. Доп.

Тому що серед поштівок сторічної давнини, як російського так і польського видавництва, його зображення виділялось між інших забудов міста. На сьогодні ми можемо бачити собор і на сучасних листівках.

Порівнюючи ці фото ми можемо бачити разючі зміни, що відбувались у нашому місті за цей досить довгий проміжок часу. Навіть вигляд головної вулиці, на якій стоїть Воскресенський собор, зазнав значних трансформацій. Та радує те, що ця сакральна споруда залишається окрасою міста. Сучасні фотохудожники, роблячи знімки для наборів листівок присвячених Рівному, не оминають його своєю увагою і собор (Рис 7).

Як і не проходить повз їхню увагу і будинок колишньої чоловічої гімназії (нині Рівненський обласний краєзнавчий музей). Її зображення потрапили на листівки близько 100 років тому, власне як і інших відомих архітектурних пам'яток Рівного (Рис. 8). Відкрита гімназія була у 1839 р. на кошти і сприяння тодішнього власника міста Фридеріка Любомирського. В цьому навчальному закладі працювали такі відомі постаті як: П. Куліш і М. Драгоманов. Серед учнів чи ненайпомітнішою особистістю є майбутній письменник Володимир Короленко. Статус реального училища ця споруда зберігала до початку 20-х рр XX ст. Пізніше тут розміщувався Кураторіум округу шкільного. У фондах РОКМ знаходиться листівка того періоду. На ній зображено будинок нинішнього музею з написом на фронтоні «Kuratorjum Okregu Szkolnego» (Рис. 9). Під час німецької окупації тут знаходився рейхскомісаріат «Україна». Після війни тут розташовувася Ровенський обком Компартії України. І вже з середини 70-х рр. тут приміщення краєзнавчого музею [2, 224-225; 3, 27-31].

На його світлинах поч. XX ст. ми можемо бачити розміщеного на фронтоні двоголового орла (герб Царської Росії) нижче напис з назвою установи. Особливої уваги привертає німецька листівка періоду окупації (1943), коли там знаходився рейхскомісаріат. Вона виконана в кольорі і на відміну від інших видових поштівок є не фотозображенням, а малюнком. Тим вона і представляє інтерес для дослідження, що є чи не єдиною видовою листівкою Рівного, котра створена не фотографічним способом (Рис.10).

В приміщенні сучасного Рівненського обласного краєзнавчого музею займало не мало установ. Про це ми можемо дізнатись з архівних матеріалів, свідчень старожилів і як одне з джерел є листівка, де вказано якому закладу чи організації належить будівля.

Розвиток фотолистівок на наших теренах вже у радянський період знайшов своє продовження. Популярними стали набори листівок, на яких зафіксовані найвідоміші куточки Рівного. На відміну від довоєнного періоду, всі вони стали кольоровими. Звичайно, з огляду на історичну і політичну ситуацію, змінились об'єкти, які зображували на листівка. По-перше, у післявоєнний час з'явились пам'ятки монументального мистецтва, котрі зображують події і героїв II Світової війни і історичних особистостей, котрі лишили місце в історії СРСР. Це пам'ятник Леніну в центрі міста, пам'ятник М. Кузнєцову і ін (Рис. 11 - 13).

По-друге, варто додати, що з відбудовою і подальшим розвтком міста у ньому з'явились нові мікрорайони і будівлі. Як результат найчастіше ці новобудови ставали сюжетом для листівки. Варто відзначити фотохудожників, котрі в радянський період працювали над наборами видових листівок міста Рівного: Е. Каліка, Г. Угринович, М. Плаксін.

На сучасному етапі, не зважаючи на появу різноманітних фото з видами Рівного в мережі інтернет, цікавість до листівки не пропала. Як і раніше виготовляються набори. На даний час фотохудожник може не стримувати своєї фантазії. Оскільки формат фотографії перейшов у цифрову площину, то володіючи певними комп'ютерними программами можна добитись виняткової якості зображення. Серед сучасних фотохудожників, котрі відомі своїми світлинами з видами Рівного, можна назвати Олександра Харвата. В нього є досить значний доробок присвячений не тільки нашому місту, а і краю. Створюючи види Рівного, Олександр повертається до тих пам'яток міста, котрі ми можемо бачити на поштівках початку XX ст. (Рис. 14).

Отже, історія видової листівки нараховує більше 100 років. Вони вводять нас у невеликий экскурс в історію нашого краю. Поштівки є одним із джерел, котрі можуть показати нам найзначніші трансформаційні процеси, що проходили у Рівному.

---

1. Альбом-каталог. Від серця до серця: Волинь у поштовій листівці поч. XX ст. – Луцьк: Ініціал, 2008. – 189 с.

2. Прищепа О. П Міста Волині у другій половині XIX-на початку XX ст. – Рівне: ПП ДМ, 2010. – 287 с.

3. Прищепа О. П Вулицями Рівного: погляд у минуле. – Рівне: ПП ДМ, 2006. –223 с.

4. Рівненський обласний краєзнавчий музей (далі РКМ), 459 / VIII Д 1506/15; Освещение Ровенского собора // Воскресное чтение. – 1931. - № 18. - С. 214-215

5. РКМ 21537/ 20 / VIII Д 3370\20; Освящение соборного храма в гор. Ровно Волынской губернии// Волынские епархиальные ведомости. – 1895. - Ч. Неофиц. - № 30. С.975-976

6. Теодорович М. І Волинь в описі міст, містечок і селищ в церковно-історичному, географічному, етнографічному, археологічному і ін. відношеннях. Історико-статистичний опис церков і приходів Волинської єпархії. Том II. Ровенський, Дубенський, Острозькі повіти. Рівне: ВАТ «Рівненська друкарня», 2011 - 698 с.

Лариса ПАРФЕНЮК

«ГРАМАТЫКА СЛОВЕНСКАЯ» ІВАНА УЖЕВИЧА – ПАМ'ЯТКА СТАРОУКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Винятковою працею в історії староукраїнської філології є «Граматыка словенская, написана пре(з) Іоанна Ужевича словянина славнои Академии пари(з)скои в(ь) теологіи студента в(ь) Парижу» (далі Граматика). Такий заголовок має рукопис пам'ятки з датою 1643 р., який зберігається в Національній бібліотеці в Парижі (Рис. 1). Другий варіант твору озаглавлений «Граматыка словенская. Зложена и написана трудомь и прилежаніе(м) Іоанна Ужевича словянина», датований 1645 р., знаходиться в бібліотеці м. Арраса на півночі Франції. Обидва манускрипти написані латинською мовою (Рис. 2).

Першу спробу з'ясувати біографію І. Ужевича, інтерпретувати зміст твору й показати його значення в історії української філології зробили публікатори пам'ятки І. К. Білодід і Є. М. Кудрицький. Стараннями академіка І. К. Білодіда і французьких колег-славістів - академіка Анре Мазона і професора Марії Шеррер було виготовлено фотокопію пам'ятки і передано її Інститутові мовознавства АН України ім. О. Потебні. Доцент Житомирського педагогіч-ного інституту, мовознавець-україніст і латиніст Є. М. Кудрицький здійснив додаткові пошуки матеріалів, пов'язаних із граматикою Ужевича, внаслідок чого з допомогою уродженця України, професора Паризької ветеринарної академії П. Ф. Шумо-вського, а також літератора Бориса Тена було добуто фотокопію іншого варіанта рукопису з м. Арраса. 1970 р. видавництво «Наукова думка» випустило у світ чорно-біле факсиміле обох варіантів, і пам'ятка стала доступною для лінгвістичного й мистецького вивчення. До публікації було додано наукову статтю про пам'ятку, а також покажчик слів і граматичних форм [4, 421-422].

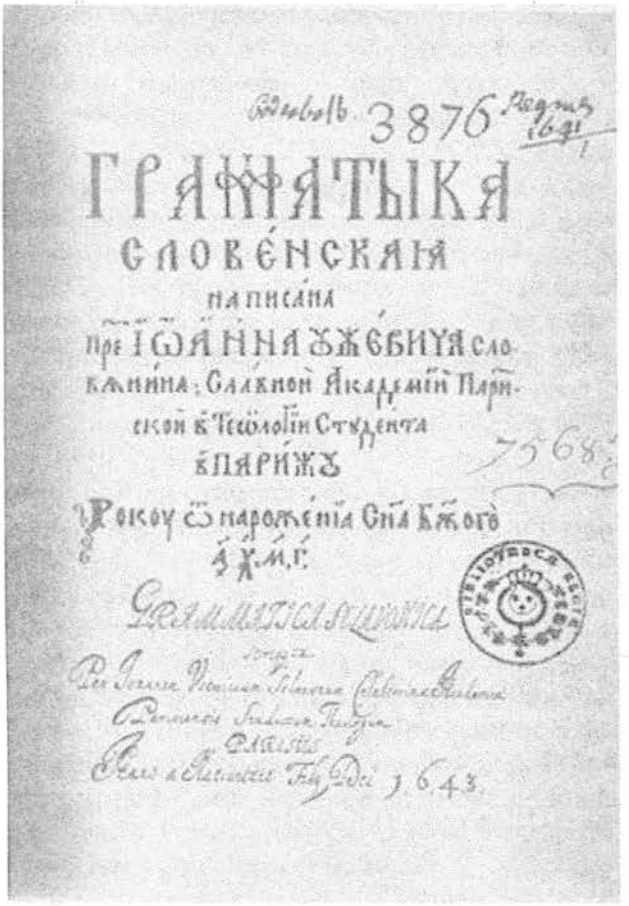
ГРАМЯТЫКА
СЛОВЄНСКАЯ
НАПИСАНА
ПРЄ ІѠАННА ЎЖЄВИЧА СЛО
ВЯНИНА: СЛАВНОЙ АКАДЕМІЙ ПАРИ
СКОЙ В ТЕѠЛОГІИ СТУДЕНТА
В ПАРИЖЪ
РОКОУ ѠТ НАРОЖЄНІА СПА БЖІЕГО
А҃Х҃М҃Г҃

Рис. 1. Граматика І. Ужевича. 1643 р. Титул.

ГРАМЯТЫКА
СЛОВЄНСКАЯ
ЗЛОЖЄНА И НАПИСАНА
ТРЎДОМЪ И ПРИЛЄЖАНІЄ(М)
ІѠАННА ЎЖЄВИЧА
СЛОВЯНИНА
ЛЄТА ѠТ НАРОЖЄНІА СПА БЖІЕГО
А҃Х҃М҃Є҃

Рис. 2. Граматика І. Ужевича 1645 р. Титул.

Авторипідтрималидумку О.Соболевського, що в пам'ятці описується система української мови. Щоправда, дослідники розширили хронологічні межі матеріалу, описаного Іваном Ужевичем, і заявили, ніби це «граматика книжної української мови XVI-XVII ст.». Однак, на думку В. Німчука, у пам'ятці засвідчується стан граматичної системи тільки своєї доби - середини XVII ст. [5, 160].

І. К. Білодід і Є. М. Кудрицький визначили деякі українські риси в граматиці І. Ужевича. Та основний масив граматичного матеріалу пам'ятки залишився недослідженим. У зв'язку з цим з'явилися спроби інтерпретувати «Граматику» як пам'ятку білоруської мови. Їх великою мірою спростував М. А. Жовтобрюх [3, 167-169].

Пам'ятка є першою науковою працею з граматики власне української літературної мови XVI - XVII ст. Вона порівняно невелика за обсягом - 142 с. паризький, 170 с. - арраський варіант рукопису у чверть аркуша [5, 155]. Зміст паризького й арарського рукописів І.Ужевича в своїй латинській і слов'янській частині в основному подібний, а подекуди й тотожний. Він містить спочатку дані про слов'янський алфавіт, потім розділи про частини мови і синтаксис. Наприкінці вміщено слов'янські числові знаки, «Епіграму на книгу», гімни і молитви [4; с. 421].

Своєрідність граматики І. Ужевича полягає не тільки в тому, що вона створена міжнародною мовою Європи старої доби, але й у тім, що заголовок її обіцяє читачеві опис «словенської» - церковнослов'янської мови, однак насправді автор викладає в книзі головним чином систему української мови XVII ст.

У творі І. Ужевича досить помітний порівняльний аспект. Найчастіше слов'янську систе-му автор зіставляє з латинською, спорадично з грецькою, в поодиноких випадках - із старо-єврейською (гебрайською) мовами. Це свідчить про те, що свою книгу вчений пропонував увазі освічених філологів. Імовірно, І. Ужевич прагнув на основі української мови створити вступ до вивчення граматичних систем інших слов'янських мов.

Граматику, що є першою філологічною працею власне з української мови XVI - XVII ст., склав 1643 р. студент Сорбонни, виходець з України Іван Ужевич. Написано граматику (обидва її варіанти) дуже старанно, чисто, без помарок. Це спонукало дослідників висловити небезпідставний здогад, що праця готувалася до друку, який, однак, не вдалося здійснити, і вона поповнила не один десяток вартісних українських рукописних творів, яким так і не довелося свого часу побачити світ у друкованому вигляді.

Як уже мовилося, Граматика І. Ужевича має два варіанти – паризький і арраський. Паризький рукопис без художніх прикрас і справляє враження ділового документа. На передостанній сторінці рукопису вміщено епіграму на книгу, заключні слова якої трохи нагадують традиційну форму післямов рукописних каліграфів: «Тим-то не вельми цінуй мене, книго, спорудника твого. А щонайбільш поважай матір - підпору твою».

Арраський варіант Граматики, що також не позбавлений утилітарного призначення, на відміну від паризького має вигляд гарно оздобленого мистецького твору. Його прикрашено художнім титулом, сюжетно-орнаментальні й архітектурні мотиви якого нагадують тогочасні друковані форти, розкішним багатобарвним гербовим знаком «пано(в) Бригалли-ровь», кількома реалістично виконаними людськими голівками анфас і у профіль, подекуди вписаними у форму букви або в кінцівку. Вміло застосовано рослинні візерунки в декоруванні латинських і кириличних заголовків, в оздобленні ініціальних літер, у компонуванні кінцівок. Рослинна орнаментика, здебільшого квіткова, відмінна від тієї, що була в латинських кодексах, цілком відповідає оздобленню українських рукописних і стародрукованих книг. Причому подається вона у живій народній трактовці (на титулі, в кінцівках, в оздобленні заголовків) і засвідчує, що під руками в І. Ужевича могли бути стрятинські або, скоріше всього, київські видання 20-30-х років XVII ст. Наприклад, рослинна кінцівка з трьома голівками ангелів, якою оздоблений арк. 74 зв. [2, 74] арраського рукопису, подібна до прикраси київського Служебника 1629 р., а вази з квітами і самі квіти на титулі рукопису нагадують ці зображення в стрятинському Требнику 1606 р. і в кількох київських виданнях.

І. Ужевич володів також непересічним талантом художника-каліграфа. Обидва рукописи, особливо арраський, написані красивим почерком - прямими і курсивними, малого, середнього і великого розмірів літерами. Писар вміло використав різні види кириличного письма - давній устав, півустав,

характерний для першої половини XVII ст. український скоропис, часто поєднуючи їх не тільки на одній сторінці, а й в одному рядку. Відчувається, що праця каліграфа приносила авторові граматики задоволення. Наприклад, на арк. 13 і 14 він умістив кириличний алфавіт, в якому для кожної літери придумав тричотири варіанти, що мали вигадливе, незвичне накреслення, і у той же час зберіг основну форму букви. Весь алфавіт виконаний великими літерами, гарно розміщений на сторінці і справляє враження своєрідного декоративного твору. Майстерно написані і латинські шрифти - рядкові і заголовні, в яких писар також звертається до різних історичних почерків - капітального, уніціального, готичної текстури тощо [4, 96-97].

Адресована іноземцям - неслов'янам - західноєвропейським ученим, Граматика відзнача-ється рядом специфічних рис, не притаманних іншим граматичним працям українських лінгвістів старої доби.

І. Ужевич у своїй праці, очевидно, прагнув описати абстрактну слов'янську лінгвістичну систему, ілюструючи її конкретним матеріалом з української мови, часом підкреслюючи поодинокі особливості інших слов'янських мов - польської, чеської, хорватської. Таке спрямування Граматики щільно пов'язане з тодішніми поглядами мовознавців Європи, насамперед Й. Скалігера, що виділяв на континенті мови-матері, а серед них чотири великі - латинську, грецьку, тевтонську (германську) і слов'янську, які розпадаються на наріччя (діалекти), тобто окремі мови. Вони імпонували думкам слов'янських, в тому числі й східноєвропейських, учених про етномовну спорідненість слов'янського світу [5, 197].

Це спостеріг один із читачів «Граматики», який угорі титульного аркуша арраської версії пам'ятки написав (у XVII або XVIII ст.): «Grammatica variorum linguarum» - «Граматика різних мов». В цьому Ужевич відбив у «Граматиці» тенденцію європейського мовознавства до створення універсальних граматичних схем. Мабуть, свою граматику автор навмисно іменує неконкретно - «словенською», тоді як термін «словенський (славенській) язык» в XVII ст., безумовно, означав «церковнослов'янська мова» (свідченням цього є, зокрема, грамаики Л. Зизанія та М. Смотрицького). Розпливчасто позначає І, Ужевич і свою національність - «слов'янин» [5, 156].

І. Ужевич, пишучи граматику української мови, добре знав, що це перша праця такого змісту, тому після розгляду граматичної системи наприкінці її в «Епіграмі на книгу» слушно писав: «Книго, ніколи такою на батьківщині не бачена...».

Вона починається типовим східнослов'янським букварем XVII ст. Автор наводить алфа-віт у «друкарському» й скорописному варіантах в узвичаєному прямому порядку літер, оберненому й змішаному. Тут же даються графічні варіанти букв. Велику цінність для сучасного палеографа мають варіанти літер українсько-білоруського скоропису першої половини XVII ст. Після цього даються нечисленні зразки складів, написані «друкарськими» і скорописними буквами. Далі автор знайомить читача з прийнятими у церковно-слов'янських текстах скороченими написаннями за допомогою титл. У паризькому варіанті в букварній частині автор подає й алфавіт з прописних букв, багато з яких мають накреслення, прийняті в заставках або вживані з метою оздоблення. Потім автор знову переходить на кириличну азбуку, де над кожною літерою латинським та грецьким письмом (іноді збиваючись з одної графіки на іншу) вміщує назви літер. Буквар паризького рукопису закінчується молитвою «Богородице діво, радуйся».

Відповідна частина арраського варіанта повніша і багато в чому відрізняється від паризького. Загальнослов'янський характер своєї праці І. Ужевич підкреслює введенням в арраський рукопис таблиці з глаголичним алфавітом, яким слов'яни користувалися в давні часи, а в добу автора - хорвати. Глаголичні літери супроводжуються кириличними відповідниками. Для вправ у читанні в арраському варіанті «Граматики» вміщено кілька молитов, у тому числі «Отче наш» церковнослов'янською й староукраїнською мовами, «Богородице дево радуйся, обрадованная...», «Исповеданиє веры православнои» (символ віри) церковнослов'янською мовою.

У паризькому рукописі вчений лише згадує глаголицю в «Коментарі до літер». Мовознавець її називає «ієронімовим» письмом. Автор виходить із поширеної тоді легенди (виникла принаймні у XIII ст.) про те, що автором глаголиці був святий Ієронім (IV ст.), уродженець Далмації, перекладач латинською мовою Святого Письма.

Авторитетному «отцеві» західної церкви винайдення глаголиці приписувалося з метою захисту цього письма від переслідувань і заборон з боку римської курії. У невеликому «Коментарі до літер» у паризькому рукописі І. Ужевич підкреслює, що у слов'янському алфавіті налічується 43 букви, з яких 24 приголосні, решта – голосні [5, 162 -163]. Увесь матеріал третьої частини Граматики - «Синтаксису» - спрямований на виявлення характерних рис слов'янської системи, для того, щоб людина, яка володіє латинською або іншою мовою, легко засвоїла їх і навчилася висловлюватися «по-слов'янському».

Про життєвий шлях автора «Граматики» відомо надто мало. Мовні особливості його лінгвістичного твору вказують на те, що І. Ужевич народився на Україні. Виходячи з того, що восени 1637 р. І. Ужевич почав навчатися у вищій школі, можна приблизно встановити час народження його - 10-ті роки XVII ст. Ім'я і прізвище Івана Ужевича зустрічається серед осіб, що 28 жовтня 1637 р. записалися в студенти Краківського університету «Die 28 octobris... Ioannes Petri Uzewicz, d. Vil.» тобто Іван (син) Петра Ужевич, із діецези Віленсь-кої. Можливо, у Вільні він навчався в академії або в братській школі. Знайомство його з українською граматичною традицією свідчить, що він навчався в якомусь українському або білоруському закладі.

У Краківському університеті І. Ужевич навчався ще в 1641 р., коли польською мовою надрукував панегірик «Образ чеснот і слави...» - поетичний твір, присвячений одруженню Олександра Пржилецького і Єви Рупницької, що походили з Польщі [1; XII]. Через два роки (1643 р.) І. Ужевич на титульній сторінці паризького рукопису Граматики називає себе студентом теології славної Паризької академії (університету). В арраському примірнику пам'ятки (1643 р.) цієї вказівки немає. Напевно, за 2-3 роки І. Ужевич закінчив богословсь-кий факультет Сорбонни.

Цим вичерпуються всі відомі на сьогодні факти з життєпису І. Ужевича. Мовознавець постає перед нами високоосвіченою людиною, поліглотом - знавцем рідної мови української, церковнослов'янської різних редакцій, польської (нею складав вірші), латинської. Він був знайомий і з гебрайською, чеською та хорватською мовами [5; 158].

Імовірно, на пропозицію когось із паризьких учених або прихильників науки І. Ужевич підготував до друку другий варіант своєї книги. Можливо, в числі їх був «пан Бригаллір»: після титульного аркуша І. Ужевич помістив герб і вірш «На гербе панов(ь) Бригаллиров». Такі вірші, присвячені меценатам, супроводжували майже всі українські стародруки першої половини XVII ст.

Помітки на арраському манускрипті граматики, які відносяться до 1680 і 1741 року, недвозначно вказують на те, що власники цього рукопису І. Ужевича мінялися. Запис «Bibliothecae Monasterii... Atrebatinsis 1680» свідчить про те, що перед тим, як потрапити до міської бібліотеки французького міста Арраса, рукопис знаходився в монастирі на території теперішнього департаменту Па-де-Кале (в цей департамент входить і префектура Арраса). Atrebates - давня назва населення історичної області Артуа, столицею якої був Аррас.

На початку XIX ст. з пам'яткою ознайомився відомий словенський лінгвіст Варфоломій Копітар. Він, очевидно, не знав української мови (поготів старої літературної). У листі до Й. Добровського, обіцяючи чеському славістові докладний опис праці І. Ужевича, він у 1815 р. повідомляв, ніби автор паризької граматики поляк. Помилкове твердження про національність І. Ужевича сприйняв і Й. Добровський, що на основі матеріалів В. Копітара дав таку характеристику праці І. Ужевича: «Словенська Граматика рукоп. 1643. Іоанна Ужевича, під № 3876 у Колбертовій бібліотеці, з якої Бандурі в примітках на книгу Кон-стантина Багрянородного про управ. імперії том II. запозичив таблицю; написана І. Ужеви-ком [!] Славонцем (Sclavono), студентом богословії. П[ан] Копітар бачив її в Парижі і на основі його заміток роблю висновок, що автор був поляк або русин із Польщі, бо змішує польське із слов'янським».

Твердження Й. Добровського цілком повторив історик польської літератури М. Вишнев-ський: «В паризькій бібліотеці знаходиться слов'янська граматика з 1643 р., написана Яном Ужевицьким [!], яку там бачив... Копітар, засвідчуючи, що її мав написати поляк з руських земель, бо він польську мову змішав із слов'янською». Ці фантастичні твердження на віру сприйняли й деякі пізніші польські дослідники, що зараховували працю І. Ужевича до граматик польської мови [5; 159].

Невелика за обсягом «Граматика» І. Ужевича є непересічним явищем в історії

української лінгвістики. Українська мовна система в ній викладена вдало, хоч у автора виникали труднощі при витлумаченні деяких специфічних слов'яноукраїнських граматичних особливостей засобами латинської схеми й термінології. В історію філології І. Ужевич увійшов як учений, що перший лінгвістично опрацював українську мову. Неминуще значення має й фактичний матеріал його праці [5; 198].

Існує потреба всебічного, детального вивчення всього тексту пам'ятки, щоб повніше висвітлити теоретичні засади її автора й остаточно ідентифікувати описану в ній мовну систему. Адже І. Ужевич спромігся не тільки дати опис системи української літературної мови, але і в теоретичному плані своєї праці стояв на рівні тодішніх філологічних знань слов'янського і європейського світу.

1. Білодід І. К., Кудрицький Є. М. Іван Ужевич і його граматика // Граматика слов'янська І. Ужевича. – К.: Наукова думка, 1970. – С. VII - XXVI

2. Граматика слов'янська І. Ужевича / підготували до друку: Інститут мово-знавства ім. О. Потебні; І. К. Білодід, Є. М. Кудрицький. – К.: Наукова думка, 1970. – XXVI с. +114 с.

3. Жовтобрюх М. А. «Граматика словенская» Івана Ужевича – пам'ятка староукраїнсь-кої літературної мови // Слово і труд. - 1976. - С. 167-169.

4. Запаско Я. П. Пам'ятки книжкового мистецтва: українська рукописна книга. – Л.: Світ, 1995. – 480 с.

5. Німчук В. В. Мовознавство на Україні в XVI - XVII ст. – К., 1985. – С. 155-197.

Світлана ПАТРИКЕЙ

БІБЛІОГРАФІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРИЧНОЇ ВОЛИНІ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН

На сьогодні у зв'язку з посиленням інтересу вчених-краєзнавців до вивчення різних аспектів життя історичних регіонів України, значної уваги потребує бібліографічне забезпечення цих досліджень. Зокрема, створення краєзнавчої інформації про такий історичний регіон як Велика Волинь має свою історію становлення та розвиток. Проте, до сьогодні ще немає жодної публікації в якій би узагальнювався багатий досвід різних поколінь бібліографічної роботи зі створення краєзнавчої бібліографії Волині. Тому ця тема є досить актуальною і потребує вивчення.

Частково інформація про бібліографічне забезпечення Волині висвітлена у підручниках Корнєйчика І. І. «Історія української бібліографії» [6] та Кушнаренко Н. М. «Історія бібліотечного краєзнавства в Україні» [9]. У них поряд з бібліографією адміністративно-територіальних одиниць України розглядається розвиток бібліографії історичних регіонів, в тому числі такого як Волинь. Окремі аспекти цієї проблеми розглядались у статтях вітчизняних бібліографознавців. Зокрема, у статті Мілясевич І. В. окреслена еволюція загальної ретроспективної бібліографії Волині [13]; Швецова-Водка Г. М. висвітлила діяльність Якуба Гоффмана по створенню бібліографічної інформації на сторінках «Рочніка Волинського» [24]; Щербан Р. М. та Карпінська Т. В. досліджувала шляхи формування електронної бібліотеки «Історична Волинь» [5, 25].

Тому метою нашої статті є вивчення розвитку системи краєзнавчих бібліографічних посібників, присвячених історичній Волині, з часу її зародження і до сучасності.

Як зазначається у «Енциклопедії історії України» [4], Волинська земля – давньоруська історична область, яка охоплює сучасні Волинську та Рівненську області, західну частину Житомирської та північну частину Тернопільської області і Хмельницької області.

Створення бібліографічної інформації про Велику Волинь розпочинається ще з 40-х рр. XIX ст., коли майже в усіх губерніях Російської імперії створюються «Губернские ведомости», які були урядовими друкованими органами на місцях.

У 1838 р. в Житомирі почали виходити «Волынские губернские ведомости». Вони складалися з двох відділів – офіційного і неофіційного. У своїй неофіційній частині «Губернские ведомости» приділяли велику увагу публікаціям місцевих матеріалів (документів та історико-краєзнавчих статей), у тому числі бібліографічних.

У 1893 р. літературознавцем та істориком Ляценком А. на сторінках другого випуску журналу «Живая старина», що виходив в Санкт-Петербурзі був надрукований бібліографічний покажчик статей і матеріалів по вивченню Волинської губернії надрукованих у «Волынських губернских ведомостях» протягом 1838-1887 рр. А у третьому випуску було надруковано покажчик Братчикова А. Б. «Указатель статей, напечатанных в неофициальной части «Волинских губернских ведомостя» [3].

Почесне місце у створенні бібліографічної інформації про Волинь посідає журнал «Волынские епархиальные ведомости» (Почаїв, 1867-1907; Житомир, 1908-1918). Як зазначає, у своїй статті Мілясевич І. В. [13], ще у першому номері журналу була викладена програма, у якій зазначалося, що тут буде друкуватись інформація про книги та періодичні видання.

У неофіційній частині журналу друкувалось багато статей краєзнавчого змісту про Волинь та її населені пункти. Як додаток до журналу за 1888 р. (№4 – 29) друкувався «Предметный указатель содержания неофициальной части «Волынских епархиальных ведомостей» за первые 20 лет их существования (сентябрь 1867 – август 1887 гг.)». У тому ж році він був надрукований у Почаєві окремим виданням із зазначенням автора, Ювеналія Тиховського, та авторською передмовою [25].

Хронологічно продовжив його, виданий у 1909 р. покажчик Беляєва П. «Указатель статей, помещенных в неофициальной части «Волынских епархиальных ведомостей» за вторые 20 лет их существования», що

містив статті, вміщені в неофіційній частині відомостей, починаючи з 1887 та по 1907 рр. включно [13].

«Волынские епархиальные ведомости» до 1907 р. включно виходили в м. Кременці, з 1908 р. видання їх перенесено до Житомира. За час з 1908 р. покажчика змісту не видавали, були тільки піврічні, а потім річні. Журнал припинив своє існування 1917 р.

Докорінні зміни в розвитку краєзнавчої бібліографії почались в II половині XIX ст. В 50-60-х р. активно почав розвиватись капіталізм в Росії. Зламним моментом було скасування в 1861 р. кріпацтва. В умовах капіталізму прискорилися темпи економічного й культурного розвитку України. Нові соціально-економічні обставини мали вирішальне значення для зростання краєзнавчої бібліографічної діяльності в Україні, зокрема такого її історичного регіону як Волинь. У цей період було видано багато галузевих та універсальних бібліографічних покажчиків про Волинь та Полісся.

Значної уваги заслуговує покажчик «Полесье» (СПб., 1883) З. М. Пенкіної – учениці відомого російського бібліографознавця з Санкт-Петербургу В. І. Межова. В покажчику відображено матеріал не тільки про Північно-Західний край, що входив до Білорусії, але й про Південно-Західний край з Волинською і частково Київської губерніями. Це бібліографічне видання містило літературу по історії, географії, статистиці, етнографії і економіці Полісся, видану в період з 1855 по 1880 рік. У даній книзі можна знайти відомості про Київську, Волинську, Мінську, Могилевську та Гродненську губернії.

Широкою популярністю серед учених-природознавців користувався виданий наприкінці 60-х рр. XIX ст. «Библиографический указатель по геологии Волыни и Подолии» М. П. Барбота де Марні, який містив матеріали по геології не лише Поділля, але й історичної Волині [1].

У 70–90-х роках XIX ст. на Україні значно активізувалась краєзнавча діяльність завдяки губернським комітетам, архівним комісіям, науковим товариствам.

Так, зокрема, в цей період краєзнавчою бібліографією займалося Київське товариство природознавців. У 1897 р. воно надрукувало бібліографічний покажчик літератури з геології губерній Київського учбового округу [6]. Пізніше при його сприянні побачив світ один з кращих посібників такого роду – «Библиографический обзор литературы по геологии и физической географии Центрального и Южного Полесья» [22]. Праця була підготовлена видатним українським ученим П. А. Тутковським.

Широкі бібліографічні плани краєзнавства мало Товариство дослідників Волині. Створена при ньому природно-історична секція на одному з перших своїх засідань заявила про свій намір збирати і виявляти літературу про природу Волині, передбачаючи скласти бібліографічний посібник з геології, мінералогії, зоології, ботаніки, кліматології, географії та етнографії Волинської губернії. Але тільки через десять років (у 1911 р.), Товариство почало реалізувати це завдання. Робота була розподілена між членами Товариства. Так, П. А. Тутковському доручили розробити бібліографію літератури з геології, мінералогії, палеонтології і географії Волині. З усіх цих посібників були опубліковані лише списки літератури з ботаніки і ентомології [6].

Важливе значення для бібліографії Волині мають покажчики «Отчет Городецкаго музея Волынской губернии барона Р. Штейнгеля за ….» Біляшівського Н. Ф. [2], в яких у розділі «Бібліотека» подано список придбань музею за ці роки. Серед яких: рукописи, стародруки, книги, брошури, періодичні видання. Переважна більшість цих матеріалів краєзнавчого характеру.

У 20-30-х роках XX ст. на Волині, яка входила до складу Польщі, найбільший внесок у розвиток краєзнавчої бібліографії зробили польські бібліографи, вчені та громадські діячі.

У 1936 р. у Луцьку було створено Польське краєзнавче товариство. У 1939 р. опублікована одна з перших теоретичних праць, присвячена проблемам Волинської бібліографії на сторінках журналу «Ziemlia Wolynska», що був офіційним органом Волинського округу Польського краєзнавчого товариства [13]. Автор статті М. Данілевічова вважає, що розвиток досліджень Волині тормозиться відсутністю бібліографічних праць, які б підсумували все написане про Волинь, і пропонує налагодити облік інформації у двох напрямках: ретроспективному та поточному.

У 30-ті роки були зроблені також серйозні спроби практичних робіт з повного обліку інформації про Волинь. Протягом 1927-1939 рр. у Рівному виходило продовжуване видання «Рочнік Волинський» [24]. З 1930 р. його головним редактором був Якуб Гоффман,

який на сторінках видання розміщував бібліографічні матеріали. Найвизначніша з них була «Бібліографія Волині», яка друкувалась польською мовою починаючи з другого (1931 р.) до восьмого (1939 р.) тому.

У радянський період не приділялось значної уваги розвитку науково-допоміжної краєзнавчої бібліографії. Переважна більшість посібників краєзнавчого змісту була присвячена територіям, поділеним за тогочасним адміністративно-територіальним поділом, а бібліографічна інформація про історичні та природно-географічні регіони майже не розвивалася. Виданням краєзнавчих бібліографічних посібників займаються обласні наукові бібліотеки. Поодинокі покажчики стосуються Волині, як історичного регіону, але носять рекомендаційний характер.

У період незалежності України були зроблені перші спроби розв'язання проблеми бібліографічного забезпечення наукових досліджень Волині на науковому рівні. На початку 90-х р. з'являються перші наукові публікації українських дослідників, присвячені вирішенню проблем створення бібліографічної інформації про історичні, природно-географічні та економічні регіони.

У 1993 р. Мілясевич І. В. висунула ідею створення банку бібліографічної інформації про історичну Волинь [12]. На основі вивчення документального потоку з історичного краєзнавства вона обґрунтувала необхідність створення Волинського зонального об'єднання та окреслила основні організаційні та методичні проблеми його функціонування [12].

Подальший розвиток цих ідей знайшов відображення у публікаціях Щербан Р. М. [29], в яких описані перші кроки зроблені Рівненською державною обласною бібліотекою (з грудня 2012 р. – Рівненська обласна універсальна наукова бібліотека) по координації роботи бібліотек Волинського регіону у напрямку створення консорціуму «Історична Волинь», а також подано модель корпоративної каталогізації Рівненської державної обласної бібліотеки – регіональна корпоративна бібліотечно-інформаційна система.

У 2005 р. Рівненська державна обласна бібліотека видала біобібліографічний покажчик «Улас Самчук: «Волинь» моє вірую й ісповідую».

Важливе значення для краєзнавчої бібліографії Волині мають покажчики преси Волині. Особливо слід відзначити краєзнавчо-бібліографічну діяльність Львівської національної бібліотеки ім. В. Стефаника, при якій у 1993 р. був створений науково-дослідний центр періодики. За його сприяння було видано низку надзвичайно цінних історико-бібліографічних праць про пресу різних регіонів України, в тому числі, і Волині.

У 1997 році був опублікований анотований покажчик української преси І. Павлюка «Українські часописи Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя (1917-1939 рр.)» [16]. У даному покажчику описи часописів розміщені за алфавітом і супроводжуються розширеною анотацією. До бібліографії подано покажчик часописів за регіонами, хронологічний, іменний, географічний покажчики та алфавітний покажчик друкарень.

У 2001 р. з'явилось історико-бібліографічне дослідження Павлюка І. «Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмщина та Підляшшя 1917-1939, 1941-1944 рр.» [17], а у 2004 р. вийшов друком його покажчик «Українська преса Волинської області 1939–1941, 1944–2000 рр.» [18].

У цьому ж році волинським дослідником і бібліографом Мілясевич І. В. було видано історико-бібліографічне дослідження преси Волинської губернії 1838-1916 рр. [14]. У другій частині цієї праці вміщений бібліографічний покажчик преси, який містять характеристику таких категорій періодичних видань, як: газети, журнали і бюлетені, які збереглися у фондах архівів, музеїв, бібліотек України і Росії. Всі вони переглянуті упорядником de visu.

Важливе значення для краєзнавчої бібліографії Волині має прикнижкова бібліографія. У монографії М. Ю. Костриці «Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті» (2001 р.) подано повну бібліографію праць даного товариства та його спадкоємців. Крім бібліографічного опису, у бібліографії представлений зміст даного документу з прізвищами авторів, назвами їхніх публікацій та сторінками, де вони розміщені.

Досить помітне місце в бібліографії Волині посідають джерелознавчі праці «Волинь в історико-краєзнавчих дослідженнях XIX – XX століть» І. І. Ярмошика [26] та «Рукописні та книжкові зібрання Волині у фондах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського: історія, склад, наукове

дослідження» С. М. Міщука [15].

У зв'язку із швидкими темпами інформатизації суспільства у 2003 р. працівники регіональних бібліотек Волинської, Житомирської, Рівненської, Тернопільської та Хмельницької областей об'єднались для реалізації проекту «Консорціум «Історична Волинь».

Даний консорціум, окрім бази даних повних текстів, створює бібліографічну базу даних, надає можливість та забезпечує представлення бібліографічної бази даних «Історична Волинь» у Інтернеті через однойменний сайт за адресою: http://istvolyn.info/, поширює інформацію про базу даних «Історична Волинь» у пошукових системах Інтернет-мережі, крім того, відбирає документи, здійснює їх оцінку.

Отже, краєзнавча бібліографія Великої Волині пройшла досить тривалий і складний шлях розвитку. Це пояснюється тими соціально-економічними і політичними чинниками, які переживала Волинська земля в різні історичні періоди. Значний внесок в розвиток краєзнавчої бібліографії Волині зробили редакції провідних місцевих періодичних видань кінця XIX початку XX ст., окремі бібліографи Ю. Тиховський, М. П. Барбот де Марні, П. А. Тутковський, Я. Гоффман, І. Павлюк, І. В. Мілясевич, наукові краєзнавчі товариства та бібліотеки.

У період незалежності України виник проект «Консорціум «Історична Волинь», який дає можливість акумулювати в електронній формі всю інформацію, присвячену цьому історичному регіону та забезпечує зручний та легкий доступ до цієї інформації всіх дослідників Великої Волині.

---

1. Барбот де Марни М. П. Библиографический указатель по геологии Волыни и Подолии / М. П. Барбот де Марни // Сборник изданный имп. С.-Петербургским минералогическим обществом в память совершившегося пятидесятилетия его существования. – Спб., 1867. – С. 559–568.

2. Биляшивский Н. Ф. Отчет городецкаго музея Волынской губернии барона О.Р. Штейнгеля (за 1896-1904 рр.) / Н. Ф. Биляшивский. – Варшава-Киев, 1905. – 224 с.

3. Братчиков А. Б. Указатель статей, напечатанных в неофициальной части «Волынских Губернских Ведомостей» в период с 1867 по 1880 год / А.Б. Братчиков. – Житомир, 1880. – 76 с.

4. Енциклопедія історії України / НАН України, Ін-т історії України ; редкол.: В. А. Смолій та ін. – К. : Наук. думка, 2003. – 834 с.

5. Карпінська Т. В. Електронна бібліотека «Історична Волинь»: шляхи формування / Т. В. Карпінська // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, приуроченої до 70-річчя заснування Державної історичної бібліотеки України, 24-25 верес. 2009 р. – К. : Арістей, 2009. – С. 121–123.

6. Корнєйчик І. І. Історія української бібліографії : нариси / І .І Корнєйчик. – К., 1971. – 376 с.

7. Кострица М. Ю. Товариство дослідників Волині : історія, діяльність, постаті / М. Ю. Кострица. – Житомир : М.А.К., 2001. – 360 с.

8. Ксензук Е. Історична бібліографія Волині / Е. Ксендзук // Бібл. вісн. – 1994. – № 5–6. – С. 16–17.

9. Кушнаренко Н. М. Історія бібліотечного краєзнавства в Україні : навч. посіб. для студ. вузів та училищ культуры / Н. М. Кушнаренко – Х., 1993. – 112 с.

10. Лященко А. І. Волынские Губернские Ведомости в 1838-1887 гг. : указ. ст. и материалов по изучению губернии, напечатаных в Волынских Губернских Ведомостях / А. І. Лященко // Живая старина. – 1893. – Вып. 2. – С. 265–278.

11. Мілясевич І. В. Деякі тенденції розвитку документального потоку з історичного краєзнавства (на матеріалі досліджень Волині) / І. В. Мілясевич // Бібліотечне краєзнавство у відновленні історичної пам'яті народу України : матеріали наук.-практ. конф., м. Київ, 26-27 трав. 1997 р. – К., 1998. – С.156–158.

12. Мілясевич І. В. Створення банку бібліографічної інформації про Волинь (проблеми та перспективи) / І. В. Мілясевич // Пріоритетні напрямки розвитку бібліотечної справи в Україні : матеріали міжрегіон. наук.-практ. конф., м. Рівне, 24-25 берез. 1993 р. – Рівне, 1993. – С. 18–19.

13. Мілясевич І. В. Універсальна ретроспективна бібліографія Волині (здобутки та проблеми) / І. В. Мілясевич // Велика Волинь : Минуле й сучасне : матеріали міжнар. наук. краєзн. конф., жовт. 1994 р. – Хмельницький, 1994. – С. 42–45.

14. Мілясевич І. В. Періодичні видання Волинської губернії XIX – початку XX століття : історико-бібліогр. дослідження / НАН України; ЛНБ ім. В.Стефаника; НДЦ періодики. – Львів, 2004. – 376 с.

15. Міщук С. М. Рукописні та книжкові зібрання Волині у фондах Національної бібліотек України імені В. І. Вернадського : історія, склад, наукове дослідження : монографія / С. М. Міщук. – К., 2007. – 242 с.

16. Павлюк І. З. Українські часописи Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя (1917-1939 рр.) : анот. покажч. / Павлюк І. З. ; відп. ред. М. М. Романюк ; НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, НДЦ періодики. – Л., 1997. – 180с.

17. Павлюк І. Українська легальна преса Волині, Полісся, Холмщини та Підляшшя 1917-

1939, 1941-1944 рр. / НАН України, ЛНБ ім. В. Стефаника, НДЦ періодики ; наук. консультант М. М. Романюк. – Л. : Каменяр, 2001. – 285 с.

18. Павлюк І. Українська преса Волинської області 1939–1941, 1944–2000 рр. / І. Павлюк. – Луцьк : Волин. обл. друк., 2004. – 508 с.

19. Пенкина З. Полесье : библиогр. материалы по истории, географии, статистике, этнографии и экономическому состоянию Полесья / З. Пенкина. – СПб., 1883. – 274 с.

20. Періодичні видання Волині, Полісся, Підляшшя та Холмщини (1836-1944) : список л-ри / АН України, ЛНБ ім. Стефаника ; уклад. Ю. Лащук, Г. Бухало, О. Ошуркевич. – Л., 1994. – 52 с.

21. Тиховский Ю. Указатель содержания неофициальной части Волынских Епархиальних Ведомостей за первые двадцать лет их существования: (сентябрь 1867 – сентябрь 1887) / Ю. Тиховский. – Почаев, 1888. – 256 с.

22. Тутковский П. Библиографический обзор литературы по геологии и физической географии Центрального и Южного Полесья / П. Тутковский // Записки Киевского о-ва естествоиспытателей. – К., 1910. – Т. 20, вып. 3. – С. 33–238.

23. Улас Самчук: «Волинь» – моє вірую й ісповідую... : біобібліогр. покажч. до 100-річчя від дня народж. У. Самчука / Рівнен. держ. обл. б-ка ; уклад.: Демчук П. І. ; наук. ред.: Мілясевич І. В. ; рецензент: Жив'юк А. А. – Рівне : Волин. обереги, 2005. – 68 с. : іл. – (Серія «Славетні земляки»).

24. Швецова-Водка Г. М. Бібліографічні праці Якуба Гоффмана на сторінках «Рочніка Волинського» 1931-1939 рр. / Швецова-Водка Г. М., Гулюк М. // Вісн. Кн. палати. – 1997. – № 11. – С. 27–28.

25. Щербан Р. М. Консорціум «Історична Волинь» / Р. М. Щербан // Документознавство. Бібліотекознавство. Інформаційна діяльність: Проблеми науки, освіти, практики : матеріали IV наук.-практ. конф., Київ, 21-23 трав. 2007 р. – К., 2007 . – С. 166–169.

26. Ярмошик І. І. Волинь в історико-краєзнавчих дослідженнях XIX – XX століть : монографія / І. І. Ярмошик. – Житомир : Волинь, 2006. – 216 с.

Надія ПОЛЯНСЬКА

ДІЯЛЬНІСТЬ ХАРКІВСЬКОЇ ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ІМ. В. Г. КОРОЛЕНКА З ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ КРАЄЗНАВЧОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Краєзнавча діяльність бібліотек України є унікальною. Саме успішна робота в цьому напрямку найбільше сприяє вихованню почуття патріотизму і поваги до історії свого краю, його яскравих особистостей, набуттю нових знань.

Останнім часом спостерігається стійкий інтерес до краєзнавства не лише у фахівців – істориків, бібліотекарів, працівників музеїв та екскурсійно-туристичних фірм, а й у представників різних професій, студентства, старшокласників, пересічних громадян. Очевидно, це можна пояснити не лише природною допитливістю, а і введенням у навчальних закладах різних рівнів акредитації дисципліни з краєзнавства, наприклад «Харківщинознавство», пошуком нових привабливих туристично-рекреаційних об'єктів регіону, нарешті, підготовкою фахівців з орієнтуванням на особливості соціально-економічного розвитку краю.

Харківська державна наукова бібліотека ім. В. Г. Короленка (далі ХДНБ ім. В. Г. Короленка) з перших днів свого існування започаткувала кращі традиції формування, збереження і надання у громадське користування друкованих документів з історії, етнографії, природничих умов, громадського життя Харківщини, а також видань місцевого друку. З ініціативи члена правління бібліотеки, а згодом його голови, професора Харківського університету Д. І. Багалія в перших друкованих систематичних каталогах був утворений «Местный отдел», де відображалась література, пов'язана з краєм як за змістом, так і видана місцевими друкарнями. Він же сприяв поповненню фонду творами українських письменників та дослідників історії України, окремих місцевостей, зокрема Слобожанщини. Більше того, саме у Харківській громадській бібліотеці (таку назву тоді мала ХДНБ ім. В. Г. Короленка) 1906 р. створюється український відділ з українською комісією на чолі. Голова комісії мусив опікуватися не лише придбанням книг, але і їх популяризацією, поширенням серед населення різноманітних знань про рідний край.

За понад 125-річну діяльність ХДНБ ім. В. Г. Короленка накопичила великий досвід краєзнавчої роботи. Варто зазначити, що у цій галузі працювали такі визнані бібліотечною спільнотою фахівці, як Тетяна Григорівна Шерстюк, Галина Миколаївна Каширіна, заслужений працівник культури України Валентина Олександрівна Ярошик та інші.

Нині Бібліотека посідає важливе місце серед інформаційних установ, покликаних забезпечити потреби громади в краєзнавчій інформації. Відділ «Україніка» виконує головну функцію у краєзнавчій діяльності ХДНБ ім. В. Г. Короленка, хоча майже всі структурні підрозділи будують свою роботу з урахуванням місцевих подій та особливостей. Безумовно, основою краєзнавчої діяльності є якнайповніше формування краєзнавчого фонду, пошук та придбання нових документів з історії Харкова, області, окремих містечок і сіл, етнографічних відмінностей слобожан, розвитку економіки регіону, науки, культури, мистецтва тощо.

Орієнтуватися у великому масиві краєзнавчої інформації допомагає довідково-бібліографічний апарат, а саме: систематичний каталог краєзнавчих матеріалів «Харківщина» та однойменна бібліографічна база даних, що включає аналітику, фактографічна база даних «Пам'ятні дати і події України, Слобожанщини».

Далі хотілося б детальніше зупинитися на популяризації краєзнавчих знань, можливих перспективних методах їх поширення не лише серед населення краю, а й у світовій мережі.

Одним із сталих засобів поширення краєзнавчої інформації, що не втратили своєї актуальності, залишаються традиційні книжкові виставки. Вони приваблюють читача насамперед тим, що найчастіше приурочені до ювілейних дат видатних людей або подій, і на одному стенді якнайповніше представлені відповідні документи.

Користувач не лише економить час на пошуковій роботі, а й почасти знаходить для себе нову інформацію. Співробітники ХДНБ ім. В. Г. Короленка анонсують оформлення виставки оголошенням на сайті Бібліотеки, у «Новинах» на Державному обласному радіо. Вдало складений анонс майбутньої виставки привертає увагу читачів. Відбуваються презентації книжкових виставок для окремих зацікавлених груп: краєзнавців, студентів, старшокласників – учасників Малої академії наук. Для прикладу можна назвати презентації виставок «Архітектор, художник, будівельник: до 150-річчя від дня народження О. М. Бекетова», «Царівна людської душі: до 130-річчя від дня народження української поетеси Христини Алчевської». Перша виставка зацікавила студентів-культурологів Харківського училища культури, друга – співробітників та відвідувачів Харківського літературного музею, а також студентів-філологів.

У наш час активізуються партнерські стосунки в діяльності інформаційно-культурних установ, у т. ч. і у популяризації краєзнавчої інформації. ХДНБ ім. В. Г. Короленка активно співпрацює в цьому напрямку з бібліотеками провідних ВНЗ Харкова, Центром краєзнавства ім. П. Т. Тронька Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, співробітниками харківських музеїв, зокрема, художнього, історичного, літературного, музеїв історії окремих навчальних закладів, видавцями та видавництвами краєзнавчої літератури («САГА», «Харьковская старина», видавництво Приватного музею міської садиби, «Савчук») та іншими установами. Спільними зусиллями проводяться тематичні вечори, лекції, прем'єри нових краєзнавчих видань.

Наприклад, останні два роки поспіль фахівці ХДНБ ім. В. Г. Короленка для студентів Харківського національного університету внутрішніх справ та Харківського національного педагогічного університету влаштовують віртуальні прогулянки Харковом: «Харків – місто, в якому я живу» та «Харків – місто, в якому я навчаюсь». Тобто використовується диференційований підхід до подання матеріалу залежно від того, яка аудиторія присутня: студенти-харків'яни чи студенти, які приїхали на навчання з інших міст України або із-за кордону. Успіхом таких акцій можна вважати той факт, що після проведених заходів певна частина студентів виявляє зацікавленість історією міста, пам'ятними місцями, архітектурою, а відтак стає читачами бібліотеки.

Слід зазначити ще і такий фактор, як ентузіазм викладача, його намагання залучити молодь до пошукової краєзнавчої роботи. Так, кандидат філологічних наук, доцент Харківського національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут» М. М. Красиков час від часу організовує за участю студентів такі заходи, як фотовиставки «Харківські дворики», «Мазанки Харкова», екскурсії «Харків літературний», «Василь Кричевський і Харків» тощо. Причому тут спостерігається тісна співпраця з бібліотекою, оскільки юнаки та дівчата ще мусять знайти в бібліотеці цікаву інформацію про ту чи іншу архітектурну споруду, вулицю, осіб, причетних до певного місця у Харкові.

Творчі стосунки в популяризації знань про художнє життя Слобожанщини складаються з мистецтвознавцями Харківського художнього музею. Організовуються спільні лекції, огляди експозицій з коментарем фахівця, презентації книг з історії мистецтва краю або творчості окремих митців. Разом із завідувачем відділу музею О. Й. Денисенко в ХДНБ ім. В. Г. Короленка було організовано цикл зустрічей у мистецькій вітальні. Слухачам було цікаво дізнатися про архітектора О. М. Бекетова як художника, зв'язки у творчості Т. Г. Шевченка та І. Ю. Рєпіна, дружбу двох художників П. Д. Мартиновича і О. Сластьона. Варто зауважити, що під час таких зустрічей бібліотекарі виступають з оглядом літератури за темою.

Прикладів партнерської співпраці у царині поширення краєзнавчої інформації можна навести ще багато. Тому наголосимо лише, що спільна праця є ефективною, вносить у рутинну діяльність різноманітність, своєрідну унікальність.

Велика роль у справі розповсюдження знань про рідний край належить громадському клубові «Краєзнавець», що працює при відділі «Україніка» ХДНБ ім. В. Г. Короленка. Роботу клубу започатковано у травні 1978 р., нині про нього відомо всій Україні. «Краєзнавець» об'єднує людей різних професій, різного освітнього та вікового рівня, сповнених безмежною любов'ю до Слобідського краю. І ось уже 35 років поспіль члени клубу досліджують Харківщину в різних аспектах.

Вони виступають ініціаторами встановлення меморіальних дощок видатним землякам, видають книги, публікують статті. Чимало статей у місцевих періодичних виданнях висвітлюють і роботу самого клубу. Члени клубу зустрічаються зі школярами, сприяють створенню шкільних музеїв, як то: музей Лесі Українки в ЗОШ № 3, С. Єсеніна в ЗОШ № 17 Харкова. У таких музеях міститься інформація та експонати, що розповідають про відвідування поетами Харківщини, коло їх спілкування, набуті враження.

Засідання клубу «Краєзнавець» проводяться щомісяця, а інколи двічі на місяць за заздалегідь розробленим планом. Проведено понад 400 засідань від початку діяльності. Прослідкувати в хронологічному порядку всі розглянуті теми можна за допомогою чотирьох випусків бібліографічного посібника «Сто краєзнавчих читань», повні тексти якого розміщуються на сайті ХДНБ ім. В. Г. Короленка (corolenko.kharkov.com). Двері клубу відчинені для всіх бажаючих дізнатися більше про те, що знаходиться поруч.

У ХДНБ ім. В. Г. Короленка визначилася система краєзнавчих бібліографічних посібників, що забезпечує науковців, фахівців, студентів інформацією про історію наукового, виробничого, культурного життя краю. Серед них виділяються посібники тематичні, біобібліографічні та персональні, покажчики змісту місцевої періодики. Великим попитом користуються «Історія Слобідської України», «Історія Харківської єпархії: до 200-річчя заснування», «Харків XX століття», «Музейна справа Харківщини: становлення та розвиток», «Курорт «Березівські мінеральні води»: до 150-річчя заснування». Значну допомогу філологам, студентам надають біобібліографічні та персональні покажчики, присвячені життєвому і творчому шляху українських письменників, доля яких тісно пов'язана з Харковом. Щодо покажчиків змісту місцевої періодики, то вони є неоціненним джерелом краєзнавчої інформації. Особливо хочеться виділити посібники «Харьков и губерния на страницах газеты «Харьковские губернские ведомости» (вип. 1 – 6), «Харьков и губерния на страницах газеты „Южный край"» (вийшло із друку поки що 5 частин). Оскільки записи в цих покажчиках розташовані за датами газет у хронологічній послідовності, то можна прослідкувати за подіями, що відбувалися у місті та повітах, слободах Харківської губернії протягом другої половини XIX – на початку XX ст.

З 1999 р. започатковано серію бібліографічних покажчиків «Краєзнавці Слобожанщини». У цій серії підготовлені та надруковані посібники, присвячені краєзнавчій діяльності М. Коржа, Ю. Лейбфрейда, В. Берліна, Г. Каширіної, Т. Шерстюк, С. Шоломової, І. Саратова, М. Красикова, С. Куделка та ін.

У сьогоднішніх умовах створення бібліографічних посібників вимагає нових підходів. Важливим є актуальність тематики та наявність додатків, що надають ресурсу більшої інформативності, популярності. Це стислі довідкові відомості про установи, події, явища, біографічні довідки, повні тексти статей (нових або надрукованих у місцевих періодичних виданнях в середині XX ст. і нині важкодоступних для широкого загалу), поезії, ілюстративні та фотоматеріали.

Для популяризації краєзнавчих бібліографічних посібників у відділі «Україніка» оформлена постійно діюча виставка цих видань. Дні бібліографії в переважній більшості присвячені їх ролі у вивченні історії Харківщини. На щорічному фестивалі-ярмарку «Світ книги», який проводився донедавна у Харкові, ХДНБ ім. В. Г.Короленка на своєму стенді демонструвала власну видавничу продукцію, зокрема краєзнавчі бібліографічні видання. Щороку співробітники бібліотеки беруть участь у роботі науково-практичної конференції «Слобожанські читання», де традиційно пропонують увазі учасників презентації новоукладених краєзнавчих бібліографічних посібників.

Теоретичним, методичним та технологічним аспектам розвитку науково-допоміжної бібліографії були присвячені ініційованіфахівцямиХДНБім.В.Г.Короленка семінар «Створення бібліографічних ресурсів: проблеми та перспективи» у 2012 р. та міжнародний вебінар-тренінг «Персональна та біобібліографія в технологіях управління знаннями» у 2013 р. Розглядались питання розвитку науково-бібліографічної роботи із застосуванням сучасних інформаційних технологій, створення регіональної метабібліографії, корпоративних проектів, впровадження інтернет-сервісів, методичних прийомів для удосконалення змісту та структури персональних та

біобібліографічних посібників.

Сьогодні швидкими темпами відбувається інформатизація суспільства. Молодь вже не завжди користується традиційними друкованими документами. До роботи з комп'ютером активно долучаються люди середнього та похилого віку. І сучасну бібліотеку неможливо уявити без власних електронних ресурсів. ХДНБ ім. В. Г. Короленка прагне зробити свій сайт інформативним, яскравим. Великий блок на ньому посідає краєзнавча інформація. Окремо виділений розділ «Краєзнавство» повністю наповнюється і підтримується в актуальному режимі співробітниками відділу «Україніка». Судячи зі статистики відвідування сайту Бібліотеки, цей ресурс є одним з активно використовуваних віддаленими читачами. Розділ пропонує характеристику краєзнавчої діяльності ХДНБ ім. В. Г. Короленка, краєзнавчі віртуальні виставки, сторінку клубу «Краєзнавець», повні тексти бібліографічних посібників, краєзнавчу електронну бібліотеку, поради щодо пошуку інформації про Харківщину в мережі інтернет. Тут розміщуються також віртуальні проекти, що містять комплекс матеріалів за відповідною темою: тексти статей, окремих видань, фотоматеріали, бібліографічні списки тощо. Варто зауважити, що при створенні таких проектів Бібліотека активно співпрацює з науковцями не лише Харкова, а й з інших міст України. Причому, інколи історики, філологи з власної ініціативи пропонують свої публікації для розміщення у проекті. Віддалених користувачів приваблюють оцифровані дослідження і спогади краєзнавців з архіву відділу «Україніка», а також статті сучасних дослідників місцевої історії, доповіді та повідомлення, що прозвучали на засіданнях клубу «Краєзнавець» і публікуються за згодою авторів. Це унікальні матеріали, адже вони подають не просто факти з історії краю в цілому чи якихось окремих подій, а й передають подих часу, особисті враження від побаченого і пережитого, світогляд оповідача.

Сайт Бібліотеки використовується також і для реклами власних ресурсів краєзнавчого змісту. Наприклад, при укладанні науково-допоміжних бібліографічних покажчиків «Історія футболу в Україні», у якому великий розділ присвячений розвитку цієї популярної гри на Харківщині, та «Курорт "Березівські мінеральні води": до 150-річчя заснування» були підготовлені слайд-презентації, що діяли протягом певного часу на сайті Бібліотеки та на плазмовій панелі, встановленій у фойє.

Наповнення сайту цікавими краєзнавчими матеріалами відбувається постійно. Бібліотека має свої аккаунти в соціальних мережах. Через них багато користувачів всесвітньої мережі можуть слідкувати за новинками нашого сайту.

Краєзнавча популяризаторська діяльність Бібліотеки набуває нового імпульсу, сприяє її позитивному іміджу, перетворює інформаційну установу на центр просвітництва, духовного розвитку [1- 6].

1. *Полянська, Н. І. Перший в країні : історія та сьогодення відділу «Україніка» / Н. І. Полянська, О. М. Дмитрієва // Зб. наук. пр. / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г. Короленка. – Х., 2012. – С. 22–38.*

2. *Створення бібліографічних ресурсів : проблеми та перспективи : матеріали п'ятих бібліогр. студій 25 квіт. 2012 р. / Харк. держ. наук. б-ка ім. В. Г.Короленка. – Х., 2012. – 60 с.*

3. *Ярошик, В. О. Діяльність клубу «Краєзнавець» при Харківській державній науковій бібліотеці ім. В. Г. Короленка / В. О. Ярошик // Перші Сумцовські читання : тези наук. конф., присвяч. 75-річчю музею Слобідської України ім. Г. С. Сковороди, 17–18 квіт. 1995 р. – Х., 1995. – С. 52 – 54.*

4. *Ярошик, В. О. Краєзнавчий напрямок роботи Харківської державної наукової бібліотеки ім. В.Г. Короленка / В. О. Ярошик // Краєзнавство. – 2003. – № 1/4. – С. 163–164.*

5. *Ярошик, В. О. «Україніка» сьогодні / В. О. Ярошик, Т. О. Сосновська // Вісн. Книжк. палати. – 1999. – № 7. – С. 7–8.*

Тетяна ПОНОМАРЬОВА

ДО ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ КОЛЕКЦІЇ «В.Г. КОРОЛЕНКО НА РІВНЕНЩИНІ» В ОБЛАСНОМУ МУЗЕЇ

За часів Другої світової війни Рівненський обласний краєзнавчий музей зазнав великих втрат, зникли не лише артефакти, які збиралися в ньому, але й облікова документація. Тому достовірних відомостей про те, чи існувала тоді в ньому короленківська фондова колекція, не збереглося.

Перші кроки до її збирання були зроблені вже у повоєнні часи. Початок цієї роботи пов'язаний з викладачем Рівненського учительського інституту (пізніше Рівненського педагогічного інституту ім. Д.З. Мануїльського) Григорієм Івановичем Хромовим. 1939 року він закінчив Московський державний інститут історії, філософії і літератури за спеціалізацією російська мова і література, викладав у Московській (м. Новозибково) і Архангельській (м. Вельськ) областях Російської Федерації, а у 1944 був направлений до Рівного. Природно, що тема В.Г. Короленка цікавила його. Григорій Іванович доклав чимало зусиль, щоб у напівзруйнованому війною місті відновити пам'ятні місця видатного письменника. Разом з представниками влади і громадськості Рівного йому вдалося відшукати і впорядкувати на старому кладовищі «Грабник» поховання батька і сестри письменника (Рис. 1).

Рис. 1. Поховання батька і сестри письменника в Рівному.

Судячи з напису (старою орфографією російської мови з літерою «ять», яка була скасована у 1918 р.), надгробок на могилі сестри Олександри вдалося зберегти старий. Його справжній вік точно визначити не можливо, але вірогідним може бути те, що плита встановлена ще батьками. Хоча це викликає великий сумнів, адже батько помер у наступний рік за донькою, а мати виїхала з Рівного через 4 роки, а перед тим відчувала брак коштів на утримання 5 дітей, у тому числі й майбутнього письменника. Друге припущення стосується перебування у місті найближчих родичів Короленка – Скуревичів. Бабуся Агнія, брат і сестра матері, Брунон і Єлизавета, залишалися у місті до середини 90-х років XIX ст. і мали змогу потурбувалися про могили рідних людей. Третє припущення - рік Жовтневої революції, адже відомо, що письменник користувався тоді великим авторитетом у своїх земляків, і саме у 1917 р. центральна вулиця Рівного – Романівська була перейменована на його честь. Плита на могилі батька – відносно нова і була встановлена, вірогідно, під час пошукових робіт у повоєнні часи.

Наступний крок у формуванні музейної колекції відносимо до 1958 – 1962 років, коли директором музею був Олександр Прокопович Молчанов. По закінченню філософського факультету Київського державного університету ім. Т.Шевченка, він працював у Дрогобичі і Каневі, а з 1952 р. – у Рівному, спочатку у музеї, а потім після захисту кандидатської дисертації в Українському інституті інженерів водного господарства. Нашим краянам добре відомі його наукові розвідки з історії міста. За часів директорства Олександра Прокоповича працівники музею встановили тісні контакти з Полтавським літературно-меморіальним музеєм В.Г. Короленка і отримали звідти матеріали про перебування письменника як на Рівненщині, так й Полтавщині. Спілкування з полтавськими колегами продовжується і до сьогодні – це участь у спільних заходах, взаємні візити до Полтави і Рівного, обмін новою інформацією про письменника тощо. До цієї роботи залучаються не лише працівники музею, але і його друзі також. Серед них особливо слід відзначити внесок відомого рівненського педагога - філолога Стели Василівни Русіної, яка передає до рівненської збірки нові матеріали щорічно після відвідувань Полтави (Рис. 2-4).

Надзвичайно плідно розвиваються стосунки з Житомирським музеєм нашого автора.

Рис. 2. Путівник Полтавського літературно-меморіального музею В.Короленка.

Рис. 3. Путівник Полтавського літературно-меморіального музею В.Короленка.

Рис. 4. Путівник Полтавського літературно-меморіального музею В.Короленка.

Рівненська колекція завдяки житомирянам збагатилася матеріалами про дитячі роки В.Г. Короленка. Крім того, щиро ділився з рівнянами своїми здобутками й житомирський короленкознавець Й. Меламед. Його публікації неодноразово з'являлися на сторінках волинської, а також столичної московської та київської преси, а копії оригінальних документів віднайдених ним у архівах колишнього СРСР передавалися до музею в Рівному (Рис. 5-6).

Узимку 1974-1975 років на адресу Рівненського краєзнавчого музею почали надходили пакунки з короленківськими матеріалами з Москви від відомого літературознавця Олександра Веніаміновича Храбровицького. Це був унікальний архів, який вчений накопичував майже 30 років. Згодом безцінний дарунок сприяв побудові у стінах колишньої

Рис. 5. Рівненські музейники у Житомирі,1973 р.

Рис. 6. Рівненські музейники у Житомирі, 2008 р.

Рівненської чоловічої гімназії, а зараз краєзнавчого музею, спочатку невеликої виставки, а потім окремої кімнати, присвяченої славетному гімназистові.

Цікава та приваблива постать самого дослідника. Він народився в 1912 р. у Петербурзі, навчався у Москві. Починаючи з 1931 працював в редакціях московських і провінційних газет, а в 1948 був прийнятий у члени Літературного фонду СРСР і перейшов на постійну літературно-творчу роботу. Олександр Веніамінович почав цікавитися темою В.Г.Короленка з 1942 р., коли познайомився з донькою письменника Наталією та його онукою Софією, з останньою він одружився у 1952. Короленкіана зібрана ним, складається з більш ніж 300 найменувань – це книги, автографи, оригінальні фотографії письменника, його родини і близьких друзів тощо. Значну частину колекції складають посмертні та сучасні видання, переклади творів письменника іноземними мовами (Рис. 7-9).

За рекомендацією О. Храбровицького працівники Рівненського музею налагодили стосунки з нащадками родини Туцевичів. На той час, кінець 70-х років XX ст., одна з них, Єлизавета Володимирівна Бєлан, проживала в Одесі. Візит до цього південного міста музейних працівників видався дуже вдалим.

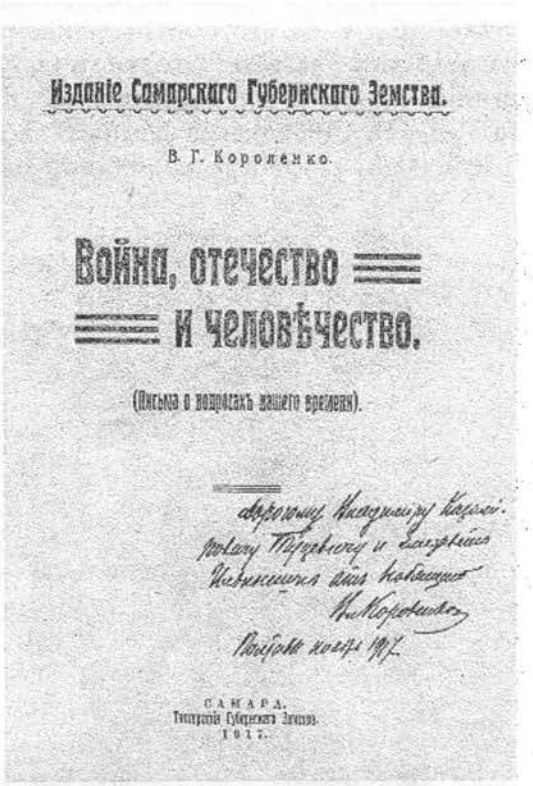
Изданіе Самарскаго Губернскаго Земства.

В. Г. Короленко.

Война, отечество и человѣчество.

(Письма о вопросахъ нашего времени).

САМАРА.
Типографія Губернскаго Земства.
1917.

Рис. 8. Книга з автографом письменника.

Владиміръ Короленко.

ОЧЕРКИ и РАЗСКАЗЫ

КНИГА ТРЕТЬЯ

„РУССКОЕ БОГАТСТВО".

Рис. 7. Книга з автографом письменника.

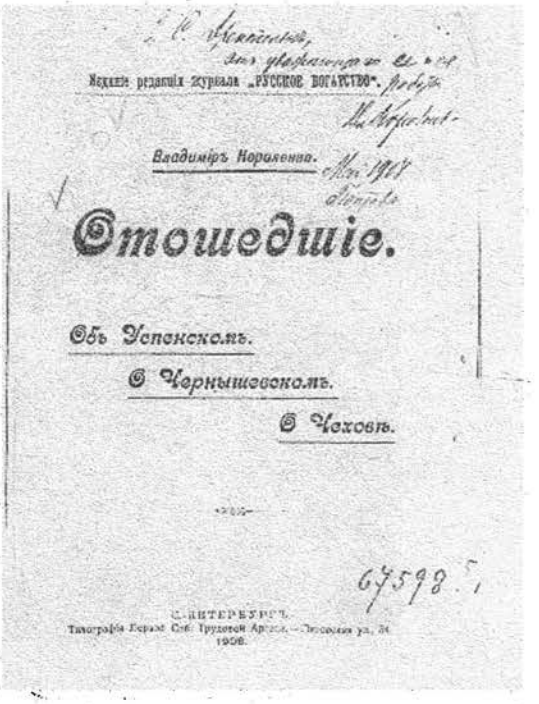
Редакція журнала „РУССКОЕ БОГАТСТВО".

Владиміръ Короленко.

Отошедшіе.

Объ Успенскомъ.

О Чернышевскомъ.

О Чеховѣ.

67598.

Рис. 9. Книга з автографом письменника.

Донька племінника письменника, Володимира Володимировича Туцевича, передала до рівненської збірки багато оригінальних речей. На особливу увагу заслуговують шабля В. Туцевича; портрет «дядьки капітана» Казимира Туцевича, виконаний В.Короленком; фотографії членів родини тощо (Рис. 10-11).

Рис. 10. В.Короленко. К. Туцевич.

Рис. 11. В.В.Туцевич.

Не залишалися байдужими щодо збирання короленківської колекції і мешканці нашого міста, що яскраво свідчить про любов і повагу, яку письменник зберігає у своїх земляків і сьогодні. Активізацію цієї роботи спонукало відкриття меморіальної кімнати у краєзнавчому музеї. У його фондах можна знайти чимало актів прийому нових експонатів від Миколи Олександровича Буднєва, Лідії Іванівни Майгур (Куліш), доньки відомого рівненського вчителя школи барона Ф.Р. Штейнгеля у Городку, з магазина «Букініст» та інші. Оригінальних меморіальних речей серед них, нажаль, немає, але вони яскраво відновлюють і візуально репрезентують місто періоду перебування у ньому В. Короленка – це фотокартки з краєвидами, тогочасні книжки, підручники і газети, речі міщанського і сільського побуту тощо (Рис. 12-13).

Справжнім відкриттям не лише для місцевих краєзнавців, але й шанувальників творчості нашого автора в усій країні стали документи Державного архіву Рівненської області, зокрема про шлюб батьків Володимира Галактіоновича, вчителів Рівненської гімназії, чиновницьку кар'єру батька, родини Скуревичів і Туцевичів, Ворцелів і Любомирських тощо. Виявляли ці матеріали не лише працівники архіву – Г. Сербина, Р. Засс, Т. Павлова, Л. Леонт'єва але й музейники також – Г. Бухало, Т. Пономарьова, Н. Кожушко. Пошуки ці мають бути продовженими, адже в архіві є й досі ще багато матеріалів, які очікують своїх дослідників. Вони можуть суттєво доповнити наше знання про те, як жив і навчався в Рівному майбутній письменник, що собою уявляв наш край і невелике провінційне містечко у другій половині XIX на початку XX століть (Рис. 14-16).

Останні надходження у колекцію пов'язані з візитом до нашого міста нащадка молодшої сестри В.Г.Короленка, Евеліни Галактіонівни - Володимира Марковича Столовицького. Вона сама та її сім'я все життя провели у С. – Петербурзі, багато з них проживають там й зараз. Донька одного з синів сестри письменника, Ірина Володимирівна, вийшла заміж за Марка Абрамовича Столовицького, їх син Володимир й побував у Рівному у 2009 році. Цікаво, що ім'я Володимир традиційно зберігається в їхній родині, наймолодший з них, син нашого візитера, також – Володимир. Під час відвідування Рівного правнук Евеліни Галактіонівни передав до нашої колекції ба-

Рис. 12. Рівненське реальне училище.

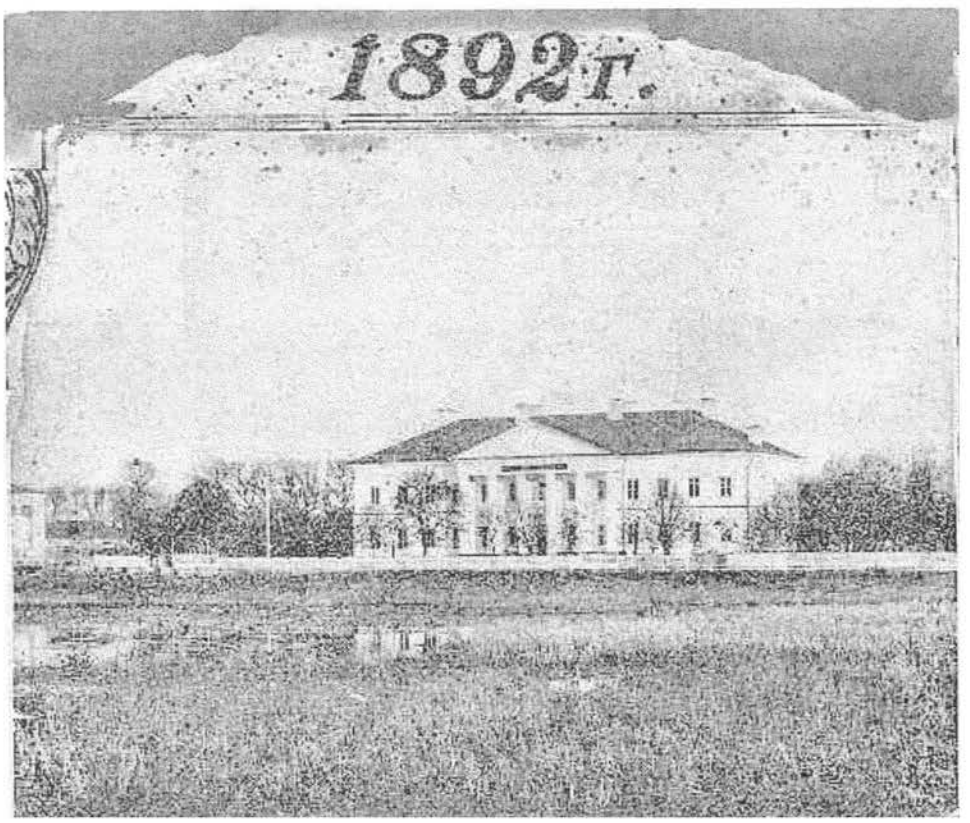

Рис. 13. Рівненське реальне училище.

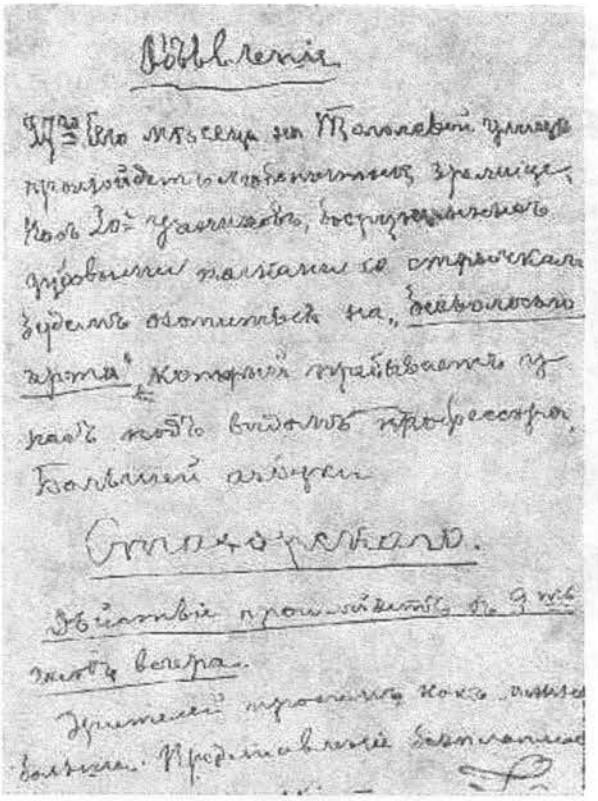

Рис. 14. Документи Державного архіву Рівненської області.

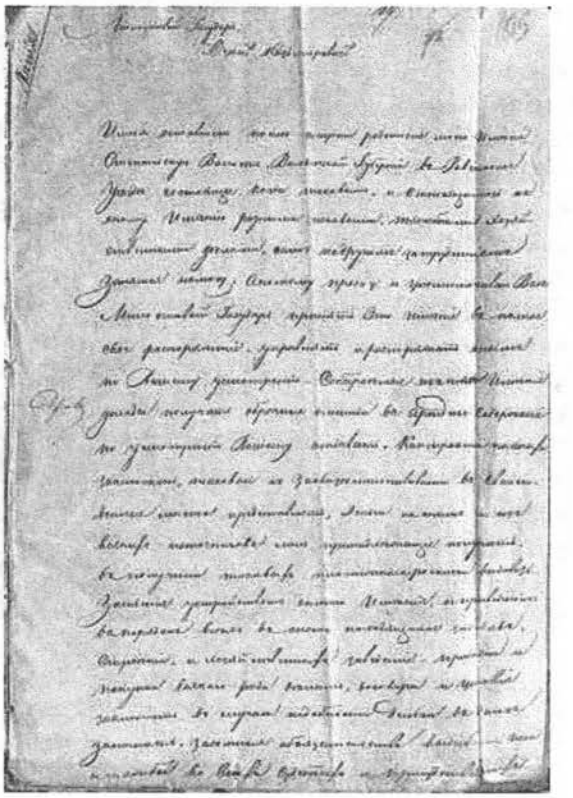

Рис. 15. Документи Державного архіву Рівненської області.

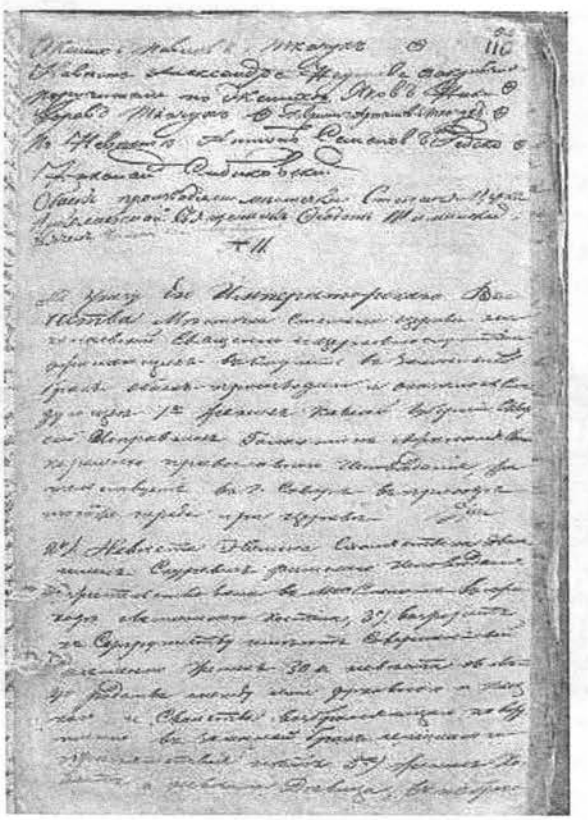

Рис. 16. Документи Державного архіву Рівненської області.

гато невідомих раніше фотографій, зокрема родини молодшого брата письменника Іларіона, Столовицьких, а також родичів, з якими вони підтримують зв'язки - Біхтерів, Полякових та ін. (Рис. 17-18).

Влітку цього року минає 160 років від дня народження славетного письменника В.Г. Короленка. На перший погляд невблаганний час має знищити і стерти із пам'яті людей минулі імена та події. Але, як бачимо, чим далі ми віддаляємося від часу Короленка, тим більше дізнаємося про нього самого та його рівненське оточення. І в цьому полягає ще один парадокс письменника. Правий був той мудрець, який сказав, що обличчя до обличчя – обличчя не побачиш, велике можна осягнути лише на відстані. Отже, маємо надію, що нас очікують нові знахідки і відкриття щодо нашого видатного земляка, адже зберегти пам'ять про нього - наш найперший обов'язок, адже «Музей», тобто домівка муз - доньок богині пам'яті Мнемозини- існує саме для її збереження (Рис. 19-21).

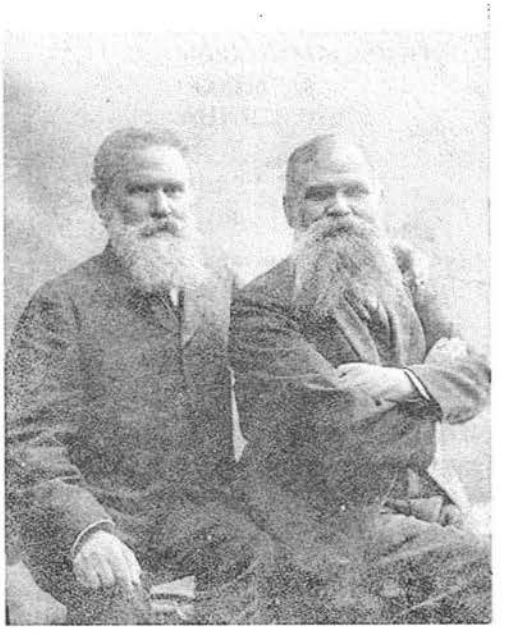

Рис. 17. Володимир та Іларіон Короленко.

Рис. 18. Сім'я Евеліни Галактіонівни Короленко.

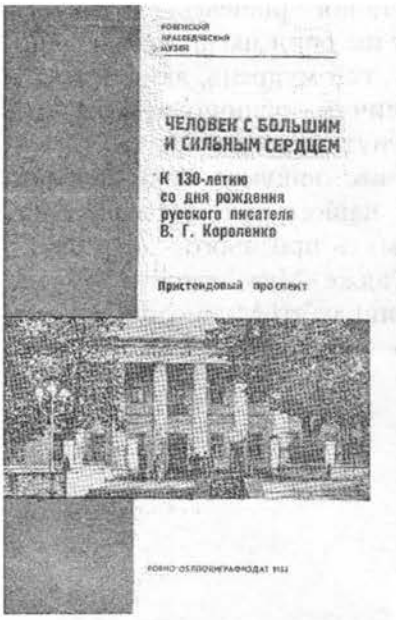

Рис. 19. Буклет до зали В.Короленка Рівненського краєзнавчого музею.

Рис. 20. Бібліографічний покажчик «В.Г. Короленко і Рівненщина».

Рис. 21. Книга Т. Пономарьової «Світла особистість імперії темряви».

Богдан ПРИЩЕПА,
Людмила БАБІНЧУК

НОВІ НАДХОДЖЕННЯ ДО ВІДДІЛУ АРХЕОЛОГІЇ РІВНЕНСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ У 2011–2012 РОКАХ

Більшість археологічних колекцій, що надійшли у 2011–2012 рр. до фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею були сформовані в ході польових робіт, які проводились співробітниками дочірнього підприємства «Рівненська старовина» державного підприємства науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАНУ. Матеріали зібрані на 45 поселеннях у різних районах Рівненської області та городищах у м. Дубровиці, с. Дорогобужі Гощанського і Жорнові Дубенського районів. Всього до фондів надійшло 511 одиниць основного фонду та 1266 одиниць допоміжного фонду. В колекціях представлені матеріали всіх археологічних періодів – від фінального палеоліту до епохи Київської Русі та литовсько-польської доби. Поповнилися фонди також новими знахідками з розкопок різночасових поселень біля с. Хрінники Демидівського р-ну. Ці дослідження проводяться експедицією Інституту археології НАНУ під керівництвом Д.Н. Козака.

Вироби із кременю фінального палеоліту та мезоліту були зібрані біля сіл Вілля Березнівського, Красносілля Володимирецького і Цепцевичі Сарненського р-нів. Матеріали мідного віку (уламки глиняного посуду і вироби із кременю) виявлено на поселенні біля с. Красносілля Володимирецького р-ну. Їх цінність визначається ще й тим, що це на сьогодні крайнє північне поселення волино-люблінської культури, до того ж знаходиться воно не на Волинській височині, а на території Волинського Полісся [1, с. 10].

Під час перевірки культурного шару на площадці городища біля с. Горбів Гощанського р-ну знайдено матеріали маліцької та трипільської культур мідного віку. Посуд маліцької культури представлений кубками та мисками. Серед трипільських керамічних виробів є миски, амфори, макітроподібні посудини, горщики. З трипільським горизонтом пов'язані вироби із кременю: трикутний з увігнутою основою наконечник стріли, фрагмент ножа, різець. Трапився також фрагмент прикрашеного хвилястим орнаментом черпака культури лійчастих кубків. Це перша задокументована знахідкою посуду КЛК у цьому мікрорегіоні.

Цікавий комплекс культури кулястих амфор було виявлено біля с. Хрінники Демидівського р-ну під час розкопок 2012 р. В господарському об'єкті лежали серп із кременю та роздавлені чотири глиняні посудини, які вдалося реставрувати. Датуються ці вироби початком 3 тис. до н. е.

Уламки глиняних посудин раннього залізного віку зібрано на поселенні біля с. Листвин Дубенського р-ну. На поселеннях біля с. Олексіївка, Сергіївка, Красносілля Гощанського р-ну, Городище Рівненського р-ну виявлено цікаві матеріали пізнього римського часу. Разом із глиняним посудом трапилися різнома-

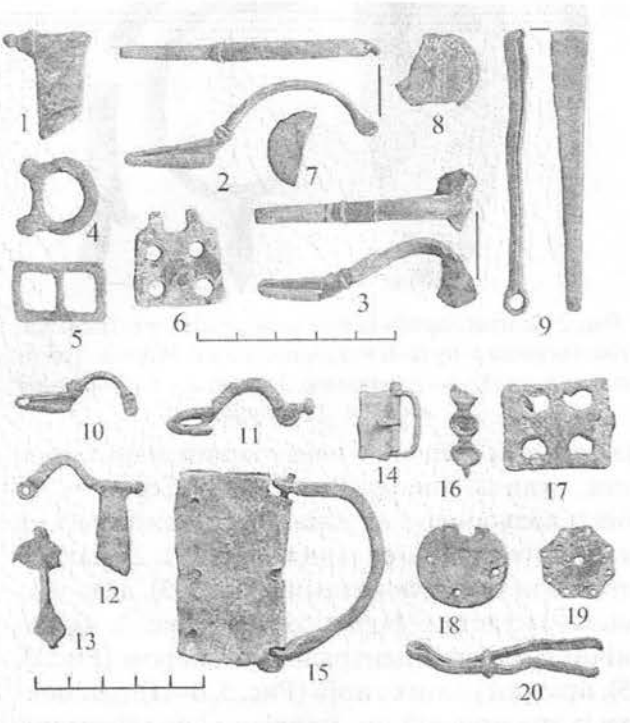

Рис. 1. Знахідки пізнього римського часу із поселень поблизу сіл Городище Рівненського р-ну (1-9) і Олексіївка Гощанського р-ну (10-20): 1-3, 10-13 – фібули; 4-6, 14, 15 – пряжки; 7, 8 – монети; 9, 20 – пінцети; 17-19 – накладні бляшки.

нітні вироби із кольорових металів: фібули, пряжки, монети (Рис. 1) [1, с. 16].

Значну частину колекцій складають знахідки із слов'яно-руських поселень, які були обстежені у середній течії р. Горині. Біля с. Підліски під час розвідки 2011 р. на поселенні у підйомному матеріалі зібрано уламки гончарних горщиків X–XII ст., денце посудини з клеймом, фрагмент амфорки «київського типу», кістяну проколку, уламки скляних браслетів. Знайдено велику кількість виробів

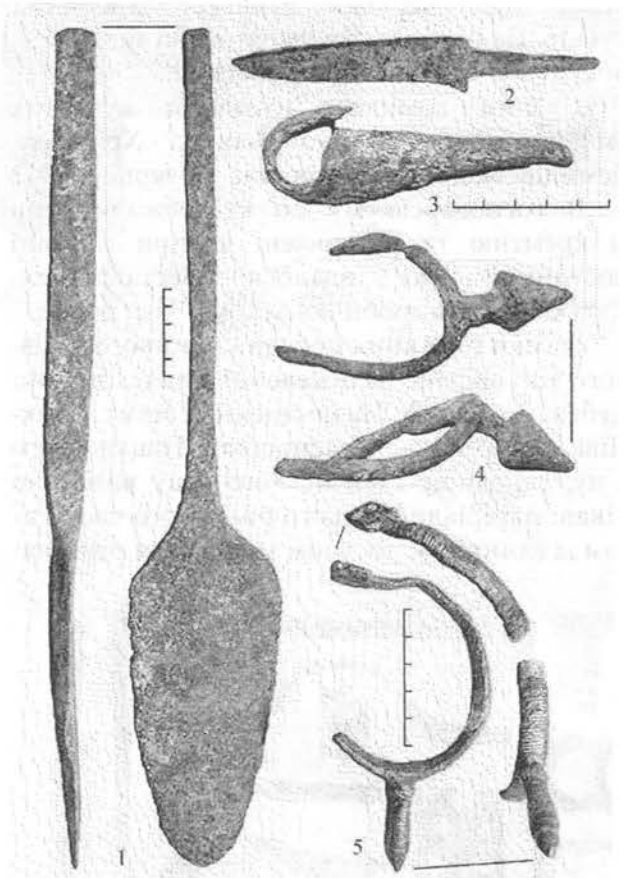

Рис. 2. Залізні вироби із поселення поблизу с. Підліски Гощанського р-ну (1-4) та городища в с. Жорнів Дубенського р-ну (5): 1 – наральник; 2 – ніж; 3 – 3 – гризло від вудил; 4, 5 – шпори.

із заліза, серед них черешковий наральник, ніж, вудила, шпору (Рис. 2, 1–4). Серед виробів із кольорових металів є натільний хрестик та уламок хреста-складня (Рис. 3, 1, 2), намистина з чотирма лопатями (Рис. 3, 3), лезо підвіски-амулета у формі сокири (Рис. 3, 4), кінчні ґудзики з центральним овором (Рис. 3, 5), пряжки різних типів (Рис. 3, 6–11), дзвіночки із хрестоподібним прорізом і прорізом-щілиною (Рис. 3, 12–14), уламки пластинчастих браслетів і персня (Рис. 3, 15–18) [1, с. 13–15].

На Жорнівському городищі, що в Дубенському р-ні трапилась унікальна залізна шпора, інкрустована золотим дротом (Рис. 2, 5) [1,

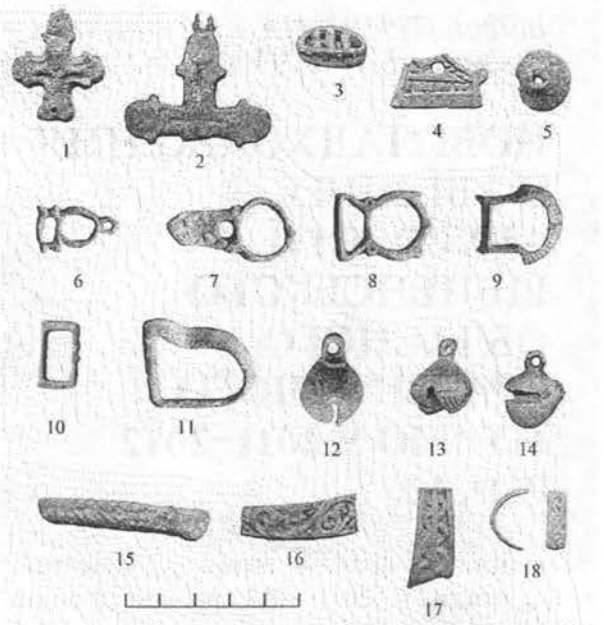

Рис. 3. Вироби з кольорових металів із поселення біля с. Підліски Гощанського р-ну: 1, 2 – хрести-складні; 3 – намистина; 4 – підвіска у формі сокири; 5 – гудзик; 6-11 – пряжки; 12-14 – дзвіночки; 15-17 – браслети; 18 – перстень.

с. 17–18].

Багато цікавих виробів епохи Київської Русі отримано із селища біля с. Новосілки Здолбунівського р-ну. В колекції є залізне стремено і бронзова шпора, залізний наральник та різноманітні вироби із кольорових металів: натільний хрестик, підвіски різних типів, зокрема, підвіски-амулети у формі сокир, сферичний дзвінок із лінійною щілиною, різні за формою пряжки, накладки, персні і браслети [1, с. 19–22].

З поселення біля с. Городище Рівненського р-ну надійшли матеріали давньоруського часу: уламки гончарного посуду XI – першої половини XIII ст., вироби із заліза, серед останніх відмітимо черешковий наральник, вістря з кільцевою рухомою голівкою та черешкові ножі. В колекції є також уламок скляного браслета, бронзові пряжка ліроподібна двохчасна, розподільне кільце, срібна намистина ажурна від сережки «київського типу» [1, с. 24–25].

Велику колекцію сформовано в ході робіт на селищі поблизу с. Шлях Острозького р-ну. Це вироби із глини, заліза, кольорових металів епохи Київської Русі. Серед залізних виробів слід відмітити добре збережені наконечник списа, серпи, кресала, вудила.

Під час обстеження території навколо Успенської церкви в с. Дорогобуж Гощанського р-ну виявлено ділянку, на яку зносили

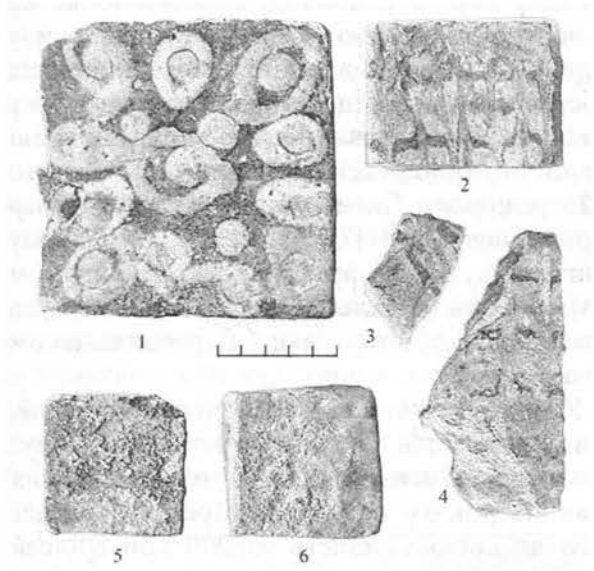

Рис. 4. Облицювальні плитки із с. Дорогобуж Гощанського р-ну.

будівельне сміття під час ремонту церкви, вірогідно, після монголо-татарських погромів середини – другої половини XIII ст. Тут знайдено уламки глиняного посуду епохи Київської Русі XII – першої половини XIII ст., уламки цегли-плінфи з якої було збудовано церкву у 70-х роках XII ст., фрагменти тиньку із фресковим розписом. Особливий інтерес викликають облицювальні плитки, якими була прикрашена давня церква (Рис. 4). Серед них є цілі та уламки виробів, лицева пластина яких прикрашена різнокольоровою поливою. Зустрічаються два типи орнаменту: поверхня вкрита колами із крапками в центрі (Рис. 4, 1) та вкрита лініями, які нагадують фігурні дужки.

Значні колекції литовсько-польської доби сформовані під час археологічних робіт у м. Дубровиці [2, с. 13–19], с. Новомильськ Здолбунівського р-ну [2, с. 20–21] і смт. Степань Сарненського р-ну [2, с. 47–52]. В них є глиняний посуд, вироби із металів, скла, монети.

Прищепа Б.А., Виногродська Л.І., Войтюк О.П., Чекурков В.С. Звіт про археологічні експертизи та розвідки на території Рівненської області в 2011 році // Наукові фонди Рівненського обласного краєзнавчого музею.

Прищепа Б.А., Харковець Ю.І. Звіт про археологічні експертизи на території Рівненської області в 2012 році // Наукові фонди Рівненського обласного краєзнавчого музею.

Богдан ПРИЩЕПА

ПРОБЛЕМА ЛОКАЛІЗАЦІЇ ПЕРЕСОПНИЦЬКОГО МОНАСТИРЯ РІЗДВА ПРЕСВЯТОЇ БОГОРОДИЦІ В СВІТЛІ ПИСЕМНИХ ТА АРХЕОЛОГІЧНИХ ДЖЕРЕЛ

Інтерес до історії села Пересопниці значно зріс у зв'язку зі святкуванням 450-річчя Пересопницького Євангелія. Поряд із публікаціями, які присвячені різносторонньому вивченню цієї книги та культурного простору, в якому вона була створена і на який вона мала вплив, з'явились дослідження з історії монастиря Різдва Пресвятої Богородиці та історичної топографії Пересопниці литовсько-польської доби. Ґрунтовно проаналізовані документальні джерела з історії монастиря у роботі С.М. Горіна [7]. Своє бачення локалізації окремих монастирських об'єктів ще раз стисло виклав С.В. Терський [26; 27]. Комплексний підхід до вивчення історичної топографії давнього поселення є найбільш прийнятним, до того ж С.В. Терський у 90-х роках XX ст. проводив розкопки у Пересопниці, а раніше щорічно, починаючи з 1974 р. тут працювала археологічна експедиція під керівництвом його батька, В.С. Терського [25, с. 12–14]. Не з усіма твердженнями цих археологів стосовно розміщення монастиря на місцевості можна погодитись, тому в запропонованій роботі ми б хотіли ще раз проаналізувати здобуті археологічні джерела і можливості їх використання для вивчення історичної топографії Пересопниці XV–XVII ст. в поєднанні з писемними, картографічними та топонімічними джерелами.

Повідомлення про Пересопницький монастир Різдва Пресвятої Богородиці з'являються у писемних джерелах другої половини XV ст. У документах датованих 1467 р. і 1490 р. згадується «ігумен пересопницький Іларіон» [17, с. 139; 7, с. 222]. У 1505 р. король Олександр передав монастир у володіння князю Федору Михайловичу Чорторийському. В дарчій грамоті короля від 5 березня сказано, що раніше монастир був у довічному користуванні його матері княгині Марії Чорторийської. Грамотою від 18 лютого 1526 р. король Сигизмунд I підтвердив дар свого попередника [7, с. 222–223]. Саме в цьому монастирі у 1561 р. архімандритом Григорієм і Михайлом Васильовичем із Сянока було завершено роботу над Пересопницьким Євангелієм.

У кінці XVI ст. Юрій Чорторийський, який перейшов у католицизм, випрошує у короля Сигизмунда III підтвердження прав патронату над монастирем і закладає його як свою власність за 200 коп грошей литовських своїй сестрі Катерині, що була дружиною Брацлавського каштеляна Василя Загоровського. Однак у 1596 р. інша сестра князя Юрія – Олена, дружина Євстафія Горностая, воєводи новгородського, добилася права викупу Пересопниці з монастирем і записала ігумену отцю Симеону та ченцям той монастир з селом Пересопницею, з усіма доходами і пожитками до нього належачими [3, с. 472–478, 490–499].

Після смерті Олени Горностайової у 1602 р. Пересопницький монастир залишився без належної підтримки і в 1630 р. князь Микола Чорторийський, син Юрія, попросив Сигизмунда III повернути йому Пересопницю з монастирем і передати на користь влаштованої ним у Клевані єзуїтської колегії. Грамотою короля від 22 червня 1630 р. монастир з усіма його будівлями і маєтностями був переданий у вічне володіння Клеванській єзуїтській колегії [7, с. 225].

Найбільш повну інформацію про об'єкти на території села та сам монастир містять два документальні джерела кінця XVI ст. Це перш за все запис князя Юрія Чорторийського, даний сестрі його Олені Горностайовій на маєток Пересопницю, датований 5 грудням 1595 р. В ньому згадуються монастир, сільські будівлі та інші об'єкти, визначені межі земельних володінь, що відносяться до Пересопниці з прив'язкою до географічних об'єктів і пам'яток старовини [3, с. 472–478]. Монастир детально описано в інвентарі Пересопницького монастиря і села Пересопниці, що був складений колишнім його ігуменом Симеоном Косовським при передачі монастиря своєму спадкоємцю ігумену Макарію Созанському. Датований документ 25 жовтня 1600 р. [4,

с. 294–300]. В ньому названо усі монастирські будівлі разом з майном, що в них знаходилось, а також описані монастирське господарство і село Пересопниця.

У наш час в Пересопниці не збереглося жодних слідів, які б вказували на розташування монастиря, не знаходимо прив'язки монастиря до місцевості і в інвентарі 1600 р., тому локалізація більшості згаданих у цих документах об'єктів (дворець, фольварок, корчма, млин, пасіка) залишається дискусійною, за винятком хіба що ставу з млином. На топографічних картах XIX ст. став позначений у південній частині села на р. Омелянівці (Рис. 1, А). Таке розміщення відповідає опису ділянки земельних володінь на межі із селом Шостаків [3, с. 475]. Далі згадується природний межевий об'єкт – «...ажъ до сеножати и до островъка на болоте, што здавна ку Шостакову кошивано...». Нині цей острівок має назву «Шустакувський горб» (Рис. 1, 7).

На думку С.В. Терського завдання локалізації монастиря Різдва Пресвятої Богородиці вже виконане повністю [27, с. 107]. Він знаходився в районі Миколаївської церкви (Рис. 1, 1), а основні аргументи наступні:

так вважав В.Б. Антонович;

таке розташування монастиря підтверджує скарга князя Миколая Чорторийського на Збігнева Горайського з приводу руйнації

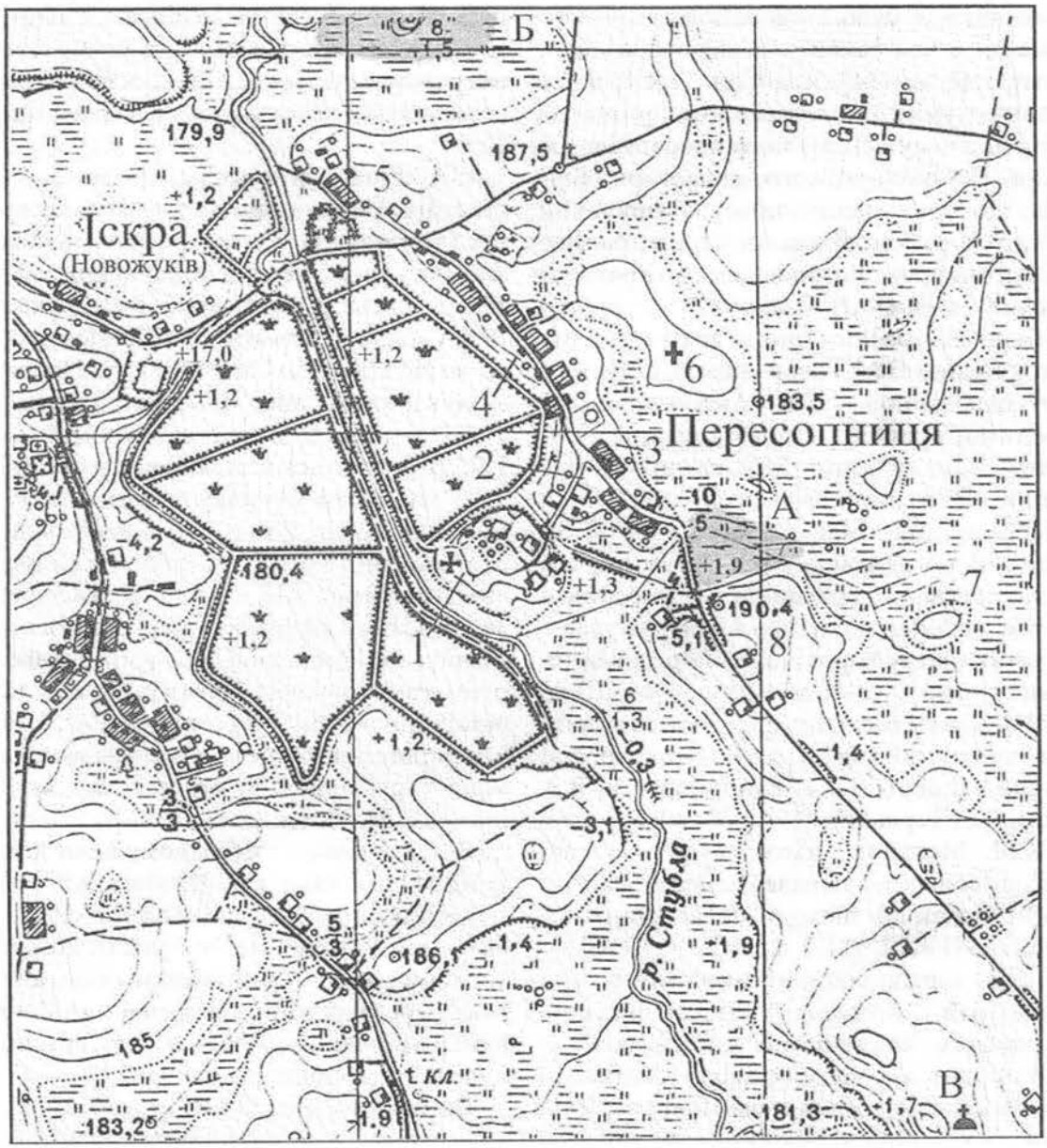

Рис. 1. План с. Пересопниця: 1 – городище (дитинець XII–XIII ст.); 2, 3, 4, 5 – обстежені ділянки в селі; 6 – ур. «Пастівник»; 7 – ур. «Шустакувський горб»; 8 – ур. «Мигор». Буквами позначені: А – Пересопницький став; Б – Старожуківський став; В – курган із кам'яним хрестом.

водами ставу монастирської території у 1624 чи 1625 р.;

біля Миколаївської церкви було знайдено надгробну плиту Олени Горностайової, а документальні джерела свідчать, що вона була похована в монастирі;

біля Миколаївської церкви під час розкопок у 1991–1993 рр. знайдено гробницю, в якій було поховано Олену Горностайову та її чоловіка;

дитинець – це єдине місце в Пересопниці, де наявні потужні нашарування XVI–XVII ст. і виявлено рештки монастирських келій.

У своїх останніх публікаціях С.В. Терський посилається на думку В.Б. Антоновича, що городище в с. Пересопниця – це рештки укріплення, яке було зведене князями Чорторийськими для захисту заснованого ними монастиря [2, с. 154]. Але С.В. Терський не згадує про думки інших дослідників, погляди яких не вписуються у його концепцію локалізації Пересопницького монастиря. Відмітимо, що припущення про розташування монастиря в районі сільської церкви раніше за В.Б. Антоновича висловив автор «Краткого обозрения...» [9, с. 41]. В наш час цю версію підтримала відома дослідниця архітектурних пам'яток Волині О.М. Годованюк [6, с. 41].

Але одночасно з В.Б. Антоновичем у Пересопниці працювала його дружина К.М. Мельник, вона у кінці XIX ст. проводила розкопки на курганних могильниках біля сіл Пересопниця, Білів, Старожуків. К.М. Мельник не погодилась із В.Б. Антоновичем відносно датування городища в Пересопниці литовсько-польською добою і стверджувала, що саме на цьому городищі була резиденція удільних князів у XII – першій половині XIII ст. [10, с. 533]. Думку дослідниці у другій половині XX ст. повністю підтвердили археологічні матеріали, здобуті П.О. Раппопортом, В.В. Ауліхом, В.С. Терським [16, с. 39–40; 5, с. 174; 21]. К.М. Мельник також зауважила, що монастир (вона чомусь назвала цей монастир Святого Михайла) знаходився на північній окраїні села (Рис. 1, 5) [10, с. 534].

Ще одну версію розташування монастиря запропонував Олександр Цинкаловський. Він проводив археологічні дослідження в Пересопниці у період між двома світовими війнами і висловив здогад, що монастир слід шукати на урочищі «Пастівник», де зберігся давній кам'яний хрест і виорювали кам'яні надгробки на території старого кладовища (Рис. 1, 6) [28, с. 225].

В.С. і С.В. Терські об'єднали погляди В.Б. Антоновича і О. Цинкаловського, а думку К.М. Мельник проігнорували. Їх точка зору коротко може бути сформульована так: у давньоруський час монастир знаходився на урочищі «Пастівник», а після Батиєвого погрому був перенесений на дитинець, в район нинішньої Миколаївської церкви [27, с. 109].

Важливою для локалізації монастиря Різдва Пресвятої Богородиці XV – початку XVII ст. є інформація із скарги князя Миколая Чорторийського на Збігнева Горайського. У документі мова йде про те, що останній у 1624 чи 1625 р., «над звычай подвышивши» води у своєму ставку в селі Жуків, затопив пересопницькі ґрунти позивача, а «Городисче монастыра Пересопницького от вод ставовых, витрами порушених, навалности єст барзо зо всих сторон подорваное и заваленое» [7, с. 225].

С.В. Терський вважає, що мова йде про став між Пересопницею і сучасним селом Іскра (давня назва Жуків) і робить висновок, що згадане городище – це укріплення, на якому тепер знаходиться Миколаївська церква [27, с. 108]. Однак, на початку XVII ст. існували містечко Жуків і село Старий Жуків. Привілей на заснування Жукова датований 1564 р., і вже у 1565 р. поселення виступає як містечко, а в 1570 р. згадується в поборовому реєстрі [8, с. 51]. У наведеному уривку з документа мова йде про село Жуків. Отже, більш переконливим є ототожнення його із теперішнім Старожуковим. На картах XIX ст. став біля Старожукова показаний на південь від села (Рис. 1, Б), а значить підйом води в ньому міг призвести до руйнування правого берега р. Стубли лише на північній окраїні Пересопниці (Рис. 1, 5). Така інтерпретація джерела дозволяє локалізувати монастир у північній частині села, як про це писала К.М. Мельник.

Якщо ж мова в цитованому вище документі йде все ж таки про Жуківський став між Пересопницею і нинішнім селом Іскра, то підйом води у ньому міг призвести до руйнації берега не лише в районі городища, а вздовж всієї берегової лінії від греблі на півночі, по якій в наш час проходить дорога, що сполучає ці села і до городища на півдні.

Як бачимо, аналіз інформації з цього документа залишає можливими різні варіанти для локалізації монастиря, але тільки вздовж берега р. Стубли. А значить монастир на початку XVII ст. не міг знаходитись на урочищі

«Пастівник».

Приступаючи до характеристики археологічних джерел, відмітимо, що розкопками досліджувались не всі частини Пересопниці. Найбільші за об'ємом роботи були проведені у 1974–1998 рр. В.С. і С.В. Терськими поблизу Миколаївської церкви на дитинці літописного міста (Рис. 1, 1). Вони також розкопували захоронення біля кам'яного хреста і ділянку багатошарового поселення на урочищі «Пастівник» (Рис. 1, 6). У 2002–2005 рр. на цьому урочищі розкопки здійснив автор, було досліджено житла та інші об'єкти ранніх слов'ян VIII–X ст., ділянку із садибною забудовою та частину кладовища XII – середини XIII ст., а от виразних матеріалів литовсько-польської доби виявити не вдалось [11; 12; 13]. Цікаві об'єкти XV–XVII ст. відкриті під час охоронних робіт у 2012 р. на ділянці М.В. Федоришина, що знаходиться в центральній частині села (Рис. 1, 2).

Особливої уваги заслуговує територія навколо існуючої Миколаївської церкви. Дослідження на церковному подвір'ї проводились у 1991–1993 рр. [22; 23; 24]. Було прокопано 5 шурфів: два у західному куті ділянки (№ 3, 4), ще два вздовж південно-східного її краю і один (№ 5) – на північний схід від церкви, поряд із вівтарною частиною. У звіті опису стратиграфії культурних нашарувань в шурфах В.С. Терський не подає, як і характеристики археологічних знахідок. Лише згадано, що в шурфах № 3, 4 виявлено рештки безінвентарних зруйнованих поховань, а про шурф № 5 сказано, що тут вдалося натрапити на цеглину кладку, [22, с. 5–6].

На місці шурфу № 5 у 1992 і 1993 р. археологічні роботи були продовжені на площі близько 66 кв. м (рис. 2, 1). У 1992 р. в межах розкопу давніх поховань не виявлено, із речових знахідок крім кераміки домонгольського часу у звіті згадуються фрагменти коробчастих кахель, облицювальних плиток та цегли-пальчатки [23, с. 3–5; табл. III, 1, 4]. У ході робіт 1993 р. було відкрито виявлену раніше споруду, вона позначена авторами розкопок як гробниця № 1 [24, с. 4–5, Рис. 3]. За звітом виходить, що кладку склепіння було простежено вже на глибині 0,2–0,3 м від рівня сучасної денної поверхні (хоча на фото збереженого склепіння немає, план гробниці схематичний, розрізу немає), стіни були складені

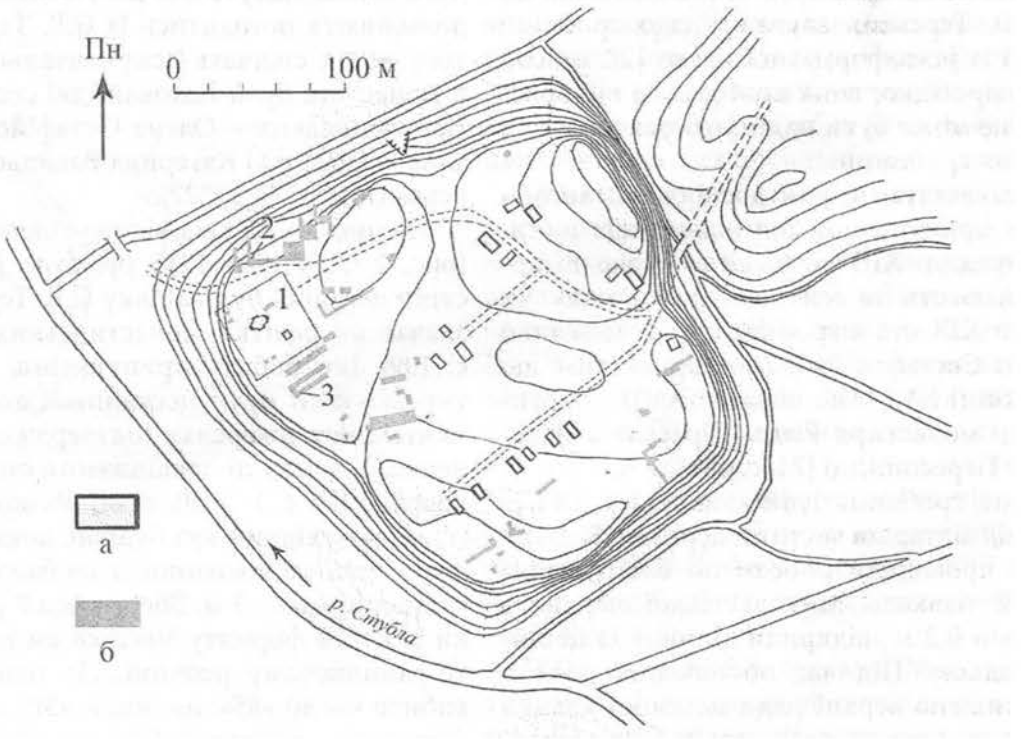

Рис. 2. План городища (дитинця) у Пересопниці. Умовні позначення: а – сучасні будівлі; б – археологічні розкопи.

у пів цеглини (на якому розчині, не вказано). Розміри споруди 2,75×2,4 м, її стіни змуровані із червоної цегли-пальчатки (розміри цегли 6,5–7,0×14–15×29 см), збереглися на висоту близько 1 м (12 рядів кладки). В середині споруди решток непорушеного поховання, а також знахідок чи культурних нашарувань не виявлено. Зовні на стінах споруди збереглися сліди штукатурки, а це, як справедливо зауважують автори, свідчить, що гробниця, принаймні у верхній частині, була піднята над поверхнею землі.

За 2 м на південний захід від гробниці № 1 було виявлено другу гробницю. Вона повністю не була досліджена і, як свідчать опис та креслення у звіті, поховання не було відкрите [24, с. 5, Рис. 3]. Гробниця № 2 невелика за розмірами, внутрішня ширина 0,95 м. Складена із різної цегли: пальчатки (5,5–6,0×12,5–13,0×26,7 см); значно пізнішої цегли з гладкою поверхнею, із знаком, розмірами 6,0–6,5×13×27,5 см.

Обидві гробниці та ще три поховання, виявлені поруч з ними на глибині 0,5–1,3 м, орієнтовані так само, як і Миколаївська церква – із південного заходу на північний схід. Лише поховання № 3 було зорієнтоване головою на південний схід. Всі поховання безінвентарні, а значить, не можуть бути точно датовані. До речі, С.В. Терський зауважує, що гробниці складені із різноформатної цегли [27, с. 109], а отже, вірогідно, вона повторного використання і не може бути надійною основою для датування гробниць.

За результатами цих досліджень автори зробили припущення, що кладовище виникло в середині XIII ст. після монголо-татарського нашестя та існувало до початку чи середини XIX ст., а гробниця № 1, можливо належала Євстафію та Олені Горностаям, що були в кінці XVI – на початку XVII ст. фундаторами монастиря Різдва Пресвятої Богородиці у Пересопниці [24, с. 6].

Цегляні гробниці були виявлені у 2011 р. на схід від вівтарної частини церкви [15, с. 26–27]. Тут проводили роботи по благоустрою території навколо Миколаївської церкви і на глибині 0,2 м відкрили ділянку із цегляною кладкою. Під час обстеження об'єкта було зачищено верхні ряди цегляної кладки і прокопано ґрунт з двох сторін біля південно-східної стінки. Простежено контури двох гробниць, змурованих із цегли на глиняному розчині. Вони були зорієнтовані так само, як і Миколаївська церква. Цегла має характерні сліди вирівнювання однієї із пласких сторін пальцями (так звана цегла-пальчатка), розміри більшості проміряних цеглин 29×15×7 см, але в кладці північно-західної стінки виявлено значно довшу цеглину (довжина 36,5 см). Розміри гробниці № 1 1,9×0,8 м. Відмітимо, що вона не мала південно-західної стінки. В центральній частині гробниці на глибині 0,4 м від верхнього зрізу стінки (0,6 м від рівня сучасної денної поверхні) виявлено тазові кістки захоронення. Дослідження поховання не проводилось. Вірогідно, гробниці в давнину мали перекриття, а їх стінки були вищими, про що свідчать знайдені в заповненні гробниці № 1 цеглини.

До проведення повноцінних досліджень важко датувати ці гробниці. Не виключено, що цегла, з якої вони змуровані, повторного використання, її могли взяти, наприклад, із зруйнованих будівель на території Новожуківського замку (нині с. Іскра). Відмітимо, що й сам С.В. Терський у звіті згадує про звичай споруджувати у могильній ямі цегляну гробницю, який зберігся у цьому регіоні до XX ст. [24, с. 6].

З приводу нібито відкритої гробниці Євстафія та Олени Горностаїв, зауважимо, що брак інформації у звіті про досліджену споруду, а також відсутність датуючих знахідок не дозволяють погодитись із С.В. Терським, до того ж, як свідчать документальні джерела, в монастирі були поховані дві сестри з роду Чорторийських – Олена Остафійова Горностайова (1602 р.) і Катерина Васильова Загоровська (1611 р.) [7, с. 227].

На південний схід від церковного подвір'я (рис. 2, 3) у 1984–1985 рр. було досліджено стіну цегляної будівлі, яку С.В. Терський визначає як рештки монастирських келій [27, с. 109]. Він робить припущення, що монастирські келії були цегляними, хоча в документальних джерелах підтвердження цьому немає. У звітах ці дослідження описані дуже коротко [19, с. 1–2; 20, с. 14]. Розкопано лише південно-східний кут будівлі, довжина виявленої ділянки південної стіни близько 1,2 м, а східної близько 3 м. Збереглося 7 рядів кладки із цегли формату 30×16×8 см на піщанисто-вапняковому розчині. На одній цеглині вибито число «85», на іншій «3В». Згадується фундамент, але опису його немає, так само як і характеристики речових знахідок. Формат цеглин і позначення на них дозволяють датувати їх виготовлення XVIII–XIX ст., тобто, ця будівля значно пізніша і не може бути одним

з об'єктів монастирського комплексу XVI – початку XVII ст.

До речі, в публікаціях С.В. Терського немає згадки про рештки будівлі литовсько-польської доби, надійно датованої археологічними знахідками, які відкрив В.С. Терський у 1977 р. на північний захід від Миколаївської церкви, в західному куті площадки дитинця (Рис. 2, 2). Її простежено на глибині 1,0–1,35 м у вигляді лінзи ґрунту розмірами близько 3,5×3,5 м, насиченого деревним вугіллям, керамікою та «матеріалами з розвалу печі» [18, с. 7–8]. В ньому знайдено уламки сіро-глиняних гончарних горщиків XV ст. (Рис. 3, 1–5), а поблизу в культурному шарі трапився уламок горщика повного профілю (Рис. 3, 6).

Як доказ на користь локалізації монастиря в районі сучасної Миколаївської церкви С.В. Терський використовує повідомлення Т.-Ю. Стецького про те, що під вівтар церкви було покладено плиту із слов'янським написом «Олена Горностаєва веліла сину своєму Олександру поховати тіло своє коло мужа». Звичайно, якщо цю плиту знайшли поряд із Миколаївською церквою, то це вагомий аргумент для локалізації монастиря саме тут. Адже Олена Горностаєва у кінці XVI ст. опікувалася монастирем, заповіла 600 золотих і була похована в монастирі [7, с. 227]. Де ж було знайдено плиту з написом? С.В. Терський подає текст Т.-Ю. Стецького в такій редакції: «... після останньої реставрації храму із старого цвинтаря навколо церкви (виділено нами) знято поздовжній надмогильний камінь із «слов'янським написом» [27, с. 109]. Однак, у Т.-Ю. Стецького немає уточнення, що плиту знайшли біля Миколаївської церкви, він пише: «...принесено сюди і зложено під вівтар з давнього цвинтаря (виділено нами) вийнятий видовжений камінь із слов'янським написом» [29, s. 181]. Як бачимо, місце, де було знайдено плиту, точно не вказане. Нижче Т.-Ю. Стецький повідомляє, що в самому селі Пересопниця ще можна бачити великі кам'яні плити без жодних написів або із затертими написами, вони зрушені із своїх первісних місць [29, s. 183]. Якщо б тут мова йшла про кладовище біля Миколаївської церкви, дослідник напевне зробив би відповідне уточнення, але його немає, тому, вірогідно, він повідомляє про іншу ділянку (чи ділянки).

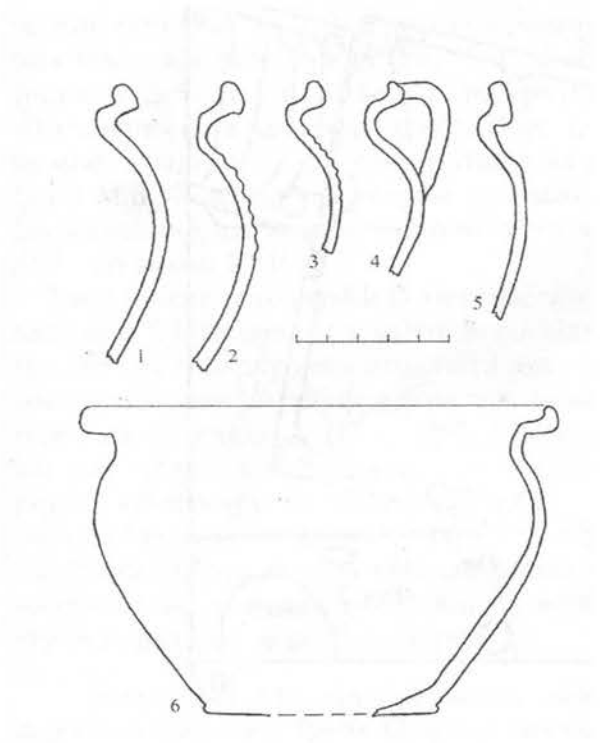

Рис. 3. Посуд XV – початку XVI ст. із розкопу 1977 р.: 1-5 – заповнення будівлі; 6 – культурний шар.

Відмітимо, що в «Археологічній карті Волинської губернії» В.Б. Антонович подає таку інформацію: «По всій південно-західній закраїні села розташоване давнє кладовище; багато гробниць покриті кам'яними плитами» [1, с. 41]. На сьогодні за розповідями старожилів та польовими дослідженнями визначені дві ділянки, де виявлені захоронення під кам'яними плитами: на урочищі «Пастівник» (Рис. 1, 6) і в центральній частині села, на схилі правого берега р. Стубли (Рис. 1, 4). Однак, поховання на цих могильниках не датовані.

Одним із аргументів С.В. Терського на користь розміщення монастиря поблизу сучасної Миколаївської церкви є твердження, що дитинець – це єдине місце в Пересопниці, де наявні потужні нашарування із матеріалами XVI–XVII ст. [26, с. 206–207]. Однак в ході археологічних робіт 2010–2012 рр. культурний шар XVI–XVII ст. виявлено також на північній окраїні села (Рис. 1, 5) [14, с. 41–43; 15, с. 31], в його центральній частині на південь від культурно-археологічного центру (Рис. 1, 3), а на садибі М.В. Федоришина у 2012 р. було досліджено будівлю та два поховання цього часу (Рис. 1, 2).

Відкрита у 2012 р. будівля (№ 1) мала чотирикутний котлован, простежений з глибини 1,0 м, орієнтований кутами за сторонами світу, його розміри 3,85×4,2 м. Котлован заглиблений в ґрунт на 0,8–0,9 м від рівня виявлення. Вхід у котлован будівлі знаходився біля північного кута, з боку північно-східної

стіни. Тут виявлено похилий спуск завширшки 1,9 м із слабо вираженими сходинками, вирізаними у материковому суглинку. Вздовж стінок котловану по його периметру простежено рівчаки, а в кутах будівлі виявлено округлі стовпові ями завглибшки 0,3–0,7 м. Ці спостереження свідчать, що стіни котловану мали обшивку з дерева каркасно-стовпової конструкції.

Заповнення котловану будівлі складалося із темно-сірого гумусного ґрунту, насиченого вуглинами, шматками печини, кістками тварин, уламками гончарного сіро-глиняного посуду високої якості (Рис. 5, 1–5) та фрагментами горщиків низької якості (Рис. 5, 6). Знайдено також залізний замок і частину від вудил, монети (денарії) Олександра Ягелончика (1492–1506 рр.). Досліджену будівлю можна реконструювати як наземне житло, що мало заглиблене приміщення (підкліть) і датувати кінцем XV – першою чвертю XVI ст.

Поряд із будівлею № 1 досліджено два жіночі поховання, здійснені за християнським обрядом, поховані були орієнтовані головами на південний захід. У похованні № 1 знайдено монету Сигизмунда Августа, карбовану в 1560 р., а в похованні № 2 лежала монета Сигизмунда III (1583–1632 рр.), карбована, вірогідно у 1592 р. Монети дозволяють датувати поховання останньою третиною XVI – початком XVII ст. Могильна яма поховання № 2 була частково опущена в котлован будівлі № 1. Отже, на цій ділянці спочатку функціонувала будівля, а потім її використали для захоронень.

Хоча територія Пересопниці вже тривалий час вивчається археологічними методами, але наявні археологічні джерела не дозволяють поки що визначити місце розташування монастиря Різдва Пресвятої Богородиці. Як свідчать писемні джерела, монастир знаходився на березі р. Стубли, ймовірно, на північній окраїні села або ж на одній з прибе-

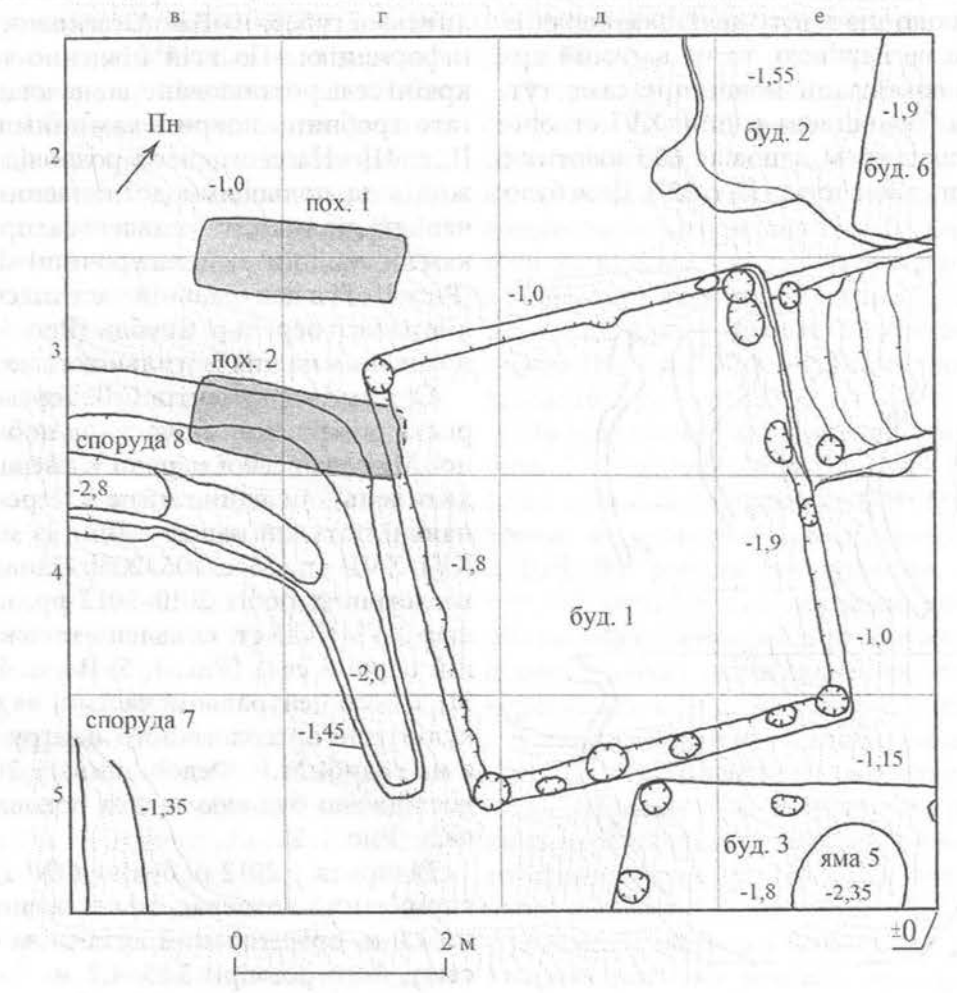

Рис. 4. План розкопу 2012 р. на ділянці М.В. Федоришина.

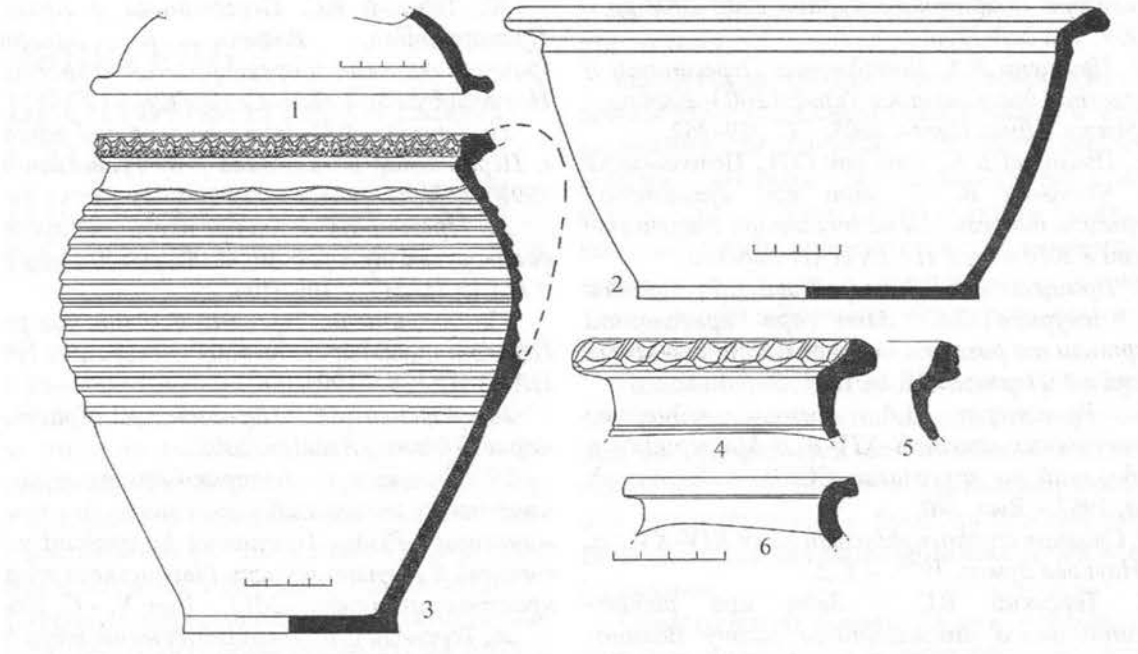

Рис. 5. Глиняний посуд із будівлі № 1, дослідженій у 2012 р.

режних ділянок, аж до городища включно, на якому стоїть Миколаївська церква. Сільські будівлі були розкидані на значній території – від урочища «Мигор» на півдні (Рис. 1, 8) до північної окраїни (Рис. 1, 5). Рештки надійно датованих будівель XV–XVI ст. досліджені на городищі (Рис. 2, 2) і в центральній частині села (Рис. 1, 2). Відкриті захоронення біля Миколаївської церкви (Рис. 1, 1), в центральній частині села (Рис. 1, 4), на урочищі «Пастівник» біля кам'яного хреста (Рис. 1, 6) не мають надійного датування. Лише на ділянці М.В. Федоришина вперше досліджено два поховання, датовані останньою третиною XVI – початком XVII ст.

Тому можна погодитись із тією частиною висновків Святослава Терського, де він відмітив, що «на порядку денному стоїть питання повторного розкриття фундаментів монастирських будинків...» [27, с. 109]. Вірогідно, він сам усвідомлює, що в ході проведених раніше археологічних робіт навколо Миколаївської церкви не вдалося отримати археологічних джерел, які б дозволили достатньо обґрунтовано пов'язати цю ділянку з монастирем Різдва Пресвятої Богородиці.

1. Антонович В.Б. Археологическая карта Волынской губернии // Труды XI Археологического съезда. – Т. I. – М., 1901. – С. 1–133.

2. Антонович В.Б. О местоположении летописных городов Шумска и Пересопницы // Труды XI Археологического съезда. – Т. I. – М., 1901. – С. 148–154.

3. Архивъ Югозападной Россіи издаваемый временною комиссіею для разбора древнихъ актовъ. Часть первая. Акты, относящіеся къ исторіи православной церкви въ Югозападной Россіи. – Том I. – К., 1859.

4. Архивъ Югозападной Россіи издаваемый временною комиссіею для разбора древнихъ актовъ. Часть первая. Акты о церковно-религіозныхъ отношеныяхъ въ Югозападной Россіи (1322–1648). – Том VI. – К., 1883.

5. Ауліх В.В. До питання про місцезнаходження літописної Пересопниці // Середні віки на Україні. – К., 1971. – С. 168–176.

6. Годованюк О.М. Монастирі та храми Волинського краю. – К.: «Техніка», 2004.

7. Горін С.М. Пересопницький монастир Різдва Пресвятої Богородиці (до 1630 року) // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Історичні науки. – 2009. – № 22. – С. 222–229.

8. Заяць А. Урбанізаційний процесс на Волині в XVI – першій половині XVII століття. – Львів, 2003.

9. Краткое обозрение истории и исторических достопримечательностей средней части Волыни. – С.–Петербург, 1890.

10. Мельник Е.Н. Дневники раскопок в земле Лучан // Труды XI Археологического съезда. – Т. I. – М., 1901. – С. 514–576.

Прищепа Б.А. Розкопки на посаді Пересопниці // Археологічні відкриття в Україні 2001–2002 рр. – К., 2003. – С. 232–234.

11. Прищепа Б.А. Дослідження посаду літописної Пересопниці у 2002–2003 рр. // Археологічні відкриття в Україні 2002–2003 рр. – К., 2004. – С. 267–270.

12. Прищепа Б.А. Дослідження Пересопниці // Археологічні дослідження в Україні 2003–2004 рр. – Запоріжжя: «Дике Поле», 2005. – С. 259–262.

13. Прищепа Б.А., Войтюк О.П., Позіховський О.А., Чекурков В. С. Звіт про археологічні експертизи та розвідки на території Рівненської області в 2010 році // НА ІА НАН України.

14. Прищепа Б.А., Виногродська Л.І., Войтюк О.П., Чекурков В.С. Звіт про археологічні експертизи та розвідки на території Рівненської області в 2011 році // НА ІА НАН України.

15. Раппопорт П.А. Военное зодчество западнорусских земель X–XIV в. // Материалы и исследований по археологии СССР. – Ленинград: Наука, 1967. – Вып. 140.

16. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. – К.: Наукова думка, 1978. – Т. 2.

17. Терський В.С. Звіт про роботу Пересопницького археологічного загону Волино-Подільської експедиції Інституту суспільних наук АН УРСР в 1977 р. // Фонди РОКМ. – № 24142.

18. Терський В.С. Звіт про проведену роботу Ровенською давньоруською рятівною археологічною експедицією Інституту суспільних наук АН УРСР з 3.07. по 3.09.1984 р. // НА ІА НАНУ. – 1984/138.

19. Терський В.С. Звіт про проведену роботу в 1985 р. в с. Пересопниці Ровенської обл., в Радехівському р-ні Львівської обл. та в Гороховському р-ні Волинської обл. // Фонди РОКМ. – № 17525.

20. Терский В.С. Пересопница // Археология Прикарпаття, Волыни и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды). – К.: Наукова думка, 1990. – С. 124–126.

21. Терський В.С. Звіт про охоронні розкопки в с. Пересопниці Ровенського р-ну Ровенської обл. в 1991 р. // НА ІА НАНУ. – 1991/53.

22. Терський В.С. Звіт про охоронні розкопки на давньоруському городищі в с. Пересопниці в 1992 р. // НА ІА НАНУ. – 1992/104.

23. Терський В., Терський С. Звіт про роботу Пересопницької археологічної експедиції в 1993 р. // НА ІА НАНУ. – 1993/126.

24. Терський С. Пересопниця. Краєзнавчий нарис. – Рівне: «Азалія», 2003.

25. Терський С. Історико-археологічні закономірності локалізації монастирів (на прикладі монастиря Різдва Пречистої Богородиці у Пересопниці) // Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. – 2012. – Вип. X. – С. 206–210.

26. Терський С.В. Локалізація монастиря Різдва Пречистої Богородиці у Пересопниці: історіографія питання // Слов'янський вісник. Збірник наукових праць. – 2012А. – Вип. 14. – С. 106–110.

27. Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. (Краєзнавчий словник від найдавніших часів до 1914 року). – Т. 2. – Вінніпег-Канада, 1986.

28. Stecki T.-J. Z boru i stepu. Obrazy i pamiatki. – Kraków, 1888.

Олександр ПРОВОТОРОВ

«ЗВЯГЕЛЬ, БРОНЬОВАНА БРАМА СХОДУ! ГЕРОЇЧНА ПІСНЯ ГЕРМАНСЬКОЇ ХОРОБРОСТІ»

Саме так було оцінено значення Звягеля (Новоград-Волинського) та боїв на Звягельщині 5-16 липня 1941 р. навіть у назві «бойового листка» («Zwiahel, das panzertor dts Osssstens! Heldied deutscen tapferkeit»)[4] одного з підрозділів німецької 299 піхотної дивізії, яка приймала активну участь у цих боях.

Незважаючи на природно пропагандистський «трохи» перебільшений та пишномовний характер цього розмноженого на пишучій машинці «листка», він дає високу оцінку опору радянських військ під час оборони Звягельщини.

«Листок» був призваний підняти трохи підупавши в цих змаганнях бойовий дух німецьких солдат, яки у цих боях вони досягли граничної бойової напруги. Адже приводом для створення "героїчної пісні германської хоробрості" став героїзм солдат радянських!

Німецькі танки групи армій «Центр» відстань у 346 км від Бреста до Мінська подолали за п'ять днів і на шостий взяли Мінськ. Танки групи армій «Південь» менш ніж 300 км від держкордону до с. Дидовичи (передовий вузол оборони Новоград-Волинського УРу) долали два тижня., п'ять днів тривала оборона Звягеля (в сучасних межах), майже два тижня тривали змагання на Звягельщині в цілому. І це все при перевазі німців по піхоті (з підходом головних сил радянської 5 армії к 4:00 10.07.41) – у 3,5 рази, по танкам – у 70 разів.[1, 140-141] При штурмі міста превага по піхоті була майже 10-кратною. Саме з цих змагань почалась оборона Києва, яка тривала 70 діб.

У той же час начальник Головного штабу Сухопутних військ Германії (ОКН) генерал Ф. Гальдер у своєму «Воєнному щоденнику» у записах початку липня відмітив кризу німецького наступу в районі Звягеля і тверде керівництво з боку противника.[2, 80]

Німецький документ красномовно відповідає тім нашим співгромадянам, яки досі стверджують, що ніяких боїв за Звягель (Новоград-Волинський) і Звягельщині не було. З 1 вересня 1939 р. це був перший досвід німецької піхоти серйозного опору противника:

«Если когда-нибудь будет написана история войны против Советского Союза, в центре внимания бесспорно должна находиться борьба, которая наследнику германской сущности и немецкого знания искусства [войны] принесёт достаточно переживаний тихого героизма в усердном исполнении долга, чтобы оформить её в героический эпос великих времён.

Подобно Вердену и Лангемарку в[первой] мировой войне, в душе немецкого народа имя Звягель укоренится как символ германского героизма. Звягель, или Новоград-Волынск, как его называют – бронированные ворота Востока, одна из самых мощных точек «линии Сталина».

Ожесточённо борьба за эти ворота, и то, что они пали через несколько дней штурма немецких солдат, доказывает военное превосходство германского вермахта.

Что значит Звягель? Из Луцка тянется дорога через Ровно на Киев, в сердце Украины. Это дорога наступления и его снабжения большого стратегического значения, т.к. она на этом отрезке образует единственный доступ к Украине. Она и не могла быть обойдена, поскольку это невозможно из-за лесов и болот справа и слева от неё.

«Советы» «снабдили» эту дорогу, в первом её значении, очень хорошо выбранным укреплением.

Центром этого укрепления является Звягель - сильно укреплённый город между Корцем и Житомиром, и его более отдалённые окрестности. Укрепление состоит из олговременных оборонних сооружений (досов) , которые очень хорошо выстроены и имеют бетонные стены толщиной 1-1,5 м. Все досы стоят так, чтобы в случае необходимости, обеспечить непосредственное огневое взаимодействие. Дос за досом имеют амбразуры (т.е.представляют из себя долговременные огневые точки – доты.Прим.перев.).

Предполье тоже укреплено. Здесь натянуты проволочные заграждения. Между ними и дотом тянется противотанковый ров, который должен сдержать продвижение танков. Многоэтажные сооружения господствуют на особенно важных участках.

Гарнизон среднего дота составлял примерно 30 человек (10-12 на самом дкле

– прим.перев.). Доты оснащены, как правило. 2-4 пулемётами, частично также артиллериею. Противотанковые батареи (немногочисленные взводы капонирной артиллерии на самом деле – прим.перев.) повышают силу огня обороняющихся. доты нельзя открыть снаружи с помощью взлома. Они многократно закупорены снутри, и лишь гарнизон имеет ключ.

Глубина эшелонирования линии досов составляет у Звягеля 15 км (с учётом недостроенного передового прротивотанкового узла «Дидовичи» - примюперев.).. Боезапас в дотах был чрезвычайно большой, так что как правило не требовал частого пополнения.

Естественно, доты имели схемы ведения огня. Каждый квадратный метр пространства предполья был точно включён в эти схемы и пристрелян, так что не только каждый кв.метр прицельно, но и можно было вести огонь по этому кв.метру по заранее пристрелянным ориентирам, что шло необычайно на пользу огневому поражению противника ночью.

Огонь дотов усиливала полевая артиллерия, которая размещалась между дотов. Так на одной такой огневой позиции установили шесть орудий, которые совместно с дотами вели огонь по относительно небольшой площади, чем объясняется сила, с которой сыпался град пуль и снарядов на немецкие позиции.

Ко всему этому избытку огневых средств, укрепления Звягеля усиливались рекой, на которой все до одного мосты были с лёгкостью взорваны врагом.

Перед этой броней немецкий солдат находился много дней в горячем кольце, должен был продвигаться и буквально нести орудия вместе с обозом по ставшим от дождя бездонными дорогам и выполнять задания в восточноевропейском летнем зное.

В то время как на других участках Восточного фронта поход шёл стремительно, с большим количеством пленных и трофеев, - здесь, перед Звягелем, он продвигался медленно, километр за километром. Добывать пленных и трофеи было делом второстепенным. Главное было прорвать линию. Дот за дотом нужно было взламывать. И они «треснули» под непрерывным натиском немецких солдат.

Теперь «линия Сталина» прорвана.. Когда-то она была, как похожие укрепления на других фронтах. Но вечно будет связана с её преодолением великая песня германской храбрости и товарищества.» (Переклад з німецької Л.Г.Когана і автора).

Про реальний перебіг боїв, свідчить інший, ні менш цікавий документ – щоденник розвідника 81 протитанкового дивізіону цієй ж 299 піхотної дивізії єфрейтора Ганса Рота під красномовную назвою «Східний ад»(надается з скороченням):

«Мы достигли Корца ночью. Мы прошли через город после короткого боя. Мы неслись на сумасшедшей скорости. Приказ остановиться в конце концов получен через час. Я чувствую, словно меня пропустили через мясорубку. Я проковылял несколько шагов от мотоцикла. Даже заманчивые запахи, исходящие из полевой кухни, не в состоянии заставить меня встать. Спать, я хочу только спать!

7 июля: Наша артиллерия стреляет всю ночь. Я думаю. что-то опасное затевается за передним краем. Воздух густой и я ощущаю беспокойство. Ходят слухи, что мы в непосредственной близости от страшной «линии Сталина».

Ранним утром колонна, [эшелонированная по высоте] русских истребителей появлятется на малых высотах. Их бортовые пулемёты прочёсывают наши позиции, и бомба за бомбой падают на нас. Слава Богу, никто не пострадал...

8 июля: Свинство. Прошлой ночью снова невозможно было заснуть. Примерно в 23.00 часа наша старая разведгруппа проползла через болота возле реки Случь. Мы наверняка выглядели смешно со своими окрашенными войной лицами. На голове у нас был каски, замаскированные грязью и тростником. Мы несли сумку с гранатами на груди и пулемет на плечах. Наша одежда состояла лишь из купального костюма. Тела покрыты глиной с ног до головы. Вот так мы покинули бивак.

Мы достигли первой линии вражеских бункеров, не видя ни пехоты, ни окопов. Незамеченными русскими, мы вернулись около 2.00 часов, . Я пытался заснуть, но безуспешно, из-за тысячей отвратительных комаров из болот, которые мучили нас до крови. Это может свести с ума! Ко всему этому следует добавить жару и постоянную жажду!

Неожиданно, в 11.00 стремительная атака со стороны «линии Сталина». Одновременно русские бомбардировщики атаковали на низкой высоте. Мы вдруг проснулись. Первый залп был тревожно точным. Раненые солдаты кричали и стонали. Зловонный дым

висит под деревьями. Через десять минут земля рядом с нами поднимается в воздух; осколки летят в окопы. Огненная стена медленно движется в сторону так называемой «замаскированной позиции». Здесь снаряды и бомбы создают ужасную кровавую баню, 41 погибших и 82 раненых лежат в районе расположения наших стрелков-мотоциклистов. Нам приходится работать до позднего вечера, чтобы разыскать мертвых и обезопасить раненых товарищей... Из-за больших потерь мы перегруппировались и сменили позиции той же ночью. Большое наступление на предный край и укрепления [русских] к западу от Звягеля начнется завтра утром. Ситуация выглядит следующим образом: наши разведчики обнаружили пару дней назад, что 5-я армия движется форсированным маршем к Звягелю для защиты важных переправ через реку Случь. Переправы дожны защищаться сильными вражескими подразделениями. Благодаря форсированному маршу, мы прибыли сюда первыми. Теперь я понимаю, почему мы двигались с такой сумасшедшей скоростью в течение последних нескольких дней. Главные соединения Красной Армии находились пока в однодневном марше к востоку от Звягеля. Мы должны использовать все силы, чтобы завтра прорвать цитадель, овладеть городом и речными переправами. Каждый из нас знает, что поставлено на карту. Мы готовы.

9 июля: операция имела успех. Сегодня, около полудня, город Звягель и переправы через Случь попали в наши руки после ожесточенного сопротивления – как раз вовремя. Передовые подразделения русской 5-й армии прибыли примерно в то же самое время. Нам не нужно было ничего, кроме полосы укреплений, теперь уничтоженных. Эффект наших 305 мм минометов и пикирующих бомбардировщиков был сногсшибательным. Вместе с штурмовыми саперами мы способствовали захвату и разрушению бункеров.

Красные отступают к укреплениям возле лесов, где массы солдат противника перегруппировуются для контратаки. Однако мы вознаграждены попыткой преследовать и уничтожить русских, не жалея крови; у нас было численное превосходство. Одной-единственной дивизией мы должны удержать город и плацдарм до полудня завтрашнего дня. Мы можем лишь ожидать прибытия завтра пораньше соседних дивизий.

Лица солдат и офицеров очень серьезны. Что готовится на другой стороне для наступления? Прибудет ли вовремя подкрепления на фланги? Одни вопросы, на которые нет ответов. Ситуация серьезная и даже отчаянная. Если русские будут наступать сейчас или ночью, их массы втопчут нас в землю. Истории великой войны о русском паровом катке вдруг приходят на ум. Да, они, безусловно, сотрут нас в порошок. Опять же, приказ ясен: «город и плацдарм держать до последнего человека»...

10 июля: Мы вернулись на наши позиции на рассвете. Допрос пленного подтвердил наши подозрения: целая армия находится на другой стороне. Тем не менее, видимо, они ещё не закрепились...

...530-й пехотный полк в 10.00 получает задание продвигаться от Ржадковки к Чижовке. После четырехчасовового боя за каждую пядь, страдания и огромных потери - им пришлось отойти на исходный рубеж. Если бы у нас не было тяжелой артиллерии, которые защищали фланги железным занавесом, русские смяли бы с флангов всю нашу линию фронта.

К сожалению, русские окружили части отступающего полка. Есть возможность использовать нашу артиллерию, но опасность попадания в своих слишком велика. Поэтому «нужны добровольцы!» Долго мы не дискутируем – стоило только узнать, что товарищи в опасности.

В ротном боевом порядке мы пытаемся атаковать русских одновременно с обеих сторон. Каждый из нас бросает в нужный момент две дымовые шашки. Русские, кажется, чувствительны к белому дыму. Они предпринимают крупномасштабную контратаку с запада и отступают к своим укрепленным позициям. Мы теряем несколько товарищей, которые подходят слишком близко к железному занавесу, возведённому русской тяжелой артиллерией вокруг нашей позиции. Мы отходим назад с очень небольшим числом жертв.

Прибыв на исходный рубеж,, мы получаем хорошие новости: подкрепление прибыло на наши фланги. Слава Богу! Огромный груз упал с наших плеч. Атака начнется завтра. Замечательно!

11 июля: адский спектакль начинается повсюду ночью. Земля трясется в течение часа от взрывающихся снарядов. Осколки свистят над нашими головами. Сигнальные ракеты поднимаются в небо и оссвещают дым. Затем они направляют огонь на тяжелые батареи

вблизи от нас. Что происходит? Неужели эти свиньи хотят атаковать нас? Сигнальныек ракеты поднимаются в небо одна за одной. Наши лица белые и оцепенели. Нет стрельбы с нашей стороны. Однако старшие офицеры батарей и свето-, звукоизмирительные подразделения работают не покладая рук.

Огонь ослабевает. Видимо, они начнут атаку. Наши глаза пытаются проникнуть в темноту. Где сигнальные ракеты «красных»? Нет? Всё по-прежнему, огонь медленно угасает. Нет спокойствия, слишком уж спокойно для наших нервов.

3 часа 30 минут: внезапно начинается ответный огонь с 36 батарей . 150 орудий разных калибров «выплёвывают» свои снаряды на позиции противника. Словно на лесопилке, они воют, свистят и рассекают воздух. Световые вспышки на краю леса – последствия нашего обстрела.

Мы продвигаемся вдоль железнодорожных путей под защитой наступавших пехотных полков. Русские, понимая важность такого положения, пытаются штурмовать железнодорожные пути. Наш обстрел принес им огромные потери, однако, все больше и больше вражеских солдат стекаются к месту действия. Мой пулемет рычит и извергает смертоносные очереди на нападающих. Прекрасно! Железнодорожная насыпь обеспечивает отличное укрытие.

Ни один снаряд не разбрасывает осколки вблизи наших голов. Отлично, отлично! Это напоминает полигон и продолжается долго. Настроение у нас отличное. Некоторые даже отпускают жестокие шутки. Ах, какими бессердечными стали эти молодые люди. Однако никогда не следует забывать серьезность момента во время боя – может наступить горькая расплата, как это случилось в нашей ситуации.

Во время стрельбы мы совсем забыли о правом крае железнодорожной насыпи. Несмотря на весь наши дикий огонь, русские как-то «управились» с одним тяжелым пулеметом, а вскоре и с другим. , При покидании насыпи это вылилось для многих наших потом и кровью. Мы были не в состоянии доставить наше противотанковое орудие на огневую позицию на вершине насыпи. Все, что доступно для нас, это пулеметы и связка ручных гранат – много ручных гранат. Мы сумели вынести их с насыпи в течение двух часов. У нас был один убитый и один раненый, лежавший за кустами. А день ведь начался так хорошо!

2 часа дня, небо синее. Так жарко, что можно видеть дрожание воздуха над насыпью. Рельсы кажется текут, такие они горячие. Ботинки скользят и воняют горячей смолой. Говорят, что испарения смолы полезны для легких. Свинство! Тут же на земле мертвое тело, рядом со мною – убит выстрелом в грудь. Из-за тупой сцены на другом конце железнодорожной колеи, русские имели достаточно времени, чтобы окопаться в 300 метрах от нас. Если бы нас было много, мы бы забросали их гранатами. Если бы ...

Мы уже бросили слишком много гранат. Двое вернулось, чтобы унести побольше боеприпасов, но их не видно. Слава богу, русские оставили свои намеренияения нас атаковать. Они заняты окапыванием. На это они мастера. Я смотрю внимательно налево. Какой великолепный вид. Всюду видны столбы дыма над кратерами, образованными нашими снарядами. Артиллерия обеих сторон делает свою работу, создавая защитную огневую завесу. Позиции русских огневых средсв к несчастью говорит мне, что мы, продвинулись лишь примерно на один километр.

Подкрепление прибыло ночью, а мы ожидали большого наступления русских примерно на закате. Если артиллерия не обеспечит нам защиту, мы будем оборонять насыпь колеи. Мы всё ждём, но ни одного выстрела. Становится темно. Я лежу между рельсами в наблюдении. Что это? Лязг и грохот, металлических частей. Почти сразу же наш выстрел осветительной ракетой. Стреляют. Пули из тяжелых пулеметов свистят над нашими головами.

Русские использовали покров темноты, чтобы приблизиться к нашей позиции до сотни метров, и начинается адский концерт. Трассы их пулеметного огня проходят лишь в нескольких дюймах над вершиной насыпи. Серия очередей ударяет по рельсам. Несколько пуль рикошетят от рельс по наклонным траекториям. Пение пехотных карабинов можно легко отличить от жужжания и стука тяжелых пулеметов.

Проклятые русские - холоднокровные пулеметы трещат как тысячи будильников. Мы осторожно переносим противотанковое орудие на огневую позицию в одном из рвов под насыпью, справа от нас. Большая группа солдат также направлена на охрану орудия. [Только пять товарищей вернулось на следующее утро после этого

самоубийственного задания.]

Мы не можем стрелять из-за отсутствия видимости и необходимости беречь сигнальные ракеты на более поздний момент. Мы просто лежим и ждём. Мы держим карабины или пулеметы наготове в руках, согнув ноги, готовые вскочить и стрелять. Наши руки обнадёживающе сжимают гранаты и боеприпасы. Лёгкие пулеметные расчёты сидят настороженно, готовые наклонить ствол и начать стрельбу. Во время огневой паузы я понял, что это мой сосед, тот «новичок», который получил сегодня письмо, которое меня так разозлило. Он скатился с насыпи, убитый выстрелом в голову. Бедный парень! Сегодня утром он показывал мне фотографии своей молодой жены.

Стрельба, однако, возобновлась. Новый град осколков обрушивается на нас, воздух наполнен пением и воем. Рикошетирующие пули воют. Это звучит как треск огня или горение хвойных деревьев. Бешеный огонь вдруг стихает. Последние несколько голодных карабинов всё ещё выплевывают последние пули из обойм, а затем абсолютная тишина.

Мы вскакиваем на железнодорожную насыпь, вглядываясь и вслушаваясь в ночь. Мы прикладываем руки к ушам, как воронки, чтобы улучшить слух. Затем сигнальные ракеты взмывают в небо, взрываются, и медленно опускаются на землю. Ещё сигнальные ракеты поднимаются, и мы продолжаем смотреть и слушать. Тишина вызывает тревогу. Мы чувствуем сердцебиение в груди и висках. Наши руки ощупывают обнадёживающе ручные гранаты. Очередные сигнальные ракеты взлетают как фейерверки.

Теперь мы видим, как идут эти красные ублюдки, эта азиатская чернь. Ночные атаки - отличительная особенность этой банды. Сигнальные ракеты одна за другой стреляют в небо. Мы открываем огонь с расстояния 150 метров. Наши пули обрушиваются в ряды атакующих и прорывают большие бреши. Но сейчас ночь, и на местности полно естественных преград. Приближается одна волна за другой. Ожесточенная битва человека против человека ведется вдоль рва, справа от насыпи. Пушка сверху без боеприпасов, и русские приканчивают её расчёт. Наши пулеметы все еще в состоянии удержать этих ублюдков, но надолго ли? Посыльные возвращаются в штаб. Черт возьми! Артиллерийский огонь - единственное, что может помочь нам. Мы стреляем сигнальные ракеты в небо снова и снова, в то время как сигнальные ракеты противника освещают сцену. Красные трассирующие сняряды также парят в воздухе на соседнем участке. Какие прекрасные фейерверки, какое грандиозное освещение страха и ужаса!

Мы получаем приказ отступать на исходные позиции. Вся передовая должна отойти на исходный рубеж. Свинство, это невероятно. Наша 299-я пехотная дивизия должна отступать, должна бежать; немецкие солдаты должны оставить поле боя этим русским свиньям!

Теперь начинается драма отступления, которая стоит нам много убитых и раненых. Мы достигаем исходных позиций около 2.00 часов. Артиллерия прикрывает наш отход.

12 июля: Группа штурмовых орудий принимает наш участок фронта. Мы отошли примерно на 3 км. В этой местности ожидается массовая высадка русских десантников в тыл позиций нашей артиллерии, и мы единственные, кто будет иметь дело с ними...

... Вторая атака началась в 5 часов утра. Их гаубицы прямо перед нами постоянно рассеевали в воздухе осколки. Наша тяжелая боевая техника гудит и грохочет позади нас. Их тяжелые снаряды пролетают близко над головой, целясь в мосты, важные дороги иподвижные склады боеприпасов, которые находятся в 20-25 км за русскими позициями.

Между тем, сейчас полдень. Немилосердная жара обрушивается на окопы и болота вокруг нас. Яркий свет солнца сводит меня с ума, мои глаза обжигаются от взгляда на солнце. Болит голова как будто её колят тысячи игл. Черт возьми! Только бы не упасть в обморок! Ханнес!

Противно: одежда прилипла к нашим телам. Вонючий бульон – смесь пота и восьмидневной грязи под шлемом – стекает по моим щекам и исчезает в воротнике. Проклятая позиционная война, проклятое дурацкое болото без тени или питьевой воды.

Русские разведывательный самолет появляется после полудня на малой высоте. Обязательная атака начинается вскоре после этого, однако не наносит ущерба. Время от времени они обстреливают наши позиции, пытаясь определить местонахождение нашей артиллерии, но безуспешно.

Вражеский огонь медленно затихает на закате. Посыльные передают последнюю новость: линия фронта продвинулась на тысячу метров. Мы очень рады этой новости, даже если это всего лишь километр. Мы были

унижены в эти страшные дни.

13 июля...Все мои кости болят от сна согнувшись в норе. Выйти бы из окопа и встряхнуть кости. Хотя большинство из нас не имеют возможности сделать это, пока русские приветствуют нас обстрелом нашей позиции. Все кусты перед нами подстрижены: лучшие садовники едва ли смогли сделать лучше.

Невероятно, товарищ, всё могло бы пойти наперекосяк! Кто-то рассказывает нам, что видел призрачные войска, а другой докладывает, что они заняли позицию позади нас. Кто-то ещё говорит о новых видах оружия и таинственных DO устройствах [реактивные снаряды с зажигательной боевой частью], которые привезли на позицию и которые должны быть использованы на первых порах для прорыва вязкого сопротивления русских.... Наша попытка проваться через врага на участке переднего края стоили нам много крови.

Красные начинают контратаку. Нам удаётся остановить их, хотя и с большим числом жертв, чем у них. Мы почти достигли предела боевой силы. Невыносимая жара и жестокость боя разрушают нас. Только бы подольше сдерживать волны русских атак! Нам нужны свежие войска! За последние два дня 529-й и 528-й пехотные полки потеряли соответственно 380 и 304 человек. Подкрепления идут слишком медленно...

...Ситуация становится серьезной. Красные подвезли железнодорожные орудия на перегон Звягель-Житомир , вне досягаемости нашей артиллерии. Вечером русские свиньи атакуют нас под прикрытием сильного огня. Им удается загнать нас обратно в нескольких километрах от окраин города.

Мне хочется кричать от гнева и разочарования. Ничего не действует больше. Мое тело больше не хочет подчиняться. Нервы натянуты как телеграфные провода. Увижу я когда-нибудь свой дом?

Сегодняшние потери: 20 убитых, 11 пропавших без вести и 163 раненых...

14 июля: Нам приказано наступать сегодня в 8 часов утра. Однако вчерашняя гроза затопила дороги и сделала их непроходимыми. Что же теперь? Следующее сообщение радио поступает около 9 часов: «Наступление отложить. Перестроиться в оборонительный боевой порядок!» Значит, русские собираются атаковать снова. Да. И как плохо они атакуют! Большие калибры залетают на наши позиции. Целые серии снарядов сопровождаются меньшими калибрами и очередями осколков огромной мощности.

Бомбардировщики один за другим сбрасывают яйца на малой высоте. Истребители извергают пулеметные очереди в наши окопы. Это адское зрелище лишает человека рассудка. В полубезумии мы припадаем к земле в окопах. Земля вокруг нас взлетает в воздух - прямо на наших глазах. Слева и справа, позади нас ... пламя мчится всюду. Мои волосы обуглились. Большой кусок почвы попадает мне в каску и нокаутирует на мгновение. А потом идут они, красные дьяволы. «Ура! Ура!»

Первые приблизизились к нам до 50 метров. Мы выкарабкиваемся из окопов. Пулеметные расчёты остаются сзади для обеспечения нам прикрытия. И это тоже люди? Их лица искажены до неузнаваемости. Ненависть и бесконечный гнев против этих кровожадных собак выключает какие-либо мысли. Мы кончаем контратаковать через полчаса. Я не помню подробностей этой бойни. Невероятно, но факт. Мы бежали вперед как маньяки-убийцы. Мы стреляли, рубили и кололи. Падали, поднимались и снова шли в атаку. Я просто не в состоянии запомнить все детали. Посмотрели бы вы на нас! Моя рубашка порвана, руки и колени в кровоточат, следы крови на всей форме. На манжете моего левого ботинка висит кусок размельчённого мозга. Меня тошнит. Довольно! Возникает реакция. У меня кружится голова и холодный озноб - нервная лихорадка...

...17 июля...приходит приказ наступать. В сумерках мы преодолеваем около 4 км Леса Смерти к северо-востоку от Звягеля. Страшные десять дней позиционной войны со всеми ее ужасами, часами артиллерийского огня и кровавого рукопашного боя человека, наконец-то, позади...

...18 июля...Французы уже имели опыт и старались избежать ненужных жертв. Здесь же эти ребята дерутся как сумасшедшие до последнего. Они никогда не сдаются!»[3, 46-59] (Переклад с англійської Л.Г. Когана і автора).

1. Владимиский А.В. На Киевском направлении - М., 1989

2. Гальдер Ф. Военный дшгвниииииик - М.,1971 - Т.3 -Кн.1

3. Eastern Inferno:The Journals of a German Panzerjäger on the Eastern Front, 1941-1943 - Howertown, PA. 2010

4. http:/www.vksvg.de/

Володимир РОЖКО

АЛЕ МАТИМЕ СВІТЛО ЖИТТЯ

> Я світло для світу.
> Хто йде вслід за Мною,
> не буде ходити в темряві той,
> але матиме світло життя.
> (Ів. 8: 22).

Воскові свічки в Божих храмах історичної Волині засвітили ще учні св... братів Кирила і Мефодія в IX ст., щоб вони освітлювали наші святині і обігрівали душі вірних вірою, надією і любов'ю, щоб ми мали Його вічне світло життя.

Ісус Христос – світло для світу, а з часу появи Його Слова на історичній Волині світло Спасителя вже впродовж віків для православних волинян світить глибиною віри, обігріває душі вірних [1, с. 36].

Символом світла життя, що Його дарує Господь з доби християнізації нашої землі для наших далеких предків, як і для нас, залишається світло воскових свічок, які впродовж тисячоліття запалювали в храмах Божих вірні за народжених, одружених, померлих, несли їх до святинь, як свою офіру Богові [2, с. 36-40].

Воскова свічка з сивої давнини, як і наш час, залишається нашою офірою Богові, бо віск, за словами відомого філософа-теолога Сергія Булгакова: «Приношений і запалюваний нами, як речовина, на якій легко відбиваються предмети, він знаменує печатку чи знамення хреста, що покладено на нас хрещенням і єлеопомазанням; як речовина м'яка і легкомісима, показує нашу готовність до розкаяння в гріхах і послуху; як зібраний з благоуханних квітів, віск означає благодать Святого Духа, як згоряючий від вогню, знаменує наше опалення (очищення Божественним вогнем нашого єства); і, на кінець, як джерело вогню, безперервно ним підтриманого, віск означає поєднання і нерозривність взаємної любові і миру між людьми» [3, с. 838].

Використання з вищесказаним значенням запалюваних воскових свічок в храмах Божих заповідано нам стародавньою Вселенською Православною церквою, освячено віковими церковними звичаями і приписувалося кожній святині діючими церковними уставами, тому ніяке інше освітлення в храмах Божих, опріч восковими свічками, не могло мати такого символічного значення.

Віск, воскова свічка на теренах історичної Волині «як прообраз сонця, життєдайної сили землі, а тим і людини, відомі були задовго до християнізації наших предків, тобто в поганські часи». І віск, з якого «сукали свічки, вважався продуктом сонця, продуктом і поживою богів, насамперед бога Сонця, тих величних сил неба, що такі великі благодаті посилали людям на землю» [4, с. 168].

Одначе сила вогню і світла воскової свічки в Божих храмах в добу християнізації наших предків IX-X ст., набирали цілком іншого значення – християнського, а сам процес сукання воскової свічки і вона сама, вже виготовлена, становила складову частину українського православного церковного життя.

– Плекання бджіл, - писав автор, – давнє господарське заняття волинян. Викачування меду з вощини, як особливого продукту, створеного ними, змусило звернути їх власників і на інший продукт: саму вощину, з якої і розпочали плавити віск [5, с. 25].

Це робили, як ми зазначили вище, ще наші пращури в поганські часи, і, наші князі, обкладаючи підданих даниною, не забували про віск, який був складовою її частиною.

Віск був не лише предметом данини, але й товаром, який дуже охоче купували іноземні купці, а наші вивозили його до Царгороду і Риму, та інших міст Західної Європи [6, с. 37].

Ще в сиву давнину люди звернули увагу на плавлення воску і виготовлення з нього свічок, ними освітлювали свої житлові приміщення, княжі, боярські тереми, проте, починаючи з другої половини IX ст. на історичній Волині їх використовували в перших Божих храмах: печерних монастирських храмах, дерев'яних, мурованих церквах для освітлення святинь, в процесі самої літургії.

Особливо плавлення воску стало невід'ємною складовою частиною господарської діяльності монастирів.

– Плавлення воску з вощини та сукання свічок, як тоді називали процес їх виготовлення в народі, – писав автор цієї наукової розвідки, – було передбачено планами монастирського господарства. Воскові свічки освітлювали монастирські церкви, келії ченців, використовувалися під час служб Божих.

Свічки були різні за розмірами, мистецтвом виготовлення, за призначенням і використанням. В народі існував звичай самим сукати свічки з воску, як для своїх власних потреб, для офіри Богові в храми, то при монастирях, великих храмах, переважно кафедральних, виготовляли воскові свічки ченці, народні умільці, як їх називали – свічкари. Під час їх виготовлення ченці, свічкарі старалися зробити свічку якомога більш мистецьку, вкладали в цей процес не лише свої вміння, навики, а й мистецьку часточку своєї душі, власне, виготовлення воскових свічок майстрами поступово ставав творчим процесом, і про це ми можемо судити з відомих нам пізніх взірців XV-XVI ст., які збереглися в храмах Волинського Полісся [8, с. 405].

До Першої світової війни в трьох церквах містечка Степань – Святої Тройці, 1523 р., Преображення Господнього, 1749 р. св. Миколая, 1775 р. знаходилися трьохпудові воскові свічки, звані цеховими, тобто їх офірували цехові ремісничі братства, виготовляли з воску певних природних кольорів і відтінків, зовні прикрашали їх візерунками біблійної, народної тематики, мережили їх рослинними орнаментами, обвивали кольоровими стрічками, барвінком інше.

Виготовляли ці свічки з місцевого воску, до якого додавали смоли ялин, сосен в певних пропорціях. В Степані уміння сукати воскові свічки постало ще у княжу добу і горіли вони в перших місцевих храмах Божих під час Божественних літургій, чину хрещення, вінчання, похорону степанських князів, дружинників, білого, чорного духовенства, простих вірних спочилих в Бозі.

В історичних джерелах простепанські трьохпудові, висотою до 2м., товщиною 25-26 см. в діаметрі знаходимо такі думки:

– Під час служби Божої горіли тут в Миколаївській і Троїцьких церквах трьохпудові свічі, так звані цехові, які ведуть початок ще з середньовіччя.

Щорічно їх підсукували та засвічували тільки в урочисті свята. В Миколаївській церкві їх перше було шість. Одну з них перед Першою світовою війною забрали до музею, а дві других у війну було перероблено на офірки. Тут, як і в Троїцький церкві, є по дві, і вони стоять за кліросами коло стіни [9, с. 308].

Під час служб Божий, особливо по великих святах, храмових празниках степанські братчики і сестриці тримали також в руках величезні свічки, та тримали не так, як усюди в церквах, а держали їх в руках за нижній кінець, так що в церкві неначе стояли дерева, а зверху над головами богомольців світили вогні свічок, наче зорі, і все це при світлі величезних огнів цехових свічок створювало неповторну благодатну атмосферу.

Саме ці частково збережені цехові свічки-велетні з степанських церков, дають нам можливість запізнати давній процес їх виготовлення, використання.

Ченці в монастирях, народні умільці-свічкарі виготовляли свічки з високоякісного воску різних природних кольорів і відтінків, їх поверхню прикрашали різноколірними нитками, стрічками, а до певних релігійних свят (Стрітення Господнє, Воскресіння Господнє, Маковія) – пасмами льону, конопель, листями чистих рослин, особливо барвінку. Часто свічкарі воскові свічки розфарбовували природними фарбами (буряковим соком) в однотонні кольори радості, смутку, барвами веселки. Останні, як правило були виготовленні до свят Воскресіння, Вознесіння Христового, в той же час над покійником завжди горіли свічки, виготовлені з темних кольорів воску, або ж відфарбовані у колір суму [10, с. 7].

Про мистецьке оформлення воскових свічок майстрами, які їх виготовляли, знаходимо підтвердження в історичних джерелах. Це свічки з тих же степанських храмів:

– Перед цеховими іконами в церкві на п'єдесталах стояли оригінальні за своєю величиною і прикрасами воскові свічки, які тут називали «великими цеховими». Висота їх сягала 2м. 65 см., ширина внизу до 72 см. біля верху свічка звужувалася і мала вигляд усіченого конуса [11, с. 755].

Цехові свічки в Степані виготовляли з високоякісного воску, з невеликими додатками смоли хвойних дерев, інших пахучих речовин, гнотом служила, як правило, конопляна, пізніше лляна мотузка. Завдяки своєму складу воску та додатків, під час горіння воскові свічки тріскотіли та розкидали в усі боки дрібненькі, як пилини воскові бризки.

– Опріч великої цехової, у кожному цеху були свічки і менших розмірів. Частина їх зберігалася в храмах, а частина – в цехового майстра. Під час похорону котрогось із братчиків в похоронній процесії брали

участь братчики даного цеху, а при смерті визначних осіб містечка – вже всі цехи йшли за небіжчиком зі своїми свічками... Під час чину похорону, який здійснював священик, горіли в руках братчиків і сестриць воскові свічки [12, с. 757].

В день цехового празнику відбувалася в парафіяльну храмі урочиста літургія, під час якої братчики цеху з двохаршинними (1,5 м.) свічками розташовувалися в святині двома рядами від дверей до іконостасу. По закінченні літургії служився молебень або акафіст цеховому святому, а по тому під звуки церковних дзвонів із запаленими свічками вірні тричі обходили навколо своєї святині.

Подібні цехові воскові свічки були в храмах інших волинських міст: Луцька, Володимира, Берестя, Холма, Крем'янця, Острога, Збаража, Дубна, Почаєва і т.д. одначе найбільш збережені і описані в історичних джерелах саме воскові свічки Божих храмів літописного княжого граду над Горинню – Степаня. Лише рештки степанських цехових свічок з церкви св. Миколая, св. Трійці зберігаються нині у фондах Рівненського обласного краєзнавчого музею, які потребують невідкладної реставрації [13].

Мистецтво виготовлення (сукання) воскових свічок пройшло довгий шлях свого вдосконалення від своїх витоків до фабричних конвеєрів.

На початку свічки виготовляли вручну, відомим і дотепер способом. М'який віск розкачували по рівній поверхні, надаючи йому округленої циліндричної форми, закладали в їх видовжену середину гніт з ниток, мотузок, виготовлених з волокнистих рослин, відповідно прикрашали поверхню свічки залежно від її призначення.

Не лише на воскових свічках-велетнях під час їх сукання і підсукування братчиками і сестрицями залишали їх свічкарі біблійні, народні сюжети, геометричні і рослинні орнаменти, а й в домашніх умовах виготовляли свічки більшого і меншого розміру, але з певними прикрасами, кольорами, залежно від призначення.

– На воскових свічках з різних кольорів і відтінків воску (віск буває зеленуватого, жовтого, бурого, білого, темного і інших кольорів) відкладалися руками майстрів-свічкарів, простими людьми, які сукали свічки, певні орнаменти, сюжети [14, с. 18]. Виготовлені в домашніх примітивних умовах воскові свічки також прикрашали різнокольоровими паперовими стрічками, тканинними нитками, а на поверхню наносили способом наклеювання листя барвінку, пелюстка польових квітів, орнаменти гострим предметом, тобто своєрідна різьба по воску. Ці прикраси воскових свічок залежали від певних традицій даного регіону. Слід наголосити, що більшість воскових свічок ще з княжої доби на історичній Волині виготовляли під замовлення, враховуючи запити і смаки замовників.

Знайдені в різних регіонах автором давні воскові свічки були сукані з чистого воску без домішок інших речовин і його чистоту було легко визначити таким способом:

– Чистий віск, – читаємо в історичних джерелах, – при переламуванні дає раковистий і правильний злом, при обробці він більш еластичний і тягучий, при давленні між пальцями видає завжди запах меду, навіть при терті об папір залишає особливий ніжний шар, при терті об нитку видає особливий скрип, не виділяючи при тому легких частинок зі свого складу, витягнутий в проволочку чистий віск еластичний і твердий, не ламається, горить жовтуватим полум'ям і не стікає [15, с. 42].

Попит на воскові свічки заставили їх виробників вдосконалювати засоби їх виробництва, зокрема від ручного одиночного сукання, до більш чисельнішого одноразового їх виробництва. Тому ще в княжу добу на історичній Волині з'явилися перші примітивні прилади для відливання одноразово кілька, а пізніше і кілька десятків свічок з розплавленого воску.

Нещодавно виявлені і досліджені автором прилади для відливання воскових свічок в Стракліві біля Дубно, с. Воротнів на Луччині дають нам підставу стверджувати, що вони в XVI-XVIII ст. широко застосовувалися на теренах історичної Волині для одночасного відливання з розплавленого воску по кілька десятків свічок і не лише при монастирях, кафедральних храмах, як це було в княжу добу, а й при парафіяльних святинях.

Знайденим приладдям при помонастирському храмі Різдва Пресвятої Богородиці в с. Страклів одночасно можна було відливати 25 воскових свічок висотою до 58 см., товщиною від 2 до 3 см. в діаметрі. На цьому приладі можна було відливати і більш товщі воскові свічки, але вже за кількістю менше, тобто шнурок, який служив для майбутньої свічки за гнота, зачіплювався

внизу на металевому обручі не за кожен гачок, а через один, два, або й кілька, залежало від того, якої товщини ми хочемо мати свічку [16].

Свічки-велетні з храмів літописного містечка Степань виготовлялися способом нарощування на спеціальному, спочатку дерев'яному, а пізніше металевому циліндричному пристрої, в який заливався розплавлений віск і по мірі його охолодження і застигання, пристрій підіймався, а до затверділої воскової маси додавалися нові порції розплавленого воску. Гніт натягувався по середині циліндра. У фондах Рівненського обласного краєзнавчого музею знаходиться ряд воскових свічок, і серед них цехові свічки-велетні з храмів Степаня, набагато менші за розмірами з церкви с. Листвин на Дубенщині. Одна з недопалених свічок тут була відлита в особливій циліндричній формі і нагадує кручені шишки для весільного короваю. Її діаметр – 6,2 см., висота – 12,5 см. [17].

Тут також зберігається так звана шарова свічка. Її висота – 77 см., діаметр – 3,5 см. ця свічка сукана руками свічкаря в кілька шарів і при тому різних кольорів воску. Кожний подовжній шар нарощений (накачаний) на попередній відрізняється кольором, тут бачимо в переризі темнозелений, білий, жовтий, коричневий шари, які по товщині майже однакові [18]. Гнотом для цієї свічки є звичайна конопляна мотузка, до речі, дуже погано засукана, тим самим, така свічка мала служити в храмах недовгий період, хоча її висота могла б свідчити протилежне.

Ще кілька свічок-недогарків невідомого походження з фондів Рівненського обласного краєзнавчого музею мали високу якість воску і методом качання належать до примітивних виробів, виготовлених малодосвідченими сільськими свічкарями. Такі свічки при потребі виготовлялися в кожному селі ще в 50-60-х роках XX ст., одначе віск для їх виготовлення був без будь-яких домішок.

Збережені по церквах, монастирях, музеях, в приватних осіб давні воскові свічки мусимо не лише старанно оберігати і вивчати, виготовлені, на превеликий жаль безіменними для нас свічкарями, мали своє призначення в храмах, «як офірність Богові», вони залишаються для нас взірцем тої офірності наших прадідів, високими і неповторними зразками нашої духовної, церковної спадщини, залишаються високим свідченням віри нашого святого українського православ'я, причетності людини до Божого світла, вираженням тепла, полум'ям нашої любові до Бога, пречистої Богородиці, до святих праведників нашої землі.

1. *Рожко В. Воскові свічки Божих храмів історичної Волині. – Відомості. – Лондон, 2005. – Ч.2. – С. 36.*
2. *Там само. – С. 36-40.*
3. *Булгаков С. Настольна книга для священно-церковно-служителів. – Перевидання Московської Патріархії, 1993. – Т.1. – С. 838.*
4. *Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. – Вінніпег-Торонто, 1963. – Т.5. С. 168.*
5. *Рожко В. Воскові свічки в Божих храмах історичної Волині. – Свобода. – Нью-Джерсі, 2005. – Ч.8. – С. 25.*
6. *Літопис руський. – Київ, 1989. – С. 37.*
7. *Рожко В. Українське православне церковне мистецтво Волині (IX-XX ст.). – Луцьк, 2006. – С. 157.*
8. *Цинкаловський О. Стара Волинь і Волинське Полісся. – Вінніпег, 1986. – Т.2. – С. 405.*
9. *Церква і нарід. – Крем'янець, 1935. – Ч.10-11. – С. 308.*
10. *Рожко В. Воскові свічки в Божих храмах історичної Волині. – Голос Православ'я. – Київ, 2005. – Ч.4. С. 7.*
11. *Волинські єпархіальні відомості. – Крем'янець, 1887. – Ч.24. – С. 755.*
12. *Там само. – С. 757.*
13. *Рівненський обласний краєзнавчий музей.*
14. *Рожко В. Воскові свічки в Божих храмах історичної Волині. – Волинь. – Рівне, 2005. – Ч. 19. – С. 18.*
15. *ВЄВ. – Крем'янець, 1887. – Ч.1. – С. 42.*
16. *Рожко В. А Отець твій віддасть тобі явно. – Рукопис.*
17. *Рівненський обласний краєзнавчий музей.*
18. *Там само.*

Олег Романчук

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ЕВОЛЮЦІЙНОЇ СИСТЕМИ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ МУЗЕЙНОЇ ГАЛУЗІ В УКРАЇНІ

Початком музейної справи відносять до глибокої давнини. Спочатку основними осередками зберігання пам'яток були церкви та монастирі. Під час Київської Русі в церквах і монастирях зберігалися князівські речі, мистецькі твори, ікони, книги, рукописи, військові реліквії, і т. ін.

В кінці XVII ст. - на початку XVIII ст. зароджуються приватні колекції з окремих видів цінних предметів, яких основними відвідувачами і дослідниками були господарі. Незначна кількість відвідувачів, як правило не мали необхідних знань розуміти виставлені предмети й не були готові їх емоційно сприймати. Відомими колекціонерами, які мали у власності прекрасні збірки предметів старовини були Ф. Головін, В. Голіцин, А. Матвєєв, Д. Голіцин, Я. Брюс та ін. Першим державним музеєм стає петербурзька Кунсткамера, яка заснована у 1714 р., для зберігання різноманітних пам'яток [3]. Основну турботу щодо поповнення цінними предметами Кунсткамери в майбутньому було покладено на вчених Академії наук, яка булла заснована в 1824 р. Для вчених Академії Кунсткамера стала джерелознавчою базою, а тому вони дбали про постійне поповнення збірок, та здійснювали їх систематизацію, каталогізацію та експозицію. Встановлено, що в першій половині XIX ст. активізується робота зі збереження та охороні пам'яток старожитностей, що обумовлено з розвитком капіталістичних відносин, які спричинили економічне і культурно-наукове піднесення в суспільстві. Починаючи з цього часу у великих містах України створюється низка музеїв з різної тематики.

На початку XIX ст. в Україні відкриваються університети, які активно стали надавати значну допомогу для створення музеїв на різну тематику. Працівники університету значно активізували збирацьку роботу, та групувалися відомі вчені і культурні діячі такі, як І.І. Срезневський, О.Л. Метлинський, М.І. Костомаров, К.М. Сементовський, В.В. Парсек, П.П. Гулак-Артемовський та ін. В створених музеях стали відкривати нові відділи місцевої історичної старовини, в яких зосереджували такі музейні предмети, як: археологічні пам'ятки, культурно-побутові предмети, колекції вишивок, предмети антропології, монетних скарбів, церковної старовини. Для вивчення старовини і рідного краю стали створювати різноманітні осередки. Із них можна назвати в м. Одеса культурного і наукового осередку Півдня України, Товариства сільського господарства в 1828 р., Одеського товариства історії і старовини в1839 р. У 1832 р. при товаристві засновується музей, мета якого полягає в демонстрації та пропаганді новітніх знарядь зразків сільськогосподарської техніки. Починаючи з 1844 р. товариство має своє друковане видання «Записки Одеського товариства історії і старожитностей», в якому публікуються статистичні матеріали з історії заселення краю, відомості про обряди місцевого населення, його побутові особливості тощо.

В 40-х роках XIX ст. утворюються музеї в Наддніпрянській Україні з метою створення в подальшому суспільно-політичного, соціально-економічного та культурно-наукового розвитку. В 1834 р. був заснований Київський університет, першим ректором, якого був відомий фольклорист, історик та етнограф М.О. Максимович. М.О. Максимович вдало поєднував навчальну і культурно-освітню роботу. Він брав активну участь у діяльності наукових установ та дбав про видання народознавчої літератури. У вивченні історії України велику роль відіграла Археографічна комісія заснована в 1843 р., членом якої був і Т.Г. Шевченко. Вдалі видання комісії будили громадську думку та спрямовували її до питань історії України, культури і побуту її населення. Т.Г. Шевченко був організатором експедицій і відряджень по Україні, мета яких полягала у виявленні і фіксації історичних пам'яток. В таких експедиціях Т.Г. Шевченко особисто зосередив велику кількість матеріалів з духовної та етнографічної тематики. Таким чином проведений стислий огляд історичних подій, щодо розвитку музеїв в Україні в першій по-

ловині XIX ст., можна стверджувати, що саме на цьому етапі зародилося музеєзнавство.

Слід відзначити особливу діяльність краєзнавців Батуріна Конотопського округу на Чернігівщині, де було вперше відкрито в 1828 р. музей пасічництва, про який писали, що це був один з кращих у Європі. У січні 1925 р. білоцерківські краєзнавці заснували самодіяльний музей з наступними відділами: живопису, скульптури і графіки, археології, історії, нумізматики, етнографії. При музеї діяла бібліотека, де велися уроки з історії і краєзнавства, географії і природи рідного краю, був створений куточок Т.Г. Шевченка. За 1925 р. цей музей відвідало більше 2000 тис. чоловік [2, с.84].

В другій половині XIX ст. і на початку XX ст. в розвитку музейної справи відбулися великі зміни. Отримали подальший розвиток питання систематизації, каталогізації, реставрації, активізувалася дослідницька і виставочна діяльність музеїв. Почали створюватися нові музеї і виставки, такі як поштові, промислово-технічні, сільськогосподарські, які відвідували широкі маси населення. В зв'язку із збільшенням популярності музеїв виникла потреба у створенні сприятливих умов для розвитку загальноосвітнього руху, з метою отримання відповідної освіти і наукових знань.

Після Жовтневої революції Радянська держава перетворила музеї у всенародне надбання. Урядовими розпорядженнями та декретами були націоналізовані приватні музеї, встановлений порядок охорони музеїв і пам'ятників, та прийняття їх на державний облік, заборонений вивіз творів мистецтва за кордон. Історія музейної справи тісно пов'язана з розвитком просвіти і багатьох галузей науки, які є невід'ємною частиною вітчизняної культури. В цей період були зруйновані і закладені нові радянські культурні традиції, проте в цю пору музей починає відігравати важливу роль в ідеологічно-освітній роботі та в науковому житті країни, отримує нову мету і завдання, які визнані зміною будови суспільства.

Сьогодні очевидно, що політичні, економічні, культурні процеси протікають, як правило, в різних ритмах. Факти свідчать, що, наприклад, 1917 рік був важливим рубежем в політичній і економічній історії держави, але для історії музейної справи таким рубежем став кінець 1920–х років.

Важливим актом у відношенні нерухомих культурних об'єктів вийшов декрет ВЦВК «Об учете и охране памятников искусства, старины и природы» (1924), який надовго визначив порядок щодо відношення до пам'яток, та ліг в основу виходу в світ державних актів. Даний декрет і видання інструкції були кроком вперед порівнюючи з попередніми актами. Проте декретом допускалось переробка, знищення і виправлення націоналізованих пам'ятників з дозволу вищих керівників держави. Питання музею дискутуються на музейних і краєзнавчих конференціях, на сторінках музейних періодичних виданнях, публікуються спеціально створені підрозділи в структурі органів державної влади і наукових підрозділів.

Історія музейної справи в області краєзнавчого руху і краєзнавчих музеїв в післяреволюційний період нагадує нам, що під терміном «краєзнавство» розуміється вивчення природи, населення, господарства, історії культури будь-якої території, «краю», головним чином силами місцевого населення. Краєзнавство спирається на міждисциплінарні наукові зв'язки і враховує висновки не тільки наукових теорій, але і первинних спостережень, практику та передбачає засвоєння місцевого історичного досвіду і деяких нових тенденцій, виходячи із місцевих умов і традицій.

В ці роки сформувалось уявлення про музеї, як єдиної системи, призначення якої – збереження культурного надбання. Об'єктом для вивчення став не тільки окремий музей, а ціла система музеїв, роль якої в розвитку держави створює значну перевагу централізації музейної справи. Із визнання пріоритетності культурно-освітнього музею (музей для «мас») логічно витікала перевага прикладного дослідження, присвяченого методиці музейної справи та роботі з музейною аудиторією. Були видані інструкції, які майже повторювали методичні посібники з питань фондової, експозиційної і науково-освітньої роботи, головним чином екскурсійної роботи, які не втратили значення до цих пір. Розвитку краєзнавства приділяли велику увагу, надавали і матеріальну допомогу державні структури, преса і т. ін. В перші десятирічні роки після революції число краєзнавчих об'єднань значно збільшилось. Основним завданням їх роботи було вивчення рідного краю та виявлення нових можливостей для розвитку його продуктивних сил, збереження і вивчення пам'яток культури і захист природи

та поширення знань про Батьківщину.

На той час в Україні найбільшою була Одеська комісія краєзнавства при Всеукраїнській Академії наук, члени якої розробили і ухвалили статут, яким були визначенні напрями науково-дослідницької роботи, права та обов'язки комісій. Статутом передбачалось, що основним завданням комісії є дослідження історії Півдня України, його населення та природних багатств. З цього приводу найбільшим досягненням комісії було створення організації самодіяльних (безбюджетних) курсів, яких відвідувачами були ентузіасти-краєзнавці, і їм читали лекції на громадських засадах та забезпечували необхідною літературою. Одеський інститут народної освіти був основною базою, де працював великий загін ентузіастів-краєзнавців і діяв на громадських засадах при наданні шефської допомоги учням і студентам в селах і містах, при вивченні історії краю, обговоренні рефератів та повідомлення.

У травні 1925 р. в Харкові було скликано Укрголовнауки Першу Всеукраїнську краєзнавчу конференцію, на якій було підсумовано здобутки краєзнавства за перші роки радянської влади. Результати конференції широко висвітлювалися в пресі країни [1, с.21]. Раднарком Української РСР, активно проявляв інтерес до музеїв краєзнавства, в результаті була ухвалена постанова «Про концентрацію речей державного значення в центральних музеях» (1935 р.), рішення стосувалося пам'яток історії та культури, реліквій, інших цінних речових експонатів, що потрапили до фондосховищ. До початку Великої Вітчизняної війни краєзнавство та музейна справа в УРСР, пішли дещо іншим шляхом. Таким чином на 1 січня 1939 р. в УРСР функціонувало 115 музеїв різного профілю, в свою чергу громадські музеї злилися з бюджетними.

Після возз'єднання західноукраїнських земель було здійснено ряд політичних, ідеологічних, економічних, господарських та культурно-освітніх перетворень. За постановою Раднаркому УРСР від 8 травня 1940 р. у Волинській, Дрогобицькій, Львівській, Рівненській, і Івано-Франківській областях було створено 22 музеї різних профілів. В результаті, напередодні Великої Вітчизняної війни в Україні діяло 137 бюджетних музеїв.

До середини 1927 р. відбулося більше 100 наукових краєзнавчих конференцій, на яких вбачався тісний творчий взаємозв'язок з академічною і університетською наукою. За цей період краєзнавство отримало небачений науковий потенціал. В розробку краєзнавчої проблематики, згідно в загально методологічному і в конкретних планах були залучені видні науковці великих міст держави, такі як: історики, мовники, літератори, географи і геологи, бібліографи. Вчені своїми працями краєзнавчої проблематики змогли досягнути багатого у вивчені історії міста, торгівлі, промисловості, живопису, сільського побуту та змін, які відбулися на селі, революційного руху, культури провінції, взаємозв'язку суспільства і природи. Багато було зроблено для розвитку джереловедення і архівознавства, бібліографії, методики етнографічних спостережень і археологічних досліджень, для виявлення, опису, атрибутування пам'ятників історії і культури, музейних предметів, вдосконалення предметів їх реставрації. Особливо краєзнавство відіграло важливу роль при підйомі культури в національних регіонах держави та вивченню минулого цих народів. За статистичними даними на початок 1939 р. В Українській РСР існувало 174 музеїв.

Таким чином, музейна мережа СРСР на початку 1920 –х років мала багато чисельну низку недоліків: командно-адміністративну мережу управління, змішану і випадковість колекцій, відсутність цільових установок, що явилось підсумком хаотичним розподілом фондів в перші роки радянської влади. Проте сам факт її появи не мав аналогів в світовій практиці того часу і відображав наміри дореволюційних музейних діячів до об'єднання музейної справи і її координації з єдиного центру. Музеї могли дозволити собі активні пошуки форм експозицій, експерименти форми і змісту виставкової роботи.

Ентузіазм краєзнавчого руху при відповідному високому науковому і культурному рівні місцевих музеїв досягнув великого розмаху.

В 1930-і роки продовжувалась реорганізація мережі музеїв, направлених на активізацію участі населення в соціалістичному будівництві і виховані їх на прикладі затверджених ідеологічних взірців. Для втілення цієї мети, були створені техніко-економічні, розвивалися історико-революційні, літературні і меморіальні музеї. Музейна справа характеризувалась переважно увагою до масової політично-просвітнецької роботи при одночасному знижені уваги до таких специ-

фічних для музеїв напрямках, як комплектація музейних фондів, їх вивчення та збереження. Культурно-масовій роботі з населенням переважали в цей період не музейні, агітаційні форми – лекції, виставки-передвіжки, приурочені політичним компаніям. В другій половині 1930-х років широко розвернулась робота музеїв із школою. В області експозиційної діяльності кінцево затвердився тематичний принцип створення експозицій, який намітився в історико-революційних музеях. Тематична експозиція зберегла свою актуальність і до наших днів, будучи ведучим методом експозиційної роботи в більшості музеїв.

Побоючись подальшого самостійного розвитку краєзнавчого руху і будь-яких відхилень від єдиної думки, починається підпорядкування краєзнавчого руху державно-політичному диктату, це приводить до розгрому краєзнавства і арешти його видних діячів на рубежі 1929-1930 рр.

---

1. Василенко А.С. Літопис слави народної. К.:Наукова думка, 1974. - 189с.

2. Известия Центрального бюро краеведения. 1925. № 3. - С.84.

3. Станюкович Т.В. Кунсткамера Петербургской Академии наук. – М.;Л: АН СССР, 1953.- 239с.

Людмила РОМАЩЕНКО

ВІД ШУЇ ДО ГДАНСЬКА...

У 2012 році, щедрому на письменницькі ювілеї (100 років від дня народження українського прозаїка Михайла Стельмаха і поета Андрія Малишка, 200-літній ювілей класика польської літератури Юзефа Ігнація Крашевського, 120 років відтоді, як народився Костянтин Георгійович Паустовський, чия життєва і творча доля тісно пов'язана з Черкащиною), відбувся II Всеросійський фестиваль поезії Костянтина Бальмонта, присвячений 145-річчю від дня народження відомого російського поета-символіста (Шуя, 13-14 червня).

Програма фестивалю надзвичайно насичена й цікава. Презентація музейних експозицій, відкриття меморіальної дошки на будинку колишньої чоловічої гімназії, де навчався К. Бальмонт, нагородження лауреатів Всеросійського літературного конкурсу ім. К. Бальмонта. У його форматі відбулися XXIV Міжнародні Бальмонтовські читання, у яких узяли участь науковці, культурні діячі, а також нащадки поета з різних регіонів Росії, України, США, Франції, Польщі.

Мій особистий інтерес до творчості російського письменника-символіста був інспірований його внучатим племінником Михайлом Юрійовичем Бальмонтом, котрий у виступі на XX Кримських міжнародних Шмельовських читаннях (Алушта, 15-19 вересня 2011 року) наголосив на зв'язках свого видатного предка з Україною і звернувся до українських колег-науковців з пропозицією-проханням ретельніше відстежити українські корені російського поета-символіста.

Справді, свого часу К. Бальмонт бував у Харкові, Полтаві, Сумах. Відвідав і Київ, де читав лекцію „Поэзия как волшебство", і ці відвідини описані в автобіографічній повісті „Далекие годы" К. Паустовського. А своє перебування в Одесі Бальмонт зафіксував у вірші «Вокрестностях Одессы»: «Узкая полоска синего Лимана, /Желтая пустыня выжженных песков, /Город, измененный дымкою тумана, /Медленные тени белых облаков». Очевидно, як данина поетові, створена експозиція в Одеському літературному музеї, в залі літератури «Срібного віку».

Етнічні українці брали активну участь у житті Бальмонта. Серед них –професор Московського університету М. І. Стороженко, письменник В. Г. Короленко, чиє ім'я носить Полтавський національний педагогічний університет.

Український підприємець і меценат М. І. Терещенко, сповідуючи принцип нашого земляка, відомого видавця і мецената Є. Чикаленка (любити батьківщину потрібно не лише до глибини своєї душі, але й до глибини своєї кишені), реально підтримував освіту, культуру: на власні гроші організував в Петербурзі видавництво «Сирин», що друкувало твори Бальмонта, Блока, Брюсова та інших поетів.

На окрему увагу заслуговує проблема впливу Бальмонта на українських символістів, зокрема на О. Олеся, П. Тичину, Г. Чупринку, котрого називали „українським Бальмонтом". Потребує ретельного вивчення й український родовід Костянтина Бальмонта (в одному із документів засвідчено, що його прадід – херсонський поміщик Іван Андрійович Баламут).

Особливої теплоти й душевності надала фестивалю зустріч із численними нащадками Бальмонта, котрі приїхали з усіх усюд, і з України в тім числі. Серед них – і внуки письменника, з котрими мені вдалося особисто познайомитись і котрі залишили автографи на книгах свого діда, – Василь Бруні і Марі-Варвара-Тереза Унгерн-Штернберг. Внучка Бальмонта вразила мене тим, що була одягнута в українську вишиванку, куплену в на Андріївському узвозі в Києві. Вона з гордістю зізналася, що її коріння з України, з родини Цвітковських. Тож і написала на книзі про творчість свого діда – нащадка українських Баламутів: „Вспоминая Украину и радостные дни, в ней проведенные. На добрую память".

Щиру, задушевну атмосферу фестивалю створювала й духовна аура ошатного містечка Шуї зі славною історією, також дотичною до української. У Шуї деякий час гостювала царівна Єлизавету, донька Петра I, відома лояльним ставленням до України. Єлизавету зачарував своїм чудовим голосом співак і бандурист із Чернігівщини Олекса Розумовський (Розум) і згодом узяв із нею морганатичний шлюб. Його брат – Кирило Розумовський – став останнім українським гетьманом (ці події відображені в романі "Гетьман Кирило Розумовський"

М. Лазорського).

У Шуї знаходиться одна з найвищих у світі православних дзвіниць. Один із її дзвонів відлито в пам'ять про чудесний порятунок імператорської родини під час аварії на залізниці біля села Борки під Харковом у 1888 році. На місці катастрофи також був споруджений храм.

У Шуї дислокується 112 Гвардійська Новоросійська ракетна бригада, нагороджена орденом Богдана Хмельницького.

Але найбільша гордість Шуї – це люди, привітні, гостинні викладачі університету й гімназії, працівники музею К. Бальмонта.

А чого варте прізвище „Гайдамак" – працівниці музею-заповідника містечка Пльос, пов'язаного з іменем видатного художника І. Левітана. Воно нагадало рідну Черкащину – колиску гайдамацького повстання. І хтозна, може, Анна Олександрівна носить прізвище одного з тих непокірних противників панської сваволі, хто, рятуючись від переслідувань, залишив українську землю й подався в далекі мандри...

Запам'яталася й поїздка в родинний маєток Бальмонтів (і на могилу батьків поета), де біля пам'ятної стели учасники фестивалю читали вірші Костянтина Дмитровича. Тут пролунало й українське слово –сонцепоклонницькі вірші палкого прихильника Бальмонта П. Тичини.

О, я не невільник,
я ваш беззаконник.
Я — сонцеприхильник,
я – вогнепоклонник.
Ненавиджу темне
Життєве болото.
Я в душу таємне
Ловлю сонцезлото .

Неабиякою несподіванкою для мене виявилося знайомство з ректором Вищої школи туризму й готельної справи в місті Ченстохові (Польща) Веславом Гворисом. Приємно вражений, почувши за тисячі кілометрів від Польщі рідну мову (я звернулась до нього по-польськи), він люб'язно презентував (надіслав пізніше поштою) книги зі свого навчального закладу, з настановою, аби я, читаючи їх, могла вдосконалювати мову своєї мами.

Своєрідним продовженням Бальмонтовського фестивалю стали Міжнародні літературно-освітні читання „Пострадянський літературний простір: між реалізмом і символізмом" в Гданську-Сопоті (19-29 липня 2012 року), куди мене запросила їхній багаторічний організатор і натхненник Лола Звонарьова – секретар спілки письменників Москви, доктор історичних наук, професор, автор дев'яти книг і просто надзвичайна жінка, з якою ми заприязнилися.

Ці ювілейні XV Міжнародні читання організовані Російськими центрами науки і культури у Гданську і Варшаві і Гданським університетом, зокрема історико-філологічним факультетом за активного сприяння професора Ф. Апановича.

Так склалося, що до міст на Балтійському морі, де проходила конференція, мені випало їхати саме тією дорогою, якою понад шість десятиліть тому їхали з Польші в Україну мої бабуся й дідусь зі своїми трьома дітьми (моя мама була тоді восьмилітньою дівчинкою). Їхали не з власної волі, як і тисячі українських переселенців із Холмщини, але, може, то був єдиний вихід із тієї трагічної ситуації, що стала кривавою, незгойною раною в історії двох сусідніх народів.

На цій дорозі і місто Седльце, де кілька років (1867-1872) за власним бажанням учителював у жіночій гімназії для українських греко-уніатів І. С. Нечуй-Левицький. Далі Бидгощ - місто-побратим Черкас (у нашому місті є й вулиця Бидгощська), до якого в роки моєї юності їздили студентські загони (в одному з них перебував і нинішній очільник кафедри В. Т. Поліщук). І нарешті – уславлений пісенними фестивалями Сопот – ошатне містечко на балтійському узбережжі, що разом із великими портовими містами Гдинею і Гданськом утворює „Труймясто" - мільйонну агломерацію на півночі Польщі.

Програма читань, що відбувалися впродовж 10 днів, надзвичайно насичена й розмаїта, її формували письменники, науковці, культурні діячі з Росії, Польщі, України, Литви, Естонії, Швеції, Канади, США.

Доповіді учасників охоплювали найрізноманітніше коло проблем.

Помітною окрасою читань стали творчі вечори письменників В. Бахревського, Ю. Баранова, І. Гамаюнова, О. Глазкової, Є.Добрової, І. Дуеля, Г. Пєвцова, О. Шарипова, художника В. Степашкіна; концерт В. Астрової та О. Астрова, виставки творів російських і польських художників, презентація журналу „Вишгород" (Таллінн).

Головний редактор цього видання Людмила Глушковська – мила й привітна жіночка – звернулася до мене з пропозицією

підготувати український номер часопису. Ідея здалася цікавою, тим паче, що в подарованому мені примірнику журналу вже був матеріал, який стосувався Чорнобильської трагедії та її відображення в естонській літературі.

З великою приємністю я познайомилася з російським письменником, майстром історичної прози В. Бахревським – автором роману про Б. Хмельницького „Долгий путь к себе". А вишукано-інтелігентна О. Глазкова, автор чудових творів для дітей, дізнавшись, що мені випадає читати студентам курс дитячої літератури, подарувала свої книги (надіслала пізніше поштою).

Неабиякий інтерес викликали проблеми, обговорювані на засіданнях круглого столу: виживання книги, друкованих ЗМІ в жорстких умовах ринку й наступу Інтернету. Приміром, за роки незалежності України книг українською мовою друкується у 5 разів менше. Чи інший приклад: з метою ознайомлення з кращими творами національних письменників через переклади на російську мову був заснований журнал „Дружба народів". Саме він у другій половині 80-х років заповнював „білі плями" на карті літератури, друкуючи поряд з іншими твори українських письменників: В. Винниченка, М. Хвильового, Б. Антоненка-Давидовича, В. Барки, а пізніше – О. Забужко, Ю. Андруховича та ін. Тираж „Дружби народів" становив майже півтора мільйона екземплярів, а нині сумарний тираж усіх літературних журналів, які виходять у Російській Федерації, – у 20 разів менший.

Незабутнє враження на учасників читань справили відвідини замку хрестоносців у Мальборку. І хоча відреставрована давня споруда свідчила про колишню велич тевтонського ордену, прославленого завойовницькими походами, мені згадалися слова з поеми Бажана:

Хай грізним дзвоном збройна сталь і мідь
Про перемогу нашу сповістить,
Хай світ вчуває в цій гучній ясі,
Що не владичить німцям на Русі!

Здивував і приємно вразив іще один епізод. Коли ми ховалися від спеки під прохолодним склепінням одного з ресторанчиків на території замку, до мене звернулася молода жінка: „Ви говорите по польськи?" Почувши ствердну відповідь, продовжила: „Передайте цьому панові, що він схожий на письменника Льва Толстого". І вказала на Григорія Пєвцова. Я запитала, звідки їй відоме ім'я автора „Війни і миру", чи навчалася вона в університеті, й у відповідь почула: „Я дуже люблю творчість Льва Толстого і взагалі російську літературу". Як з'ясувалося пізніше, Г. Пєвцов (член Спілки письменників Москви) – справді далекий нащадок геніального російського письменника, а по іншій лінії – давньоруського князя Данила Галицького.

А на зворотному шляху була Варшава, поєднана з Києвом „Євро-2012". Я знову відвідала ті пам'ятні місця, де любила бувати, живучи кілька місяців у Варшаві як стипендіат Міжнародної Каси ім. Й. Мяновського: Варшавський університет, де читала лекції студентам; палац Сташица, у якому розміщений Інститут літературознавчих досліджень і багатющі фонди його бібліотеки, якими користувалася; костел, де навіки упокоїлося серце Шопена, про що натхненно писав Рильський; королівський палац, грандіозна будівля стадіону...

Передмістя Варшави – Воломін (сюди мене вкотре запросили друзі Наталя й Маріуш Піонтковські) – славне не лише гутою по виробництву вогнетривкого скла (ці вироби знайдемо на полицях українських магазинів), а й тим, що в цьому затишному містечку розташований музей Софії і Вацлава Налковських. Тут, у „Домі над луками" (так називається твір авторки) з 1895 по 1925 рік жила родина Налковських: батько – відомий географ і літературознавець, і донька – автор понад двох десятків романів, повістей, п'єс. Драма „Дім жінок", написана у стилі Ібсена, перекладена українською мовою.

Софія добре знала Я. Івашкевича, мала тісні контакти з Каролем Шимановським, – композитором, піаністом, нашим земляком (уродженець села Тимошівки Кам'янського району Черкаської області, тому місцевій школі присвоєно ім'я всесвітньо відомого музиканта, а в Черкасах діє польське товариство, назване його іменем). Друзі навіть сподівалися, що вони одружаться, але того не сталося. Подейкують, із-за тієї причини, яку ми не зважимося оприлюднити, щоб не осквернити світлої пам'яті видатного композитора. Хоча зі „Щоденників" Софії видно, як тяжко вона переживала смерть Кароля у швейцарській Лозанні.

Вацлав Налковський, крім підручників із географії, дидактики, написав літературознавчу розвідку на 87 сторінок „Сенкевичіана: шкіци до образу" (1904), де веде гостру полеміку з нобелівським

лауреатом. Він, виходець зі збіднілої шляхти, симпатизує соціалістичним ідеям, а тому й не поділяє надто захопленого зображення Сенкевичем польської шляхти, особливо в романі „Родина Поланецьких".

А далі дорога пролягла Україною. Ковель, Колодяжне – мальовниче село, у якому музей-садиба Лесі Українки. І, нарешті, моє рідне Рівне. Тут, у Рівному, мені захотілося відвідати краєзнавчий музей, розміщений у давній (хоча прекрасно збереглася, попри вік, – близько 180 років) споруді колишньої чоловічої гімназії, історія якої пов'язана з іменами Миколи Костомарова, Пантелеймона Куліша, Володимира Короленка. Незважаючи на те, що був вихідний, мене радо зустрів його директор Олександр Булига, сам провів екскурсію й подарував стос книг, у надії на подальшу співпрацю. Тими паче, коли я повідомила йому, що колеги з нашої кафедри займаються творчістю В. Короленка, а я сама – творчістю Вал. Шевчука, котрий написав роман „Око Прірви" про автора Пересопницького Євангелія – визначної рукописної пам'ятки староукраїнської мови та мистецтва XVI століття, створеної в Пересопницькому монастирі на Рівненщині. Починаючи з 1991 року, стало традицією під час присяги Президента на вірність народові України поряд із Конституцією України та Актом проголошення незалежності України класти Пересопницьке Євангеліє як найдорожчу духовну реліквію.

Багате на ювілейні заходи літо поступилося осені, але тепло літніх зустрічей ще не раз зігріватиме душу в очікуванні нових конференцій, круглих столів, фестивалів, що збиратимуть звідусіль усіх небайдужих до чарівного світу красного письменства.

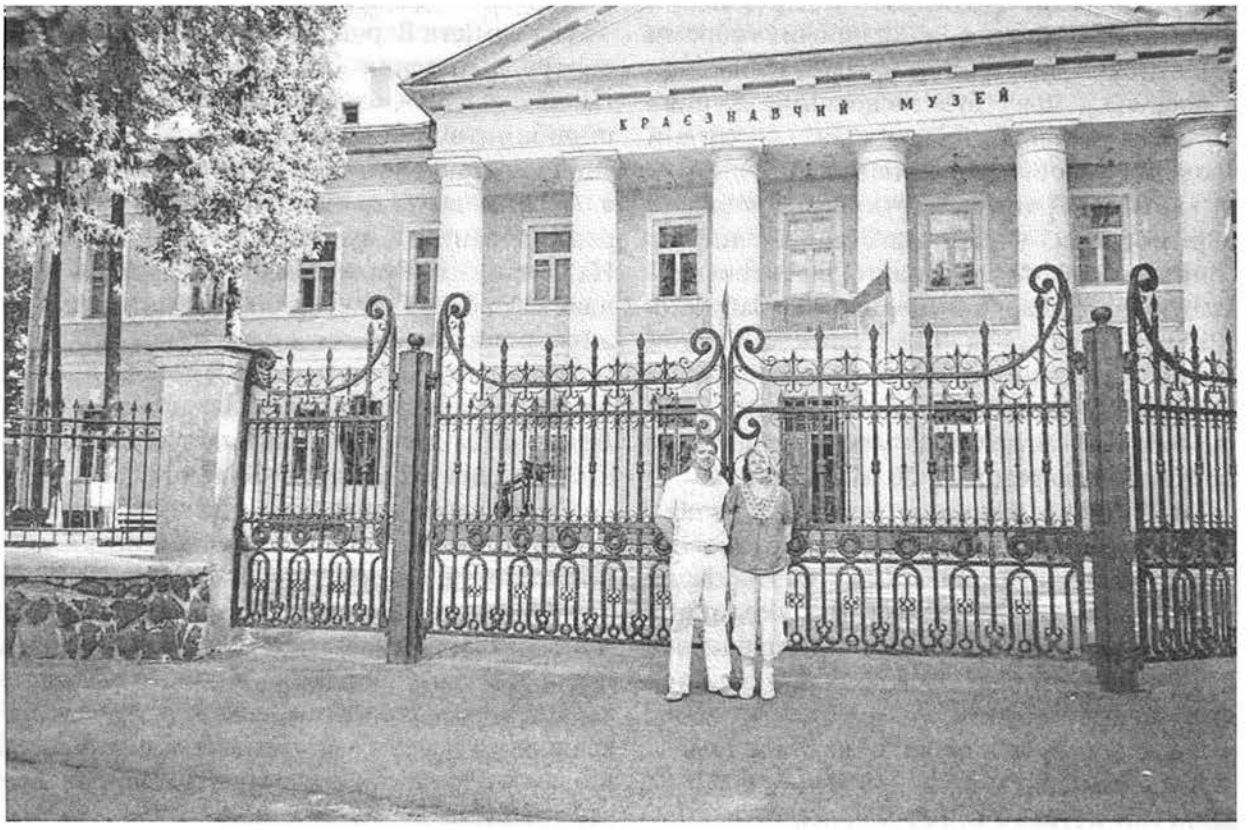

Лев РУДЗСКИЙ

СИСТЕМА ИРБИС, КАК ИНСТРУМЕНТ ИНТЕГРАЦИИ ИНФОРМАЦИОННЫХ РЕСУРСОВ БИБЛИОТЕК, АРХИВОВ И МУЗЕЕВ

Любое программное обеспечение, призванное автоматизировать процесс технологической обработки входного документального потока в библиотеках, архивах и музеях, является инструментом, облегчающим труд сотрудника, не только с точки зрения проведения рутинных операций по вводу данных, но, в конечном счете, и с точки зрения интеллектуальной обработки этого документального потока.

Отраслевое разделение институтов культурного наследия общества, которыми являются библиотеки, архивы и музеи, если судить по устоявшемся терминологическим словосочетаниям (библиотечное дело, архивное дело, музейное дело), по всей видимости, являлось на определенном этапе развития общества целесообразным, исходя из методов доступа к единицам хранения фондов этих организаций, принципов их хранения и т.д. Но в ходе автоматизации процессов учета документов и единиц хранения фондов, в этих организациях, что приводит к необходимости детального («пошагового») рассмотрения традиционных («ручных») технологических процессов и выработке алгоритмов их реализации средствами ИКТ, инструментарий которых постоянно совершенствуется, возникло абсолютно ясное понимание, что в основе этих процессов лежат технологические операции, оперирующие общими, для БАМ-сообщества, информационными массивами. По всей видимости, первым «звонком», оповестившем о необходимости создания интегрированных ИКТ-инструментов, одинаково подходящих для автоматизации технологических процессов в организациях БАМ-сообщества, явился формат USMARC [3], формат для обмена библиографическими данными на машиночитаемых носителях, разработанный Библиотекой Конгресса США. В этом формате, наряду с полями, описывающими библиотечные ЕХФ, присутствовали поля, описывающие ЕХФ архивов и музеев. Другим ИКТ-инструментом, для таких процессов, можно считать ПО CDS/ISIS [1], разработанное в ЮНЕСКО, как бесплатный программный инструмент для разработки программных приложений по автоматизированной обработке неструктурированного текста, которым являются данные, которыми оперирует БАМ-сообщество. Особо следует обратить внимание на то, что ПО CDS/ISIS (Computarezed Documentation System/Integrated Set of Information System) разработано в ЮНЕСКО в отделе разработки и применения программного обеспечения и рассчитано на использование неподготовленными, с точки зрения компьютерной грамотности, пользователями, которыми, 40-50 лет назад однозначно являлись сотрудники БАМ-сообщества. Этот бесплатный, лицензионно чистый, программный продукт, доказал свою состоятельность, снискал себе десятки тысяч пользователей по всему миру, лежал в основе тысяч программных приложений, в частности - системы ИРБИС, благодаря незаурядному таланту его разработчика, итальянского программиста Жиампаоло Дель Биджио, заведующего упомянутым отделом в ЮНЕСКО. В 1995 г. Ж. Дель Биджио побывал на Международной конференции «Крым-1995», где был встречен десятками своих последователей из России, Украины, Белоруссии. Итальянский программист угадал тренд развития ИКТ, на многие годы вперед, направленный на максимальное упрощение его использования непрофессионалами, не в ущерб функционалу самого продукта и сумел создать такой продукт. До настоящего времени этот продукт насчитывает своих приверженцев.

Система ИРБИС наследуя эту философию интеграции с самого начала своего выхода на рынок и на всех последующих этапах своего развития была ориентирована на открытость для конечного пользователя. Это выражается в возможности использования пользователем собственных программных модулей связанных с системой и описания в среде АРМ «Каталогизатор» документов библиотечного, архивного и музейного хранения. Если структура БД для учета и описания музейных единиц хранения, в среде ИРБИС реализована, начиная с версии 2008

г., то описание единиц хранения архивных фондов, с их специфической структурой реализована в версии 2013 г. Таким образом, пользователи ИРБИС из библиотеки, архива или музея могут абсолютно комфортно работать в среде системы описывая свои учетные единицы, оперируя единой подсистемой лингвистического обеспечения (словари ключевых слов, авторов, авторитетных файлов, классификаторов и т.д.), следовательно, имеют возможность дополнять описания коллег, таким образом наблюдая «целостную структуру мира».

1. Бакстон Э. Руководство по CDS/ISIS : пер. с англ. творч. коллектива ГПНТБ России и АЙСИС-НИТ / Эндрю Бакстон, Алан Хопкинсон ; под рук. и общ. ред. Я. Л. Шрайберга ; Гос. публич. науч.-техн. б-ка России, Междунар. ассоц. пользователей и разработчиков систем CDS/ISIS и новых информ. технологий. – М. : ГПНТБ России, 1997. – 225 с. ; 22 см.

2. ГПНТБ России. Международная ассоциация ЭБНИТ. Система автоматизации библиотек ИРБИС. Автоматизированное рабочее место «Каталогизатор» : руководство пользователя / Гос. публич. науч.-техн. б-ка России. – М. : ГПНТБ России, 2002. – 112 с.

3. Форматы USMARC : крат. описание : пер. с англ. / Б-ка Конгресса, Служба развития сети и стандартов MARC, [Гос. публич. науч.-техн. б-ка России] ; под общ. ред. А. И. Земскова, Я. Л. Шрайберга. – М. : ГПНТБ России, 1996. – 175 с. ; 28 см.

Фаїна РЯБЧИКОВА,
Валентина ПЕТРОВИЧ

ФОРМУВАННЯ ЕТНОГРАФІЧНОЇ ЗБІРКИ ВОЛИНСЬКОГО НАУКОВО-ДОСЛІДНОГО МУЗЕЮ (20-ті рр. XX ст.)

1920-ті роки на території радянської України позначилися небувалим сплеском краєзнавчого руху. По всіх регіонах створювались науково-дослідні та культурно-освітні осередки, громадські об'єднання, проводились історико-народознавчі розвідки.

Одним із активізаторів краєзнавчих досліджень на Волині став розташований в Житомирі Волинський науково-дослідний музей - спадкоємець і послідовник Товариства дослідників Волині (1900-1920 рр.). Заклад володів добірними геологічними, природничими, археологічними, етнографічними, художніми та історичними збірками, тут проводилася вагома наукова та культурно-освітня робота, відбувалося постійне зростання кількості експонатів. Як зазначає Г. А. Скрипник, основним джерелом надходжень історико-етнографічних пам'яток були експедиційні надбання завідуючого відділом В. Кравченка [4, 150].

У рукописних фондах Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського зберігаються щоденники Етнографічного відділу Волинського науково-дослідного музею, що містять цінну інформацію щодо поповнення етнографічної колекції музею після його націоналізації у 1919 році [3, 113]. Щоденники здебільшого велися завідуючим відділу Кравченком В. Г., лише зрідка до цієї роботи долучалися лаборантка Британова Г. І., або ж практикант відділу Кудрицький Д.

Аналіз матеріалів щоденників за 1920-1923 рр. показав, що колекція етнографічного відділу поповнювалась кількома шляхами:

- спланований збір експонатів за програмами, розробленими Кравченком В. Г.;
- шляхом експедиційної роботи, в якій брали участь працівники музею, особливо завідуючий етнографічного відділу В. Г. Кравченко (як за програмами, так і власне для „набуття річей");
- завдяки роботі Кравченка В. Г. із слухачами Житомирських педкурсів; розповсюдження анкет серед учнів учительської семінарії;
- внесок краєзнавців-аматорів, відвідувачів, котрі приносили і дарували окремі предмети народного побуту;
- передання частини експонатів етнографічному відділу при реорганізації сільськогосподарського відділу в музей.

Поповнення етнографічної збірки музею значно ускладнювалося нелегкою економічною ситуацією в країні. Чи не в найгіршому становищі перебували заклади культури, фінансування яких подекуди зовсім припинялося. Щоб хоч якось підтримати функціонування цих установ Наросвіти в жовтні 1922 р. навіть змушений був вдатися до скорочення штату музейних службовців на 75%, а ті що лишалися, як-от лаборантка етнографічного відділу Г. І. Британова і сторож музею М. С. Ріхтер, „подали заяви працювати без грошей" [2, 90].

11 березня 1921 р. було видано декрет РНК України „Про купівлю для державних музеїв у приватних осіб музейних цінностей". Документ регулював придбання Всеукраїнським комітетом охорони пам'ятників мистецтва, старовини та природи окремих речей, що мали наукове, культурне значення для музеїв [1, 399-400]. Матеріали щоденників не дають змоги докладно з'ясувати, яким чином відбувалося впровадження положень названого акту, однак вони переконливо засвідчують, що саме нестача коштів ставала на заваді у справі придбання експонатів для етнографічного відділу музею. Так, записи за червень 1921 р. вказують на те, що Василь Григорович Кравченко перебуваючи в екскурсіях до м. Левкова, с. Сингурі Житомирського повіту за браком грошей не міг нічого придбати для музею, „хоч і попитав багато де якого начиння для цього" [2, 29, 30]. Звернення з цього приводу до наросвіти 14 червня 1921 р. нічого не дало – було відмовлено „за браком грошей" [2, 30].

Матеріали щоденників переконливо засвідчують, що збір експонатів для етнографічного відділу музею не був спонтанним. Кравченком В. Г. постійно проводилась робота по складанню планів, програм для „набуття річей", ця проблема постійно піднімалася в його лекціях, прочитаних для слухачів Житомирських педагогічних курсів.

Уже в перших числах ведення щоденника відмічено запис: „ З 8-го по 20-те серпня 1920 – складав програми по збиранню етно-

графічних матеріалів" [2, 1]. Подібні замітки є регулярними. Подекуди деталізується об'єкт таких „програмів": „складав програм по етнографії (духовна культура народу)", „складав програм по духовній культурі народу" [2, 6], „обробляв програм збирання матеріалів що до українського фольклору" [2, 7], „складено невеличку анкету... для збирання річей, які стосуються до різдвяних свят" [2, 12], „розпочато складання програму по збиранню етноматеріалів по ловецтву" [2, 113], тощо.

Матеріали щоденників частково вказують і на те, як велась робота відділу по зазначених планах. Наприклад, програма „Чумакування" розроблялася і здійснювалася таким чином. Вперше про план надбання експонатів по чумакуванню зазначалося в справозданні Етнографічного Відділу на тиждень 9-14 травня 1921 р. Тут описано план роботи відділу в літній час. Серед інших завдань зауважено: „Набування річей етнографічних і в першу чергу ці річі...", де виокремлено – „всі обставини чумацького життя вдома і в дорозі" [2, 33]. За кілька місяців розпочалась робота по написанню самого програму, про що свідчать записи щоденника від 29 листопада 1921 р. – „Відділ розроблював програм по зібранням матеріалів про чумакування в межах Волині", а також за 30 листопада того ж року – „Складали пляни праці відділу – галузь Чумакування" [2, 58]. Для виконання вказаного програму проводились організовані і контрольовані завідуючим відділу Кравченком В. Г. екскурсії в села Житомирського повіту, у яких брали участь слухачі житомирських педкурсів та студенти Інституту народної світи. Записи про ці заходи датовані літом 1922 р, це зокрема екскурсії з етносекцією педшколи в с. Калинівку (4, 5 червня) [2, 78], для з'ясування справи „з здобувженням дьогтю й смоли" (16, 17 травня) [2, 76], студентів Миколи і Юрка Абрамовичів до Барашівської волості (23 серпня), слухача житомирської педшколи Дмитрука до с. Трокович (24 серпня) [2, 85]. В результаті збірка етновідділу поповнилася низкою експонатів, серед яких у щоденнику відмічено: два ящики – „один, що в ньому возилась риба, другий – з під соли", яких приніс студент Інституту народної освіти Мельничук 14 грудня 1921 р. в обмін на два інших однакових по розміру [2, 60], колесо з чумацького воза доставлене слухачем Житомирської педшколи Шателюком 22 вересня 1922 р. [2, 88], васага з чумацької мажі приставленого з с. Ляхівець Коденської волості Миколою Абрамовичем19 червня 1923 р. [2, 104].

Одним із джерел надходження експонатів до етнографічного відділу були організовані Кравченком В. Г. одиничні та групові екскурсії. Екскурсіями в той час називалися польові розвідки, метою яких було набуття для відділу предметів народного життя та наукове дослідження останнього. Здебільшого проводились вони у теплі місяці року – з травня по вересень. Учасниками таких експедицій були заввідділом Кравченко В. Г., лаборантка Британова Г. І. та практикант відділу Кудрицький Д. З середини 1922 р. до участі в екскурсіях активно залучалися також слухачі Житомирських педкурсів та студенти Інституту народної освіти.

Перші відомості про екскурсії датуються червнем 1921 р. – це уже згадані експедиції Кравченка В. Г. до м. Левкова та с. Сингурі [2, 29, 30]. Екскурсія до м. Левкова разом з практикантом Кудрицьким 18 червня того ж року була більш результативною, оскільки, як зазначено у щоденнику: „де що з приладдя що до виробобу та виробництва коноплі й з неї – замовлено" [2, 31].

Частина екскурсій була націлена на збір предметів та записування обрядів, пов'язаних з народними та церковними святами: здебільшого Івана Купала та Різдвом. 8 і 10 липня 1921 р. саме з метою „занотування купала і здобуття річей що до цього ритуалу" за участю Д. Кудрицького відбулося дві екскурсії (одна з яких до с. Студениці), причому зауважено, що „замовлені відповідні річі що до цього ритуалу" [2, 43, 44]. На жаль, більш детальна інформація щодо надбаних предметів у щоденнику відсутня. Частіше тут фігурують узагальнені відомості, наприклад, „практиканта Кудрицького командировано до м. Левкова в справі здобуття річей матеріальної культури" [2, 44]. „Заввідділом був в екскурсії до с.с. Станишівці та Луці для вияснення культу „Спасова Борода" [2, 52], тощо.

Участь Д. Кудрицького в екскурсіях оплачувалася, для прикладу, за експедицію до м. Левкова 4 серпня 1921 р., у якій було „набуто дві річі" (одна з яких пастка для пацюків) він отримав 3 000 крб. [2, 47]. Відомості про витрати на поповнення етнографічної збірки музею знаходимо і в справозданні етнографічного відділу за серпень 1922 р. [2, 34]. Так, 21. 08 „студентові „Інституту народної освіти", який одшукав у с. Ляхівцях старовинного ткацького станка, доручено оглядіти його й зробити певну доповідь відділові. На це досліджування... видано аванс в 5 міл. карб.",

ще 24. 08 – „Дано 5 міл. карб авансу учневі педшколи Дмитрикові, якого й виряджено в с. Троковичи для досліджування за чумакуванням" [2, 34]. Для оформлення коштів на придбання нових експонатів та проведення досліджень завідувач відділу влітку кожного року складав „обрахунок видатків" на наступний рік.

Аналіз матеріалів щоденників етнографічного відділу показує, що приблизно з середини 1922 р. екскурсії етнографічного відділу починають носити більш цільовий характер, інакше кажучи метою цих заходів ставало не тільки придбання предметів, а й комплексне дослідження окремих елементів народної культури, таких як: рибальство, кушнірство, чумакування, тощо. Після проведення екскурсій зібраний матеріал групували та аналізували. Зокрема, розвідки по дослідженню кушнірства відбулися 14 липня (працювала Бритова Г. І.) [2, 82] і 1 серпня 1922 р. [2, 83], а над опрацюванням польових матеріалів відділ займався 8, 9 [2, 83], 12, 22 серпня 1922 р. [2, 84]. Рибальство по р. Тетереву вивчалося 2, 4 серпня 1922 р. [2, 83], дослідження зібраного проводилось – 2, 5, 6 вересня того ж року [2, 86]. На жаль, відомостей про хід та результативність більшості проведених екскурсій або зовсім немає, або ж вони досить обмежені. Що стосується рибальства, то лише в записі за 20 січня 1923 р. зауважено: „Досліджено, яка саме риба ловиться в межах Житомира" [2, 99].

З початку 1920-х рр. активізується співпраця етнографічного відділу музею з етносекціями Житомирських педагогічних курсів та Товариства ім. Івана Франка Інституту народної освіти (ІНО). Саме студенти останньої стали ініціаторами такого співробітництва: 1 листопада 1921 р. вони відвідали музей „для налагодження зв'язку з відділом, для спільної праці молоді з відділом" [2, 56]. Очевидно, під час цієї зустрічі було домовлено про допомогу студентів етносекції ІНО у зборі експонатів для музею. методичне забезпечення цієї практики покладалося на Кравченка В. Г. Так, щоденник констатує, що вже 3-5 листопада 1921 р. „підготовлялась теоретична праця для ознайомлення студентів „ІНО" з збіранням матеріалів для відділу" [2, 56]. Відтоді Кравченко В. Г. регулярно читав лекції, давав вказівки окремим студентам по методиці збору етнографічних матеріалів. Перша така нарада з президією етносекції Товариства ім. І. Франка ІНО відбулася 5 грудня 1921 р. і була приурочена до різдвяних свят [2, 59].

Вперше слухачі Житомирських педкурсів (за даними щоденника) відвідали відділ 8 грудня 1921 р. [2, 59]. Як і з студентами етносекції ІНО, з ними також систематично проводилася методична робота у справі збирання народознавчих матеріалів. Аналіз записів щоденника показує, що Кравченком В. Г. читалися як загальні лекції – для усіх членів етносекцій, так і спеціальні – для окремих гуртківців. Щодо змістової характеристики означених заходів, то щоденник подає досить обмежену інформацію. Так, слухачам педшколи були прочитані лекції або давались роз'яснення: „в справі збірання етнографічних матеріалів в натурі" (27 березня 1922 р.) [2, 68], „про матеріальну культуру села" (28 грудня 1922 р.) [2, 97], „про значіння народнього побуту в науці етнографії" (20 жовтня 1923 р.) [2, 120], „про культ духовний" (22 листопада 1923 р.) [2, 124], „про народнє право" (6 грудня 1923 р.) [2, 125], „по збіранню фольклору для музея" (18 грудня 1923 р.), „про похорон" (20 грудня 1923 р.) [2, 127]. Студентам ІНО – „про техніку в справі організації збірання етнографічних матеріалів" (11 грудня 1921 р.) [2, 60], по етнографії (14 грудня 1922 р.) [2, 96], „програм про різдвяні свята" (17 грудня 1922 р.) [2, 96]. Спільна лекція – „про завдання науки етнографії, про різдвяні свята і збірання матеріалів як по духовній так і по матеріальній культурі" (13 грудня 1922 р.) [2, 96]. Чисельність аудиторії таких лекцій означена в щоденнику лише раз. У записі від 22 листопада 1923 р. Відмічено: „Було 50 чоловік" [2, 124].

Кравченко В. Г. працював і з окремими студентами етносекцій. Детальних відомостей про цих осіб щоденники нам не дають. Можна припустити, що це були зацікавлені молоді люди, які самі зголошувалися до участі в експедиціях та народознавчих розвідках. Роз'яснення давалися гуртківцям перед їх командируванням до експедиції. Так, у серпні 1922 р. Кравченко В.Г. дав вказівки і прочитав лекцію студентові ІНО Павлу Бачинському „про те, що й який збірати матеріал про досліджуванні м. Троянова" [2, 84]. Було також надано „програм по збіранню матеріалу про чумакування в Житомирському пов. студентам Миколі і Юркові Абрамовичам, які й вступили... в екскурсію до Барашівської вол." [2, 85].

Підсумками проведеної Кравченком В. Г. роботи стали участь гуртківців в екскурсіях етнографічного відділу та їх самостійний доробок по збиранню експонатів для музею. Зокрема, члени етносекції педкурсів брали

участь в уже згаданих розвідках по виясненню процесу здобування дьогтю й смоли [2, 76], в Калинівку для збору матеріалів по чумакуванню [2, 78]. Існувала також практика відкомандирування в експедиції окремих слухачів. Наприклад, слухача Житомирської педшколи Дмитрука Никифора 24 серпня 1922 р. було „виправлено в екскурсію до с. Трокович в справі здобування матеріалів про Чумакуванню та про Гончарство", після якої він зачитав у відділі доповідь про результати дослідження [2, 85], йому ж у вересні 1923 р. по складеному Кравченком В. програму „Селища. Будинки" було доручено „зібрати відповідний матеріал в натурі в с. Троковичах, на місці колишнього м. Трокова" [2, 115], тощо.

Щоденники свідчать, що і самі студенти допомагали поповнювати етнографічну збірку музею. Для прикладу, Колесник Кость18 серпня 1922 р. подарував відділу „Крилач" – рибальське приладдя [2, 84], а 8 вересня 1922 р. „приставив „МАЧА" – вила для гною і 5 вишивок [2, 86]. 3 жовтня 1922 Павло Бачинський „доставив модель старовинного українського плуга на дві пари волів. Плуг вступив до лабораторії для наукової обробки" [2, 89]. 20-21 лютого 1923 р. „студентом ІНО (ім'я не вказ. – РФ) представлені різдвяні оздоблення селянської хати в с. Ляхівцях" [2, 102]. Однак, окрім вказівок, що річ подарована, не має відомостей про те, чи отримували гуртківці гроші за принесені предмети, а також, яким чином вони їх здобували.

Поповнення етнографічної колекції здійснювалося і за рахунок подарованих музею пересічними громадянами вартісних предметів. Це в першу чергу дар родини Кондратенів з м. Левкова – три ікони:1) Св. Юрій з Варварою, 2) Трійця, яка вінчає Богородицю, 3) Мати Божа з Спасом [2, 31]. Пасічник Семен Данилович Пуздрач у серпні 1923 р. віддав музею маточника, коцюбку для підчистки вуліїв, стару рійницю з соломи [2, 112]. 27 жовтня 1922 р. до лабораторії відділу вступив макогін з Дубенського повіту від О. М. Кравченко [2, 92]. 12 червня 1923 р. від гр. Саванєвської одержано для музею 5 книжок журналу „Dzeji Narodu Polskego" [2, 104]. 19 жовтня 1922 р. Лівон Дмитрук, як записано у щоденнику – „хлопець 9 літ приставив зроблену ним „циркачку" – с. Лука Левківської вол. Житомирського пов. [2, 91] та ін.

Слід зазначити, що про походження частини набутих експонатів у матеріалах щоденників відомостей немає. Наприклад, в записі від 3 серпня 1923 р. лише констатовано: „Представлені – ступа, жорна й прес" [2, 111].

Зібрання етнографічного відділу у вказаний час поповнилася також частиною експонатів сільськогосподарського відділу музею. Вперше про заснування нового сільськогосподарського музею на полях щоденника вказано 17 листопада 1920 р., коли працівники Етнографічного відділу готували для цього відповідні матеріали [2, 5]. На засіданні Музейного комітету 6 грудня 1920 р. було зазначено: „Зважаючи на те, що Сільсько-господарський Відділ Музею переходе до спеціального Сільськогосподарського Музею, а при тому Відділі маються деякі річі, належні до етнографічного відділу, то увійти в згоду по цьому питанню з Завідуючим Сільськогосподарського Відділу Бурчаком Абрамовичем" [2, 9]. Перенесення сільськогосподарського відділу до будинку барона Шодуара, в якому активну участь брали працівники етнографічного відділу, проходило в березні 1921 р. [2, 21, 22, 23]. Інформації щодо того, які саме експонати передавались до зібрання етнографічного відділу обмаль. Це, власне, один запис від 14 березня 1921 р.: „Службовці відділу... розбирали частину експонатів відділу, який сього часу лежав в с-г. відідділі Музею, а головним чином кошикарні та ін народні виробництва" [2, 22].

Збірка етнографічного відділу в означений час поповнювалась не лише матеріальними предметами, але й різноманітними записами фольклору, окремих звичаїв та обрядів, описами зразків вишивок, орнаментів на писанках, тощо. Інформацію такого характеру збирали як сам Кравченко В., так і його помічники: практикант Кудрицький Д., слухачі Житомирської педшколи та студенти Інституту народної освіти. Згідно з матеріалами щоденників, зібрання етновідділу на цей час поповнилось: записами дитячих іграшок, зробленими практикантом Кудрицьким Д. у с. Сингурі [2, 43]; нотатками обряду Купала з с. Студениці [2, 43]; весілля, хрестини, Купала з Коростенщини [2, 85]; записами про демонологію з с. Рудні [2, 45]; малюнками писанок, привезеними слухачкою педщколи Ганною Кравчуківною з Краснопольської волості [2, 75]; занотованим Кравченком В. Г. від Никифора Корнійця-Кондратика колишнім народним звичаєм про те, як „Лушника женять" [2, 86].

Винятково плідною була співпраця відділу із пасічником Семеном Даниловичем Пуз-

драчем, якому на час його перших одвідин музею у серпні 1923 р. виповнилося 78 років. Дані про розробку записаних від нього працівниками відділу етнографічних та історичних матеріалів переходять із числа в число аж до кінця 1923 р. Детальної інформації про цю людину щоденник нам не дає. Відомо, що перше його знайомство з Кравченком В. Г. відбулося 9 серпня 1923 р., коли пасічник приніс до відділу „Коцюбку для підчистки вуліїв" [2, 112]. З аналізу записаного можна зробити висновок, що Пуздрач народився, чи проживав у с. Двірці, оскільки саме з цим селом пов'язана частина записаних від нього матеріалів. Очевидно, постать і знання старого пасічника зацікавили досвідченого етнографа, і він запросив Семена Пуздрача зафіксовувати з його слів матеріали народознавчого характеру. Наступна така зустріч відбулася уже 14 серпня 1923 р. [2, 112]. Усього ж за даними щоденника до 3 листопада відбулося 18 бесід, а обробка записів тривала до кінця 1923 року. Однак, не завжди конкретизується, що саме було предметом подібних інтерв'ю. Дані щоденника з цього приводу подають переважно досить суху інформацію, як-от: „Продовж. занотування етноматеріалів від С. Пуздрача" [2, 119], або „Продовж переписування етноматер. від С. Пуздрача" [2, 126]. З означеного в щоденнику можна назвати наступне: записи про „Небо", „Сонце", „Місяць" [2, 116], „Релігійні вірування народу в с. Двірці" [2, 117], про Містичні істоти [2, 118], „Народнє право" [2, 120], перше перебування більшовиків в с. Двірці в 1919 р. [2, 121], про пограбування майна С. Пуздрача [2, 122]. Матеріали інтерв'ю в подальшому упорядковувались і переписувались „на біле".

У щоденнику також згадується про занотування впродовж 14-16 листопада 1923 р. етнографічних матеріалів від Ю. Я. Корнійчика-Севастьянова [2, 123], однак ніяких конкретних даних щодо цього не вказано.

При Етнографічному відділі музею існувала лабораторія, в якій предмети, що надходили до збірки, а також записи етноматеріалів, піддавалися відповідній обробці. Щоденники подають інформацію, що в лабораторії, окрім завідуючого та працівників відділу, працювали В. Я Шашкевич [2, 111], слухачі Вищих Житомирських Педкурсів Комарницький та Шрубович [2, 115], етнограф з Полтавського музею М. О Кротевич [2, 123]. Про характер обробки речей та його детальний опис немає вичерпної інформації. Окремі уривчасті записи дають змогу зробити висновок про те, що матеріальні речі, які надійшли до лабораторії, певним чином систематизовувалися, описувалися, заносилися до каталогу, на них виготовлялися картки. Запис від 31 серпня 1923 р.: „Лагодили васага з чумацької мажі..." – також засвідчує, що експонати за потреби реставрували [2, 115].

Про обробку записів етнографічних матеріалів можна судити із наведених в щоденнику даних про роботу над інформацією, записаною від пасічника С. Д. Пуздрача. Упорядкування цих записів велося як одразу після інтерв'ю (наприклад, зустріч з Пуздрачем С. відбулася 6, 7 жовтня 1923 р, а вже за 8 жовтня 1923 р. у щоденнику міститься запис: „Упорядкування тих же матеріалів" [2, 119]), так і задовго після них, коли йшла робота по їх переписці „на біле". Записи щоденника від 15 жовтня 1923 р.: „Розібрано частину етноматеріалу, занотованого від Пуздрача..." та від 17 листопада 1923 р.: „Виправлялись етноматеріали занотовані від С. Пуздрача, а вже виправлені з них переписувала на біле М. О. Кротевич." – свідчать про те, що такі матеріали певним чином систематизувалися і корегувалися (можливо уточнювалися). Переписування занотованого почалося після останнього інтерв'ю з С. Д. Пуздрачем – 3 листопада 1923 р. (перша згадка про „переписку" датована 8 листопада 1923 р. [2, 122]) і проводилося до кінця року.

Отже, щоденники етнографічного відділу, незважаючи на сухість та уривчастість записів, є інформативним джерелом вивчення формування етнографічної збірки Волинського науково-дослідного музею. Вони безперечно доводять, що головна заслуга в поповненні колекції та проведенні наукових розвідок належить професійному етнографу Кравченку В. Г.

1. Законодавство про пам'ятники історії та культури (збірник нормативних актів) / під ред. Якименка О. Н. – К.: В-цтво політичної літератури України, 1970. – 464 с.

2. Рукописні фонди Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського. – Ф.16. – Од. зб. 4.

3. Кострица М.Ю. Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті. – Житомир: М.А.К., 2001. – 360 с.

4. Скрипник Г. А. Етнографічні музеї України. Становлення та розвиток / АН УРСР. Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії ім. М. Т. Рильського. – К.: Наукова думка. – 1989. – 304 с.

Петро САВЧУК

ПІДБОРЕЦЬКА ВОЗНЕСЕНСЬКА ПОМОНАСТИРСЬКА ЦЕРКВА І СЕЛО У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.

Після третього поділу Польщі Волинь перейшла під юрисдикцію Російської імперії. Царизм розпочав цілеспрямовану роботу по наверненню до політико-ідеологічного, соціально-економічного життя населення країни. Було запроваджено новий політико-адміністративний устрій, відмінено усі діючі до того закони.

Реформи царизму безпосередньо торкнулися культури, духовного життя українського населення. Розпочався насильницький процес переходу населення із унії до благочестя. Він захопив як парафіян, які нерідко чинили опір, так і священиків і священнослужителів. Деякі з них були репресовані і вивезені. Світська влада своїми діями спричинила низку конфліктів. Було відмінено візантійський стиль побудови українських церков. Введено богослужіння російською мовою, в церковно-парафіяльних школах вводилися нові навчальні предмети.

Особливе місце у церковній політиці царизму займали кадри притчу, священнослужителів.

До церкви приходили освічені настоятелі, що мали на той час високу освіту, більшість з них закінчили Волинську духовну семінарію – цей духовний П'ємонт на Волині. Це були уродженці краю, а, значить, були обізнані з традиціями і звичаями тутешніх місць. З 1855 р. в Підборецькій церкві священиком працював Аполлон Миколайович Туркевич, який народився в 1804 р. в селі Кончич Луцького повіту. У 1831 році закінчив духовну семінарію з атестатом другого розряду, а через два роки був висвячений в диякони і направлений священиком у село Козин у Вознесенську церкву, через три роки за власним бажанням перейшов у Крупу. Був призначений депутатом підслідчої комісії у справах боржників. 1839 роки призначений також депутатом у Луцький земський суд для вирішення духовних справ. У 1846 році за довгу бездоганну службу нагороджений оксамитовою фіолетовою скуфією, а в наступному році йому оголошена подяка. Два роки працював благочинним. За пожертву на війну йому оголошена подяка, а в 1859 р. нагороджений Хрестом на Володимирській стрічці. Священик святе читання і спів знав добре, катехізис і святу історію мало. Вдівець, доброї поведінки, старший син навчався у вищому відділенні Волинської духовної семінарії. Тут також навчався середній син. Обидва вчилися за рахунок батька, що мав восьмеро дітей. У За 1861 рік виголосив три власних проповіді – Вознесіння Господнє, Успіння Пресвятої Богородиці і Різдво Христове.

При церкві проживали заштатний пономар Василь Михайлович Теодорович, син дяка, 55 років, і його дружина Параскева Петрівна, 55 років, а також вдова дячиха Агрипина Онуфріївна Теребинська 48 років, син дяка Карпа Лукича Ляневича, неодружений, 29 років. В селі нараховувалося 142 двори військових, у них 14 мешканців (5 чоловіків, 9 жінок), а також 28 ½ селянських дворів, в них було 229 парафіян. У парафії не було жителів римо-католицького віросповідання. Всі звіти і діяльність церкви Вознесіння Господнього контролював благочинний – Михайло Лучицький [3].

У 1863 р. на вільне місце в село Підборці приїхав із Волині новий настоятель церкви Феодор Йосипович Новоселецький, син священика, 45 років, закінчив курс богословських наук Волинської духовної семінарії з атестатом першого розряду. У 1843 р. первосвящеником Анатолієм, вікарієм Волинським, висвячений у диякони і того ж року в священики в місті Ємільчино, мав грамоту. У 1845 р. за власним бажанням переведений у Старокостянтинів, а через чотири роки – в Горохів. За проханням парафіян у 1859 році визначений благочинним, яким працював вісім років, був законовчителем у Горохівському училищі. В 1853 році нагороджений набедреником, через два роки одержав подяку. Син Микола, 12 років, навчався в Кременецькому повітовому духовному училищі, був на утриманні батька.

Дячок Давид Васильович Теодорович, син пономаря, народився в селі Івання, навчався в Дерманському духовному повітовому училищі на вищому відділенні. Через відсутність можливості продовжити

навчання звільняється і в 1854 році звертається в єпархіальне відомство, і резолюцією преосвященного Єрофея, єпископа Острозького, направляється в Дерманський монастир послушником. Через три роки за власним бажанням призначений дячком у с.Колодне Кременецького повіту, згодом переводиться в Мильчу, а в 1858 році переводиться в Підборці. Висвячений в стихар. Дружина Фекла Степанівна, 25 років, сину два роки. Читання і спів знав добре, катехізис і святу історію непогано, вмів писати.

Пономарем працював Василь Васильович Теодорович, син пономаря, народився в Підборцях. Після закінчення середнього відділення Дерманського духовного училища в 1858 році висвячений в стихар, 23 роки неодружений. Направлений в Дубенську Іллінську церкву і за проханням був переведений в церкву Воскресіння Христа в Підборцях. В 1863 році перебував під слідством у справі дячка Собоцького за розпусне життя.

На другу половину XIX ст. припадає поширення утисків самодержавства проти українських церков. У цей період відбуваються структурно-адміністративні, матеріальні, фінансові і кадрові зміни та нововведення в єпархіях на українських землях, зокрема волинських.

Церковна влада не задовольнялася існуючими церковними структурами і в 1864 році своїми указами розпочала створення православних церковних братств і попечительств, які мали сприяти посиленню російської народності серед «простого люду» українського населення. Нові церковні органи під патронатом синодальної влади мало турбувалися про українську мову і культуру.

Монастирські бібліотеки, хоч і опосередковано, дають можливість реконструювати духовне, релігійне, церковне життя, культурні інтереси людей цілих періодів української історії.

У другій половині XIX ст. церковно-монастирська система стала складовою частиною всеросійської структури. Це і позначилося на духовному стані священнослужителів, ченців. Серед ієрархів української церкви з'явився прошарок духовенства, якому стали чужими національні традиції. З посиленням діяльності синоду поширився процес релігійної цензури, заборон, знищення архівних матеріалів, вченим не давали доступу до монастирських бібліотек з їх хроніками, літописами та інше. Поширюється атмосфера надмірності церковної цензури.

Протягом перших десятиліть XX ст. українське чернецтво, православні ієрархи переважно займали проімперські позиції. В Дубно діяло два монастирі: Хрестовоздвиженський і Свято-Миколаївський.

Певну допомогу школам давали архієрат, церковні братства, попечительства. Виникає нова форма початкових шкіл – недільні школи, де вивчали читання, письмо, Закон Божий, арифметику, російську мову, інколи вивчали ще географію і російську історію.

У 1864 вийшло "Положення про початкові народні училища", згідно з яким освіту в училищах (школах) здобували церковно-релігійну, а вивчали читання, письмо, арифметику, Закон Божий, російську мову і історію, церковний спів. Грамоти вчилися за Псалтирем. Навчання допускалося тільки російською. У 1867 для управління освітньою справою було організовано духовно-навчальний комітет. Випускники семінарій ставали вчителями, а тому до їх програм включався курс педагогіки.

На 60-ті роки припадає поширення навчальних закладів усіх рівнів у системі Міністерства народної освіти та новостворених земств. Кошти, отримані із маєтків колишніх монастирів, в середині століття розпочали частково виділяти для утримання священнослужителів в сумі 390 крб., а на церковні витрати виділялося по 25 крб. Продовжував вестися опис майна церкви скріплений присутністю Дубенського духовного правління. Цей опис не відображав дійсного стану церкви як внутрішнього так і зовнішнього.

Підборецька Вознесенська церква часто переживала економічні труднощі і в другій половині XIX ст.. Тепер податки сплачувались новому власникові земель – російській княжні Єлизаветі Баратинській. Її економічна контора розміщалася в Дубні, неподалік, за 2 км. від села. Згідно кадастру церковні землі мали достатню кількість родючої сили, але орендатори не завжди виконували необхідні агротехнічні заходи, не завжди вносили необхідні добрива для підвищення родючості.

Випускникам духовних закладів невистачало парафій. Часто випускники йшли працювати вчителями. Ці посади займали семінаристи, які з різних причин не могли

продовжувати навчання, а тому Консисторія зобов'язувала священиків контролювати навчальний процес церковно-парафіяльних шкіл і училищ. Підборецька школа, окрім навчання грамоти, утверджувала християнську мораль, спрямовувала поведінку дитини в громадському житті.

У 70-ті роки XIX ст. сталася важлива подія для села. Спочатку розповсюджувалися чутки, що за річкою, за луками, на пагорбі має будуватися нібито якась велика таємнича споруда. Скоро чутки переросли в дійсність. Інженерний департамент військового міністерства подав царському уряду план побудови прикордонних малих фортець, так необхідних для прикриття розгортання російських військ. Проект очолив талановитий інженер-генерал Тотлебен. У документі акцентувалася увага на спорудження укріплень поблизу Дубно.

Майбутній форт з південно-західної і з північно-західної сторін оточували підвищення, а з сходу і півночі – село Підборці, низини і болота. Русло річки Іква опоясувало болотисту низину, яка щільно прилягала до височини, де мав розміститися форт. Околиці зі сторони Підборець були заболочені, через розливи ріки вважалися непрохідними.

Спорудження форту проходило швидкими темпами. Протягом 70-80 років Дубенський форт "Застава" був збудований, а в наступні роки добудовувався, модернізувався. Територія навколо форту розподілялася на райони, яким належало відігравати важливу роль в оборонних діях форту. Всередині оборонної лінії форту знаходилися пункти спостережень. Було встановлено на найвищих пунктах тилових траверсів три броньовані будки, з них проглядалась територія в бік Підборець.

Першим оборонним кордоном форту був семиверстовий район. Поблизу форту знаходилися 30 сіл, хуторів, невеличких поселень, в яких нараховувалося 1242 двори, де проживало 10924 жителі, в т.ч. 2032 чорнороби, 98 столярів, 19 ковалів, 16 пічників, було 1009 парокінних підвод [6, с.15-21].

До семиверстової зони належало і село Підборці, яке знаходилося на віддалі трьох верст від форту. Тут нараховувалося 62 двори, в яких мешкало 204 чоловіки, 222 жінки і 170 дітей різного віку. Згідно з тодішньою статистикою серед них було 115 чорноробів, 1 столяр, 65 парокінних підвід (с.124). Вони й були задіяні до будівництва форту, а ручних робіт було чимало. В одних місцях копали рови, траншеї, в інших насипали грунт, вирівнювали. Щотижня виділялася певна кількість підвід для підвозу будівельних матеріалів: піску, глини, бутового каменю, пісковику, цементу, цегли, дроту, металу тощо. Навколишні кар'єри працювали на форт [8].

Із залізничної станції, що знаходилась поруч, жителі села вивозили кіньми різноманітні вантажі, працювали відповідно розпорядження як взимку, так і влітку, коли було вдосталь і своєї роботи в полі, по господарству. Потурбували селян і щодо землі.

Селяни Підборець, як і інших населених пунктів, що належали до першого і другого районів еспланади форту, жили під пильним оком командування. У кожному випадку при зміні в господарстві, будівництві змушені були звертатися до командування за дозволом. Селянам заборонялося, скажімо, будівництво на садибах погребів з використанням цегли, каменю. Дозволялися в селі лише дерев'яні хати, господарські приміщення. У випадку порушень втручалися жандарми форту, волосна поліція, мировий посередник, повітовий староста. Все, що споруджувалось без дозволу влади, руйнувалося.

Історія Підборець тісно переплітається з будівництвом однієї з величних споруд Дубенського форту. Для спорудження фортифікаційних споруд і шосейної дороги, що вела з залізничної станції на форт, вилучалися землі з приватних володінь, причому як неугіддя, так і орні землі, сінокоси. Товариство селян Підборець також внесло свою лепту в цю важливу справу. У селян було вилучено 2 дес.802 сажні земель. За нанесені збитки люди отримували грошову компенсацію. Платили за орну, присадибну землю, сінокоси, болото. За десятину орної землі платили 300 крб., сінокосу – 250 крб., садибної – 350 крб., болота – 150 крб. [5]. Селяни Підборець отримали за нанесені збитки 655 крб.20 коп. (там же, с.21).

Православна церква протягом свого існування мала гарну традицію доглядати за престарілими священиками, священнослужителями, членами їх сімей. Вони користувалися церковною землею, їм надавалося житло, вони одержували допомогу, деякі пільги, і це була нормальна річ. Таку ситуацію пережила і Підборецька церква Вознесіння Христового. Тут тривалий

час працювали священнослужителями, настоятелями храму вихідці із волинської сім'ї Теодоровичів. У 1881 році тут проживав син дяка сирота Володимир Теодорович, 15 років. Дядько його працював пономарем. Для підтримки життєвого рівня йому надавали грошову допомогу в сумі 6 крб. [1, с.724].

Випускники семінарій почали ухилятися від духовних посад, особливо у бідних парафіях, і поступали у світські навчальні заклади або йшли на цивільну службу. Семінаристи, що недовчилися, також поповнювали лави вчительства. Консисторії зобов'язували священиків стежити за поведінкою вчителя школи.

Поява "українського сепаратизму", "мазепинства" в духовних семінаріях, училищах вимагали від Синоду, православних ієрархів займатися реформуванням освіти. У 1884 році з семінарських курсів виключалися загальноосвітні предмети: філософія, всесвітня історія. На 90-ті роки XIX ст. припадає черговий спалах релігійно-церковної освітньої активності. Збільшилось число духовних училищ, церковно-парафіяльних шкіл, шкіл грамоти.

На кінець століття на Дубенщині домінували церковно-парафіяльні школи. Вони утверджували християнську мораль, давали початкові корисні знання. Однак тягар їх утримання духовенство прагнуло перекласти на селян.

У 80-ті роки XIX ст. на Волині зростає демократичний рух, зростає вплив лівих партій, зростає інтерес до української історії, літератури, звичаїв. Церковний актив вимагає від Синоду, православних ієрархів займатися реформуванням освіти. У духовних семінаріях у 1884 році із семінарських курсів виключалися загальноосвітні предмети, зокрема філософія і всесвітня історія. На 90-ті роки припадає черговий спалах релігійно-церковної освітньої активності. Збільшилось число духовних училищ, церковно-парафіяльних шкіл, шкіл грамоти.

Помонастирська Підборецька Вознесенська церква в 1884 р. володіла 37 десятинами родючої землі, з цієї кількості орна складала 21 десятину 1424 сажені, сінокос – 14 десятин 112 сажнів, садиба і город займали одну десятину 1468 сажнів; під погостом, старою кладовою, площею і місцевими дорогами одна десятина 156 сажнів. На цю землю церква мала план, складений у 1883 р. за допомогою мирового посередника Вороніна. В селі був 41 двір, із них 34 ¾ селянський і 6 ¼ військовий, 343 жителі [9,с.299-301].

Підборці розвивалися як поселення, що стояло обабіч важливих головних транспортних потоків. Село було ніби замкнуте болотистими берегами ріки Іква з півдня, південного заходу, заходу і лише з півночі та сходу від нього йшли пагорби, які переходили в Мізоцько-Кременецький кряж Карпатських гір. Село знаходилось на окраїні Дубна, з іншого боку його оточували два села – Страклів і Волиця.

В середині 60-70-их років розпочинається будівництво й залізниці. Це стало важливою економічною і соціальною проблемою. Залізниця Київ-Здолбунів-Львів, з одного боку, роз'єднала села, а з іншого – стала зв'язуючою ланкою між селами. Тепер частина жителів села ще працювала на будівництві залізниці, а згодом безземельні влаштовувалися туди на роботу. Станційні працівники пов'язують себе з життям села, Вознесенською церквою, тут залізничники здійснювали свої релігійні треби. Так, службовець залізничного вокзалу унтер-офіцер Улас Артемович Поліщук зі своєю дружиною охрестили дочку 2 січня 1883 р., хрещення здійснили священнослужителі отець Никанор та дячок Василь Теодорович. Через два тижні відставний солдат уланського полку Ілля Дубинка охрестив сина Івана.

У здійсненні релігійних треб послугами священнослужителів користувалися переважно селяни. За 1883 р. охрестили в церкві 17 дітей в тому числі 10 жіночої статі. В більшості це були селяни Підборець, але до церкви звертались і жителі інших сіл. У грудні того ж року охрестив дочку Уляну житель села колишній унтер-офіцер Іван Саюк з дружиною. Хрещення дітей здійснювали селяни Тарас Самелюк, Іван Саюк, Карпо Саюк та інші. В 1884 році народилось і хрестилось також 17 дітей, у тому числі дев'ять хлопчиків. Хрестили дітей селяни Омелян Шевчук, Олександр Добридень, Терентій Савченко, колезький регістратор Йосип Ястрембський, колишній фельдфебель Олександр Саюк. Хресними батьками, як правило, були місцеві жителі, але були і з інших сіл повіту – з Івання, Страклова. Протягом 1883 року було здійснено чотири шлюби. Женихи були з сіл М'ятина Страклова, Підборець, передмістя Сурмичі, відставний рядовий 41-го Селенгінського полку Данило Пилипчук, 44 роки, одружився другим шлюбом. Шлюби здійснювалися при свідках як зі сторони жениха,

так і нареченої. В наступному році в шлюб вступило п'ять пар. Житель села Підборець Георгій Коноба, 17 ½ років, одружився з односельчанкою Єлизаветою Пилипчук. Селянин Тараканова Феодор Куклевський взяв шлюб з Оленою Саюк з Підборець, 16 років. У листопаді місяці міщанин з Умані службовець-телеграфіст на залізничному вокзалі Полікарп Криопоновський одружився з дворянкою Казимірою Драгомирецькою, римо-католицької віри. Свідками були колезький асесор Еразм Хоривський і помічник начальника вокзалу Микола Романов, а з боку нареченої – дворянин Казимір Тарновський і єфрейтор Йосип Пилоцький.

Протягом десятиліть побут селян змінювався повільно. Будучи монастирськими підлеглими, селяни працювали важко, відпочивали у свята, у великих сім'ях існували проблеми щодо належного харчування, одягу, взуття. Житло було часто об'єднане з підсобними приміщеннями під одним дахом. А тому ситуація з природним ростом населення с.Підборець була непростою. У 1883 році народилося 17 дітей, а померло 15 жителів, з них троє до п'яти років, найбільше померло людей після 45 років. У наступному році народилось стільки ж, а померло на п'ять жителів менше, однак дітей до п'яти років померло аж 6 осіб [2].

Прокладена залізниця у 1873 році вимагала спорудження відповідної інфраструктури, вокзалу, водонапірної башти, різних складів, магазинів та ін. І в цьому чарівному куточку Дубенщини все більше поселяється службовців, армійських відставників, чиновників. Вони одружуються, заводять господарство, село стає більш різноманітним у соціальному і господарському плані.

Причт відповідально ставився до здійснення християнських треб. У середині 80-х років XIX ст. в цьому беруть участь священик Никанор Лисицький, дячок Василь Теодорович, часто і фельдфебель Олександр Саюк. Відсутність належної медичної допомоги змушувала селян лікуватися народними методами. Найбільше людей помирало від старості. Щодо хвороб, то головними були простуда, тиф, туберкульоз. Скажімо, службовець з південно-західної залізниці, машиніст водокачки, губернський секретар Дмитро Пибинський помер від пошкодження внутрішніх органів.

У багатьох випадках серед частини віруючих і парафіян церкви спостерігається байдужість до тривалих і помпезних акцій, які проводила церква. Храми діяли у самодержавному дусі. Окремі священнослужителі втрачали духовність. Віруючі уживалися з традиційно приниженою духовністю.

Серед міських парафіян з'являються люди різноманітних політичних, національних, культурних уподобань – україно філи, москвофіли, радикали, нігілісти, центристи, ліберали, соціалісти та ін.

Меті посилення впливу православної церкви були підпорядковані заходи до 1000-ліття пам'яті Кирила і Мефодія (1885 рік), Київський собор південно-західних архієреїв щодо протидії сектантству (1884 рік).

Синод, ієрархи для утвердження православного віросповідання значною мірою пов'язували свою діяльність із активізацією проповідницької діяльності. Це був надійний канал доведення до населення державних розпоряджень.

Церква Вознесіння Христового побудована у 1850 р. на місці скасованої василіанської церкви за рахунок казни і належала до числа Дубенських помонастирських церков. Дерев'яна, чотири дзвони, причт – священик Микола Данилович Лисицький і псаломщик. Землі було 37 десятин 604 сажені. План складений був при допомозі Вороніна.

Будинок для священика збудовано парафіянами у 1881 році зі старої корчми на напівгнилих підвалин з незручно розміщеними кімнатами, а тому скрізь була сирість, протяги. Інші будівлі для худоби розвалилися. Псаломщик проживав у ветхому будинку. Жалування причту призначено в сумі 370 крб., в тому числі священику – 300 крб.

Церковно-парафіяльна школа була збудована в 1899 р. зі старого матеріалу – селянського хлібного магазину і колишньої старої корчми при сприянні Єпархіальної училищної ради, яка надавала допомогу грішми в розмірі 300 крб. Школа відкрита в 1893 році. На утримання вчителя виділялось 130 крб., на опалення і очистку труб 10 крб., ремонтні роботи – 10 крб., сторожу – 10 крб. Навчалися тут 21 учень, в т.ч. 3 дівчинки [6, с.223-226]. Вчителем працювала дочка священика Ганна Никандрівна Лисицька, яка до роботи ставилась належно і сприяла учням у оволодінні знаннями, хоч батьки часто залучали своїх дітей до господарських робіт. Особливо це відбувалося, коли наступала весна – одні пасли худобу, інші табуни гусей і качок, а старші клопоталися з батьками по господарству. В

школі на різдвяні свята влаштовувалися канікули. В інші релігійні свята діти відпочивали від школи. Про це дбали і настоятель храму отець Никанор Давидович Лисицький і син пономаря псаломщик Василь Васильович Теодорович.

Друга половина XIX ст.. докорінно перебудувала життя населення на російський лад. Проведені царизмом заходи стосувалися усіх сфер життя населення, особливо це торкнулося високо релігійного життя місцевого населення. Зазнало змін і село.

Друга половина XIX ст.. для села Підборець і церкви була періодом розвитку як у матеріальному, так і духовному плані. Зросла кількість дворів, населення. На парафію прийшли освічені, високодуховні священнослужителі, відкрилася школа, зростала кількість грамотних дітей.

Будівництво залізниці, дубенського форту "Застава" розширило соціально-економічну структуру села.

---

1. Волынские Епархиальные Ведомости. – 1881. – №29-724.

2. Державний архів Рівненської області (далі ДАРО).Ф.639, оп.1, спр.56.

3. ДАРО, ф.639, оп.1, спр. 74.

4. ДАРО, ф.639, оп.1, спр. 79.

5. ДАРО, ф.248, оп.2, спр.1588.

6. ДАРО, ф.497, оп.1, спр.106; 120; 223-226.

7. Історія міст і сіл УРСР. – К.:АНУРСР. 1973.

8. Савчук Петро. Дубенський форт. Історичний нарис./ Петро Савчук. – Рівне: Ліста, 2001. – 288 с.

Олена СЕМЕНОВИЧ

ІКОНА «ТИМ, ХТО ВРЯТУВАВ СВІТ»

«... І засурмив третій Ангол, - і велика зоря спала з неба, палаючи, як смолоскип. І спала вона на третину річок та на водні джерела. А ймення зорі тій Полин. І стала третина води, як полин, і багато людей повмирало з води, бо згіркла вона...». Ось уже майже три десятиліття ці біблійні рядки з Об'явлення Святого Івана Богослова (8:10) пов'язують з Чорнобильською трагедією.

З ініціативи чорнобильців-ліквідаторів у 2003 році була написана ікона «Чорнобильський Спас». Саме від їх імені голова Всеукраїнської громадської організації «Союз Чорнобиль Україна» Юрій Андрєєв звернувся до Митрополита Володимира з проханням увічнити в духовному образі подвиг героїв-ліквідаторів. Святиня була написана з благословення Блаженнішого Володимира. Він освятив щіточки, фарби та дошку, на якій було написано ікону. Автор її – іконописець Владислав Горецький, який відмітив, що ця ікона була створена в пам'ять про всіх тих, хто пішов від нас в інший світ, обпалений смертоносним подихом Чорнобильського реактора, «і воздравіє живих». До неї звернено молитви всіх тих, хто вижив після трагедії.

28 серпня 2003 року, в день Успіння Пресвятої Богородиці ікона була освячена в Києво-Печерській Лаврі. Після освячення її хресним ходом обнесли навколо Лаври та поставили для поклоніння на площі біля Ближніх печер. Зберігатиметься святиня в Успенському храмі Києво-Печерської Лаври.

Як свідчать очевидці, під час освячення ікони сталося справжнє диво: спочатку над іконою пролетів білосніжний голуб, а потім на небі раптом засяяла райдуга (хоча ні дощу, ні грози перед цим не було). І сама собою з'явилася картина – сяючий німб та три хрести з сонцем посередині... Вважаючи це Божим благословенням, священнослужителі та віруючі признали ікону чудотворною. Перед нею служать панахиди в дні пам'яті про Чорнобильську катастрофу, до неї звертають свої молитви ті, хто постраждав внаслідок аварії.

За досить короткий, як для ікони, час вона стала особливо шанованою серед християн. У чому ж її унікальність? Мабуть вперше на іконі Господь зображений разом із людьми. Ісус Христос стоїть на хмарині в центрі композиції, праворуч – Архістратиг Господній Михаїл із вогненним мечем та щитом з зображенням хреста, а ліворуч - Пречиста Мати Богородиця Марія. А під ними – обпалена смертоносним радіаційним вогнем земля і ранкове небо після вибуху, яке через радіаційний пил стало темним. І люди – живі й мертві. Така честь їм випала тому, що ліквідатори виконали Господню заповідь «Не убий!»: чужої крові не пролили, а своєї не пошкодували. Справа зображено ліквідаторів, які допомагали в ліквідації катастрофи, а зліва – душі людей, які загинули внаслідок вибуху. Люди, зображені на іконі, - це Боже воїнство, яке воювало зі смертю, і усі вони виконали найбільшу заповідь любові, про яку говорив Христос: «Немає більшої любові над ту, якщо хтось віддасть душу свою за друзів своїх». Посередині – безлиста сосна, яка ввібрала в себе вбивчу дозу радіації і також загинула. І тільки в правому куточку трішки зеленої трави, ніби надія на те, що все має відродитись. А десь там вдалині падає зірка-комета Полин – провісник лиха.

Голова «Союзу Чорнобиль Україна» Юрій Андрєєв повідомив, що найближчим часом планується написати списки цієї ікони для усіх храмів та церков України.

Так, з ініціативи голови рівненського обласного об'єднання Всеукраїнської громадської організації інвалідів «Союз-Чорнобиль-Україна» Георгія Анатолійовича Хилі була написана ікона «Чорнобильський Спас» для Рівного. Трагедія на Чорнобильській АЕС покрила своїм чорним крилом північні райони нашої області, Крім того, багато рівнян були безпосередньо на атомній станції і брали участь у ліквідації аварії. Саме одному з них, уродженцю Рівненщини було замовлено написання ікони «Чорнобильський Спас». Цю без перебільшення відповідальну місію взяла на себе людина, яка особисто відчула увесь біль і страх атомної катастрофи.

Олександр Ростиславович Лаворик народився 13 жовтня 1955 року в с. Рясники Гощанського району Рівненської області в сім'ї вчителів.

- «Ще з самого дитинства звик до малювання, любов до живопису перейняв від мами-художниці», - говорить митець [5, 196].

Тематика робіт майстра різноманітна. Ним було створено серії-цикли графічних робіт: «Гощанські будні», «Будні Гощанського РВВС», «Село Нобель», «Вілійські роздуми», «Тур'янська сторона», «Відгомін козацької слави», «Чорнобиль» тощо.

Працюючи у міліції сержантом позавідомчої охорони райцентру Гоща Олександр Лаворик двічі у 1986 році був у Чорнобилі як ліквідатор наслідків аварії. Перший раз – у травні двадцять чотири дні, вдруге поїхав у листопаді – на тринадцять днів. Під впливом побачено художником була створена серія робіт «Чорнобиль». Спілкуючись зі мною пан Олександр розповів, що після Чорнобиля в глибині душі відчув поклик до написання ікон. Мабуть, все своє життя художник ішов до цього. Ним було написано списки близько десяти волинських ікон, зокрема «Богородиця Одигітрія Дорогобузька» XIII ст., «Христос Пантократор з апостолами» XVст., «Богородиця Покрова» XV ст., які розміщені в експозиції Рівненського обласного краєзнавчого музею (далі РОКМ) в залі «Наша духовна спадщина» тощо.

Понад два роки Олександр Лаворик, не шкодуючи сил і щиро молячись, створював образ. Адже в цій справі він повинен водночас бути і висококваліфікованим майстром, і вченим-дослідником, і психологом. Іконописець – це універсал, у доброму значенні фанат своєї справи, до якої йде багато років, пам'ятаючи «не хлібом єдиним» [5, 197].

Мистецтво ікони дуже давнє й неймовірно складне, осмислюється художником «зсередини», через пізнання традиції, через втаємничення й духовну атмосферу цього своєрідного живопису. Як говорить художник, іконопис вимагає повної самовіддачі, інакше не вдається відтворити ідеально рівної лінії, передати нюанс кольору [3, 3].

«Дорога до храму», як висловився про своє покликання пан Олександр газеті «Вісті Рівненщини», не була легкою. Тому що кожна ікона, яку змальовував митець, вимагала певного внутрішнього настрою, що сприяв би точності копіювання як головних, так і другорядних деталей, передачі відповідної колористики в зображенні ликів святих [1, 6].

Роботу над іконою «Чорнобильський Спас» іконописець розпочав з благословіння Архієпископа Рівненського та Острозького Варфоломія. Було визначено, в якому храмі буде розміщуватися ікона після закінчення написання – церква Великомученика і цілителя Пантелеймона в м. Рівне (мікрорайон Ювілейний). Тоді ж батюшка Тарасій, настоятель церкви, освятив іконний щит з левкасом, сировину і матеріали для написання образу. Вся робота супроводжувалася молитвою і працею. З благословіння Свято-Володимирського храму м. Луганськ до ікони була складена «Молитва о спасении жертв ядерной катастрофы в Чернобыле»:

«Господи Иисусє Христє, Боже наш! Призри на всєх, пострадавших от ядєрной катастрофы в Чєрнобыле, нє дай им остаться бєз крова и надєжды на будущую жизнь, даруй им мужєство и вєру в Твою всєсильную помощь. Огради, Господи, грядущиє поколєния от тяжких болєзнєй и уродств, защити младєнцєв, во чрєвє матєринском сущих. Всєм нєисцєлимо больным, в тоскє смєртной отходящим из мира сєго,прощєниє и оставлєниє грєхов и прогрєшєний даруй и Анґєлов Твоих посли, приємлющих души их. Очисти, Господи, дєсницєю Твоєю зємлю, воздух и воды от губитєльных послєдствий случившєйся бєды. Нас жє всєх в покаяниє привєди, Господи, и вся наша грєхи прости молитвами Всєпрєчистыя Владычицы нашєя Богородицы, всєх святых, в зємли Русской просиявших, и всєх святых. Аминь.».

Олександр Лаворик малював ікону протягом двох років і чотирьох місяців. «Не завжди було легко», - зізнається митець. Під час роботи над святим образом душа має бути гармонійно налаштована, спокійна, інакше писати ікону не можливо. Тому іконописець не щодня міг малювати, а приступав до роботи лише тоді, коли відчував це в душі і в серці (Рис. 1).

Виконана святиня на липовій дошці розміром 137х92,5х3 см з трьома врізними шпугами темперними фарбами. Іконописець розповів про етапи написання ікони. Після підготовки деревини, наклеювання паволоки, були виконані левкасні роботи. Згодом художник здійснив різьблення по левкасу у визначених межах тла ікони. Складним етапом виявилися позолотні роботи. Митець навіть зізнався, що золото не піддавалося обробці, скручувалося, коли він був чимось занепокоєний. Після позолочення митець приступив до живопису. Спочатку було виконане доличне письмо, пізніше – лики святих.

- «Верхня частина ікони писалася дуже легко», - говорить художник. На ній зображені Пречиста Діва та Архангел Михаїл,

які моляться до Ісуса Христа за спасіння стражденної землі. Для Олександра Лаворика композиційна основа ікони втілює ідею заступництва: звернені до Христа Богоматір та Михаїл виступають посередниками між богом і людьми, вони молять Христа про прощення людських гріхів.

Набагато складніше було із виконанням нижньої частини, де зображені душі померлих та живих ліквідаторів наслідків аварії, які відвернули смертельну небезпеку ціною власного життя і здоров'я. Мабуть іконописець переживав, згадував ті жахливі події, свідком яких йому довелося бути, і які тепер потрібно відобразити у святому образі, передати радіацію, через яку загинули тисячі людей. Художник розповів, що нижню частину ікони він малював цілий рік, а коли закінчив – йому стало легше.

Виконаний образ технікою лесування - тонкі прозорі шари фарб наносяться на фарби образу, що просохли, щоб змінити, підсилити або ослабити колірні тони, збагатити колорит, добитися його єдності і гармонії.

Після закінчення живописних робіт, підписання святині, весь образ був покритий дев'ятьма захисними шарами лаку, потім воском, який наносився пензликом і, що цікаво, обов'язково шліфувався хусткою з-під ікони Божої Матері, яку потрібно було взяти в церкві.

Обрамлена ікона двома позолоченими накладними профільованими рамами, закріпленими по периметру ікони. На площині між двома рамами по кутах, зверху та посередині накладені об'ємні бонії, покриті золотом. Між боніями золотою фарбою нанесено арабесковий орнамент із стилізованих рослинних мотивів XVII ст. в традиції Волинської школи іконопису. У середніх боніях вмонтовані дві панагії з Чорнобильськими срібними дзвонами на місцевому бурштині.

- «Роботи виконувалися згідно технологічних умов виготовлення і прорисі ікони по благословінню Архієпископа Рівненського та Острозького Варфоломія», - говорить Олександр Лаворик.

В жовтні 2012 року робота над «Чорнобильським Спасом» була закінчена і одразу ж образ повезли в Управління Рівненської і

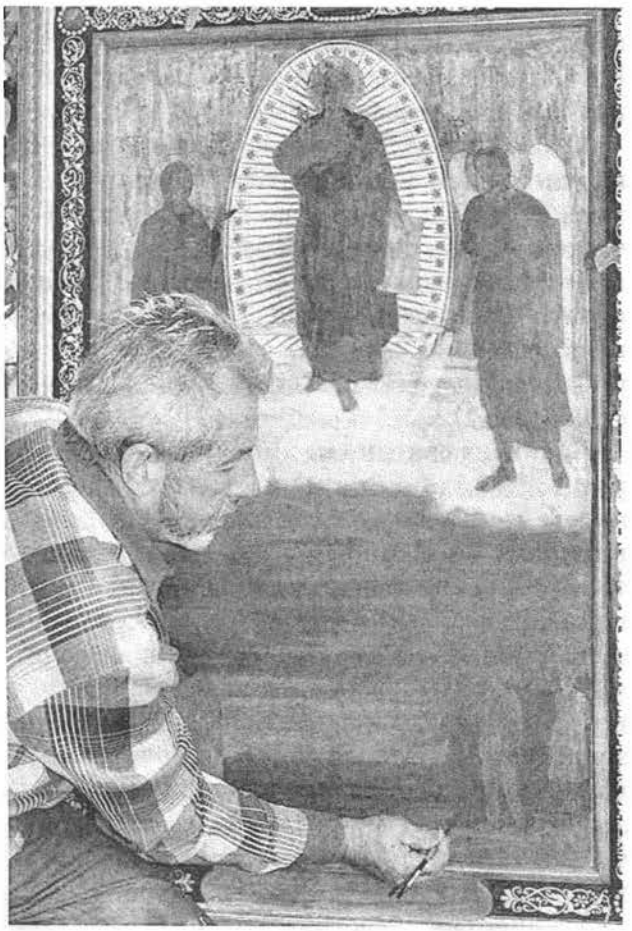

Рис. 1. О. Лаворик пише ікону «Чорнобильський Спас».

Рис. 2. Ікона «Чорнобильський Спас». Автор – О. Лаворик.

Острозької єпархії УПЦ м. Рівне, щоб показати Владиці Варфоломію. Тоді ж було визначено дату освячення ікони (Рис. 2).

В переддень вшанування ліквідаторів наслідків аварії на ЧАЕС, 9 грудня 2012 року в тимчасовому храмі святого великомученика Пантелеймона в м. Рівне Владикою Варфоломієм ікона «Чорнобильський Спас» була освячена. Коли буде завершене будівництво нового храму, ікону буде перенесено туди. На освяченні ікони були присутні іконописець Олександр Лаворик, Георгій Хиля та члени обласного Всеукраїнського об'єднання «Союз-Чорнобиль-Україна». Після богослужіння, читання молитов, образ став святинею, іконою, до якої можуть прикладатися люди. Відтепер просити в Бога допомоги ліквідатори мають можливість перед власним святим оберегом.

Після освячення ікони і короткого молебню за здоров'я ліквідаторів Чорнобильської трагедії Архієпископ Варфоломій звернувся зі словом повчання. Він виразив радість, що дана ікона буде перебувати у Пантелеймонівському храмі м. Рівне, де не тільки ліквідатори, а й всі бажаючі зможуть підносити свої молитви.

На завершення всі присутні на вечірньому богослужінні підходили для поклоніння до святої ікони. Настоятель храму протоієрей Тарасій Грищенко помазував їх освяченим єлеєм.

В день вшанування ліквідаторів наслідків аварії на ЧАЕС 14 грудня 2013 року на традиційному мітингу-реквіємі, біля пам'ятника жертвам Чорнобильської катастрофи відбулося представлення освяченої ікони «Чорнобильський Спас». Здійснив цей обряд Архієпископ Варфоломій (Рис. 3-4). Були присутні ліквідатори, представники влади, духівництва, члени громадських організацій, працівники структурних підрозділів МНС та прості городяни, які пам'ятають про страшну біду, яку приніс нам Чорнобиль, вдячні тим людям, які врятували світ [2, 3].

Життя святині продовжується. В лютому 2013 року її було представлено на уроці учням восьмого класу Синівської ЗОШ І-ІІІ ступенів. Тема уроку – «Усний твір-опис за іконою О. Лаворика «Чорнобильський Спас»». Сорок п'ять хвилин учні із задоволенням слухали Олександра Лаворика, який розповідав дітям про специфіку написання ікони, і, щонайголовніше, йшлося не лише про теоретичні моменти її створення, а й духовні аспекти, які є першочерговими в будь-якому творчому про-

Рис. 3. Владика Варфоломій відправляє молебень в день вшанування ліквідаторів.

Рис. 4. «Чорнобильський Спас» біля пам'ятника жертвам Чорнобильської катастрофи м. Рівне.

цесі й вдихають у авторський твір життя [5, 4].

У переддень 27 річниці аварії на Чорнобильській АЕС 25 квітня 2013 року у Рівненському обласному краєзнавчому музеї відбулася зустріч з Олександром Ростиславовичем Лавориком та Георгієм Анатолійовичем Хилею, які знову ж таки розповідали про ікону «Чорнобильський Спас». Під час заходу в РОКМ демонстрували фотокопії чорнобильської серії Олександра Лаворика з фондів музею, а також відбувалася фотофіксація процесу написання, освячення та представлення ікони "Чорнобильський Спас" [4, 3]. Всі присутні з захопленням, переживаннями слухали ліквідаторів, які з болем, сумом згадували ті страшні дні. Водночас на їхніх очах була радість за спасенну землю, за святиню, яку вони створили для рівнян. Сьогодні від неї приходить Божа благодать, яка лікуватиме, відновлюватиме і допомагатиме тим, хто з чистим серцем і міцною вірою звертатиметься до Бога. Хочеться вірити в те, що святиня допоможе тим, хто звертатиметься до неї з молитвою, а її благодать вбереже нашу землю від лиха.

1. Ісаєва Т. Волинський іконопис відроджується// Вісті Рівненщини. – 1993. – 3 грудня. – С. 6.

2. Кардаш А. Ліквідаторам, потерпілим - святий оберіг// Рідний край. – 2012. – 22 грудня. – С.3.

3. Поліщук Я. Від писанки до ікони// Сім днів. – 1993. – 6 грудня. – С. 3.

4. Рачковський Ю. «Чорнобильський Спас» - чудодійна ікона// Рівне-Ракурс. – 2013. – 3 травня. – С. 3.

5. Романчук Н. Мистецькі нотки учнівського життя// Рідний край. – 2013. – 16 лютого. – С. 4.

6. Семенович О. Зустріч з іконою в процесі її творення// Наукові записки. Випуск X. – Рівне, 2012. – С. 196-200.

Лариса СЕМЕНЮК

«БЕРЕЖУ У СВОЇЙ ПАМ'ЯТІ»

Історичне минуле Берестечка, трагічні події Берестецької битви здавна привертали увагу письменників, істориків, краєзнавців. Багато зусиль для популяризації історії нашого краю доклав Олекса Федорович Ошуркевич – заслужений працівник культури, лауреат Всеукраїнської премії ім. П.Чубинського, фольклорист, етнограф, літературознавець, збирач фольклорно- етнографічних матеріалів. Народився Олекса Федорович Ошуркевич 1 квітня 1933 року у Берестечку. Тут пройшло його дитинство. І ще маленьким хлопчиком від діда, батьків, односельчан дізнався про Берестецьку битву, про Козащину. Історія рідного краю змалку глибоко закарбувалася в серці.

-«Навчаючись в школі, Альоша виділявся серед учнів. Був організований гурток із хлопців - Джулинський Василь, Цинюк Костя ну і звісно Альоша. Ці хлопці – патріоти в часи «радянської дійсності» сміливо і впевнено цікавилися і досліджували козацьку тематику. В нас у класі витав дух козаччини, ми (це хлопці з гуртка і п'ятеро дівчат) втікали з уроків на Козацькі могили і там в Альоші випитували щось цікаве. Коли організовувалися зустрічі випускників, то в нас вони відбувалися два дні. Перший день у школі, а на другий день ми йшли на Козацькі могили. Під час однієї із таких зустрічей Альоша мені сказав, -«Берестечко і Стир – це єдине світле, що було в моєму житті.»» - розповідає однокласниця Олекси Федоровича, Тамара Володимирівна Грисюк. Рідне серцю містечко притягувало Олексу Федоровича до себе незвіданою силою. І він їхав до свого Берестечка. - «Він так любив Берестечко! Любив його понад усе. Як Альоша приїде, то відразу іде в парк і там ходить, ходить, довго буде ходити» - згадує сестра Галина Федорівна Ошуркевич. Ходив в парку Олекса Федорович стежками дитинства, юності, зрілості. Можливо міркував над своїми «трудами» чи планував майбутнє. Ходив до Мурованого стовпа – це пам'ятка про перебування соцініанів в Берестечку у 17 столітті, обеліск на могилі князя Пронського. А місцеві жителі його називають «Мурований стовп». « Він має 16 метрів у висоту,збудований з міцної цегли на цементній кладці. З північної зберігся напис:«Олександр Фрідріхович Пронський, каштелян, помер року 1601, останні дні марта». Такі пам'ятники за звичаєм ставили на могилах соцініани. Не збереглися вони ні в Румунії, ні в Угорщині, ні в Прусії, ні в Сілезії, ні в Голландії... Тільки в Берестечку стоїть цей унікальний монумент» [4, 11].

Також полюбляв ходити Олекса Федорович до каплички святої Теклі. У 1698 році Берестечко від татар зазнало особливо тяжкого лиха, «коли під командою сина кримського хана Нуредина вдерлося на Волинь 15 тисяч кінних татар... У Берестечку побили багато людей, чимало забрали в полон... Спалили католицький монастир, а 43 черниці на чолі з ігуменею Теклею замордували. Розповідають, що татари хотіли зґвалтувати черниць. Тоді ігуменя Текля закликала монахинь краще перетерпіти муки, але залишитись цнотливими. Татари повідрізували монахиням груди, а в тім'я позабивали гвіздки. Ліворуч від дороги яка веде до Ренчини (частина Берестечка), видно високу могилу, де поховані ці мучениці. На ній стоїть каплиця з залізним хрестом, яка носить назву «Свєнта Текля»» [3,3] .

У 1964 році Олекса Федорович брав активну участь у створенні краєзнавчого місцевого музею. В роки радянської влади у Свято – Троїцькому соборі міста Берестечка зберігалося зерно. Це спонукало Олексу Федоровича створити проект «Рушничок», щоб прибрати зерно із собору. Таким чином було врятовано перлину Берестечка. У міську бібліотеку для дорослих подарував багато своїх книг. – «Олекса Ошуркевич часто до нас приходив – розповідає Леся Романівна Ткачук, завідувачка бібліотеки-філії №5 для дорослих м. Берестечка Горохівської ЦБС, – Ділився враженнями про свою роботу, про дослідження, про подорожі. Але завжди в розповідях повертався до Берестечка - « Я бачив багато міст і сіл України, але Берестечко для мене найкраще».

З батьком і сестрою відвідували визначні культурні місця Волині , і не тільки. – «Возив нас Альоша скрізь. Ми їздили в Почаїв, в Олеськ, в Олику. І на Козащину.Туди він дуже і хотів і любив їздити» - пригадує Галина Федорівна. Адже «Козацькі могили » були для Олекси Федоровича ще одним улюбленим та святим серцю і душі місцем.

«Бережу у своїй пам'яті перші давніші враження від оповідей берестюків про Козащину, розташовану за якихось п'ять кілометрів од Берестечка. І ті враження закорінилися у найпотаємніших закутинах дитячого серця, щоби потім збудити, розбурхати усвідомлений інтерес до пам'ятної історичної місцини. А ще були одвідини отих Козацьких могил – піші, поїздкові – разом з батьками, колегами. Трохи пізніше випала нагода бути очевидцем організації і облаштування на Козацьких могилах музею-заповідника, пережити неодноразові спроби різних зайд і доморощених яничарів позбавити українську історію і громадськість національної святині» [2,4].

Істинно вікопомний острів Журавлиха з величною панорамою храму – пам'ятника «Козацькі могили». Здається, що саме отут затаїлося живе відлуння тої фатальної битви. І мов би оживають давні сторінки історії, незгладимим карбом лягають на твоє серце і свідомість [2, 5].

Так писав про Козацькі могили Олекса Ошуркевич у збірнику «Там , під Берестечком». – «Кожного року на 9 п'ятницю після Великодня, на поминки ми з Альошею їздили до Пляшеви , щоб помолитися за козацькі душі» – каже Галина Федорівна. – Їздили ще в червні 2010 року – це було востаннє. Адже в жовтні 2010 року Альоша помер. Я бачила що йому важко, що він пересилює себе і не зважає на стан здоров'я – проганяє непрохану сльозу сестра. – Але прибувши на Козацькі могили, Альоша ніби став іншим. Ми обійшли музей, церкви, пройшлися підземним переходом. Він радів, що перебуває на Журавлисі, на землі оповитій славою, радів, що», «ідуть, їдуть люди до пам'ятних місць. Щоб вклонитися, віддати шану полеглим героям. Щоб пізнати і осмислити таїну героїчности. Щоб зберегти назавжди свою історичну пам'ять» [2, 5].

- «Із великим завзяттям і запалом збирав Альоша легенди про Берестечко і Берестецьку битву. Приїде і розкаже, що запланував, тай іде записувати. Збирав легенди і перекази в Берестечку – ходив до старожилів, також по околицях, це село Піски, село Перемиль, село Смолява, село Пляшева, село Острів, село Зелене. Всі розповіді записувалися на магнітофон. А вже в вечері Альоша розповідає мені , що зробив, з ким зустрічався» – каже сестра Галина Федорівна.

«Упродовж багаторічної праці на ниві пошуку, вивчення та популяризації духовних надбань українського народу він записав понад 6 тисяч українських народних пісень, близько 900 легенд та переказів, 250 казок, майже півтори тисячі прислів'їв та приказок» [1, 9-10].

«Дослідник поспішав жити, щоб устигнути зробити на ниві національної культури якомога більше. Як мудрий, глибокий поцінувач духовних надбань народу, він усвідомлював, що з відходом за межу старшого покоління ці надбання поступово втрачаються, мовби відлітають у вирій за своїми творцями та носіями. Тому й прагнув охопити якомога ширші пласти народної духовної та матеріальної культури» [1, 5].

«Він жив Україною і тією справою, втілювати яку в життя вважав своїм святим обов'язком і якій віддав себе до останку. Доля наділила його особливою прозірливістю, умінням бачити те головне , що чекає його рук і розуму» [1, 12].

Багато ще було задумано досліджувати,та не встиг. «Невблаганна смерть не дала йому можливості викінчити все те, що було ним зібрано впродовж усього його подвижницького життя» [1, 12].

Похоронений Олекса Федорович Ошуркевич в Берестечку на батьківщині, на рідній землі , яку він любив понад усе.

Я вдячна за спогади сестрі Олекси Федоровича – Галині Федорівні Ошуркевич, однокласниці Олекси Федоровича – Тамарі Володимирівні Грисюк, завідувачці бібліотеки – філії №5 для дорослих м. Берестечка Горохівської ЦБС Лесі Романівні Ткачук.

Подаю деякі легенди та перекази записані О.Ф.Ошуркевичем в м. Берестечку та околицях.

СПІВАЛИ ПІСНЮ ПРО НЕЧАЯ

Так от – ще про того самого козака Нечая, що воював з поляками. Колись – то мій батько любив її співати, а він був добрий співак. Так і я знала, чом ні? Знаєте, вже не ті роки, стала забувати... Чи виведу її? А чи десь чули ту пісню?

Наступає чорна хмара,
Дрібний дощик іде.
Козак Нечай, козак Нечай
На воєнку їде.
Ой приїхав козак Нечай
До містечка Корця,
Пустив коня вороного,
Сам сів край віконця...

Дальше було іще: хіба враз пригадаєш?

Коли – то ще співалося... Згадала ще куплети

Закричали козаченьки
З зеленого гаю:
Іде ляхів сорок тисяч,
Бережись, Нечаю!
Не вспів козак, не вспів Нечай
На коника сісти,
Кажуть люди – сусідоньки,
Що вже ляхи в місті.
Хотів козак, хотів Нечай
Вернутись до хати.
Вражі ляхи окружили,
Живцем хочуть взяти...

Щось-то ще було ...

Треба пригадати. А про Нечая, про Нечаєву криницю, що за Пляшівкою, вже знаєте. Розказувала. Дуже тяжкі часи пережив народ. Зап. 24 жовтня 1998 р. у с. Острів Рівненської обл. від Оксани Антонівни Камінської, 1922р.н.

СВЯТА ТЕКЛЯ

Кажуть, що колись татари напали і захопили сорок дівчат в Берестечку. Хотіли над ними насильничати, а Текля, найстарша, сказала: – Лучше загинути, ніж варварам покоритися. – І всі на смерть пішли – не скорилися і загинули, татари повбивали їх. З ними й Текля загинула – як свята. Й дотепер є могила над ними, а на ній – каплиця.

А то було ще за часів Хмельнищини. Зап. 29 жовтня 1983 р. у с Зелена Горохівського р-ну Волинської обл.. від Панаса Федоровича Карпюка, 1908 р. н.

ЖУРАВЛИХА

Колись, кажуть, всьой той острів був заріс терном, а як в восінь відлітали журавлі в теплий край, то завжди сідали, відпочивали там. Тому, певно, й назвали люди той острів Журавлиха. То туди було недоходне місце. Ще мама мої розказували, що берег отако вгинався, гойдався под ногами. Дуже велика драговина була кругом. А берестецька поміщиця Граббе, розказують, подарувала ту землю з островом пляшівському монастиреві.

Зап. 9 жовтня 1999 р. у с. Пляшева Рівненської обл.. від Оксани Володимирівни Залевської, 1930 р. н.

ЯК МИ ХОДИЛИ НА КОЗАЩИНУ...

На дев'яту п'ятницю після Пасхи народ збирався на Козацькі могили. Ще при царизмі тут, на острові, архімандрит Віталій поставив церкву. То всі полки приїжджали на дідівські могили, віддавали шану.

То був великий парад. То всьо було повно війська.

Мені батько про то розказував. По тому ми ходили на Козащину, хоч нас поляки не допускали, шантаж робили.

Тоді був у нас в Варшаві митрополит Діонісій і ми до нього зверталися письменно, щоб він нам розрішав. Але Польща його дуже притисняла. Коли став міністром внутрішніх справ Пірацький, то крепко виступив проти українців, а на препослєдку була така чутка, що всіх українців мали віддалити під німецьку границю.

Але ми ходили на Козащину. Пригадую, у тридцять п'ятому – тридцять поліція польська. Дивлюся – і ззаду поліція. Вони нас при Стиру окружили. А хлопців наших йшло поверх сорока. Що робити? Як пройти на шостому роках, коли я був ще хлопцем, перейшли ми понад Старом, понад сосниною – посадкою... Ми йдем, виходим на бугор, аж там – Козацькі могили? Аж тут мене поліцай шмагонув нагайкою, що шкіру так і обпекло. А в мене вишита полотняна сорочка була.

Коли ми вже без річку перейшли, то заспівали... Ті кричать:

- Стрелять будем

От таке було. Вони розлютувалися. Стілько поліції! Били людей, хто де йшов, чи їхав.

Зап. 30 липня 1997 р. у с. Перемиль Горохівського р – ну Волинської обл. від Миколи Андрійовича Юзвика, 1923 р. н.

ПОЛЯКИ ПОЧАЛИ ЗАБОРОНЯТИ

Багато людей збиралось на Козацьких могилах... То поляки спочатку не забороняли, а потім, коли почали тут розкидать лістовки, а ще стали приходить хлопці в козацьких строях, то поляки вже поляки вже почали прислєдувати, забороняти, висилати туди наряд кінної поліції і нікого близько не підпускали в ті дні. Пам'ятаю, що навіть був там випадок. Якийсь хлопець прийшов, його поліція перепинила на дорозі, почали питати:

- Куди йдеш? Чого йдеш?

Що він там відказував їм?.. Але побачив, що їден поліцай виймає з сумки ланцюжки, значить, щоб його закувати. Він почав втікати і його застрелили. Таке було.

В роках тридцять четвертому, чи тридцять п'ятому, коли я в Берестечку вже не був, то, пам'ятаю, що їхав загін кінної поліції з Луцька і зупинився в Боремлі ночувати. То вони їхали тоді на Козацькі могили і нікого туди не пускали. Там, в Боремлі, поліція мала свій пост. Туди приводили заарештованих. Кого схопили, то били там у клуні, а щоб не чути

було як кричить арештований, то заводили двигуна- молотілку.

- О, - казали люди, - вже двигун робить...

То було через дорогу від нас і ми чули тії крики.

А там, на Козацьких могилах, поліції теї, шпигунів переодітих було стілько на кожному кроці... А підозрілих одразу поліція хватала, виводила кудись, допитувала.

Але листівки розсипалися, люди хапали їх, поліція виривала, одбирала.

Зап. 30 серпня 1998 р. у с. Піски Горохівського р – ну Волинської обл.. від Миколи Гордійовича Дрини, 1921 р. н.

НА ПОКЛІН У ПЛЯШЕВУ

То був, мабуть, 1934 рік. Дуже масово йшла молодь на поклін героям Берестецької битви в Пляшеву – на Козацькі могили, польська поліція тому перешкоджала: перед походами, перед тими акціями вчиняли арешти.

Пам'ятаю, того літа наші одосельчани з Буянь – понад 30 чоловік молоді – вирушили раненько на Пляшеву. Доходячи до Несвічі, нас місцеві люди попередили, щоб ми тудою не йшли ,бо недалечко стоять поліціянти і не пускають. Прийшлося манівцями обходити, йти іншими дорогами, минати застави поліції. І коли ми вже підходили ввечері до Перемиля, нас перепиняє поліція і заявляє, що далі йти не можна, бо там будуть маневри. Ми – що робити? – змушені були звернути з дороги, зайшли отак у видолинок, а там понад сінокосом люди саме поралися коло сіна. Питаємо, як нам пройти, щоб обминути поліцейську заставу на мості. Один дядько нам радить:

Йдіте ідею стежкою понад сінокосом, а там буде кладка, то й перейдете ту річку.

Ми так і зробили. Увійшли в село Перемиль. Вже й сонце зайшло. Просимося на , щоб переночувати, та селяни відраджують: «Тут небезпечно». І нам порадили: недалеко від Перемиля є у лісі хутір Пасіка. Пройшли ми кілька метрів і зайшли на пасіку. Там нас люди прийняли дуже радо. Вранці селяни перевезли нас човном на другий бік річки.

І от ми входимо в Пляшеву. Але ж тут, в центрі села, натикаємось на постерунок, що його зробили у дворі багатого хазяїна. Всіх тих, хто був примітний і хто впав їм в око, поліціянти приводили сюди, вели в клуню, робили ревізію. Хто був у шапці - мазепинці, то ті шапки кидали під ноги, хто був у вишитій сорочці, то заставляли скидати і вивертати. Отак, щоб насміятися. Коли я скидав свою вишиванку, а вона туго знімалася, то один поліціянт шарпнув і роздер її. Після того вони давай нас бити гумовими палицями і кричати: «Уцєкай!» . Отаке надужиття було польських поліцаїв над молоддю, яка прийшла вшанувати пам'ять козаків.

Біля монастиря було дуже багато молоді. Як тільки закінчилася служба в церкві, священик вийшов на амвон другого поверху і говорив проповідь. Коли він скінчив, то наперед вийшов якийсь львівський студент і став говорити: «Ми сьогодні зійшлися сюди, щоб пом'янути козацьку славу...» Ще щось говорив, та тої миті польська поліція, яка була тут перебрана в цивільну одіж, кинулась до студента, щоб схопити. То він ще вспів жбурнути жменю листівок. Люди хапали їх, а поліція одразу ж одбирала. Зчинилася колотнеча.

Коли ми повернулися додому, то вже трохи пізніше стало відомо, що вийшов наказ міністра Пєрацького про заборону вшанування пам'яті полеглих козаків.

Зап. 27 листопада 1997 р. у с. Буяни Луцького р-ну Волинської обл.. від Миколи Павловича Куделі, 1914 р. н.

ЯК ЗАКРИЛИ МОНАСТИР

То було в п'ятдесят восьмому році – ще за совєтів, саме перед дев'ятою п'ятницею. Мій тато, а він після таборів дуже постарів, каже мені:

Підемо на Козацькі могили. Може більше я вже не буду там.

Приходимо ми, а зайшли обоє пішки... Людей повно, а монахів нема. А були ж там до того часу. Люди кажуть: вночі їх вивезли кудись, і нема кому в церкві відправляти службу.

Приїхали сюди з Корця монахи: там жіночий монастир був. Читають вони в підземеллі побожні книжки, люди плачуть. Таке... І після того ми вже більше не ходили туди. Бо закрили монастир.

Зап. 23 жовтня 1997 р. у с. Острів Рівненської обл. від Оксани Антонівни Камінської, 1922 р.н.

ПОСТАВИЛИ ЛЮДИ ФІГУРУ

Всяко люди розказують... І про те, що село Пляшева – від річки Пляшівки. Через те й називаїця так. Ще розказують, що село колись було за річкою – в напрямку до Берестечка. Там ще був такий пам'ятник... Коли комасація стала в трийцять п'ятому році і наділяли поляки землю кожному на хутора вибиратися, то ще був ще був той пам'ятник. Мабуть там стояла давніше церква – ще за

Богдана Хмельницького. Значить, було село і були козаки поховані на тому мусці, де фігура стояла. Я її пам'ятаю добре. Вже як прийшли совєти, то її зняли, а тепер вже знов там поставили люди фігуру.

Зап. 21 травня 1999 р. у с. Пляшева Рівненської обл. від Якуба Якимовича Борисюка, 1914 р. н.

1. Мелодії червоної калини / Записи Олекси Ошуркевича.– Луцьк, 2010. – 208 с.2. Ошуркевич О. Ф.Там під Берестечком. – Луцьк, 2009. – 144 с.

3. Філіпович Г. З історії Берестечка // Ленінський промінь. – 1959. – 5 травня – 20 серпня.

4. Чучман Л. Берестечко. – Луцьк, 1997. – 72 с.

Павло СКАВРОНСЬКИЙ

ЛАУРЕАТ ПРЕМІЇ ІМЕНІ ДМИТРА ЯВОРНИЦЬКОГО — М.Ю. КОСТРИЦЯ

Сьогодні важко уявити собі українське краєзнавство, і географічне зокрема, без постаті Миколи Юхимовича Костриці. Його науково-творча та організаторська діяльність на царині краєзнавства — це явище в культурно-освітньому бутті як Житомирщини, так і загалом України. А для Житомирщини Микола Кострица — знакова постать, тип науковця і громадянина, котрий пройнявся ентузіастичними поривами і клопотами усіх попередніх дослідників Волині і добровільно звалив на себе нелегку ношу вивчення рідного краю у найрізноманітніших аспектах. Нині Микола Юхимович — визнаний метр українського краєзнавства [4, 70-71; 43, 60].

Микола Юхимович Кострица народився 20.09.1942 р. в м. Житомирі. Важке повоєнне дитинство та юність проминули в затишному Путятинському провулку рідного міста. З 1 вересня 1949 р. він навчався в першому класі чоловічої середньої школи № 25 ім. М. Щорса м. Житомира, а в 1959 р. закінчив 10-й клас середньої школи № 14. Паралельно з навчанням в загальноосвітній відвідував заняття і в музичній школі. А любов до географії прищепив йому вчитель Житомирської середньої школи № 14 Михайло Іванович Золотов, випускник Петербурзького університету, ще з дореволюційним стажем [1, 13-14; 3, 3-4; 44, 28; 45, 54].

У 1961 р. М.Ю. Кострица вступив на географічний факультет Київського державного університету ім. Т. Шевченка. Під час навчання він брав участь у студентських навчальних експедиціях на Поволжя, Кавказ, Середню Азію, пізнав романтику цілинних будівельних загонів у казахстанських степах і тюменській тайзі, активно займався спортом, художньою самодіяльністю. Підвалини майбутніх наукових інтересів М.Ю. Костриці сформувалися на кафедрі економічної географії під керівництвом одного з основоположників української економіко-географічної школи, професора О.Т. Діброви. Закінчуючи у 1966 р. університет, Микола Юхимович успішно захистив дипломну роботу «Територіально-функціональна структура промислового комплексу Київської області», яка засвідчила про його потяг до наукових досліджень [1, 14; 3, 3-4; 45, 54].

Свою педагогічну діяльність М.Ю. Кострица розпочав 47 років тому на посаді вчителя географії середньої школи села Хижники Старокостянтинівського району на Хмельниччині, куди був направлений Міністерством освіти України після отримання диплому про вищу освіту. Тут розпочався шлях Миколи Костриці у велику науку та в краєзнавство, який, завдяки його невичерпній допитливості, працелюбності, наполегливості й цілеспрямованості, високим моральним якостям, увінчався злетом, вагомими творчими здобутками і визнанням громадськості. Його тоді часто можна було бачити у гурті учнів, що мандрували тутешніми мальовничими місцями, або у подорожах шляхами історичного минулого Поділля. Він не лише знайомив своїх вихованців з дивовижними ландшафтами, пам'ятними місцями колишніх битв українського народу проти визискувачів, красою архітектури старовинних замків і маєтків краю, але й сам захопився його вивченням. Зрештою, вирішив взятися за перо. 23 грудня 1967 р. на шпальтах газети «Світло Жовтня» була видрукувана перша у творчій біографії Миколи Костриці невелика стаття «Доля звичайного села», в якій розповідалося про цікаві епізоди з історії села Хижники та про його жителів. Публікація була схвально зустрінута читачами-краянами і заохотила автора до підготовки наступних статей. З цього часу Микола Юхимович і став постійним дописувачем кількох районних газет [2, 55-56; 3, 5-6; 43, 60-61; 45, 54].

В 1968-1969 рр. М.Ю. Кострица перебував на дійсній строковій службі в лавах Радянської Армії спочатку в Уфі (Башкирія), а потім у Вінниці (Україна) [44].

Згодом він працює вже організатором позакласної виховної роботи Хижницької середньої школи. Таким чином, походи й екскурсії з дітьми, цілеспрямована позакласна туристсько-краєзнавча робота стали тим полігоном, на якому відшліфовувалась творча майстерність молодого педагога. Тут він активно вивчає й популяризує передовий педагогічний досвід, захоплюється географічним краєзнавством, виступає

зі статтями краєзнавчого та методичного характеру в періодичній пресі [1, 15-16].

Працюючи вчителем географії, Микола Юхимович накопичував різноманітний дидактичний матеріал для практичного використання його у навчально-виховному процесі. Невдовзі молодим вчителем було підготовлено рукопис посібника для учнів «Географія Хмельницької області». Але, незважаючи на позитивні рецензії, через бюрократичні перепони тогочасних чиновників видрукувати рукопис М.Ю. Кострицi і використовувати його вчителям у навчальному процесі середньої школи тоді не дали можливості. Йому пропонували взяти в «співавтори» групу обласних високопосадовців. Звичайно, від такої пропозиції Микола Юхимович відмовився. А рукопис підручника на довгі роки ліг у шухляду та був надрукований лише через 25 років після написання. А тим часом з'являлись ґрунтовні статті Миколи Юхимовича з краєзнавчої тематики і в центральній пресі. Так, досвід вивчення теми «Своя область» на прикладі Хмельницької області було опубліковано у збірнику Науково-дослідного інституту педагогіки «Вивчення географії за новими програмами і посібниками» [1, 16; 20; 43, 61, 63].

Великий вплив на Миколу Юхимовича у «старокостянтинівський період» його педагогічної діяльності справив директор Хижницької школи Панас Антонович Безвушко, який допомагав всіляко адаптуватися міському жителеві в сільських умовах, завжди наставляв батьківським словом у скрутну годину, підтримував всі його педагогічні пошуки, сприяв в організації туристсько-краєзнавчої діяльності. Микола Юхимович пишається, що його стежиною, закінчивши географічний факультет Київського педагогічного інституту, пішла одна з улюблених учениць Люба Жулінська, а Надя Шевчук — обрала професію музейного працівника. Серед перших випускників Миколи Юхимовича й гордість Хижник — доктор фізико-математичних наук, відомий астроном Всеволод Лозицький [1, 16; 3, 7; 21].

У 1971 р. Микола Юхимович повернувся до рідного Житомира і працює вчителем географії у середній школі № 32. В школі багато уваги приділялося позакласній краєзнавчій роботі, отож Микола Юхимович опинився у своїй стихії: організував туристсько-краєзнавчий клуб, почав здійснювати близькі і далекі подорожі. Команда юних туристів школи, підготовлена М.Ю. Кострицею, удостоїлася представляти Житомирську область на Всеукраїнському туристичному зльоті у Львівській області. Юні гуртківці під керівництвом Миколи Юхимовича здійснювали численні багатоденні походи, зокрема від витоків до гирла Тетерева, Словечансько-Овруцьким кряжем [8], Кримом [36] та Карпатами [1, 17; 3, 7-8; 35; 45, 54;].

Цілком закономірно, що в 1973 р. Миколу Юхимовича запросили на посаду методиста обласної дитячої екскурсійно-туристської станції. Він проводить велику роботу по організації туристсько-краєзнавчої роботи в освітянських закладах, проводить практичні семінари, залікові походи як рідним краєм, так і в Криму та Карпатах, розробляє туристські маршрути, путівники, методичні рекомендації, вивчає кращий досвід туристсько-краєзнавчої роботи на місцях і широко пропагує його в численних публікаціях. Багато працює в архівах, розпочинає велику багаторічну роботу з дослідження історичного минулого рідної Житомирщини, Волині, вперше відкриває для широкого загалу маловідомі і забуті сторінки з життя видатних людей. На сторінках обласної і республіканської періодики регулярно з'являються його матеріали з краєзнавчої тематики. Він стає одним із ініціаторів створення в обласній газеті «Радянська Житомирщина» щотижневої краєзнавчої сторінки «Край рідний», а в молодіжній газеті «Комсомольська зірка» — краєзнавчої сторінки «Житичі». Обидві тематичні сторінки стали справжньою краєзнавчою енциклопедією краю і користувалися незмінним успіхом у читачів [1, 17-18; 45, 54].

Але потяг до наукової діяльності взяв гору. У 1976 р. М.Ю. Кострицю стає аспірантом-заочником кафедри соціальної й економічної географії Київського державного педагогічного інституту ім. М. Горького (тепер Національний університет ім. М. Драгоманова). Під керівництвом доктора географічних наук, професора Л.М. Корецького він розробляє теоретичні й практичні основи формування промислових територіальних комплексів у слабоурбанізованих районах України. Розробляє й читає спецкурс «Краєзнавство» студентам педагогічного інституту [3, 9; 45, 54].

У тому ж 1976 р. молодого науковця запрошують працювати на посаді завідувача кабінетом географії Київського обласного

інституту удосконалення вчителів. У 1982 р. за успіхи в роботі його вже нагороджують значком «Відмінник народної освіти» [44, 29]. З 1983 р. він переходить працювати на посаду завідувача кабінетом географії Центрального інституту удосконалення вчителів Міністерства освіти України. На цих посадах М.Ю. Кострицяя багато уваги приділяє вивченню, узагальненню та поширенню передового педагогічного досвіду вчителів республіки. Йому належить чимала заслуга в розвитку та вдосконаленні географічної освіти, географічного краєзнавства та методики туристсько-краєзнавчої роботи в Україні. Цій проблематиці присвячені його книги «Практикум з географічного краєзнавства» [22], «Туристсько-краєзнавча робота в школі» [26], яка відзначена союзною премією, як кращий посібник для вчителів за 1985 р., «Туристський похід вихідного дня» [9]. У видавництві «Радянська школа» в серії «Передовий педагогічний досвід» виходять його книги «Вчитель, вихователь, наставник» [16], «Щоб в серці жила Вітчизна» [7], методичні посібники для вчителів та студентів «Изучение промышленных узлов в вузовском курсе «Экономическая география СССР» [14], «Природні і виробничі комплекси» [1, 19; 33; 43, 61-62; 45, 54-55].

З 1986 р. за сімейними обставинами М.Ю. Кострицяя повернувся в Житомир і працює методистом, а з 1989 р. старшим викладачем Житомирського обласного інституту удосконалення вчителів. Теоретичні і практичні результати його багаторічного наукового дослідження знайшли своє логічне завершення у дисертації на тему «Західно-Поліський промисловий комплекс УРСР [37] на здобуття вченого ступеня кандидата географічних наук за спеціальністю «Економічна географія», яку він успішно захистив у 1989 р. в Ленінградському державному педагогічному інституті ім. О.І. Герцена. З травня 1990 р. дипломований вчений вже працює в. о. доцента кафедри суспільних наук того ж Житомирського обласного інституту удосконалення вчителів, а з січня 1999 р. — завідувачем кафедри природничо-математичних дисциплін тепер вже Житомирського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти [45, 55].

У дисертації та серії наукових публікацій М.Ю. Кострицею були поглиблені теоретичні засади промислового комплексоутворення на мезорайонному рівні [37; 38]. Зокрема, ним була обґрунтована необхідність виділення Західно-Поліського промислового комплексу (у складі Волинської та Рівненської областей), як виробничого ядра відповідного економічного мезорайону. В умовах насаджування з союзного центру штучної спеціалізації промисловості великих районів — це був крок до врахування регіональних відмін в господарському й промисловому розвитку України. Правильність такого підходу була підтверджена після здобуття Україною незалежності та з переходом до ринкової системи господарювання, яка «відсікла» усі заідеологізовані регіональні конструкції, зокрема великі економічні райони. Саме під впливом досліджень М.Ю. Кострицяі та інших авторів Ф.Д. Заставний (1990 р.) та М.Д. Пістун (1992 р.) виділили Волинський (Північно-Західний) мезорайон — як окремий економічний район України. В такому складі цей район вивчається й нині у навчальних курсах з соціально-економічної географії та розміщення продуктивних сил України.

Глибокий інтерес до географічної специфіки території проявився у М.Ю. Кострицяі при вивченні ним чинників промислового комплексоутворення. Особливу увагу він звертав на класичні чинники — сировинний, споживчий, транспортний, агломераційний та ін. Але ще більшим був його інтерес до соціальних та екологічного чинників [12, 50].

Серед соціальних чинників М.Ю. Кострицяя на перший план висував системи розселення, розглядаючи їх як каркас для промислового комплексоутворення [39]. У цьому питанні він у 1980-х роках ішов «у ногу» з часом, бо саме тоді з'явилася фундаментальна праця Ю.І. Пітюренка (1983 р.) про взаємозв'язки між системами розселення та територіальними системами (комплексами) промисловості [12, 50].

Душею боліючи за рідний край, М.Ю. Кострицяя навіть після страшної Чорнобильської катастрофи ніколи не висловився проти закриття українських АЕС, зокрема Рівненської. І не лише тому, що цього не дозволяла офіційна пропаганда. Він бачив причини Чорнобильської катастрофи, як і численних «шахтарських Чорнобилів», уже в незалежній Україні, не в «неслухняному атомі», чи «неслухняному метані», а в недосконалій системі управління (причому на всіх рівнях) складними людино-машинними комплексами, якими є АЕС та сучасні шахти.

Він вважав, що удосконалити цю систему перекиданням мізерних коштів з однієї статті державного бюджету на іншi, практично неможливо [12, 54].

Широкий науковий кругозір дозволив М.Ю. Костриці поєднати три ідеологічно найменш заангажовані концепції — енерговиробничих циклів, ресурсних циклів та природно-ресурсного потенціалу території. В результаті йому вдалося одержати цілий ряд оригінальних наукових результатів, зокрема створити картографічну модель природно-ресурсного потенціалу розвитку промислових вузлів Волинської та Рівненської областей.

М.Ю. Кострица провів глибоке дослідження льонопромислового циклу Волині [39]. Він, услід за Б.В. Дасюком, звернув увагу на необхідність його «добудови», зокрема створення спеціалізованих машинобудівних підприємств з випуску машин для виробництва льоноволокна й переробки насіння льону та відходів. Наведені пропозиції М.Ю. Костриці не втратили своєї актуальності й на початку XXI століття [12, 52].

Вагомий внесок М.Ю. Костриці у наукове вивчення промислових комплексів Волині дав йому можливість реалізувати себе на краєзнавчій та педагогічній ниві [14; 18; 22; 33;].

Микола Юхимович завжди поєднував педагогічну діяльність з науково-громадською. У колі наукових інтересів М.Ю. Костриці — історія, методологія та методика географічного краєзнавства, дослідження історії географічної науки і краєзнавства, дослідження історичного минулого Житомирщини, Великої Волині. Як член Національної спілки журналістів України М.Ю. Кострица багато зусиль докладав для популяризації географічної науки і краєзнавства в періодичній пресі [42].

Щоб збагнути науковий внесок М.Ю. Костриці в розвиток географічної освіти України та краєзнавства рідного краю за майже 50 років подвижницької діяльності, варто констатувати, що загальний обсяг його публікацій складає нині більше 1500 позицій, з них понад 80 книг (монографій — 26, брошур — 18, посібників — 10, методичних рекомендацій і розробок — 17, путівників — 6, географічних атласів — 3, а ще підручники, програми, буклети), більш як 600 наукових статей, 900 науково-популярних статей, нарисів, есе, повідомлень, інформацій, рецензії в наукових журналах та періодичній пресі з історії, географії, культури, освіти, економіки, краєзнавства Житомирщини. Упродовж 1967-2011 рр. М.Ю. Кострица друкував свої матеріали в 10-ти республіканських, 16-ти обласних, 14-ти районних газетах, у 12-ти всеукраїнських і місцевих волино-подільських журналах і альманахах, більш ніж в 60-ти збірниках наукових конференцій і симпозіумів. Зокрема, він є автором багатьох наукових публікацій в журналі «Географія та основи економіки в школі» та «Українському географічному журналі» [45, 55].

Проблеми розвитку географічного краєзнавства практично реалізуються М.Ю. Кострицею в його книгах та навчальних посібниках для вчителів та учнів: «Фізична географія Хмельницької області» [6], «Географія Житомирської області» [18], «Економічна і соціальна географія Хмельницької області» [5], «Рідний край» [23; 24], «Шкільна краєзнавчо-туристська робота» [32], «Еколого-географічний словник-довідник Житомирщини» [19], «Природа і матеріальна культура Житомирщини» [30], географічний атлас «Житомирщина: Моя мала Батьківщина» [10], «Малинський район: Географічний нарис для учнів» [31], «Лугинський район: Географічний нарис для учнів» [34], «Історико-географічний словник Житомирщини» [28] та інших [45, с. 55].

Необхідно відмітити, що М.Ю. Кострица першим в Україні розробив навчально-методичний комплекс (посібник, атлас, контурні карти) для вивчення пропедевтичного курсу в загальноосвітній школі «Географія рідного краю». Його посібники здобули схвальну оцінку педагогічної громадськості, методистів і науковців. А шкільний географічний атлас «Житомирська область. Моя мала Батьківщина» [10] вчені-географи, методисти та педагоги справедливо називали міні-підручником з географії рідного краю [15, 3; 41; 43, 63].

Не можна не згадати про великі організаційні здібності ювіляра. Це він виступив одним з ініціаторів відтворення у 1990 р. Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині, був обраний його віце-президентом, а з 1993 р. — президентом, є відповідальним редактором наукових праць «Велика Волинь», друкованому органі товариства. Він зумів об'єднати розрізнені краєзнавчі осередки

Житомирщини, Волині, Рівненщини, Поділля, скоординувати їх діяльність у єдиному руслі дослідження Волино-Подільського регіону. Микола Юхимович є співорганізатором біля чотирьох десятків волино-подільських науково-краєзнавчих конференцій, які відбулись в Бердичеві, Володарськ-Волинському, Житомирі, Ізяславі, Кам'янці-Подільському, Коростені, Любарі, Луцьку, Малині, Новограді-Волинському, Острозі, Рівному, Старокостянтинові, Тернополі, Хмельницькому та інших містах регіону. Більшість з них мають статус міжнародних та всеукраїнських. Микола Юхимович видав в 2001 р. фундаментальну працю «Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті», в якій вперше узагальнив шлях, пройдений волинським краєзнавством протягом XX століття [15, 3; 25; 45, 55].

У М.Ю. Костриці, як дослідника Великої Волині, досить широкий діапазон зацікавлень — географія й історія, економіка, політика й соціологія, культура і побут, освіта і наука, література і мистецтво. І не створюється враження, що Микола Юхимович хапається за будь-що, причетне до краєзнавства, а всебічно, у комплексі вивчає рідний край, вибудовуючи повну картину його матеріального та культурного життя. А з іншого боку, є в ньому позитивна «спрага» заповнювати прогалини, які з різних причин виникли у краєзнавчому спектрі, бо ж треба комусь це зробити, і не чекає вчений, поки той «хтось» нарешті візьметься за справу.

Мабуть, звідси витоки наукового ентузіазму і вражаюча працьовитість: десятки виданих книг, сотні статей, рукописи, які чекають на публікацію. На перший погляд може здатися, що він пише легко та багато, але за тією легкістю та продуктивністю — нелегка праця впродовж десятків років. Пише і видає багато, бо має багатий науковий досвід, добутий за літа невтомної праці. Він багато знає і поспішає поділитися цим зі своїми земляками, співвітчизниками, аби нічого не пропало, не розвіялося на немилосердних вітрах часу історії. Щоб писати легко та багато — треба багато працювати: це і характеризує творчу особистість М.Ю. Кострици [4, 71].

За заслуги у пропаганді географічних знань М.Ю. Кострица в свій час був обраний дійсним членом Географічного товариства СРСР, членом комітету по пропаганді знань Географічного товариства. Він учасник VII (1980 р., Фрунзе), VIII (1985 р., Київ) та IX (1990 р., Казань) з'їздів Географічного товариства СРСР та усіх з'їздів Українського географічного товариства. Микола Юхимович веде активну громадську діяльність. Єдиний вчений-географ на Житомирщині, як фундатор географічного краєзнавства з 1992 р. очолює як Житомирський обласний відділ Українського географічного товариства так і комісію з географічного краєзнавства в Українському географічному товаристві. Із сумлінням очолюючи Товариство дослідників Волині, він одночасно стояв біля витоків заснування у 1990 р. Всеукраїнської спілки краєзнавців і входить до складу її правління, є делегатом усіх її з'їздів та конференцій та її почесним членом (з 1993 р.). Вчений також є дійсним членом Українського історичного товариства ім. М. Грушевського (м. Кент, штат Огайо, США), входить до складу вченої ради Центру дослідження історії Поділля Інституту історії України НАН України при Кам'янець-Подільському державному педагогічному університеті та є його почесним членом (з 1 червня 1995 р.). Микола Юхимович є діяльним членом і багатьох інших громадських організацій і, як дуже обов'язкова людина, всюди встигає і працює, маючи воістину невгамовний характер. До нього, як до магніту, тягнуться однодумці, серед яких люди різного віку, особливо молодь. Адже він і вчений, і краєзнавець, і ентузіаст, і генератор ідей, і, взагалі, дуже цікава людина із якою всім приємно спілкуватись, хоча не всім подобається його прямота і відвертість [42; 45, 55].

20 листопада 1998 р. Миколі Юхимовичу було присуджено регіональну краєзнавчу премію «За відродження Волині». За значний особистий внесок у розвиток краєзнавчого руху та з нагоди 100-річчя від дня заснування Товариства дослідників Волині у вересні 2000 р. він був нагороджений Почесною грамотою Житомирської обласної державної адміністрації. В 2001 р. біографію М.Ю. Кострици було вміщено в довіднику «Who's Who in World» (США) про 2000 найвидатніших вчених XXI століття. За особистий внесок у розвиток краєзнавчого руху в Україні він був відзначений «Подякою Кабінету Міністрів України» (№ 0692 від 24.10.2001 р.). А в 2003 р. вчений був відзначений Міжнародним біографічним центром (Кембридж, Велика Британія) «За досягнення у XXI столітті» [44, с. 30].

Вінцем наукової та творчої діяльності

М.Ю. Кострищі став захист ним у 2007 р. дисертації «Географічне краєзнавство України: теоретико-методологічні засади, історія, практика» на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук за спеціальністю «Історія географії». Основні положення дисертаційної роботи доповідалися автором і обговорювалися в свій час на з'їздах Українського географічного товариства: Київ (1995 р.), Луцьк (2000 р.), Чернівці (2004 р.), міжнародних наукових конгресах українських істориків: Кам'янець-Подільський (2003 р.), Луцьк (2006 р.), міжнародних і Всеукраїнських конференціях, симпозіумах і семінарах: «Малинщина у просторі і часі» (Малин, 1996 р.), «Культура і екологія юнацтва» (Хмельницький, 1996 р.), «Українська національна ідея: історія і сучасність» (Житомир, 1997 р.), «Житомирщина крізь призму століть» (Житомир, 1997 р.), «Безперервна географічна освіта: інноваційні методи і технології» (Харків, 1998 р.), «Українська географія: історія і сучасність» (Київ, 1998 р.), «Роль краєзнавства в духовному збагаченні особи» (Житомир, 1998 р.), «Національні меншини Правобережної України: історія і сучасність» (Новоград-Волинський, 1998 р.), «Поляки на Хмельниччині: погляд крізь роки» (Хмельницький, 1999 р.), «Бердичівська земля в контексті історії України» (Бердичів, 1999 р.), «Історичне краєзнавство на зламі тисячоліть» (Дніпропетровськ, 1999 р.), «Україна та глобальні процеси: географічний вимір» (Луцьк, 2000 р.), «Житомирщина на зламі тисячоліть» (Житомир, 2000 р.), «Актуальні проблеми українознавства на зламі тисячоліть» (Львів, 2000 р.), «Бердичівщина і поступ у третє тисячоліття» (Бердичів, 2001 р.), «Проблеми європейської інтеграції і транскордонної співпраці» (Луцьк, 2001 р.), «Історія міст і сіл України в контексті регіональних досліджень» (Донецьк, 2001 р.), «Українське географічне краєзнавство: наукові засади, історія, постаті» (Тернопіль, 2001 р.), «Іван Огієнко і розвиток національної освіти, науки і культури» (Житомир, 2002 р.), «Історія міст і сіл Великої Волині» (Коростень, 2002 р.), «Проблеми етнології, фольклористики, мистецтвознавства Поділля та Південно-Східної Волині: історія і сучасність» (Кам'янець-Подільський, 2002 р.), «Навчально-методичне забезпечення безперервної географічної і картографічної освіти» (Харків, 2002 р.), «Історичне краєзнавство в системі освіти України: здобутки, проблеми, перспективи» (Кам'янець-Подільський, 2002 р.), «Географічна освіта і наука в Україні» (Київ, 2000, 2003 рр.), «Архіви та краєзнавство: шляхи інтеграції» (Дрогобич, 2003 р.), «Країни і регіони на шляху до збалансованого розвитку» (Київ, 2003 р.), «Духовні витоки Житомирщини» (Житомир, 2003 р.), «Поляки на Волині: історія і сучасність» (Житомир, 2003 р.), «Ландшафтознавство: традиції і тенденції» (Львів, 2004 р.), «Житомир в історії Волині і України» (Житомир, 2004 р.), «Збереження природної, історичної та культурної спадщини як фактор формування національної свідомості» (Черкаси, 2004 р.), «Проблеми історії міст і сіл Поділля й Південно-Східної Волині в контексті перевидання багатотомної «Історії міст і сіл України» в новій редакції» (Кам'янець-Подільський, 2004 р.), «Західне Полісся: історія і культура» (м. Сарни Рівненської області, 2005 р.), «Бердичів древній і вічно молодий» (Бердичів, 2005 р.), «Музейна справа на Житомирщині: історія, досвід, проблеми» (Житомир, 2005 р.), на шести міжнародних семінарах «Проблеми безперервної географічної освіти і картографії» (Харків, 2001–2006 рр.) [17].

Результати дисертаційного дослідження були опубліковані у двох монографіях [25; 27], 31-й одноосібній статті у фахових наукових виданнях та більш ніж у 30-ти статтях в матеріалах і тезах конференцій, симпозіумів, семінарів.

Міцним тилом М.Ю. Кострищі є його сім'я. Разом з дружиною, Наталією Степанівною, вони виховали доньку Ольгу та сина Миколу, які є надійними помічниками та однодумцями батька. Наталія Степанівна — досвідчений педагог, краєзнавець і туристка — добре розуміє свого чоловіка, звільняє його від окремих побутових обов'язків, підтримує його словом і ділом, сама має значний краєзнавчий доробок наукових і методичних публікацій. Вона є постійним літературним редактором багатьох його праць. Син Микола, — справжня гордість батька, — кандидат економічних наук, доцент Житомирського державного технологічного університету, голова Житомирської обласної молодіжної громадської організації «Центр організації розвитку туризму», дійсний член Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині, автор та співавтор декількох монографій та понад 100 науково-популярних і

методичних статей у періодичній пресі, теоретик і практик туристсько-рекреаційної діяльності на Житомирщині та в Україні, учасник багатьох міжнародних і всеукраїнських науково-практичних і науково-краєзнавчих конференцій. Дочка Ольга закінчила Житомирський державний університет ім. І. Франка і працює практичним психологом в НВК № 34 м. Житомира. Перші кроки у вивченні туристсько-краєзнавчих можливостей рідного краю робить й внук Дмитро.

На жаль, за станом здоров'я Микола Юхимович змушений був з 1 вересня 2011 р. залишити роботу в Житомирському обласному інституті післядипломної педагогічної освіти. Але громадську та організаційну роботу в реорганізованій обласній організації Національної спілки краєзнавців України продовжує виконувати в міру своїх сил та можливостей. Нещодавно він обраний Почесним головою Житомирської обласної організації Національної спілки краєзнавців України. Продовжують появлятися в наукових збірних його науково-краєзнавчі статті.

Указом Президента України від 01.12.2011 р. № 1094/2011 «Про відзначення державними нагородами України з нагоди 20-ї річниці підтвердження всеукраїнським референдумом Акта проголошення незалежності України 1 грудня 1991 року» за значний особистий внесок у соціально-економічний, науково-технічний, культурно-освітній розвиток незалежної Української держави, вагомі трудові досягнення, багаторічну сумлінну працю президента Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині Кострицю Миколу Юхимовича відзначено державною нагородою — орденом «За заслуги» III ступеня [11].

24 листопада 2012 р. в приміщенні Гуманітарного корпусу Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова відбулося урочисте нагородження лауреатів Премії імені Дмитра Яворницького Національної спілки краєзнавців України 2012 року. Найвідомішу і найпрестижнішу краєзнавчу нагороду отримав і Микола Юхимович Кострица. Власне премія була вручена сину Миколи Костриці — Миколі Миколайовичу Кострици (кандидату економічних наук, доценту Житомирського державного технологічного університету), адже сам лауреат не зміг бути присутнім на нагородженні у зв'язку з хворобою [46].

Про Миколу Юхимовича написано багато. Він помітна фігура в суспільстві, не завжди зручний, бо каже всім те, що думає, не дивлячись на ранги та посади. Каже у вічі, не за спиною. Це, зрозуміло, не всім подобається. Та таким він вже є [13, 76-77].

1. Баженов Л.В. Життя, віддане науці і духовному розвою України // М.Ю. Кострица: вчений, краєзнавець, педагог, громадський діяч: Біобібліографічний покажчик / Уклад. О.М. Половцева. — Житомир: Косенко, 2006. — С. 13-27.

2. Баженов Л.В. Микола Кострица — дослідник історії та культури Поділля // Актуальні проблеми географії, екології, історії Великої Волині: Academia на пошану доцента М.Ю. Кострици. Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Т. 27 / Гол. ред. М.І. Лавринович. — Житомир: М. Косенко, 2004. — С. 55-60.

3. Баженов Л.В. Справа його життя: М.Ю. Кострица. — Житомир: М. Косенко, 2002. — 40 с.

4. Білоус П.В. Сподвижник Волинського краєзнавства // Актуальні проблеми географії, екології, історії Великої Волині: Academia на пошану доцента М.Ю. Кострици. Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Т. 27 / Гол. ред. М.І. Лавринович. — Житомир: М. Косенко, 2004. — С. 70-72.

5. Галус О.М., Кострица М.Ю. Економічна і соціальна географія Хмельницької області. — Хмельницький, 1994. — 68 с.

6.Гаманюк Т.І., Кострица М.Ю. Фізична географія Хмельницької області. — Хмельницький, 1992. — 149 с.

7. Грицаєнко В.О., Коновал А.О., Кострица М.Ю. Щоб в серці жила Вітчизна. — Київ: Радянська школа, 1987. — 96 с.

8. Дорошев Д., Кострица М. Оживають легенди // Комсомольська зірка. — 1974. — 15 серпня.

Дубовис М.С., Кострица М.Ю. Туристський похід вихідного дня. — Київ: Здоров'я, 1989. — 120 с.

9. Житомирська область. Географічний атлас: Моя мала Батьківщина / Відп. ред. М.Ю. Кострица. — Київ: ТОВ «Видавництво «Мапа», 1999. — 20 с.

10. За внесок у розвиток Української держави // Житомирщина. — 2011. — № 133-134. — 6 грудня.

11. Захарченко В.І. Внесок М.Ю. Кострици у вивчення промислових комплексів Волині // Актуальні проблеми географії, екології, історії Великої Волині: Academia на пошану доцента М.Ю. Кострици. Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Т. 27 / Гол. ред.

М.І. Лавринович. — Житомир: М. Косенко, 2004. — С. 49-55.

12. Киричанський В.С. Голова комісії з духовного відродження // Актуальні проблеми географії, екології, історії Великої Волині: Academia на пошану доцента М.Ю. Кострици. Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Т. 27 / Гол. ред. М.І. Лавринович. — Житомир: М. Косенко, 2004. — С. 74-78.

13. Ковтун В.В., Кострица Н.Е. Изучение промышленных узлов в вузовском курсе «Экономическая география СССР». — Киев: КГПИ им. Горького, 1982. — 43 с.

14. Кондратюк Р.Ю. Вшанування 60-річчя доцента М.Ю. Кострици // Актуальні проблеми географії, екології, історії Великої Волині: Academia на пошану доцента М.Ю. Кострици. Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Т. 27 / Гол. ред. М.І. Лавринович. — Житомир: М. Косенко, 2004. — С. 3-7.

15. Кострица М.Ю. Вчитель, вихователь, наставник. — Київ: Радянська школа, 1980. — 68 с.

16. Кострица М.Ю. Географічне краєзнавство України: теоретико-методологічні засади, історія, практика. Автореферат на здобуття наукового ступеня доктора географічних наук. — Київ, 2007. — 32 с.

17. Кострица М.Ю. Географія Житомирської області. Посібник для вчителів і учнів. — Житомир: ВКО Газета Житомирський вісник, 1993. — 200 с.

18. Кострица М.Ю. Еколого-географічний словник-довідник Житомирщини. — Житомир: М.А.К. ЛТД., 1996. — 200 с.

19. Кострица М.Ю. З досвіду вивчення теми «Своя область» // Вивчення географії за новими програмами і посібниками. — Київ: Радянська школа, 1973. — С. 96-104.

20. Кострица М.Ю. Зірки його долі // Світло Жовтня. — 1971. — 27 березня.

21. Кострица М.Ю. Практикум з географічного краєзнавства. Посібник для вчителя. — Київ: Радянська школа, 1979. — 160 с.

22. Кострица М.Ю. Рідний край — Житомирщина. Навчальний посібник для учнів 5 класу. — Київ: «Видавництво «МАПА», 2005. — 160 с.

23. Кострица М.Ю. Рідний край. Посібник для вчителів та учнів Житомирщини. — Житомир: СМП Житомир-РІКО-ПРЕС-РЕКЛАМА, 1994. — 192 с., іл.

24. Кострица М.Ю. Товариство дослідників Волині: історія, діяльність, постаті. — Житомир: М.А.К., 2001. — 360 с.

25. Кострица М.Ю. Туристсько-краєзнавча робота в школі. Посібник для вчителя географії. — Київ: Радянська школа, 1985. — 128 с.

26. Кострица М.Ю. Українське географічне краєзнавство: теорія, історія, постаті, практика. Монографія. - Житомир: Косенко, 2006. - 444 с.

27. Кострица М.Ю., Кондратюк Р.Ю. Історико-географічний словник Житомирщини. У 3-х т. Том І: Абрамок-Йосипівка. — Житомир: ПП М.Г. Косенко, 2002. — 128 с.

28. Кострица М.Ю., Коновал А.О., Грицаєнко В.О. Щоб в серці жила Вітчизна. — Київ: Радянська школа, 1987. — 96 с.

29. Кострица М.Ю., Кострица Н.С. Природа і матеріальна культура Житомирщини. — Житомир: М.А.К., 1999. — 240 с.

30. Кострица М.Ю., Музика Н.О., Опалинська М.В. Малинський район. Географічний нарис для учнів. — Житомир, 2000. — 92 с.

31. Кострица М.Ю., Обозний В.В. Шкільна краєзнавчо-туристична робота. — Київ: Вища школа, 1995. — 224 с.

32. Кострица М.Ю., Обозний В.В.,Чирка В.Г. Природні і виробничі комплекси. — Київ: Радянська школа, 1988. — 120 с.

33. Кострица М.Ю., Таргонський П.Н., Янович В.М. Лугинський район. Географічний нарис для учнів. — Житомир: М.А.К., 2001. — 84 с.

34. Кострица М. Гори зовуть // Комсомольська зірка. — 1975. — 30 вересня.

35. Кострица М. Туристськими маршрутами // Радянська Житомирщина. — 1974. — 8 вересня.

36. Кострица Н.Е. Западно-Полесский промышленный комплекс УССР (Экономико-географическое исследование формирования структуры и проблемы развития): Автореф. дис. ... канд. географ. наук. — Ленинград, 1989. — 16 с.

37. Кострица Н.Е. Основные тенденции развития отраслевой и территориальной структуры Западно-Полесского промышленного комплекса УССР // Территориальная организация производства и расселения: Сб. науч. тр. — Киев: КГПИ, 1982. — С. 35-46.

38. Кострица Н.Е. Особенности функциональной структуры льонопромышленного цикла региона и пути его совершенствования // Экономико-географические аспекты производства и расселения в Киевском Приднепровье: Сб. науч. тр. — Киев: КГПИ, 1985. — С. 93-99.

39. Кострица Н.Е. Совершенствование системы расселения как фактор повышения эффективности использования трудовых ресурсов (на примере Волынской области) // Региональные аспекты перспективных комплексно-целевых программ эффективного использования трудовых ресурсов: Тез. докл. респ. науч. конф. — Киев: СОПС УССР АН УССР, 1980. — Вып. 2. — С. 234-236.

40. Левицький І.Ю., Руденко Л.Г., Сиротенко А.Й., Шиманський М.І. Мала Батьківщина в кожній оселі Житомирщини // Український географічний журнал. — 2002. — № 1. — С. 68.

41. М.Ю. Кострицi — 60! // Актуальні проблеми географії, екології, історії Великої Волині: Academia на пошану доцента М.Ю. Кострицi. Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Т. 27 / Гол. ред. М.І. Лавринович. — Житомир: М. Косенко, 2004. — С. 8-9.

42. Обозний В.В. Внесок М.Ю. Кострицi в становлення і розвиток географічного краєзнавства в Україні // Актуальні проблеми географії, екології, історії Великої Волині: Academia на пошану доцента М.Ю. Кострицi. Науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. — Т. 27 / Гол. ред. М.І. Лавринович. — Житомир: М. Косенко, 2004. — С. 60-66.

43. Основні дати життя та науково-педагогічної діяльності Миколи Юхимовича Кострицi // М.Ю. Кострицяя: вчений, краєзнавець, педагог, громадський діяч: Біобібліографічний покажчик / Уклад. О.М. Половцева. — Житомир: Косенко, 2006. — С. 28-30.

44. Скавронський П.С. Ентузіаст-географ з провінційного Житомира // Географія та основи економіки в школі. — 2002. — № 5. — С. 54-55.

45. http://www.histans.com/JournALL/kraj/kraj_2012_4/29.pdf

Надія СТОКОЛОС

НИЩЕННЯ КУЛЬТУ СВЯТОГО ЙОСАФАТА НА ТЕРЕНАХ ХОЛМЩИНИ І ПІВДЕННОГО ПІДЛЯШШЯ НАПЕРЕДОДНІ ЗАВЕРШЕННЯ ПРОЦЕСУ ІНКОРПОРАЦІЇ УНІАТСЬКОЇ ХОЛМСЬКОЇ ЄПАРХІЇ ДО СКЛАДУ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ 1875 Р.

1839 р. відбулося офіційне возз'єднання уніатів Правобережної України з Російською Православною Церквою. Воно не торкнулося Холмщини і Південного Підляшшя, уніатське населення яких належало до Холмської єпархії, що на той час залишалась єдиною уніатською в межах Російської імперії. Згідно з церковною статистикою, в ній було 250 тис. віруючих-русинів, тобто українців [5, с. 85].

Упродовж кількох десятиліть російська адміністрація не дуже багато уваги приділяла релігійно-церковній царині буття автохтонного населення цих теренів. Радикальним чином ставлення до неї змінилося після польського повстання 1863 р., яке підтримало не тільки римо-католицьке духовенство, а й частина уніатського та мирян. Російське самодержавство, яке жорстоко придушило це повстання, не тільки посилило утиски проти польського населення та Римо-Католицької Церкви, а й активізувало русифікацію цього регіону. Все це мало за мету радикально «відпольщити» його, а також підготувати уніатське населення до переходу у православ'я. Задля цього впродовж 1860-х – першої половини 1870-х рр. реалізовувався комплекс узгоджених дій, до якого залучалися урядовці та православне духовенство, а також військові підрозділи. Він включав у себе поступову перебудову не тільки системи підготовки кадрів уніатського духовенства, а й усієї системи освіти молоді, суттєві зміни кадрового складу кліру за рахунок запрошень москвофільськи налаштованих ієреїв-уніатів із Галичини, витіснення за межі єпархії тих архіпастирів, котрі не сприяли дрейфу уніатства в бік російського православ'я, а також, на що особливо слід звернути увагу, - застосування таких силових засобів, як обтяжливі для населення постої військових частин, зокрема козачих, використання нагайок та зброї проти тих мирян-уніатів, котрі активно протидіяли так званому «очищенню обрядів», тобто примусовим змінам культово-обрядової практики уніатських парафій Холмщини і Південного Підляшшя, депортації кліриків і пересічних мирян за межі єпархії як покарання за супротив владі [9, с. 121-143]. Формально цей процес завершився навесні 1875 р., коли після ухвалення «Акту про возз'єднання Холмської греко-уніатської Церкви з Православною Російською Церквою» групою її духовенства на чолі з адміністратором єпархії Маркелом Попелем 18 лютого Синод уже 28 березня ухвалив постанову приєднати Холмську уніатську єпархію до православної Варшавської, назвавши це новоутворення Холмсько-Варшавською єпархією Російської Православної Церкви. Очолити її Синод доручив М. Попелю, надавши йому сан єпископа Люблінського, вікарія православної Холмсько-Варшавської єпархії [4, с. 544]. Так, за висловом єпископа Е. Ліховського, відбувся «урядовий похорон унії» [1, с. 215].

Це дуже влучна оцінка цієї, по-суті, урядової акції, оскільки таке «возз'єднання» не відповідало ні духовним потребам, ні прагненням маси уніатського населення регіону. Зрештою, свідченням цього стало те, що тисячі місцевих жителів відразу після «возз'єднання» стали так званими «упорствующими», тобто такими, що не визнали його, і, відтак, дотримувалися колишніх культово-обрядових традицій. Після указу імператора Миколи II «Про зміцнення засад віротерпимості» від 17 квітня 1905 р. приблизно 200 тис. колишніх уніатів Холмщини і Південного Підляшшя перейшло до Римо-Католицької Церкви [6, с. 62-65].

Однією з ланок усієї програми русифікації населення регіону, реалізації на його теренах

формули благоденства Російської імперії, сформульованої графом С.Уваровим: «Православ'я, Самодержавство, Народність», стало цілеспрямоване нищення культу святого Йосафата (Кунцевича), котрий у той час був єдиним святим Уніатської Церкви.

Йосафат Кунцевич (1580 – 1623 рр.) - реформатор як самої Уніатської Церкви, так і її чернецтва, аскет, полеміст та ревний проповідник, з 1609 р. був священиком, а з 1618 р. – архієпископом Полоцьким. 1623 р. він був убитий православними у Вітебську. 1624 р., тобто через рік після його трагічної загибелі, почався процес беатифікації - приєднання до лику блаженних. Вона являє собою перший етап процесу канонізації особи, тобто проголошення її святою. Вже 1643 р. Йосафат був проголошений Папою Римським Урбаном VIII блаженним. 1867 р., у розпалі так званої «обрядової війни», що розгорнулася між російськими урядовцями, керівництвом уніатської Холмської єпархії з одного боку та переважною частиною уніатського кліру і мирянами низки парафій регіону з другого, Папа Римський Пій IX довершив процес його канонізації [2].

Спочатку тіло Йосафата знаходилося в соборі святої Софії в Полоцьку (до 1653 р.), а потім, переважно через обставини військово-політичного характеру, саркофаг з його мощами упродовж багатьох років перевозили в різні місця Білорусі, Литви та Польщі. Зрештою 1765 р. вони були перевезені до монастиря Чину святого Василія Великого в Білій Підляській, де були розміщені в церковній ризниці. Відтак це невелике місто стало значним центром відпустових акцій, пристанищем для уніатів Холмщини і Південного Підляшшя, котрі міцно дотримувалися всіх традицій своєї Церкви [2].

Відправною точкою активної протидії російських урядовців вшануванню святого Йосафата став 1863 р., коли повстанці влаштували багатолюдні прощі до його мощей у Білій Підляській. Високопосадовців Царства Польського не могло не дратувати те, що ревні прихильники культу святого Йосафата із середовища тих, хто чинив супротив російській владі в цьому регіоні імперії, придбали для церкви велику ікону із зображенням мученика і навіть проголосили його своїм патроном. Ця ікона була привезена з Варшави в супроводі хресного ходу, в якому взяла участь значна кількість духовенства та близько 2-х тисяч повстанців. Вона була розміщена на стіні над головним престолом соборного храму м. Біла Підляська на місці, де раніше знаходився образ Преображення Господнього [7;8].

Відповіддю на польське повстання та участь у ньому уніатів став указ імператора 1864 р., яким скасовувалися всі василіанські монастирі в Царстві Польському, зокрема й у Холмі, Замості, Любліні та Білій Підляській. Це стало першим кроком російських урядовців, спрямованим на усунення мощей святого Йосафата, а, відтак, нищення його культу на теренах Холмщини і Південного Підляшшя. Того ж року василіани вимушені були передати опіку над мощами єпархіальним (білим) священикам. Зазначимо, що вже 1865 р. ікона святого Йосафата була демонтована та відправлена в Москву в Рум'янцевський музей, а її місце зайняла колишня.

Щоб підтримати уніатське населення регіону, як уже зазначалося, 1867 р. Папа Римський канонізував Йосафата, тобто проголосив його святим. Це викликало нову хвилю релігійного піднесення в регіоні, зокрема значне збільшення прочан, котрі поклонялися його мощам. Вони знаходилися в середній частині соборного храму на особливому бічному престолі в труні з віконцями, що розміщувалися біля голови, ніг та з однієї з бічних сторін. Отже, сталося так, що цей етап своєрідного протиборства між російськими урядовцями та уніатським населенням Холмщини і Південного Підляшшя навколо вшанування святого Йосафата завершився загалом не на користь російських урядовців.

Наступною своєрідною віхою на шляху спроб російських урядовців радикально зменшити вплив на місцеве уніатське населення культу святого Йосафата стала вимога, що надійшла у травні 1867 р. від губернатора Громеки новопризначеному настоятелеві собору Білої Підляської М. Ливчаку. У ній він розпорядився, щоб не тільки в будні дні та на свята, але навіть під час храмових свят на честь святого Йосафата (16 вересня та 2 листопада) не здійснювалися богослужіння над його мощами. Реакцією місцевого населення на цю вимогу російського високопосадовця стало те, що переважна більшість з них перестала відвідувати соборний храм. Його настоятель так пізніше охарактеризував реакцію парафіян на це:»Не було, зрозуміло, нічого дивного в тому, що

народ, помітивши це, перестав ходити до церкви, і священик говорив свої проповіді якомусь десятку осіб із парафіян, а також чиновникам та жандармам зі стражниками, котрі наглядали, що та як робиться: чи виконується точно воля начальства» [3 , с. 35].

Мощі святого Йосафата, що знаходилися в соборному храмі м. Біла Підляська, продовжували дратувати російських урядовців, оскільки були особливо шанованими уніатським населення регіону. Щоб нівелювати особливості культово-обрядової практики Уніатської та Православної Церков, максимально наблизити її до того взірця, який культивувався саме російським православ'ям, а, отже, максимально пришвидшити включення уніатської Холмської єпархії до складу Російської Православної Церкви, місцевими світськими урядовцями було вирішено усунути мощі святого Йосафата з центральної частини соборного храму Білої Підляської. Для цього як зручний привід були використані ремонтні роботи, які проводилися в ньому впродовж 1872 - весни 1873 рр.

Досить докладну, хоча й не у всьому достовірну, розповідь проте, як реалізовувався цей задум, знаходимо в мемуарах тогочасного настоятеля храму М. Ливчака, опублікованих 1910 р. його сином. У них стверджується, що генерал-губернатор Громека вирішив скористатися ремонтними роботами, щоб вилучити з храму мощі святого Йосафата. Заслуговує на увагу наступна деталь, яку зберегла його пам'ять: парафіяни перед початком внутрішніх опоряджувальних робіт усю конструкцію бічного престолу разом із мощами святого Йосафата з верхньої частини до самого низу щільно забили дошками. Це вони зробили, по-перше, щоб «захистити мощі від профанації», оскільки ремонтні роботи здійснювали підрядчики-євреї, а, по-друге, щоб позбавити «будівельне начальство приводу для їхнього вилучення» [3, с. 75]. Слід зазначити, що як свідок і безпосередній учасник описуваних подій, М. Ливчак особливо підкреслив, що оголосити парафіянам відкрито, що ці мощі назавжди будуть усунені з храму, ніхто з керівників акції не зважувався через побоювання щодо можливості виникнення народного бунту» [3, с. 75]. Водночас у своїх мемуарах він уникнув розповіді про окремі її моменти, які дають підстави для твердження, що саме він виступив одним із її організаторів та виконавців. Так, щоб ввести в оману парафіян і хоч якось відволікти їхню увагу від справжніх намірів світської адміністрації регіону щодо мощей святого Йосафата, саме він вдався до наступного: скликав членів церковного братства і переконав їх, що на час ремонтних робіт у соборі вкрай необхідно перенести домовину з мощами святого Йосафата до підвалу. Зрештою, він запевнив їх, що тільки за таких умов можна розраховувати на те, що вони не зазнають будь-яких ушкоджень. Водночас він переконував братчиків, що на переміщення мощей слід обов'язково отримати дозвіл губернатора. Більше того, М. Ливчак запропонував членам братства, допомогти скласти текст відповідної петиції. Зрештою вони, нічого поганого не запідозривши, довірилися настоятелеві собору й доручили йому написати прохання до губернатора Громеки в Сідлець. М. Ливчак, порушивши домовленість із братчикам, повідомив губернатора, що парафіяни м. Біла Підляська погодилися на усунення з храму мощей і розташування їх у підвальній його частині. Останній, у свою чергу, дав відповідні розпорядження адміністраторові Холмської уніатської єпархії М. Попелю [2].

Для того, щоб забрати мощі святого Йосафата із собору, організаторами цієї акції було вирішено замінити дерев'яну підлогу новою, хоча вона насправді була ще в хорошому стані, а, відтак, не потребувала ремонту. Щоб убезпечитись від народного гніву, чиновниками перед початком демонтажу підлоги «про всякий випадок» у Білу Підляську був відряджений військовий підрозділ, котрий упродовж кількох днів проводив навчання на вулиці, що вела до храму. Настоятелеві церкви М. Ливчаку полковником Генерального штабу Москвіним, котрий безпосередньо керував усією цією акцією, було наказано привезти з єпархіального управління ключі від гробниці святого Йосафата. Зрештою, неочікуваним і небажаним для всіх, кому було доручено вилучити мощі цього святого з доступного всім місця у храмі, стало те, що до одинадцятої години ранку, тобто ще до того, як у нього прийшло завчасно запрошене М. Попелем уніатське духовенство та представники влади, храм, попри всі перепони, ущент наповнився мирянами, серед яких переважали жінки. Незважаючи ні на що, керуючий ремонтними роботами оголосив присутнім, що гробниця з престолу обов'язково має бути

знята та перенесена до підвалу. Водночас нікому з присутніх не пояснили чому і на який час вона має бути туди переміщена. Наказ перенести мощі святого Йосафата з престолу до підвалу був даний братчикам, але вони на це відповіли, що є людьми «світськими і грішними», і, оскільки ніхто з них «не має право брати в руки навіть священні посудини, то не може бути мови про те, щоб вони «насмілитися брати в руки святе тіло». В один голос братчики твердили: «Що завгодно з нами робіть, але цього ми не зробимо» [3, с. 76]. Ще більш непередбачуваною для чиновників виявилася реакція кількох осіб із числа парафіяльного духовенства на вимогу полковника Москвіна взятися за перенесення гробниці до підвального приміщення. У відповідь на неї в храмі враз зчинився гучний лемент присутніх, жінки зі сльозами впали на коліна, а розгублені священики почали молебень. На другу та третю вимоги розпорядника почати переносити гробницю ніхто з ієреїв не відреагував, оскільки всі вони «стояли у страху з побілілими обличчями» [3, с. 77]. Зрештою керівники всієї цієї акції, зрозумівши, що вони явно не справляються із завданням, вдалися до хитрощів. Вони, по-перше, заявили, що «перенесення це здійснюється тільки тимчасово, тобто до завершення ремонту храму», а, по-друге, почали переконувати всіх присутніх розійтися, оскільки перенесення мощей нібито вже не буде. Зрештою присутні в цей час у храмі миряни поволі, хоча й неохоче, почали розходитися, а майже всі клірики, котрих завчасно попередили, що вони мають залишитися, покинули храм. Окремі з них відразу виїхали з міста у свої парафії, щоб бути якнайдалі від того, що коїлося в соборному храмі Білої Підляської. Ті ж, котрі залишилися, пояснювали присутнім чиновникам, що «оскільки вони не мають відповідних розпоряджень з боку духовного начальства», а також бояться «народної помсти», то саме тому «не можуть зважитися виконати вимогу світської влади, бо, живучи серед народу, відчувають себе беззахисними і можуть, дуже вірогідно, поплатитися за це життям» [3, с. 77]. Зрештою, після настійливих вимог до тих ієреїв, що ще були у храмі, перенести гробницю в підвал, один із них все ж зважився це зробити. Коли ж разом із кількома стражниками він тільки взявся за неї, то з церковних хорів, де раніше розташовувався орган, почули пронизливі крики та ридання. З'ясувалося, що це були жінки, котрі заховалися в соборі ще вранці і пробули у своїй схованці весь день. Їхній лемент підхопили ті, хто знаходився поза храмом, і не були до нього допущені. Хоча вся атмосфера навколо перенесення мощей святого Йосафата стала буквально наелектризованою людським стражданням та болем, але воно все ж було завершене: гробницю перенесли і розташували в підвалі. До ніші у фундаменті споруди собору, де її помістили, були прилаштовані дерев'яні двері, які закрили на замок та опечатали. Підхід до них був засипаний піском, а підлогу зверху, у середній частині храму, зрівняли з колишньою. Лише після цього всі учасники цієї акції покинули храм [3, с. 77-78].

Уніатське населення регіону дуже болісно відреагувало на те, що від нього заховали мощі святого Йосафата. Настоятель соборного храму Білої Підляської писав пізніше, що інформація про події, пов'язані з примусовим перенесенням мощей та їх приховуванням від уніатської спільноти регіону цього святого, пошилася «швидше блискавки не тільки в Сідлецькій губернії, а й по всій єпархії» [3 , с. 78]. Він занотував, що ще довгий час до Білої Підляської приїздили з інших місцевостей делегації уніатів-мирян, а також окремі особи як «розвідники». Переконавшись, що мощей святого Йосафата у храмі на звичному місці немає, вони «розпалювали пристрасті місцевих парафіян», поверталися назад «із прокляттями, розносячи їх по всьому шляху». Залишилося в його пам'яті й те, що члени церковного братства «кинули до ніг свого священика (тобто його. – Авт.) ключі від братських свічок та майна, залишили разом із тим і церкву та кинулися в обійми польських костьолів і ксьондзів» [3, с. 78]. Тут йшлося про те, що вони почали відвідувати католицькі костели, а з часом чимало з них перейшло до Римо-Католицької Церкви й остаточно полонізувалося. Відзначаючи, як брутально поставилися чиновники до духовних святинь місцевого населення, й, вірогідно, водночас і задля того, щоб зняти з себе частину провини за те, що сталося в соборному храмі Білої Підляської із мощами святого Йосафата, М. Ливчак пізніше писав: «Уся місіонерська діяльність духовенства разом рухнула і повинна була розпочинатися заново, але вже за обставин украй неблагоприємних, за крайньої ворожнечі та збудження» [3, с. 78-79].

Отже, викорінення культу святого Йосафата, котрий був невід'ємним елементом

духовно-релігійної традиції уніатів Холмщини і Південного Підляшшя, є одним із яскравих свідчень того, якими засобами російські урядовці пришвидшували інкорпорацію уніатської Холмської єпархії до складу Російської Православної Церкви. Це були насилля, обман, хитрощі та абсолютне нехтування духовними святинями автохтонного населення регіону. За своєю суттю воно являло собою невід'ємну складову широкомасштабної програми «очищення обрядів», тобто силового наближення культової практики Уніатської Церкви до тієї, яка практикувалася російським православ'ям. Тут, зрештою, вкотре в історії нашого народу релігія стала заручницею політики. Розрахунки тих, хто ідеологічно обґрунтовував та реалізував форсоване прилучення останньої в межах Російської імперії уніатської Холмської єпархії до складу Російської Православної Церкви, виявилися помилковими, оскільки унія тут мала дуже глибоке коріння. Російським чиновникам вдалося прибрати з очей уніатів мощі святого Йосафата, але таким засобом не можна було винищити їхню віру в його заступництво. Упродовж десятиліть вони перебуватимуть майже в забутті, але потім, під час Першої світової війни, будуть перевезені до Відня, а вже після Другої світової війни опиняться в Римі. 1963 р. за ініціативою Йосифа Сліпого мощі святого Йосафата були поміщені в базиліці святого Петра в Римі. Там вони знаходяться й нині, являючи собою одну із найзначніших святинь Української Греко-Католицької Церкви [2].

1. *Біднов В. Українська церква // Українська культура: Лекції за ред. Д. Антоновича / Упор. С.В. Ульяновська. – К:Либідь, 1993. – С. 197-216.*
2. *Доля мощів св. Йосафата Кунцевича [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ruh.znaimo.com.ua/index-2104.html?page=20*
3. *К истории возсоединения униатов Холмской епархии. Записки и воспоминания Протоиерея Николая Николаевича Ливчака. С портретом и биографией автора. Издание И.Н. Ливчака. – Вильна: Типография «Русский Почин», 1910. – 162 с.*
4. *Наречение Протоиерея М. Попеля во Епископа // Волынские Епархиальные Ведомости. – 1882. - №13. – Ч. неоф. – С. 544.*
5. *Начерк истории унии Русской Церкви с Римом. - Львов: Накладом Комитета ювилейного, 1896. – 156 с.*
6. *Пастернак Є. Нарис історії Холмщини і Підляшшя: (Новіші часи). – Вінніпег – Торонто: Інститут дослідів Волині, 1968. – 466 с.*
7. *Святий Йосафат (Кунцевич) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.soborcerkiew.net/aktualnosci,410/swjato-swjaszczennomuczenyka-josafata.html*
8. *Святий Йосафат Кунцевич [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dyhdzvin.org/index.php/dukhovni-nauky/37-rozdumy-na-kanvi-sviat/224-sviashchennomuchenyk-yosafat*
9. *Стоколос Н.Г., Шеретюк Р.М. Драма Церкви (До історії скасування Греко-Уніатської Церкви в Російській імперії та викорінення її духовно-культурних надбань): Монографія / Передмова П.Л. Яроцького. 2-ге видання. – Рівне: ПП ДМ, 2012. – 348 с.*

Неля ТРУСІК,
Олександр КОНОНЧУК

РОЛЬ УКРАЇНСЬКОЇ-СОЦІАЛІСТИЧНО РАДИКАЛЬНОЇ ПАРТІЇ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ВОЛИНІ У 1926 – 1928 РР.

У середині 1920-х рр. об'єднавчо-консолідаційні процеси проходили в середовищі українських соціалістичних партій, що стояли на платформі відродження української державності.

У політиці Української радикальної партії (УРП), зокрема, в її боротьбі з марксистською концепцією диктатури пролетаріату та радянської системи, важливу роль відіграло проведення крайового конгресу в лютому 1925 р., де було прийнято рішення, яким заперечувалася можливість політичної співпраці з "буржуазними партіями" і визнавалася необхідність організаційного об'єднання всіх соціалістичних партій, що мали подібні програми і тактику, в єдиній українській партії соціалістів-неонародників. Виконуючи рішення партійного з'їзду, Головна Управа УРП розпочала переговори з керівництвом УПСР та Українського соціалістичного об'єднання "Селянський Союз", але змогла досягти порозуміння лише з УПСР [1, с. 345].

У середині 1920-х рр. УПСР не проводила активної діяльності на Волині, спостерігалися лише окремі її прояви зумовлені особистою ініціативністю деяких членів партії. Наприклад, С. Жук, за даними команди державної поліції, впродовж 1924 р. неодноразово виїжджав у справах у Рівненський, Здолбунівський та Дубенський повіти, а в 1926 р. брав участь у організації осередків "Пласту" в Здолбунівському повіті. Щодо діяльності інших у недалекому майбутньому відомих діячів партії, то вони активної політичної роботи майже не проводили. Наприклад, стосовно А. Нивинського, у документах Здолбунівської повітової команди державної поліції значилося, що він упродовж у 1925 р. брав участь лише в організації аматорських театральних гуртків [2, с. 80].

Наприкінці 1925 – на початку 1926 рр. між керівництвом УРП та УПСР було досягнуто згоди про об'єднання. Цьому передувало проведення ряду партійних з'їздів соціалістів-революціонерів Волині, зокрема, 24 січня 1926 р. у Кременці та Здолбунові, 26 січня того ж року у Рівному, на яких було прийнято рішення про об'єднання з УРП. Така позиція з боку волинських партійних структур пояснюється тим, що обидві партії мали подібну ідеологію, сповідували споріднені цінності й не заперечували можливості об'єднання в одну структуру [3, арк. 16-20].

14 лютого 1926 р. у результаті об'єднання УРП з Крайовим комітетом УПСР Волині було утворено Українську соціалістично-радикальну партію (УСРП). На об'єднавчому з'їзді партії С. Жук від імені волинських організацій УПСР виголосив промову про згоду на об'єднання обох партій в одну. Новоутворену партію очолив Л. Бачинський, його заступниками стали С. Жук та І. Макух. До керівного складу партії ввійшов й А. Нивинський із Здолбунова.

Таким чином, у лютому 1926 р. було утворено нову політичну партію основою якої стали галицькі й волинські організації соціалістів-неонародників. Утворення УСРП сприяло зміцненню українського соціалістичного політичного табору який перебував на платформі відродження української державності. Це позитивно вплинуло на діяльність осередків партії на Рівненщині, які з цього часу діяли не автономно, а як складова частина однієї з найвпливовіших політичних партій Західної України.

Об'єднавчий з'їзд прийняв програму партії. На форумі було також визначено позицію партії до тогочасних українських політичних сил та можливості щодо співпраці з ними, та було підтверджено резолюцію попереднього з'їзду УРП про неможливість співпраці з тими українськими політичними партіями, що "стоять за капіталізм" [2, с. 82].

Програма партії складалася з 4-х частин. Основною політичною метою, запрограмованою УСРП, було "Утворення Самостійної Української Трудової Республіки і перехід всієї повноти влади в ній до рук працюючого народу". УСРП обстоювала ідею формування органів влади у державі таким

чином, щоб "верховна влада" належала народу, який її мав формувати шляхом "загального, рівного, таємного, пропорційного голосування", а виконавча влада в свою чергу за свою діяльність повинна була нести відповідальність "перед радами працюючого народу" [4, с. 8-9; 5, с. 128].

Відкидаючи можливість перебування в партійних лавах не українців, соціалісти-радикали у своїх програмних документах звертали увагу на те, що в майбутньому національні меншини будуть мати "заступництво у владі". Загалом політичні ідеї УСРП, відображені в її партійних документах, базувалися на класичних демократичних правах і свободах: свобода слова, зборів, страйків, недоторканість особи та житла, таємниця листування, рівність усіх громадян держави перед законом, виборність суддів, відміна смертної кари та довічного ув'язнення. Окремо йшлося про необхідність реформування законодавства, що мало забезпечити "розвиток творчих сил людини" та сприяти захисту "працюючих перед визиском і гнітом" [5, с. 128].

У третьому розділі партійної програми було окреслено коло економічних питань, за вирішення яких в інтересах "працюючого люду" боролися соціалісти-радикали. Для реалізації поставленої мети, за концепцією соціалістів-радикалів необхідно було передати без викупу всі землі, що оброблялися, безземельному та малоземельному селянству, а природні багатства країни, включаючи її надра, ліси, води, – в "управління рад працюючого люду", і використовуватися вони мали лише "в інтересі загалу". УСРП у питаннях промислової політики не заперечувала можливості існування приватної власності на дрібні підприємства, тоді як великі промислові об'єкти повинні бути передані у власність держави, а управління ними мало здійснюватися на основі "господарської демократії" таким чином, щоб робітники та службовці мали гарантовану участь в управлінні підприємствами та могли здійснювати контроль за їх діяльністю "через свої ради" [5, с. 129-130].

Отже, у своїй партійній програмі соціалісти-радикали задекларували широкий спектр політичних прав, окреслили свої завдання з метою розв'язання соціально-економічних проблем таким чином, щоб був дієвий механізм захисту інтересів "працюючого люду".

Після свого утворення УСРП приступила до формування низових партійних організацій. На Рівненщині їх основою стали осередки волинських соціалістів-революціонерів.

Упродовж 1927 – 1928 рр. у краї було організовано три постійно діючих повітових комітети УСРП та ряд сільських партійних осередків. У Рівному секретарем повітового секретаріату став С. Семенюк. Завдяки його активності у квітні 1927 р. було закладено сільські громади УСРП у селах Басів Кут і Тудорів (Рівненського повіту), проведено ряд партійних конференцій у селах Гоща, Тудорів, Межиричі, Корець [6, с. 53].

Щоб мати можливість реально впливати на суспільно-політичне життя, партії необхідно було здобути представництво як у парламенті, так і в органах місцевого самоврядування.

На Волині партія вела виборчу агітацію переважно шляхом поширення друкованих агітаційних видань та проводила народні віча, на яких виступали члени партії. Зокрема, такі заходи були проведені у Костопільському, Кременецькому, Здолбунівському та інших повітах Волині.

Але агітаційні зусилля прихильників партії помітного успіху не забезпечили. Якщо в цілому по Західній Україні УСРП здобула 12,2% мандатів до органів місцевого самоврядування, то на Волині, соціалісти-радикали здобули на місцевих виборах на Волині у 1927 р. лише 61 мандат. Це склало 3,7% усіх українських мандатів радних. [2, с. 85-86].

Таким чином, загальний відсоток голосів українських виборців, відданих за соціалістів-радикалів на Волині, виявився незначним, що свідчило, що позиції партії на Волині значно слабші, ніж у галицьких воєводствах.

На весну 1928 р. були призначені чергові вибори до парламенту Польщі. УСРП, зокрема, боролася за місця в парламенті, об'єднавшись з соціал-демократичною групою "Вперед".

На перебігу виборчої кампанії помітно позначався й урядовий чинник. Представники опозиційних до влади українських політичних сил, зокрема і УСРП, зазнавали переслідувань з боку поліції

На Рівненщині ситуація ускладнювалася ще й тим, що виборчі комітети УСРП діяли лише у Здолбунові (голова А.Нивинський) та Рівному (керівники А.Нивинський та О.Казимирецький). Зважаючи на перешкоди з боку влади, організувати належну виборчу роботу було складно. Основною формою

виборчої агітації соціалістів-радикалів були народні віча, на яких виступали відомі члени партії, та розповсюджувались агітаційні видання УСРП. Але такі заходи неодноразово зривались як поліцією, так і представниками компартійних сил. Наприклад, 22 січня 1928 р. на вічі у м. Остріг (Здолбунівський повіт), на якому виступали С. Жук та І. Блажкевич зі Львова, поліція неодноразово "перебивала промовця". Внаслідок конфлікту, що виник, місцевим комендантом поліції було "закрито віче", а С. Жука заарештовано й доставлено до Острозької в'язниці [7, с. 3].

Таким чином, владні структури у своїй протидії передвиборчій праці партії використовували будь-які методи у тому числі й провокації. Місцева адміністративна влада поставила перед собою мету дискредитуавти партію в очах широких верств українського суспільства.

На виборах до сейму, що відбулися 4 березня 1928 р., УСРП спільно з соціал-демократами отримали 268677 голосів українських виборців, з яких на Волинь припало 70140 голосів. Голоси, подані за партію на Волині, розподілилися вкрай нерівномірно. Наприклад, у Горохівському, Ковельському, Любомльському та Володимирському повітах виборчі списки соціалістів-радикалів не отримали жодного голосу українських виборців [8, арк. 7].

Натомість у Рівненському повіті партія користувалася значним впливом серед українського населення. Помітну роль у цьому відіграв фактор впливів партії в українських культурно-освітніх організаціях.

При аналізі результатів парламентських виборів необхідно відзначити, що найбільшим впливом партія користувалася серед українського селянства, саме тому абсолютна більшість голосів поданих за виборчі списки УСРП припали на сільську місцевість. Так, у Рівненському повіті голоси віддані за виборчий список УСРП розподілилися наступним чином: гміна Міждуріччя – 3414 голоси, Рівненська – 2415, Майківська – 2272, Тучинська – 2251, Гощанська – 2020, Олександрійська – 1972, Бугринська – 1666, Дятьковицька – 1055, Корецька – 408, Клеванська – 70, м. Рівне – 33 [8, арк.8].

Здобувши значні впливи у Західній Україні в цілому, на Волині помітних успіхів у розбудові своїх партійних структур добитись не вдалося, незважаючи на входження до складу УСРП ще у 1926 р. осередків волинських соціалістів-революціонерів. Загалом організаційна структура партії на Волині виглядала таким чином: у краї діяло три повітових комітети партії у Кременці, Рівному та Здолбунові та 13 сільських осередків УСРП з яких 7 у Кременецькому повіті, 5 – у Рівненському і 1 – у Здолбунівському. До складу УСРП на Волині, за даними команди державної поліції, входило 513 осіб, з яких у Кременецькому та Здолбунівському по 200 у кожному, в Рівненському – 100, Костопільському – 5, Горохівському – 8 [8, арк. 9].

Як бачимо, лише в трьох повітах Волині УСРП вдалося сформувати досить численні партійні організації, ще в двох – Костопільському та Горохівському повітах до лав соціалістів-радикалів входило від 5 до 8 осіб, які навряд чи могли реально впливати на політичну ситуацію. У Ковельському, Любомльському, Володимирському та Дубнівському повітах партія своїх членів взагалі не мала.

---

1. Васюта І.К. Перегрупування в західноукраїнському національному русі в перші роки по анексії Східної Галичини (1923-1926) // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 1999. – Вип.34 – С. 341-354.

2. Кучерепа М., Цецик Я. Українські національні партії на Волині (1921 – 1939 рр.). У 2 частинах. – Ч. 1 : Монографія.– Луцьк: Волинський національний університет ім. Лесі Українки, 2011. – 304 с.

3. Державний архів Волинської області. – Ф.1 (Волинська воєводська команда державної поліції м. Луцьк). – Оп. 2. – Спр. 1091. – Арк. 16-12.

4. Право народу. Приступний виклад програми Української Соціялістично-Радикальної Партії (У.С.Р.П.). – Четверте незмінене видання по конфіскаті. – Львів: Накладом "Громади", [б.р.]. – 39 с.

5. Стахів М. Проти Хвиль: Історичний розвиток українського соціялістичного руху на Західних Українських землях. – Львів: Накладом соймового клюбу УСРП, 1934. – 137 с.

6. Візітів Ю.М. Семенюк С.Ф. – пластовий скаутмайстер української молоді на Рівненщині // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету: Збірник наукових праць. – Рівне, 2005. – Вип.4 – С. 52-56.

7. Боротьба. – 1928. – січень [Дата виходу номеру не вказана]. – С.3.

8. Державний архів Волинської області. – Ф.46 (Волинське воєводське управління (відділ безпеки). – Оп. 9а. – Спр. 351. – 12 арк.

Алла УКРАЇНЕЦЬ

РОЗВИТОК ТРАДИЦІЙНИХ ВИДІВ ДЕКОРАТИВНО – УЖИТКОВОГО МИСТЕЦТВА РІВНЕНЩИНИ В НАШ ЧАС

Одне з найдревніших і найпоширеніших у минулому ремесел нашого краю - ткацтво. Виготовлення тканин у домашніх умовах відбувалось на Рівненському Поліссі до середини XX ст. Багато народних умільців досягли вершин ткацької майстерності, зокрема Заслужений майстер декоративно-прикладного мистецтва України Г. Леончук із села Каноничі Володимирецького р-ну, доробки якої представлені у фондовій збірці та експозиції РОКМ. Ткацькою майстерністю на Рівненщині прославились цілі села, особливо у Зарічненському районі, де ткалі віртуозно володіли найскладнішою ткацькою технікою – перебірною. Варто назвати село Борове, де і зараз працюють ткалі. Виткані ними квіти та птахи вражають нас відточеністю малюнка, ритмічністю композиції і високою технічною майстерністю.

Заслуговують на увагу й вироби майстринь із Дубровицького р-ну. У селах Орв'яниця, Берестя, Селець, Лютинськ, Крупове на поч. XX ст. виготовляли найтонші лляні полотна – серпанкові. Для цього спеціально вирощували і дбайливо плекали собливі сорти льону, зокрема «лущик», з нього пряли тоненькі нитки, згодом ткали тонкі полотна, які потім розтягували спеціальною кулькою до того часу, поки вони не ставали прозорими. У наш час у с. Крупове завдяки таким подвижницям як У. Кот, Н. Дем'янець та Н. Рабчевська традиції серпанкового ткання продовжують розвиватись, але у новій якості - прозорі тканини тчуться уже з бавовняних ниток. Ці ткалі радують нас і іншими виробами - барвистими, традиційно смугастими рушниками, серветами тощо.

У південній частині Рівненщини теж відомі серпанкові полотна (Гощанський, Корецький, Острозький р-ни), виготовлені не пізніше XIX ст. Це - жіночі головні убори, оздоблені на кінцях смугастим тканим орнаментом. У 50-60-і роки XX ст. ткацтво на цій території продовжувало розвиватись у Здолбунівському, Млинівському, Демидівському, Дубенському районах. Тут переважно виготовляли смугасті «кілімки», подекуди - жіночі запаски. У наш час традиції ткацтва в Південній Рівненщині почали відроджуватись завдяки творчій ініціативі В.М. Дзьобака, уродженця Радивилівського р-ну, завдяки якому в м. Радивилів почали функціонувати ткацькі майстерні. Він зумів об'єднати навколо ідеї відродження ткацтва Волині фахівців та творчу молодь і за короткий час створив справжній мистецький осередок у нашому краї.

Здавна на Рівненщині існувало багато гончарних осередків, зокрема в Дубровицькому (Залішани, Кривиця, Літвиця, Яцулі), Здолбунівському (Ступне, М. Мощаниця, Залібівка), Корецькому (В.Клецька), Острозькому (Вілія) р-нах, на жаль, у післявоєнні роки вони майже перестали функціонувати - були знищені колгоспною системою. Нині в області успішно працює лише один гончар - Віктор Андрощук із смт Березне, який виготовляє чорнодимлену, лощену кераміку з привізної гончарної глини. Поруч з традиційними для українців горщиками, гладишками, баньками ми бачимо і сучасні вироби, які користуються попитом серед шанувальників його творчості. Нині Віктор багато працює над тим, щоб вдосконалити свою майстерність, вивчає секрети гончарного ремесла нашого краю.

Багато майстрів працює нині в галузі художньої кераміки. Основне місце в їхньому доробку займають сучасні декоративні вироби: скульптура, свічники, вази, сувеніри тощо. Талановитими представниками цього напрямку в народному мистецтві є Анна Крилошанська, В. Гуменюк, Л. Гринбокий (м.Рівне). Кожнен з них витворив власний неповторний стиль, роботи кожного відзначає відточеність форм, неповторне оздоблення.

Здавна поліщуки і волиняни навчились майстерно обробляти деревину, користуючись невеликим арсеналом засобів. Одна з найданіших технік обробки дерева - видовбуванння. З допомогою неї селяни виготовляли багато побутових речей. Нині цю техніку також використовують добре відомі за межами області кращі різьбярі нащого краю. Найвідоміший з-поміж них - Василь Познік

із Сарн. Незмінний і постійний учасник багатьох фестивалів, виставок, оглядів, він досяг значних висот на теренах народного різьблення [2]. Якщо визначити найбільш характерні ознаки творчості, то це, безперечно, самобутність, тонке художнє чуття, висока технічна майстерність. Його творчість здобула визнання, у 1991р. він став членом Національної спілки художникув України. Серед виробів майстра бачимо різноманітний посуд, дуже делікатно прикрашений орнаментом, який зливається з виробом в єдине нероздільне ціле. Це оригінальний вид народної різьби в техніці виїмного різьблення з використанням тонування свічкою [2]. Окрім предметів ужиткового призначення, на Поліссі зустрічаємо дерев'яну скульптуру. Скульптура В.Позніка має яскраво виражені національні ознаки. Тут бачимо фольклорні персонажі, народні типажі. Найціннішим у круглій скульптупі різьбяра є особливий, духовний зміст його творів.

Дерев'яна скульптура як напрям народного мистецтва нині успішно розвивається на Рівненщині. Тут ми маємо чимало талановитих майстрів. Нещодавно отримав звання Заслужений майстер народної творчості один із найталановитіших різьбярів України - І. Коваленас із м. Кузнецовськ, який багато років працює над створенням самобутніх художніх творів. Фантазія цього майстра справді невичерпна. Рідна природа, легенди та перекази Полісся- основне джерело його творчості. Він має багато творчих винаходів, зокрема, досить вдало поєднує дерево та бурштин, що надає виробам більшої художньої виразності.

В галузі народної скульптури працює також талантитий майстер з м.Дубно М. Бондарчук. Створені ним образи відзначаються високою технічною майстерністю та глибокою символікою, іноді –тонким гумором. У дерев'яній мініатюрі успішно працює Л. Тимощук (м.Рівне). Його вироби відзначаються філігранним опрацюванням деталей, вмінням працювати з твердими породами дерева.

Своєрідністю творчої манери, оригінальністю мистецького стилю вирізняються роботи Заслуженого майстра народної творчості Ольги Баранової, жінки, яка успішно опанувала нелегке різьбярське ремесло. Її декоративні панно вражають не лише технічною досконалістю, художнім смаком, але і тонким філософським відчуттям навколишнього світу, любов'ю до природи, намаганням зрозуміти і відкрити для себе сенс людського існування. Особливою витонченістю вирізняються роботи, інкрустовані бурштином. Цей напрямок творчості майстриня успішно розвиває в останні роки.

Самобутністю та віртуозною технікою опрацювання деревини вирізняються роботи Заслуженого майстра народної творчості Павла Петросюка (м. Рівне). Нині немає йому рівних у передачі краси рідної природи. Вражають об'ємні композиції, де використовуються гілки дерев, на яких майстер віртуозно розміщує листя та птахів, вдихаючи життя в мертву деревину, а також художні панно в спеціально виготовлених дерев'яних рамах, які часто є продовженням задуманої композиції. Майстер має бездоганний художній смак, тонко відчуває властивості матеріалу, вміє його опрацьовувать.

Заслуговують на увагу також роботи Петра Онищука (м.Корець), які вирізняються самобутністю художнього стилю та проникненням в українську міфологію; Віктора Дворецького (м.Костопіль), Віктора Шадріна (м.Радивилів), В. Беркети (Костопільський р-н) С. Яковчука (Дубно) і багатьох інших. Кожен з них шукає себе у мистецтві, створює твори, якими може пишатися.

Токарні вироби з с. Лісопіль Костопільського району користуються попитом серед тих, хто любить дерев'яний посуд і використовує його в повсякденному вжитку. Цей посуд виконано в традиційнихіі формах, він зручний у використанні. Поруч з ним ми бачимо майстерно виточені дерев'яні яйця – гарний подарунок близьким до Великодня. Це роботи Олексія Літвіна, Віктора Макарова та ін.

Художній розпис по дереву – один з тих видів народного мистецтва, яке вимагає особливого художнього чуття. Найяскравішим представником цього напрямку є Людмила Пікіна (м. Рівне). Працюючи головним художником Рівненського льонокомбінату, вона ніколи не полишала свого улюбленого заняття - малювання. А з 70-х років, після виходу на пенсію, по-справжньому захоплюється художнім розписом дерева. Це захоплення переросло в щоденну потребу творити прекрасне. Майстриня постійно знаходиться в творчому пошуку,

вона створила й має улюблені композиції («Горобина», «Соняшники» тощо), які проникнуті особливим світлом і теплом. У цьому ж напрямку донедавна працював надзвичайно талановитий майстер Олексій Літвін (Костопільський р-н). Увагу в його роботах привертає делікатне поєднання розпису з природним кольором деревини, тонкі контури малюнку, віртуозне володіння пензлем, багатство колористичних рішень. Нині традиції художнього розпису дерева продовжує у м. Костопіль Софія Никончук, яка з кожним роком відточує свою майстерність. Майстриня знаходиться в постійному творчому пошуку нових орнаментальних композицій, розширюючи асортимент своїх виробів.

Серед традиційних видів народного мистецтва, які розвиваються в наш час, найпоширенішим є вишивка – улюблене заняття багатьох поколінь українських жінок. «В їхніх головах завжди дрімають предивні узори в гармонії барв...» - захоплено відгукувалась про рівненських вишивальниць польська дослідниця 30-х років Я Корженьовська [2, с. 16]. Художні особливості вишивки нашого регіону - смугастість орнаментальних композицій, чіткість і лаконічність малюнка, превага червоного кольору. Народні традиції вишивального мистецтва вивчають і розвивають у своїй творчості багато рівненських вишивальниць. Найбільше уваги вони приділяють оздобленню тканин побутового призначення, зокрема рушників. На особливу увагу заслуговують твори Заслужених майстрів народної творчості Марії Шевчук та Орисі Рябунець, Ольги М'якоти, Ніни Гіроль, Валентини Галапач, , Інни Назаришиної, Зої Романової, Віри Нестерчук, Вероніки Велігурської (м. Рівне), Заслуженого майстра народної творчості Любові Стельмащук, Зінаїди Придюк (с.Крупове Дубровицького району), Олени Сульжик (с.Лісопіль Костопільського району), Галини Паньковець, Надії Ліневич (м.Сарни) тощо. На увагу заслуговують також вишиті картини Людмили Лисюк (м.Рівне), Леокадії Загальської (с.Верба Дубенського р-ну) та ін.. Характерною рисою творчості відомих на Рівненщині майстринь є не сліпе копіювання візерунків, а їх творче переосмислення, завдяки чому вишивальне мистецтво набуває нових рис і якостей. Кожна з них досконало володіє багатьма техніками вишивки, в т.ч. майже забутими.

Невичерпним джерелом розвитку сучасного декоративно-ужиткового мистецтва є писанкарство, традиції якого розвивають у своїй творчості Наталя Дребот та Вікторія Степанюк (м.Рівне). Обидві майстрині відновлюють давні, забуті волинські орнаменти та створюють на основі художнього чуття вишукані композиції, наповнені глибокою символікою та яскравими декоративними елементами. Обидві майстрині мають учнів. Так, завдяки майстер-класам, проведених Наталею Дребот у Синівській загальноосвітній школі, у с. Синів Гощанського району почалося відродження цього самобутнього народного мистецтва волинян.

Традиційне ремесло волинян та поліщуків - лозоплетіння. Здавна на території нашої області виготовляли з різних сортів лози традиційне взуття, кошики, колиски. Серед талановитих майстрів Рівненщини, які займаються лозоплетінням у наш час, особливою майстерністю вирізняється В. Марченко. Він полюбляє працювати з тонкою лозою – рокитою. Серед його виробів зустрічаються справжні перлини народного мистецтва, зокрема сувенірне плетене яйце, яке вражає досконалою передачею форм. Можемо виділити також роботи В. Козлова (м. Радивилів), який постійно збагачує асортимент своїх виробів.

Для виготовлення побутових речей поліщуки часто брали коріння сосни. І нині майстри з с.Мульчиці Володимирецького р-ну використовують цей природний матеріал для виготовлення глечиків, які привертають увагу оригінальним плетінням.

Здавна матеріалом для плетіння також слугувала солома. З неї виготовлялли побутові речі – сівники, солом'яники, де зберігали зерно, головні убори для чоловіків. Народні традиції соломоплетіння вивчає і відроджує М.Огородник (м.Здолбунів). Його солом'яники повністю повторює форми старовинних виробів і в той же час є досить декоративними. Це той випадок, коли проста річ набуває рис твору мистецтва. Солом'яні вироби виготовляють також Петро Гаврилюк, Олександра Андрєєва (м з Рівне), Раїса Владимирова (Рівненський р-н) та ін. В останні роки плідно працює з природними матеріалами- лозою, соломою, травою талановита майстриня із Здолбунівського р-ну Ірина Кухар.

Виготовленням народних іграшок в Україні займаються небагато майстрів, адже це ремесло вимагає і терпіння, і фантазії, і проникнення в особливий духовний світ дитини. У цьому напрямку давно і успішно працює Вікторія Кисиленко (м.Рівне). Її ляльки з лляного прядива здобули визнання не лише в Україні. Нині майстриня має багато послідовників, які виготовляють ляльки-мотанки. Цей напрямок став дуже популярним у нашому місті. Варто виділити роботи Л. Кітової, І. Зайцевої та ін.

Звичайно, названі майстри – лише частина розмаїтої мистецької палітри Рівненщини, яка, безперечно, буде оновлюватись і поповнюватись новими талановитими творами і іменами, адже у наш час поруч із традиційними розвиваються і нові види народного мистецтва, багато сучасних майстрів вдаються до сміливих експериментів, шукаючи нові виражальні засоби, використовуючи нові матеріали.

1. Korszeniovska J. Yafty poleskie i wolynski / J. Korszeniovska . - Warshawa, 1933

2. Сташук О. Оберігаючи народні традиції // Василь Познік. Ось така балачка.- Рівне: «Азалія», 2007. – С. 52-56.

Микола ФЕДОРИШИН

ПЕРЕСОПНИЦЬКЕ ЄВАНГЕЛІЄ І ЗАСЛАВ. ПРО ЛОКАЛІЗАЦІЮ ЗАСЛАВСЬКОГО МОНАСТИРЯ СВ. ТРІЙЦІ XVI СТ. В КОНТЕКСТІ ПОМИЛКИ, ЩО ЗАКРАЛАСЯ У НАУКОВІ ТЕКСТИ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ СЕЛОМ ДВІРЕЦЬ.

Заслав (суч. м. Ізяслав Хмельницької області, – М.Ф.) – давньоруське місто в південно-східній частині Волині, розташоване у верхів'ї річки Горинь.

Горинь поділяє Заслав на дві частини, що поєднуються між собою мостами: Старе Місто (Старий Заслав) – на лівому березі ріки і Нове Місто (Новий Заслав) – на правому. Указом російського імператора Миколи II у 1910 році Заслав перейменовано на Ізяслав. Зустрічається часто і польська назва міста – Жеслав.

Археологічні знахідки засвідчують існування міста вже від XI ст. А перша письмова згадка зустрічається у привілеї наданому князеві Федору Острозькому польським королем Владиславом і Великим литовським князем Вітовтом 4 листопада 1386 року у Луцьку. Цим документом підтверджено право його батька на місто Острог з округою, зокрема містами Заслав, Іванін, Хрестович, Красне і Крупе. Федір Данилович у старості прийняв постриг до Києво-Печерської лаври, передавши свої володіння у власність синові Василю. У 1448 році Василь Федорович розділив маєтки між синами – Іваном та Юрієм. Молодший Юрій отримав Заслав, від якого невдовзі взяв прізвище Заславський, що видно вже у документі від 1466 року. Юрій Васильович мав двох синів: Андрія (був несповна розуму) та Івана. Іван Заславський мав п'ятеро синів, але Заславське князівство дісталося Кузьмі. Князь Кузьма у 1521 році одружився на княжні Анастасії Гольшанській з Дубровиці. 9 травня 1556 року Кузьма Іванович помер, а його дружина взявши чернече ім'я Параскева очолила Заславський монастир Святої Трійці про який і буде далі йти мова [1, с. 74-76].У цій обителі 15 серпня 1556 року монахи Григорій та Михайло розпочали подвижницьку працю над створенням книги, яка увійшла в історію під назвою Пересопницьке Євангеліє.

Що ж до початку місця її створення, то вони понині тлумачаться двозначно:

Монастир Св. Трійці у с. Двірець (12 км від Заслава).

Монастир Св. Трійці у м. Заслав.

Спробуємо нарешті поставити крапку на цій двозначності. Нинішні дослідники вдаються до цитування у своїх працях, відомих дослідників, з яких власне і випливає пануюча ймовірність різночитань.

В оригінальнім тексті приписки фраза «на двірці монастиря Заславського» записана так: «Вдворци манастыри Жеславском»[8]. Навколо неї у процесі вивчення пам'ятки виникла помилка який судилися довге життя. Розвивати думку про «дворець-монастир», став Олександр Грузинський [4, с. 1-2]. Він навіть зазначав, що оскільки ініціатива зі створення книги належить «Дворецкому монастирю», то Євангеліє з однаковим правом можна називати як Дворецьким так і Пересопницьким, а в подальшому деколи послуговувався назвою Дворецько-Пересопницький список. Таким чином, початок написання Пересопницького Єваенгелія О.Грузинський пов'язав із «монастирем Дворецким», себто розташованим у селі Двірець (суч. с. Двірець Ізяславського району Хмельницької області. – М.Ф.). Крім того, Грузинський, хоч і розвивав думку про «монастир у Двірці», та разом з тим у своїй праці він процитував примітку з публікації В. Стасова «Славянский и Восточный орнамент», де вказано, що Пересопницьке Євангеліє було написане «в монастирі Святої Трійці, у Заславі», але не зрозумів змісту і не надав примітці належного значення. Крім того є ще й певні історичні відомості про те, що саме в Заславі, був храм Святої Трійці з монастирем при ньому [9, с. 66].

Багато наступних дослідників Пересопницького рукопису повторювали ту думку, що початок його творення пов'язаний із монастирською церквою Св. Трійці у селі Двірець. Дворецька концепція, висунута

Олександром Грузинським, популяризувалася і радянськими енциклопедистами та багатьма сучасними авторами (І. Чепіга [15, с. 17], Л. Гнатенко[2, 20-24], А.Зінченко[5, 35-36], П.Кралюк[7], О.Тимощук [14] тощо). До речі, автор теж до 2012 року вважав місцем локалізації монастиря с.Двірець. Навіть у 2003 році відвідав та обстежив це поселення. Знаючи про православну традицію щодо встановлення хрестів на місцях зниклих храмів, шукав такого хреста в селі Двірець. З допомогою місцевого мешканця В. Панасюка таки знайшов хреста. На південь від села за 2 км на кургані стоїть посічений кулями чи навіть снарядами (одне рамено досить сильно пошкоджене) кам'яний хрест. Цей факт і спонукав стверджувати про місце локалізації Двірецького монастиря. Хоча сумніви закрадалися щодо обороноздатності такої споруди. Відомо, що на ту пору татари, досить часто воювали під стінами Заславського замку.

Першими заперечили версію про с. Двірець Анна Романовська, Володимир Федотов [11, с. 163] та Володимир Пограничний [9, с. 64-64]. І справді, після уважного прочитання першоджерела, прискіпливого ставлення до кожної літери стає зрозуміло, що монастир Св. Трійці був розташований на території дитинця міста Заслава. Ввело в оману дослідників слово «двірець». За словником Б.Грінченка слово «двірець» означає «огороджену, замкнуту територію біля садиби (замку)»[12, с. 362-363]. Тут проживало найближче оточення володаря: урядовці, боярство, духовенство, військо, словом тогочасна еліта Заславського князівства. Правда Інна Чепіга і Володимир Рожко звернули увагу на можливе вживання слова «двір» до першопочаткового його значення, як інституції князівської влади і водночас палацового комплексу – частини міського простору [11]. Маємо й непоодинокі історичні аналогії вживання подібного. Зокрема Сергій Горін чудово продемонстрував вживання слова «двірець» на прикладі Володимирського монастиря Святого Михаїла Архангела і Зимнівського монастиря Успення Пресвятої Богородиці, як помешкань князівських родин Санґушків і Чорторийських [3, с. 23].

Автора остаточно схилив до заперечення «дворецької концепції» інвентар Пересопницького монастиря і села Пересопниці, складений ігуменом Сімеоном Косовським під час передачі монастиря своєму наступнику ігумену Макарію Созанському 1600 року жовтня 25 [6]. Тут читаємо: «новий будинок на двірці», «пекарню на двірці». У Пересопниці теж виявляється є двірець! Отже, слово «двірець», «дворці» треба читати не як власну назву, а як назву загальну.

У підсумку вважаємо, гіпотезу про те, що Пересопницьке Євангеліє починали писати в селі Двірці помилковою. На нашу думку, написання Пересопницького кодексу розпочали у монастирі у Св. Трійці у м.Заславі. У зв'язку з цим, дослідників мусять зацікавити ще три позиції:

Визначення ареалу замкового палацового комплексу XVIст. на території Старого Заслава.

Локалізація православного монастиря з церквою Св. Трійці на території цього замкового палацового комплексу XVIст.

Локалізація православного монастиря Успення Пресвятої Богородиці у Заславі [13].

За словами А. Романовської та В.Федотова найгіршим є те, в умовах майже спонтанного повторення зразків чужої інтерпретації, втрачається зв'язок з духом Євангелія, з очевидними, як нам видається, обставинами, що зумовили його появу [11, с. 162].

Данилюк Л. Ізяславський Святотроїцький монастир в історії творення Пересопницького Євангелія / Л. Данилюк // // Наукові записки РОКМ. Випуск IX. – Рівне .2011. – С. 74-76.

Гнатенко Л. Пересопницьке Євангеліє як кодекс / Л. Гнатенко // Наукові записки РОКМ. Випуск IX. – Рівне .2011. – С. 20-24.

Горін С. Монастирі Західної Волині (друга половина XV – перша половина XVII століть). – Львів, 2007. – С. 82-87, 145-157.

Грузинский А. С. Пересопницкое Евангелие как пам'ятник искусства епохи Возрождения в Южной России в XVI в. / А.С. Грузинский. – Киев, 1911. – с. 1-2,8.

Зінченко Арсен. Пересопницьке Євангеліє 1556-1561 рр.: традиція, епоха, творці / Арсен Зінченко. – К., 2011. – 110 с.

Инвентаръ Пересопницького монастыря и села Пересопницы, составленный игуменом Симеоном Косовським при передаче монастиря своему преемнику игумену Макарию Созанському. 1600 г., окт. 25. // Архив Юго-Западной Росии. – Киев, 1883. – Т. VI. – Ч. 1: Акты о церковно-религиозных отношениях в Юго-Западной Руси (1322-1648 гг.). – С. 294-300.

Кралюк П. Євангеліє княгині Жеславської / П. Кралюк // День. – К., 2010. – 30 липня.

Пересопницьке Євангеліє 1556-1561. Дослідження. Транслітерований текст.

Словопокажчик / Вид. підготувала І. П. Чепіга за участю Л. А. Гнатенко. Наук.редактор В. В. Німчук. – К., 2001. – с.703.

Пограничний Володимир. До проблеми вивчення Пересопницького Євангелія/ Володимир Пограничний // Лев Скоп. Майстер мініатюр Пересопницького Євангелія – Федуско, маляр зі Самбора. – Дрогобич, 2011. – С. 60-75.

Рожко В. Рукописні пам'ятки православного життя Волині // «Свобода». – 2004. – 28 травня.

Романовська Анна, Федотов Володимир. Знаки часу. Звідки «хвилі» в Пересопницькому Євангелії? / Анна Романовська, Володимир Федотов // Наукові записки РОКМ. Випуск IX. Частина І. – Рівне,2011. – С. 162-170.

Словарь української мови. Упорядник Борис Грінченко. – Т. 1. – К., 1907. – С. 362-363.

Тесленко І. Заславська замкова книга як джерело до історії Південно-Східної Волині // Наукові записки Інституту археографії і джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАНУ. – К., 2009. – Кн. 1. – Т. 19. – С. 233.

Тимощук О. Двірецько-Пересопницьке Євангеліє / О.Тимощук. – Хмельницький, 2012.

Чепіга І. Національна святиня / І. Чепіга // Київська старовина. – К., 1992. – №4. – С. 6-11.

Сергій ФЕДОРЧУК,
Валентина ДОБРОЧИНСЬКА

РІВНЕНСЬКИЙ ПИВОВАРНИЙ ЗАВОД В УМОВАХ РАДЯНСЬКОЇ (1939–1941 РР.) ТА НІМЕЦЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ (1941–1944 РР.)

Серед найстаріших будівель, розміщених на центральній вулиці Рівного – Соборній, вирізняється пивоварний завод, який працював за різних політичних режимів, починаючи з часів Російської імперії. Кардинальні зміни на Рівненському заводі відбулися із приходом радянської влади на західноукраїнські землі у вересні 1939 р. та переходом підприємства з приватної у державну форму власності.

У листопаді 1939 р. на позачерговій III сесії Верховної Ради УРСР ухвалили закон про прийняття Західної України до складу СРСР та возз'єднання з УРСР. Разом із тим, було прийнято Декларацію про націоналізацію банків і промислових підприємств.

15 листопада 1939 р. постановою Тимчасового комітету Рівненський пивзавод «Бергшлос» перейшов у власність держави. Тимчасовий комітет відправив свого представника Е. М. Кондерева для прийому всього рухомого та нерухомого майна на території пивзаводу. Колишній власник, голова акціонерного товариства Г. М. Писюк, побоюючись репресій зі сторони нової влади до себе та своєї родини, ймовірно емігрував за кордон, хоча й припускають думку щодо репресій радянської влади. Наразі, ці версії потребують подальших наукових досліджень.

Новий директор заводу Е. М. Кондерев 22 грудня 1939 р. надав Рівненському районному фінансовому відділу звіт про стан справ на пивзаводі. За його звітом подана наступна інформація: «1. Завод виробляє пиво, дріжджі та лимонад; 2. Завод належав акціонерному товариству «Бергшлос». Керівниками були Лев Писюк, Самуїл Писюк та Олександр Штрик. 3. Із 26 листопада 1939 р. підприємство було націоналізовано, а директором призначено товариша Е. М. Кондерева; 4. Валовий вихід продукції становив: пиво – 18 410 гл, в цій кількості 1 032 645 пляшок проданого пива; дріжджі – 253 344 кг; лимонад – 226 222 пляшки (дані за продаж 1938 р.); 5. Обіг за 1938 р. з акцизним збором: пива продано на суму 783 467 злотих, дріжджів – 982 040 злотих, лимонаду – 42 041 злотих; 6. Двигуни та потужність: дизель-мотор 100 кінських сил, два парових двигуни, дві динамо-машини (генератори постійного току) – 84 кв. та 23 електро-мотора; 7. Кількість робітників на 15 грудня 1939 р. – 117 осіб» [7, арк. 27]. Водночас, директор зауважив, що виробництво було безперервним, завод не зупинявся жодного разу, цим самим засвідчивши про належну роботу попереднього керівництва.

Згідно наказу Головного управління харчової промисловості УРСР перед директором було поставлене нове завдання, а саме – проведення якнайшвидшої паспортизації заводу, задля включення його в державний реєстр підприємств.

За даними паспортизації, проведеної до кінця 1939 р., завод мав у своєму розпорядженні 75 виробничих і допоміжних будівель і 15 складських приміщень. Більшість будівель збудовані впродовж 1906–1908 рр. Також зазначено, що у 1927 р. була зведена фабрика безалкогольних напоїв. Загалом вартість приміщень становила 781 889 руб. Загальна площа земель пивзаводу складала 13 693 м2, із них у Рівному зайнято під виробництво та житло 8 496 м2, у м. Клевань – 1 870 м2, ще 3 327м2 у Рівному залишалися незабудованими [4, арк. 5].

Щоб забезпечити виробничі потужності підприємства необхідна була велика кількість електроенергії і тому на заводі працювала власна котельня із двома кронвальськими котлами та невеликі електричні станції. Крім цього, використовували електроенергію із міської електромережі. Для виготовлення продукції на заводі брали воду з трьох власних артезіанських свердловин, які забезпечували потреби на 70 %, інші 30 % надавав міський водоканал [4, арк. 8].

Після проведеної паспортизації в обласній газеті «Червоний прапор» умістили оголошення про державну реєстрацію підприємства, яке отримало назву «Пивдріжкомбінат» в м. Рівне від 31 серпня 1940 р.

Із приходом радянської влади та утвердженням нових законів про торгівлю на пивзаводі виникли проблеми

з постачанням необхідної сировини для виробництва продукції, і через це завод неодноразово зупиняв виробництво. Так, у грудні 1939 р. підприємство перебувало в край складному становищі, зумовленому нестачею сірчаної та сульфатної кислоти. Е. М. Кондерев неодноразово просив допомоги у «Главхимсбита» але всі спроби були марними. Саме тому, він вдався до самостійних переговорів із директорами Константинівського, Макіївського, Вінницького хімзаводів із проханням надати необхідну кількість сірчаної кислоти для виробництва дріжджів. У своїх зверненнях він так описав ситуацію, яка склалася: «В даний час заводи Західної України ще не включені до централізованого постачання матеріалами. А заводи, які раніше надавали необхідну кислоту опинилися на території, яка відійшла до Німеччини. Рівненський пивзавод єдиний, хто виробляє дріжджі на Західній Україні, тому над населенням нависла загроза перебоїв хлібопостачання. У нас залишилось кислоти на 15 днів, після чого ми будемо вимушені припинити виробництво. Прошу надати вагон сірчаної кислоти (бажано без домішок заліза). Вагон має бути відправлений на станцію Здолбунів» [5, арк. 68].

Відповіді були негативними, оскільки директори заводів повідомляли про відсутність потрібних речовин, а Вінницький хімзавод повідомив, про припинення виробництва. Й тому, у 1940 р. підприємство неодноразово припиняло виробництво дріжджів, що ставило під загрозу хлібопостачання не лише місцевого населення, але й Західної України в цілому [5, арк. 70].

Однак, для місцевого населення та робітників заводу керівництво комбінату все ж таки використали з резерву потрібні хімічні речовини та відновили випуск продукції, незважаючи на різноманітні труднощі, які виникали внаслідок планового виробництва.

План виробництва продукції на Рівненському пивдріжкомбінаті складав та контролював облхарчпром, який неодноразово, не знаючи реальних можливостей заводу, встановлював непосильні показники виготовлення продукції, а всю провину за несвоєчасне виконання плану покладали на директорів, які постійно змінювалися.

До проблем із браком хімічних сполук та зміною керівництва додавалися ще й інші. Так, за інвентарним переписом, здійсненим у січні 1940 р., завод потребував технічного ремонту. Більшість обладнання було закуплене у 1920-х рр., тому зношеність окремих деталей складала 40–60 %. До того ж, із транспортних засобів на заводі нараховувалося лише три автомобілі, з яких два були вантажними, й тому продовжували використовувати кінні екіпажі. Не вистачало приміщень для зберігання льоду, оскільки його кількість мала бути 6 110м3 (для охолодження річного виробництва пива в 30 тис. гл), а на території заводу було лише дві льодовні загальною місткістю 3,5 тис. мз. Відтак, доводилось постійно шукати додаткові ділянки (на вул. Коперника), або використовувати приміщення солодовні № 4. Генератори постійно потребували нафти, з постачанням якої також виникали проблеми (у рік витрачали 3,3 т), що призводило до зупинок виробництва. На цей час, кількість працівників заводу складала 62 особи. З архівних даних стало відомо, що завод у рік витрачав на зарплатню – 51 660 руб., послуги водоканалу – 64,4 тис. руб., електроенергію – 69,4 тис. руб., а на ремонт обладнання потрібно було ще 69,3 тис. руб. [11, арк. 10].

У новому промплані на 1941 р. зазначалося, що потрібно виробити 28 тис. гл пива в асортиментному розрізі та пекарських дріжджів й безалкогольних напоїв (табл. 1).

Таблиця 1.

Плановий обсяг виробництва продукції Рівненського пивдріжкомбінату на 1941 р.

Асортимент продукції	**Промплан на 1941 р.**
Жигулівське, тис. гл	
бочкове	19,5
у пляшках	2,5
Русское, тис. гл	
бочкове	2,0
у пляшках	2,0

Українське, тис. гл	
бочкове	1,0
у пляшках	1,0
Всього пива, тис. гл	**28,0**
Пекарські дріжджі, т	450,0
Безалкогольні напої, тис. гл	10,55

У березні 1940 р. новий керівник закладу Кученко звернувся із проханням переглянути список сортів пива, які мали б вироблятися на пивзаводі, оскільки не влаштовувала марка пива «Українське», виробництво якого, на його думку, було непродуманим і недоцільним. Головною причиною було те, що для виготовлення цього пива використовували «темний солод», який мав сушитися 24 год, а це, в свою чергу, призводило до дестабілізації роботи на виробництві, адже до цього брали лише «світлий солод», термін сушки якого становив 12 год., а можливостей щодо створення запасу солоду на комбінаті буцімто не було [9, арк. 5].

Ще однією несподіванкою для керівництва стало розпорядження облхарчпрому про скорочення кількості робітників на 29 %. При цьому, головний інженер заводу звертався із проханням відмінити цю постанову переконливо доводячи, що для успішної роботи заводу потрібно не менше 43 робітники, а за новим указом їх стане лише 31, а це в свою чергу створить певні труднощі у роботі промислового підприємства. Також він зауважив, що на підприємстві відсутня необхідна механізація праці, й тому всю роботу потрібно виконувати вручну, а для цього бракує працівників. Звучала думка й про те, що надалі всі кадрові питання потрібно погоджувати з керівництвом заводу.

Незважаючи на проблеми, підприємство випускало продукцію, яка користувалася значний попитом у споживачів. Пивом забезпечувалася вся новостворена Рівненська область. У Рівному торгівельна мережа складалася із шести буфетів, п'ять із яких знаходилися на вул. Сталіна [10, арк. 13]. Пиво купували й для військових частин [8, арк. 5].

Важливим здобутком стало істотне покращення умов праці робітників. Проводилися перевірки санітарного стану та техніки безпеки на виробництві. В 1940 р. на охорону праці виділили 22,3 тис. руб., із них 18467 руб. були витрачені на спецодяг для працівників та медичне обслуговування. На території закладу з 1940 р. діяв медпункт, де постійно знаходився лікар, в обов'язки якого входив постійний огляд працівників підприємства та читання лекцій про особисту гігієну. За ці послуги пивзавод сплачував 400 руб. у місяць [6, арк. 8]. Велику увагу приділяли покращенню санітарного стану на виробництві.

Поступове зростання виробництва перервала Велика Вітчизняна війна, яка розпочалася 22 червня 1941 р. Після встановлення окупаційної влади в Рівному, німці приступили до господарського життя. Найперше здійснили інвентаризацію усього рухомого та нерухомого майна пивзаводу та змінили його назву на «Бровар № 4». Німецьке командування планувало за короткий термін відновити роботу підприємства та розпочати випуск готової продукції. 10 липня 1941 р. орткомендант та міська управа призначили управляючого заводом українця за національністю – Михайла Матковського. Перед ним поставили завдання якомога швидше відзвітувати про стан справ на підприємстві. У своєму звіті новий директор повідомляв, що «завод здатен виробляти 30 тис. гл. пива, 4 тис. гл. лимонаду, 300 т дріжджів в рік. Число працюючих – 150 осіб. Завод потребує капітального ремонту» [2, арк. 14].

Німці високо оцінили якість виготовленого пива, тому майже все пиво, яке виготовлялося на заводі, відразу відправляли до німецьких військових частин. Так, із архівних даних стало відомо, що 93,3% виготовленого пива за липень місяць 1941 р., а це приблизно 1351 гл. було відправлено до німецьких військових частин. Упродовж серпня–вересня 1941 р. німецьким військам поставили майже 70 % усього виробленого пива на заводі, дещо меншим був попит на лимонад та дріжджі. Проблем із дріжджами для рівненських пекарень не було, так як їх виготовляли достатньо [3, арк. 10].

Для збільшення виробництва завод потребував капітального ремонту. До цієї справи нове керівництво віднеслося відповідально, й тому 17 червня 1942 р. завод зупинили і розпочали його переобладнання. Для повноцінної

роботи заводу потрібно було замінити парові котли. Тому 17 листопада головний інженер заводу В. Мошовський виїхав до Бердичева на фабрику «Прогрес», для огляду нових котлів, які планували придбати для Рівненського «Бровару № 4». Але котли не підійшли за розміром, і тому прийняли рішення про ремонт старих на території заводу.

Під час ремонту дріжджову фабрику частково переобладнали для виробництва спирту, використавши для цього два із трьох формаційних чанів, які призначалися для виготовлення дріжджів. Станом на 7 листопада 1942 р. виготовили перші 2 527 л спирту високої якості [2, арк. 12].

Після проведеного ремонту зібрали комісію і 25 вересня 1942 р. провели паспортизацію заводу. Встановили сувору дисципліну для робітників. 22 вересня 1941 р. на завод надійшла директива про негайне повідомлення німецькій владі списків усіх працюючих, у яких потрібно було зазначити: прізвище та ім'я; рік народження; місце народження; національність; посаду; з якого часу працює на заводі; де працював до цього; чи мав відповідну кваліфікацію.

За робітниками здійснювали постійний контроль, перевіряли їх біографії і національність. Всі обов'язково повинні були здати паспорти та отримати перепустки, адже вхід на територію заводу здійснювали лише за перепустками [1, арк. 12]. 2 лютого 1944 р. радянські війська звільнили Рівне. Відступаючи окупанти залишили після себе величезні людські втрати та матеріальні збитки. Водночас, німці не знищили Рівненський пивзавод, залишивши його у повній комплектації та готовності до роботи, чим глибоко здивували радянських визволителів.

Отже, Рівненський пивоварний завод у радянський та німецький окупаційний періоди, зазнав реорганізаційних змін, однак не зупинив виробничого процесу. Його продукція вирізнялася високою якістю і користувалася попитом серед населення.

---

1. Держархів Рівненської обл., ф. Р-53, оп. 1, спр. 16, 20 арк.

2. Держархів Рівненської обл., ф. Р-53, оп. 2, спр. 4, 19 арк

3. Держархів Рівненської обл., ф. Р-53, оп. 2, спр. 20, 20 арк.

4. Держархів Рівненської обл., ф. Р-194, оп. 1, спр. 1, 10 арк.

5. Держархів Рівненської обл., ф. Р-194, оп. 1, спр. 2, 118 арк.

6. Держархів Рівненської обл., ф. Р-194, оп. 1, спр. 5, 24 арк.

7. Держархів Рівненської обл., ф. Р-194, оп. 1, спр. 6, 32 арк.

8. Держархів Рівненської обл., ф. Р-194, оп. 1, спр. 9, 8 арк.

9. Держархів Рівненської обл., ф. Р-194, оп. 1, спр. 36, 22 арк.

10. Держархів Рівненської обл., ф. Р-194, оп. 1, спр. 43, 14 арк.

11. Держархів Рівненської обл., ф. Р-194, оп. 1, спр. 56, 18 арк.

Дмитро ХОМИЧ

ВІДЛУННЯ ВІЙНИ 1812 РОКУ У ЖИТТІ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ СУЧАСНОЇ ВОЛИНІ

Волинь була єдиною українською територією, в межах якої велися активні військові дії періоду франко-російської війни 1812 року, тому питання пошуку, систематизації та належного догляду за пам'ятками епохи "нашествия армии двунадесяти языков" є надзвичайно актуальними для повноцінного збереження історичної пам'яті як власне волинян, так і всього українського народу.

Фактично єдиним добре збереженим пам'ятником про події франко-російської війни 1812 року на території сучасної Волині є монумент під назвою "Слуп", що стоїть на східній окраїні с. Городне (Любомльського району) і являє собою дев'ятиметрову триступінчату колону, вимуровану цеглою і зверху забетонованою. У зовнішніх нішах другого та третього ярусів на всіх чотирьох гранях пам'ятника розміщені іконки християнських святих, увінчана пам'ятка гранітним хрестом [2, 219]. З розповідей місцевих жителів, цю споруду було побудовано приблизно у 1818 р. в честь перемоги над Наполеоном на кошти місцевого дворянина Станіслава-Франца Ручинського, що був колишнім камергером польського короля Станіслава-Августа і одним із небагатьох родовитих польських шляхтичів, які в епоху "грозы двенадцатого года" зберегли вірність російському самодержавству.

Особливу увагу любителів різних історичних цікавинок має привернути той факт, що згідно переказів, коли будували "Слуп" і висота його сягала грудей людини, Станіслав Ручинський разом з управителем маєтку відпустили робітників у село на обід і самостійно замурували перекриття двох нижніх ярусів споруди. Коли ж мулярі повернулися, то шляхтич залишався на місці будівництва до завершення третього ярусу пам'ятника та встановлення на його верхівці хреста [1, 117]. Як вважають місцеві жителі, таким чином поміщик міг заховати у монументі якісь документи або ж цінності – власне, саме цей напівміфічний "скарб" пізніше став причиною масових пошуків "чорних археологів", що в результаті лише призвело до численних пошкоджень споруди, на якій сьогодні збереглися численні сліди від свердління (в радянські часи споруду навіть підкопували бульдозерами). Окрім того, збереглися перекази, що буцімто ще за часів "буржуазної Польщі" у 20-ті рр. XX ст., у Городне приїжджала експедиція, члени якої хотіли знайти втрачені дорогоцінності відступаючої наполеонівської армії, однак пошуки поляків лишились безуспішними.

Цілком можливо, що аналогічний "Слупу" монументальний об'єкт був встановлений і в с. Крупа (Луцького району), де сьогодні серед села на пагорбі також височіє більш як десятиметрова мурована чотирьох'ярусна піраміда, прикрашена іконами в бічних нішах та увінчана стилізованим куполом та хрестом. За народними переказами (у світлі повної відсутності документальних свідчень) дана споруда також була встановлена на честь російської перемоги над наполеонівськими військами.

Цікавою пам'яткою доби 1812 року є також високий дерев'яний хрест, що досі стоїть на кладовищі в с. Пульмо (Шацького району) і який, за народними переказами, був встановлений з нагоди визволення населеного пункту від наполеонівських військ, що дуже жорстоко поводилися з місцевим населенням. Важливо, що на раменах хреста збереглися старовинні написи (одна із яких містить фразу "В Славу и Память Российским героям, положившим жизнь свою в бране за Отечество в 1812, 1813 и 1814 годах"), які ще потребують фахового огляду і свого подальшого дослідження.

Про те, що війна з Наполеоном торкнулася і волинського містечка Дубна, на сьогоднішній день нагадують п'ять могил в дворі місцевої Свято-Георгіївської церкви. Попередній настоятель цього храму о. Володимир віднайшов в церковній літописі факти про те, що біля церкви мешкали в кін. 1812 – на поч. 1813 р. російські солдати, очевидно, після тривалого лікування у місцевих шпиталях. В документах також була засвідчена смерть п'ятьох солдатів, які померли внаслідок отриманих у тогочасних боях ран і були поховані на території церкви. На сьогодні пам'ять про загиблих вшановано символічними могилами, які містять надписи із прізвищами колишніх солдат ("Федір Григорьєв – унтер-офіцер

Брянського артилерійського полку; Дмитро Лапін – гусар Павлодарського гусарського (...) західного (...)рона; Ємільян Ремеслєнніков – мушкетер Брянського мушкетерського полку; Федір Коновалов –бомбардир брянського артилерійського полку; Захар Шуйський – урядник донського козачого словенського полку 6-го козачого корпусу" [7, 241]). Цілком ймовірно, що вищезгадані російські вояки померли на початку 1813 року.

Впродовж 1980-90–их років біля с. Липляни (Ківерцівського району) місцеві жителі знаходили велику кількість чавунних куль (більше шестидесяти, однак на сьогодні науковцям вдалося виявити лише дев'ять) в середині з порожниною, які виявились гарматними ядрами, що за своїми характеристиками відповідають боєприпасам російської армії поч. XIX століття. За словами мешканців, артилерійські гранати в основному знаходились на правому березі р. Стир біля пагорбу, який відомий в селі під назвою "Батарея". Дана місцевість цілком могла бути місцем дислокації російської артилерійської батареї, адже відомо, що 3-тя Обсерваційна армія генерала Тормасова у 1812 р. на цьому місці контролювала переправу через р. Стир [3, 222].

Чимало історичних пам'яток, пов'язаних із подіями епохи "нашествия армии двунадесяти языков" в межах волинського краю, сьогодні, на жаль, не збереглися. Під час Першої світової війни було знищено пам'ятник у м. Ковелі, що був побудований в пам'ять про події 1812 року і цілком можливо, з огляду на своє географічне розташування (Ковель був центровим повітовим містечком, що за своїми розмірами і значенням у всі часи обіймав роль одного із найголовніших населених пунктів Волинської губернії), міг стати головною монументальною спорудою Волині, що присвячувалася б перемозі Російської імперії у протистоянні з наполеонівською Францією. Точна дата будівництва цього об'єкту документально не встановлена (за окремими даними, це можуть бути 30-ті роки XIX ст.), невідомим є і його первинний вигляд – на початку XX ст. він являв собою стрімку, майже десятиметрову, мурована двоярусну піраміду, увінчану чотирьохраменним хрестом. На рівні людського зросту, в районі нижнього ярусу в чотирьох бічних стінках-нішах, ймовірно були вмонтовані плити з символічними надписами та іконами [4, 353]. Нечисленні документальні дані про цей монументальний комплекс засвідчують, що знаходився він на піщаному пагорбі в межах північно-західної окраїни міста [2, 219].

Необхідно згадати і про цвинтар наполеонівських вояків, що загинули у боях біля м. Ковеля у 1812 році. Кладовище, яке колись знаходилося на місці теперішнього стадіону "Ковельсільмаш", свого часу зруйнували поляки для будівництва костелу. Дуже показово, що сьогодні немає ані цвинтаря, ані костелу - є стадіон (і той далеко не ідеальний!) для гри у футбол.

У 2008 р. під час будівничих робіт у Торчині було виявлено масові захоронення людей. У ході подальших археологічних досліджень місцевим науковцям під керівництвом відомого волинського краєзнавця Г. О. Гуртового було встановлено, що раніше невідомий цвинтар – це поховання австрійських вояків, які брали активну участь у боях на Волині під час франко-російської війни 1812 року.

У с. Ростань (Любомльського району) ще у 60-х рр. минулого століття стояв великий кам'яний хрест, побудову якого місцеві жителі також пов'язували із подіями тогочасного франко-російського протистояння. Відомий церковний історик М. І. Теодорович у своїй праці зазначав, що в 90-х роках XIX ст. в народних переказах жителів с. Радошин (Ковельського району) збереглись відомості, що "... як прийшли Саксони, то була велика війна і народу полягло дуже багато, от в тих-то курганах і поховали побитих" [8, 516]. Проведені нещодавно експедиційні дослідження засвідчили, що два такі кургани на околицях даного села збереглися до нашого часу. Біля одного з них навіть знаходиться постамент зруйнованого в радянські часи мурованого хреста. Ймовірно, що цей сакральний знак був встановлений замість дерев'яного старовинного похрестя, яке було розміщене на місці військових поховань напередодні ювілейних святкувань у 1912 році.

У ряді історичних праць радянського часу є згадки про так звану "Обухівську могилу" поблизу с. Любитів (Ковельського району), яка, згідно місцевих легенд, була насипана в честь загиблого в бою місцевого партизана підполковника Обухова. В пам'ять про жорстокі бої періоду франко-російської війни 1812 року біля с. Башова (Рожищенського району) було насипано 8 курганів, які збереглися й донині. Сумною

згадкою про трагічні події епохи "нашествия армии двунадесяти языков" в с. Смідин (Старовижівського району) є три великі могили, що знаходяться на місці потенційного захоронення тіл російських і австро-саксонських солдат. Згідно переказів місцевих мешканців, жорстокі бої між російськими та наполеонівськими військами мали місце в урочищі "Красний брід" між селами Мокре-Лютка-Яревище (Старовижівського району), де на місцевому кургані ще донедавна стояв православний хрест. В обласному краєзнавчому музеї та шкільному музеї історії с. Кримне (Старовижівського району) зберігаються фрагменти своєрідної бруківки з "панської дороги" із зацементованими в рожевому розчині з протертої цегли кінськими зубами, що, за переказами, колись належали знищеній місцевими жителями кавалерії наполеонівських союзників [5, 190].

Народна пам'ять про війну 1812 року знайшла своє відображення і в окремих волинських топонімах. Так, поблизу с. Нова Вижва розташоване урочище "Москалівщина", що являє собою підвищену територію на березі річки Вижівка серед трав'янистої рослинності з десятьма курганами круглої форми з діаметром від 6 до 10 метрів та відносною висотою 0,5-1 метра. Назва вижівського урочища не випадкова – згідно переказів місцевих мешканців, у 1812 р. тут відбулася незначна сутичка росіян проти франко-саксонського загону, який відбився від головних сил наполеонівських союзників. Після короткочасного бою на березі річки поховали тіла вбитих росіян (яких у народі, як відомо, ще називають "москалями"). У с. Кременець (Рожищенського району) частина села називається "Французи", оскільки колись тут було невелике кладовище вбитих французьких вояків і стояв курган у пам'ять про події війни 1812 року. Шкода, що ще одна із нечисельних пам'яток епохи наполеонівських війн, була зруйнована в радянські часи... У с. Запілля (Любомльського району) є урочище "Козачок", однією із версій назви якої є розташування тут російського козацького ескадрону під час війни 1812 року, а поблизу с. Смідин (Старовижівського району) є урочище "Баб'є", назва якого, зі слів місцевих мешканців, походить від того, що на тому місці у 1812 р. жінки ховались від наполеонівських солдат у копицях сіна.

Сьогодні на Волині також зберігся цілий ряд монументальних споруд, що у певній мірі були пов'язані із подіями франко-російської війни 1812 року. Так, у нині діючому Свято-Преображенському храмі в Турійську саксонські вояки викинули святий престол і все церковне начиння, а саму будівлю використовували як конюшню; із Володимирського храму Успіння Пресвятої Богородиці поляками генерала Косинського були вкрадені церковний посуд і гроші з соборної каси; у Свято-Михайлівському храмі с. Чорніїв (Турійського району) у притворі було обладнане місце відпочинку для французького генерала Жана Ренье; у голобському Георгіївському храмі австрійці розмістили свій лазарет, у тих же Голобах до сьогодні збереглися залишки палацного комплексу польських магнатів Вільгів, де у 1812 р. певний час перебував штаб австрійського фельдмаршала Карла Шварценберга, пізніше тут розташовувалась командна ставка російського військового командування. Відомо, що у Свято-Успенській церкві селі Озеряни (Турійського району) католицькі військові капелани проводили свої богослужіння для наполеонівських солдат. Врешті-решт, відомий Олицький замок у 1812 р. був переоблаштований у російський військовий шпиталь, а масштабна реставрація легендарного луцького замку Любарта (який до 1795 р. вже практично перетворився на руїни – усі три вежі давно вимагали ремонту, вали і рови були засипані сміттям, всюди гнилі фрагменти дерев'яних стін і ворота, що покосилися) була здійснена саме російськими військовими інженерами в часи наполеонівських війн – у замку Любарта перебував спочатку штаб генерала Багратіона, а пізніше – і генеральна ставка О. П. Тормасова.

Правильна експлуатація пам'яток про події франко-російської війни 1812 року, що збереглися на території сучасної Волині, може стати своєрідним стимулом подальшого розвитку туристичної інфраструктури краю. Можливо, саме правильна інтерпретація подій "грозы двенадцатого года" і професійна подача інформації з боку науковців та екскурсоводів повернуть інтерес сучасників до національної історії та приваблять іноземних мандрівників і потенційних інвесторів.

---

1. Архієпископ Варфоломій (Ващук). Село Городно. Історико-краєзнавчий нарис / Архієпископ Варфоломій (Ващук). – Рівне: Нестеров С. Б., 2007. – 444 с.

2. Гулько Г. Сакральні пам'ятники та меморіальні знаки на вшанування подій російсько-

французької війни 1812-1814 рр. / Г. Гулько, М. Якименко. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Україна та Волинь у наполеонівських війнах. Матеріали Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 200-річчю війни 1812 року, 11-12 травня 2012 р. – Луцьк: Волинські старожитності, 2012. – Вип. 41. – С. 217-221.

3. Карпюк В. Знахідки артилерійських боєприпасів російської армії в 1812 року на Волині (по матеріалам знахідок в с. Липляни Ківерцівського району). / В. Карпюк, В. Пахолок. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Україна та Волинь у наполеонівських війнах. Матеріали Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 200-річчю війни 1812 року, 11-12 травня 2012 р. – Луцьк: Волинські старожитності, 2012. – Вип. 41. – С. 222-223.

4. Качковська Л. Архітектурні пам'ятки Волині в дослідженнях Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва / Л. Качковська // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Ковель і Ковельчани в історії Волині та України. – Ковель: Волинські старожитності, 2008. – Вип. 28. – С. 351-355.

5. Кичилюк В. Кримне: стежками минулого / В. Кирилюк // Минуле і сучасне Волині та Полісся: Старовижівщина та її населені пункти в історії України та Волині. – Луцьк: Волинські старожитності, 2011. – Вип. 28. – С. 178-182.

6. Пушкар Н. "Скромний дар" – пам'ятник героям війни 1812 року. / Н. Пушкар, О. Златогорський. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Україна та Волинь у наполеонівських війнах. Матеріали Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 200-річчю війни 1812 року, 11-12 травня 2012 р. – Луцьк: Волинські старожитності, 2012. – Вип. 41. – С. 240.

7. Пшеничний Ю. Місто Дубно на периферії великої війни 1812 р. / Ю. Пшеничний. // Минуле і сучасне Волині та Полісся. Україна та Волинь у наполеонівських війнах. Матеріали Міжнародної історико-краєзнавчої наукової конференції, присвяченої 200-річчю війни 1812 року, 11-12 травня 2012 р. – Луцьк: Волинські старожитності, 2012. – Вип. 41. – С. 241-242.

8. Теодорович Н. И. Волынь в описании городов местечек и сел. Том 5. Ковельский уезд. – Почаев: Типография Почаево-Успенской лавры, 1903. – 559 с.

Ярослав ЦЕЦИК

ПОЧАТКОВА ОСВІТА НА НА ВОЛИНІ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТ.

Особливостями культурно-освітнього розвитку Волинської губернії наприкінці XIX на початку XX ст. було те, що вона охоплювала величезну територію й мала поліетнічний склад населення. Станом на 1912 р. на Волині проживало близько 3 815 тис. осіб. Найчисельнішою етнічною групою населення губернії були українці, яких проживало 2 658 тис. осіб, другу за чисельністю групу населення складали євреї, яких було близько 548 тис. осіб й, які становили 14,4 % населення Волинської губернії, поляків відповідно – 343 тис., німців – 195 тис., росіян – 38,5 тис. осіб [1, с. 71], досить чисельну групу населення становили чеські колоністи, яких згідно даних першого російського перепису населення у цьому регіоні станом на 1897 р. було – 27,7 тис. [2, с. 94].

Поліетнічна структура населення певною мірою впливала й на систему навчальних закладів, що функціонували на Волині.

На найнижчому щаблі у системі тогочасної освіти знаходилися народні однокласні училища, церковнопарафіяльні школи, школи грамоти, в яких учні отримували лише початкову освіту. Навчальних закладів такого типу на Волині у 1897 р. було 3137, а навчалося в них 90 253 учні. У тому числі діяло 314 шкіл у німецьких колоніях, де навчалося 9 347 учнів, 5 єврейських однокласних училищ, 14 єврейських приватних училищ [3, с.51].

З 1 вересня 1883 р. при Рівненському державному єврейському училищі було відкрито ремісниче відділення. Станом на 1 січня 1890 р. у ньому столярно-токарну справу вивчало 12 учнів, палітурну – 15. Але наприкінці XIX ст. при училищі залишилася лише палітурна майстерня, в якій навчалося 19 хлопців [4, с. 127].

Таким чином, незважаючи на наявність значної кількості навчальних закладів, які діяли у той час у Волинській губернії, абсолютна більшість із них були початковими, а значна кількість дітей шкільного віку, особливо незаможних верств населення, взагалі не відвідувала школи й залишалася неписьменною. Ті ж хто навчався у цих школах отримували лише початкову освіту.

У наступні роки у губернії почали спостерігатися тенденції до поступового зростання кількості навчальних закладів й не лише початкових, а й середніх. Поряд з цим зростала й кількість навчальних закладів та класів, у яких учні отримували і професійну освіту. Важливу роль у цій справі відігравали органи міського самоврядування й земства.

Органи міського самоврядування у своїх бюджетах постійно передбачали кошти на потреби народної освіти. Так, у м. Дубно на потреби народної освіти у 1903 р. з міського бюджету було виділено 300 руб. [5, арк. 19], у наступному 1904 р. таку ж саму суму [6, арк. 15-15зв.].

Станом на 1904 р. у Волинській губернії функціонувало 2948 навчальних закладів. Щодо керівництва цими навчальними закладами то 1449 були в підпорядкуванні Міністерства народної освіти, Міністерства внутрішніх справ – 2, Синоду – 1487, Міністерства землеробства і державного майна – 4, Відомства установ імператриці Марії – 3, Міністерства фінансів – 1, Міністерства шляхів сполучень – 5. У всіх цих навчальних закладах навчалося 140 196 учнів, у тому числі 111 349 хлопців і 28 847 дівчат [7, с. 57].

Таким чином, на початку XX ст. на Волині спостерігалося поступове зростання кількості навчальних закладів в основному початкових. Поряд з загальноосвітніми розпочали свою діяльність і нові професійні навчальні заклади, що давало можливість частині учнів отримувати й професійну освіту. Важливу роль у цих процесах відігравали органи міського самоврядування та земства, частка яких у фінансуванні всіх закладів освіти у краї зростала, а це в свою чергу створювало умови для збільшення їх кількості. Незважаючи на позитивні тенденції, які почали з'являтися у системі освіти навчальних закладів й далі не вистачало, у багатьох селах губернії вони були взагалі відсутніми, а частина дітей й надалі або отримували лише початкову освіту у школах грамоти чи церковнопарафіяльних, або взагалі залишалися неписьменними.

У 1908 р. на Волині діяло 2288 навчальних закладів, у яких навчалося 142 752 учні [8, с. 63-64]. Незважаючи на зменшення загальної кількості закладів освіти, кількість учнів порівняно з 1904 р. дещо зросла. Зросла

й кількість навчальних закладів, у яких учні отримували професійну освіту. Так, з 1904 р. при Житомирському двокласному єврейському училищі функціонував слюсарно-ковальський клас, в якому навчалося 20 учнів [4, с. 128]. Ряд аналогічних класів у той час було відкрито й в інших початкових навчальних закладів регіону, це свідчило про те, що батьки й органи влади були зацікавлені у тому, щоб учні отримували професійну освіту.

Важливу роль у розвитку мережі навчальних закладів продовжували відігравати органи міського самоврядування, які часто були ініціаторами відкриття нових середніх та професійних навчальних закладів.

Так, у 1906 р. у Рівному рішенням міської думи на потреби народної освіти було виділено 1900 руб. [9, арк. 28-28 зв.], у наступному 1907 р. 1940 руб. [10, арк. 5].

Така діяльність цих органів, які у цій справі мали підтримку з боку держави, сприяла поступовому зростанню кількості освітніх закладів різних типів у губернії. Станом на 1911 р. на Волині діяло 2447 навчальних закладів різного типу 1 навчальний заклад був на 1538 жителів губернії, 1 учень на 23 особи [11, с. 89-90].

На потреби цих навчальних закладів у 1911 р. було витрачено 828 405 руб. 9 коп. державою було виділено лише 426 498 руб. 1 коп. Інші витрати були покриті за рахунок відрахувань із земського збору, коштів, які виділялися з бюджетів міст, приватними особами [11, с. 90-91].

У підпорядкуванні Синоду були Волинська духовна семінарія, 4 чоловічих духовних та 2 жіночих училищ, 1445 церковнопарафіяльних шкіл і шкіл грамоти. На утримання лише церковнопарафіяльних шкіл і шкіл грамоти у 1911 р. було витрачено 511 319 руб. З яких 215 738 руб було виділено Синодом, а земствами, сільськими громадами та органами міського самоврядування 295 581 руб. [11, с. 93].

Важливу роль у розвитку освіти у краї продовжували відігравати земства. У 1911 р. губернським земством було заплановано побудувати 115 шкіл, у селах де вони були відсутніми. При будівництві цих шкіл враховувалася також «віддаленість даного населеного пункту від сусідніх шкіл та інші суто місцеві умови» [11, с. 94].

В цілому у 1911 р. губернським та повітовими земствами було виділено для 520 церковнопарафіяльних шкіл 130 905 руб., 204 училищам 27 795 руб., відкриття нових класів у діючих навчальних закладах 3 234 руб., придбання для початкових шкіл та училищ навчального приладдя – 10 650 руб., субсидії для функціонування 5 професійних навчальних закладів (навчання в яких було також безкоштовним) 20 466 руб., будівництво нових шкіл 100 тис. руб., фінансування педагогічних курсів при початкових школах 5,5 тис руб. також було профінансовано й ряд інших нагальних потреб ряду освітніх закладів. Крім цього земством було встановлено ряд іменних стипендій, зокрема для слухачів учительської семінарії, церковно-учительської школи тощо [11, с. 96]. Крім земств зростали обсяги фінансування потреб народної освіти й з боку органів міського самоврядування. Наприклад, у 1910 р. у м. Дубно на потреби народної освіти було виділено 5 200 руб. з загальної суми прибутків міста 34 735 руб. [12, арк. 139], в наступному 1911 р. у цьому ж місті було виділено 4076 руб. [13, арк. 134].

Напередодні Першої світової війни дирекція народних училищ активізувала процес відкриття професійних класів у повітових містах. Так, у листі інспектора народних училищ 3-го району Волинської губернії у Рівненську міську думу увага акцентувалася на тому, що «однією з важливих потреб нашої народної освіти є підготовка підростаючого покоління до практичної діяльності шляхом надання йому професійних знань та вмінь» й далі наголошувалося, що дана проблема є актуальною для нашого регіону у зв'язку з «відсутністю у нас необхідної кількості професійних шкіл». Тому згідно Положення «Про вищі початкові училища» від 25 червня 1912 р. «при них можуть бути відкриті професійні класи чи курси з різних спеціальностей... почтово-телеграфні, бухгалтерські, будівельні, електротехнічні, сільськогосподарські, ремісничі». Далі в документі було відзначено, що професійні класи чи курси доповнять освіту учнів знаннями та навичками, які їм будуть необхідними у повсякденному житті. У свою чергу Рівненська міська дума мала повідомити інспектора народних училищ про те що, при якому з 2-х училищ у Рівному доцільно було б відкрити ремісничі класи. Окремо у листі було запропоновано повідомити інспектора народних училищ «Який розмір фінансової допомоги на відкриття цих курсів буде надано міською думою» [14, арк. 4-5].

Незабаром Рівненською міською думою було прийнято рішення відкрити у місті новий навчальний заклад – нижчу ремісничу школу для задоволення освітніх та професійних потреб «нижчого класу населення міста», й розпочато підготовку кошторису на її організацію, утримання, включаючи й придбання необхідного устаткування. Школа мала бути відкрита за зразком нижчих ремісничих шкіл, що були у Житомирі та Бердичеві [14, арк. 32].

Щодо організації навчання у тогочасних нижчих ремісничих школах то, наприклад, у Житомирську приймалися хлопці у віці від 13 до 16 років, які закінчили однокласне училище чи здали іспит за його курс. Навчання тривало 4 роки, було безкоштовним. Учні вивчали столярно-токарне чи слюсарно-ковальське ремесло. Крім професійних дисциплін у ній вивчали Закон Божий, арифметику, російську мову, геометрію, малювання, технічне креслення, технологію, ведення обліку [14, арк. 35].

Отже, хоча ініціатива відкриття ремісничих класів чи училищ іноді йшла і від органів влади, але основні зусилля по їх організації та фінансуванню у більшості випадків здійснювалися земствами чи органами міського самоврядування.

Зростання навчальних закладів, що функціонували у краї в основному відбулося за рахунок збільшення кількості початкових шкіл, шкіл грамоти, однокласних училищ тощо.

У краї дещо зросла кількість навчальних закладів, де слухачі отримували професійну підготовку це були сільськогосподарські школи, ремісничі класи, нижче ремісниче училище, комерційні училища, ремісничі класи, землемірне училище, фельдшерсько-акушерська школа тощо [15, с. 79-80].

У 1913 р. земством було підготовлено проект, який був затверджений органами влади, згідно якого на Волині мали відкрити 10 нових сільськогосподарських училищ і 3 ремісничих [16, с. 97-104], однак реалізації цих задумів перешкодив початок Першої світової війни.

У той час значно збільшилося фінансування закладів освіти з боку міських дум. Так, у бюджеті м. Рівного на 1915 р. було передбачено фінансування ряду навчальних закладів, які функціонували у місті. Зокрема, на потреби чоловічої гімназії було передбачено 11 865 руб., 1-го вищого початкового училища – 1850 руб., 2-го вищого початкового училища – 2000 руб. Також значні суми було виділено для єврейського професійного училища, казенної єврейської школи та інших закладів освіти, що були у місті [17, арк. 5-5зв.].

Таким чином, важливу роль у розвитку освіти на Волині наприкінці XIX – на початку XX ст. відігравали органи міського самоврядування та земства. Завдяки їх діяльності поступово зростала кількість навчальних закладів. Незважаючи на зростання кількості навчальних закладів, для дітей незаможних верств населення доступ до навчання у гімназіях чи реальному училищу був закритий через високу плату за навчання. У зв'язку з цим більшість дітей регіону навчалися або в школах грамоти, церковнопарафіяльних школах, училищах. Щодо професійної освіти, то незважаючи на поступове зростання кількості навчальних закладів, цієї групи та відкриття професійних класів відсоток учнів, які отримували професійну освіту, був мізерним і не задовольняв потреб суспільства. Ще одним важливим моментом тогочасної системи освіти було те, що значна частина дітей взагалі не відвідували школу й надалі залишалися неграмотними, а для більшості учнів дітей селян та робітників навчання закінчувалося отриманням лише початкової освіти.

1. *Памятная книжка Волынской губернии на 1914 год. – Житомир: Волынская губернская типография, 1913. – 549 с.*

2. *Общий свод по империи результатов разработки данных первой всеобщей переписи населения, произведённой 28 января 1897 года / Под редакцией Н. А. Тройницкого. – Т.II. – Спб., 1905. – 417 с.*

3. *Обзор Волынской губернии за 1897 год. – Житомир: Волынская губернская типография, 1898. – 52 с.*

4. *Рудницька Н. В. Професійна освіта євреїв на Волині у XIX – на початку XX ст. / Н. В. Рудницька // Український історичний журнал. – 2001. – № 6. – С. 123-132.*

5. *Держархів Рівненської обл., ф. 359, оп. 1., спр. 4, арк. 19.*

6. *Держархів Рівненської обл., ф. 359, оп. 1, спр. 7, арк. 15-15 зв.*

7. *Обзор Волынской губернии за 1904 год. – Житомир: Волынская губернская типография, 1905. – 73 с.*

8. *Обзор Волынской губернии за 1908 год. – Житомир: Волынская губернская типография, 1909. – 164 с.*

9. *Держархів Рівненської обл., ф. 165, оп. 1., спр.*

16, арк. 28-28 зв.

10. Держархів Рівненської обл., ф. 165, оп. 1., спр. 20, арк. 5.

11. Обзор Волынской губернии за 1911 год. – Житомир: Волынская губернская типография, 1912. – 102 с.

12. Держархів Рівненської обл., ф. 359, оп. 1., спр. 10, арк. 139.

13 Держархів Рівненської обл., ф. 359, оп. 1., спр. 11, арк. 134.

14. Держархів Рівненської обл., ф. 165, оп. 1., спр. 24, арк. 4-5, 32, 35.

15. Обзор Волынской губернии за 1914 год. – Житомир: Волынская губернская типография, 1915. – 86 с.

16. Доклады Волынского губернского земского собрания. Третьей очередной сессии по училищному отделу. – 16-36 и 221-229. – Житомир: Электро-типография Товарищества «Н.А. Бродович», 1913. – 106 с.

17. Держархів Рівненської обл., ф. 616, оп. 1., спр. 2, арк. 5-5зв.

Світлана ЧИБИРАК

ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ВОЛИНІ У 60-Х РР. XIX СТ.

З середини XIX ст. розпочалося активне вивчення традиційно-побутової культури українців, як провідними науковими інституціями Російської імперії, так місцевими краєзнавцями, які гуртувалися навколо губернських газет.

Ще у 1838 р. царський уряд розпорядився видавати місцеві газети – „Губернские ведомости" (далі – ГВ), які б мали офіційний (різного роду адміністративні розпорядження і настанови посадовим особам) і неофіційний (місцева археологія, історія, етнографія) розділи. Вони починають видаватися у різних губерніях України – „Волынские" (м. Житомир), „Екатеринославские", „Киевские", „Подольские" (м. Кам'янець-Подільський), „Полтавские", „Харьковские", „Херсонские", „Черниговские". Ці місцеві газети проіснували до 1917 р., а деякі – до 1918–1919 рр. Варто зауважити, що весь період їх існування, ці газети були жорстко цензуровані і друкувалися російською мовою. Проте у 1850–1860-х рр. в неофіційній частині „ГВ" активно почали друкуватися історико-краєзнавчі та етнографічні дослідження.

Значним внеском в етнографічне краєзнавство Волині були статті О. Братчикова „Домашняя жизнь волынских крестьян, их нравы, обычаи и предрассудки" („Волынские ГВ", 1868 р.), в яких піднімаються різноманітні аспекти традиційно-побутової культури населення Волині і Західного Полісся: селянський двір (житло і господарські будівлі), родинна обрядовість, землеробські звичаї і обряди, народний календар, народна метеорологія (прогнозування погоди), народна медицина, повір'я та забобони [4]. О. Братчикова цікавили різноманітні проблеми етнографічного краєзнавства, але в найбільшій мірі – господарська діяльність („Взгляд на хлебопашество и вообще сельское хозяйство Волынской губернии" (1867 р.), „Производство и сбыт хлеба в Волынской губернии" (1868 р.), „О состоянии коневодства в Волынской губернии" (1868 р.) та ін.). Ще один напрям дослідницької роботи О. Братчикова – вивчення історії та сьогодення окремих населених пунктів Волинської губернії („О городах и местечках Волынской губернии в торгово-промышленном и других отношениях" – 1869 р., „Дубно" – 1866 р.). Значна частина статей, опублікованих О. Братчиковим у „Волынских ГВ" впродовж 1866–1868 рр., увійшла у книгу „Материалы для исследования Волынской губернии в статистическом, этнографическом, сельскохозяйственном и других отношениях", яка вийшла в м. Житомир двома випусками у 1868 і 1869 роках [1].

Низку статей з проблем етнографічного краєзнавства у трьох номерах у „Волынских ГВ" опублікував священик В. Абрамович – „Пословицы и поговорки, употребляемые в Волынской губернии" (переважно у Рівненському повіті) – 1861 р. [4].

У „Волынских ГВ" надруковані й інші історико-статистичні та етнографічні дослідження Волинської губернії. Зокрема, священиків: А. Ясінського „Статистическое описание села Ярославич Дубенского уезда" (1859 р.) – наведені приказки, прислів'я, пісні; М. Фотинського „Село Липно Новоград-Волынского уезда: Историко-этнографический очерк" (1863 р.); Блажієнка „Еще несколько слов о волынских малороссийских народных песнях" (1869 р.); В. Пероговського „Волынские малороссийские песни" (1868 р.), „Волынские малороссийские пословицы и поговорки" (1869 р.), „О народном обычном праве на Волыни" (1879 р.).

Вивчення побуту та культури мешканців Волині та Західного Полісся здійснював Л. Крушинський. Саме йому належать публікації: „Простонародная пасхалия" (1860 р.), „Обычаи поселян в окрестностях м. Чуднова Житомирского уезда" (1860 р.), в яких дослідник звернув увагу на проведення вечорниць, досвіток, „вулиці", на весільні звичаї і пісні, наголосив, що майже кожен селянин старшого віку вміє вираховувати дату свят (які не в числі) і початок постів.

Календарна обрядовість цікавила і священика із Луцького повіту В. Пурієвича, який описав свято Андрія, „Багатий" і „Щедрий" вечір („Некоторые обычаи моих земляков в частном быту" – 1866 р.), Великдень („Кое-что из обычаев и поверий волынских крестьян" – 1866 р.) [4].

З 1 вересня 1867 р. почала виходити газета

„Волынские епархиальные ведомости" (редакція знаходилась у м. Кременці, типографія – у м. Почаєві). На її сторінках в неофіційній частині систематично, із номера в номер, друкувалися статті краєзнавчого характеру. „Волынские епархиальные ведомости" (далі – ВЄВ) поставили за мету „повідомляти відомості про літописців та істориків, які розповідали про долю православ'я на Волині і подавати самостійний виклад подій, маючи на меті з'ясувати, що Волинь була завжди країною православною і складала одну із земель, що входили до складу князівства святого Володимира" [2, 90].

З часом завдання ВЄВ розширились. Вони почали публікувати відомості про православні церкви і монастирі Волині, висвітлювали діяльність навчальних закладів (семінарій, училищ, приходських шкіл), подавали матеріали для історико-статистичного опису Волинської єпархії. Найбільший інтерес для нас становлять історико-статистичні відомості про міста, села, церкви і монастирі. У цих описах зібрані матеріали не тільки історико-статистичного, але і етнографічного характеру, хоч їм і відводиться друге місце.

Серед постійних авторів ВЄВ, які друкували історико-краєзнавчі нариси та висвітлювали різні аспекти традиційно-побутової культури українців, зустрічаємо прізвища: викладачів Волинської семінарії – А. Хойнацького, М. Уводського та М. Петрова, М. Теодоровича, сільських священиків – П. Гапановича, Д. Левицького, М. Шумовського, І. Жолтовського, А. Сендульського, С. Барановича, краєзнавців – Ф. Четиркіна, В. Пероговського, В. Ржевського, О. Фотинського, Л. Рафальського, М. Трипольського, Д. Полянського та інших.

Особливо плідно в області дослідження місцевого краю працював священик с. Сивки Острозького повіту Аполоній Сендульський. З 1868 р. в газеті почали друкуватися його краєзнавчі нариси про міста, містечка і села Волинської губернії. До 1882 р., коли А. Сендульський помер, він встиг видрукувати 39 нарисів (всього у ВЄВ було видано 56 історичних його нарисів різних сіл, містечок і міст Волинської губернії). Серед них дослідження з історії міста Луцька, Дубно, Кременця, Овруча, Старокостянтинова, Острога, Берестечка та інших населених пунктів Волинського губернії [5, 382].

Важливою науковою подією в історії української етнографії середини XIX ст. була експедиція в Західно-Руський край, проведена Павлом Чубинським. Думка про спорядження етнографічно-статистичної експедиції виникла у 1862 р. Відповідно до доповіді управляючого міністерством народної освіти А. В. Головіна, 8 вересня 1862 р. імператор Олександр II підписав указ про виділення Російському географічному товариству (далі – РГТ) коштів на проведення експедиції у 1863 р. [7, III].

21 вересня 1862 р. Рада РГТ обрала комісію, яка повинна були сформулювати завдання майбутньої експедиції. Розроблена програма передбачала дослідження: 1) народностей Західно-Руського краю, а саме – „племінних" відмінностей, які виражаються в мові, вдачі, звичаях, про відносну чисельність „племен" (тобто народів) краю, важливих етнографічних кордонах та ін.; 2) розподілу населення за віросповіданням, його релігійною і „моральною" культурою; 3) господарського побуту різних „племен" краю та їх матеріального благополуччя [7, III]. Регіон дослідження мав охопити дев'ять губерній Російської імперії, об'єднаних у три групи: Білоруська (Вітебська, Могилівська і Мінська), Литовська (Віленська, Ковенська і Гродненська), Українська (Київська, Волинська і Подільська) [7, IV].

Проте, у зв'язку з польським повстанням 1863 р. експедиція була відкладена „до більш сприятливих обставин". До цього питання в РГТ знову повернулися у 1865 р. А 19 січня 1867 р. на засіданні відділів етнографії і статистики вирішено було, що основним завданням експедиції має бути саме етнографічне дослідження регіону. У зв'язку з цим програму 1862 р. вирішено було змінити. Для розробки нової програми була утворена спеціальна комісія із членів РГТ. Планувалось, що підготовка експедиції займе приблизно один рік [7, V–VI].

Навесні 1867 р. комісія РГТ запропонувала нову програму, яка визначила такі завдання експедиції: 1) етнографічне вивчення „російського населення", під яким розумілися українці, росіяни і білоруси; 2) дослідження побуту литовців і латишів; 3) вивчення єврейського населення; 4) визначення віросповідання і „народності" всіх „племен", проживаючих в Західно-Руському краї; 5) економічне життя краю [7, VI].

РГТ довго не могло знайти керівника експедиції для українських (південно-західних) губерній. Лише в 1869 р. це

завдання було доручене П. Чубинському, який розгорнув активну організаторську роботу: склав спеціальну широку програму для збирання різноманітного матеріалу із сфери традиційно-побутової культури і розповсюдив її установам та особам, що добре знали життя на місцях і могли подати потрібні відомості. П. Чубинський розширив межі обстежень до кордонів українського етнічної території, а не тільки Південно-Західного краю. Окрім раніше запланованих губерній, охоплено дослідженнями Полісся, Сідлецьку та Гродненську губернії, котрі доти українськими етнографами спеціально не вивчалися [3, 66–67]. Вчений з цього приводу писав: „до цього часу ... не було майже ніяких етнографічних матеріалів ... з Холмської Русі, із Підляшшя.., а із Волині і Поділля було матеріалів мало, так, що про населення всіх названих місцевостей не можна було скласти хоча б приблизного уявлення" [6, XII].

Експедиція розпочалася у 1869 р. У ході першої подорожі П. Чубинський разом з помічником, здійснивши обстеження кількох повітів, направилися на Волинь (тодішню Волинську губернію). З м. Житомира маршрут експедиції проліг територією Новоград-Волинського і Старокостянтинівського повітів на Поділля, Бессарабію, Польщу. На зворотному шляху вчений побував у Володимир-Волинському, Дубнівському і Кременецькому повітах Волинської губернії, а також містах – Ковелі, Луцьку, Рівному, Овручі, Малині та Радомишлі. Зимова експедиція 1869 р. майже повністю була присвячена обстеженню Волинської губернії. П. Чубинський відвідав Ковельський, Луцький, Рівненський, Овруцький повіти Волинської губернії [6, XIII–XIV]. У проведенні експедиції П. Чубинському сприяли мирові посередники третьої і четвертої дільниць Луцького повіту Г. Н. Бєляєв і О. І. Пошиленко, а також другої дільниці Житомирського повіту В. Г. Гловачевський, які надали експедиції етнографічні відомості зі своїх дільниць [6, XVII–XVIII].

Крім того, на запрошення П. Чубинського надсилати етнографічні та статистичні матеріали, відгукнулися і волиняни. Зокрема, на той час професор Київської духовної академії, колишній вчитель Кременецької семінарії М. Петров надіслав значний за обсягом збірник повір'їв і обрядів, що відносяться до свят, складений на основі матеріалів, зібраних за його вказівкою учнями Кременецької семінарії. Професор Кременецької семінарії Хойнацький передав П. Чубинському матеріали свого вихованця Ящинського, який записав весілля та ігри у м. Полонне Новоград-Волинського повіту Волинської губернії [6, XVI–XVII].

Отже, в 60-х рр. XIX ст. розпочався активний збір та публікація історико-статистичних описів міст, містечок, сіл, церков та монастирів Волинської губернії, а також етнографічних матеріалів, присвячених різним аспектам традиційно-побутової культури українців. Величезна кількість різнопланових етнографічних статей про побут та культуру мешканців Волині і Західного Полісся, опубліковані у „Волынских губернских ведомостях" та „Волынских епархиальных ведомостях". Також під час етнографічно-статистичної експедиції П. Чубинського було детально обстежено десять з дванадцяти повітів Волинської губернії. Матеріали, зібрані в ході цього дослідження, увійшли до семи томів „Трудов этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край..." (1872–1878 рр.).

---

1. Братчиков А. Материалы для исследования Волынской губернии в статистическом, этнографическом, сельскохозяйственном и других отношениях / А. Братчиков. – Вып. 1–2. – Житомир, 1868–1869.

2. Каминский В. А. Этнографическое изучение Волыни и важнейшие вопросы ее этнографии в настоящее время / В. А. Каминский // Записки общества истории, филологии и права при Варшавском университете. – Варшава, 1912. – Вып. 6. – С. 79–135.

3. Куницький О., Чубинська К. Перша етнографічна експедиція на Правобережну Україну / О. Куницький, К. Чубинська // Народна творчість та етнографія. – 1971. – № 6. – С. 66–70.

4. Лященко А. Волынские губернские ведомости в 1838–1887 гг. / А. Лященко // Живая старина. – 1893. – Вып. II. – С. 265–278.

5. Михайлюк О. Г. Історія Волині на сторінках газети „Волынские епархиальные ведомости" / О. Г. Михайлюк // Шоста Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. – Луцьк, 1993. – С. 382–383.

6. Общее предисловие к материалам и исследованиям, собранным П. П. Чубинским // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел: Материалы и исследования, собранные д. чл. Чубинским П. П. –

Т. I. – СПб. : Типография П. Безобразова и комп., 1872. – С. XI–XX.

7. От Комиссии по снаряжению этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край, снаряженной императорским русским географическим обществом. Юго-Западный отдел: Материалы и исследования, собранные д. чл. Чубинским П. П. – Т. I. – СПб. : Типография П. Безобразова и комп., 1872. – С. III–X.

Володимир ШАБАРОВСЬКИЙ

КАРАЇМИ НА РІВНЕНЩИНІ ХТО ТАКІ КАРАЇМИ

Караїми – нечисленна народність, головними осередками проживання якої в Україні є Крим і м. Галич Івано-Франківської області. Словом караїм також називають прихильників однієї з гілок юдейської віри. Інша гілка юдеїв – це рабаніти, або євреї-талмудисти. Віра і одних, і других ґрунтується на Старому Заповіті (який вони називають ТаНаХ) з тією різницею, що рабаніти, крім Старого Заповіту, шанують ще й усні перекази, зафіксовані в Талмуді.

Походження караїмів до кінця не з'ясоване і є предметом численних дискусій. У вітчизняній історіографії переважає думка, що караїми – нащадки тюркських племен, які у VIII–X ст. входили до складу Хозарського каганату і прийняли караїмську віру, котра є відгалуженням юдейської, де заперечується авторитет Талмуду. Разом з тим є багато свідчень, що волинські караїми вважали себе народом Ізраїлю, тобто потомками синів біблійного патріарха Якова [5, 21].

Кримські караїми здебільшого вважають себе окремим народом, наголошуючи, що як етнос вони сформувалися в Криму. Велика частина світового академічного середовища вважає кримських караїмів частиною єврейської діаспори, що асимілювалася під впливом тюркського оточення.

Перша документальна згадка про караїмів на Волині датується серединою XV ст. [5, 54]. Тоді вони переселилися з Криму до Луцька. Найімовірніше, що це було в кінці XIV ст., в часи князювання Вітовта Кейстутовича. Чи переселилися караїми добровільно, чи примусово – питання дискусійне. Джерелами їхнього існування на Волині були торгівля, ремесла, хліборобська праця, оренда корчем та млинів.

З часом караїми стали розселятися далі від Луцька, з'явившись і на території сучасної Рівненської області. На Рівненщині караїми проживали у двох місцях:

на землях історичної Дубенщини;

в с. Деражному сучасного Костопільського району Рівненської області.

Караїми на Дубенщині

Більшість волинських караїмів жили в сільській місцевості. На історичній Дубенщини це села, що лежать недалеко від Луцька, який був для караїмів духовним, культурним, а в більш давні часи ще й адміністративним центром: Бокійма, Боремець, Велика Городниця, Вигода (слобода неподалік Боремця), Війниця, Залав'я, Золочівка, Мала Городниця, Переверед ів, П'яння (тепер Радянське), Смордва, Чекно, Яловичі, Ярославичі – тепер Млинівський район Рівненської області; Боремель, Вовковиї, Княгинин, Пашева – Демидівський; Пляшева – Радивилівський. Що стосується сучасного Дубенського району, то є згадка лише про караїмів у Тараканові [6, 22].

До 1925 року до Дубенського повіту належали села тодішньої Берестецької ґміни, які тепер перебувають у складі Горохівського району Волинської області. Тут караїми жили в селах Голятин, Смолява та ін. [6, 22]. Є припущення про можливе проживання караїмів у XVII ст. в Олиці [7, 24], яка колись також належала до Дубенського повіту (тепер Ківерцівський район Волинської області), однак така гіпотеза не підтверджується документальними даними.

Найперше документальне свідчення про караїмів на Дубенщині датується 1765 роком. Саме тоді в селі Княгинині проживало 7 караїмів, що орендували корчми [1, 513]. Хоча зрозуміло, що оселилися караїми на Дубенщині набагато раніше.

У наведеному вище списку слід виділити село Залав'я Млинівського району, де, як вдалося з'ясувати, в перші роки XIX століття жив Авраам Фіркович (1787–1874), найвідомішій у світі караїм – вчений, мандрівник, колекціонер. Саме Фіркович домігся в 1863 р. від російської влади визнання караїмів окремим етносом (до цього їх у Росії вважали єврейською сектою). Саме із зібраних ним колекцій, що тепер зберігаються в Російській національній бібліотеці ім. Салтикова-Щедріна в м. Санкт-Петербурзі, черпають дані для своїх праць сучасні історики. Колекції Фірковича містять близько 15 тисяч старовинних документів, багато надгробних пам'ятників [5, 16].

Залав'я було не єдиним місцем проживання А. Фірковича. Основне його житло було в Луцьку, а в Залав'ї його сім'я (батьки, брат, дружина, сестри) тримала корчму. У 1809 р. влада Дубенського повіту на виконання

імперського „Положення про облаштування євреїв" (1804 р.) примусила караїмів Дубенського повіту переселитися до міст [5, 93]. Така сваволя тодішньої влади змусила А. Фірковича змінити заняття: він приступив до вивчення гебрайської мови, Біблії. Це дало йому змогу стати учителем, тоді газаном (священиком), згодом – після переїзду до Криму – відомим караїмським ученим.

Документ, який склав дубенський поліційний справник Швенцеров, подає список караїмів Дубенського повіту із зазначенням їхнього сімейного стану, віку, наявного майна. Виявилося, що 1809 року в Дубенському повіті жило 23 караїми, щоправда, основне місце їхнього проживання було в Луцьку. У списку значиться і А. Фіркович. Як і решта згаданих у списку дубенських караїмів, його сім'я «упражнялась продажею горячего вина». У Луцьку Фірковичі мали дім, двоє коней, 3 голови рогатої худоби, всього майна на 1000 злотих [2, 3]. Таким чином, хибним є поширене в науці твердження, що А. Фіркович працював на селі в млині тестя і, збанкрутувавши, перебрався 1810 року до Луцька. Інакшими, як бачимо, були його рід занять і причина переселення.

Незважаючи на переселення караїмів з сіл до Луцька, в кінці XIX ст. більшість волинських караїмів жила в сільській місцевості. Перепис 1897 р. зафіксував наявність у Волинській губернії 166 караїмів, з них більшість жила неподалік Луцька – 50 осіб у самому місті, 27 – у повіті і 78 осіб – на Дубенщині [4, 273]. Дубенський повіт був на другому місці в губернії за числом караїмів, що тут проживали.

З часом число караїмів Великої Волині зростає і в 1912 році досягає 326 осіб. З них 16 чоловік проживало в Житомирі, 232 – в Луцьку й Луцькому повіті, 78 – на Дубенщині (30 чоловіків і 48 жінок) [5, 59].

Перепис 1921 р. подає вже менше число караїмів у Дубенському повіті. Тут, на відміну від царських часів, уже розрізнялися караїмська віра і караїмська народність [5, 60]:

	Віровизнання	Народність
Дубенський повіт	11	1
З них: Вовковиї	1	1
Ярославичі	2	–
Чекно	7	–
Мала Городниця	1	–

Аркуш з питаннями перепису 1921 р. заповнювався на підставі відповідей опитуваних. Як бачимо з таблиці не всі караїми вважали себе представниками окремого етносу. Але й не вважали себе євреями, бо, приміром, у селах Ярославичі, Чекно, Мала Городниця євреїв не зафіксовано зовсім. З якою народністю ідентифікували себе більшість караїмів, можна лише здогадуватися.

Війна й урбанізація зробили свою справу: караїмів у кінці 1930-х років у селах Волині вже не було. Єдина родина, що проживала в 1933 р. в сільській місцевості, жила якраз на Дубенщині. Було це в селі Ярославичах (тепер Млинівського району Рівненської області) [6, 22]. Решта волинських караїмів жили в Луцьку.

Луцький краєзнавець Р. Островецький зібрав свідчення старожилів про караїмів з Ярославичів. Дізнаємося, що тамтешні караїми орендували водяні млини в місцевого поміщика М. Колмакова. Жінки ткали полотно і шили одяг, були гарними кравчинями. Під час II Світової війни ярославицькі караїми кудись виїхали, напевно до Луцька. Мабуть, караїми не були впевнені, що німецькі окупанти не матимуть їх за євреїв, а в Луцьку разом з тамтешньою громадою було легше довести своє неєврейське походження. На цьому й завершилася історія караїмів на Дубенщині.

Караїми в Деражному

На відміну від караїмів Дубенщини, деражнянські караїми мали свою окрему громаду, що майже дорівнювала луцькій. У XVII ст. с. Деражне, відоме тоді як містечко Деражня, було одним з чотирьох найголовніших у Речі Посполитій караїмських поселень поряд з Тракаєм (неподалік Вільнюса), Луцьком і Галичем [5, 169].

Одним з перших, хто згадав про існування колись караїмської громади в Деражному, був Мордехай Султанський (бл. 1772 – 1862), відомий караїмський теолог і письменник (Рис. 1). Він записав караїмські перекази, з яких випливає, що в XVI ст. караїми переселилися з Луцька в місто Деражню, що розташована над Горинню на відстані шести парса (давньоєврейська міра довжини) від

Рис. 1. Елегія про зруйнування караїмської громади в Деражному.

Луцька. Сюди перебралося жити 60 сімей [8, 114].

Перша документальна згадка про деражнянських караїмів датується 1642 роком і зафіксована в «Листі єрусалимських караїмів одновірцям у Польщі та Литві". Документ зберігається в Російській національній бібліотеці ім. Салтикова-Щедріна в м. Санкт-Петербурзі у колекціях А. Фірковича. Там є й інші документи зі згадкою про Деражне, датовані 1644, 1647 та 1677 рр. [5, 129 – 133]

Одним з найважливіших джерел, що свідчать про історію деражнянської караїмської громади, є «Книга пам'яті», складена газаном Ааароном з Луцька. З цього документу, який зберігається в колекціях Фірковича, випливає, що деражнянська караїмська громада виникла приблизно в 1560 р. [3, 32]. Автор згадує вчених, що походять з Деражного. Найбільше відомо про

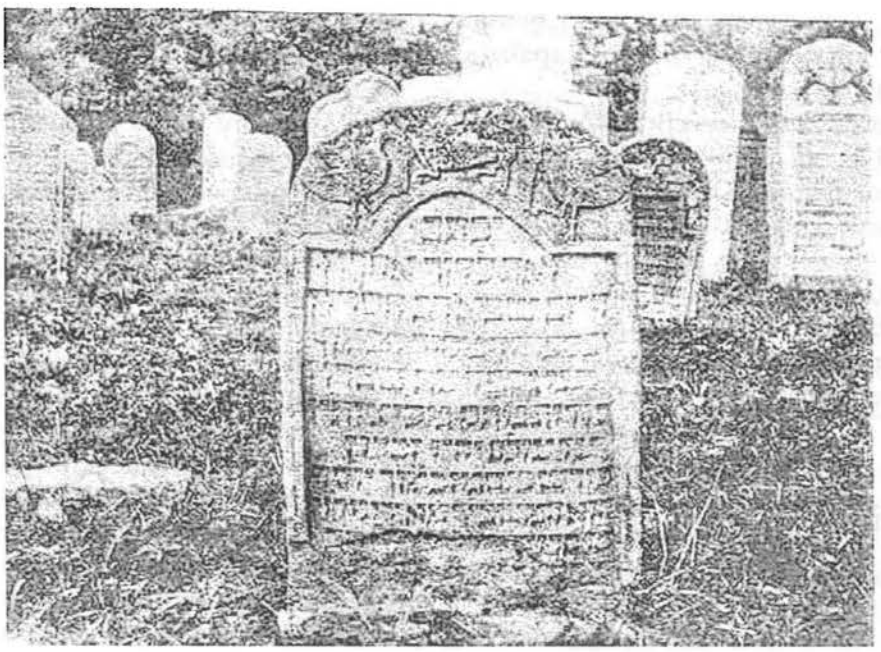

Рис. 2. Могила Йосиф бен Самуїла в м. Галичу.

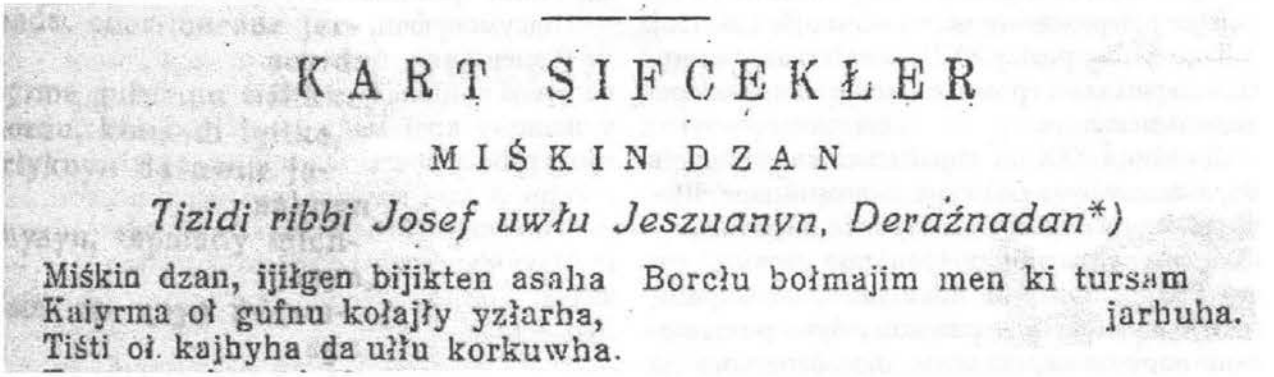

KART SIFCEKŁER

MIŚKIN DZAN

Tizidi ribbi Josef uwłu Jeszuanyn, Deraźnadan)*

Miśkin dzan, ijiłgen bijikten asaha Borcłu bołmajim men ki tursam
Kaiyrma oł gufnu kołajły yzłarba, jarhuha.
Tiśti oł kajhyha da ułłu korkuwha.

Рис. 3. «Бідна душа. Склав Йосиф син Єшуа з Деражні» (фрагмент твору).

Йосифа бен Єшуа та Йосифа бен Самуїла га-Машбіра (Рис. 2). Перший з них, Йосиф бен Єшуа, – караїмський поет і філософ, духовна особа (Рис. 3). Твори Й. бен Єшуа належать до найдавніших пам'яток караїмської світської літератури. Народився і жив у Деражному, де очолював місцеву караїмську громаду.

Під час повстання під проводом Б. Хмельницького деражнянська караїмська громада перестала існувати. Знищення громади традиційно приписують українським козакам, але останні дослідження показують, що для цього немає достатніх підстав [5, 145–149].

Існує версія, що після знищення громади Й. бен Єшуа опинився в Луцьку разом з іншими деражнянцями, що врятувалися. У 1665 р. він з'являється в Тракаї, де його обирають главою караїмської громади терміном на три роки. Після цього Й. бен Єшуа вирушає через Крим до Святої Землі, везучи з собою пожертви і в Бахчисараї потрапляє до тюрми в ханському палаці зі звинуваченням у шпигунстві. В ув'язненні написав поему-молитву „Karanhy bułut" («Темна хмара»). Хан звільнив мандрівника і той повернувся додому [5, 140].

Йосиф бен Єшуа відомий як автор кількох відомих у караїмському світі піютів (літургійних віршів), однак найбільшу відомість йому принесли світські поетичні твори, що виходили друком у міжвоєнній Польщі: «Темна хмара», «Володарю володарів», «Гей, добрі браття», «Бідна душа», «Від біди вигнання». В останньому творі автор описує знищення караїмської громади в Деражному. Цей твір дійшов до сучасника у двох варіантах: гебрайською мовою (цей текст зберігається в Санкт-Петербурзі серед документів А. Фірковича) і караїмською (цей текст зберігся в рукопису з Галича і був опублікований в альманасі «Karaj Awazy", що виходив у Луцьку в період між двома світовими війнами) [3, 45], [5, 142].

Караїмські джерела свідчать, що з Деражного походить ще один вчений на ім'я Йосиф і на прізвисько „га-Машбір", котрий створював елегії. Це – Йосиф бен Самуїл, який з 1670 р. очолював громаду караїмів Галича аж до смерті в 1700 р. До цього жив у Деражному, де був гахамом. Йосифа бен Самуїла у світі вважають одним з найвидатніших діячів не тільки українських чи польських караїмів, а й караїмів узагалі. Він автор багатьох творів, його нащадки були релігійними лідерами галицької общини аж до початку XIX ст. «Немає більшої честі, ніж бути його кровним родичем чи потомком", – писав у "Книзі про караїмів" доктор Реувен Фанн у 1929 р. [3, 39].

З Деражного також походять предки відомих у світі караїмських вчених, таких як Сімха-Ісаак Луцький, Мордехай Султанський. В іншого деражнянця, Мойсея-Леві бен Сімхи, вченими були чотири брати.

Караїмські перекази, зафіксовані М. Султанським, свідчать, що після повстання Хмельницького караїми повернулися і були знищені Гонтою, однак це не підтверджено жодними джерелами. Загинули в Деражному не всі караїми: частина перебралася до Луцька, частина – до Галича[8, 115]. Крім караїмських переказів, немає документальних даних про громаду караїмів у Деражному в наступні сто років, у XVIII ст. Перепис 1765 р. показав наявність 239 євреїв (35 будинків), 1778 – тільки 37 осіб. Можливо, містечко постраждало під час Коліївщини. Можливо, що серед загиблих, як пише А. Зайончковський,

були караїми. Однак це більше схоже на легенду, тому що перепис 1765 р. наявність караїмів у Деражному не засвідчив[5, 155–156]. У будь-якому разі, у XVIII столітті деражнянська караїмська громада вже не мала попереднього значення.

До кінця XIX ст. караїмське кладовище в Деражному було об'єктом паломництва. Щороку сюди з'їжджалися караїми, щоб вшанувати пам'ять загиблих. Нині про караїмів тут забуто. Дослідження показують, що караїмське кладовище в Деражному було розташоване поруч з єврейським, що збереглося до наших днів[5, 165].

У костопільського колекціонера О. Снітчука зберігається велика колекція мідних і срібних караїмських жетонів та жіночих прикрас з шестикутною зіркою, зооморфними та антропоморфними зображеннями. За словами власника, ці раритети знайдено в Деражному в 1980-х роках.

Висновки

Зважаючи на невеликий обсяг даної публікації, ми не спиняємося на особливостях побуту, релігії чи політичного життя караїмів, відсилаючи читача до книги, що нещодавно побачила світ в луцькому видавництві «Твердиня» [5]. Тут можна ознайомитися також з поезією караїмських авторів, зразками фольклору, рецептами караїмської кухні, записаними на Волині. Лише зазначимо, що караїми в нашому краї були зразком працелюбності й високої моралі для всієї Волині, поважали сусідів-слов'ян, знали українську мову, співали наших пісень. 1945 року луцькі караїми (інших на той час не було) емігрували до Польщі, за винятком однієї сім'ї Єшвовичів, що і нині проживає в Луцьку.

Підсумовуючи, скажемо, що Волинь, у т. ч. Рівненщина, була свого часу домом для багатьох національних меншин. Про караїмів у нашому краї майже забуто. Пам'ять про них треба зберегти як про колишніх добрих сусідів. А такі видатні караїмські постаті, як А. Фіркович, Й. бен Єшуа та Й. бен Самуїл га-Машбір, заслуговують хоча б на пам'ятні знаки в селах, де вони проживали (Залав'я, Деражне).

---

1. Архив Юго-Западной России, издаваемый временною комиссией для разбора древних актов, состоящей при Киевском, Подольском и Волынском генерал-губернаторе. – К., 1890. – Часть V, том II: Переписи еврейского населения в юго-западном крае в 1765–1791 гг.

2. Державний архів Житомирської області, ф. 394, оп. 1, спр. 32.

3. Носоновский М., Шабаровский В. Караимская община XVII века в Деражном на Волыни. // Вестник Еврейского университета: история, культура, цивилизация. – Москва – Иерусалим: Мосты культуры – Гешарим. – 2004. – № 4 (9).

4. Первая всеобщая перепись населения Российской империи 1897 г. – С.-Пб., 1904. – Т. VIII: Волынская губерния.

5. Шабаровський В. Караїми на Волині: Штрихи до портрета загадкового народу. – Луцьк: ПВД «Твердиня». – 2013.

6. Sifcegi sałałarnyn // Karaj Awazy. Wyd. A. Mardkowicz. – Łuck, 1933. – Ч. 6 (караїмською мовою).

7. Zajączkowski A. Karaimi na Wołyniu // Rocznik Wołyński. – Równe, 1934. – T. 3.

8. M. Sułtański. Zecher Caddikim. – Warszawa, 1920 (на івриті).

Руслана ШЕРЕТЮК

РИМО-КАТОЛИЦЬКИЙ ВЕКТОР МІСІОНЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ РОСІЙСЬКОЇ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ В СЕРЕДИНІ – ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

Після офіційного «возз'єднання» греко-уніатського населення Правобережної України з Російською Православною Церквою 1839 р. зусилля владних структур імперії були спрямовані зокрема на вирішення важливої для неї проблеми – повернення з лона Римо-Католицької Церкви тих парафіян, котрі у свій час були «спокушені» «латино-польською партією». Нагадаємо, що процес масового переходу колишніх греко-уніатів до римо-католицизму розпочався ще наприкінці XVIII ст., коли на імператорський престол зійшов цар Павло I. Саме його політика протегування Римо-Католицькій Церкві зумовила конверсію частини переведених (часто із застосуванням тиску і сили) в роки правління Катерини II православних - колишніх греко-уніатів до «латинства». Це явище мало місце в релігійно-церковному житті Правобережжя впродовж першої половини XIX ст., однак особливого динамізму воно набуло у 1833-1837 рр., коли на правобережних теренах проходила активна підготовка до офіційного «возз'єднання» Греко-Уніатської Церкви з Російською Православною. Саме в цей час відбувалися радикальні трансформації уніатської культово-обрядової сфери, коли на зміну усталеним церковним звичаям і традиціям прийшли синодально-православні. Пересічними парафіянами вони сприймалися дуже болісно, або ж не сприймалися взагалі. У цьому контексті привертає увагу рапорт чиновників Ямпільського духовного правління, направлений архієпископові Подільському і Брацлавському від 3 квітня 1835 р. У ньому, зокрема, йшлося про те, що, як повідомляв місцевий священик Й. Юрашкевич, 7 селян с. Гнатків «спокусилися невідомо йому в який час і з якої причини з грекоросійського на римо-католицький обряд» [3, арк. 2 – 2 зв.]. Парафіяльний священик Юрашкевич «пастирськи вмовляв і пропонував їм декілька разів і лякав, щоб вони повернулися до колишнього свого віросповідання». Однак настійливі настанови цього клірика ніякого результату не дали, оскільки селяни повернутися до «прабатьківської віри» «через свою впертість і селянську брутальність не хочуть» [3, арк. 2 зв.].

Першочергові заходи, що, на переконання царської адміністрації, мали перешкодити розвитку цієї тенденції, знайшли своє відображення в секретному розпорядженні департаменту духовних справ іноземних віросповідань Міністерства внутрішніх справ від 31 грудня 1839 р. У цьому документі, зокрема, містилася вказівка цивільним губернаторам Південно-Західного краю про те, щоб «Всі звичаї, запроваджені на шкоду нашого Православ'я і які залишаються в своїй силі від послаблення місцевого керівництва,... потроху непримітним чином, з обережністю, знищувати» [13, арк. 54 - 55]. 19 березня 1840 р. Синод розіслав по духовних консисторіях Правобережної України і Білорусі секретний указ, у якому були викладені вказівки «стосовно попередження зведення в Латинство по Губерніях Вітебській, Могилевській, Київській, Волинській, Подільській, Мінській, Віленській і Гродненській, та області Білостокській» [4, арк. 2 - 5]. Він, зокрема, містив припис чиновникам духовних відомств зібрати докладні відомості про місцеві римо-католицькі парафії, чисельність їх вірян і духовенства, а також кількість культових споруд і навіть час, у який їм дозволено здійснювати богослужіння [4, арк. 3 зв.]. Особлива увага при цьому мала бути звернута на римо-католицьких парафіян, зокрема на зібрання достовірної інформації про «законність» їхнього перебування в цьому віросповіданні. Зрозуміло, що відсутність останньої ставала незаперечним доказом приналежності особи до православ'я, «спокушеної в колишні часи латинниками».

Варто зазначити, що збір цих відомостей розтягнувся на тривалий час, що, до речі, часто відбувалося не з вини православних

кліриків. У цьому їм усіляко протидіяло римо-католицьке духовенство, не зацікавлене у «відбиранні» своїх парафіян. Одним із яскравих свідчень цього став рапорт благочинного м. Міньковці Ушицького повіту протоієрея С. Стрельбицького, надісланий у місцеве духовне правління від 24 квітня 1843 р. У ньому зазначалося: «складений мною... особливий список осіб, котрі належать Православному віросповіданню, а саме: Марія, Павлина, Фекла і Емілія Туровські; Самсон, Леон, Емілія і Вікторія Ястрембські; Єфимій Тонович і Анна Табенська – і такий до ксьондза Павловського відісланий, з попередженням, що означені особи без будь-якого заперечення належать до Православ'я і парафіяльної Міньковецької Свято-Михайлівської церкви. Однак Павловський, не звертаючи уваги на Височайше повеління, допустив їх в минулу чотиридесятницю в парафіяльному своєму Костелі до сповіді... Про що... рапортую...» [5, арк. 5].

Досить заплутаним, з огляду на ненадання допомоги римо-католицького духовенства православним ієреям у цій справі, стало з'ясування конфесійної приналежності частини парафіян Волинської єпархії. У січні 1847 р. благочинні краю отримали секретне розпорядження від єпархіального керівництва щодо подання відомостей про тих римо-католиків, які «за законом» належали до православного віросповідання. Однак місцеві клірики змушені були рапортувати, що про те, що «скільки насправді жителів перейшло в римо-католицизм з унії... немає відомостей» [2, арк. 105 зв.]. Так, священик Тростянецької парафії М. Лотоцький з цього приводу зазначав: «Хоча вимагалося багато згаданих списків від латинських ксьондзів м. Колки і м. Вишенськ, однак таких до цього часу я не отримав, а тому й невідомо, хто має бути зарахований з римо-католицького віросповідання до православного віросповідання; немала їх кількість знаходиться в моїй парафії» [2, арк. 106 зв.].

Зауважимо, що серед чинників, які зумовлювали перехід пересічних парафіян з «благочестивої віри» до римо-католицизму, за спостереженнями цивільних і духовних високопосадовців краю, одне з чільних місць належало пишному відзначанню окремих релігійних урочистостей Римо-Католицькою Церквою. Вони, як правило, приваблювали значну кількість парафіян, до речі, не лише католицького віросповідання. Саме остання обставина зумовила появу секретного припису духовної влади імперії, в якому йшлося про те, «щоб Цивільне Керівництво мало під рукою відомості про святкування в кожному Римо-Католицькому монастирі або парафії фестів або прощ, щоб за особливого в ці дні напливу народу, можна було звертати своєчасну увагу на відвертання можливості відступу від Православ'я в простому народі і залучення його до Латинства» [13, арк. 55].

Ще одним свідченням глибокої стурбованості самодержавно-синодальної влади помітним розгортанням саме такої тенденції став лист очільника Департаменту духовних справ на ім'я Київського військового, Подільського і Волинського генерал-губернатора від 30 січня 1840 р. У ньому державний чиновник вимагав від губернатора негайного подання відомостей про святкування місцевим римо-католицьким духовенством фестів, їх назв і часу проведення, а також кількості учасників [13, арк. 63]. Зокрема, як вдалося з'ясувати чиновникам, римо-католицький костел св. Іоанна м. Міхновка Київської губернії під час урочистого святкування свого храмового свята збирає до 1 500 вірян [13, арк. 95 зв. – 96]. У м. Чорноострів Проскурівського повіту Подільської губернії тамтешній римо-католицький костел Успіння Божої Матері, відмічаючи 13 червня свято св. Антонія, «приваблює» до цих урочистостей 4 500 осіб, а на святкування Божого Тіла, яке проходило в липні і тривало, як сказано в документі, 8 днів, стікається близько 3 000 вірян [13, арк. 184 зв. – 185]. Проведення великої кількість фестів було зафіксовано цивільною владою у Волинській губернії. Так, костел ордену кармелітів босих м. Бердичів з особливою пишністю відзначав День Вознесіння Господнього, Зішестя Святого Духа, Божого Тіла, свято Богоматері шкаплерної, Архистратига Михаїла, Покрови Пресвятої Богородиці, святих Кузьми і Дем'яна, святої Анни. Як зазначалося в документі, під час цих фестів «кожного разу народу буває до 20 000 душ» [13, арк. 201 зв. – 202].

У цьому контексті важливо наголосити на тому, що багатовікове співжиття православних, римо-католиків і греко-уніатів сприяло формуванню особливостей релігійного світогляду та сакральних практик автохтонного населення правобережних теренів. Однією з них була

відсутність фанатизму у ставленні до інших християнських віросповідань, що виявлялася в толерантності до їхніх конфесійних відмінностей. Саме плюралізм релігійного світогляду українців, за твердженням авторитетного вітчизняного релігієзнавця Анатолія Колодного, був передумовою задоволення ними своїх релігійних потреб у культових спорудах інших конфесій [8, 44 – 45]. Отже, не було нічого дивного в тому, що греко-уніати відвідували урочисті богослужіння римо-католицьких храмів, під час яких надавалося відпущення гріхів, так званих відпустів або прощ. Навпаки, це було досить поширеним явищем на теренах Правобережжя у першій половині XIX ст. [9, 264 – 265].

Більше того, варто зазначити, що природна відкритість і толерантність українців, а також віротерпимість упродовж віків відповідним чином вплинули на формування їхнього релігійного світогляду. Перетоплювалися й сплталися у своєрідну мозаїку різні впливи, і це, зрештою, надало українському релігійному світогляду характер еволюційний і синкретичний. Як писав із цього приводу А. Річинський, «Боротьба ідей все веде до їх фузії... все це зрештою мало наслідком, що «хоч у боротьбі за українську душу перемога лишилася за офіційною візантійською ортодоксією..., але суспільністю ця винятковість не опанувала! Суспільність приховала погляди ширші, вільніші, толерантніші, критичніші – те вільнодумство, проти якого даремно боролась потім офіційна ієрархія (засуджуючи такі міркування, що, мовляв, «і ту і сю віру Бог дав»). Київська культура як матеріальна, так і духовна, не стала простим віддзеркаленням візантійства, а залишилась дуже складною синтезою різнорідних течій, доволі самостійно перероблюваних і перетравлюваних українським життям» [10, 162].

Таким чином, відвідування колишніми греко-уніатами – православними урочистих богослужінь Римо-Католицької Церкви на Правобережній Україні в середині – другій половині XIX ст. було не лише виявом їхнього релігійного практичного досвіду, сформованого упродовж століть під впливом різних чинників, але й свідченням – у ширшому розумінні – етноконфесійної специфіки української культури. Саме тому контроль світських і духовних кіл імперії за відвідуванням «нововозз'єднаною» паствою римо-католицьких храмів на правобережних теренах у цей час слід розглядати не лише як бажання центру захистити віруючих Російської Православної Церкви від «згубних» впливів латинства, але і як відвертий намір знищити самобутні, витворені в лоні духовності народу, прикмети його етноконфесійної культури. Доречним з цього приводу є твердження вітчизняного філософа Олександра Сагана, що наступ московського православ'я на етнічно забарвлену віру українців «перетворився у наступ на етнос при конфліктному вростанні (а реально – розчиненні, поглиненні, асиміляції) українсько-православного етноконфесійного утворення в російсько-православне» [11, 31].

Показовим у цьому контексті є розпорядження архієпископа Волинського Антонія на ім'я Луцького протоієрея І. Метельського від 11 вересня 1865 р., в якому владика, зокрема, зазначав: «Під час відвідання Єпархії стало мені відомо, що досить велика кількість християн, котрі сповідують Православну віру, не рідко відвідують Римо-Католицькі Костели в будь-який час, коли буває в них богослужіння, не кажучи вже про ті дні, в які бувають так звані латинські відпусти, і які, на нещастя, прийнято Православними святкувати разом із папістами» [2, арк. 301]. За словами архієпископа Волинського, це «не втішне явище показує, наскільки глибоко пустив своє коріння Римо-Католицький єзуїтизм». Відтак, аби викорінити його, архієрей зобов'язував підлеглих йому духовних проводити відповідну роз'яснювальну роботу серед парафіян. На переконання керівника Волинської єпархії, для цього «необхідно Пастирям Церкви прищеплювати Православному народу, що хоча Римо-Католицька віра близька до істини, однак все ж не істинна; що древня й істинна віра є лише віра Православна; що її однієї й потрібно триматися для спасіння своєї душі». У цьому документі владика Антоній наголошував на тому, що бездіяльність кліриків у цьому важливому питанні може призвести до збайдужіння вірян, «неминучого охолодження до своєї віри і навіть відпадіння від неї» [2, арк. 301 – 301 зв.].

З'ясовуючи чинники переходу православних парафіян до римо-католицизму в цей час, сучасні вітчизняні дослідники серед інших причин цього явища називають також наростання відчуженості між сільськими парафіями і значною частиною духовенства,

котре все більше відривалося від народного ґрунту і ставало чужим за мовою, культурою, життєвими уподобаннями основній масі українських парафіян. Таке розходження позицій та інтересів духовенства і парафій особливо посилилось у 40-50-х рр. XIX ст. У цей час на парафію на зміну поколінню священників-прихильників давніх релігійно-церковних традицій, генетично пов'язаних із селом, громадою і їх духом, прийшло зі зросійщених семінарій нове покоління кліриків «у шовкових рясах, з претензіями панка чи підпанка». Погордливо ставлячись до сільської громади, вони дивилися на парафіян як на «мужиків», завченими фразами критикуючи в парафії все, що хоч якось відрізнялося від великоросійського шаблону. На зміну простій, грубуватій, але зрозумілій селянину проповіді-бесіді, пов'язаній з реаліями селянського життя, прийшли казенні, складені за всіма правилами семінарської науки, проповіді, після яких селяни лише «тяжко зітхали, ніби втративши... останню втіху в житті» [7, 226 – 227]. Відтак, саме в цей період почала виправдовувати себе взята наприкінці 20-х рр. XIX ст. стратегія самодержавства на проімперське виховання української молоді через російські навчальні заклади.

Солідаризуємося із твердженням авторитетних вітчизняних вчених-релігієзнавців, що саме парафіяльний священик нової генерації, як ревний провідник самодержавно-синодальної Церкви, багато в чому чужий за духом простому віруючому, став важливою причиною не лише погіршення відносин між духовенством і парафіянами, але й зростання формального, а з часом – й індиферентного ставлення віруючих до Церкви, що призводило до непоодиноких випадків пошуку віруючими інших шляхів задоволення своїх духовних потреб – релігійних і позарелігійних [7, 227]. Порівнюючи своїх духівників із ксьондзами, освіченими і шанованими, поставленими в незалежне від парафіян становище, люди мимоволі згадували той час, коли належали до унії. Однак, не маючи змоги повернутися в колишнє віросповідання, вони звертали свої погляди на католицтво [6, 115 – 116]. Показовим у цьому контексті є рапорт благочинного Проскурівського округу В. Більчанського місцевому духовному правлінню від 5 серпня 1893 р., в якому, зокрема, йшлося про «шкідливі дії» ксьондза Фельштинського римо-католицького костелу А. Грущинського. Православний ієрей шкідливість його вчинків вбачав у тому, що латинник не лише «влаштовує для приваблення православних хресні ходи навколо костелу», але й «під приводом навчання молитвам у будинку своїх парафіян навчає дітей польської мови, навіює їм неповагу до православної церкви, внаслідок чого ті, хто ходили до церковно-парафіяльної школи, перестали її відвідувати» [14, арк. 1]. Згідно висловлювань благочинного Більчанського, шкідливий вплив латинського клірика, котрий мав репутацію талановитого проповідника, «загрожує» православному населенню навколишніх сіл, а тому «не може бути терпимим» [14, арк. 1].

Перманентні настійливі заходи з утвердження православ'я, що проводилися духовним чиновництвом у регіонах, де свого часу панувала унія та були міцними елементи західної духовно-культурної традиції, лише згодом почали давати свої плоди. Про це свідчить скрупульозна фіксація відповідними відомствами тих, хто «був спокушений у колишні часи з православ'я в латинство», а «нині знову повертаються до православ'я» [1, 50 – 51].

Отже, після офіційного «возз'єднання» греко-уніатського населення Правобережної України з Російською Православною Церквою, що відбулося 1839 р., етноконфесійна політика царського самодержавства в цьому регіоні спрямовувалася на централізацію, уніфікацію та русифікацію релігійно-церковного життя. Досягнення цих великоімперських завдань безпосередньо пов'язувалося урядовцями з утвердженням позицій Російської Православної Церкви, оскільки вона та її клір розглядалися ними як важливий інструмент реалізації державної політики.

Зокрема, зусилля провідників етноконфесійної політики Російської імперії були в цей період зосереджені на вирішенні важливої проблеми, подолання якої мало зміцнити позиції Російської Православної Церкви, – повернення з лона Римо-Католицької Церкви тих парафіян, котрі у свій час були «спокушені» «латино-польською партією». Цей намір владних структур Петербурга зумовив появу низки секретних приписів вищого духовного керівництва імперії, виконання яких передбачало встановлення суворого нагляду за діяльністю римо-католицьких церковних і чернечих осередків у регіоні, а також за

їхнім духовенством і парафіянами. Таким чином, навіть пересічні віряни – римо-католики стають об'єктом прискіпливої уваги цивільної влади, зокрема ретельного з'ясування обставин їхнього перебування в латинському обряді. Водночас під особливим контролем самодержавно-синодального чиновництва опинилося римо-католицьке духовенство, зокрема проведення ним урочистих богослужінь з нагоди особливо шанованих у тій чи іншій місцевості свят. Місцева адміністрація вбачала в них не лише загрозу для «благочестивих» парафіян краю, котрі, приймаючи участь у надзвичайно урочистих і розкішних святкуваннях римо-католицьких свят, досить часто схилялися до латинського віросповідання, але й підрив позицій Російської Православної Церкви, що йшло всупереч із великоімперськими намірами ствердити й посилити їх.

Зрештою, в контексті етноконфесійної політики царату на Правобережжі в цей час поступово й неухильно здійснювалися заходи, спрямовані на тотальне нищення самобутнього пласту сакральної культури його автохтонного населення, нівеляцію та викорінення будь-яких виявів її етноконфесійної специфіки. Настійлива асиміляція та русифікація на рівні державної політики з часом призводять не лише до формального дотримання автохтонним населенням приписів церковного культу, але й до їхнього ігнорування.

---

1. Возвращение к православию // Православное обозрение. – 1864. – Январь. – М.: В Университетской типографии (Катков и К°), 1864. – С. 50-51.

2. ДАВО. – Ф. 35. – Оп. 1. – Спр. 14.

3. ДАХмО. – Ф. 315. – Оп. 1. – Спр. 1174.

4. ДАХмО. – Ф. 315. – Оп. 1. – Спр. 1200.

5. ДАХмО. – Ф. 315. – Оп. 1. – Спр. 1241.

6. Жилюк С. І., Бойко Б. Є. Релігійна політика царизму на Волині (1793 – 1917 рр.): Монографія / Сергій Іванович Жилюк, Богдан Євгенійович Бойко. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. – 228 с.

7. Історія релігії в Україні: У 10 т. / редкол.: А. Колодний (голова) та ін.]. – К.: Український Центр духовної культури, 1996-1999. – Т. 3. Православ'я в Україні / [за ред. А. Колодного, В. Климова]. – 1999. – 560 с.

8. Колодний А. М. Україна в її релігійних виявах: Монографія / Анатолій Миколайович Колодний. – Львів: СПОЛОМ, 2005. – 336 с.

9. Лось В. Релігійне життя вірних: особливості виконання релігійних практик уніатським населенням Правобережної України (перша половина XIX ст.) / Валентина Лось // Дрогобицький краєзнавчий збірник / [ред. кол. Л. Тимошенко (голов. ред.), Л. Винар, Л. Зашкільняк, Я. Ісаєвич та ін.]. – Вип. VIII. – Дрогобич: Коло, 2004. – С. 264-272.

10. Річинський А. В. Проблеми української релігійної свідомості / Арсен Васильович Річинський / [упорядники А. Колодний, О. Саган]. – Вид. третє. – Тернопіль: Укрмедкнига, 2002. – 448 с.

11. Саган О. Н. Національні прояви православ'я: український аспект / Олександр Назарович Саган. – К.: Світ знань, 2001. – 256 с.

12. Шеретюк Р. М. Греко-Уніатська Церква в контексті етноконфесійної політики Російської імперії на Правобережній Україні (кінець XVIII – XIX ст.): Монографія / Руслана Миколаївна Шеретюк. – Рівне: Волинські обереги, 2012. – 432 с.

13. ЦДІАК України в Києві. – Ф. 442. – Оп. 413. – Спр. 12.

14. ЦДІАК України в Києві. – Ф. 442. – Оп. 842. – Спр. 475.

Людмила ШЛАПАК

ЗАХІДНА ЕКСПЕДИЦІЯ ПО ОСУШЕННЮ БОЛІТ НА ВОЛИНСЬКОМУ ПОЛІССІ

Протягом багатьох століть Полісся – важкодоступний заболочений регіон, більша частина якого розміщувалася на територіях Мінської, Гродненської та Волинської губерній, – вважався безперспективним для господарчого освоєння. Організоване проведення осушувальних робіт на Поліссі розпочалося лише на початку 70-х років XIX століття.

1872 року в Росії працювала урядова комісія, яка ставила за мету вивчення існуючого становища сільського господарства в північних та західних губерніях. Комісія зазначила, що землеробство значною мірою залежить від становища тваринництва , яке розвивається недостатньо через слабку кормову базу. У той же час величезні площі потенційних луків та пасовищ займали болота, що постійно розростались [2].

З метою інтенсифікації сільського господарства, підняття його продуктивності та культури в регіонах з перезволоженими землями Міністерство державного майна організувало Західну та Північну експедиції з осушення боліт.

Північна експедиція працювала в С.-Петербургській, Новгородській, Псковській та Прибалтійських губерніях. Західна проводила меліоративні роботи в першу чергу на Поліссі. Після успішного їх завершення працювала у Владимирській, Рязанській, Московській та Тверській губерніях.

Основними об'єктами осушувальних робіт на Поліссі були державні землі, великі поміщицькі землеволодіння, а також – селянські господарства. Роботи здійснювалися протягом 25 років. Крок за кроком реалізовувався один із найбільших у XIX столітті великомасштабних проектів, фінансованих урядом. Його загальна вартість складала 3260 тис.крб., з яких 2930 тис. були кошти державної скарбниці, а близько 230 тис. надійшло від приватних осіб [3].

У відповідності до проекту осушення Поліської низовини, який був розроблений у 1873-1875 роках, меліорація проводилася ядвома шляхами :перший – виправлення існуючих водотоків; другий – прокладання нових каналів, які планувалося використовувати для відведення зайвої води та сплаву деревини з лісових масивів, розміщених на території ,охопленої меліорацією. Осушені землі відразу ж почали використовувати як природні пасовища та сінокоси [4].

Високий науковий та технічний рівень роботи експедиції забезпечувала участь у її роботі таких авторитетних фахівців, як інженери шляхів сполучення І.Міліцер, І.Сікорський, К.Малаховський, гірничі інженери Ф.Ширяєв, А.Гатовський, інженери-технологи Є.Оппоков, П. Петровський.

Вперше були створені каталоги висот Полісся, перелік усіх його річок, приватні ухили найважливіших приток Прип'яті, таблиця вищих, нижчих середніх горизонтів р. Прип'яті та Дніпра, порівняльна таблиця вищих та нижчих рівнів Дніпра та ін. Усі 25 років роботою експедиції незмінно керував генерал-лейтенант топографічної служби Ігор Іполитович Жилінський. Члени Західної експедиції на Поліссі працювали в надзвичайно важких умовах : дослідження проводились із значними труднощами: цілими тижнями інженери, техніки, а також, селяни які працювали на земляних роботах, змушені були перебувати поза людським житлом, серед шкідливих болотних випаровувань. Часто доводилось працювати під загрозою втопитись у воді [5].

У Волинській губернії осушення проводилося на території Рівненської та Житомирської областей. Спочатку його проводили систематично, починаючи з низин річок. але пізніше від цього методу відійшли і роботи проводилися у тих державних дачах, від яких очікували найбільшого прибутку від осушення боліт та луків, а великі осушувальні канали полегшували збут цінного державного лісу [6].

Зусиллями учасників експедиції було закладено 17 державних дач, з них 6 на територіях нинішнього Сарненського та Рокитнівського районів (Стрільська, Клесівська, Люхчанська, Карпилівська, Довго сільська та Сновидовичська), а 11 – на Житомирщині.

Загальна площа меліорованих на Волині земель склала 119186.0 десятини. Осушені

землі відразу ж ставали сінокосами, пасовищами для худоби [7].

Так, у дачах Стрільській, Клесівській та Люхчанській Рівненського повіту осушувальні роботи розпочались 1889 року. Було знято на план осушених сінокосів 3436 десятин, з яких розчищено 1162 десятини. Усі десятини як розчищені, так і ті, що заросли, були розбиті на 279 ділянок, з яких 120 мали площу 10-15 десятин; 97 ділянок 5-10 десятин. На виконання робіт було витрачено 4987 крб. За сім років функціонування дач (з 1891 по 1898рр.) лише від сінокосів одержано 8914 крб. прибутку [8].

Крім згаданих вище робіт з використання осушених боліт під сінокоси, експедиція на маленьких ділянках проводила досліди використання боліт усіх поліських типів для інших більш високих культур, а саме для посіву озимих та ярових зернових, кормових трав, картоплі, городніх овочів.

Ці досліди проводилися не з метою організації додаткових джерел прибутку для казни, а як зазначав керівник експедиції І.І. Жилінський, мали виключно виховне значення: показати на конкретній справі поліському селянинові способи та прийоми розробки боліт під оранку та городи, довести можливість та необхідність такої культури та її хорошими результатами викликати бажання до продовження цієї справи [9].

Це було необхідно тому, що у другій половині XIX століття Полісся через недостатню кількість придатної землі було бідне на городи." Майже всі поселення розміщувались на піщаних пагорбах, на яких не тільки овочі , але й хліб родили погано без додаткового удобрювання гноєм. Дуже часто болота підходили до селянських садиб" [10].

Наслідуючи приклад перших професійних меліораторів, селяни почали проводити біля своїх осель " малу меліорацію", закладати та розводити городи. Так на Полісся прийшли і закріпились як основні овочеві культури: капуста, картопля, огірки та інші.

Чверть столітня "Поліська Одіссея" генерала І. Жилінського мала надзвичайно важливе значення: на кінець 1893 року в цій місцевості було проведено 3731 версту каналів, 132 версти нових доріг, побудовано 438 дерев'яних мостів, 17 напівшлюзів для затримки води під час засухи; близько 320 тисяч десятин боліт, які раніше були недоступними, перетворені на луки та пасовища, 105 тисяч десятин землі стали хорошими полями, придатними для оранки [11].

Вартість осушення 1-ї десятини болота склала близько 4 крб. Цінність землі на Поліссі значно зросла: до меліорації середня ринкова ціна десятини була 4 крб., а 1898 року – 28 крб. [12].

25-річне цілеспрямоване великомасштабне втручання людей у природу Полісся з метою її покращення відкрило її унікальність і стало поштовхом до проведення комплексних досліджень особливостей природно-кліматичних умов та тваринного світу.

До вивчення погоди та змін у кліматі після меліорації була створена мережа метеорологічних станцій, якими з 1898 року керував основоположник російської метеорології професор А. Воєйков.

1894 року за завданням Міністерства землеробства та державного майна Полісся вивчав Г. Танфільєв, досліджуючи його ґрунти та флору. Фауну досліджував приват-доцент О. Ні кольський. Результатом цих досліджень стали монографії "Клімат Полісся" А. Воєйкова, "Геоботанічний опис Полісся" Г. Танфільєва, "Тваринний світ Полісся" О. Нікольського.

Ці три монографії стали додатком до " Нарису робіт Західної експедиції по осушенню боліт (1873-1898рр.)", складеного його незмінним керівником І.І. Жилінським за дорученням Міністерства землеробства та державного майна.

За чітким, лаконічним та конкретним текстом нарису, доповненого різноманітними таблицями та картами, стоїть титанічна праця тисяч людей: інженерів, техніків простих поліських селян. Саме їх зусиллями була приборкана стихія води та боліт на Поліссі, покращені умови життя та праці його мало чисельного населення.

Слідом за меліораторами, будівельниками мостів, каналів та ґрунтових доріг на Полісся прийшли будівельники залізниць. У 70-90-х роки XIX століття були прокладені колії Поліської залізниці через Рівне-Костопіль-Сарни-Лунінець (1883р.), Київ-Брест (1873р.), Київ- Ковель- Сарни (1902р.) [13].

Маленькі поліські селища поступово перетворюються на міста: Костопіль, Сарни, Рокитне, Дубровиця. Починається розробка корисних копалин Полісся, створюються перші промислові підприємства, зростає продуктивність сільського господарства.

У поліських повітах Волинської губернії за період 1870-1896 років відсоток приросту населення став вищим ніж у тих, що не входили до Полісся: 80.7% проти 69.4% [14]. Це один з найкращих показників ефективності роботи, проведеної Західною експедицією по осушенню боліт.

Завершення "Поліської Одіссеї" І .Жилінського поклало початок дослідженню цього унікального регіону України .Його успішно продовжували члени Товариства дослідників Волині - напівгромадської науково-творчої організації, створеної 1900 року у Житомирі інтелігенцією краю. Особливо плідно працював П.А.Тутковський – голова товариства у 1900-1913 роках, майбутній академік А Н України.

Меліоративні роботи продовжувались і після експедиції І.Жилінського в інших заболочених повітах Волині. Висока якість роботи перших меліораторів стала стимулом для їх послідовників.

У квітні 1912 року Волинське губернське земство затвердило програму дослідження боліт Ковельського та Овручського повітів, авторами якої були Н.Копачевська та М.Ринкевич [15] .

Цього ж року земство затвердило 7-річну (1912-1918 рр.) науково-дослідну програму дослідження грунтів і спорядило спеціальну експедицію, яка за 2,5 роки вивчила та нанесла на трьохверстну карту грунти Житомирського, Новоград-Волинського , Рівненського та Ізяславського повітів. 1913 року розпочалося вивчення Старокостянтинівського, Кремнецького, Дубенського та Острозького повітів. Робота була перервана першою Світовою війною [16].

У 1912- 1913 роках продовжувалося вивчення боліт Західного Полісся. Так, болото Чемерне в нинішньому Сарненському р-ні Рівненської області досліджували В.Доктуровський та болото знавець Є.Сербин, визнавши його придатним для влаштування болотного дослідного поля. 1914 року почала працювати Сарненська науково- дослідна станція з осушення боліт, яка сьогодні на жаль не існує [17].

Характерною особливістю наукового стилю природослідників та перших меліораторів Полісся було спостереження та фіксація змін у природному довкіллі, які відбувались після проведення каналів, прокладання залізниць, доріг та запровадження інших досягнень цивілізації на рубежі XIX та XX століть. У звіті про роботу Горинської експедиції, спорядженої 1912 року спільно Волинським губернським земством та Товариством дослідників Волині в басейн рік Уборть, Перга та Ствига читаємо ..." Болота ці, осушені магістральними каналами і декількома стрілками, мають стік у Пергу, русло якої відразу ж при злитті з магістральним каналом випрямлене. Осушення зробило ці болота прохідними і перетворило їх на сінокоси, за винятком болота Олешки і частково Дорожковського. Інші болота значно осіли після осушення. Урочище Гатище або Став підходить з півдня до залізничної колії біля роз'їзду Пояски. Схоже на те, що раніше болото було відсунуте на південь, а частина, що нині прилегла до колії, дещо вища, була колись сухим дубовим лісом. З прокладанням Києво-Ковельської залізниці ця місцевість почала заболочуватись і злилася в одне суцільне болото. Дуби ж засохли, частина вже завалилась, частина ще стоїть... " [18].

15 років минуло з часу завершення першого етапу освоєння поліських боліт. Це значний проміжок часу за який у радянські часи були осушені майже всі болота Полісся. У наш час більше 20 років меліоративні канали практично безгосподарні, триває процес повторного заболочення раніш меліорованих територій. Що буде далі?

---

1. Очерк работ Западной экспедиции по осушению болот (1873-1898) . – С.Петербург. – С.551-742.

2. Козлова Т. Использование мелиоративных земель Полесья УРСР. – Київ, Наукова думка, 1982. – С.14.

3. Энциклопедический словарь. – С.Петербург, 1896. – Т. XIX. – С.37.

4. Козлова Т. Вказана праця. – С.16.

5. Очерк работ... – С.6.

6. Там само – С.516.

7. Там само – С.545-546.

8. Там само – С.547.

9. Там само – С.551.

10. Там само – С.552

11. Энциклопедический словар – С.37.

12. Там само – С.37.

13. Історія міст і сіл УРСР. Ровенська область. – Київ,1973. – С.20.

14. Очерк работ... – С.599.

15. Приложение трудов общества исследователей Волыни. – Т.VII. - Житомир, 1914. – С.5-6.

16. Приложение трудов общества

исследователей Волыни. - Т. VII.-Житомир. – 1914. – С.59-60.

17. Приложение трудов общества исследователей Волыни. – Т. VII, - Житомир, 1914 – С.13-16, С.72-173.

18. Приложение трудов общества исследоватилей Волыни. – Т. VII - Житомир, 1914. – С.14

Мар'яна ЮХИМЧУК

ІГОР КИРИЛОВИЧ СВЄШНІКОВ — ВИДАТНИЙ ДОСЛІДНИК КОЗАЦТВА

"Якщо архіви мовчать, то земля говорить"
Життєве кредо І. К. Свєшнікова.

В музеї НІМЗ "Поле Берестецької битви" серед унікальних експонатів: козацьких шабель, мушкетів, порохівниць та інших цінних речей є одна цікава вітрина. Вона присвячена пам'яті відомого вченого, дослідника та археолога Ігора Кириловича Свєшнікова. Вітрина містить особисті речі якими він користувався під час археологічних розкопок: планшет, компас, збільшувальне скло, фотоапарат марки "Москва 2", та як доказ його титанічної праці — щоденники археологічних експедицій Рівненського краєзнавчого музею на місці Берестецької битви.

Вже майже 18 років як нестало цієї видатної у всіх аспектах людини. Важко оцінити вклад який зробив Ігор Кирилович Свєшніков у розвиток науки, історії та культури України. Його життя було сповнене бурхливих подій, хороших і важких моментів, котрі викарбували у ньому міцний характер, добру вдачу та наполегливість у всьому (Рис. 1).

Рис. 1. І. К. Свєшніков.

Народився Ігор Кирилович 19 жовтня 1915 року в Києві у дворянській сім'ї Кирила Петровича Свєшнікова та Надії Миколаївни Радченко. Його батько служив у війську гетьмана Скоропадського, за що був розстріляний ЧК у 1920 році. Про репресії над своєю родиною Ігор Кирилович згадує у своєму листі до радивилівського краєзнавця Федора Бортника: "З болем думаю, що й у моїй родині нараховується 11 душ репресованих, у тому числі мій батько, розстріляний у 1920, його сестра (моя тітка), розстріляна у Дубенській тюрмі в червні 1941 року, її дочка, вивезена в Казахстан з двома дітьми, моя рідна сестра, яка після арешту у Львові в 1950 році відбула 10 років сталінських таборів за приналежність до ОУН-УПА і яка, повернувшись із того пекла зовсім хворою, померла у 1984 році" [1; 86].

У 1921 році Надія Миколаївна з двома дітьми переїжджає з охопленого більшовиками Києва і прибуває на Волинь, у с. Хотин в родовий маєток. В селі сім'ю Свєшнікових поважали і знали як культурну, виховану і співчутливу до бідних та тих, кому доля менше посміхалась.

У 1931 році Ігор Кирилович склав вступні екзамени до четвертого класу Дубенської державної гімназії з польською мовою викладання. А восени 1935 року вступає на юридичний факультет Львівського університету, де з 1938 року за дозволом ректора став рівночасно студентом уже двох факультетів — юридичного і гуманітарного, на якому посилено вивчав археологію під керівництвом професора Л. Козловського, ад'юнкта М. Смішка та частково професора Ягеллонського університету (м. Краків) Т. Сулімирського. Тоді ж став членом Польського археологічного товариства, яке очолював професор Ю. Костшевський, і університетського студентського товариства антропологічних наук, яким керував професор Я. Чекановськнй [3]. З того часу він співпрацював з Дубенським краєзнавчим музеєм, систематизував його археологічні колекції та провів свої перші археологічні дослідження у

1937—1939 роках, в результаті яких було відкрито багато нових пам'яток. В результаті цієї роботи І. Свєшнікова було призначено завідуючим відділом археології на громадських засадах цього ж музею. Але з початком другої світової війни у 1939 році навчання у вузі довелося припинити. Вчителює у різних селах на Рівненщині. На початку вересня 1939 року Ігор Кирилович одружується з корінною дубенчанкою Іриною Олександрівною Ігнатієвою, беручи шлюб у церкві в с. Хотин. 1942 року в сім'ї Свєшнікових народжується син, якого назвали на честь діда Кирилом, а в 1947 році донька Наталія.

По закінченню війни Ігор Кирилович вступає на перший курс заочного відділення історичного факультету Львівського університету. Цього ж року він прийнятий на посаду завідуючого відділом історії первісного суспільства Львівського історичного музею. Тут у липні 1945 року оформив та відкрив для екскурсантів першу після війни експозицію свого відділу. Працюючи у цьому музеї, постійно брав участь у археологічних експедиціях Львівського відділення Інституту археології АН УРСР, Інституту археології АН УРСР (м. Київ) та Інституту археології АН СРСР (м. Москва), очолюваних у той час відомими археологами І. Старчуком, М. Смішком, Ю. Захарчуком та професором Т. Пассек. Результатами його досліджень стали перші наукові публікації.

З 1958 року І. Свєшніков започаткував у Львівському історичному музеї самостійні експедиції, досліджуючи давньоруське місто Звенигород під Львовом (1958-1959), поселення і могильник культури шнурової кераміки у с. Здовбиця Здолбунівського району Рівненської області (1958-1959), могильник липицької культури біля с. Болотня на Львівщині (1954) і могильник вельбарської культури у с. Дитиничі під Дубном (1957), одночасно проводячи розвідки археологічних пам'яток на територіях Львівської, Рівненської і Тернопільської областей (1952-1957). Брошура "Мегалітичні поховання на Західному Поділлі" (1957) поклала початок видавничій діяльності Львівського історичного музею. А в 1958 році в Інституті археології АН СРСР у Москві І. К. Свєшніков захистив кандидатську дисертацію на тему "Пам'ятки племен бронзової доби Прикарпаття і Західного Поділля" [3].

З 1959 року до виходу на пенсію він працював у відділі археології Інституту суспільних наук АН УРСР (тепер Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича) у Львові. У 1972 році в Інституті археології АН СРСР у Москві Ігор Кирилович захистив дисертацію на одержання звання доктора історичних наук на тему "Історія населення Передкарпаття, Поділля і Волині у кінці III — початку II тис. до н.е." [1; 42].

Слід зазначити, що сфера наукових зацікавлень І.Свєшнікова була дивовижно велика. Будь-який історичний аспект, що привертав його увагу, дослідник вивчав глибоко і всесторонньо. Особливо це стосувалося нумізматики, давньої зброї і реставрації старожитностей. Накопичені роками знання і досвід широке використання мали під час вивчення пам'яток доби раннього та пізнього середньовіччя, які становили винятковий етап у дослідженнях І. Свєшнікова. Ігор Кирилович мав заповітну мрію: розпочати дослідження козацьких старожитностей, котрі розбурхували його уяву ще з раннього дитинства [5]. Ця мрія збулася 1970 року за ініціативи Свєшнікова на місці Берестецької битви розпочинаються розкопки, котрі він очолив і став першим хто дослідив Берестецьку битву археологічним способом.

Завданнями експедиції були: віднайти місця битви, розташування козацько-селянського табору, переправ через річку Пляшівку, що будувались з наказу Івана Богуна для відступу війська, місця де героїчно загинули 300 козаків, а також здобуття оригінальних речей, які б дозволили подальше дослідження озброєння та обладнання козацько-селянського війська.

Розкопки тривали майже пів століття. Завдяки багаторічній праці І. К. Свєшнікова були виконані поставлені завдання: вдалось з допомогою письмових джерел, результатів розвідок та картографування знахідок окремих речей встановити місце переправи польсько-шляхетських військ через річку Стир, було досліджено 2,5 гектари території, знайдено понад 5 тисяч експонатів, виявлено 91 людський та 56 кінських кістяків.

В даній роботі, опрацьовуючи здобуті розкопками речі, було застосовано їх поділ на групи:

1. Побутові сільські речі;
2. Козацькі речі. Деталі одягу;
3. Особисті речі козаків;
4. Побутові речі;
5. Гроші та коштовності;

6. Речі козаків-ремісників;
7. Речі селянських повстанців;
8. Загальновійськові речі;
9. Козацька холодна зброя;
10. Метальна козацька зброя;
11. Вогнепальна козацька зброя;
12. Обладнання козацького бойового коня;
13. Речі польської шляхти;
14. Речі донських козаків і московських стрільців [2].

Здобуті матеріали поповнили фонди музею "Козацькі Могили", а також демонструвались на виставках у Польщі та Канаді, що свідчить про їх велике значення і наукову цінність.

Варто наголосити, що методики реставрації, датування та зберігання знайденого матеріалу були розроблені особисто Ігорем Кириловичем, вони були не лише авторськими, а й новаторськими, більшість реставраційних робіт він проводив власноручно [1; 10].

Підсумки цих історико-археологічних досліджень викладені у монографічній праці І. К. Свєшнікова «Битва під Берестечком» (1993р). У книзі вперше було докладно відтворено перебіг битви, подано історичну оцінку битві під Берестечком і її ролі у ході Визвольної війни українського народу. Також Ігор Кирилович є автором путівника "Музей-заповідник "Козацькі Могили"" (1990р.). Він опублікував більше 30 статей про Берестецьку битву, був учасником багатьох наукових конференцій різних рівнів, зокрема "Берестецька битва в історії України" (Рис. 2,

Рис. 2. Монографія І. К. Свєшнікова "Битва під Берестечком".

Рис. 3. Меморіальна дошка.

3).

Життя відомого вченого і археолога раптово обірвалося у серпні 1995 року, коли він був на розкопках Дубенського замку. Поховали відомого вченого у селі Івано-Франкове на Львівщині, поряд з могилою його дружини.

В 2005 році на "Козацьких Могилах" була проведена наукова конференція до 90-річчя від дня народження видатного історика-археолога Свєшнікова І.К. і відкрито та освячено меморіальну дошку в його честь.

Цього ж року рішенням Рівненської обласної ради заснована науково-краєзнавча премія імені Ігоря Свєшнікова у галузі охорони культурної спадщини краю. Вона присуджується з метою стимулювання розвитку цієї галузі, відзначення кращих спеціалістів в галузі охорони та збереження пам'яток історії, культури та архітектури, за високий професіоналізм, плідну творчу роботу і культурно-просвітницьку діяльність. Вручається щорічно з нагоди Міжнародного Дня охорони пам'яток історії та культури. Грошовий еквівалент премії імені Ігоря Свєшнікова – 2 тисячі гривень [4].

---

1. *Збірник тез наукової конференції "Життєвий та творчий шлях І. К. Свєшнікова", присвяченої 90-річчю від дня народження видатного українського історика-археолога, невтомного дослідника козацької доби. Рівне, 2005. 96 с.*

2. *Свєшніков І.К. Битва під Берестечком. Львів: Слово, 1992. 304 с.*

3. *istvolyn.info*

4. *irp.rv.ua*

5. *yunilibr.rv.ua*

Ірина ЯКОБЧУК

ДОПОЛОГОВІ ЗВИЧАЇ УКРАЇНЦІВ XX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТТЯ, ЗАПИСАНІ В СЕЛАХ ДЕМИДІВСЬКОГО ТА РАДИВИЛІВСЬКОГО РАЙОНУ РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Сьогодні, на початку XXI століття, коли релігія знову стала частиною буття суспільства загалом і кожної людини зокрема, коли активізується інтерес людей до вивчення способів життя наших предків, відновлення звичаїв і традицій, котрі побутували в народі стало актуальним. З давніх-давен життя українців традиційно супроводжувалося різноманітними обрядами та ритуалами, які в образно-символічній формі відзначали певні етапи життя людини та найважливіші стадії розвитку родини в її життєвому циклі: (утворення сім'ї, народження дитини, її повноліття, сімейні ювілеї, смерть когось із членів сім'ї) – народження, весілля і смерть. Або, як кажуть: «Чоловік тричі смішний буває: коли народжується, жениться і вмирає». Отже, тричі виставляється на показ родині, роду і людям.

Етнографічні матеріали засвідчують, що в усіх місцевостях України велика увага приділялася традиційним звичаям і обрядам, пов'язаним з народженням дитини. Згідно з віруваннями, дотримання і виконання відповідних звичаєвих настанов і обрядів – необхідна передумова успішного народження, здоров'я і благополуччя матері, дитини та їхньої щасливої долі.

В етнографії цей комплекс обрядовості поділяється на чотири групи: допологові звичаї і обряди; власне народини; післяпологові; обрядові дії, що знаменують «приєднання» дитини до сім'ї, роду, громади. Метою нашої розвідки є розгляд циклу допологових обрядів, зафіксованих у селах Радивилівського району (Пляшева, Пляшівка, Острів, Солонів) та Демидівського району (Вербень, Товпижин, Глибока Долина) Рівненської області. Основним джерелом для статті стали розповіді інформаторів – людей, котрі неодноразово брали участь у допологових обрядах, готувалися до народження дітей, онуків тощо.

Цикл допологових обрядів охоплює низку ритуальних, магічних дій і звичаїв, котрі починали виконувати вже під час виховання дівчинки, в передвесільних обрядах, під час весілля, а спрямовували їх на забезпечення плодовитості подружжя.

У селі Пляшева Радивилівського району вірили, що дівчині не можна стояти чи сидіти на порозі, бо не зможе розродитися. Таке повір'я мало і магічну, і фізіологічну перестороги. По-перше, здавна поріг вважався помежовою територією (між своїм і чужим майном, між двома світами тощо), над входом до хати вішали образи та інші обереги. Саме тому вірили, що на порозі багато нечисті, котра може не пустити душу майбутнього члена родини в цей світ або причепитися до ще ненародженої дитини. По-друге, на порозі часто бувають протяги, і таким чином родичі берегли здоров'я дівчат.

Серед довесільних обрядів нами зафіксовано кілька моментів, котрі за віруванням жителів Радивилівщини і Демидівщини впливають на потомство новоствореної родини. У селі Вербень Демидівського району наречена, коли йшла просити на весілля (кланятися) брала із собою багато дружок (щоб голосно співали, і щоб майбутня родина була плодовитою). Проте до хати, де вклонялася іконам і просила благословення на подружнє життя, молода ішла лише зі старшою дружкою – щоб діти знали своє місце, не були похатурниками (не волочилися по хатах). Якщо господарі мали намір почастувати дівчат, то їм дозволялося зайти до хати.

Під час випікання короваю старалися класти якомога більше шишок на тісто, щоб у молодої було в грудях молоко для своїх дітей. У селах Радивилівщини і Демидівщини вірили, що нареченій не можна їсти короваю зі свого весілля, бо будуть сопливими діти.

Оскільки українці вірили у магічну силу слова, то багато побажань нареченим, зафіксованих на Рівненщині, містили згадки про дітей: «Перепиваю бумажку на Наташку і копійку на Андрійка», «Перепиваємо гроші, щоб родилися діти хороші», «Перепиваємо дубочок, щоб до року народився синочок», «Даруємо метру гороху, щоб мали дитину до

року», «Бажаю діточок, як на небі зірочок», «Щоб у Вашу хату навесні прилетів лелека» та ін. Вважалося добрим знаком, якщо наречених вітатимуть діти. Нами записано сучасний варіант дитячого побажання, у якому є також згадка про продовження роду: «Бажаю, любі друзі, мати стільки діточок, як у квіточки на лузі аж десяток пелюсток. Щоб усі ходили в школу і учились так, як ми...».

На досліджуваній території вірили у магічну силу весільної фати. Навіть якщо плаття на весілля позичають чи відкуповують, то фата повинна бути своєю. Весільну фату зберігали і після народження дитини накривали нею колиску, щоб немовля спокійно спало, щоб уві сні не змогло прийти до дитини щось погане.

Крім того, для визначення статі першої дитини спостерігали за весільними фотографіями: якщо більше хлопчиків на світлинах, то у молодят народиться хлопчик; якщо ж дівчаток, то дівчинка. Сьогодні на весіллях також ворожать на стать майбутньої дитини. Для ворожби використовують рожеві та голубі повзунята. Старша дружка збирає серед гостей гроші у рожеві штанці (на дівчинку), а старший дружба – у голубі (на хлопчика). Вважається, що у котрих повзунках буде більше грошей, такої статі і буде перша дитина в новоствореній родині.

У народній свідомості досьогодні побутує міфологічне вірування українців про те, що дітей з вирію приносить бусель. Саме тому навесні жінки, які хотіли завагітніти просили у цього птаха, щоб приніс їм дитинча. Вагітні ж жінки кликали бусля до своєї господи, щоб швидше розродитися. Добрим знаком вважалося, якщо бусель звив гніздо на обійсті молодят, – у родині точно скоро появиться дитина.

Крім того, жінка, яка хотіла народити дитину, повинна була молитися до святої Анни, або ж поїхати на прощу в Онишківці (Дубенський р-н, Рівненська обл.) і покупатися у Джерелі святої Анни.

Існувало чимало передвісників вагітності. Вважалося, що провісником вагітності є сон про рибу (коли жінка ловить її або риба сама йде до рук). Добрим знаком вважалося, якщо уві сні риба плавала в чистій воді, тоді дитина буде здоровою, матиме світлу долю. Також провісником вагітності вважався сон, в якому, крім спокійних, закоханих та радісних жінки й чоловіка, було ще якесь дитинча тварини (кошеня, собача, порося, теля, ведмежа, пташеня тощо). Зазвичай після такого спокійного сну приємно прокидатися. У такому випадку казали, що нова душа вже в дорозі. Вагітність віщує і сон, в якому жінка зловить зайця, садить деревце і доглядає за ним, в якому жінка їсть щось кругле – горіхи, квасолю, кавуни, дині, помідори тощо. Інформатори уточнюють, що коли жінка уві сні їсть крадені плоди, то завагітніє найближчим часом.

За українським світоглядом, розумові, моральні, фізичні здібності дитини закладались задовго до її народження. Найкращий період для зачаття дитини вважався літній, коли буяла природа, над землею красувалося зоряне небо, співали птахи, квітувало все навкруг. До речі, квіти в народі вважалися душами дітей [2; с. 72]. Поява на світ нової людини – велике таїнство, що вимагало дотримання устійнених традицій ритуалів і звичаїв. Виконання усього комплексу пересторог, магічних дій, ритуалів, вважалося основою успішного народження дитини, охорони від злого матері і немовляти.

Згідно зі споконвічними уявленнями українців, вагітна жінка підпорядковується вищій силі, знаходиться від покровом, оберегом свого роду, може впливати на оточуючих як позитивно, так і негативно, якщо її образити. Її гнів може спричинити матеріальні збитки. Тому і на вагітну жінку, і на людей, що будь-яким чином контактують із нею, поширювались неписані закони і правила народної моралі.

Цікаво, що ми зафіксували неоднозначні тлумачення того, чи розповідати, чи ні про свою вагітність іншим. Так, у с. Вербень вважали, що не можна розповідати про свою вагітність нікому, крім батька дитини, до того часу, як буде помітним стан жінки [6]. У с. Пляшева побутувала думка, що коли жінку питають про вагітність, то треба сказати правду, бо дитина довго не говоритиме або буде заїкатися [7]. Узагалі вважалося: чим менше людей знають про вагітність жінки тим легше пройдуть пологи. Процес приховування вагітності зумовив появу описових слів та зворотів на позначення жінки в такому стані, як-от: груба, беременна, животата, при надії, чекає бусля, з'їла гарбуза (кавуна, м'яча).

Перед вагітною жінкою при зустрічі знімали шапку, їй поступались в усьому, не дратували, не ображали. Ніколи не відпускали вагітну жінку з хати без гостинця,

зрештою, як і у всіх інших випадках: з весілля, родин, хрестин чи хрестильного свята. У свою чергу, вагітна жінка повинна була дотримуватись народних приписів: не злитись, не лаятись, не бути у гніві, не носити у собі злоби, щоб дитя не народилось злобне. Категорично заборонялось красти, бо вважалось, що коли мати щось вкраде, то дитина може постраждати не тільки фізично, але й морально – вродиться із злодійським нахилом, а також украдена річ відіб'ється на тілі дитини у вигляді родимої плями.

Також заборонялося при переляку хапатися за частини тіла, бо те, чого злякалась вагітна жінка, відіб'ється на дитині. Особливо остерігались пожежі. Ось як про це говорить Станіслава ….: «Як жінка вагітна гляне на пожежу і схопить себе за руку, ногу, ніс чи лице і т. д., то як родиться дитина, в неї буде на цім місці синя родима пляма» [7]. Потрібно було уникати зустрічей з каліками, сліпими, хворими і недолугими. Це пояснюється тим, що в народі вірили нібито вада інших могла перейти на дитину. Крім того, вагітній заборонялося ходити на похорон і навіть мимоходом дивитися на мерця, бо дитину може не доносити або народиться мертве. Таким чином жінку «при надії» оберігали від негативних явищ, щоб дитина передчасно не бачила горя, біди, не відчувала страху і не повернулася із дороги у світ живих назад, до Бога.

Забороняється щось живе вбивати, особливо мишу. Саме миша у наших давніх віруваннях є образом душі, або переносить душу. Принагідно, нагадаймо, що коли в дитини виривали молочний зубчик, то йшли до сіней, кидали на горище і приговорювали: «Мишко, мишко, на тобі зубчик простий, а дай мені золотий». Кому не відомо, що коли вагітна щось просить і їй відмовляють, то миші гризуть одяг, прогризуть кишеню в того, хто не хоче вдовольнити її прохання.

Одним словом, всі думки майбутньої матері повинні бути спрямовані на благополучні пологи, спокій і щастя майбутньої дитини. Тому радили дивитись на все красиве, співати майбутній дитині пісень, розповідати казки, а чоловік повинен пестити дружину. Коли в сім'ї лад і спокій, мир і злагода, то вважалось, що дитина в утробі матері сміється, розвивається і вона щаслива. Їй сняться кольорові сни, зрештою сучасною наукою дійсно доказано, що дітям в утробі матері теж сняться сни і вони посміхаються, так що не так далеко від правди були наші предки. [2; с. 73]

Перед самими пологами мати повинна була посповідатися і запричаститися. Ця традиція мала двояке трактування. По-перше, мати повинна була в чистоті духовній зустрічати своє дитя. По-друге, таке духовне очищення мало християнське пояснення: оскільки процес пологів дуже небезпечним і мати усвідомлювала, що вона могла і не вижити після нього. Тому потрібно було заздалегідь приготуватися до можливого переходу в інший світ. Дітям заздалегідь готувались сорочечки, шився одяг, вишивались узори, рушники, а батько робив колисочку.

---

1. Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу. – К., 1996.

Наулко В. І., Артюх А. Ф., Горленко В. Ф. та ін. Культура і побут населення України: Навч. посібник. – 2 – е вид., доп. та перероб. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.; іл.

Пономарьов А. П. Українська етнографія. Курс лекцій. – К.: Либідь, 1994. – 320 с.

Зозуля Галина Володимирівна, 1958 р.н., жителька с. Вербень Демидівського району Рівненської області, домогосподарка.

Коновалець Іван Васильович, 1964 р. н., житель с. Солонів Радивилівського району Рівненської області, безробітний.

Рачинська Надія Зінов'ївна, 1944 р. н., жителька с. Вербень Демидівського району Рівненської області, пенсіонер.

Семенюк Станіслава Миколаївна, 1943 р. н., жителька с. Пляшева Радивилівського району Рівненської області, пенсіонер.

Михайло ЯСІНСЬКИЙ

ІСТОРИЧНИЙ ОБРАЗ ЯК ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ІСТОРИЧНОГО КРАЄЗНАВСТВА

В шерензі значних історичних досягнень історичної науки історичному краєзнавству несправедливо відводиться роль однієї з другорядних історичних дисциплін. Роль другорядності остання, як пасербиця вітчизняної історії, отримала ще від своїх радянських історичних посестер – історичного матеріалізму та діалектичного матеріалізму. Разом з тим, локальне дослідження історії позбавлене необхідності підтвердження всеохоплюючих історичних проблем та, імовірно, матиме й надалі свою прихильну аудиторію серед наполегливих шукачів історичних істин.

Сучасна вітчизняна наукова дисципліна «Історика» або ж теорія історичної науки, слід чекати, лише в майбутньому більш виважено займеться методологією історичного краєзнавства із статусом окремої наукової дисципліни та специфічної галузі знань. На сьогодні ж маємо в царині краєзнавства як етнологічні, біографічні, культурологічні, лінгвістичні, так і археологічні, історико-архітектурні та релігієзнавчі дослідження. Попри очевидні наукові взаємозв'язки з іншими теоретичними дисциплінами історичне краєзнавство повинно отримати власне наукове обличчя.

До досліджень проблем історичного краєзнавства на протязі останніх років зверталися та на сторінках регіональних наукових видань публікували свої наукові відкриття Л. Баженов [1], А. Киридон [11; 12], А. Жив'юк [8].

Проблеми краєзнавчих досліджень і пам'яткоохоронної роботи 20-30 рр. XX ст. на Волині вивчає Н. Кінд-Войтюк [13]. Питання збереження та відновлення окремих історичних пам'яток Волині в міжвоєнний період досліджує О. Гаврилюк [4]. Розвиток музейних установ та історичного пам'яткознавства на території Західної Волині простежує С. Гаврилюк [5]. З діяльністю Волинського церковно-археологічного товариства знайомить нас Л. Заєць [9].

Теоретичними та методологічними проблемами історичного краєзнавства активно цікавиться Г. Бондаренко [2]. Інноваційні технології представництва музеїв у мережі Інтернет пропонує розглянути О. Герасимчук [6].

Значний за обсягом науковий доробок в галузі історичного краєзнавства представлений у працях П. Тронька, [16 - 20].

Історія краю, населеного пункту завжди глибша й конкретніша, особлива й багатша за різні історичні узагальнення [2, 239]. Проте, «історичні дослідження рідко коли бувають заглибленими самі в себе: тому найчастіше завдяки історикам вони більшою чи меншою мірою відповідають суспільним потребам» [15].

Майбутні відкриття уторують нам шлях до минулого. Активізація розвитку вітчизняного історичного краєзнавства є до певної міри рефлексією на стан вітчизняних краєзнавчих досліджень в країнах, пов'язаних з волинським регіоном спільним історичним минулим. Перспективи краєзнавчих досліджень Волині спонукають до наукових пошуків. Значний обсяг роботи слід виконати на рівні мікрорегіональних досліджень. «На європейський рівень історичної науки в Україні ми вийдемо тоді, коли кожне село матимемо по 2-3 ґрунтовні історичні розвідки, як, скажімо, в Німеччині» [3, 4].

Історичне краєзнавство двадцять першого століття в Україні отримало в спадщину від наукових та соціальних спільнот попередніх століть ряд невирішених проблем: опіки над пам'ятками, шанування та популяризації культурно-історичних надбань; діяльності регіональних та місцевих доброчинних пам'яткоохоронних організацій; збереження історичних ландшафтів. Потребує створення регіональна концепція актуалізації краєзнавчої роботи та пропаганди історико-культурної спадщини Волині. Не отримав пріоритетного розвитку в значній мірі також через брак регіональної нормативно-правової бази краєзнавчий туризм. Останній дав би поштовх розвитку історичного краєзнавства як практичної дисципліни. До невирішених проблем належить також визначення концепції Західно-волинського музею-скансену з відділеннями польських, чеських, німецьких та інших поселень краю.

Наукова увага до краєзнавчих досліджень уможливлює розвій дотичних до краєзнавства дисциплін, таких як археологія, етнологія та

інших, а також дозволяє поступ піонерських досліджень в галузях археології архітектури, доісторичної керамології тощо. Становлення історичної образографії як окремої галузі знань та наукової дисципліни дозволить по-новому розглянути невирішені проблеми історичного краєзнавства та сформулювати ряд перспективних завдань для істориків-краєзнавців..

Розвиток теорії історичного краєзнавства сприяє засвоєнню нових пластів сукупної локальної культури того чи іншого регіону, робить стрункішою та більш досконалою наукову теорію, дає поштовх до нових краєзнавчих практик. Варто, проте, погодитись з німецьким філософом В. Віндельбландом, що «повне оволодіння за допомогою наукового дослідження нормативною свідомістю в її цілісності нам недоступне. В сферу нашого досвіду де-не-де проникає світло ідеалу, і переконання в реальності абсолютної нормативної свідомості є справою особистої віри, а не наукового пізнання» [21, 67].

Осягненню істини наукового пізнання сприятиме розв'язання ряду методологічних, науково-теоретичних, міжгалузевих та навіть політичних проблем історичного краєзнавства (дослідження форм локальних ідентичностей, феномену колективної пам'яті, методології міждержавних досліджень поліетнічних локусів тощо).

Відомий польський історик Є. Домanська якось сказала: «Методологія історії (після Другої світової війни – прим. Я. М.) мала постачати дослідницькі директиви, виведені з історичного матеріалізму, які б стосувалися відбору фактів, їх пояснення і оцінки. Сьогодні такої ситуації вже не існує, а методологи історії займаються проблемами результатів дослідницької роботи історика, наприклад, історичного наративу, історичної репрезентації, історичного досвіду, епістемологічними проблемами (історична правда, об'єктивність/суб'єктивність, статус історичного факту, співвідношення між фактом і подією), співвідношенням між історією і пам'яттю, історичним мисленням тощо. Натомість, я рухаюсь в іншому напрямку: вважаю, що зазвичай – в контексті пасивної після доби постмодернізму парадигматичної прогалини – історики найбільше потребують творення хоча б зачатків власної теорії» [14, 9-10].

Теоретичні основи історичного краєзнавства не є математичними правилами, котрі передбачають певний спосіб розв'язування задач, вони – частина нашого самоусвідомлення історії і, ще більше, нашого способу вирішення історичних проблем минулого.

. Умови будь-якої трансформації передбачають період визрівання, становлення й реальної практичної дії. Певний час трансформоване суспільство живе усталеними образами [10, 163]. Через створення образів особистість, перш за все, реагує на ставлення до неї оточуючого світу, натомість, сприймаючи образи, сприймає реакцію членів суспільства.

Від політичних установок влади залежить продукування відповідних соціально-культурних візій минулого та маскування пам'яті, - вважає А. Киридон [10, 166]. Проте образ минулого не є цілком усталеним, як, в тім, не є цілком політично заангажованим. Формування історичної образності індивіда залежить водночас від рівня історизації суспільного буття, стану культурного розвитку та рівня психічної активності особи, культурно-історичних практик, соціальних особливостей регіону тощо.

Історична образографія, як перспективна краєзнавча дисципліна, дозволить запровадити окрему методику регіональних досліджень, дасть можливість розширити межі сучасної історичної науки шляхом аналізу альтернативних джерел історичної інформації, уможливить дослідження впливу історичних культур на зміну історичних типів свідомості, надасть фахівцям спеціальних історичних дисциплін дієвий інструмент визначення культурної цінності досліджуваних об'єктів, речей, предметів чи окремих знахідок. Історична образографія покликана стати лакмусовим папером історії.

Вирішенню практичних завдань історичної образографії сприятиме зростання теоретико-методологічної бази даної наукової дисципліни. Історична образографія в царині теоретичного краєзнавства може запропонувати власні розв'язки теоретичного обґрунтування відмінностей між загально-історичною та краєзнавчою науками; неповторності нюансних образів загально-історичного процесу; регіонального трактування непересічних образів історії; історизації фольклорних образів; формування образу історичної перспективи у регіоні.

Історичний образ визначає ставлення до історичної події, факту, стану. Знання історії

на мікрорівні доступне кожному жителю того чи іншого населеного пункту. Історичний образ Волині, сформований на мікрорівні, сприятиме позитивному ставленню до історичної науки та зацікавленню історією, формуванню національної свідомості, активної позиції у вирішенні регіональних питань. Розвиток історичної образографії стає потребою осіб, перевантажених надміром історичної інформації та ненаукових відомостей [7].

Відчути дух минулих епох допоможуть публікації представників краєзнавчої журналістики, презентації історико-краєзнавчих досліджень XIX-XX ст. та, зокрема, колективних видань, таких як церковнопарафіяльні літописи, «Труды общества исследователей Волыни», краєзнавчих статей у «Волынских губернских ведомостях», «Военно-статистическом обозрении Волынской губернии», «Волынских епархиальных ведомостей» тощо.

Розкрити образ епохи, збережений в регіональних друкованих виданнях, допоможуть історіографічні дослідження краєзнавчої бібліографістики.

Заслуговують на пильну увагу краєзнавчі дослідження життя та діяльності волинських краєзнавців С. Русова, графа І. Потоцького, барона С. де Шодуара, О. Левицького, В. Пероговського, Т. Вербицького, М. Теодоровича, М. Біляшівського, священиків А. Сендульського та С. Барановського, засновника Городецького музею барона Ф. Штейнгеля. Побачити історію очима істориків уможливить розвиток регіональної біографістики та, зокрема, біографічних досліджень волинських історіографів. Вагомим вкладом в історичну науку є також дослідження, присвячені становленню волинського музеєзнавства, розвитку музеїв в якості регіональних центрів краєзнавчих досліджень.

Запровадження та викладання навчальної дисципліни «Практичне краєзнавство» та краєзнавчих практик за участю провідних фахівців краєзнавчих музеїв а також проведення музейних днів для студентів та викладачів історично-гуманітарних вузів дасть змогу не лише отримати практичні навики і оволодіти методологією музейної справи: головне завдання музейних практик полягає у формуванні в свідомості майбутніх фахівців і, зокрема, вчителів історії, туристичних менеджерів, фахівців з історичної журналістики образу музею як скарбниці історичної пам'яті.

Висновки:

Історична образографія в царині історичного краєзнавства

впроваджує до науково-історичного інструментарію методи краєзнавчої бібліографістики;

оптимізує сприйняття регіональної історії через дослідження життєдіяльності істориків-краєзнавців;

максимізує через мікродослідження пропаганду та популяризацію історичних знань;

визначає специфіку краєзнавчої дидактики з огляду на формування історичної свідомості;

сприяє структуризації методів досліджень історичних надбань;

уточнює та вдосконалює способи досліджень етнічно-культурної спадщини.

Образи історії, видозмінюючись та вбираючи найбільш характерні риси плинних віків, стають тим неповторним обличчям історичної істини, котре історична наука покликана впізнати.

1. *Баженов Л. Розвиток історичного краєзнавства на Волині: постановка проблеми та періодизація / Л. Баженов // Слов'янський вісник. Збірник наукових праць. Випуск 4. – 2004. (– С. 36-44).*

2. *Бондаренко Г. Теоретичні та методологічні проблеми історичного краєзнавства / Г. Бондаренко // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. Вип. 1, 2007. (– С. 237-243).*

3. *Виндельбланд В. Философия культуры: избранное / В. Виндельбланд // Пер. С нем. РАН ИНИОН. Лаб. теории и истории культуры. – М.: ИНИОН, 1994. – 350 с.*

4. *Гаврилюк О. Реставрація пам'яток архітектури середньовічної Волині в міжвоєнний період / О. Гаврилюк // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Вип. 22, 2009. (– С. 273-278).*

5. *Гаврилюк С. Історичне пам'яткознавство Волині, Холмщини й Підляшшя в науковій літературі XIX – початку XX ст. / С. Гаврилюк // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Вип. 1, 2010. (– С. 200-205).*

6. *Герасимчук О. Інноваційні технології представництва музеїв в мережі Інтернет / О. Герасимчук // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Вип. 23, 2011. (– С. 168-174).*

7. *Грипич С. Інформатизація сучасного суспільства: стан, проблеми, перспективи / С.*

Грипич // Збірник наукових праць РДГУ, вип.. 2, 2012. – С. 286-297.

8. Жив'юк А. Історія як доля (Рец. Шаповал Ю. І. Доля як історія. – К.: Генеза, 2006. – 448 с.) / А. Жив'юк // Слов'янський вісник. Випуск 6. – 2007. (– С. 213-216).

9. Заєць Л. Історія та пам'ятки Волині у виданнях Волинського церковно-археологічного товариства / Л. Заєць // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Вип. 1, 2010. (– С. 242-248).

10. Киридон А. «Маски пам'яті» в умовах суспільних зламів /А. Киридон // Київська старовина,№2, 2011. – С. 161-170.

11. Киридон А. Конструкт «колективна пам'ять» у фокусі часу: теоретичний дискурс / А. Киридон // Слов'янський вісник. Збірник наукових праць. Випуск 10. – 2010. (– С. 65-71).

12. Киридон А. Історична пам'ять та історична травма : понятійний дискурс / А. Киридон // Слов'янський вісник. Збірник наукових праць. Випуск 8. – Рівне: РІС КСУ, 2009. (– С. 3-8).

13. Кінд-Войтюк Н. Історико-краєзнавчі дослідження і пам'яткоохоронна робота на Волині у 1920-1930 рр. XX ст. : сучасна українська історіографія проблеми / Н. Кінд-Войтюк // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Вип. 13, 2009. (– С. 331-336).

14. Розмова з професоркою Євою Доманською про історію, теорію, сучасну гуманітаристику, академічне життя // Європейський світ. Вип. 5. 2012. – К.: Центр польськ. та європ. студій НаУКМА. – 98 с.

15. Сінкевич Є. Проблема наукової школи в польській історіографії кінця XIX – початку XX століть (на прикладі краківської історичної школи) / Є. Сінкевич // Науковий вісник Волинського нац. ун-ту імені Лесі Українки. Вип. 1, 2007. (– С. 131-135).

16. Тронько П. Краєзнавство на межі тисячоліть / П. Тронько // Культура і життя. – 1999. 30 жовтня.

17. Тронько П. Краєзнавство у відродженні духовності та культури. Досвід. Проблеми. Перспективи / П. Тронько. – К., 1997. – 107 с.

18. Тронько П. Краєзнавство у відродженні багатовікових культурних традицій українського народу / П. Тронько // Восьма Всеукраїнська наукова конференція «Історичне краєзнавство і культура». Наук. доп. та повідомл. – Ч.1. – Х., 1997. – С. 6-12.

19. Тронько П. Развитие исторического краеведения на Украине. Опит. Проблемы. Перспективы // Историческое краеведение в СССР : вопросы теории и практики : Сб. науч. ст. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 8-16.

20. Тронько П. Роль історичного краєзнавства у відродженні духовності, культури, багатовікових традицій українського народу // Шоста Всеукраїнська наукова конференція з історичного краєзнавства. – Луцьк, 1993. – С. 6-8.

21. Ярмошик І. Становлення історичного краєзнавства Волині в XIX – на початку XX століть / І. Ярмошик / - Житомир : Волинь, 1998. – 24 с. З посиланням на Мисик Ю. Світовий рівень – українській історичній науці // Пам'ять століть. №1, 1996. – С. 4.

Тетяна ЯЦЕЧКО-БЛАЖЕНКО,
Світлана ЯЦЕЧКО

СЕЛО ЛИСИН ТА ЙОГО МЕШКАНЦІ (НА ОСНОВІ СПОГАДІВ ПРО РОДИНУ ШАТКОВСЬКИХ)

Сьогодні світова історична наука має нові погляди на висвітлення подій, процесів та явищ. Замість описів політичної, соціально-економічної та військової історії, діяльності видатних особистостей, предметом вивчення стають побут людей, родинні відносини в рамках одного роду, що тривалий час залишалися поза увагою істориків. Слід наголосити, що інтерес до подібних проблем щоразу зростає, адже саме історія родини та буденне життя найточніше нам малює картину певної доби та історію окремого населеного пункту.

Метою статті є спроба висвітлити повсякденне життя та родинні відносини крізь призму побуту представників волинської родини Шатковських, яка протягом кількох століть проживала на території села Лисин Демидівського району Рівненської області.

Варто зауважити, що історія с. Лисин практично не вивчена, тому досить важко охарактеризувати конкретно-історичний фон, що впливав на життя села. Історією цього села ніхто раніше спеціально не займався, адже на перший погляд воно нічим непримітне. Причиною пошуку інформації про його минуле, стали, розповіді його мешканки Марії Шатковської (нашої покійної бабусі), яка все своє велике життя прожила в Лисині.

На території села люди почали селитися ще в давню епоху. Це підтверджено археологічними матеріалами, які місцеві жителі постійно знаходять на берегах р. Стир, що протікає вздовж поселення. Серед знахідок найчастіше зустрічаються крем'яні вироби та заготовки, які можливо були знаряддями праці давніх мешканців цього регіону. На жаль, поки що ґрунтовних археологічних розкопок на території села ніхто не проводив.

Лисин вперше згадується в писемних джерелах на початку XVI ст. В документі від 1512 р. є спомин про село та його тодішніх власників – княгиню Василину Глібівну Лизиносівну, що походила з родини волинських князів Лизиносів. В 1512 р. княжна передала в подарунок окремі свої володіння, в тому числі й Лисин своїй доньці Ганні і зятю Михайлу Зброховичу-Гулевичу [5, 304].

Наступним власником лисинських земель був Петро Загоровський (? - 1566), що належав до представників аристократичної родини Загоровських, які залишили помітний слід у розвитку української культури. Факт володіння селом Загоровського підтверджений документом від 7 червня 1566 р., де Лисин згадується, як об'єкт конфлікту між його власником П.Загоровським і іншим землевласником Щастинимом Генсинським.

Чергова сторінка історії села, пов'язана з татарським нападом на Волинь у 1621 р., коли Лисин був одним із численних волинських сіл, які постраждали від нищівного татарського походу [4].

В першій половині XVII ст., Лисин був одним із осередків розвитку аріанства. В польській літературі під 1644 р. згадується існування аріанського храму і поряд оборонного замку, який, на жаль, не зберігся до сьогодні. Замок і храм були знищені католиками, як і в інших містах і селах Речі Посполитої того часу [14, 861]. На місці храму був побудований перший католицький храм.

Не можна не згадати про те, що в середині XVII ст. на території Лисина проживала одна відома особа свого часу, ним був Гаврило (Габріель) Гулевич (1592-1672 рр.) – чернігівський козацький хорунжий [9, 675].

Перший дерев'яний костел був побудований в 1724 р. Він був великим за розмірами. Його основними фундаторами були шляхтичі католики із роду Древньовських, а саме: Адам із Древньова та підкоморчий Мелєюв Древньовський.

В 1792 р. було прийняти рішення про розбір дерев'яного костелу і початок будівництва на його місці великого нового мурованого храму [14, 861]. Процес будівництва зайняв не один рік, і як результат 6 серпня 1800 р. відправилась перша служба в новому костелі Преображення Господнього. Новий храм за формою був чотирикутним. Фасад мав пірамідальну форму, і був трішки вищим за дах. Костел був побудований у стилі «емпір». Зовні він був чисто білого кольору, а навколо було висаджено багато різних декоративних квітів

та кущів. Крім того окрасою католицького костелу в с. Лисині були кілька прекрасних риз і кап, виготовлених спеціально із пасків та дорогоцінних тканин, які були привезені із Слуцька (сучасна Мінська область, Білорусь) [14, 861].

Існує багато згадок про те, що в Лисинському костелі протягом XIX ст. знаходилася цінна ікона із зображенням Ісуса Христа і тридцяти трьох хрестів, авторами якої були художники італійської школи. Раніше ікона знаходилась в галереї італійських князів Д'Есте.

В 1849 р. в Лисині з'явилась православна церква, названа іменем Святого Івана Богослова. Храм був дерев'яний, а дах покритий гонтом. Крім нього, поряд була зведена дерев'яна дзвіниця. Переважну кількість коштів для церкви виділив ксьондз разом із католицькою громадою. Це було зроблено і з метою збереження костелу від конфіскації в майбутньому, на користь православних [14, 221].

Як бачимо на території села проживали представники різних конфесій і станів. Але сьогодні наша увага буде присвячена звичайній рядовій родині, яка як ряд інших довгі роки проживала в селі.

Історія родини Шатковських в с. Лисин Дубенського повіту Волинського воєводства розпочинається на початку XIX ст., адже саме з цього періоду маємо перші відомості про цей рід (Рис. 1 - 6).

Найстарішим представником єКазимир Шатковський, який народився в 1831 році. На жаль, не відомо, чи був він уродженцем Лисина, знаємо лише, що із двадцяти років, він починає систематично згадуватись в сповідальних відомостей місцевого костелу. З цього виду джерела дізнаємося про те, що Казимир був одружений кілька разів. У віці двадцяти дев'яти років він одружився вперше на місцевій православній жінці на ім'я Марта, адже сам Казимир був католиком. Через кілька років він стає вдівцем, а потім знову одружується. Ім'я другої дружини не відомо. Можливо вона так як і перша була православною й ходила на службу не до костелу, а до церкви, тому її немає в відомостях. Коли Казимиру виповнюється п'ятдесят шість років, у нього помирає друга дружина, але вдівцем Казимир був не довго.

В лютому 1889 р. Казимир одружується втретє з католичкою Катериною Пьотровською (за першим чоловіком Студзинською), яка теж на той час була вдовою. Катерина була на вісімнадцять років молодша за Казимира й на той час мала сорок років. Церемонія одруження проходила в костелі с. Яловичі Дубенського повіту. Перший чоловік Катерини Клеменс Студзінський був також родом із Лисина. Від цього шлюбу в неї була вісімнадцятилітня донька Марцеліна.

Рис. 1. Костел в с. Лисин (1930 р.)

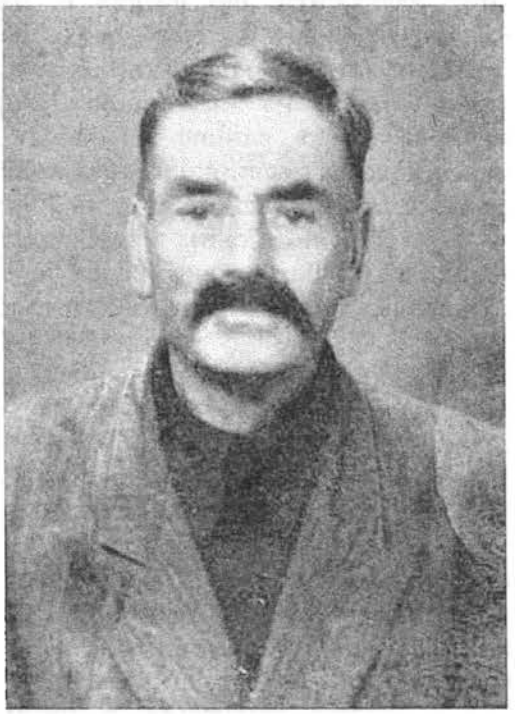

Рис. 2. Казимір Шатковський (1890 р.н.)

Рис. 3. Казимір Шатковський (1919 р.н.)

Рис. 4. Пьотр і Джозеф, брати Антоніни Квятковської в гостині в с. Лисині

В 1890 р. в Катерина народжує Казимиру бажаного сина, і в віці п'ятдесяти дев'яти років він на кінець то стає батьком. Сина називають на честь батька, за традицією, яка була в родині.

Головним заняттям усього життя Казимира старшого були коні і земля. За переказами очевидців, у нього були найкращі коні в окрузі. Навіть, коли йому було сто чотири роки, він міг спокійно осідлати коня і скакати на ньому, як в молодості. До слова сказати, що прожив Казимир довге життя, і помер в 40-х роках XX ст., коли мав за сто років на своєму рахунку і пережив навіть свою третю дружину. Його будинок знаходився біля будівлі Лисинського костелу. Найближчим сусідом і другом був місцевий ксьондз.

У 1910 р. Казимир молодший, у віці двадцяти років, одружився на католичці Антоніні Квятковській, яка походила з с. Боремець Дубенского повіту, де проживала з старшими братами Джозефом і Пьотром. Із інтервалом у три роки, у подружжя народилось четверо дітей: Станіслава (1912 р.), Яніна (1915 р.), Казимир (1918 р.) та Марія

Рис. 5. Яніна Шатковська (1970-ті рр.)

(1922 р.). Коли найменшій доньці Марії було два роки, а саме в 1924 р. – в сім'ю прийшло горе, адже померла Антоніна. Батько залишився з двома дорослими доньками, і двома малими дітьми. З часом дві старші доньки одружились і переїхали до м. Луцька, а пізніше до м. Мальборк в Польщу. Єдиний син Казимир, молодим, пропав безвісти під час Великої вітчизняної війни в 1945 р., адже був солдатом радянської армії. Лише наймолодша дочка Марія проживала все життя в с. Лисині. До смерті Казимир мешкав в її сім'ї. Спочатку проживали в будинку, який знаходився поряд із костелом, а потім переселилися на нову землю, де колись був ліс. Протягом свого життя він займався кіньми, які як і батько мав найкращі в окрузі. З приходом комуністичної влади в село, у нього була забрана земля і коні до колгоспу. Адже якби відмовився, то попав би до Сибіру, або був би розстріляний як більшість нескорених. Крім того в цей час він змінює своє польське призвіще Шатковський на українське Новосад. Помер Казимир Шатковський в 1960-х рр. і похований поряд із своїм батьком на Лисинському кладовищі. На жаль, біля нього не знаходиться могила, його без вісти пропавшого сина, якого так і не вдалося відшукати.

Остання представниця родини Шатковських – Марія (після одруження Яцечко) проживала в Лисині, померла в 2009 р., у віці вісімдесяти семи років. Вона

Рис. 6. Марія і Станіслава Шатковські на могилі матері в с.Лисин (1980-ті рр.)

залишила по собі багато спогадів про своє рідне село, його мешканців, завдяки яким, можливо, колись буде зібрана і відновлена з попелища історія святинь с. Лисин, які були знищені в буремні роки XX ст. Адже в липні 1943 р. лисинський костел був спалений воїнами УПА разом із відомою іконою. По війні мури костелу були розібрані місцевими жителями на льохи та хліви. Зараз немає і сліду від давньої святині, яка стояла на підвищені біля р. Стир. Прикро, але на місці, де була католицька святиня сьогодні немає навіть хреста, а лише городи і випасається худоба. Певний час серед місцевих жителів побутувала історія, що на місці костелу заритий скарб, адже колись при будівництві його закопували в землю. Дехто навіть безрезультатно намагався його шукати, але це все вигадки, бо найбільший скарб – костел і чудодійну ікону Лисин втратив давно.

В післявоєнний час, з проголошенням політики атеїзму, радянською владою була знищена православна церква Івана Богослова. Відомо, що коли влада наказала місцевим жителям руйнувати святиню, то дуже багато людей відмовлялося, адже знали, що за таке Бог обов'язково покарає цілий рід. Але знайшлись ті, хто погодились. Проте з першого разу її зламати не вдалось, кілька разів трактор перевертався. Одному місцевому мешканцю навіть вдалось врятувати хрести із храму. Він закопав їх в землю і оберігав до кращих часів. З відходом «комуни», хрести відкопали і сьогодні вони прикрашають нову православну святиню, збудовану по фундаменту старої церкви в 1992 р. Кожного року, 9 жовтня в селі відбувається престольне свято на Івана Богослова. Сьогодні в Лисині немає своєї школи, пошти, базару, але є свій храм [1].

Отже, як бачимо, Лисин має давню і цікаву історію, яка розпочинається багато століть тому. Літопис села ще не написаний, і має багато білих плям як це свідчать розповіді старожилів. Не зважаючи на те, що в селі були православні і католики усі мирно уживались. Не було різниці куди ідеш чи в церкву, чи костел. Отже, хоча сьогодні Лисин є одним із найменших за розмірами території і населення сіл в окрузі, так було не завжди.

---

1. Записано від Яцечко Марії Казимирівни 1922 р. н. у. с. Лисин, від 17 липня 2003 р.

2. Историко-статистическое описание церквей и приходов Волынской епархии. Сост. Н.И. Те-

одорович. - Почаев. 1889. т.2. - С. 1053.

3. Думин С.В., Гребельский П.Х. Дворянские роды Российской империи. Том 1. Князья. - М.: ИПК "Вести", 1993.

4. ЦДІАК України, ф. 25, оп. 1, спр. 123, арк. 696 і зв., акт 667.

5. Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie / Wyd. przez B. Gorczaka. – Lwów,1890. – T. 3. – S. 304.

6. Epsztein T., Górzyński S. Spis ziemian Rzeczypospolitej Polskiej w roku 1930. Wydawnictwo DiG, Warszawa, 1996.

7. Felinski Zygmunt Szczęsny - Paulina córka Ewy Felińskiej. Lwów 1885, Księgarnia Gubrynowicza i Schmidta. 8°, s. [4], IV, 320 s.– S.59-60.

8. Kirkor Stanisław. Polscy donatariusze Napoleona. – Londyn,1974. - S. 89-90.

9. Księga pamiętnicza — Jakuba Michałowskiego Wojskiego lubelskiego a później kasztelana bieckiego księga pamiętnicza z dawnego rękopisma będącego własnością Ludwika Hr. Morsztyna, ed. Antoni Zygmunt Helcel (Kraków,1864). – 856 c.

10. Leńczyk G. Rozmieszczenie grodzisk i zamczysk w województwie Wołyńskim / G. Leńczyk // Ziemia Wołyńska : Miesięcznik poświęcony sprawom krajoznawczym i kulturalnym. – R. I. – № 3. – 1938. – S. 35–38.

11. Popek, Leon. Tytuł Świątynie Wołynia. T. 1 / Adres wydaw. Lublin : Ośrodek Studiów Polonijnych i Społ. PZKS : Tow. Przyjaciół Krzemieńca i Ziemi Wołyńsko-Podolskiej, 1997. Opis fiz. 370 s.

12. Radliński I. Lata dziecięce i chłopięce (1843-1859) / I. Radliński // Ziemia Wołyńska : Miesięcznik poświęcony sprawom krajoznawczym i kulturalnym. – R. I. – № 2. – 1938. –S.5-9.

13. Radliński Ignacy. Mój żywot nakł. Wołyńskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. - Łuck, 1938. - 168 s. – S.17-18.

14. Rąkowski G. Przewodnik po Ukrainie Zachodniej. Wołyn, Wydawnictwo „Rewasz", 2005. – 464 s.

15. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. T. 5, Warszawa : nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1880-1914.

16. Stecki T. Listy z wycieczek po Wołyniu, 1863 // Tygodnik Ilustrowany № 172 z 10.01.1863.-str. 18-20; № 174 z 24.01.1863 str. 32-35.

17. Władysław Siemaszko, Ewa Siemaszko: Ludobójstwo dokonane przez nacjonalistów ukraińskich na ludności polskiej Wołynia : 1939–1945. Warszawa: von borowiecky, 2000. - S. 56.

18. Wykazy osób z akt parafialnych diecezji łuckiej do 1945 roku. T. 4 / oprac. Waldemar Witold Żurek. Adres wyd. Lublin ; Kielce : "Jedność", 2006. Opis fiz. 856 s.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

БАБІНЧУК Людмила Анатоліївна - завідувач сектору обліку відділу фондів комунального закладу "Рівненський обласний краєзнавчий музей" Рівненської обласної ради (м. Рівне).

БАВАРОВСЬКА Олена Олександрівна - заступник директора Хмельницької обласної універсальної наукової бібліотеки імені Миколи Островского (м. Хмельницький).

БАЧИНСЬКА Алла Петрівна - головний зберігач фондів комунального закладу "Рівненський обласний краєзнавчий музей" Рівненської обласної ради (м. Рівне).

БЕЙДИК Олександр Олексійович - доктор географічних наук, професор кафедри країнознавства та туризму географічного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ).

БЕНДЮК Миколай Миколайович – художник-реставратор комунального закладу "Державний історико-культурний заповідник м. Острога" Рівненської обласної ради (м. Острог).

БОРИСЮК Олександр Олександрович - заступник генерального директора з наукової роботи Національного історико-меморіального заповідника "Поле Берестецької битви" (с. Пляшева, Радивилівського району, Рівненської області).

БУЛИГА Олександр Степанович - директор комунального закладу "Рівненський обласний краєзнавчий музей" Рівненської обласної ради, Почесний працівник туризму України (м. Рівне).

ВЕЛИЧКО Оксана Павлівна - вчитель історії ЗОШ № 11 (м. Рівне).

ГАВЛОВСЬКА Катерина Миколаївна - науковий співробітник відділу охорони культурної спадщини комунального закладу "Рівненський обласний краєзнавчий музей" Рівненської обласної ради (м. Рівне).

ДАНІЛІЧЕВА Валентина Федорівна - старший науковий співробітник сектору новітньої історії відділу історії комунального закладу "Рівненський обласний краєзнавчий музей" Рівненської обласної ради (м. Рівне).

ДМИТРЕНКО Алла Адамівна - кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк).

ДОБРОЧИНСЬКА Валентина Анатоліївна - кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Рівненського державного гуманітарного університету (м. Рівне).

ДУДА Андрій Іванович - студент IVкурсу Волинської православної богословської академії (м. Луцьк).

ДУДА Назар Іванович - студент IV курсу Волинської православної богословської академії (м. Луцьк).

ЖУРАКОВСЬКИЙ Болеслав Станіславович - вчитель Кустинської Загально освітньої школи I-IIIст., почесний член Рівненського обласного краєзнавчого товариства (с. Кустин, Рівненський район, Рівненська обл.).

ЗАХАРЧУК Наталія Миколаївна - науковий співробітник музею історії міста Бердичева Бердичевської міської Ради народних депутатів (м. Бердичев, Житомирська обл.).

ЗВАРИЧ Теодор Миколайович - краєзнавець (м. Броди, Львівська обл.).

ЗИЦИК Ольга Миколаївна - студентка V курсу історичного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк).

КАРПІНСЬКА Тетяна Валентинівна - головний бібліотекар відділу акумуляції краєзнавчих документів та бібліографії комунального закладу «Рівненська обласна універсальна наукова бібліотека» Рівненської обласної ради (м. Рівне).

КАУК Тетяна Леонідівна - завідувачка відділу науково-освітньої роботи комунального закладу "Рівненський обласний краєзнавчий музей" Рівненської обласної ради (м. Рівне).

КЛИМЧУК Андрій Миколайович - журналіст, Творче об'єднання «Мистецькі грані» (м. Рівне).

КОНОНЧУК Олександр Анастасійович - вчитель історії ЗОШ № 11 (м. Рівне).

КОРЧАК Андрій Михайлович - старший науковий співробітник Бродівського історико-краєзнавчого музею, вчитель краєзнавства та історії Бродівської гімназії ім. І. Труша (м. Броди).

КОШМАК Лілія Вікторівна - випускниця ЗОШ I-III ст. № 8 м. Рівне, член Малої академії наук України (м. Рівне).

КУЗЬМІЧ Микола Степанович - вчитель історії Луцького навчально-виховного комплексу

ЗОШ-інтернат І–ІІІ ступенів - правознавчого ліцею Луцької міської ради, член Національної спілки краєзнавців України (м. Луцьк).

КУКУРУДЗА Андрій Ростиславович - кандидат історичних наук, викладач Рівненського державного базового коледжу (м. Рівне).

КУКУРУДЗА Юлія Сергіївна - викладач історії Рівненського державного базового медичного коледжу (м. Рівне).

ЛІСОВА Лариса Мефодіївна - директор комунального закладу «Рівненська обласна бібліотека для дітей» Рівненської обласної ради (м. Рівне).

МАЗУРЧУК Юрій Михайлович - студент IV курсу Волинської православної богословської академії (м. Луцьк).

МИХАЙЛОВА Ольга Володимирівна - завідувачка відділом історичного краєзнавства Національної історичної бібліотеки України (м. Київ).

МІСЮРА Вікторія Вікторівна - студентка V курсу Рівненського державного гуманітарного університету (с. Перемиль, Горохівського р-ну, Волинської обл.).

МУШИРОВСЬКИЙ Володимир Макарович - провідний науковий співробітник комунального закладу "Рівненський обласний краєзнавчий музей" Рівненської обласної ради (м. Рівне).

НАГОРНА Інна Євгенівна - завідувачка відділу «Літературний музей Уласа Самчука» комунального закладу "Рівненський обласний краєзнавчий музей" Рівненської обласної ради (м. Рівне).

НАДОЛЬСЬКА Валентина Василівна - кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).

ОДОЛІНСЬКА Ірина Сергіївна - зберігач фондів відділу фондів комунального закладу "Рівненський обласний краєзнавчий музей" Рівненської обласної ради (м. Рівне).

ПАРФЕНЮК Лариса Юхимівна - науковий співробітник Комунального закладу «Культурно-археологічний центр «Пересопниця» (с. Радухівка, Рівненського р-ну, Рівненської області).

ПАТРИКЕЙ Світлана Анатоліївна - провідний методист Рівненської обласної бібліотеки для молоді (м. Рівне).

ПЕРЕХОДЬКО Наталія Миколаївна - здобувач кафедри історії Рівненського державного гуманітарного університету (м. Рівне).

ПЕТРОВИЧ Валентина Василівна - кандидат історичних наук, доцент кафедри документоознавства і музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк).

ПОЛЯНСЬКА Надія Іванівна - зав. відділом «Україніка» Харківської державної наукової бібліотеки імені В. Г. Короленка (м. Харків).

ПОНОМАРЬОВА Тетяна Олександрівна - доцент, завідувач сектору давньої історії відділу історії комунального закладу "Рівненський обласний краєзнавчий музей" Рівненської обласної ради (м. Рівне).

ПРИЩЕПА Богдан Анатолійович - кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського інституту слов'янознавства Київського Славістичного університету (м. Рівне).

ПРОВОРОТОВ Олександр Миколайович - член національної спілки краєзнавців (м. Новоград-Волинський, Житомирська область).

РОЖКО Володимир Евтухович - кандидат церковно-історичних наук, викладач Волинської Православної Богословської Академії, архівіст І категорії державного архіву Волинської області, дійсний член ІДВ у Вінніпезі і його представник в Україні, почесний професор Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк).

РОМАНЧУК Олег Степанович - заступник директора комунального закладу "Рівненський обласний краєзнавчий музей" Рівненської обласної ради по науковій роботі, член спілки дизайнерів України (м. Рівне).

РОМАЩЕНКО Людмила Іванівна - доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури та компаративістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (м. Черкаси).

РУДЗСЬКИЙ Лев Зиновійович - президент Асоціації «ІРБІС - Україна» (м. Київ).

РЯБЧИКОВА Фаїна Денисівна - кандидат історичних наук, доцент кафедри документознавства і музейної і музейної справи Східноєвропейського національного

університету імені Лесі Українки (м. Луцьк).

САВЧУК Петро Оксентійович - кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Рівненського державного гуманітарного університету (м. Рівне).

САУШ Ольга Михайлівна - завідувач відділу природи комунального закладу "Рівненський обласний краєзнавчий музей" Рівненської обласної ради (м. Рівне).

СЕМЕНОВИЧ Олена Леонідівна - магістр культурології, старший науковий співробітник художнього відділу комунального закладу "Рівненський обласний краєзнавчий музей" Рівненської обласної ради (м. Рівне).

СЕМЕНЮК Лариса Вікторівна - старший науковий співробітник відділу охорони памяток історії та культури Національного історико-меморіального заповідника "Поле Берестецької битви" (с. Пляшева, Радивилівського р-ну, Рівненської обл.).

СКАВРОНСЬКИЙ Павло Степанович - директор музею історії міста Бердичева Бердичевської міської Ради народних депутатів (м. Бердичев, Житомирська обл.).

СТОКОЛОС Надія Георгієвна - доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри філософії і соціальних наук Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету (м. Рівне).

ТРУСІК Неля Леонідівна - головний спеціаліст відділу використання інформації документів Державного архіву Рівненської області (м. Рівне).

УКРАЇНЕЦЬ Алла Миколаївна - заслужений працівник культури України, завідувачка відділу етнографії комунального закладу "Рівненський обласний краєзнавчий музей" Рівненської обласної ради (м. Рівне).

ФЕДОРИШИН Микола Васильович – магістр культурології, директор Комунального закладу «Культурно - археологічний центр «Пересопниця», член національної спілки краєзнавців (м. Рівне).

ФЕДОРЧУК Сергій Валерійович - магістр історії (м. Рівне).

ХОМИЧ Дмитро Васильович - аспірант Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк).

ЦЕЦИК Дмитро Ярославович - учень 11-Б класу ЗОШ №11 м. Рівне (м. Рівне).

ЦЕЦИК Ярослав Петрович - кандидат історичних наук, доцент кафедри суспільних дисциплін Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне).

ЧИБИРАК Світлана Вікторівна - кандидат історичних наук, завідувач Музею етнографії Волині та Полісся при Східноєвропейському національному університеті імені Лесі Українки (м. Луцьк).

ШАБАРОВСЬКИЙ Володимир Володимирович - викладач Костопільського будівельного технологічного технікуму Національного університету водного господарства та природокористування (м. Костопіль, Рівненська обл.).

ШЕРЕТЮК Руслан Миколаївна - кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри мистецтвознавства і культурології рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету (м. Рівне).

ШЛАПАК Людмила Володимирівна - старший науковий співробітник відділу науково методичної роботи комунального закладу "Рівненський обласний краєзнавчий музей" Рівненської обласної ради (м. Рівне).

ЮХИМЧУК Мар'яна Сергіївна - екскурсовод відділу історії Національного історико-меморіального заповідника "Поле Берестецької битви" (с. Пляшева, Радивилівського району, Рівненської області).

ЯКОБЧУК Ірина Сергіївна - молодший науковий співробітник відділу охорони пам'яток історії та культури Національного історико-меморіального заповідника "Поле Берестецької битви" (с. Пляшева, Радивилівського р-ну, Рівненської обл.).

ЯСІНСЬКИЙ Михайло Миколайович - кандидат історичних наук, викладач ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» (м. Рівне).

ЯЦЕЧКО Світлана Володимирівна - магістр історії. науковий працівник дослідів Волині у Вінніпезі (м. Луцьк).

ЯЦЕЧКО-БЛАЖЕНКО Тетяна Володимирівна - старший викладач кафедри документознавства та музейної справи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (м. Луцьк).

Науково-краєзнавче видання
Рівненський обласний краєзнавчий музей
Наукові завписки. Випуск XI.
науковий збірник

Головний редактор:
БУЛИГА Олександр Степанович

Заступник головного редактора:
РОМАНЧУК Олег Степанович

Дизайн:
РОМАНЧУК Олег Степанович

Верстка:
КОЗЮМИЧ Іванна Григорівна

Технічний редактор:
СІКАЧОВА Вікторія Анатоліївна

Відповідальний за випуск:
РОМАНЧУК Олег Степанович

Підписано до друку 31.08.2013 р.
Папір офсетний. Гарнітура Minion Pro.
Формат 60x84/8.
Ум. друк. арк. - 33,48. Обл. -вид. арк. 35,26.
Наклад 150 пр. Замовлення № 24.

ДП **«Волинські старожитності»**
Свідоцтво Державного комітету телебачення
і радіомовлення України
ДК №3864 від 19. 08. 2010 р.

УДК 908 (447)
ББК 26. 890 (4 Укр – 4 Рів)

Наукові Записки. Випуск XI. - Рівне, 2013

У науковому збірнику: "Наукові Записки. Випуск XI." опубліковано матеріали наукових досліджень присвячених розвитку музейної справи та краєзнавства Волині. Ряд статей проілюстровано фотографіями, таблицями які опубліковані вперше.

Видання розраховане на докторантів, викладачів, аспірантів, магістрів, істориків, археологів, культурологів, етнологів, фольклористів, етнографів, мистецтвознавців, музейних працівників, краєзнавців, художників, а також молодих дослідників які роблять перші кроки у створенні нових знань.

ISBN 978-966-2780-22-2

Наукові записки. Вип. І. - Рівне: Рівненська друкарня, 1996. - 154с.

Випуск присвячений 100-річчю музейної справи на Рівненщині.

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Вип. ІІ. - Рівне: Волинські обереги, 2005. - 70с.:іл.

Випуск присвячений 165-річчю заснування Рівненської гімназії.

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Вип. ІІІ. - Рівне: Волинські обереги, 2005. - 188с.:іл.

Випуск присвячений 150-річчю від дня народження Д.І. Яворницького.

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею. Вип. IV. - Рівне: Волинські обереги, 2006. - 304с.

Випуск присвячений 100-річчю з часу заснування першого музею в місті Рівне.

Наукові записки. Вип. V. - Рівне: Перспектива, 2007. - 140с., 66іл., 1 табл.

Випуск присвячений 190-річчю від дня народження Миколи Костомарова.

Наукові записки. Вип. VI. - Рівне: Видавець Олег Зень, 2008. - 276с., 241 іл., 6 табл.

Випуск присвячений 155-річчю від дня народження Володимира Короленка.

Наукові записки. Вип. VII. - Рівне: Видавець Олег Зень, 2009. - 196с., 83 іл.

Випуск присвячений 190-річчю від дня народження Пантелеймона Куліша.

Наукові записки. Вип. VIII. - Рівне: Видавець Олег Зень, 2010. - 338с., 185 іл., 1 табл.

Випуск присвячений 140-річчю від дня народження Федора Штейнгеля.

Наукові записки. Вип. IX. Ч. 1. - Рівне: Волинські старожитності, 2011. - 187с.

Випуск присвячений 450-річчю від часу створення Української Першокниги – Пересопницького Євангелія.

Наукові записки. Вип. IX. Ч. 2. - Рівне: Волинські старожитності, 2011. - 324с.

Випуск присвячений історії Волинського краю.

Наукові записки. Вип. X. - Рівне: Волинські старожитності, 2012. - 256с.

Випуск присвячений 80-річчю від дня народження визначного рівненського краєзнавця та музейника Гурія Бухала.

30⁰⁰ гр.

ВОЛИНСЬКІ
СТАРОЖИТНОСТІ